

Od autonómie k vzniku Slovenského štátu

Valerián Bystrický

**Od autonómie
k vzniku Slovenského štátu**

Valerián Bystrický

Prodama 2008

Valerián Bystrický

Od autonómie k vzniku Slovenského štátu.

Bratislava 2008

Valerián Bystrický

© Historický ústav Slovenskej akadémie vied.

Návrh obálky:

Mgr. Juraj Benko, PhD.

Grafická úprava:

Jozef Hupka

Technický redaktor:

Milan Beladič

Vydal:

Historický ústav SAV vo vydavateľstve Prodama s. r. o.

Publikácia vychádza v rámci Centra excelentnosti výskumu kľúčových otázok moderných slovenských dejín pri Historickom ústave Slovenskej akadémie vied. a s príspevkom Literárneho fondu.

Bratislava 2008. Prodama, s. r. o.

ISBN 978-80-969782-5-0

PhDr. Valerián Bystrický, DrSc.

Od autonómie k vzniku Slovenského štátu
Výber zo štúdií

Obsah

Úvod	7
Diplomatické a vojenské garancie bezpečnosti ČSR proti nacionálnosocialistickej agresii.....	11
Pokus o politické a hospodárske upevnenie Malej dohody (1933).....	19
Problémy integrácie a bezpečnosti v 30. rokoch 20. storočia	42
Balkánske štáty a organizácia bezpečnosti v 30. rokoch.....	50
Dohoda štyroch veľmocí v Mníchove roku 1938.....	63
Národnostný štatút a štátoprávne programy na Slovensku roku 1938	84
Slovenská otázka v medzivojnovom Československu	100
Politické rozvrstvenie spoločnosti na Slovensku vo svetle obecných volieb roku 1938	120
Eduard Beneš a Slovensko (1918-1938)	138
Milan Hodža a československé vzťahy koncom 30. rokov	153
Slovensko a Mníchov	163
Vyst'ahovanie českých štátnych zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938-1939.....	184
Politika KSČ na Slovensku od Mníchova do 14. marca 1939	198
Príčiny a podmienky vzniku nekomunistickej protišľudáckej opozície (6. 10. 1938 – 14. 3. 1939).....	223
Jozef Tiso a 14. marec 1939	250
Dokumenty o postoji Eduarda Beneša k česko-slovenským vzťahom koncom tridsiatych a začiatkom štyridsiatych rokov	260
Žilinská dohoda 6. októbra 1938	271

Úvod

Celkový život slovenskej spoločnosti v minulom storočí rozhodujúcim spôsobom ovplyvnil Czánik Rakúsko-Uhorskej monarchie, účasť slovenskej politickej reprezentácie na tvorbe nového štátneho útvaru a jej rozhodnutie vstúpiť do spoločnej Česko-Slovenskej republiky. Vznikli nové historické podmienky na uplatnenie národných, politických, hospodárskych, sociálnych a kultúrnych ambícií aké v minulosti neboli mysliteľné. Rovnako existovali mantinely vnútropolitického ale mimoriadne zahraničnopolitického charakteru, ktoré tento proces ovplyvňovali, determinovali a obmedzovali. Nebolo podstatné len to, že slovenský národ vstupoval do nového štátneho útvaru s historicky podmieneným spoločenským hendikepom vyplývajúceho z odlišných podmienok celkového predchádzajúceho spoločensko politického vývoja českých krajín, Slovenska a mimoriadne Podkarpatskej Rusi. Veľmi rýchlo sa objavili priamo nekompatibilné predstavy o štátoprávnom postavení Slovenska v republike a ďalšom budovaní spoločného štátu. Bolo priamo prirodzené, že rastúce národné ambície slovenského národa v podstatnej miere umožnené demokratickými podmienkami vývoja v novom štáte narážali na koncepčné predstavy českých elít jednoznačne uprednostňujúcich predovšetkým snahu vybudovať silný jednotný štát. Jeho základom mal byť jednotný etnicky československý národ aj vzhľadom k skutočnosti, že v štáte existovala silná etnická nemecká komunita.

Problém integrácie Slovenska do nového štátu, stotožnenie sa slovenskej spoločnosti s republikou, primárna otázka vzťahu národa k štátu začali pomerne rýchle rezonovať po 28. októbri 1918, resp. po 30. októbri 1918. V plnej nahote sa vnášali do politických bojov a spôsobovali, že zápasy politických strán sprevádzala krvavá stopa nevraživosti ako jednoznačný symptóm len pomalého a postupného akceptovania demokratických zásad a demokratickej politickej kultúry v živote spoločnosti. Demokratický režim nového štátu, bez ohľadu na výhrady, resp. kritické pripomienky voči nemu zastihol slovenskú spoločnosť nepripravenú okamžite pochopiť jeho podstatu a zmysel, osvojiť si jeho princípy a len postupne a do určitej miery sa začal meniť prístup k novému politickému systému a jeho plnému rešpektovaniu. Konfrontačné prvky sa však výrazne vnášali aj do sociálnych zápasov, pričom snaha vyťažiť z nich politicky kapitál bola viac-menej evidentná. V tomto kontexte ani zápas o štátoprávne postavenie Slovenska v republike nebol výnimkou. Postupne však, ale jednoznačne v tridsiatych rokoch, dochádzalo k podstatným zmenám a vylúčeniu konfrontačných, krvavých stretnutí v politických a sociálnych zápasoch. Vplýval na to aj proces politického „dozrievania“ slovenského národa, keď rástlo národné povedomie a sebedovetomie mimoriadne u mladej nastupujúcej inteligencie. Na druhej strane sa riešenie problému komplikovalo zložitým postavením nového štátu.

V druhej polovici tridsiatych rokov sa začalo stupňovať bezprostredné ohrozenie samostatnosti a existencie republiky. Postupne sa dochádzalo k presvedčeniu, že nacistické Nemecko ohrozuje nielen samostatnosť ale priamo existenciu národov Československa. Ani v tomto období sa však nepodarilo odstrániť rozporuplné predstavy o štátoprávnom postavení Slovenska, ktoré rezonovali v slovenskej spoločnosti a ešte ostrejšie v kontaktoch medzi českými politickými elitami a jednotlivými politickými subjektmi na Slovensku. Bolo tomu tak napriek skutočnosti, že v spoločnosti všeobecne silnelo volanie po urovnaní vzájomných vzťahov ako

predpokladu posilnenia odhodlania obyvateľstva brániť štát a vydobyté slobody po roku 1918. Predstavitelia politických strán na Slovensku sa nedokázali ani koncom tridsiatych rokov dohodnúť na formulovaní koncepcnej predstavy o mieste Slovenskej krajiny v štáte a už vôbec nie nejaký program spoločne obhajovať. Ich predstavy boli odlišné, rozdielne a protikladné, čo vyplývalo z ich politickej orientácie, ale mali jednu spoločnú ústrednú myšlienku, existujúce postavenie Slovenska v republike je neudržateľné; Slovensko potrebuje zmenu. Táto predstava rezonovala v celej slovenskej spoločnosti aj keď v rozdielnom rozsahu a v rozdielnych, konkrétnych predstavách

Je symptomatické, ale v politických procesoch vývoja malého národa typické, že k zásadným rozhodujúcim vývojovým zmenám môže a dochádza v dôsledku kardinálnych prevratov na medzinárodnej scéne, v medzinárodných vzťahoch, veľmocenských presunoch, pod vplyvom agresie a pod. Nemožno pochybovať, že predstavy rôznych slovenských politických strán sa koncom tridsiatych rokov aj pod tlakom ohrozenia štátu a vyriešenia tohto problému ako posilnenia pozícií republiky približovali, hľadalo sa kompromisné, prijateľné riešenie. Je však nepochybniteľným faktom, že k zásadnému politicko mocenskému rozuzleniu tohto problému mohlo a došlo len pod tlakom zahraničnopolitického otrasu veľkého rozmeru. Diktát veľmoci v Mníchove a jeho vnútropolitické a zahraničnopolitické dôsledky umožnili, že sa mohla presadiť v danom momente maximalistická koncepcia riešenia slovenskej otázky vo forme federatívnej prestavby republiky. Je rovnako symptomatické, že následná zmena režimu smerovala jednoznačne k odbúraní demokratického systému a budovania autoritatívneho režimu. Je ďalej príznačné, že Slovenský štát vznikol za situácie a podmienok, v rámci ktorých boli rozhodujúce zahraničnopolitické vplyvy a nie ambície politikov na Slovensku.

Vybrané publikované štúdie chcú čiastočne prispieť k poznaniu týchto problémov, následkov a dôsledkov pre život spoločnosti a jej ďalšie politické smerovanie. Pritom je primárne koncentrovanie na politické rozmery týchto problémov s cieľom súčasne prispieť k poznaniu ako sa chcela republika brániť proti nacistickej agresii. Súčasne publikované, a v jednom prípade nepublikovaná štúdia o organizácii bezpečnosti na Balkáne, ukazujú ako chápali a riešili problémy bezpečnosti spojenci Československa v Malej dohode, resp. aké predstavy sa v podunajských štátoch prezentovali v oblasti integrácie a organizácie bezpečnosti. Spájanie problematiky všeobecných a národných dejín dáva príležitosť na podrobnejšie objasnenie toho ako reagovala slovenská spoločnosť na Mníchovskú dohodu, ale aj umožňuje naznačiť ako došlo a prečo došlo k mníchovskému diktátu z 29. septembra 1938. Prirodzene v niektorých štúdiách sa opakujú syntetickým spôsobom všeobecné úvahy, bez ktorých však by nebolo možné písať o konkrétnych ale aj teoretických predstavách a činnosti E. Beneša, M. Hodžu, J. Tisa. Priložené dokumenty považujeme za dôležité pri poznaní a hodnotení postoja E. Beneša k slovenskej otázke, ale aj jeho prístupu k publikovaniu dokumentov a následnému utváraniu jeho politického imidžu. Dokazuje to aj uverejnenie dokumentov, v spolupráci s Mgr. Barbarou Píseckou, o dohode slovenských, resp. politických strán zo Slovenska v Žiline 6. októbra 1938 a postojoch prezidenta a vlády k týmto otázkam.

Vedecké štúdie sa publikujú v pôvodnom rozsahu. Viaceré z nich vyšli v zahraničí. Ich pôvodný zmysel smeroval k predneseniu daných problémov na zahraničných, resp. medzinárodných konferenciách a následne bol transformovaný na podmienky vedecky publikovaných prác

zo všetkých z toho vyplývajúcich nárokov. V štúdiách sa zachovávajú pôvodné názvy archívov, jednotlivých fondov, ich paginovanie a pod. Politické zmeny, ktorými prešlo bývalé Československo, rozdelenie spoločného štátu, vznik Slovenskej republiky vniesli aj do názvov archívov, ich vnútorného usporiadania také zmeny, ktoré ak by ich mal autor zohľadniť v pôvodných štúdiách tak by ich musel znova prepísať. Táto stránka je tiež odrazom času vzniku vedeckých prác, ktoré potvrdzuje dobová, v niektorých smeroch ideologicky determinovaná, resp. kontaminovaná terminológia naznačujúca v akých podmienkach štúdie vznikali a vedecká tvorba sa prispôbovala, resp. musela prispôbiť daným pomerom. Je tiež príspevkom k tomu ako sa slovenská historiografia a aj názory autora vyvíjali v dôsledku sprístupnenia nových dokumentov a tým možnosti spresniť, doplniť a dokonca korigovať predchádzajúce názory, koncepcie a hodnotenia. Je pritom objektívnou skutočnosťou, že k viacerým novým hodnoteniam prispelo predovšetkým sprístupnenie archívnych dokumentov v českých a slovenských archívoch a materiály zo zahraničia tieto naše závery rozširujú a prehlbujú, ale v žiadnom prípade nemajú prvoradú výpovednú hodnotu.

Predkladaná práca vznikla za technickej pomoci Mgr. Juraja Benku, PhD a Mgr. Maroša Hertela, PhD, ktorým vyslovujem poďakovanie za ich spoluprácu a pomoc, ktorú mi poskytli.

V Bratislave október 2008.

Autor

Diplomatické a vojenské garancie bezpečnosti ČSR proti nacionálosocialistickej agresii.

Organizácia bezpečnosti Československa medzi dvoma svetovými vojnami bola determinovaná jeho materiálnymi a ľudskými zdrojmi, veľkosťou teritória, geopolitickou polohou a v nemalej miere politickým systémom a z toho vyplývajúcimi postojmi k otázkam vojny a mieru, demokracie a fašizmu a vôbec celému medzinárodnému daniu.¹ Základnou axiómou, z ktorej už teoreticky organizácia bezpečnosti musela vychádzať bol fakt, že v prípade agresie zo strany veľmoci nemohla republika sama trvale brániť a hlavne ubrániť. Rovnako exponovaná geopolitická poloha Československu v strede Európy priamo predurčovala, že každá vážnejšia politicko-diplomatická a nevyhnutne vojenská konfrontácia, ale aj akákoľvek snaha o zmenu pomeru síl na kontinente sa musela Československa bezprostredne dotýkať, ba priamo ohrozovať jeho bezpečnosť a existenciu. Riešenie tohto zložitého problému bolo navyše ovplyvnené tým, že republika vznikla v roku 1918 v priamej súvislosti s prevratnými svetovými udalosťami a bola v Európe novým štátnym útvarom, ktorý svoju existenciu musel v medzinárodných vzťahoch nielen presadzovať ale aj obhajovať. Jeho vojenská sila, vplyv a celková hodnota z hľadiska organizácie bezpečnosti susedných štátov bola veľmi relatívna, pretože spojenectvo s Československom neprinášalo rozhodujúcu zmenu pomeru síl v strednej Európe voči veľmociam. Navyše väčšina susedov mala voči nemu teritoriálne aspirácie, snažila sa oslabiť jeho pozície, resp. priamo likvidovať ako štát. Je na druhej strane zasa objektívnou skutočnosťou, že pre niektoré veľmoci (Francúzsko) bolo prítlačivým partnerom z hľadiska podpory ich mocenských záujmov. Všetky tieto faktory sprevádzané navyše permanentnou snahou o revíziu hraníc utvorených na základe mierových zmlúv spôsobovali, že Československo v celom období rokov 1918 – 1939 existovalo v permanentnom stave ohrozenia svojej bezpečnosti, teritoriálnej integrity, samostatnosti a suverenity. Prakticky značná časť energie vydávanej v oblasti medzinárodnej politiky smerovala k eliminovaniu týchto neprajných a priamo nepriateľských tendencií.

Československo ako väčšina malých štátov zabezpečovalo svoju bezpečnosť politicko-diplomatickými prostriedkami a utváraním vojenskej sily zodpovedajúcej jeho možnostiam. Za rozhodujúci faktor sa vždy považovala prvá alternatíva, z čoho automaticky vyplývalo, že obrana republiky bola síce závislá od odhodlania politických kruhov, obyvateľstva, tiež príslušníkov národnostných menšín bojovať, ale akákoľvek nádej na víťazné ukončenie konfliktu s veľmocou bola podmienená účinnosťou u efektívnosťou pomoci zo strany iných mocností. Armáda sa mohla stať rozhodujúcou a víťaznou silou v stredoeurópskom konflikte malých štátov (aj to len za určitých okolností) ale v žiadnom smere nie v prípade agresie veľmoci. Navyše možnosť lokálneho konfliktu výlučne malých krajín v strednej Európe po roku 1919 bola viac-menej len

¹ Referát sa snaží poukázať na niektoré teoretické predpoklady a zásady, ktoré sa uplatňovali pri realizácii diplomaticko-politickej a vojenskej obrany Československa. K tomuto problému existuje značné množstvo literatúry, o ktorú sa opierame. Z technických príčin uvádzame však len pramene, ktoré sú použité prvýkrát, resp. literatúru, kde sú konkrétne rozobraté najmä vojenské otázky.

teoretická a regionálne zoskupenie Malá dohoda sa javilo dostatočne silným, aby dokázalo eliminovať prípadné revizionistické požiadavky Maďarska.

Priorita diplomaticko-politických prostriedkov organizácie bezpečnosti, t.j. snaha aby vojenský konflikt s veľmocou sa nestal bilaterálnou, resp. lokálnou záležitosťou bola logická a zdôvodniteľná tým, že Československo nemohlo sa samo trvale ubrániť prípadnej agresii veľmocí a v takomto konflikte muselo byť nevyhnutne porazené a zničené. Na druhej strane sa však význam diplomaticko-politických záruk v druhej polovici 30. rokov preceňoval a v svojej podstate viedol u časti verejnosti k utváraniu psychologickéj nálady, že brániť sa agresii nacistického Nemecka má zmysel len vtedy, ak veľmoci splnia svoje záväzky a prídu na pomoc. Rovnako zámerne, systematické a cieľavedomé pestovanie dôvery v pomoc spojencov, t.j. tendencie zdôvodniteľne a v podstate nutné, vyúst'ovali však na druhej strane k preceňovaniu politických faktorov pri obrane štátu.

Pri organizácii bezpečnosti patrilo medzi trvalé axiómy, že malý štát nemohol sám vytvoriť účinné záruky bezpečnosti, t.j. presadiť svoje vlastné koncepcie a predstavy. Túto otázku mohol riešiť len v súlade s celoeurópskym posudzovaním uvedeného problému, a musel hľadať spojelectvo s veľmocami, ktoré mali záujem na udržaní jeho bezpečnosti, resp. existencie z politicko-diplomatických, strategických, hospodárskych, vojenských alebo iných dôvodov. Súčasne musel mať viaceré zhodné ciele s veľmocami, byť prinajmenšom exponentom záujmov mocností v danom priestore Európy.

V rámci organizácie európskej alebo regionálnej bezpečnosti existovali všeobecné teoretické zásady, ktorých narušenie mohlo spôsobiť značné mocenské presuny na kontinente. Medzi prvoradé patrila nedeliteľnosť mieru, t.j. spoločná obrana obete agresie v rámci Spoločnosti národov. V oblasti veľmocenských vplyvov sa považovalo za prvoradé nedopustiť zmenu pomeru síl na kontinente ohrozením bezpečnosti malých štátov apod.

Z teoretickej do praktickej roviny sa tieto princípy premietli do snahy organizovať kolektívny odpor proti prípadnému agresorovi utváraním politicko-diplomatických záruk, ako preventívne pôsobiaceho faktoru. V princípe v celom systéme organizácie bezpečnosti v Európe prevládli, až na nepatrné výnimky, diplomaticko-politické záruky pred uzatváraním zmlúv o vzájomnej pomoci, podložených konkrétnymi vojenskými konvenciami. Tieto princípy plne akceptovalo aj Československo, čo sa prejavovalo v jeho mimoriadnej snahe zúčastniť sa každej, aspoň trocha významnejšej iniciatívy, smerujúcej k utváraniu záruk bezpečnosti v Európe, resp. vo svete.

Z toho tiež vyplýva veľký záujem Prahy o odzbrojenie a s ním súvisiace pokusy o organizáciu bezpečnosti.² Práve v dôsledku neúspechu svetovej konferencie o odzbrojení v roku 1932 narastali v Československu obavy zo zhoršenia medzinárodnej situácie, upevňovalo sa presvedčenie, že sa začnú preteky v zbrojení a tým vznikne hrozba novej európskej alebo svetovej vojny. E. Beneš pod vplyvom týchto udalostí formuloval po návrate z odzbrojovacej konferen-

² E. Beneš v expozé 15. 10. 1930 zdôrazňoval, že problém ozbrojenia „sa netýka len technických vojenských otázok, ale aj problému organizácie svetového mieru vôbec, organizácie bezpečnosti štátov a národov a práve v súvislosti s ním bola prevádzaná známa politika Ženevského protokolu a potom locarnských dohôd ako podmienky k umožneniu obmedzenia a redukcie zbrojenia vôbec“. BENEŠ, E.: Boj o mír a bezpečnosť štátu. Praha 1934, s. 542.

cie pred predstaviteľmi armády a spolupracovníkmi myšlienku, že okolo roku 1936, t.j. za štyri roky vznikne veľká medzinárodná kríza a do toho času je nutné sa na ňu pripraviť.³

Československo hľadalo a videlo účinné záruky svojej bezpečnosti len v rámci európskej bezpečnosti. Tieto predstavy vychádzali tiež z jeho významu pre organizáciu kontinentálnej bezpečnosti, udržania rovnováhy veľmocenských vplyvov, zachovania princípov mocenského status quo a v mnohom prípade vlastných mocenských záujmov a celkového vplyvu jednotlivých veľmocí. Československo nemohlo dovoliť, aby jeho prípadné stretnutie s veľmocou (Nemeckom) sa stalo otázkou len jeho bezpečnosti a existencie, ale malo sa stať problémom všeobecným, celoeurópskym.

V praktickej rovine sa tieto úvahy premietli v aktivite Československa podporovať systém organizácie bezpečnosti v rámci Spoločnosti národov a hlavne v jeho záujme zúčastniť sa kolektívnej bezpečnosti v 30. rokoch. V rámci tejto koncepcie organizácie mieru získalo Československo také garancie svojej bezpečnosti, ako žiadna iná krajina. Nepodarilo sa síce realizovať pôvodné zámery kolektívnej bezpečnosti, ale zmluvy o vzájomnej pomoci s Francúzskom a Sovietskym zväzom poskytovali z teoretického hľadiska dostatočné záruky bezpečnosti. Pritom mimoriadna aktivita československej zahraničnej politiky aj v takej oblasti, akými boli snahy prispieť k udržaniu úzkej francúzsko-britskej spolupráce v 20. rokoch svedčila, že rozhodujúcim predpokladom obrany republiky malo byť spojenectvo s demokratickými veľmocami. Podstata tejto myšlienky spočívala v globálnom hodnotení celoeurópskeho, resp. celosvetového vývoja a začínala hodnotením prvej svetovej vojny a jej výsledkov ako víťazstva demokratických tendencií nad prežitými aristokratickými či inými reakčnými tendenciami vo vnútornej politike a oblasti medzinárodných vzťahov. Prvá svetová vojna sa chápala a interpretovala ako začiatok svetovej revolúcie a T. G. Masaryk, resp. E. Beneš sa snažili dokázať, že udalosti rokov 1914 – 1918 dali rozhodujúci podnet k demokratizácii celého sveta, hlavne však Európy.⁴ Chceli, aby sa prvá svetová vojna charakterizovala práve ako boj o svetovú demokraciu, ktorý má svoje pokračovanie v celom ďalšom období.

Existujúce usporiadanie Európy, vrátane územného členenia sa považovalo za výsledok demokratického zápasu národov a jeho udržanie za predpoklad zachovania demokratických tendencií v medzinárodnej politike. V tomto kontexte sa pristupovalo k hodnoteniu a posudzovaniu československo-nemeckého konfliktu. V priebehu jeho riešenia išlo o výraznú snahu Prahy presvedčiť západné veľmoci a svetovú verejnosť, že nejde o bilaterálny konflikt, ale o stretnutie totalitných, fašistických síl s demokratickým svetom, o zastavenie alebo uvoľnenie cesty nacistickej expanzie.⁵ Takéto všeobecné chápanie obrany republiky ako súčasť svetovej demokracie bolo jedine zdôvodniteľným argumentom, prečo by mali spojenci Československo brániť, vstúpiť do vojny a vôbec začať nový svetový konflikt. V svojej podstate nemalo ísť, ale ani nešlo o obranu jednej krajiny, ale mieru vôbec, samostatnosti a územnej celistvosti európskych krajín, svetovej demokracie a samozrejme mocenských záujmov a pozícií veľmocí. V každom prípade však malo ísť o závažný celoeurópsky problém. Takto podstatu veci videl E. Beneš a o nej sa sna-

³ VUK, V.: Proti presile. Kapitoly z československých vojenských osudů od Mnichova po la Manche. London 1942, s. 19.

⁴ MASARYK, T. G.: Světová revoluce. Praha 1925; BENEŠ, E.: Zahraniční politika a demokracie. Praha 1923.

⁵ BENEŠ, E.: Mnichovské dni. Praha 1968, s. 18.

žil presvedčiť aj politické kruhy v zahraničí. Otvorene svoje názory formuloval v rozhovore s rakúskym vyslancom vo februári 1937, ktorý F. Marek interpretoval: „Proti československá kampan v Nemecku, povedal pán prezident, mala výsledok, ktorý azda v Berlíne neočakávali: Anglicko, Francúzsko, ale aj Rusko si uvedomili dôležitosť geopolitického postavenia a dôležitosti Československa a jeho postavenie sa stalo významnou otázkou aj pre južných susedov Rakúsko a Maďarsko. Napriek všetkej proti československej propagande je nálada v Československu, to musím povedať ako dlhoročný pozorovateľ, veľmi pokojná a ďaleko menej vzrušená ako to je, zdá sa, vo Francúzsku a Anglicku. V Prahe sa vie, že ak Nemecko podnikne niečo proti Československu, bude mať do činenia s celým svetom“.⁶ Toto celkové hodnotenie však vyúsťovalo až v naivne optimistické či propagandistické vyhlásenia prezidenta republiky, keď na otázku rakúskeho vyslanca o prípadnej pomoci Francúzska Československu a ochote francúzskeho vojaka bojovať za Maginotovu líniu dôverne odkazoval do Viedne: „že medzi Prahou a Parížom pre tento prípad existujú celkom určite dohody, a síce nie iba dohody politickej povahy, ale aj celkom pevné návaznosti oboch generálnych štábov a že Francúzsko by sa v prípade, keď by bolo Československo napadnuté, celkom určite a to hneď, vydá na pochod. Bolo by priam smiešne veriť, že francúzsky vojak neprekročí Maginotovu líniu. Keď sa raz začne strieľať, potom bude aj francúzsky vojak robiť to čo mu vojenské velenie rozkáže, a preto sme v Prahe úplne pokojní“.⁷

Uvedené celkové chápanie udalostí sa výrazne odrazilo aj v bezprostrednej reakcii E. Beneša po doručení britsko-francúzskeho ultimáta 19. 9. 1938, keď podľa stenografického záznamu reagoval: „Pokladám to za fundamentálnu chybu, za osudnú nielen pre ČSR, ale pre oba tieto štáty (Francúzsko, Veľká Británia – poznámka V. B.) samotné a pre celú strednú Európu a celú ostatnú Európu. Dôsledky budú hrozné“.⁸

Konštrukcie, predpoklady alebo nádeje kruhov z okolia prezidenta do určitej miery počítali s tým, že československá kríza by sa mohla alebo mala stať medzníkom vo vývoji medzinárodnej situácie. Demokratické sily vo svete by dostali obranou republiky príležitosť zastaviť a prekonať obdobie neúspechov a ustupovania a vystúpením na strane Československa by prešli k aktívnej politike a dosiahli zlom vo vývoji vo svete. Tieto prania alebo predstavy boli prirodzene na druhej strane odmietané „pragmatickými“ skupinami v politickom živote Československa, ktoré mali iné koncepcie a hľadali východisko z krízy realizovaním diametrálne odlišných plánov od oficiálne prezentovaných zámerov. Pri celkovom posúdení týchto otázok, hlavne v širších medzinárodných súvislostiach je tiež problematické či Európa, hlavne politickí predstavitelia demokratických veľmoci boli na oficiálne prezentované alternatívy obrany republiky pripravení a vôbec ochotní pristúpiť. Hrozba vzniku novej európskej, resp. svetovej vojny v takomto prípade sa zdala byť veľmi reálna. Celý komplikovaný diplomatický súboj pred Mníchovom, ovplyvňovaný chybami alebo nedostatkami československej diplomacie, taktickým manévrovaním nacistov, uhýbaním až prakticky odmietnutím spojencov splniť prijaté záväzky, bol v svojej podstate zápasom o samé pochopenie a interpretovanie podstaty československej krízy.

⁶ Staats Archiv Wien, NPA. kart. 75. Praha 11. 2. 1937.

⁷ Ibidem, kart. 76. Praha 2. 3. 1938.

⁸ Vojenský historický archív. Praha, Benešov archív, Mníchov, kart. 250, fas. 14. 19. 9. 1938, stenografický záznam.

Československej politickej reprezentácii sa nepodarilo svoju interpretáciu konfliktu s nacistickým Nemeckom presadiť ani u veľmocí ani vo svetovej verejnosti. V podstate možno povedať, že zápas o svetovú verejnú mienku prehrala, ale aj napriek tomu vždy a za každej situácie a aj po mníchovskej tragédii sa značná časť československých politikov týchto názorov nevzdala, zostala na pozíciách demokracie a cestou presadzovania demokratických ideálov vo svete proti fašistickým tendenciám dúfala v nápravu.

Teoretické princípy obrany republiky mal podporovať aj vnútropolitický systém, t.j. sústavné presadzovanie tendencii prehlbujúcich demokratický charakter republiky. Československo poskytovalo svojim občanom, vrátane príslušníkov národnostných menšín mnohé demokratické práva. Na druhej strane však vedúce politické kruhy nedokázali vyriešiť viaceré problémy týkajúce sa postavenia národov a národností v mnohonárodnom štáte. V súvislosti s utváraním predpokladov na obranu republiky, pod tlakom veľmocí ale vedená aj snahou prezentovať štát ako neustále sa pozitívne vyvíjajúci organizmus zahájila vláda a prezident republiky v druhej polovici 30. rokov celý rad aktivít. Ich cieľom a zmyslom bolo utvoriť predpoklady na zlepšenie spolužitia národov a národností v republike cestou posilnenia samosprávy. Tieto tendencie vyvrcholili vypracovaním národnostného štatútu roku 1938, ktorý fakticky znamenal zmenu v celkovom ponímaní štátu. Pod vplyvom rôznych faktorov prezident, vláda a politické subjekty akceptovali a začali presadzovať novú tendenciu: Československo sa malo zmeniť z národného na národnostný štát.⁹ Akceptovanie tejto zásady bezprostredne súviselo s obranou republiky a konkrétnym cieľom iniciatívy vlády a prezidenta bolo získať národy a národnosti na obranu štátu, demonštrovať odhodlanie vedúcich politických kruhov prehlbovať demokratický charakter republiky a prezentovať Československo ako fakticky jediný demokratický útvar v stredo-európskom priestore. V takýchto súvislostiach mala prípadná agresia nacistického Nemecka vyznieť ako snaha likvidovať poslednú baštu demokracie v celej oblasti strednej, východnej a juhovýchodnej Európy. Uvedené predstavy sa však nepodarilo realizovať ani v presadení národnostného štatútu, ani v širšom konkrétnom zainteresovaní medzinárodných demokratických síl na obrane republiky.

Z hľadiska organizácie bezpečnosti v Európe v 30. rokoch sa stal prípad Československa prvým jasným príkladom, že obrana proti agresii nemohla byť postavená len na diplomaticko-politických zárukách bez adekvátnych vojenských konvencií a hlavne rozhodnutia použiť proti agresorovi silu. V prvom rade sa však musí brániť ohrozená krajina. Z vojenského hľadiska Československo k takémuto postupu malo viaceré predpoklady.

V hodnotení možnosti udržania mieru a prípadného vypuknutia vojny dospievali československí politici k pesimistickým záverom už na prelome rokov 1932 – 1933, kedy sa stalo zrejším, že pokusy definitívne uzavrieť povojnový stav nejakou „veľkou dohodou“, t.j. vyriešiť problém odzbrojenia, reparácií a tým utvoriť podmienky pre ďalší konštruktívny vývoj úplne skrachovali. Naviac víťazstvo nacizmu v Nemecku ďalej vyhrtilo medzinárodné vzťahy a zvýšilo akútnosť prípadného vzniku nového konfliktu. Pod vplyvom týchto udalostí začali sa pre-

⁹ Ibidem kart. 8. Správa dr. Klapku z 24. 6. 1938. Na porade M. Hodžu s predsedami politických strán podľa informácií dr. Klapku pre prezidenta E. Beneša, K. Krofta povedal; že „anglické vojsko by v prípade potreby a útoku Nemecka v Československu bojovalo za Anglicko, ale povedal tiež, že koncesie sú nezbytné, pretože aj v prípade víťaznej vojny nikto nám nemôže garantovať doterajšie hranice. Ďalej povedal, že je potreba tento národný štát zmeniť na národnostný štát“.

cizovať konkrétne vojenské postupy, ale súčasne aj predstavy, kedy by mohlo dôjsť ku vzniku širšieho vojenského konfliktu v Európe.

Malá dohoda predstavovala pre Československo len určitú formu regionálnej bezpečnosti. Začiatkom 30. rokov vznikli pokusy dať tomuto spoločenstvu širší politický význam, resp. unifikovať politiku Malej dohody k ostatným štátom a hlavne k veľmociam. Organizačný štatút Malej dohody z roku 1933 mal síce toto spojenectvo premeniť v určitom zmysle slova na „nové medzinárodné spoločenstvo“, ale v praktickej politike sa tieto plány nepodarilo realizovať. Obdobne ani neskôr v roku 1936 sa nepresadili plány na prijatie záväzkov o vzájomnej pomoci proti akejkoľvek agresii voči jednému z troch partnerov Malej dohody. Takto malodohodový trojuholník síce formálne predstavoval početnú vojenskú silu, ale prakticky zohrával svoju relatívnu úlohu len pri udržiavaní teritoriálneho status quo voči požiadavkám Maďarska.

V roku 1933 na pokusy o politické upevnenie Malej dohody nadväzovali aj predstavy o vojenskom posilnení tohto spojenectva. Išlo o myšlienku utvorenia nejakej formy spoločného generálneho štábu a súčasne sa mali vypracovať návrhy na zjednotenie zbraní a priemyselnej a hospodárskej mobilizácie troch štátov v prípade konfliktu.¹⁰ V týchto širších súvislostiach sa precizovali r. 1933 aj predstavy alebo teoretické základy obrany Československa. Vychádzalo sa z názoru, že „my budeme pravdepodobne prvým cieľom nepriateľskej koalície, jednak svojim geografickým položením a tiež preto, aby sa zmocnila všetkých našich zdrojov“.¹¹

Konkrétne predstavy na možnosť a príčiny budúceho vojenského konfliktu naznačil E. Beneš tiež na zasadnutí Stálej rady Malej dohody v Sinaí v septembri 1933. Predpokladal, že k väčšiemu konfliktu môže dôjsť do troch-štyroch rokov.¹²

Vychádzajúc z týchto teoretických úvah a predpokladov, dospelo vedenie armády, mnohí politici a prezident Beneš v polovici 30. rokov k presvedčeniu, že vojnový konflikt s nacistickým Nemeckom je nevyhnutný. Tieto strategicko-politické úvahy sa bezprostredne odrážali pri rozpracovaní rôznych variant vojenskej koncepcie obrany republiky.

Jednotlivé operačné plány z rokov 1933 – 1938 jednoznačne potvrdzujú, že určujúcim faktorom utvárania vojenských koncepcií obrany štátu boli politické hodnotenie vývoja situácie a diplomaticko-politické záruky bezpečnosti. Vo všetkých je vyjadrená základná myšlienka: Československo povedie vojnu v rámci európskej koalície.

Už v roku 1933 sa tieto zásady formulovali v zásadu: „Naším životným záujmom je, aby sme sa nebránili sami a základnou požiadavkou, aby od prvého dňa vojny ako politicky, tak i strategicky všetky štáty strednej Európy, ktoré by mohlo Nemecko so svojimi spojencami vyradiť z boja postupne jedného po druhom, by sa bránili jednotne“¹³ Formuluje sa tu základný strategický cieľ; nedovoliť, aby jednotlivé štáty, odporcovia Nemecka alebo potencionálne obeť agresie boli likvidovaní izolovanie, v lokálnych konfliktoch.

¹⁰ Archív Ministerstva zahraničných vecí. Praha, f. Malá dohoda. Proces-verbal zo zasadnutia Stálej rady malej dohody v Prahe 30. 5. až 1. 6. 1933.

¹¹ Historie a vojenství. Praha 1964, č. 1, s. 91.

¹² VHA, BA. f. Malá dohoda, kart. 3. Proces-verbal zo zasadnutia Stálej rady Malej dohody v Sinaí 23. – 27. 9. 1933. E. Beneš vo všeobecnej rozprave povedal: „Ak sa udrží režim Hitlera, zdá sa takmer nevyhnutné, že dôjde k medzinárodným konfliktom, t.j. prakticky možnosť vojny do troch štyroch rokov. Hitler musí mať úspechy doma alebo vonku; vo vnútri úspechy dosiahnuť nemôže a úspech vonkajší znamená konflikt. Ostrie tejto situácie je ešte zosilňované otázkou odzbrojenia. Ak nebude uzavretá odzbrojovacia konferencia, príde konflikt istejšie a snád' i skôr“

¹³ Historie a vojenství č. 1, príloha, s. 91.

V predstavách politických činiteľov Československa sa prípadní účastníci obrannej koalície vykryštalizovali v polovici 30. rokov. V tomto období sa jasne vychádzalo z predpokladu, že obrana sa bude viesť po boku Francúzska, za podpory Veľkej Británie a leteckej, materiálnej a vojenskej pomoci Sovietskeho zväzu. S účasťou Malej dohody sa počítalo len v prípade útoku Maďarska. S bojovou účasťou Sovietskej armády na území republiky sa nekalkulovalo. Žiaden operačný plán československej armády nevychádzal z predpokladu izolovaného konfliktu s Nemeckom.

Obranná koncepcia spočiatku počítala s možnosťou určitej spolupráce s Poľskom a postupne už len so zachovaním jeho neutrality v prípadnom konflikte. Neutrálny postoj Varšavy sa považoval za rozhodujúci predpoklad akejkoľvek obrany.¹⁴ Keď sa československo-poľské vzťahy v septembri 1938 zostrili, požadovalo velenie armády, aby prezident okamžite vyhovel teritoriálnym nárokom Varšavy.¹⁵ V súlade s touto tendenciou napísal E. Beneš koncom septembra list poľskému prezidentovi I. Moscickému, v ktorom naznačoval možnosť korekcie hraníc na Tešínsku.

Obrana republiky vychádzala z predpokladu, že armáda je v stave viesť minimálne tri týždne izolované boje, cestou ústupu zachovať bojaschopnosť armády, postupne stiahnuť vojská na Slovensko, resp. až na Podkarpatskú Rus. Išlo o spôsob strategickej obrany, ktorá vychádzala z vojenskej doktríny Francúzska. Keď sa postupne ukázalo, že zásah spojencov do konfliktu nemožno očakávať pomerne rýchle, prišlo sa k lineárnej výstavbe ľahkých a ťažkých opevnení na hraniciach s Nemeckom a Maďarskom. V roku 1938 bolo z predpokladaných 10 miliárd korún preinvestovaných na výstavbu opevnení len niečo viac ako jedna desatina.

Koncepcia pasívneho vedenia strategickej obrany vychádzala z nezvratného faktu, že obrana obkľúčeného Československa nebola proti prevahe Nemecka a jeho spojencov dlhodobo možná. Po anexii Rakúska prišiel hlavný štáb k záveru, že je prakticky nemožné klásť dlhodobý odpor proti presile v obkľúčených Čechách. Tento priestor mal preto slúžiť len na krytie priebehu mobilizácie, rozvinutie armády a k organizovaniu ústupového boja. Cieľom celého snaženia bolo, aby po napadnutí Československo nezostalo v izolácii a došlo k širšiemu konfliktu. Schopnosť armády odolávať dlhší čas nemeckému útoku sa po anexii Rakúska časovo skrátila a je pravdepodobné, že Nemecko by podlomilo obranný systém v priebehu 4 až 8 dní.

Vojenské koncepcie obrany Československa, jednotlivé varianty operačných plánov jednoznačne potvrdzujú, že úlohou armády bolo v prvom rade utvoriť predpoklady, aby sa mohli a mali kedy realizovať diplomaticko-politické záruky bezpečnosti, t.j. aby spojenecké veľmoci mohli vstúpiť do konfliktu. Úlohou armády takto nebolo zastaviť, odraziť, resp., poraziť protivníka, ale aktívnym bojom utvárať podmienky, aby mocnosti mohli vôbec komu prísť na pomoc. Prakticky išlo ústupovým bojom zmariť blitzkrieg, zabrániť úplnej porážke armády,

¹⁴ Zásťancom tejto teórie bol hlavne náčelník generálneho štábu generál Krejčí, ktorý presadzoval názor, že Československo sa proti Nemecku môže brániť len pri spoločnom vojenskom postupe s Poľskom. Dokonca tvrdil, že všetka ostatná vojenská pomoc zo Západu alebo Východu nemá z vojenského hľadiska pre Československo žiadnu cenu. DRTINA, P.: Československo mój osud. Canada 1982, s. 182.

¹⁵ V liste z 25. 9. 1938 náčelník generálneho štábu generál Krejčí písal prezidentovi E. Benešovi: „... prichádzam k záveru, že úspech alebo neúspech operácie našej armády proti Nemecku je do značnej miery viazaný chovaním Poľska a to tým viac, že všetky naše plány spočívali podľa politických direktív na predpokladoch jeho neutrality...“ V závere generál písal, že vojenské a politické okolnosti „nútia ma k podaniu návrhu získať – ak nie aktívnu pomoc – teda aspoň blahovoľnú neutralitu Poľska i za cenu určitých územných ústupkov“. VHA, BA, Mníchov, kart. 13, fas. 39.

úplnému okupovaniu teritória, kapitulácii. Malo sa zabrániť tomu, aby Európa bola postavená pred fait accompli. Konceptcia obrany republiky bola z vojenského hľadiska zastaralá a nezodpovedala požiadavkám moderného vedenia vojny. Vychádzala z francúzskeho vzoru, keď sa uprednostňovala statická obrana pred moderným budovaním motorizovanej armády. Súčasne pri posudzovaní schopnosti Československa sa brániť sa preceňoval obranný systém, výstroj armády a skresľoval sa pomer síl na oboch stranách. V podstate sa niekedy ignorovala základná skutočnosť, že proti sebe stáli dva štáty, ktorých materiálne a ľudské zdroje boli neporovnateľné. Zámerom takto stavaného problému bolo utvárať akési optimistické nálady, hlavne vo verejnosti. Možnosti obrany Československa sa podávali jednostranne a nehovorilo sa nič o slabostiach obranného systému, nedostatku letectva, tankov a pod. Tieto teoretické predstavy sa do určitej miery premietli aj do budovania výzbroje, takže Nemecko nielen v dôsledku svojich väčších hospodárskych kapacít malo jednoznačnú prevahu v možnom nasadení tankov (5,1 až 5,3 krát) a letectva (5 násobnú v celkovom počte lietadiel a 14 až 20-krát v bombardovacom letectve). Československej armáde prakticky chýbali protitankové zbrane, ale na druhej strane mala prevahu v guľometoch 2,6:1 a v delách.¹⁶ Z celkového rozboru materiálnych zdrojov a možnosti nasadenia živej sily možno jednoznačne konštatovať, že československá armáda nemohla sama víťazne rozhodnúť vojnu s nacistickým Nemeckom.

Napriek dlhodobej, systematickej politickej a vojenskej príprave obrany republiky sa v období bezprostredného ohrozenia štátu ukázalo, že oba tieto faktory, aj keď odlišným spôsobom, nefungovali. Prezidentovi a vláde sa nepodarilo zabezpečiť splnenie prijatých záväzkov zo strany spojeneckých veľmocí, čo sa markantne premietalo aj do vojenských aspektov obrany štátu. Jednoznačne však treba konštatovať, že vojenská situácia Československa nebola hlavnou príčinou kapitulácie. Československo sa malo postaviť proti hrozbe agresie, pretože „štát, ktorý nedokáže brániť svoju suverenitu, stráca raison d'être svojej existencie“.¹⁷

1993

¹⁶ ANGER, J.: Československá armáda v září 1938. In: Historie a vojenství 1989, č. 5. s. 57 a n.; ANGER, J.: Vojenská situace Československu v době mnichovské kapitulace. In: Historie a vojenství 1989, č. 6, s. 27 a n.; K vojenským aspektom obrany republiky porovnaj ZGORNIAK, M.: Wojskowe aspekty kryzysu Czechosłowackiego 1938 roku. Kraków 1966. s. 45 a n., 78 a n.

¹⁷ HAUNER, M.: Září 1938: kapitulovat či bojovat. In: Svědectví 1975. č. 49. s. 177.

Pokus o politické a hospodárske upevnenie Malej dohody (1933).

V dňoch 18. až 19. 12. 1932 sa položili na stretnutí troch ministrov zahraničných vecí Malej dohody základy novej výstavby tejto organizácie. Príčiny, ktoré viedli k tomuto rozhodnutiu, spočívali v európskom vývoji a v špecifických potrebách jednotlivých štátov.

Začiatkom tridsiatych rokov sa začali výrazne zostrovať medzinárodné vzťahy. Japonsko-čínsky konflikt naznačil nepripravenosť, ale prakticky aj neschopnosť Spoločnosti národov brániť hociktorého jej člena pred agresiou. V tomto prípade sa prakticky potvrdzovali predchádzajúce obavy malých štátov, že keď dôjde k agresii proti niektorému z nich, ženevská inštitúcia nebude schopná ani ochotná postaviť sa rozhodne na obranu ich nezávislosti. Veľmoci dávali jednoznačne najavo, že nepoužijú proti agresorovi článok 16 Paktu Spoločnosti národov, aby tak nevytvorili precedens do budúcnosti.¹ Týmto postupom oslabovali význam ženevskej inštitúcie z hľadiska efektívnej pomoci pri obrane nezávislosti jej členov a otvorene naznačili, že ani v budúcnosti sa nemusí agresor obávať vojenských sankcií Spoločnosti národov.

Konflikt na Ďalekom východe a jeho neefektívne riešenie na pôde Spoločnosti národov ukázali, že do medzinárodných vzťahov stále výraznejšie prenikajú formy nedemokratického riešenia vzájomných sporov. V tomto období sa oficiálne porušovali základné princípy Spoločnosti národov, najmä často zdôrazňovaný princíp rovnosti všetkých štátov. Aj keď sa táto zásada nikdy nerespektovala a vôbec nedodržiavala, začiatkom tridsiatych rokov sa porušovala v dovtedy nebývalom rozsahu. Na oslabovanie princípov Spoločnosti národov priamo nadväzovala aj snaha veľmocí riešiť problémy európskej politiky mimo rámca organizácie, v priamych rokovaniach. Sporné otázky sa mali odstrániť bilaterálnym rokovaním a vo svojom konečnom dôsledku vždy na úcty malých štátov. Do medzinárodných vzťahov sa usilovali niektoré kapitalistické veľmoci vnášať stále výraznejšie prvky diktátu, realizovať požiadavky nového usporiadania Európy a prakticky zmeniť existujúci pomer síl rozdelením sfér vplyvu. Tieto negatívne javy sa zjavovali v medzinárodných vzťahoch už v priebehu dvadsiatych rokov, ale pod vplyvom rastúcej expanzie talianskej politiky nadobúdali konkrétnejšiu formu začiatkom tridsiatych rokov. Fašistické Taliansko sa stalo najvýraznejším propagátorom požiadavky nového rozdelenia Európy formou revízie povojnových mierových zmlúv. Aj keď základným diplomatickým problémom vzťahov v Európe zostávala otázka francúzsko-nemeckého vzťahu, dynamická agresivita Talianska na Balkáne a v strednej Európe výrazne ovplyvňovala celkové ovzdušie medzinárodnej situácie. Západné buržoázne demokracie už v tomto období sa snažili riešiť európske problémy formou ustupovania pred nemeckými a talianskymi požiadavkami, čo sa prejavilo na konferencii v Lausanne o reparáciách, resp. priznaním práva Nemecku na rovnosť v zbrojení. Hlavná opora tzv. nástupníckych štátov – Francúzsko sa dostávalo stále výraznejšie do politickej izolácie, čo sa prejavilo takmer pri každej medzinárodnej udalosti. Francúzska politika sa stávala objektom koncentrovaného útoku Talianska a Nemecka, pričom V. Británia svojou politikou viacej objektívne napo-

¹ Documents on British Foreign Policy 1919–1939, (DBEP) Second Series, Vol. III, London 1948, doc. 240, p. 517; BAUMONT, M.: Les origines de la deuxième guerre mondiale. Paris 1969, s. 53–55.

máhala protivníkom Quai d'Orsay, ako poskytovala podporu spojencovi zo svetovej vojny. Stará anglická téza rovnováhy síl na kontinente sa takto uplatňovala v nových podmienkach. Výrazne sa tieto skutočnosti prejavili pri riešení najdôležitejšieho medzinárodného problému roku 1932 – na odzbrojovacej konferencii. Francúzsko, ktoré prakticky podporovali len Malá dohoda a Poľsko, bolo pri riešení problémov odzbrojenia vo vzťahu k veľmociam v izolácii. Na odzbrojovacej konferencii Paríž a jeho spojenci nielenže neboli schopní presadiť svoje požiadavky a návrhy, ale naopak, museli ustupovať pred tlakom Nemecka. V Ženeve sa upevňoval dojem, že vývin konferencie nesmeruje k odzbrojeniu, ale k novému zbrojeniu, a tým prakticky k ďalšiemu zosťovaniu medzinárodnej situácie.² Tento názor potvrdzoval najmä postup Nemecka, ktoré sa nezastretým vydieraním dožadovalo rovnoprávnosti v zbrojení. Pritom vnútropolitický vývin v ríši nielenže nedával záruky, ale priamo naznačoval, prečo Berlín žiada rovnaké práva ako ostatné štáty. Nemecku nešlo o rovnoprávnosť v odzbrojení, t. j. o to, aby ostatné štáty znížili stav výzbroje a armády na jeho úroveň, ale naopak, aby ríša dosiahla úroveň ostatných krajín. Keď pod vnútropolitickým tlakom reakčných nacistických a nacionalistických síl Papenova a Schleicherova vláda stupňovali svoje požiadavky, Francúzsko bolo nútené znova ustúpiť. Vývin na odzbrojovacej konferencii v podstatnej miere zhoršoval celkove už aj tak zlú situáciu na kontinente.

Špecifickým problémom vo vzťahoch veľmocí a predmetom ich sporov bola stredná a juhovýchodná Európa. Mnohé pokusy hospodársko-politickým spôsobom riešiť situáciu v tejto oblasti úplne stroskotali. Sebeckosť veľmocí, ktorým išlo hlavne o posilnenie ich vplyvu v strednej a juhovýchodnej Európe, bola hlavnou príčinou neúspechu konsolidačných plánov. Rozdelenie tejto oblasti na Malú dohodu, Maďarsko a Rakúsko dávalo veľmociam možnosť intenzívne zasahovať do všetkých problémov. Pod vplyvom svetovej hospodárskej krízy sa značne zhoršila ekonomická situácia v stredoeurópskych štátoch, čo sa usilovali využiť veľmoci pri realizovaní svojich cieľov a na upevnenie svojich pozícií. Návrh na colnú úniu rakúsko-nemeckú, Tardieuov plán, talianske hospodárske návrhy a pod. vždy mali za cieľ skôr upevnenie vplyvu tej-ktorej veľmoci ako snahu riešiť zložité hospodárske problémy krajín Malej dohody, Rakúska a Maďarska.³ Stredná a juhovýchodná Európa predstavovali v tomto období konkrétny objekt veľmocenského súperenia o zmenu sfér vplyvu.

V európskej politike sa na prelome rokov 1932–1933 uvedomene vytvárala psychóza strachu z možnosti nového svetového ozbrojeného konfliktu. Taliansko organizovalo pomocou ustašovských skupín a Vnútornej macedónskej revolučnej organizácie (VMRO) provokácie na juhoslovanských hraniciach.⁴ Napätá situácia v nemecko-poľských vzťahoch v otázke koridoru a stupňujúca sa revizionistická kampaň v Taliansku a Maďarsku vedome smerovali k utvoreniu názoru, že mier v Európe závisí od možnosti, ale priamo i nevyhnutnosti zmeny existujúcich hraníc. B. Mussolini systematicky pripravoval európsku verejnosť na to, že postaví problém teritoriálnej revízie na program medzinárodných rokovaní ako podmienku zlepšenia celkovej situácie.⁵

² Podrobne porovnaj: BYSTRICKÝ, V. – DEÁK, L.: Európa na prelome. Bratislava 1974, s. 120 a nasl.

³ ORMOS, M.: Franciaország és a keleti biztonság 1931–1936. Budapešť 1969, s. 105.

⁴ Documents diplomatiques français 1932-1939. (DDF) 1er Series 1932–1935, Tom II, Paris 1964, doc. 419, s. 833-834.

⁵ Diplomatski arhiv Državnog sekretarijata inostranih poslova Beograd, (DASIP) Tursko poslanstvo 1933 (TP) f. 18, č. 595, Belehrad 27. 12. 1932; Ibidem Londonsko poslanstvo 1933 (LP), 1–2, č. 13, Praha 9. 12. 1932; Archiv Ministerstva zahraničních věcí Praha (AMZV) - Kroftove výklady na poradách, č. 25, Praha 15. 12. 1932.

Vývoj medzinárodnej politiky smeroval k popretiu základných zásad, na ktorých budovali malé štáty strednej i juhovýchodnej Európy svoju existenciu a v ktorých videli záruky svojej bezpečnosti. Nové tendencie v európskej politike priamo ohrozovali samostatnosť a územnú celistvosť tzv. nástupníckych štátov, pretože ako podmienku zlepšenia situácie požadovali zmenu hraníc po svetovej vojne. Všetky tieto negatívne javy medzinárodnej politiky nútili krajiny Malej dohody hľadať nové formy ďalšieho upevnenia ich spojenectva. Preto celkový vývin medzinárodnej situácie a požiadavky na zmenu existujúcich hraníc treba pokladať za hlavnú príčinu návrhu na upevnenie Malej dohody.

Nie menej vážnym dôvodom vzniku myšlienky vytvorenia nového štatútu Malej dohody bola politika veľmocí vo vzťahu k malým štátom. V rozbere medzinárodnej situácie na konferencii Malej dohody v Belehrade upozorňoval minister zahraničných vecí Československa na to, že sa musíme pripraviť na odpor proti záchvatom veľmocenských chútok, „lebo veľké štáty budú v pokušení nás občas komandovať ako kolónie“. Pritom je typické, že nemal na mysli len Nemecko a Taliansko, ale aj politiku britského premiéra MacDonalda, najmä v tom zmysle, že „Mussoliniho politika ženie Nemecko a Anglicko k pokusu o nadvládu veľmocí v európskej politike“.⁶ Oprávnenosť týchto názorov potvrdzovali rozhovory, ktoré sa konali v Ríme počas kongresu Volta, ako aj prejav „duceho“ v Turíne, kde vyslovil požiadavku dohody štyroch západných veľmocí ako predpoklad politickej konsolidácie v Európe.⁷

Za konkrétny prejav snáh veľmocí diktovať ich požiadavky sa považovala najmä dohoda z 11. 12. 1932, v ktorej veľmocí bez akejkoľvek konzultácie s malými štátmi rozhodli o práve Nemecka na rovnosť v zbrojení. Malých štátov sa v tejto súvislosti týkala priamo forma akou sa dohoda uzavrela. Ale súčasne i skutočnosť, že k prípadnému zrovnoprávneniu Maďarska, Bulharska a Rakúska v zbrojení by došlo bez konzultácií so štátmi, ktorých sa táto otázka životne dotýkala. Jednotlivé prejavy veľmocí diktovať ich rozhodnutia vyvolávali obavy, že prakticky ide o všeobecnú koncepciu, podľa ktorej rozhodujúce slovo pri usporiadaní európskych pomerov by mali mocnosti a presadenie ich plánov by sa realizovalo rozdelením sfér vplyvu.

Priamo na tieto problémy nadväzovala otázka revízie hraníc ako podmienka nového veľmocenského delenia, ale aj ako zásadná možnosť posilnenia vplyvu Talianska v strednej a juhovýchodnej Európe. Ako vyplýva z celkového obsahu rokovaní v Belehrade, Malá dohoda prikladala veľký význam paralyzovaniu vplyvu talianskej politiky v týchto oblastiach. Tento problém bol jednou z hlavných otázok konferencie. Súčasne však v súvislosti s čínsko-japonským konfliktom nemali v Malej dohode ilúzie ani o celkovej politike veľmocí.⁸

Veľký význam z hľadiska ďalšieho vývinu európskej situácie pripisovali malodohodové štáty odzbrojovacej konferencii. Ak na jednej strane od nej očakávali, v prípade pozitívneho riešenia odzbrojenia, zlepšenie celkového ovzdušia medzinárodných vzťahov, na druhej strane si boli plne vedomé negatívnych dôsledkov pri neúspechu rokovaní. Celkový vývoj odzbrojovacej konferencie, kde jednotlivé kapitalistické veľmocí presadzovali vlastné záujmy a navrhovali také plány, ktoré boli v súlade len s ich sebeckými politickými a imperialistickými cieľmi, sme-

⁶ AMZV – PS, Belehrad, Záznam o jednaní dr. Beneše, Jevtiče a Tituleska na konferencii Malé dohody v Belehrade 18. až 19. 12. 1932.

⁷ DDF-I-I, doc. 271, s. 558.

⁸ AMZV – Telegramy došlé, č. 650-652, Beneš zo Ženevy 17. 12. 1932.

roval až neočakávane k negatívnym výsledkom. Na rokovaníach v Ženeve sa prakticky premietli či už v skrytej alebo otvorenej forme všetky veľmocenské rozpory a bolo zrejmé, že konferencia ťažko dosiahne čo len minimálne výsledky.⁹ Obavy z úplného krachu odzbrojovacej konferencie boli tiež jednou z príčin vzniku návrhu na upevnenie malodohodového spojenectva, pretože v politických kruhoch Malej dohody panoval názor, že v prípade takéhoto vývinu by došlo opäť k pretekcom v zbrojení.

Zlá politická atmosféra v Európe sa komplikovala aj v dôsledku ťažkej hospodárskej a finančnej krízy v jednotlivých štátoch a prebiehajúcimi vnútropolitickými bojmi v Nemecku. Vzájomné ovplyvňovanie vnútropolitických a zahraničnopolitických faktorov, znásobené rokovaniami na odzbrojovacej konferencii, pôsobilo negatívne na vytváranie vzájomných vzťahov veľmocí a malých štátov na kontinente, vytváralo ovzdušie vzájomnej nedôvery a priamo hrozilo prerásť v možnosť ozbrojeného konfliktu. Na všetky tieto negatívne črty medzinárodného vývoja sa snažili malodohodové štáty nájsť liek v upevnení svojho spojenectva.

Na potrebu posilnenia Malej dohody pôsobila aj nespokojnosť troch štátov s politikou Francúzska. Pritom nešlo ani o problém eventuálneho zblíženia Ríma s Parížom, na ktorý sa v Belehrade dívali s nedôverou, ale skôr o to, že malodohodoví spojenci mali výhrady voči nejasnosti koncepcie francúzskej politiky a chceli upevnením vzájomného spojenectva hrať významnejšiu úlohu vo francúzskom bezpečnostnom systéme.

Popri týchto všeobecných príčinách existovali aj špecifické dôvody, ktoré nútili krajiny Malej dohody upevniť ich spojenectvo. Každý štát Malej dohody susedil s inou veľmocou. Aj keď v rámci malodohodového trojuholníka nikdy nedošlo k podpísaniu nejakých záväzkov, ktoré by platili proti agresii veľmoci, obzvlášť v tomto období sa pociťovala nevyhnutnosť istej koordinácie vo vzťahu k mocnostiam, pretože každý malo-dohodový štát mal vo vzťahu k susednej veľmoci nevyriešenú otázku, či už teritoriálneho alebo iného charakteru. Životným záujmom krajín Malej dohody bolo, aby sa nedostali do konfliktu so susednou veľmocou, aj keď táto zásada sa v dvadsiatych rokoch striktno nedodržiavala, najmä vo vzťahu k ZSSR. V tomto období však pod vplyvom zmenenej situácie v Európe sa začal prehodnocovať vzťah malodohodového trojuholníka k Sovietskemu zväzu a kládol sa dôraz na vytvorenie neutrálnej oblasti v strednej Európe, čím by vznikli predpoklady na pokojný vývin v záujme konštruktívnej konsolidácie na hospodárskom poli.¹⁰

Pri hodnotení záujmu členov Malej dohody o upevnenie vzájomného spojenectva zohral dôležitú úlohu špecifický postoj jednotlivých malodohodových štátov k susedným veľmociam. Negatívne črty všeobecného európskeho diania sa v konkrétnej forme premietli na vývoj ich vzťahov k veľmociam, predovšetkým fašistickým, pretože pre štáty Malej dohody hrozilo akútne nebezpečenstvo z tejto strany. Špecifickým problémom v tomto období bol postoj Malej dohody k ZSSR. Malodohodový trojuholník musel rešpektovať pozitívnu a mierovú politiku Sovietskeho zväzu, rast jeho vplyvu v Európe a význam ZSSR z hľadiska boja za mier. Tri štáty síce nie rovnako a aj napriek mnohým výhradám, na ktoré vplýval nielen triedny aspekt, ale aj ich bilaterálne vzťahy so ZSSR, museli hľadať spôsob urovnania kontaktov so socialistickou veľ-

⁹ Dokumenty vnešnej politiky SSSR (DVP SSSR), tom XV, Moskva 1969, dok. 76, s. 111; dok. 173, s. 255-256.

¹⁰ Státní ústřední archiv Praha – PMR, kartón 4391, expozé E. Beneš v Prezidiu ministerskej rady 28. 2. 1933.

mocou z hľadiska obrany ich nezávislosti a suverenity, posilnenia ich vplyvu a vytvárania záruk bezpečnosti proti negatívnym tendenciám v európskej politike. Súčasne však otázka Besarábie, triedna determinovanosť vládnuvich vrstiev a ich odpor proti socialistickému zriadeniu spôsobili, že Malá dohoda nevedela uvedené pozitívne faktory, ktoré vyplývali aj pre ňu zo zahraničnej politiky ZSSR, zhodnotiť takým spôsobom, aby radikálne prehodnotila svoj vzťah k Sovietskemu zväzu. Tieto tendencie sa najvýraznejšie prejavovali v pomere Rumunska k ZSSR.

Rumunsko sa v priebehu roku 1932 dostávalo do politickej izolácie, najmä pre odmietavý postoj k uzavretiu paktu o neútočení so Sovietskym zväzom. V polovici roku 1932 francúzsky ministerský predseda E. Herriot veľmi dôrazne naliehal na Rumunsko, aby podpísalo so ZSSR pakt o neútočení, a sám navrhol formuláciu dohody. Pod vplyvom tejto nóty chcel ministerský predseda Rumunska A. Vaida-Voevod zmluvu uzavrieť. Vystúpenie ministra zahraničných vecí Rumunska N. Titulescu však zmarilo rokovania v poslednej fáze. V snahe zaistiť si podporu Francúzska navštívil Titulescu E. Herriota, ktorý mu napísal list a uznal jeho stanovisko. Na druhej strane Titulescu súhlasil, aby Francúzsko podpísalo pakt so ZSSR bez ohľadu na Rumunsko.

Radikálnejšie v tejto otázke postupovali Poliaci, ktorí postavili Rumunsko pred hotovú vec a Bukurešti len prakticky oznámili, že podpíšu so ZSSR pakt o neútočení. Titulescu bol postupom Poľska neobyčajne rozhorčený a vzniknútšie rozpory mali priamy dopad na vzájomné vzťahy medzi Bukurešťou a Varšavou, ako aj na ich spojenectvo.¹¹

Nový minister zahraničných vecí Rumunska sa nemohol vykázat žiadnym pozitívnym výsledkom, a preto na konferencii v Belehrade žiadal súhlas spojencov s predĺžením zmluvy s Talianskom. Svoj postup v tejto otázke zdôvodňoval najmä obavami z reakcie verejnej mienky, ktorá v prípade neúspechu rozhovorov s Rímom by sa koncentrovala proti jeho osobe. Určitá kompenzácia za neúspech v zahraničnej politike Rumunska sa ďalej hľadala v pokusoch o zblíženie s Bulharskom v druhej polovici roku 1932. Vzájomné návštevy verejných činiteľov postupne prerástli do oficiálnych rokovaní, ktoré mali vyvrcholiť stretnutím rumunského kráľa Carola s bulharským cárom Borisom III a bulharským premiérom N. Mušanovom.¹² Diplomatické akcie Titulescove, ktoré mali upevniť jeho pozície a prestíž Rumunska, narážali však na odpor Belehradu. Najmä pokusy o zblíženie s Bulharskom sledovali v Juhoslávii s neskrývanou nedôverou, pretože prichádzali v období, keď vzťahy medzi Belehradom a Sofiou sa zostrili pod vplyvom provokácií VMRO. Aj otázka mocenského rozvrstvenia síl na Balkáne hrala dôležitú úlohu, pretože Belehrad nie neoprávnene mohol usudzovať, že Rumunsko sa snaží zlepšiť svoju situáciu na jeho účet a Sofia po zblížení s Bukurešťou nebude mať záujem na úprave vzťahov s Juhosláviou. Dočasné rozladenie medzi malodohodovými balkánskymi spojencami sa malo odstrániť na schôdzi troch ministrov, a preto rumunsko-bulharské zblíženie sa stalo jedným z konkrétnych dôvodov hlavne juhoslovanského záujmu o zvolanie mimoriadnej schôdze Malej dohody. Súčasne však mala Bukurešť záujem na vyriešení niektorých sporných otázok v juho-

¹¹ AMZV –PS, Belehrad, Záznam jednaní dr. Beneše, Jevtiče a Titulesca...; KOPANSKIJ, J. M. – LEVIT, I. E.: Sovetsko-rumunskije otnošenija 1929–1934 gg. Moskva 1971, s. 101–108; DEÁK, L.: K otázke vzťahu Rumunska k ZSSR v rokoch 1933–1936. In: Slovanské štúdie, VIII. Bratislava 1966, s. 113.

¹² DDF-1-I, doc. 128, s. 297; AMZV-PS, Bukurešť, č. 58, 13. 12. 1932.

slovansko-rumunských vzťahoch, chcela uzavrieť s Belehradom veterinárnu konvenciu a pod. Uvedené faktory vplývali na záujem Bukurešti zvolať mimoriadnu schôdzu Malej dohody, ale rozhodujúcimi príčinami rumunského interusu o stretnutie v Belehrade bolo úsilie riešiť vzťah k ZSSR a Taliansku a hlavne získať podporu spojencov pre tieto potreby zahraničnej politiky Bukurešti. Titulescu chcel predovšetkým zabrániť Československu, aby uznalo ZSSR bez súhlasu Rumunska.¹³ Tieto skutočnosti v plnom rozsahu potvrdzoval postup ministra zahraničných vecí Rumunska pri vypracovaní nového štatútu Malej dohody.

Juhoslovanský záujem o upevnenie malodohodového spojenectva ovplyvňovali vnútropolitické a zahraničnopolitické príčiny. Belehrad s veľkými obavami sledoval vývin medzinárodnej situácie a najmä stále rastúcu expanzívnu politiku Talianska, ktorá vo svojich útokoch vedome smerovala k pokusom národnostne rozložiť Juhosláviu. Začiatkom tridsiatych rokov začal Rím venovať zvýšenú pozornosť Balkánu a strednej Európe. Postupne sa menil jeho primárny cieľ, t. j. snaha presadiť sa v koloniálnych výbojoch v Afrike a v oblasti Stredozemného mora, a sústreďoval sa na utvorenie veľmocenskej základne na kontinente upevňovaním vplyvu v strednej a juhovýchodnej Európe.¹⁴ Imperialistická politika Talianska a jej celkovú deštruktívna činnosť sa v juhoslovanských a československých diplomatických kruhoch považovala za jeden z rozhodujúcich faktorov stále sa zhoršujúcej medzinárodnej situácie. Najmä eventualita, že v prípade účasti národných socialistov vo vláde by došlo k spoločnému postupu Nemecka a Talianska, znepokojovalo Malú dohodu. V Juhoslávii súčasne vznikli obavy, že Taliansko sa pokúša vytvoriť blok rakúsko-maďarsko-taliansky, ktorý by bol namierený proti Francúzsku, Poľsku, Malej dohode a mal by osobitne za cieľ izolovať Juhosláviu.¹⁵ Neúspech pokusov juhoslovanského kráľa Alexandra v prvej polovici roku 1932 o zblíženie, prípadne dohodu s Talianskom vystriedala rozsiahla demagogická kampaň v talianskej tlači, ktorá smerovala ostro proti Juhoslávii. Tlač metodicky zosilňovala svoje útoky v úzkej súvislosti s ozbrojenými útokmi ustašovských organizácií a s provokáciami VMRO (Vnútoraná makedonská revolučná organizácia). Vzniknuté incidenty (Trogir) sa zámerne nafukovali a Taliansko sa usilovalo vytvoriť v Európe dojem, že Juhoslávia je pred rozpadom v dôsledku národnostných rozporov a revízia jej hraníc je nevyhnutná. Táto demagogická kampaň išla tak ďaleko, že Rím obviňoval Belehrad z príprav diverzných akcií v Albánsku s cieľom konsolidovať vnútropolitickú situáciu v Juhoslávii.¹⁶

V juhoslovanských politických kruhoch sa pociťovala potreba konštruktívne odpovedať na útoky Talianska. Nedostatočná podpora zo strany Francúzska, ako aj sondovanie medzi Parížom a Rímom o zlepšenie vzájomných vzťahov znepokojovali Belehrad. Na jeseň 1932 došlo k predĺženiu zmluvy medzi Juhoslávii a Francúzskom, ale jej hodnota z hľadiska obrany krajiny proti prípadnému útoku zo strany Talianska bola len relatívna. Z týchto dôvodov minister zahraničných vecí Juhoslávie B. Jevtič naliehal v novembri 1932, že by sa spojenci, t. j. „Malá dohoda a Francúzsko mali vzhľadom na všeobecné pomery v Európe ešte viac zomknúť“.¹⁷

¹³ DVP SSSR, XVII, dok. 132, s. 273.

¹⁴ SÚA – PMR, kartón 4102, expozé E. Beneša v Prezídium ministerskej rady 22. 12. 1932.

¹⁵ DASIP – LP 1932, 1-4, Belehrad 28. 11. 1932.

¹⁶ Országos levéltár (OL) Küm. pol. 1933-23-14, Rím 3. 1. 1933. Použité mikrofilmy z Ústavu dejín európskych socialistických krajín SAV v Bratislave.

¹⁷ AMZV – Telegramy došlé, č. 540, Belehrad 7. 11. 1932.

Z rovnakých dôvodov vyšla z Juhoslávie iniciatíva na zvolanie mimoriadnej schôdze Malej dohody v Belehrade, pričom rovnaká požiadavka prichádzala súčasne aj z Bukurešti. Okrem všeobecnej podpory očakávali juhoslovanské kruhy od stretnutia troch ministrov aj vyriešenie balkánskych otázok, hlavne problému rumunsko-bulharského zblíženia a vzájomných vzťahov s Rumunskom.

Československo bolo iniciátorom ďalšieho upevnenia Malej dohody a na jeho postoj vo všeobecnosti pôsobili tie isté momenty ako na ostatných spojencov. Osobitná pozornosť sa v Prahe venovala vnútropolitickému vývoju v Nemecku a vzájomnému vzťahu Ríma a Berlína. Pri hodnotení Organizačného paktu Malej dohody E. Beneš na zasadnutí ministerskej rady zdôraznil: „Pokiaľ ide o pomer Nemecka a Talianska, možno predpokladať, že došlo medzi nimi k dohode, a táto okolnosť bola jedným z dôvodov pre vytvorenie Organizačného paktu.“ Rovnako pôsobili hospodárske motívy. Popri snahe vytvoriť možnosti užšej ekonomickej spolupráce malodohodového trojuholníka, a tieto pokusy trvali prakticky už od jeho vzniku, pôsobili v tomto období nové okolnosti, pretože pod vplyvom autarkie sa sťažovali obchodno-politické styky medzi európskymi štátmi. Z týchto dôvodov sa hľadala kompenzácia v zlepšení hospodárskych stykov v Malej dohode.¹⁸

S konkrétnym návrhom na upevnenie Malej dohody prišiel minister zahraničných vecí Československa E. Beneš na zasadnutí troch ministrov v Belehrade 18. až 19. decembra 1932. Medzi členskými štátmi neprebíhali nijaké predbežné rokovania o tejto otázke. Všeobecne existoval spoločný záujem nájsť odpoveď na súčasný vývin medzinárodnej situácie, práve tak ako sa zjavovali aj hlasy žiadajúce upevnenie vzájomného spojenectva. V úvodnom expozé E. Beneš naznačil hlavné zásady ďalšieho budovania Malej dohody, ktoré v druhý deň rokovaní konkretizoval. Vychádzal z myšlienky ďalšieho rozvíjania štatútu Malej dohody, ktorý bol prijatý na schôdzi Malej dohody na Štrbskom Plese roku 1930, a navrhol vytvorenie permanentných orgánov podľa analógie Spoločnosti národov, t. j. Radu Malej dohody a Sekretariát. Titulescu a Jevtič s návrhom súhlasili.¹⁹

Súhlas so všeobecným návrhom upevniť Malú dohodu neznamenal, že v Belehrade sa podarilo odstrániť rozpory medzi spojencami vzhľadom na niektoré otázky. Predovšetkým to bol postoj k ZSSR. Titulescu si v Belehrade nedovolil ísť tak ďaleko v tejto otázke ako neskoršie na zasadnutí v Ženeve a zdôrazňoval, že „naša politika voči ZSSR zostáva voľná ako predtým a v tomto smere máme všetci slobodu konania“. Pritom však žiadal, aby Juhoslávia a Československo Sovietsky zväz neuznali, pretože by tým v danej situácii sťažovali svoje pozície a pozície Rumunska. E. Beneš rešpektoval v Belehrade túto požiadavku len čiastočne, lebo si vyhradil voľnosť konania a súhlasil len s tým, že skôr, než by uznal ZSSR, upovedomil by Rumunsko a dohodol by sa s ním o dátume eventuálneho uznania.²⁰ V Belehrade sa Titulescu pokúsil len čiastočne viazať postoj malodohodových spojencov k Sovietskemu zväzu na stanovisko Rumunska.

Diskusia v Belehrade o upevnení Malej dohody sa predovšetkým týkala jej organizačnej výstavby a bola skôr všeobecná ako konkrétna. Na niektoré problémy boli rozdielne názory, ale

¹⁸ SÚA – PMR, kartón 4391, expozé E. Beneša v Prezídium ministerskej rady 28. 2. 1933.

¹⁹ AMZV-PS, Belehrad, Záznam jednaní dr. Beneše, Jevtiče a Tituleska...

²⁰ Ibidem.

traja ministri sa v zásade dohodli na ďalšom upevnení spojenectva a poverili E. Beneša vypracovaním konkrétneho návrhu, ktorý sa mal definitívne prijať na zasadnutí v Ženeve. Podľa československého záznamu z rokovaní v Belehrade sa na stretnutí troch ministrov nič nehovorilo o záväzku uzavrieť dohodu s tretím štátom len so súhlasom všetkých členov Malej dohody, o otázkach týkajúcich sa predĺženia vzájomných zmlúv a pod.

Po stretnutí troch ministrov pokračovali v Belehrade bilaterálne rozhovory medzi Rumunskom a Južosláviou, ktoré sa týkali viacerých citlivých problémov; usporiadania rumunskej menšiny v Banáte, fixovania hraníc pri Železných vrátach a pod. Titulescu súčasne vyhlásil, že nedôjde k návšteve cára Borisa do Rumunska, ale ponechal si voľnosť v otázke návštevy ministerského predsedu Bulharska N. Mušanova do Bukurešti. Vzájomné rozpory sa nepodarilo odstrániť, ale na druhej strane bolo významné, že sa počas rokovaní ministri zahraničných vecí dohodli na stretnutí suverénov oboch štátov v blízkej budúcnosti.²¹

V priebehu januára 1933 pripravil E. Beneš návrh Organizačného paktu Malej dohody. V hlavných črtách informoval o uzneseniach schôdze v Belehrade francúzskeho, rakúskeho, belgického a talianskeho vyslanca v Prahe. Niektoré rozhovory sa viedli v ostrom tóne a najobťažnejšie, aj keď nie vyčerpávajúce podrobnosti oznámil francúzskemu vyslancovi. Obzvlášť prudká výmena názorov sa uskutočnila s talianskym vyslancom Quidom Roccom. V priebehu rozhovoru E. Beneš priamo obvinil taliansku politiku zo zodpovednosti za zhoršovanie medzinárodnej situácie a za príčinu súčasného zlého stavu označil podporovanie revizionistických tendencií zo strany Ríma. V rozhovore s rakúskym vyslancom F. Marekom zdôraznil, že v Rakúsku niet nikoho, „kto by vedel, čo chce a čo má chcieť“. V závere rozhovoru vyhlásil: „Máme toho teraz dosť, pôjdeme svojou cestou. Vy si robte, čo chcete.“²²

Uvedené rozhovory, ako aj celý postup príprav Organizačného paktu potvrdzovali, že Malá dohoda momentálne nepočítala so spoluprácou s Rakúskom a Maďarskom ani na hospodárskom poli, ale súčasne túto možnosť v budúcnosti nevyklúčovala. Neúspech Tardieuovho plánu a vzrast revizionizmu v Maďarsku boli hlavnými príčinami tohto postoja. Celkový negatívny vývin riešenia stredoeurópskych otázok v prvej polovici roku 1932 sa v konkrétnej podobe premietal aj na vzťahy Malej dohody k Rakúsku a Maďarsku. Z tohto hľadiska sa nebral ohľad ani na prípadné dôsledky nového štatútu na taliansko-maďarské vzťahy. E. Beneš na námietky francúzskeho zástupcu v Spoločnosti národov R. Massigliho v rozhovore v Ženeve 2. 2. 1933 vyhlásil, že taliansko-maďarské vzťahy už nemôžu byť užšie, ako sú v súčasnosti.²³

Definitívna dohoda o Organizačnom štatúte sa dosiahla na stretnutí troch ministrov v Ženeve v dňoch 14. až 16. 2. 1933. Rokovania prebiehali síce v priateľskom ovzduší, ale najmä Titulescu mal výhrady voči niektorým navrhovaným článkom. Bol proti zmene názvu Malej dohody, päťročnému funkčnému obdobiu predsedníctva v Rade, žiadal umiestnenie Sekretariátu v Ženeve a pod. Rozpory sa podarilo odstrániť vzájomným kompromisom a traja ministri sa dohodli na zásadách nového organizačného štatútu. V preambule paktu sa zdôrazňovalo úsilie udržiavať a organizovať mier v Európe a posilniť hospodárske styky so všetkými štátmi bez rozdielu, ob-

²¹ DDF-1-II, doc. 128, s. 297.

²² AMZV – PS, Belehrad. Nový štatút Malej dohody a rokovania, ktoré predchádzali jeho uzavretiu (december 1932, január a február 1933).

²³ DDF-1-II, doc. 254, s. 554.

zvlášť so štátmi strednej Európy. Organizačným paktom sa súčasne zdôrazňovalo, že skupina „troch štátov Malej dohody vytvorí vyššiu medzinárodnú jednotku prístupnú iným štátom za podmienok, ktoré by sa dohodli v každom prípade osobitne“. Na základe nového štatútu sa zriadila Stála rada Malej dohody ako orgán riadiaci spoločnú politiku troch štátov (článok 1). Určili sa stretnutia Stálej rady trikrát do roka (článok 2) a ustanovila sa funkcia predsedu Stálej rady (článok 3). Potvrdila sa zásada rovnosti vo vzťahu štátov dohody (článok 4) a možnosť jednotného zastupovania (článok 5). V najdôležitejšom článku (6) nový štatút určoval: „Akákoľvek politická zmluva jedného každého štátu Malej dohody, akýkoľvek jednostranný akt, ktorý mení terajšie politické postavenie jedného zo štátov Malej dohody voči niektorému tretiemu štátu, ako i každá hospodárska zmluva s dôležitými politickými dôsledkami bude v budúcnosti potrebovať jednohlasný súhlas Rady Malej dohody.“ Zriadila sa Hospodárska rada (článok 7) a Sekretariát Malej dohody (článok 9), potvrdila sa vernosť zásadám Spoločnosti národov a vyhlásilo sa neobmedzené trvanie prijatých malodohodových záväzkov (článok 10, II).²⁴

Základným cieľom Organizačného paktu bolo vytvorenie akejsi formy „Staatenbundu“, ale najmä predpokladov na budúci vznik takejto organizácie, t. j. položiť základy pretvorenia Malej dohody na vyššiu medzinárodnú jednotku. V expozé 1. 3. 1933 E. Beneš vyjadril túto myšlienku slovami: „...štáty Malej dohody sa rozhodli v tejto všeobecnej disociácii európskych problémov, ktoré ohrozujú existenciu nás všetkých, svojimi eventuálnymi účinkami urobiť aspoň pre seba koniec tomuto rozkladnému európskemu procesu a podniknúť prvý krok k integrácii, k syntéze, k utvoreniu nového medzinárodného spoločenstva.“²⁵ Už v Belehrade a neskôršie aj v Ženeve navrhoval zmeniť názov Malej dohody na Pacte constitutif de l'Union Centrale Européene a dával počas rokovaní v Juhoslávii na uváženie možnosť v budúcnosti získať pre Malú dohodu Poľsko. U ministra zahraničných vecí Československa bolo badateľné úsilie riešiť celý problém komplexnejšie a umožniť prístup k Malej dohode aj ostatným štátom, predovšetkým však Poľsku. V tejto súvislosti E. Beneš hovoril, že v prípade spojenia Rakúska a Maďarska nezostáva Československu nič iné, ako uzavrieť colnú úniu s Poľskom. Takto chápaná dohoda narazila na odpor Juhoslávie a Rumunska, ktoré neboli ochotné sa tak výrazne angažovať v spojení s Poľskom proti Nemecku. Obidvaja ministri boli aj proti zmene názvu Malej dohody.²⁶

Predstava utvorenia nejakej nadštátnej formy v praktickej politike vychádzala z myšlienky, že skupina troch štátov by mala v každom ohľade jednotnú zahraničnú politiku riadenú priamo politickým výborom ministrov zahraničných vecí. Aj propagandistická kampaň hovoriaca o celkovej sile zjednotených štátov (pisalo sa o 50-miliónovom spojení) mala vyvolať dojem, že dochádza k výraznejšiemu zjednoteniu ako v skutočnosti. Túto tendenciu potvrdzuje aj cirkulárny telegram Ministerstva zahraničných vecí ČSR zo 14. 2. 1933, v ktorom sa vytýčili ciele štatútu v tom zmysle, že treba „vytvoriť aj na ceste organizačnej z Malej dohody skutočnú jednotu, takže medzinárodné pôjde o novú jednotku v medzinárodnej politike“. V tejto súvislosti sa ďalej zdôrazňovala potreba „zjednotiť medzinárodnú politiku troch štátov tak, aby ich vzťah k tretím štátom bol jednotný“. V konkrétnych podmienkach mal Organizačný pakt za cieľ:

²⁴ Zahraniční politika 1933, Praha 1933, s. 221-223.

²⁵ BENEŠ, E.: Boj o mír a bezpečnosť štátu. Praha 1934, s. 689.

²⁶ CAMPUS, E.: Mica Intellegere. Bukurešť 1968, s. 121.

- a – zjednotiť trvale malodohodové štáty v ich politickej spolupráci;
- b – raz navždy zamedziť všetky pokusy o vyvolanie rozporu medzi malodohodovými štátmi;
- c – položiť definitívne základy organizácie strednej Európy;
- d – dať tejto formácii definitívne miesto v európskej politike vedľa druhých štátov, hlavne vedľa veľmocií.²⁷

V praktickej politike uvedené zásady znamenali, že významným cieľom Organizačného paktu bolo unifikovať politiku Malej dohody vo vzťahu k ostatným štátom, ale predovšetkým k veľmociam. Aj keď malodohodový trojuholník neprijal záväzky voči mocnostiam, usiloval sa predovšetkým článkom 6 Organizačného paktu dať každému partnerovi dohody aspoň istý pocit záruky, že ani jeden štát neuzavrie s tretím štátom zmluvu bez súhlasu ostatných partnerov a bude rešpektovať pri vzťahu k veľmociam záujmy členov Malej dohody. Týmto spôsobom mala byť viazaná československá politika voči ZSSR a Taliansku, rumunská politika voči Nemecku a Taliansku a juhoslovenská politika voči Nemecku a ZSSR. Pri rokovaní v Ženeve Titulescu bol ochotný ísť ďalej, ako sa pôvodne dalo predpokladať. Navrhol, aby tri štáty „podpísali osobitnú deklaráciu určenú len vzájomne pre nás vnútri Malej dohody, v ktorej sa proste konštatuje solidarita vo všetkých otázkach revízie, solidarita toho obsahu, že jeden bez druhého v tej príčine nemôže nič podniknúť“. Táto dôverná dohoda, ktorá sa nepublikovala, určovala, že cieľom Malej dohody je vybudovať strednú Európu podlá doterajšieho územného status quo a v prípade jeho ohrozenia sa malodohodové štáty budú spoločne radieť.²⁸

Titulescu cieľavedome využil článok 6 Organizačného paktu na to, aby viazal predovšetkým postoj Československa k ZSSR na stanovisko Rumunska. V tomto smere je základný rozdiel medzi rokovaním v Belehrade a v Ženeve. Pritom pri oficiálnych rozhovoroch sa konkrétne o postoji k Sovietskemu zväzu nehovorilo a Titulescu bol veľmi opatrný.²⁹ Samotným prijatím 6. článku Organizačného paktu sa najmä Československo vzdalo svojho pôvodného stanoviska voľnosti pri riešení tohto problému. E. Beneš „urobil tento krok vedome v záujme posilnenia jednoty Malej dohody“³⁰. Ženevské rozhodnutie malo svoju negatívnu stránku, pretože vo svojom základe kládlo na jednu rovinu vzťah malodohodových štátov k všetkým veľmociam bez ohľadu na ich pozitívny a negatívny pomer k riešeniu medzinárodných problémov. Práve z tohto hľadiska strácalo Československo najviac, pretože viazalo svoj vzťah k veľmoci, ktorá mu mohla poskytnúť v obrane jeho záujmov významnú pomoc, na súhlas obidvoch partnerov, ktorých negatívny postoj k ZSSR bol známy. Ženevské rozhodnutie pritom prichádzalo v období, keď vznikali všeobecné a konkrétne podmienky na užšiu spoluprácu malodohodového trojuholníka, ale najmä ČSR so Sovietskym zväzom. Dočasná platnosť ženevského rozhodnutia potvrdzovala, že Československo nemohlo trvale podriaďovať svoj vzťah k ZSSR stanovisku obidvoch spojencov.

Organizačný pakt Malej dohody mal vytvoriť podmienky na rozhodujúce postavenie jej členov v strednej Európe, zabrániť prenikaniu talianskeho a nemeckého vplyvu do tejto oblasti, resp. postaviť prekážky hlavne plánom zahraničnej politiky Ríma. Nový štatút mal pretvoriť

²⁷ AMZV – Telegramy došlé, č. 88-89, Beneš zo Ženevy 14. 2. 1933.

²⁸ AMZV – PS, Belehrad, Nový štatút Malej dohody ...

²⁹ O rok neskôr sa k tomuto postupu priznal aj sovietskemu vyslancovi v Grécku Davťanovi, keď sa súčasne chválil, že bol iniciátorom Organizačného paktu. DVP SSSR, XVII, dok. 57, s. 147.

³⁰ AMZV – PS, Belehrad. Nový štatút Malej dohody... Porovnaj aj: KVÁČEK, R.: Nad Evropou zataženo. Praha 1966, s. 47.

túto organizáciu v istom zmysle na veľmoc, získať jej vážnosť v medzinárodnej politike a pri rokovaniach s mocnosťami. Organizačný pakt bol pokusom vytvoriť podmienky na oslabenie závislosti Malej dohody od veľmocenskej politiky. Jedným z jeho cieľov bola neutralizácia strednej Európy, pomocou ktorej sa mala zabezpečiť možnosť pokojného politického a hospodárskeho vývinu tejto oblasti.

Upevnenie Malej dohody bolo odpoveďou na celkovú revizionistickú kampaň v Európe a na pokusy Maďarska o opätovné vyzbrojenie armády. V tomto smere na vývin rokovaní pôsobila aj tzv. hirtenská aféra s tajným dovozom zbraní do Maďarska. Organizačný pakt mal byť preventívnou ochranou malodohodového trojuholníka proti všetkým eventualitám, ktoré by hrozili po rozbití medzinárodnej odzbrojovacej konferencie, zlej hospodárskej a finančnej situácii v Európe a prípadnému konfliktu, ktorý Malá dohoda nevyučovala. Najmä možnosť, že Nemecko poruší svoje záväzky vyplývajúce z mierovej zmluvy a začne zbrojiť, vyvolávala obavu Malej dohody, pretože konflikt by sa dostal na pôdu Spoločnosti národov, a v danej situácii bol oprávnený predpoklad, že by oslabil jej činnosť a význam. Nebezpečenstvo konfliktu by malo katastrofálne následky, lebo by ohrozilo konsolidáciu pomerov v Európe, zmarilo by prípravu svetovej hospodárskej konferencie a tým by padli nádeje na ekonomické ozdravenie kontinentu na dlhé obdobie. Nový štatút počítal aj s možnosťou, že by Maďarsko a Bulharsko žiadali rovnoprávnosť v zbrojení podľa vzoru Nemecka. Malá dohoda za tejto situácie chcela byť strediskom udržania bezpečnosti a pokoja v strednej a juhovýchodnej Európe.³¹

Jednotlivé štáty Malej dohody riešili Organizačným paktom aj svoje špecifické problémy. Juhoslávia si už na zasadnutí v Belehrade vynútila od Titulesca, že sa neuskutoční návšteva cára Borisa do Bukurešti.³² Najväčší význam však prikladal Belehrad Organizačnému paktu pre jeho prínos proti imperialistickej politike Talianska. Nový štatút konsolidačne vplýval na vnútropolitický vývoj (t. j. upevňoval reakčnú diktatúru v Juhoslávii), čo sa výrazne odrážalo v medzinárodných vzťahoch, kde si Juhoslávia upevnila svoje pozície voči Taliansku. Politické kruhy v Belehrade využili prípravu Organizačného paktu aj na objasnenie vzťahov medzi Bukurešťou a Rómom, ktorým sa pripisoval význam z hľadiska jednoty Malej dohody vôbec a špecifických cieľov zahraničnej politiky Juhoslávie osobitne. Na zasadnutí v Belehrade Titulescu podrobne zoznámil Beneša a Jevtiča s vývinom rumunsko-talianskych vzťahov a najmä s listami, ktoré si vymenili premiér rumunskej vlády A. Avarescu s B. Mussolinim 16. 9. 1926. Princípom týchto listov bolo, že obidva štáty zachovávajú neutralitu v prípade napadnutia niektorého z nich, pričom eventuálne dôjde k poradám generálnych štábov o technických opatreniach. Aj keď listy mali pomerne malý dosah a neboli priamo v rozpore so záväzkami Malej dohody, na ich základe však mohlo Rumunsko zaujať stanovisko podľa okolností a ich obsah nebol teda úplne v súlade s aliančnými záväzkami Bukurešti. V súvislosti s rokovaním o predĺžení taliansko-rumunskej dohody koncom roku 1932 Rím opätovne žiadal uznať klauzulu o neutralite. Na protest malodohodových spojencov došlo podľa slov Titulesca „k predĺženiu starej zmluvy bez podpisu A. Avaresca a nová dohoda sa nepodpísala“³³. Juhoslovanské kruhy nepokladali otázku za vy-

³¹ SÚA-PMR, kartón 4391, E. Beneš v Prezídium ministerskej rady 28. 2. 1933.

³² DDF-I-II, doc. 365, s. 725.

³³ AMZV – PS, Belehrad. Záznam jednaní dr. Beneše, Jevtiča a Titulesca... A. Avarescu ministerský predseda rumunskej vlády v roku 1926.

riešenú ani po schôdzi Malej dohody v Belehrade. Na stretnutí juhoslovanského kráľa Alexandra s rumunským kráľom Carolom v Sinai v druhej polovici januára 1933 znova prejavili záujem o vzťahy Ríma a Bukurešti a konkrétne nastolili otázku, ako sa zachová Rumunsko v prípade útoku Talianska proti Juhoslávii. Táto otázka sa vyjasnila v tom zmysle, že „ak napadne Taliansko Juhosláviu, samo Rumunsko okrem všeobecného Paktu Spoločnosti národov nie je zmluvne viazané, aby zasahovalo, práve tak ako Československo. Len keď napadne Taliansko Juhosláviu spoločne s Maďarskom, je tým daný casus foederis pre Rumunsko“.³⁴

Dôležitým bodom rokovaní v Sinai bol návrh Organizačného paktu, ktorého koncept mali suveréní obidvoch štátov k dispozícii. Diskusia sa sústredila najmä na článok 6, pretože obidvaja králi mali výhrady proti záväzku, aby každá zmluva člena Malej dohody bola závislá od súhlasu všetkých troch štátov. Ministri zahraničných vecí Rumunska a Juhoslávie N. Titulescu a B. Jevtič presvedčili oboch panovníkov o nevyhnutnosti tohto záväzku a na stretnutí došlo k zásadnému súhlasu s navrhovaným upevnením malodohodového spojenectva. Minister zahraničných vecí Juhoslávie súčasne zdôrazňoval potrebu prísť s niečím pozitívnym na poli hospodárskom. Požadoval, aby Malá dohoda aj vzhľadom na verejnú mienku manifestovala svoju jednotu a spoluprácu predovšetkým na ekonomickej báze. Prikladal veľký význam najmä tomu, že po ženevských rokovaníach sa musí prísť s iniciatívou hospodárskej spolupráce.³⁵

Juhoslávia využila nový štatút aj na aktívnejšiu politiku na Balkáne, najmä vo vzťahu k Bulharsku. Od podpisania paktu v Ženeve sa začali intenzívnejšie pokusy o zblíženie s Bulharskom, ktorých cieľom bolo oslabenie talianskeho vplyvu na Balkáne a posilnenie pozícií Juhoslávie v tomto priestore.

Československo okrem všeobecného pozitívneho vplyvu Organizačného paktu chcelo novým štatútom užšie pripútať Rumunsko k Malej dohode a najmä urobiť definitívne jasno v pomere medzi Bukurešťou a Rímom. Organizačným paktom sa dostala otázka ďalšej spolupráce, prípadne obnovenia dohody medzi Rumunskom a Talianskom pod kontrolu malodohodového trojuholníka, čím sa posilňovala aj vzájomná dôvera členov Malej dohody.

Nový štatút naznačoval súhlas a záujem Malej dohody o užšiu spoluprácu so susednými krajinami v strednej Európe a na Balkáne. Základnou podmienkou prakticky bolo však uznať vedúce postavenie malodohodového trojuholníka v tomto priestore Európy a štát, ktorý by prejavil záujem o vstup do Malej dohody, musel by ďalej rešpektovať jej názory na povojnové usporiadanie a pod. Pri zhodnotení týchto skutočností v československej zahraničnej politike sa nerátalo s rozšírením malodohodového spojenectva a skepticky sa posudzovala aj momentálna hospodárska spolupráca s Maďarskom a Rakúskom, pričom sa možnosť ekonomickej kooperácie s týmito štátmi nevyučovala v budúcnosti. Obdobné bolo aj stanovisko Prahy k náznakom zblíženia Malej dohody s Bulharskom. V tomto smere sa však československá zahraničná politika exponovala už začiatkom roku 1933 a E. Beneš rozvíjal pred bulharským vyslancom v Prahe Pančo Dorevom myšlienku vytvorenia locarnského paktu medzi Bulharskom a Malou dohodou. Opäť sa k svojmu návrhu vrátil v apríli 1933 a forsíroval návrh paktov o neútočení za morálne

³⁴ DDF-I-2, doc. 365, s. 725.

³⁵ AMZV – PS, Bukurešť, č. 5, 1. 2. 1933.

podpory Francúzska a V. Británie.³⁶ V nijakom prípade sa však nepočítalo so vstupom Bulharska do Malej dohody; túto alternatívu odmietala aj Sofia.³⁷ Titulescu síce v Sinai hovoril, že Organizačný pakt bude kryštalizačným bodom, okolo ktorého sa zoskupí päť stredoeurópskych štátov, ale v Prahe sa kládol väčší dôraz na dohodu s Poľskom. Vychádzalo sa pritom z názoru, že po podpísaní Organizačného paktu získa Československo viacej autority pri rozhovoroch s Varšavou. Už v druhej polovici roku 1932 sa zjavovali pokusy o zblíženie Československa s Poľskom, ktoré prakticky dosiahli kulminálny bod pri rozhovoroch E. Beneša s poľským ministrom zahraničných vecí J. Beckom v Ženeve 3. 2. 1933. Minister zahraničných vecí ČSR kládol v rokovaní dôraz na ekonomický tlak Nemecka do strednej Európy a zdôrazňoval význam pripravovaného Organizačného paktu ako prekážky na obnovenie plánov „Mitteleuropy“. Potvrdil, že Malá dohoda sa rozhodne postaví proti týmto plánom Nemecka. Po celkovom zhodnotení negatívnych tendencií v európskej politike, na ktoré nebol rovnaký názor vo Varšave a Prahe, navrhol E. Beneš, že „by sme si mali všetko toto spoločne s Poľskom uvedomiť a položiť smernice spoločnej politiky“. Ako základ spolupráce navrhoval ministrom J. Beckovi dve zásady: „Československo a Poľsko by vo svojej medzinárodnej politike nemali navzájom robiť nič, čo by mohlo škodiť druhému štátu.“ Túto negatívnu tézu E. Beneš konkretizoval: „Tam, kde výslovne by sme nemali záujem ísť spoločne, musíme sa aspoň zdržiavať všetkého, čo by druhému mohlo škodiť.“ V druhom bode uvádzal, že „Poľsko a ČSR by uzavreli pakt večného priateľstva, v ktorom okrem zásad prijatých roku 1924 by sa urobili opatrenia, aby ani jeden z nich nemusel držať na spoločnej 1000 km hranici ani jedného vojaka, a to v mieri, a ani v prípade, keby jeden alebo druhý štát sa dostal do konfliktu so štátom tretím.“ E. Beneš zdôraznil, že „to nie je ponuka, ale nahlas hovorí, čo si myslí“. Podľa československého záznamu J. Beck „zostal k tejto ponuke chladný“.³⁸

V rozhovoroch s Varšavou nešlo Prahe o pripojenie Poľska k Malej dohode, ale len o vzťah Poľsko a Malá dohoda a prakticky hlavne o československo-poľské zblíženie. Už v Belehrade, ako sme na to poukázali, stavali sa Juhoslovania a najmä Rumuni proti návrhom získať Poľsko do Malej dohody aj v budúcnosti. Rovnako Varšava odmietala alternatívu možného vstupu do Malej dohody.³⁹ Na prelome rokov 1932–1933 sa v malodohodovom trojuholníku obrátili karty, pokiaľ išlo o vzťah k Poľsku, pretože Rumunsko, ktoré dovtedy najviac podporovalo myšlienku získať Poľsko do Malej dohody, zmenilo svoje stanovisko v dôsledku uzavretia paktu o neútočení medzi Varšavou a Moskvou. Negatívny vzťah Bukurešti k Poľsku zotrval prakticky počas celého obdobia, keď viedol zahraničnú politiku vo funkcii ministra N. Titulescu.

Rumunsko privítalo Organizačný pakt z viacerých príčin. Predovšetkým preto, že sa vyriešil vzťah Malej dohody k ZSSR na základe požiadaviek Bukurešti a vylúčila sa možnosť opakovania postupu Poľska v rámci malodohodového trojuholníka.⁴⁰ V upevnení vzájomného spojenectva, podobne ako u ostatných členov Malej dohody, videli sa záruky proti negatívnym tendenciám v európskej politike, ale najmä proti narastaniu revizionistických požiadaviek. Z hľa-

³⁶ DANEVA-MICHOVA, CH.: Niakoi aspekti na diplomatičeskata podgotovka na Balkanskija pakt (1934). In: Sbornik v čest na akademik Dimităr Kosev, Sofia 1974, s. 297.

³⁷ Centralen dăržaven istoričeski archív Sofia (CDIA), f. 176, o. p. 6, a. e. 2258, s. 82, Praha 11. 4. 1933.

³⁸ AMZV – Kroftov archív, krab. č. 13, bez čísla, rozhovor Beneša s Beckom v Ženeve 3. 2. 1933.

³⁹ DVP SSSR, XVI, dok. -90, s. 183.

⁴⁰ Documents on German Foreign Policy 1918–1945 (DGFP). Series C, Volume I, London 1953, doc. 32, p. 69.

diska vnútropolitického vývoja si Titulescu posilnil svoju pozíciu, ktorá bola otrášená neúspechom rokovania so ZSSR a Talianskom. Vo svojom expoé v parlamente v marci 1933 hodnotil nový štatút ako nástroj mieru a zdôrazňoval, že je pokračovaním myšlienky bývalého ministerského predsedu a ministra zahraničných vecí Rumunska začiatkom dvadsiatych rokov D. Take Ionescu. Rumunsko v danej situácii dostávalo Organizačným paktom také výhody, že odmietlo návrhy Talianska, ktoré predniesol jeho vyslanec v Bukurešti, aby vstúpilo do Mussoliniho Taliansko-maďarsko-bulharsko-rumunskej kombinácie. Ani záruky, ktoré ponúkal taliansky vyslanec v Bukurešti Ugo Sola (že Taliansko by zaručilo rumunské hranice voči Maďarsku, Bulharsku a Juhoslávii), nič nezmenili na negatívnom postoji Titulesca k tomuto návrhu.⁴¹

Začiatkom roku 1933 definitívne padli plány na úpravu rumunsko-talianskych vzťahov. Titulescu roku 1932 navrhoval Juhoslávii a Československu uzavrieť blok s Talianskom a ponúkol v ňom Mussolinimu vedúcu úlohu. Duce odmietol uzavrieť blok s celou Malou dohodou, ale súhlasil nadviazať užšie kontakty s jej jednotlivými členmi. Súčasne pozval Titulesca na návštevu Talianska;⁴² a touto myšlienkou sa minister zahraničných vecí Rumunska vážne zaoberal. Keď sa však začiatkom roku 1933 uskutočnilo predĺženie rumunsko-talianskej zmluvy na pol roka len výmenou nôt, uvedený plán padol.⁴³ Titulescov postup voči Taliansku oslaboval súdržnosť Malej dohody a Organizačný pakt aj v tomto smere pôsobil čiastočne na zjednotenie postoja malodohodového trojuholníka.

Organizačný pakt nebol, ako sa domnievajú mnohí historici, priamou odpoveďou na víťazstvo nacizmu v Nemecku. Aj keď vnútropolitický vývin v ríši a jej expanzívna hospodárska politika vplývali na rozhodnutie ministrov zahraničných vecí Rumunska, Juhoslávie a Československa, boli tieto faktory len jednou z mnohých príčin upevnenia Malej dohody. Túto skutočnosť potvrdzuje celkový vývoj príprav nového štatútu. Na schôdzi v Belehrade bol E. Beneš poverený vypracovaním Organizačného paktu s tým, že ho predloží vo februári na schôdzi v Ženeve, kde sa mal definitívne prijať. Minister zahraničných vecí ČSR sformuloval hlavné zásady paktu na ceste do Ženevy v dňoch 19. až 20. 1. 1933 a dňa 22. 1. ich oznámil prostredníctvom vyslanca Fotiča juhoslovanskému ministrovi zahraničných vecí B. Jevtičovi a prostredníctvom rumunského vyslanca N. Titulescovi.⁴⁴ Organizačný pakt bol vypracovaný už pred príchodom nacistov k moci a vopred sa určilo, že k jeho parafovaniu dôjde pri príležitosti schôdze Malej dohody v Ženeve.⁴⁵ Na Titulescovu žiadosť sa upustilo od pôvodného návrhu podpísať štatút v Prahe v máji 1933, a bol podpísaný v Ženeve. V období príprav štatútu sa nikdy podľa československých záznamov nezdôrazňovala potreba podpísať Organizačný pakt ako reakciu na víťazstvo nacistov v Nemecku, ale vždy ako pokus čeliť deštruktívnej zahraničnej politike tohto štátu. V československých politických kruhoch, ale aj v Malej dohode prevládal začiatkom roku 1933 názor, že nacisti sa nemôžu dlho udržať pri moci a momentálne sa víťazstvu fašizmu v malodohodových štátoch neprikladal taký význam, aký v skutočnosti malo. Súčasne však treba zdôrazniť, aj keď dokumenty na to priamo nepoukazujú, že tento faktor sa musel brať do úvahy,

⁴¹ DDF-1-III, doc. 16, s. 39; OL-Küm. pol. 1933-23/81, Belehrad 30. 3. 1933; AMZV – Telegramy došlé, č. 222, Bukurešť 21. 3. 1933.

⁴² DVP SSSR, XVII, dok. 57, s. 147.

⁴³ OL-Küm. pol. 1933-22-12, Rím 3. 1. 1933.

⁴⁴ AMZV – PS, Belehrad. Nový štatút Malej dohody.

⁴⁵ KVÁČEK, R.: c. d., s. 46.

ale nemožno ho pokladať za rozhodujúci a už vôbec nie za hlavný a jediný dôvod na upevnenie Malej dohody.

Neoddeliteľnou súčasťou politického upevnenia Malej dohody a prakticky dôležitým predpokladom realizovania tohto cieľa sa stala otázka užšej ekonomickej spolupráce troch štátov. Malá dohoda od svojho vzniku venovala veľkú pozornosť hospodárskym problémom. Jej základné myšlienky vždy vychádzali z predpokladu upevnenia ekonomických vzťahov v rámci malodohodového trojuholníka ako základu pre širšiu dohodu v strednej Európe. Pritom konsolidáčnej hospodárskej úsilie sa nerozlučne spájalo s mocenskými ambíciami malodohodového zoskupenia, ktoré viditeľne a cieľavedome malo smerovať k posilneniu vplyvu troch štátov a prakticky k vybudovaniu ich rozhodujúceho postavenia v strednej a juhovýchodnej Európe. Tieto skutočnosti sa odrážali vo všetkých pokusoch Malej dohody dosiahnuť hospodárske zblíženie a konsolidáciu v týchto oblastiach. Politický aspekt hospodárskej spolupráce v Podunajsku výrazne vystúpil do popredia v období svetovej hospodárskej krízy, keď sa zostril konkurenčný boj v strednej a juhovýchodnej Európe. Pokus o rakúsko-nemeckú colnú úniu, Tardieuov plán a rozličné iné návrhy ukázali, v akej súvislosti a závislosti boli politické a hospodárske návrhy na konsolidáciu Podunajska. Organizačný pakt sa preto usiloval o komplexné riešenie politických a ekonomických problémov Malej dohody a súčasťou nového štatútu sa stal aj plán na zriadenie Hospodárskej rady.

Význam ekonomickej spolupráce z hľadiska celkového upevnenia malodohodového spoločenstva sa zdôrazňoval v tlačí a parlamentoch troch štátov už v súvislosti s ratifikáciou Organizačného paktu. Na schôdzi Malej dohody v Ženeve (14.–16. 2. 1933) došlo k rozhodnutiu zriadiť Hospodársku radu, ale jej organizačnú výstavbu, ako aj konkrétnu náplň práce prerokovali traja ministri na zasadnutí Stálej rady Malej dohody v Prahe 30. 5. – 1. 6. 1933.

Pokusy zladit' hospodársku spoluprácu Malej dohody narážali v minulosti na veľké prekážky. Základnou príčinou nedostatočných ekonomických vzťahov bolo to, že Malú dohodu tvorili štáty s rozdielnym stupňom hospodárskeho rozvoja. Československo, v tom čase pomerne vyspelý priemyselný štát s rozvinutou hospodárskou výrobou, len v obmedzenej miere prejavovalo záujem o nákup poľnohospodárskych prebytkov z Rumunska a Juhoslávie.⁴⁶ Najdôležitejšie artikly vývozu dvoch balkánskych malodohodových štátov nenachádzali odbytišťa u tretieho spojenca, pretože ČSR v tejto oblasti bolo prakticky sebaostatečné. Svetová hospodárska kríza prehĺbila vzájomné ekonomické rozpory v Malej dohode, pretože mala priamy vplyv na obchodné styky spojencov. Československo sa snažilo umiestňovať svoje priemyselné výrobky na balkánskych trhoch, pričom však odmietalo nákup poľnohospodárskych prebytkov. Tieto skutočnosti nútili Juhosláviu a Rumunsko udržiavať dobré ekonomické kontakty s Nemeckom, čo pôsobilo dezintegračné nielen hospodársky, ale aj politicky na súdržnosť Malej dohody. Zriadenie Hospodárskej rady malo odstrániť vzájomné rozpory a vytvoriť predpoklady na užšiu ekonomickú spoluprácu malodohodového trojuholníka. Súčasne sa predpokladala aj možnosť spolupráce s Maďarskom a Rakúskom v budúcnosti.

Prvý krok k realizácii ekonomickej spolupráce vyplývajúcej z Organizačného paktu sa urobil na zasadnutí Stálej rady Malej dohody v Prahe, kde sa schválil štatút Hospodárskej rady

⁴⁶ KVAČEK, R.: c. d., s. 47.

a hospodársky program. Hospodárska rada ako spoločný orgán sa skladala z troch národných sekcií, pričom každá sekcia mala päť stálych oficiálnych zástupcov, ktorí reprezentovali hlavné hospodárske odvetvia jednotlivých štátov. Dôraz sa kládol na všeobecnú obchodnú politiku, na otázky poľnohospodárstva, priemyslu, finančníctva a dopravy. Postup práce vychádzal zo zásady, že národné sekcie pripraví program a štúdie spolupráce, ktoré predložia spoločnému zasadnutiu. Sekcie sa mali schádzať pravidelne, najmenej štyrikrát do roka v hlavných mestách jednotlivých štátov a svoje návrhy mali predkladať Stálej rade na rozhodnutie.

Stála rada Malej dohody na svojom zasadnutí v Prahe sa uzniesla aj na širokom programe, ktorý mala zabezpečiť Hospodárska rada. Vychádzalo sa pritom zo základného cieľa, že súčasne s budovaním nového politického systému musí prebiehať aj hospodárske upevnenie Malej dohody. Za hlavné úlohy programu Stála rada určila prehĺbiť vzájomnú výmenu tovarov a utužiť spoluprácu na hospodárskom poli. Mal sa vypracovať systém preferenčných zmlúv medzi jednotlivými štátmi, pričom detaily mala pripraviť Hospodárska rada. Program sa vo svojom súhrne dotýkal všetkých oblastí ekonomickej spolupráce Malej dohody na poli hospodárskom, priemyselnom, finančnom, dopravnom a turistickom. Za dôležité sa považovalo odstrániť prekážky vo vzájomnej výmene tovarov nadviazaním priameho styku medzi vývoznými a dovoznými spoločnosťami. Na zabezpečenie týchto úloh sa mal vytvoriť hospodársky ústav, ktorý by mal poslať študijné a praktické. Cieľom programu bol rozvoj priamych a nepriamych investícií v troch štátoch, založenie zmiešaných obchodných komôr a odstránenie konkurencie na zahraničných trhoch. Rozsiahla spolupráca sa mala dosiahnuť v doprave unifikáciou a úpravou dopravných taríf a pod. Predpokladalo sa využitie Dunaja ako spojovacej obchodnej tepny a rozvoj leteckej dopravy.

Program predpokladal unifikáciu a zblížovanie zákonodarných predpisov hospodárskeho rázu, najmä zjednotenie obchodného a šekového práva, colného práva a zjednotenie colných formalít na báze ženevskej dohody. V zmysle programu sa mali doplniť a prepracovať existujúce hospodárske dohody, resp. nahradiť novými dohodami. Súčasne sa predpokladala úzka spolupráca na poli hospodárskeho školstva a vzájomné poskytovanie štipendií študentom. Stála rada kládla dôraz aj na rozsiahlu hospodársku propagandu.

Významným bodom programu bolo postupné zjednotenie hospodárskych záujmov Malej dohody s tretími krajinami. Predpokladala sa vzájomná podrobná informovanosť o hospodárskych rokovaníach s inými štátmi a spoločný postup Malej dohody sa mal prejavovať v zaujatí jednotného stanoviska na dôležitých medzinárodných hospodárskych a finančných rokovaníach. Prítom program, ktorý podľa jeho tvorcov „znamená prvý krok k vytvoreniu nového spoločenstva“, mal byť progresívne dopĺňaný rozhodnutiami Stálej rady.⁴⁷

Cieľom hospodárskej aktivity Malej dohody bolo predovšetkým upevniť vzájomnú ekonomickú spoluprácu jej členov, pričom sa nerátalo s momentálnym zblížením s Maďarskom, resp. Rakúskom ani na tomto poli. Aj napriek tomu, že hospodársky program bol neobyčajne rozsiahly a zasahoval prakticky všetky oblasti ekonomickej spolupráce, nemohol odstrániť, a ako to ukázal neskorší vývin, ani neodstránil existujúce rozpory v Malej dohode. Československo nebolo schopné radikálnejšie zvýšiť dovoz poľnohospodárskych produktov z Juhoslávie a Ru-

⁴⁷ AMZ V – Malá dohoda. Proces-verbal zo zasadnutia Stálej rady Malej dohody v Prahe 30. 5. až 1. 6. 1933.

munska a obidva tieto štáty nemali potrebné devízy na nákup priemyselných tovarov v ČSR. V tomto smere nebola medzi malodohodovými štátmi rozsiahla spoločná báza na rozvoj ich vzájomného obchodu. Hospodársky program aj napriek svojim pozitívnym momentom nemohol odstrániť existujúce prekážky, pretože spočívali v samej ekonomickej základni jednotlivých členov Malej dohody. Aj v skutočnosti, že nebolo možné dosiahnuť užšiu ekonomickú spoluprácu, treba vidieť jednu z príčin, prečo Organizačný pakt nemohol splniť nádeje, ktoré doňho vkladali jeho tvorcovia.

Organizačný pakt nezmenil podstatu vojenských konvencií Malej dohody. V súvislosti s celkovým upevnením malodohodového spojenectva a najmä pod vplyvom návrhu Paktu štyroch veľmocí vznikli však plány aj na užšiu spoluprácu vo vojenskej oblasti. Po schôdzi Malej dohody v Ženeve (24. až 25. 3. 1933), keď zaujali tri štáty spoločné stanovisko k Mussoliniho návrhu direktória veľmocí, E. Beneš v rozhovore s Titulescom nadhodil problém upevnenia vojenskej súčinnosti. Pri svojom návrhu vychádzal z predpokladu, že „Mussolini, keď mu rozbijeme celý tento plán, prichystá nám opäť un coup. Musíme byť pripravení na odpoveď. Rozmýšľam už dlhý čas, ako sa brániť, najmä vo veci tzv. aliancií. Svet si musí zvyknúť na nás ako celok; ďalší krok by bol dohodnúť sa, že zrušíme vojenské zmluvy a nahradíme ich nejakou vojenskou komisiou alebo radou v zmysle nášho paktu Malej dohody. Prakticky by to vyzeralo, akoby sme mali spoločný generálny štáb.“⁴⁸

Vojenskými otázkami sa zaoberala Stála rada Malej dohody na svojom zasadnutí v Prahe, najmä v súvislosti s aplikáciou 8. článku Organizačného paktu, ktorý predvídal „zriadenie iných orgánov... buď pre nejakú zvláštnu otázku, alebo skupiny určitých otázok“. Vychádzalo sa zo základného problému, či vojenská komisia štátov Malej dohody uvedie do činnosti hlavné vojenské velenie, spoločnú najvyššiu vojenskú radu, alebo pri súčasnom stave vecí stačia aktuálne periodické schôdze šéfov generálnych štábov.

Stála rada prijala rozhodnutie, že „členovia urobia rýchle prípravy, aby tieto otázky mohli byť definitívne vyriešené, čo sa týka formy aj obsahu“. Súčasne konštatovali, že „terajšiu spoluprácu generálnych štábov už nepokladajú vo všetkých prípadoch za uspokojujúcu, najmä nie vzhľadom na jej úlohy v budúcnosti“. Stála rada požiadala náčelníkov generálnych štábov, aby jej predložili komplexnú štúdiu s návrhmi na zjednotenie zbraní a štúdiu o podrobnom pláne priemyselnej a hospodárskej mobilizácie troch štátov. Cieľom tejto požiadavky bolo vzájomne si napomáhať surovinami a priemyselnými produktmi v prípade obrany.⁴⁹ V dôležitej vojenskej oblasti dal Organizačný pakt síce podnet na užšiu spoluprácu, ale pri budovaní spoločnej obrany nešli malodohodové štáty tak ďaleko, ako sa predpokladalo v oblasti politickej a hospodárskej. Z dokumentov vyplýva, že dobová tlačová kampaň o nových vojenských konvenciách Malej dohody nemala svoje opodstatnenie.

Návrh a podpísanie Organizačného paktu vyvolali pomerne značný ohlas v diplomatických kruhoch v Európe. V tomto smere zohral dôležitú úlohu už sám fakt, že pred belehradským stretnutím neprebíhali nijaké konzultácie medzi tromi štátmi a o pripravovanom kroku sa ani Francúzsku neposkytli vopred informácie. K rozhodnutiu upevniť vzájomné spojenectvo došlo na stretnutí troch ministrov v Belehrade, bez akéhokoľvek popudu zo strany niektorej veľmoci

⁴⁸ AMZV – Kroftov archív, krab. 13, bez čísla, rozhovor Beneš–Titulescu v Ženeve 25. 3. 1933.

⁴⁹ AMZV – fond Malá dohoda. Proces-verbal zo zasadnutia Stálej rady Malej dohody v Prahe 30. 5. až 1. 6. 1933.

alebo iných štátov. Sama reakcia európskych krajín bola veľmi rozdielna a jednoznačne kladne neprijímali nový štatút ani spojenci Malej dohody.

Vo Francúzsku sa všeobecne pociťovalo, že uzavretie Organizačného paktu sa dotýka jeho postavenia v Európe. Na Quai d'Orsay sa pri hodnotení tohto kroku vytvorili dva protikladné názory. Na jednej strane sa nový štatút prijímal s nadšením ako služba Francúzsku a Európe a hodnotil sa ako pokračovanie politiky smerujúcej k upokojeniu na kontinente. Druhá skupina v ňom videla prekážku jednoty a súčinnosti v Európe, ako ju formuloval a propagoval A. Briand.⁵⁰ V istom zmysle bol Organizačný pakt namierený proti Francúzsku. Tieto domnienky nevyjadrovala len parížska tlač, ale to priznal aj E. Beneš sovietskemu zástupcovi v Prahe A. J. Arosevovi. V nijakom prípade však nezodpovedalo skutočnosti Benešovo vyhlásenie Arosevovi, že hlavným cieľom Organizačného paktu je „oslobodiť sa od Francúzska, ktoré môže byť ochotné na kompromisy s Nemeckom, čo nie je v záujme Československa“.⁵¹ Upevnenie malodohodového trojuholníka bolo namierené len sčasti proti Francúzsku, najmä proti niektorým prúdom vo vnútornej a zahraničnej politike tejto krajiny. Časť priemyselných a konzervatívnych kruhov, ktoré pôvodne boli proti Briandovej myšlienke spolupráce s Nemeckom, zmenila v priebehu rokov 1932–1933 radikálne svoj názor a videla v spolupráci Berlín–Paríž záruku mieru v Európe.⁵² Znepokojujúco pôsobilo na Malú dohodu aj vymenovanie P. Cota za štátneho sekretára Ministerstva zahraničných vecí Francúzska, pretože boli známe nielen jeho sympatie k revízii hraníc, ale aj k Maďarsku. Sám P. Cot tieto priateľské city k Budapešti veľmi otvorene naznačoval maďarskému vyslancovi v Paríži F. Villányimu.⁵³

Na druhej strane oficiálne kruhy vo Francúzsku uvítali Organizačný pakt, pričom videli v ňom upozornenie a výstrahu, že si treba dávať pozor na vývin medzinárodnej situácie. Vo svojom hodnotení reakcie francúzskej verejnosti na nový štatút československý vyslanec v Paríži Š. Osušky konštatoval: „Vo vážnych politických kruhoch sa dívajú na pakt ako na upozornenie a lekciiu pre francúzsku politiku a sú za to, že pakt bude mať zdarný vplyv na kryštalizovanie francúzskej politiky.“ Záverom zdôrazňoval, že „pakt Malej dohody je časové zdravým a plodným upozornením vedenia francúzskej politiky, lebo politika Francúzska nemá žiadnej jasnej ani pevnej línie okrem niektorých hesiel, ktorými neoperuje, ale robí len reči. V konkrétnych denných veciach nemá ani vedúcej myšlienky ani určitého cieľa“. Pokus Organizačným paktom oslabiť závislosť Malej dohody od Francúzska nesmeroval k zhoršeniu vzťahov, resp. k uvoľneniu záväzkov, ale mal upevniť vzájomné spojenectvo zvýšením významu malodohodového trojuholníka. Š. Osušky vyjadril tento cieľ slovami: „Čím samostatnejšie budeme slúžiť ČSR a Malej dohode, tým výdatnejšiu oporu a pomoc nájdeme vo Francúzsku. Bolo by najväčšou chybou vešať sa na Francúzsko a verejne to prízvukovať. Čo sa týka budúcnosti, som hlboko presvedčený, že najväčšiu oporu vo Francúzsku nájdeme vtedy, keď budeme vystupovať sebedome a samostatne.“⁵⁴

Lavicové kruhy vo Francúzsku, podobne ako v Československu, vyčítali Organizačnému paktu, že upevňuje diktátorské režimy v Juhoslávii a Rumunsku, a obávali sa najmä spätného do-

⁵⁰ AMZV – Kabinet 1933, č. 3513, Š. Osuský z Paríža 11. 3. 1933.

⁵¹ DVP SSSR, XVI, dok. 66, s. 160.

⁵² AMZV – Kabinet 1933, č. 3513, Š. Osuský z Paríža 11. 3. 1933.

⁵³ OL-Küm. pol. 1933-11-7-189, Paríž 19. 1. 1933.

⁵⁴ AMZV – Kabinet 1933, č. 3513, Š. Osuský z Paríža 19. 1. 1933.

padu týchto skutočností na ČSR. Ich zásadný odpor proti diktatúre juhoslovanského kráľa Alexandra a rumunského kráľa Carola ovplyvňoval aj ich vzťah k novému štátutu.

Napriek existencii rozličných názorov, ktoré vyjadrovali záujmy tej-ktorej skupiny spoločenských kruhov vo Francúzsku, všeobecne sa upevnenie Malej dohody prijímalo kladne, ale nevyučovalo sa pritom, že dôjde ku komplikáciám v medzinárodnej situácii a najmä k upevneniu vzťahov medzi Maďarskom a Talianskom.⁵⁵

Vzťah Malej dohody k Sovietskemu zväzu ani začiatkom tridsiatych rokov nemožno označiť za dobrý. Rozdielnosť názorov na celoeurópsky vývoj, ale najmä sústavné odmietanie uznať *de iure* ZSSR štátmi Malej dohody neutváralo predpoklady na vzájomné zblíženie a spoluprácu. Na prelome rokov 1932–1933 v súvislosti so zlepšovaním francúzsko-sovietskych vzťahov a so začatím rokovania o pakte o neútočení medzi ZSSR a Rumunskom sa vzájomné vzťahy menili a Malá dohoda prejavovala záujem vyriešiť svoj postoj k ZSSR. Organizačný pakt z tohto celkového hľadiska mohol vplyvať na vývin vzájomných vzťahov zo dvoch strán. M. M. Litvinov v rozhovore s francúzskym vyslancom v Moskve P. Dejeanom 10. 4. 1933 sa netajil, že potreba mieru, ktorá je spoločná pre Malú dohodu a pre Sovietsky zväz, prispieva k spoločnej platforme, a priamo naznačoval, že zo širšieho politického hľadiska považuje Malú dohodu za podmienku stability v Európe. Z tejto stránky sa zdá, že ZSSR pokladal Organizačný pakt za pozitívny krok a nemal proti nemu námietky. Súčasne však nový štátut mohol aj komplikovať otázku uznania ZSSR Malou dohodou a vzájomné vzťahy. Celkový dojem, ktorý mal francúzsky vyslanec z rozhovoru s Litvinovom, t. j. že postoj ZSSR k Malej dohode „teraz charakterizuje zdržanlivosť podfarbená priazňou“, možno považovať za výstižný.⁵⁶

Komplikácie, ktoré nastolil 6. článok Organizačného paktu, vo vzťahoch Malej dohody k ZSSR sa prejavilo veľmi rýchlo. E. Beneš už 7. 3. 1933 v rozhovore s predstaviteľom ZSSR v Prahe A. J. Arosevom ubezpečoval, že Malá dohoda chce ustanoviť so Sovietskym zväzom normálne vzťahy a podpísať pakt o neútočení. Pritom vyhlásil, že garantuje podpísanie takéhoto paktu v blízkej budúcnosti.⁵⁷ V rozhovore s členom sovietskej delegácie na odzbrojovacej konferencii Dovgalevským v Ženeve (13. 3. 1933) dokonca tvrdil, že normalizácia vzťahov medzi ZSSR a Malou dohodou by pomohla uvedeniu Sovietskeho zväzu do strednej a juhovýchodnej Európy ako zmierňujúceho faktora. Jeho tón v otázke vzájomného odstránenia rozporov bol vôbec optimistický, aj pokiaľ išlo o rumunsko-sovietsky vzťah.⁵⁸ Rozhovory a sondáže nevedli k žiadnym pozitívnym výsledkom, pretože Rumunsko tvrdošijne zotrvalo na svojom stanovisku, čo sa priamo odrážalo aj na postoji ostatných členov Malej dohody k ZSSR. V tomto smere Organizačný pakt prinútil na čas Československo a Juhosláviu rešpektovať postoj Rumunska.

Reakcia anglickej tlače na nový štátut Malej dohody bola v prevažnej miere kladná, aj keď sa v niektorých článkoch (Times 11. 3. 1933) Organizačný pakt dával do súvislosti s tendenciou rozdeliť Európu na dva nepriateľské tábory. Oficiálne anglické kruhy odmietli akcie Maďarska

⁵⁵ DDF-1-I, doc. 254, s. 554.

⁵⁶ DDF-1-III, doc. 115, s. 207. Zo záznamu vypracovaného M. M. Litvinovom sa uvedené závery nedajú potvrdiť. Je však zrejme, že negatívny vzťah ZSSR a Malej dohody k Paktu štyroch veľmocí vytváral všeobecnú platformu pre možnú spoluprácu, ale nijaké konkrétne akcie sa nepredpokladali. DVP SSSR, XVI, dok. 114, s. 226.

⁵⁷ DVP SSSR, XVI, dok. 66, s. 150-151.

⁵⁸ DVP SSSR, XVI, dok. 77, s. 166-167.

zdiskreditovať Malú dohodu a celkove zaujímali pozitívny postoj k novému štatútu. Britský politik a neskorší minister zahraničných vecí Veľkej Británie A. Eden posudzoval pakt ako pokus Malej dohody osamostatniť sa od Francúzska a všeobecne od veľmocí s cieľom upevniť svoju prestíž.⁵⁹ Základné informácie o Organizačnom pakte poskytol E. Beneš britskému premierovi R. MacDonaldovi a ministrovi zahraničných vecí J.A. Simonovi v Ženeve 17. 3. 1933, pričom zdôrazňoval, že „má za cieľ zabrániť zasahovaniu do našich sfér a má pacifikačný zmysel“. Odmietol správy o nových vojenských konvenciách proti susedom a veľmociam. V tejto súvislosti povedal: „Keby sme niečo takého podnikli proti Taliansku, boli by sme logicky a vecne nútení urobiť to isté proti Nemecku a ZSSR, a tým by sme sa stali proste smiešnymi; nikdy vo svojej politike nechcem byť smiešny.“ Súčasne zdôrazňoval tézu: „Dost’ poručníkovania, sme nezávislí od Francúzska, chceme byť nezávislí od každého štátu.“ MacDonald prijal informácie bez komentáru a žiadal len, aby sa v prípade ekonomickej spolupráce v strednej Európe rešpektovali záujmy Anglicka.⁶⁰

Benešove vyhlásenia boli želaním a mali ďaleko od reality. Ostrý tón ministra zahraničných vecí ČSR a zdôrazňovanie nezávislosti od veľmocí boli namierené proti postupu Veľkej Británie na odzbrojovacej konferencii a najmä proti forme, akou sa uzavrela dohoda z 11. 12. 1932 o práve Nemecka na rovnoprávnosť v zbrojení. Súčasne tieto vyhlásenia smerovali proti tým tendenciám anglickej politiky, v ktorých sa začalo prejavovať porozumenie pre utvorenie direktória veľmocí.

Organizačný pakt sa priamo dotýkal záujmov Talianska a Nemecka v oblasti strednej a juhovýchodnej Európy. Vzťah týchto veľmocí k novému štatútu bol a priori negatívny, práve tak ako celkove nepriaznivo posudzovali činnosť, ciele a plány Malej dohody. Tretia ríša oficiálne nepriznávala novému paktu veľký význam a na Wilhelmstrasse sa tvrdilo, že ide viac-menej o bluf. Zdôrazňovalo sa najmä, že okrem Maďarska sa medzi štátmi Malej dohody sotva nájde nejaký iný spoločný záujem. Skepticky sa posudzovala otázka hospodárskej spolupráce, na ktorej podľa názorov Wilhelmstrasse by malo záujem len Československo, a nie druhé dva štáty, lebo sú agrárne a vzájomne si konkurujú. Súčasne sa však nepodceňovala skutočnosť, že Malá dohoda bude po utvorení nového paktu silnejšia, čím sa posilnia i pozície Francúzska. Na druhej strane sa predpokladalo, že malodohodové štáty budú viesť samostatnejšiu politiku.⁶¹ Stanovisko tretej ríše k paktu bolo zásadne záporné – pokladala ho za príčinu ďalších komplikácií v Európe a videla v ňom protiváhu proti plánom na utvorenie rakúsko-nemeckej colnej únie. Minister zahraničných vecí ríše K. von Neurath v rozhovore s československým vyslancom v Berlíne V. Masným zdôrazňoval, že Organizačný pakt posilní radikálne elementy v Juhoslávii, čím sa budú zhoršovať vzťahy na Balkáne.⁶²

Na zasadnutí ministerského kabinetu 7. 4. 1933 K. von Neurath zdôrazňoval, že od nového paktu nemožno očakávať odstránenie hospodárskych problémov Malej dohody, a žiadal vplývať ekonomicky na Juhosláviu a Rumunsko, aby tak Nemecko posilnilo svoj vplyv v týchto kraji-

⁵⁹ OL-Küm. pol. 1933-49-399-690, Ženeva 24. 2. 1933.

⁶⁰ AMZV – Kroftov archív, krab. č. 13, záznam rozhovoru E. Beneš, R. MacDonald, J. A. Simon. Ženeva 17. 3. 1933.

⁶¹ OL-Küm. pol. 1933-49-399-508, Berlín 18. 2. 1933.

⁶² DGFP-C-I, doc. 31, s. 68.

nách.⁶³ Pritom sa kalkulovalo s katastrofálnou hospodárskou situáciou v obidvoch balkánskych malodohodových štátoch. V politickej oblasti cieľom Nemecka bolo uvoľniť vzťahy Malej dohody a Francúzska a nedopustiť zblíženie Československa s Poľskom.

V súvislosti s pripravovaním a podpísaním nového štatútu sa reakcia Nemecka obzvlášť vyhrotila proti Rumunsku. Tretia ríša sa uchýlila priamo k pokusom o vydieranie, keď sa usilovala využiť záujem Rumunska o ekonomickú spoluprácu s Nemeckom. Šéfredaktor Völkischer Beobachter a nacisticky ideológ A. Rosenberg vyhlasoval, že Nemecko nebude udržiavať žiadne obchodné styky s Rumunskom, pokiaľ nebude mať záruky, že v prípade politického konfliktu sa Bukurešť nepostaví proti Nemecku. Dokonca žiadal, aby opustilo svoju doterajšiu orientáciu a vstúpilo do politickej sféry Nemecka.⁶⁴ S ostrými útokmi vystupovala nemecká tlač, ktorá jednoznačne negatívne hodnotila nový štatút. V podstate opakovala uvedené oficiálne argumenty a zdôrazňovala, že Organizačný pakt je francúzskym pokusom o obklúčenie Nemecka.⁶⁵

Taliansko sa cítilo z veľmoci najviac dotknuté novým paktom. Potvrdzovala to nielen ostrá reakcia talianskej tlače, ale aj istá nervozita v oficiálnych kruhoch. V Ríme sa význam paktu nepodceňoval a prikladala sa mu značná váha aj z hospodárskej stránky, a to najmä preto, že podmieňoval ekonomické dohody s tretími štátmi súhlasom všetkých členov Malej dohody. Taliansky vyslanec v Belehrade Galii konštatoval pozitívny vplyv nového štatútu na upokojenie vnútorných pomerov v Juhoslávii a správne predpokladal, že Belehrad začne uskutočňovať aktívnejšiu politiku na Balkáne, hlavne voči Bulharsku. Rím sa nechcel pasívne pozeráť na upevnenie Malej dohody a navrhoval užšiu spoluprácu medzi Talianskom, Rakúskom a Maďarskom. Talianský vyslanec v Belehrade dokonca odporúčal vláde, aby obmedzila obchodné styky s Juhosláviou.⁶⁶

V konkrétnych akciách sa Rím zamerl najmä na Rumunsko. Toto rozhodnutie vychádzalo z názoru, že Rumunsko predstavuje najslabšie ohnivo Malej dohody. Pallazzo Chigi dávalo na vedomie, že v súčasnosti bude ťažko predĺžiť taliansko-rumunskú dohodu o priateľstve, pretože bude potrebný súhlas ostatných členov Malej dohody.⁶⁷ Obdobne neskoršie návrhy na utvorenie nového spojenectva taliansko-bulharsko-rumunsko-maďarského mali zmariť podpísanie paktu. Všetky tieto kroky sa zdôvodňovali proti talianskym obsahom nového štatútu. Najmä sa zdôrazňovalo, že Malá dohoda v službách Francúzska sa stavia proti právam potláčaných národov a proti Taliansku, ktoré v záujme mieru podporuje požiadavky revízie. Šírili sa povesti o tajných dodatkoch Organizačného paktu a tieto argumenty sa využívali na zdôvodnenie, že nový štatút je v rozpore s Paktom Spoločnosti národov.⁶⁸ Talianska propaganda nemala za cieľ spracovať verejnú mienku len doma, ale bola vo veľkej miere určená aj pre jeho spojencov Maďarsko a Rakúsko.

Najväčšiu nevôľu, nesúhlas a odpor vyvolal Organizačný pakt v Maďarsku. V Budapešti nielenže nepredpokladali takýto vývin, ale v podstate ani nič nevedeli o prípravách paktu. Minis-

⁶³ Ursachen und Folgen. Vom deutschen Zusammenbruch 1918 und 1945 bis zur Staatlichen Neuordnung. Deutschland in der Gegenwart. Das Dritte Reich. Band 10, Berlin 1961, s. 6.

⁶⁴ CAMPUS, E.: c. d., s. 131.

⁶⁵ VOLKOV, V. K.: Germano-jugoslavskije otnošenija i razval Maloj Antanty 1933-1938. Moskva 1966, s. 20.

⁶⁶ OL—Küm. pol. 1933-49-473-727, Belehrad 9. 3. 1933; ibidem 49-473-566, Rím 23. 2. 1933.

⁶⁷ CAMPUS, E.: c. d., s. 129.

⁶⁸ AMZV-PS, Rím, periodická č. 1, 10. 4. 1933.

terstvo zahraničných vecí veľmi ťažko znášalo posilnenie Malej dohody a snažilo sa ovplyvniť veľmoci, predovšetkým Taliansko a Veľkú Britániu, aby podporovali maďarské stanovisko. Budapešťianska tlač rozširovala správy o tajných vojenských klauzulách a o agresívnych cieľoch Malej dohody. Pritom sa tvrdilo, že v prípade konfliktu v Európe malodohodový trojuholník obsadí Maďarsko, a to aj v prípade, keby vyhlásilo neutralitu. Tlačová, často demagogická kampaň mala ovplyvniť zahraničie a vyvolať nedôveru v ciele Malej dohody.

Maďarsko urobilo aj rozsiahle diplomatické kroky proti novému štatútu a najmä proti prípadnému rozšíreniu Malej dohody. Na príkaz ministra zahraničných vecí Maďarska K. Kánya informoval maďarský vyslanec v Londýne britskú vládu, že Maďarsko pokladá nový štatút za agresívny akt namierený proti nemu, ktorý veľmi sťažuje dorozumenie medzi národmi. Zdôrazňovalo sa najmä, že dôsledky dohody môžu byť veľmi nebezpečné, pretože podľa potreby by mohla Malá dohoda uskutočniť agresiu, aby si zaistila svoju bezpečnosť. Podľa Kányovho tvrdenia malodohodový pakt mal čisto politický charakter a jeho ostrie bolo namierená proti Maďarsku.⁶⁹ Maďarskí vyslanci z poverenia vlády urobili priamo opatrenia, aby nedošlo k vstupu Poľska, Grécka, resp. Turecka do Malej dohody.

Reakciu Budapešti, spočiatku prudkú, neskoršie umiernenejšiu, ovplyvnilo rozhodné stanovisko Malej dohody proti revízii mierových zmlúv. Tlačová kampaň mala za hlavný cieľ zakryť túto stránku vecí, pretože pred revizionistickými požiadavkami Maďarska vyrástla nová prekážka. Organizačný pakt zhoršil vzájomné vzťahy Maďarska a Malej dohody, pretože zvýraznil ich rozdielny prístup k základným otázkam medzinárodnej politiky.

V rovnakom duchu vyzdvihovania pozitívnych momentov poukazovaním na ťažkosti a rozpory v Malej dohode sa hodnotil Organizačný pakt v Rakúsku, Poľsku a iných štátoch. Argumenty pre a proti sa v tlači opakovali a ich pozitívnu alebo negatívnu stránku určovali vzťahy toho-ktorého štátu k medzinárodným problémom vôbec a k Malej dohode osobitne. Z hľadiska perspektívy ďalšieho vývinu na Balkáne malo hodnotenie Organizačného paktu a závery, ktoré sa z tohto faktu vyvodili, istý význam v Bulharsku.

Upevnenie Malej dohody hodnotili v Sofii ako posilnenie Juhoslávie a Rumunska na Balkáne. V tejto súvislosti sa vyslovovali obavy, či nový štatút neovplyvní najmä hospodárske vzťahy Bulharska a Československa, pretože ich rozvoj bude závisieť od súhlasu celej Malej dohody. V tlači sa hodnotil Organizačný pakt z viacerých hľadísk a najmä z kruhov politickej skupiny Zveno sa ozývali hlasy, ktoré žiadali užšiu spoluprácu s Malou dohodou.⁷⁰ Svojím celkovým dosahom Organizačný pakt pôsobil na tie skupiny v bulharskej zahraničnej politike, ktoré žiadali zblíženie s Juhosláviou, resp. Rumunskom, a dával im do rúk významný argument v tom, že realizovanie revizionistických požiadaviek voči severným susedom po upevnení Malej dohody nemá ani teoretickú nádej na úspech. V tomto smere nový štatút tiež vplýval na pokusy Bulharska dosiahnuť zblíženie s Juhosláviou a Malou dohodou. Táto tendencia sa výrazne prejavovala v jeho zahraničnej politike v priebehu roka 1933.

Organizačný pakt Malej dohody posilnil význam spojenectva a znamenal dočasné zvýšenie vplyvu malodohodového trojuholníka v strednej a juhovýchodnej Európe. Vytváral prekážky

⁶⁹ OL - Küm. pol. 1933-49-473-676, Budapešť 18. 2. 1933.

⁷⁰ DASIP-LP, 1933, 1-3, č. 283, 28. 3. 1933.

penikaniu Talianska a Nemecka do týchto oblastí. Bol pokusom malých buržoázných štátov vytvárať obranu proti imperialistickým ambíciám veľmocí a proti diktátu mocností. Toto úsilie malodohodového trojuholníka bolo pozitívne. Na druhej strane treba zdôrazniť, že pôvodné koncepcie sa Malej dohode nepodarilo realizovať pre existujúce vnútorné rozpory, ktoré sa podpísaním nového štatútu neodstránili. Rozhodujúcou otázkou ďalšieho vývinu bolo zapojenie sa Malej dohody do kolektívnej bezpečnosti a predovšetkým spolupráca celého bloku so Sovietskym zväzom pri obrane proti nemeckej agresii. Z tohto hľadiska Organizačný pakt dočasne sťažoval urovanie diplomatických kontaktov so socialistickou veľmocou a na druhej strane nijako výraznejšie neprispel k rozhodnutiu celej Malej dohody participovať na kolektívnej bezpečnosti. Momentálne upevnenie malodohodového zväzku malo teda len dočasný a obmedzený charakter a nepredstavovalo rozhodujúci a hlavne nie trvalý zlom v celkovom zameraní politickej a diplomatickej činnosti spojencov pri obrane ich nezávislosti. V malodohodových krajinách neexistovali v danom stave vývinu základné vnútropolitické predpoklady, aby sa toto spojenectvo ako celok mohlo zapojiť do kolektívnej bezpečnosti a v úzkej spolupráci so Sovietskym zväzom rozhodne brániť národné záujmy jednotlivých členov.

V rámci Malej dohody sa nepodarilo realizovať koncepcie Organizačného paktu v plnom rozsahu. Malá dohoda nielenže nenašla porozumenie a pochopenie pre svoje plány u veľmocí, ale existencia politických a hospodárskych rozporov vo vnútri spojenectva neutvárala predpoklady na dosiahnutie vyhlasovaných cieľov. Neskorší vývoj najmä po roku 1936 potvrdzoval, že Malá dohoda nepokračovala, práve pre tieto rozpory, v ďalšej výstavbe spojenectva a zostala len blokom štátov, ktoré nevedeli uviesť do súladu svoje nacionálne potreby so spoločnými záujmami celého spojenectva.

Z hľadiska širších integračných plánov, o ktorých sa uvažovalo v období príprav a realizácie Organizačného paktu, prakticky sa neuskutočnilo nič. Malá dohoda sa síce snažila vystupovať jednotne na medzinárodnom fóre, ale tieto tendencie neboli podporené vnútornou súdržnosťou a jednotou, nejakým koncepčným a hlavne realizovateľným plánom integrácie, ktorý by vyústil podľa pôvodných predpokladov do utvorenia vyššej medzinárodnej jednotky. Organizačný pakt Malej dohody do značnej miery ukázal na neschopnosť vládnucich buržoázných vrstiev dosiahnuť nejakú formu integrácie, pretože panujúce rozpory, či už bilaterálneho alebo medzinárodného charakteru, boli väčšie a rozhodujúcejšie ako záujem spoločne postupovať. Pritom aj z hľadiska zaistenia bezpečnosti zostala Malá dohoda na úrovni predchádzajúcich záväzkov. Z týchto základných hľadísk mal Organizačný pakt len momentálny, ale nie trvalý a rozhodujúci význam pre jednotlivé štáty Malej dohody, ako aj pre celý blok.

Problémy integrácie a bezpečnosti v 30. rokoch 20. storočia.

Začiatkom 30. rokov v dôsledku svetovej hospodárskej krízy a aj s ňou spojeným zostrovaním vzťahov medzi veľmocami sa vypukle prejavila skutočnosť; dlhoročné úsilie vynaložené na likvidáciu dôsledkov „veľkej“ vojny a snaha o zabezpečenie a organizovanie mierového vývoja nevedli k pozitívnym výsledkom. Pod vplyvom týchto udalostí sa na program medzinárodných rokovaní opäť dostali otázky, ktoré už vyše desať rokov zamestnávali diplomatov zo všetkých končín sveta. Definitívne uzavretie reparácií, dosiahnutie progresu v rokovaní o odzbrojení, s tým spojená snaha o utváranie nových záruk bezpečnosti a nadväzná riešenie partiálnych otázok zlepšenia hospodárskej situácie v Podunajsku a Európe sa preto stali hlavným predmetom diplomatických rokovaní. Cieľom sa stalo vyriešením alebo dosiahnutím progresu v spomínaných otázkach definitívne uzavrieť povojnovú etapu vývoja, v rámci ktorej sa mali likvidovať pozostatky vojny a súčasne dať pozitívny impulz ku konsolidácii politických a hospodárskych pomerov v Európe a vo svete.

Na prelome rokov 1932-1933 v krátkom koncentrovanom období sa ukázalo, že úvahy a možnosti uzavretia veľkej a zásadnej dohody medzi veľmocami o kľúčových problémoch povojnového sveta sú ilúziou. Neúspech konferencii o odzbrojení, s tým spojené otázky organizácie bezpečnosti, úpadok prestíže a významu Spoločnosti národov pri zabezpečení mieru v dôsledku jej pasívneho postoja k japonskej agresii v Číne v rokoch 1931-1933, problémy s likvidovaním reparácií a následné zásadné vnútropolitické zmeny v Nemecku po nástupe A. Hitlera k moci naznačovali, že sa skončilo obdobie pacifizmu, v Európe narastala vlna vojnovnej psychózy, jednotlivé štáty začali zbrojiť a začal sa konkrétny zápas za zmenu existujúceho teritoriálneho usporiadania. Súčasne sa spochybnili aj tie nedokonalé záruky bezpečnosti, ktoré poskytovala Spoločnosť národov hlavne malým krajinám, pretože po útoku Japonska ponechala Mandžusko jeho osudu a nepoužila proti útočníkovi ani hospodárske sankcie. Predstavy o možnosti zabezpečiť bezpečnosť štátov organizovaním kolektívnej bezpečnosti, respektíve obrany v rámci Spoločnosti národov sa ukázali v praxi bezcennými. Celý súhrn týchto nových okolností, výrazne ovplyvnený svetovou hospodárskou krízou vplýval nielen na prístup k vypracovaniu integračných procesov, ale aj limitoval možnosti realizácie predpokladanej spolupráce a rovnako sa stal viditeľný tiež z hľadiska ambícií vznikajúcich plánov alebo projektov.

Otázky zjednotenia Európy, utvorenia Pan-Európy otvoril začiatkom 20. rokov minulého storočia R. Coudenhove-Kalergi. Jeho predstava smerovala k zjednoteniu Európy ako svetovej veľmoci s vlastnými kolóniami. Základom takejto zjednotenej Európy mala byť kontinentálna časť bez Veľkej Británie a sovietskeho Ruska. Predpokladom realizácie jeho ambícií mala byť teritoriálna stabilita na kontinente, francúzsko-nemecké zmierenie, celkové nastolenie dôvery v medzinárodných vzťahoch a presadenie nových foriem organizácie bezpečnosti.¹ R. Couden-

¹ COUDENHOVE-KALERGI, R. Pan Evropa. Praha 1926; FERENČUHOVÁ, B. Briandov plán európskej federálnej únie a Československo: vláda, paneurópske hnutie, verejná mienka. Historický časopis 41, 1993, 2, s. 124 an.

hove-Kalergi mohol tieto otázky len nastoliť, verejne spropagovať, ale nemal ako súkromná osoba možnosť ich realizovať. Svojimi názormi však vplýval na preraktovanie uvedených tendencií aj v politických kruhoch v jednotlivých štátoch v Európe.

Dôsledky svetovej vojny, jej katastrofálny priebeh, stála hrozba opakovania sa ozbrojených konfliktov na kontinente silne ovplyvňovali aktivity smerujúce k utváraniu novej organizácie medzinárodných vzťahov založenej na demokratických prvkoch vylučujúcich vojnu ako prostriedok riešenia vzájomných sporov a utvárania záruk bezpečnosti predovšetkým malých krajín pred agresiou. Celý rad konkrétnych krokov, ale najmä dohody v Locarne, Briand-Kollegov pakt utvárali dojem o pozitívnom smerovaní svetového vývoja, ktorý mal odstrániť rozpory medzi národmi. Do tohto kontextu mal zapadnúť aj projekt ministerského predsedu Francúzska Aristida Brianda, ktorý predniesol 5. septembra 1929 na valnom zhromaždení Spoločnosti národov v Ženeve. Išlo o snahu prehĺbiť pozitívne trendy vývoja rozšírením locarnského bezpečnostného systému na všetky európske krajiny utvorením európskej federálnej únie pod vedením stáleho politického komitétu. Na francúzske memorandum bez výhrad odpovedalo Bulharsko a Juhoslavia, s menšími pripomienkami Grécko, Československo a Nórsko, ale myšlienka federálnej únie veľa prívržencov nezískala. V ďalšom vývoji pod vplyvom svetovej hospodárskej krízy sa záujem politikov koncentroval na ekonomické problémy a politické otázky celoeurópskeho charakteru v zmysle politiky integrácie ustupovali do úzadia. Začali sa však hľadať formy regionálneho usporiadania a s nimi súvisiace otázky organizácie bezpečnosti na kontinente, ale aj v regiónoch Európy.

Pre vývoj 30. rokov sa stalo charakteristické, že po neúspechu veľkých integračných plánov forsírovaných Francúzskom začiatkom tejto dekády 20. storočia sa už viacej neobjavili do vzniku druhej svetovej vojny diplomaticko-politické pokusy riešiť integráciu v celoeurópskom merítku. Na kontinente bola absencia základných predpokladov už len pre vznik podobných plánov. Integračný proces je mysliteľný a má zmysel len v prípade ak súčasne existujú a sa posilňujú záruky bezpečnosti. Jedným z cieľov integračného procesu musí byť paralelne posilnenie bezpečnosti štátu a integrovanej jednotky ako takej. Už v návrhoch Coudenhove-Kalergiho v jeho „paneurópskom programe“ rezonovala požiadavka paralelného uzavretia politického, hospodárskeho a vojenského spojenectva a garancii bezpečnosti medzi všetkými demokratickými štátmi kontinentu. Vzájomná podmienenosť týchto faktorov mala dať integračnému procesu zmysluplnosť, urobiť ho efektívnym, účinným a prír'azlivým aj preto, že štáty utvárajúce nejakú formu integračného partnerstva sa musia vzdať alebo obmedziť voľnosť svojho konania v zahraničnopolitickej, hospodárskej a v ďalších oblastiach činnosti. Jedným z rozhodujúcich predpokladov účinnej a trvácnejšej integrácie bola kompatibilita vnútropolitických systémov riadenia spoločnosti už aj preto, že panovala predstava; štáty vyznávajúce a uplatňujúce demokratické princípy sú mierumilovné a odmietajú vojnu – agresiu a násilie ako spôsob realizácie svojich zahranično-politických cieľov.

Rozsiahlejší a účinnejší integračný proces si ďalej vyžadoval akceptovanie územnej celistvosti partnerov, vzájomnú solidaritu a pomoc proti jej narušeniu a pri organizácii bezpečnosti štátu vôbec. Začiatkom 30. rokov, kedy došlo k zmene politickej situácie vo svete bolo možno síce pomýšľať, ale ťažko dúfať v realizáciu integračných plánov, pretože vzťahy medzi veľmocami sa zostrovali, narastali obavy z perspektívnej možnosti vojenského ohrozenia, územnej revízie a moci neboli v stave sa dohodnúť na riešení ani parciálnych otázok. Do popredia

vystupovala ako prvá požiadavka organizácie bezpečnosti a integračný proces mal prispievať k utváraniu politických podmienok na jej realizáciu.

Priebeh japonskej agresie voči Mandžusku po roku 1931 ukázal a taliansky útok proti Etiópii roku 1935 výrazne potvrdil, že Spoločnosť národov so svojim systémom kolektívnej bezpečnosti nie je v stave zaručiť bezpečnosť malým štátom. Návrh paktu štyroch veľmocí (1932-1933) naznačoval, že časť rozhodujúcich politických kruhov a diktátorov lákala myšlienka zmeniť pomery v Európe, vrátane teritoriálneho usporiadania, prostredníctvom direktória štyroch veľmocí. Víťazstvo nacizmu v Nemecku, zahájenie a stupňovanie jeho zbrojenia, ignorovanie medzinárodných inštitúcií – Spoločnosti národov, projekt paktu štyroch veľmocí, narastajúca vlna revizionizmu forsirovaná Talianskom, signalizovali, že sa ignorovala pôvodná myšlienka dosiahnuť integráciu v rámci systému a usporiadania utvoreného na základe versailských dohôd a naopak silnela snaha zmeniť tento stav. Aj pod vplyvom tohto vývoja, ale aj predchádzajúcich neúspechov sa v rámci integračného procesu, resp. pokusov realizovať určité formy integrácie objavili viaceré nové, konkrétne tendencie; konsolidovať celý stredoeurópsky, resp. aj časť juhoeurópskeho priestoru zlepšením hospodárskej spolupráce, posilňovať existujúce regionálne spoločenstvo – Malú dohodu, utvárať nové zoskupenia – Balkánska dohoda, rímske protokoly, zabezpečovať bezpečnosť regionálnou kolektívnou bezpečnosťou, resp. zvyšovať politický vplyv organizovaním mocenského bloku agresívnych veľmocí. Podmienkou, alebo súčasťou integračného procesu sa malo stať posilnenie bezpečnosti predovšetkým malých štátov cestou obmedzenia vplyvu veľmocí, eliminovaním, resp. znížením ich tlaku a zabezpečením územnej celistvosti.

Po neúspechu Briandovej koncepcie Paneurópy sa stalo charakteristickým pre ďalší vývoj v Európe snaha o lokálne, regionálne obmedzené riešenie integračného procesu so špecifickými prvkami a cieľmi. Vďačnou témou sa stala možnosť určitej hospodárskej integrácie stredoeurópskych a balkánskych krajín² vychádzajúca z rešpektovania politického rozdelenia týchto regiónov.

Už v procese vzniku a pokusov o určitú regionálnu integráciu Podunajska sa vynorila staronová dilema; prvoradým majú byť politické alebo ekonomické ciele a záujmy. Svetová hospodárska kríza výrazným spôsobom zasiahla poľnohospodársku výrobu agrárnych krajín strednej a juhovýchodnej Európy predovšetkým v tom zmysle, že v dôsledku prebytku týchto produktov na svetovom trhu sa v podunajských štátoch hromadili nepredajné zásoby poľnohospodárskych výrobkov, zvlášť obilnín. Ambície Nemecka³ prezentovať v roku 1931 z formálneho hľadiska návrh na uzavretie colnej únie s Rakúskom ako realizáciu Briandových myšlienok regionálneho hospodárskeho zblíženia forsirovali ekonomické ciele, ale nikto nepochyboval o politickom podtexte – možnosti anšlusu Rakúska. Reakcia sa prejavila prezentovaním francúzskeho konštruktívneho plánu, ktorý predniesol veľvyslanec André François-Poncet na májovom zasadnutí Spoločnosti národov⁴ roku 1931, britským projektom colnej únie medzi štátmi Malej dohody,

² SLÁDEK, Z. Recepce hospodářského aspektu Briandova plánu v ČSR a ostatních středoevropských státech. In: Slovanské studie 23. Pocta Henrykovi Batowskému. Praha 1997, s. 91-104.

³ FROMMELT, R. Paneuropa oder Mitteleuropa. Einigungbestrebungen im Kalkül deutscher Wirtschaft und Politik 1925-1935. Stuttgart 1977.

⁴ ADAM, M. Les projets d'intégration français et les Etats danubiens au début des années trente. In: La Plan Briand d'Union fédérale européenne. Édité par Antoine Fleury en collaboration de Lubor Jílek. Bern-Berlin-Frankfurt/M-New York-Paris-Wien. Peter Lang 1998, s. 485-490.

Maďarskom a Rakúskom, ale aj opakovaním československých návrhov, ktoré kulminovali záujmom Malej dohody o Tardieuov plán roku 1932.

Britská politika projektom colnej únie sa pokúšala preklenúť podľa nej umelo utvorené politické bariéry v stredoeurópskom priestore, ktoré vznikli rozpadom Rakúska-Uhorska a následným vznikom samostatných „národných“ štátov. Pri silnej vzájomnej politickej averzii znásobenej permanentnou snahou zmeniť existujúce územné usporiadanie neexistovali ani primárne podmienky na ekonomickú spoluprácu medzi štátmi tejto oblasti. Pritom plán colnej únie preferovaný Londýnom odmietal poskytnutie vzájomných colných preferencií medzi podunajskými štátmi, resp. medzi nimi a západnými priemyselnými veľmocami.⁵ Takto prakticky neexistovali ani základné podmienky na širšiu konsolidáciu ekonomickej situácie tohto priestoru, na ktorej by mohla participovať väčšina podunajských štátov, pretože východiská a ciele veľmocí sa zásadne rozchádzali. Potvrďovala to aj iniciatíva predsedu francúzskej vlády.

Z formálnej stránky návrh prednesený francúzskym premiérom André Tardieuom 2. 3. 1932 sumarizoval dlhodobé predstavy a ciele hospodársko politického usporiadania Podunajska v nadväznosti na medzinárodné vzťahy a vplyvy jednotlivých veľmocí v tomto priestore.⁶ Projekt bol založený na myšlienke poskytnutia preferencií na nákup poľnohospodárskych výrobkov podunajských štátov, zníženia tarifných sadzieb na priemyselné výrobky a poskytnutie finančnej pomoci. Počítal s účasťou piatich štátov Československa, Rumunska, Juhoslávie Maďarska a Rakúska a prejavovali oň záujem aj ďalšie krajiny, vrátane Bulharska. Hospodárske zblíženie účastníckych krajín sa malo realizovať po vzájomnej dohode piatich štátov, ktorú podmienku forsírovala hlavne Malá dohoda. Následne sa malo začať rokovať s veľmocami,⁷ t. j. sledovala sa myšlienka posilnenia vplyvu zúčastnených malých štátov a oslabenia priamych pozícií veľmocí.

Tardieuov plán, ako aj predchádzajúce projekty riešenia regionálnych hospodárskych problémov formálne forsírovali nutnosť ekonomického zlepšenia vzťahov podunajských štátov, ale dá sa jednoznačne konštatovať, že podstata ich úspechu alebo neúspechu ležala v politickej stránke vecí. Priorita politiky bola určujúca, pretože akékoľvek riešenie ekonomických otázok sa úzko spájalo, ak nie priamo podriaďovalo politickým cieľom. Nebolo v tomto smere ani tak rozhodujúce, že konferencia štyroch veľmocí v Londýne (6. – 8. 3. 1932) o podmienkach Tardieuovho plánu sa skončila úplným neúspechom, ako politické ovzdušie panujúce v Európe a ambície spojené s týmto projektom. Zo strany Malej dohody išlo bezo sporu o pokus oslabiť vplyv veľmocí v Podunajsku vyjadrený zásadou „stredná Európa stredoeurópanom“⁸ a snahou nebyť objektom veľmocenskej politiky. Vyjadrovala to aj myšlienka, že o hospodárskej spolupráci by najskôr rokovali zainteresované malé krajiny, ktoré by s prípadným spoločným stanoviskom oboznámili veľmocí. Cieľom tohto hospodárskeho zoskupenia sa malo stať utvorenie integrovaného podunajského trhu, čím by sa utvárala hrádza proti jednostrannému ekonomickému pre-

⁵ DEJMEK, J. Nenaplnené nadeje. Politické a diplomatické vzťahy Československa a Veľké Britanie (1918-1938) Praha 2003, s. 195.

⁶ BARIÉTY, J. Der Tardieu-Plan zur Sanierung des Donaurams (Februar-Mai 1932). In: J.Becker – K. Hildebrand (Ed.) Internationale Beziehungen in der Weltwirtschaftskrise 1929-1933. München 1980, s. 361-387.

⁷ Archív Ministerstva zahraničných vecí, Praha (AMZV) – Kroftov archív, kart. 9. Záznam zo zasadnutia Malej dohody v Ženeve 17. 3. 1933. IORDACHE, N. Le Petite Entente et l'Europe. Genève 1977, s. 137-154.

⁸ AMZV – Spoločnosť národů, kart. 889, č. 4505. Rozhovor E. Beneš, G. Gratz. Záznam z 19. 12. 1932.

nikaniu Nemecka do stredoeurópskeho priestoru⁹ a politickým ambíciám Talianska v tejto časti kontinentu. Predovšetkým v Prahe sa šírili nádeje, že keby sa v strednej Európe vytvoril silný hospodársky celok skôr ako sa Nemecku podarí ovládnuť východné trhy, znamenalo by to dôležitú prekážku jeho hospodárskemu a politickému prenikaniu do Podunajska.

Projekty ekonomickej spolupráce nemali však zabezpečenú politickú stránku veci, pretože išlo o štáty, ktoré mali podstatne rozdielne názory na celkové povojnové usporiadanie a jeho dôsledky. Rôzne návrhy, vrátane Tardieuovho plánu boli však súčasne a priori problematické, pretože malo ísť o veľmi voľnú hospodársku a z hľadiska integrácie značne obmedzenú spoluprácu. Malá dohoda zásadne odmietala nejakú formu konfederácie alebo colnej únie podunajských štátov a nechcela ani uvažovať o politickej a štátoprávnej organizácii z obáv aby sa neutvárali podmienky na obnovenie predvojnového stavu.¹⁰ Jej a predovšetkým výrazná iniciatíva Československa svedčili o ambícii posilniť postavenie a vplyv spoločenstva, čo nevyhnutne muselo viesť k určitej majorizácii ostatných partnerov prípadného integračného procesu. Navyiac v dôsledku maďarských revizionistických ambícií proti všetkým trom členom Malej dohody prakticky absentovali politické podmienky na integráciu. Pri existencii úplne rozdielnych názorov prípadných partnerov na povojnové usporiadanie Európy, demokratizáciu medzinárodných vzťahov, pri nedostatku politickej dôvery a presadzovaní spoločných záujmov nebolo možné dosiahnuť ani čiastočný pokrok v integračnom procese v strednej Európe. Súčasne neujasnenosť a konkurencia ekonomických záujmov odsúvala návrhy na hospodársku spoluprácu podunajských krajín do oblasti neplodného teoretického uvažovania. Cieľ francúzskej politiky zabrániť rozdeleniu tohto regiónu na bloky malých štátov ostal nenaplnený.

V dôsledku zhoršujúcej sa medzinárodnej situácie a neúspechu Tardieuovho plánu sa integračný proces, alebo pokusy oň premietal v snahu posilňovať existujúce spoločenstvo malých krajín, resp. utvárať nové politické zoskupenia regionálneho charakteru. Dominujúcou sa stávala otázka bezpečnosti proti územnej revízii a postupne agresii, takže do popredia vystupovala snaha upevniť vojenskú a politicko-diplomatickú spoluprácu predovšetkým troch krajín.

V druhej polovici roku 1932 sa vzdala Malá dohoda organizovania širších regionálnych hospodárskych plánov – hoci takúto alternatívu v budúcnosti nevyklučovala. Sústredila sa na politické, následne ekonomické a vojenské posilnenie vlastného spojenectva. Tri štáty sa nádejali, že dokážu cestou určitej integrácie posilniť svoje pozície a formou podpísania Organizačného paktu v Ženeve (14. – 16. 2. 1933) reagovať na celkové zhoršovanie medzinárodnej situácie, na spochybňovanie záruk bezpečnosti a snahy o direktórium veľmocí, pretože „veľké štáty budú v pokušení nás občas komandovať ako kolónie“.¹¹ Prvoradým politickým cieľom bolo utvorenie nejakej formy Staatenbundu, t. j. polozenie základov na prebudovanie Malej dohody na vyššiu medzinárodnú jednotku. Skupina troch štátov by mala mať jednotnú zahraničnú politiku riadenú priamo politickým výborom ministrov zahraničných vecí. Bola to snaha prezentovať Malú dohodu na medzinárodnom poli ako nový spoločný celok s možnosťou jednotného zastupovania

⁹ GAJANOVÁ, A. ČSR a stredoeurópska politika veľmocí (1918-1938). Praha 1967, s. 249 a n.

¹⁰ FERENCÚHOVÁ, B. Tardieuov plán – pokus o hospodársku spoluprácu strednej Európy. In: V premenách stáročí. Zborník vydaný k životnému jubileu doc. PhDr. H. Tkadlečkovej, CSc. Zvolen 2001, s. 26.

¹¹ BYSTRICKÝ, V. – DEÁK, L. Európa na prelome. Diplomatické a politické vzťahy v rokoch 1932-1933. Bratislava 1973, s. 236 a n.

troch členov. Tým sa mala dosiahnuť väčšia nezávislosť od veľmocí „hlavne vo veciach strednej Európy s cieľom neutralizovať strednú Európu“,¹² a tak položiť základy definitívnej organizácie regiónu. Súčasne tým aj posilniť pozície troch členov. Malodohodový trojuholník aj v dôsledku počtu obyvateľov krajín spoločenstva mal ambície vystupovať v budúcnosti ako v určitom slova zmysle „veľmoc“. Chcel si vybudovať mocenské pozície v strednej a juhovýchodnej Európe aj na účet Maďarska a Bulharska, resp. byť protiváhou revizionistických cieľov smerujúcich k zmene hraníc zo strany týchto dvoch krajín.

Malá dohoda chcela svoje ciele dosiahnuť aj nevyhnutnou užšou ekonomickou spoluprácou, keď kládla dôraz na všeobecnú obchodnú politiku a na upevnenie spolupráce na hospodárskom poli cestou uzavretia preferenčných zmlúv. V svojom súhrne sa program mal dotýkať všetkých oblastí ekonomickej spolupráce členov zoskupenia na poli hospodárskom, priemyselnom, dopravnom, turistickom. Praktická hodnota týchto zámerov bola však veľmi relatívna, pretože Malej dohode sa nedarilo posilňovať ekonomickú spoluprácu ako súčasť integrácie spoločenstva a naopak nedokázala a ani nemohla čeliť hospodárskemu prenikaniu Nemecka do strednej a juhovýchodnej Európy.

Posledným pokusom riešiť alebo ovplyvniť riešenie tohto problému bol Hodžov plán z rokov 1935-1936, ktorého politickým podtextom bola snaha oslabiť hospodársku a politickú expanziu nacistického Nemecka do strednej Európy a na Balkán. Signalizovala to základná myšlienka plánu, podľa ktorej – obdobne ako pri pláne Tardieua by došlo k spolupráci Malej dohody, štátov rímskych protokolov a ďalších krajín a len potom k krokovaniu s Nemeckom a inými veľmocami. Staronová myšlienka zaistenia odbytu poľnohospodárskych prebytkov sa mala riešiť preferenčným systémom a sprostredkovaním predaja obilia zvláštnou ústredňou vo Viedni¹³ a následne ich nákupom Veľkou Britániou a Francúzskom. Hodžov plán rozširoval spektrum integračných regionálnych hospodárskych projektov, ale v danej politickej situácii neexistovali podmienky na jeho realizáciu. Bol to posledný pokus v období medzi dvoma svetovými vojnami riešiť na diplomaticko politickej úrovni regionálne ekonomicko-politické problémy ako súčasť integračných plánov.

Súčasťou celkového úsilia upevnenia – vnútornej integrácie Malej dohody mala byť tiež spolupráca jej členov vo vojenskej oblasti. Na zasadnutí v Ženeve (24. - 25. 3. 1933) sa uvažovalo o zrušení existujúcich vojenských zmlúv a ich nahradení vojenskou komisiou alebo radou, čo by vyzerala „ako by sme mali spoločný generálny štáb“. ¹⁴ Mocenský podtext všetkých týchto úsilí mal vyústiť v snahu „aby si svet na nás zvykol ako na celok“. Integračné úsilie z hľadiska posilnenia bezpečnosti troch členov Malej dohody malo po neúspechu návrhov na Dunajský pakt a dôsledkov vyplývajúcich z obsadenia Porýnia Nemeckom vyústiť na jeseň 1936 k pretvoreniu bloku na univerzálne spojenectvo. Uzavretie dohody o vzájomnej pomoci medzi Francúzskom a malodohodovými spojencami malo utvárať záruky proti každej agresii. ¹⁵ Integračné predstavy Malej dohody nadväzujúce na Organizačný pakt takto jednoznačne smerovali k posilneniu predovšetkým bezpečnosti jej členov a z hľadiska organizácie bezpečnosti predsta-

¹² KVAČEK, R. Nad Evropou zataženo. Československo a Evropa 1933-1937. Praha 1966, s.47.

¹³ JANČÍK, D. Německo a Malá dohoda. Hospodářské pronikání Německa do Jugoslavie a Rumunska v první polovině 30. let. Praha 1990, s. 74 a n.

¹⁴ AMZV – Kroftov archív, kart. 16, b. č. Rozhovor E. Beneš – N. Titulescu. Ženeva 25. 3. 1933.

¹⁵ DEÁK, L. Zápas o střední Evropu 1933-1938. Bratislava 1986, s. 183-186.

vovali v rámci malých štátov najďalej idúci, aj keď neúspešný projekt v období medzi dvoma svetovými vojnami. Bolo symptomatické, že takéto projekty forsírovalo predovšetkým Československo, ktoré sa oprávnene cítilo najviac ohrozené nacistickou rozpínavosťou.

V zložitej situácii v druhej polovici 30. rokov narážali tieto ambície, najmä Československa na nepochopenie a priamo nesúhlas Juhoslávie, kde sa začali uplatňovať nové názory na organizáciu bezpečnosti. Smerovali k presadzovaniu zásad politiky neutrality, t.j. neangažovanosti sa v medzinárodných konfliktoch.

Snaha zvýšiť prestíž a vplyv malých štátov, ale hlavne utvárať doplnujúce formy organizácie bezpečnosti formou určitej a čiastočnej politicko-vojenskej integrácie boli lajtmotívom aj vzniku nového zoskupenia - Balkánskej dohody (9. 2. 1934 Atény). Štyri krajiny Juhoslávia Rumunsko, Turecko a Grécko do určitej miery kopírovali bezpečnostný systém Malej dohody a poskytovali si politicko-vojenské záruky proti možným územným nárokom Bulharska smerujúcim k požiadavke zmeny povojnového usporiadania tohto priestoru. Z hľadiska integrácie sa prijali len záväzky o vzájomnej pomoci v regióne a aj napriek deklarovanej snahe sa nedarilo zladíť diplomaticko-politickú činnosť a posilniť hospodársku kooperáciu.¹⁶ Balkánska dohoda z hľadiska integrácie a bezpečnosti neznamena podstatný prínos a nedarilo sa jej ani do určitej miery stabilizovať pomery v juhovýchodnej Európe. Navyiac odmietala sa angažovať v širších európskych súvislostiach a obmedzovala sa len na región, pričom vzťahy jej členov k jednotlivým veľmociam boli rozdielne, čo a priori obmedzovalo možnosť aspoň čiastočne koordinovaného spoločného postupu. V daných podmienkach vývoja v juhovýchodnej Európe neboli štáty tohto regiónu schopné nájsť spoločné postupy nielen vo vzťahu k veľmociam, ale ani medzi sebou navzájom.

Pokusy o posilnenie spolupráce v existujúcich, resp. novo vznikajúcich zoskupeniach malých štátov vyvolali aj delenie krajín regiónu do blokov. Podpísanie rímskych protokolov medzi Talianskom, Rakúskom a Maďarskom (17. 3. 1934) malo posilniť hospodársko politické pozície týchto štátov navzájom a proti spojencom v rámci Malej dohody zvlášť.¹⁷ V strednej a juhovýchodnej Európe sa takto prejavovali určité formálne pokusy o zosúladenie politiky niektorých štátov, ale táto snaha viedla k utváraniu blokov malých krajín, delenia tohto priestoru podľa jednotlivých zoskupení, ktoré inklinovali nielen vo vzťahu k veľmociam, ale aj integrácii a bezpečnosti z rozdielných pozícií a cieľov.

Priorita, ktorá sa postupne v Európe stávala dominantnou – organizácia bezpečnosti vyúsťovala k vzniku blokov. Na jednej strane uzavretie francúzsko-sovietsko-československého spoločenstva ako formy regionálnej kolektívnej bezpečnosti malo posilniť záruky proti agresii, hlavne nacistického Nemecka.¹⁸ Na druhej strane vznikom „Osi“ Berlín-Rím roku 1936 a o rok neskôr Paktu proti Kominterne sa utvárali podmienky pre rozsiahle zmeny na kontinente a vo svete cestou agresie. Aj v rámci týchto protichodných zoskupení dochádzalo k určitej intenzívnejšej spolupráci na politickom, diplomatickom, hospodárskom a vojenskom poli, ale tieto tendencie už len veľmi ťažko možno čo len v náznaku stotožňovať s integračným procesom. Prostredníctvom

¹⁶ BYSTRICKÝ, V. Kolektívna bezpečnosť alebo neutralita. Balkánske štáty a utváranie záruk bezpečnosti v 30. rokoch. Bratislava 1981, s. 93 a n.; MANČEV, K. – BYSTRICKÝ, V. Bálgarija i nejnite sasedi 1931-1939. Politické a diplomatické otázky. Sofia 1978, s. 108 a n.

¹⁷ DEÁK, L. c. d., s. 65 a n.

¹⁸ DULLINOVÁ, S. Stalinovi diplomaté v Evropě 1930-1939. Praha 2004, s. 111.

utvárania mocenských blokov sa v tomto období neposilňovala ale oslabovala možnosť integrácie a prakticky sa stala nemožnou.

Dominantnými sa stali otázky udržania mieru a utvárania záruk bezpečnosti proti agresii. Vznik silných vojensko-politických blokov v polovici 30. rokov 20. storočia nesúvisel s nejakou formou integračného procesu a táto myšlienka sa ani nevyskytovala, resp. nepresadzovala v rámci účelovo utvorených zoskupení.

Pre obdobie 30. rokov minulého storočia sa postupne stala dominantnou myšlienka regionálnej integrácie forsírovanej a požadovanej predovšetkým malými krajinami. V tomto smere išla najďalej Malá dohoda svojimi plánmi regionálnej hospodárskej spolupráce a ambíciami, ktoré prinášal Organizačný štatút v zmysle postupnej premeny spoločenstva na novú medzinárodnú jednotku s určitou integrovanou diplomatickou, politickou, hospodárskou a vojenskou činnosťou. Typickým pre regionálne zoskupenia sa postupne stávala ich obranná úloha proti negatívnym tendenciám, ale aj navzájom proti sebe, čo vyúsťovalo nie k integrácii ale k vzniku regionálnych proti sebe stojacich blokov v strednej Európe. Takto ak na jednej strane sa forsírovali širšie integračné hospodárske projekty zahrňujúce všetky štáty regiónu, v skutočnosti dochádzalo k separovaniu stredoeurópskych krajín a k utváraniu, resp. posilňovaniu proti sebe stojacich a vznikajúcich blokov. Dominantným sa stávali otázky utvárania záruk bezpečnosti v rámci bloku, resp. v spolupráci s veľmocou, snaha nejakým spôsobom ak nie eliminovať tak oslabiť politický tlak veľmocí. Charakteristickým súčasne bolo, že ani medzi „príbuznými“ zoskupeniami akými bola Malá dohoda a Balkánska dohoda, kde v každej figurovalo Rumunsko a Juhoslávia nedochádzalo k užšej spolupráci ani na diplomatickom poli. Malé štáty v dôsledku rastúceho tlaku nacistického Nemecka a fašistického Talianska strácali záujem o nejaké formy hospodárskej, diplomatickej alebo vojenskej integrácie, prestávali veriť v možnosti kolektívnej bezpečnosti a v druhej polovici 30. rokov hľadali vlastné spôsoby organizácie bezpečnosti vyúsťujúce v politiku neutrality, t.j. neangažovanosti v riešení problémov, ktoré sa bezprostredne nedotýkali ich vlastných záujmov. Určujúcou myšlienkou sa stala snaha neangažovať sa na vznikajúcich problémoch – rakúska otázka, československá kríza a pod., pretože takto sa predpokladalo, že je možné sa vyhnúť vtiahnutiu štátu do konfliktov veľmocí. Dôsledkom tejto politiky bolo, že dochádzalo k úplnej absencii vzájomnej solidarity malých krajín, ich neangažovanosti a k snahe cestou ústupkov Berlínu, podporou politiky appeasementu alebo inými formami udržať mier aj za cenu obetí, ktoré mali priniesť malé štáty. Pociťovalo sa, že dochádzalo k mocenskému preskupeniu síl na kontinente, silneli pozície nacistického Nemecka a tým rástla hrozba ohrozenia bezpečnosti malých krajín, ale v čase keď západné veľmoci „zachraňovali mier“ cestou ústupkov Berlínu sa niektoré z týchto krajín chceli podieľať na „koristi“ a iné dúfali, že neangažovanosťou, neutralitou dokážu udržať svoju bezpečnosť a územnú integritu.

Balkánske štáty a organizácia bezpečnosti v 30. rokoch

Utváranie záruk bezpečnosti bolo prvoradou a najdôležitejšou úlohou zahraničnej politiky balkánskych štátov medzi dvoma svetovými vojnami. Pri riešení tejto základnej otázky samostatnosti a suverenity krajiny museli prihliadať na viacero faktorov. Bolo predovšetkým objektívnou skutočnosťou, že žiadna malá krajina, ale v podstate ani veľmoc nemohla samostatne vyriešiť tento problém, t. j. vybudovať účinné diplomaticko-politické a vojenské garancie bezpečnosti. Malé štáty dokonca nemohli, resp. nemali síl a vplyv presadiť svoje predstavy organizácie bezpečnosti a v zásade sa museli prispôsobovať a podriaďovať riešeniu týchto problémov v celoeurópskom meradle. Mali však možnosť podporovať, hájiť a hlásiť sa k rozdielnym koncepciám organizácie bezpečnosti. Mali právo a možnosť určitej voľby, aj keď v mnohých prípadoch len relatívnej, ale zo samotného faktu ako sa rozhodovali, ktoré tendencie podporovali, možno predovšetkým odvodzovať kritériá na hodnotenie základných tendencií zahraničnej politiky jednotlivých krajín v otázkach utvárania záruk bezpečnosti.

Malé štáty juhovýchodnej Európy museli pri riešení otázky organizácie mieru a bezpečnosti v prvom rade prihliadať na stav a vývoj medzinárodnej situácie, na rozdelenie mocenských síl v Európe a vo svete a hľadať pomoc a podporu u veľmocí, resp. u medzinárodných organizácií. V prvom rade museli rešpektovať rozdelenie sveta ako sa uskutočnilo po prvej svetovej vojne a prirodzene sa obracali na partnerov, ktorí mali rovnaký, resp. totožný vzťah k výsledkom „veľkej“ vojny. Je typické, že sa postupne viac obávali o svoju bezpečnosť, suverenitu a samostatnosť tie subjekty, ktoré vyšli víťazne zo svetovej vojny, resp. na základe jej výsledkov utvorili samostatné alebo viacnárrodné štáty. Pre nich sa jedným z cieľov organizácie bezpečnosti stalo konzervovať novovzniknutý stav a nedovoliť utvárať v Európe zoskupenia, ktoré by mohli zmeniť existujúci územný status quo.

Malé štáty považovali za najdôležitejšiu záruku bezpečnosti spoločnú obranu, ktorú im poskytoval Pakt Spoločnosti národov. Vo svetovej organizácii spočiatku videli alebo hľadali určitú záruku demokratizácie medzinárodnej politiky, pomocou ktorej by sa mohla odstrániť vojna ako spôsob riešenia sporov medzi štátmi a národmi a vytvoriť predpoklady, aby sa vzájomné spory odstraňovali pokojnými formami.¹ Utvorením Spoločnosti národov ako medzinárodnej demokratickej organizácie sa mali začať utvárať podmienky pre rovnoprávnosť štátov, hlavne v tom zmysle, že veľmoci by jednostranne nemohli diktovať svetovému spoločenstvu svoje požiadavky a názory a v konečnom dôsledku si tak deliť sféry vplyvu a teritória podľa ich momentálnych mocenských pozícií. Malé štáty chceli, resp. sa domnievali, že môžu dosiahnuť v kolektívnom orgáne väčší vplyv pri rozhodovaní otázok, ktoré sa bezprostredne dotýkali ich suverenity a územnej celistvosti.

Všetky balkánske štáty boli členmi Spoločnosti národov, pričom Turecko prijali do svetovej organizácie až roku 1923. V Pakte Spoločnosti národov videli, okrem už spomínaných ná-

¹ ZIMMERMANN, M. A. Společnost národů. Praha 1931, s. 6; BENEŠ, E.: Boj o mír a bezpečnost států. Praha 1934, s. 663 a n.

dejí, predovšetkým určité záruky kolektívnej pomoci v prípade agresie. Prakticky sa slávnostne vzdali práva začať vojnu a naopak sa zaviazali poskytnúť určitú pomoc (článok 16 Paktu) štátu, ktorý by sa stal predmetom nevyprovokovaného útoku. Tieto tendencie mali utvárať podmienky na pokojné riešenie medzinárodných sporov a otázky vojny a mieru by prestali byť len predmetom zainteresovaných, t. j. bojujúcich strán. Mali sa stať otázkou kolektívneho posúdenia, pretože sa dotýkali všetkých členských krajín Spoločnosti národov. Tým sa mali vytvoriť určité predpoklady, aby sa dosiahla aspoň relatívna rovnosť malých štátov a veľmocí, pretože formálne by sa mohlo hovoriť o rovnakých právach a povinnostiach. Z teoretického hľadiska sa presadila zásada rovnakej bezpečnosti, t. j., že je nutné spoločne, kolektívne čeliť agresii a nie je možné tolerovať žiadny agresívny akt, nech by sa ho dopustil ktorýkoľvek štát. Medzi teoretickými princípmi, mnohokrát nádejami a realitou bol veľký nepomer a zásady obsiahnuté v Pakte Spoločnosti národov sa nedarilo v praxi naplniť.

Väčšina balkánskych štátov považovala ďalej v období medzi dvoma svetovými vojnami za účinnú formu organizácie bezpečnosti diplomaticko-politické dohody bilaterálneho alebo multilaterálneho charakteru s mocnosťami. Až do roku 1939 neuzavrela však žiadna veľmoc so štátmi polostrova zmluvu, ktorou by sa zaviazala poskytnúť im všestrannú politickú, ale hlavne vojenskú pomoc v prípade agresie, hoci niektoré štáty sa o takéto dohody usilovali. Rumunsko a Juhoslavia uzavreli síce politické zmluvy s Francúzskom už v 20. rokoch, ktoré posilňovali, ale precízne neutvárali záruky ich bezpečnosti, pretože nezaručovali poskytnutie vojenskej pomoci proti prípadnému agresorovi. V roku 1936 sa už tieto štáty stavali negatívne k myšlienke uzavretia paktu o vzájomnej pomoci medzi Malou dohodou a Francúzskom² a obdobne aj ostatné krajiny takúto alternatívu odmietali až do obdobia po okupácii českých krajín nacistickým Nemeckom.

Otázky bezpečnosti malých krajín sa v období rokov 1918 – 1939 riešili tiež formou bilaterálnych, resp. multilaterálnych paktov o vzájomnej pomoci, resp. multilaterálnych paktov o vzájomnej pomoci, alebo o neútočení, či priateľských vzťahoch. Podstatou regionálnych paktov Malej dohody a Balkánskej dohody boli zmluvy o vzájomnej pomoci výlučne len v prípade útoku malého štátu.³ Politickými cieľmi týchto zoskupení bolo udržať existujúci teritoriálny status quo proti revizionistickým požiadavkám Maďarska a Bulharska. Súčasne sa v oboch blokoch prejavovali ambície, aby sa stali rozhodujúcou politickou silou v regióne a tým oslabili vplyv veľmocí. Členovia Malej dohody dokonca dúfali, že sa im podarí vytvoriť politicko-mocenské zoskupenie, ktoré by mohlo mať v budúcnosti až postavenie mocností. Z hľadiska organizácie bezpečnosti nemali regionálne zoskupenia podstatnejší, rozhodujúcejší význam, pretože prakticky nemohli prijať záväzky o vzájomnej pomoci voči agresii veľmocí. V období medzi dvoma svetovými vojnami alternatíva útoku len malého štátu proti susedom, po určitej politickej stabilizácii fakticky neprichádzala do úvahy. Z tohto hľadiska bol tiež prínos regionálnych zoskupení pri budovaní bezpečnosti malých štátov veľmi relatívny.

Mnohé pozitívne prvky obsiahnuté v Pakte Spoločnosti národov, ktoré mohli dosť podstatne ovplyvniť organizáciu európskej bezpečnosti, sa ukázali začiatkom 30. rokov pri dotyku s rea-

² DEÁK, L.: Pokusy o upevnenie malodohodového spoločenstva v rokoch 1936-1937. In: Slovanské štúdie 1972, XIII, s. 88-109.

³ CAMPUS, E.: *Țntelegerea balcanica*. București 1968; AVRAMOVSKI, Ž.: *Balkanska Antanta*. Beograd 1989; BYSTRICKÝ, V. – DEÁK, L.: *Európa na prelome*. Bratislava 1974, s. 223 a n.

litou politického diania ako ilúzie. Nepotvrdili sa nádeje a predstavy, že sa začne a bude pokračovať demokratizácia vo vzťahoch medzi štátmi a v rámci diplomaticko-politických kontaktov v európskej a svetovej politike. V celkovom vývoji po prvej svetovej vojne strácali demokratické sily postupne pozície a vplyv a stále vehementnejšie sa presadzovali autoritatívne a totalitné režimy, čo sa automaticky premietalo aj do diplomaticko-politických vzťahov. Na mnohých konkrétnych prípadoch sa potvrdzovala zásada, že demokratizáciu v medzinárodnej politike môžu presadzovať a podporovať len štáty s demokratickým politickým systémom. Rovnako sa však ukazovalo, že demokratický politický systém nie je a priori zárukou toho, že veľmoci sa budú bezvýhradne riadiť týmito princípmi aj v oblasti medzinárodných vzťahov. Potvrdzoval to postoj Spoločnosti národov a jednotlivých veľmocí k agresii Japonska voči Číne a útoku Talianska proti Etiópii.⁴ Uvedené dve udalosti, ale aj neúspech konferencie o odzbrojení, pokusy utvoriť diktát štyroch veľmocí roku 1933 ukázali, že Spoločnosť národov a s ňou spojené predstavy o organizácii bezpečnosti nedávajú malým štátom záruky účinnej pomoci v prípade ak by sa stali predmetom útoku. V polovici 30. rokov sa prakticky spochybnili všeobecné diplomaticko-politické aspekty organizácie bezpečnosti a v podstate sa agresívny akt zo strany veľmocí stal beztretný. Pribeh udalostí v Etiópii ukázal, že agresor fakticky nemusí počítať s prudšou a účinnou reakciou veľmocí na svoj agresívny čin. Pod tlakom tohto vývoja postupne prehodnocovali v priebehu druhej polovice 30. rokov všetky balkánske štáty svoje názory na princípy organizácie bezpečnosti a hľadali nové formy ako zabezpečiť bezpečnosť štátu. Postupne sa vykryštalizovali princípy politiky neutrality ako predpoklad riešenia týchto problémov.

Politika neutrality predstavovala pokus politicko-diplomatickými formami posilňovať, zabezpečovať a organizovať bezpečnosť štátu. Cieľom balkánskych štátov nebolo ani nemohlo byť utvoriť v tomto priestore nejaké zoskupenie neutrálnych krajín s medzinárodným potvrdeným alebo rešpektovaným štatútom. Zmyslom ich úsilia bolo, aby sa štát vyhol, resp. nebol vtiahnutý do všeobecného alebo lokálneho konfliktu prostredníctvom širších alebo regionálnych záväzkov.⁵ Organizácia bezpečnosti sa chápala ako nutnosť zabezpečiť čo najväčšiu voľnosť štátu, t. j. v žiadnom prípade neprijímať konkrétne a hlavne jednostranné záväzky, ktoré by determinovali jeho postoj a miesto na kontinente. Vychádzajúc z týchto predstáv chceli balkánske štáty zostať neutrálne, t. j. za každú cenu byť mimo akéhokoľvek diplomaticko-politického, ale hlavne vojenského konfliktu. Nechceli sa miešať do sporov veľmocí. Hlavne odmietali prijímať pevné záväzky, ktoré by a priori určili ich miesto v prípadnej mocensko-politickej alebo inej konfrontácii a nútili ich zaujať jednoznačné stanovisko v prospech niektorej zo súperiacich strán. Odmietali sa angažovať na strane niektorého bloku, nakoľko sa obávali, že veľmoci ich chcú využiť len ako spojencu a v prípade vojny ako aktívneho partnera.

Koncepcia politiky neutrality vychádzala z predpokladu, že krajinám polostrova nehrozila bezprostredná vojenská agresia, pretože existujúce oblasti napätia až do jari 1939 sa priamo nedotýkali regiónu. Z toho vyplýval záver, že pri správnom taktickom postupe je možné aspoň

⁴ Diplomatski arhiv Državnog sekretarijata inostranah poslova. Beograd. Tursko poslanstvo 1935, f. 22, č. 596. Beograd 4. 11. 1935; Archív Ministerstva zahraničných vecí.(AMZV) Praha. Kroftov archív, kart. 20. Ženeva 25. 10. 1935. Analýza politickej situácie.

⁵ Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918-1945. (ADAP) Serie D 1937-1945 Bd. V. Baden-Baden 1954, dok. 158, s. 183; Archív Bulharskej akadémie vied. Sofia. Fond S. Mošanov. Rozhovor s predsedom juhoslovanskej vlády M. Stojadinovičom. December 1938, s. 139.

dočasne zabrániť vťahnutiu krajiny do hroziaceho konfliktu. Uvedené tendencie spôsobovali, že obsah pojmu bezpečnosť a organizácia bezpečnosti postupne strácali pôvodný širší obsah a začali sa chápať v užšom regionálnom priestore. Tým sa znehodnocovali a odmietali princípy kolektívnej bezpečnosti, popierala zásada nedeliteľnosti mieru a rovnakej bezpečnosti pre všetkých.

V druhej polovici 30. rokov dochádzalo k ďalšiemu rozkladu francúzskeho bezpečnostného systému, pretože dôvera v pomoc tretej republiky v prípade agresie utrpela ťažkú ranu po obsadení Porýnia Nemeckom 7. 3. 1936.⁶ Za tejto situácie hľadanie odpovede na otázku kto nás bude brániť, ak budeme napadnutí, bolo naoko síce egoistickým vyjadrením ponímania bezpečnosti, ale v skutočnosti zásadnou otázkou organizácie bezpečnosti. Jej riešenie vyúsťovalo do dvoch naoko protirečivých tendencií.

Balkánske štáty riadiac sa zásadami politiky neutrality nenastofovali v druhej polovici 30. rokov až do marca 1939 požiadavku uzavretia diplomaticko-politických dohôd s veľmocami. Naopak viaceré krajiny, najmä Turecko a Rumunsko na rozdiel od predchádzajúceho obdobia takéto dohody odmietali.⁷ Rovnako Juhoslávia, ale aj Rumunsko boli proti rozšíreniu Malej dohody a Francúzska na báze paktu o vzájomnej pomoci.⁸ Objavovali sa síce aj iné tendencie a náznaky, najmä v Turecku, ale v podstate sa takéto alternatíva pevne fixovaného spojenectva odmietala, či už zásadne alebo z taktických dôvodov. Západné veľmoci nemienili voči balkánskym štátom prijať také diplomatické, politické a vojenské záväzky, ktoré by zaručovali ich jednoznačnú angažovanosť na strane obetí agresie.

Na druhej strane uplatňovanie princípov politiky neutrality neznamenalo, že balkánske štáty sa vzdali, resp. prestali dúfať v pomoc západných veľmocí v prípade ohrozenia ich samostatnosti. Vychádzajúc z významu svojej strategickej polohy, zásad udržovania rovnováhy síl na európskom kontinente, rozdelenia sfér vplyvu a pod. predpokladali, resp. dúfali, že keď budú napadnuté, poskytnú im západné veľmoci pomoc, pretože budú tým brániť aj svoje vlastné mocenské pozície.

Princípy, koncepcie a predstavy politiky neutrality alebo neutrálneho postoja k vývoju vo svete nevznikli v balkánskych štátoch až v rokoch 1935 – 1936, ale postupne sa objavovali aj v predchádzajúcom období. V konkrétnej forme sa prejavovali po etiópskom konflikte a navyše aj z oficiálnej stránky sa stali deklarovanou zásadou zahraničnej politiky. V svojej podstate boli reakciou na všeobecné metódy organizácie bezpečnosti vo svete, vývoj diplomaticko-politických vzťahov, stavu prebiehajúceho zápasu medzi autoritatívnymi, resp. totalitnými a demokratickými systémami, hľadania miesta v tomto globálnom stretnutí a pod. Pri rešpektovaní všetkých týchto skutočností objektívne však politika neutrality znamenala ustupovanie pred potenciálnym agresorom, nezájum o osud obetí agresie, t. j. tých tendencií, ktoré vyhovovali útočným cieľom fašistických veľmocí. Je tiež objektívnou skutočnosťou, že uplatnenie týchto tendencií forsirovala v politike balkánskych štátov predovšetkým tretia ríša.

⁶ KVAČEK, R.: Nad Evropou zataženo. Praha 1966, s. 211-213; DEÁK, L.: Zápas o strednú Európu 1933-1938. Bratislava 1986, s. 147 a n.

⁷ Dokumenty vnešnej politiky SSSR. (DVP SSSR) Tom XIX. Moskva 1974, dok. 203, 309, 321, s. 236, 478, 500-501; ADAP-D-V, dok. 548, s. 613-614.

⁸ BOBAN, L.: Sporazum Cvetkovič-Maček. Beograd 1965, s. 37; DEÁK, L.: Siedmy marec a Malá dohoda. In: Československý časopis historický, 3, 1969, s. 320.

Politika neutrality bola v mnohom smere aplikáciou predovšetkým britskej koncepcie appeasementu na podmienky Balkánu. Je typické pre krajiny polostrova, ale malé štáty vôbec, že v procese vývoja po prvej svetovej vojne klesala miera ich angažovanosti za presadzovanie a realizovanie všeobecných (spoločných) zásad organizácie bezpečnosti a sústreďovala sa len na hľadanie vlastného východiska z možnej krízy. Medzi presadzovaním sa týchto tendencií a názorov a medzi postupnými politicko-diplomatickými neúspechmi a porážkami demokratických veľmocí v stretnutí s autoritatívnymi mocnosťami je takmer priama úmernosť a závislosť.

Aplikácia britskej koncepcie politiky appeasementu v podmienkach Balkánu sa prejavila v prvom rade vo vzťahu krajín polostrova k veľmociam. Okrem akceptovania všeobecných zásad tejto politiky, t. j. cestou ústupkov a kompromisov dohodnúť sa s fašistickými mocnosťami a vylúčiť, resp. zabrániť tak možnosti vzniku konfliktu, schvaľovali aj konkrétne kroky Veľkej Británie. Boli to v prvom rade výhrady proti francúzsko-sovietskej zmluve, odmietanie nového paktu medzi Francúzskom a Malou dohodou, pretože uvedené tendencie sa v súlade s názormi britskej vlády hodnotili ako prekážka širšej dohody v Európe. A teda aj ako prekážka zachovania mieru a vylúčenia ich účasti v konflikte. Nové predstavy organizácie bezpečnosti uplatňované v zahraničnej politike všetkých balkánskych štátov v druhej polovici tridsiatych rokov mali takto svoje korene v zásadách politiky appeasementu. Politika neutrality sa stotožňovala svojím obsahom, charakterom a princípmi s cieľmi appeasementu, teoreticky z neho vychádzala a prispôbovala sa mu. Neutralistické koncepcie, ktoré navyše neboli medzinárodne akceptované, nepredstavovali preto individuálnu formu utvárania záruk bezpečnosti, ale boli v podstate aplikáciou jednej zo všeobecných alternatív európskeho vývoja na podmienky regiónu. Je typické, že balkánske štáty sa klonili pri postoji k existujúcim dvom variantom organizácie bezpečnosti proti agresívnej politike fašistických veľmocí, t. j. kolektívnej bezpečnosti a politiky appeasementu, k britskej koncepcii.

Politika neutrality sa uskutočňovala v jednotlivých balkánskych štátoch aj s prihliadnutím na špecifické podmienky geopolitického postavenia krajiny, jej vzťahu k veľmociam a pod. Rovnako ciele zahraničnej politiky Bulharska, ktoré sledovalo podporu územnej revízie sa odlišovali od zámerov ostatných krajín stojacich na princípoch udržania teritoriálneho status quo, aj keď nie vždy dôsledne a trvale. Pre Rumunsko predstavoval kardinálny problém vzťah k Sovietskemu zväzu, pre Juhosláviu k Taliansku, neskôr k Nemecku, pre Turecko k Veľkej Británii a Sovietskemu zväzu a pod. Aj napriek týmto špecifikám možno jednoznačne sledovať v politike balkánskych štátov rovnaké, resp. totožné názory a podobné postupy pri organizácii bezpečnosti.

Jednou z rozhodujúcich podmienok uplatnenia nových tendencií v európskej politike bol v konkrétnej zahraničnopolitickej činnosti balkánskych štátov ich vnútorný vývoj. Vzájomné ovplyvňovanie medzinárodného vývoja a vnútropolitického diania sa stalo pri tvorbe názorov a predstáv na utváranie záruk bezpečnosti v druhej polovici tridsiatych rokov mimoriadne výrazné.

V povojnovom vývoji sa nepresadil v žiadnom z balkánskych štátov trvalejšie a hlavne pevnejšie demokratický systém. Všade sa postupne udomácnili rôzne typy autoritatívnych, diktátorských režimov, vo väčšine prípadov monarchistických. Dost' častým a bežným spôsobom bolo, že opozícia sa vyrad'ovala z politického života nielen násilným spôsobom, ale priamo terorom. Pri neexistencii alebo zámernom potlačení akýchkoľvek pluralitných názorov sa stala zahraničná politika a organizácia bezpečnosti výlučne doménou nielen vládnucej garnitúry, ale elitárskych skupín v jej vnútri. Prakticky v žiadnej z týchto krajín nebola možná verejná kon-

trola zahraničnopolitických koncepcií štátu a spôsobu ich realizácie. Utváranie záruk bezpečnosti a zahraničná politika vôbec bola takto plne pod kontrolou vládnych garnitúr, často predovšetkým doménu monarchu alebo iného suveréna.

Typickou črtou vnútropolitického vývoja ďalej bolo, že tiež v súlade s vývojom v Európe a vo svete, dochádzalo v balkánskych štátoch v 30. rokoch k ďalšiemu upevňovaniu pozícií krajne pravicovo orientovaných skupín spoločnosti, k narastaniu nacionalizmu, prejavom terorizmu až k utváraniu úderných skupín a strán inklinujúcich jednoznačne k pravicovému a priamo až fašistickému smerovaniu. Ani v jednom z balkánskych štátov nedošlo pred druhou svetovou vojnou k trvalejšiemu presadeniu sa vplyvu demokratickej opozície, a tým k možnosti korektúry zahraničnopolitických koncepcií štátu. Bolo prirodzené a priamo logické, že pravicové, konzervatívne, autoritatívne, nedemokratické sily v týchto štátoch postupne stále viac inklinovali v oblasti medzinárodných politických vzťahov k veľmociam a krajinám, v ktorých panovali rovnaké tendencie, rovnaké ideologické smery.

Prebiehajúci vývoj medzinárodnej situácie, mocenské zmeny vo vzťahoch medzi veľmocami na druhej strane, objektívne posilňovali pozície monarchistických a diktátorských režimov, takže vládnuce kruhy v balkánskych štátoch nemali väčší záujem exponovať sa proti autoritatívnym, resp. fašistickým režimom už len z obáv, že v prípade porážky fašizmu by došlo k vnútornému rozvratu, k víťazstvu boľševizmu. Vzájomná spätosť medzinárodného a vnútropolitického diania viedla k tomu, že vládnuce kruhy v jednotlivých štátoch posudzovali problém bezpečnosti dosť často z hľadiska svojich záujmov aj v čase bezprostredného ohrozenia národnej existencie, samostatnosti a územnej celistvosti toho- ktorého štátu.

Jedným z hlavných princípov politiky neutrality bolo, že krajiny polostrova musia udržiavať dobré kontakty so všetkými veľmocami, záväzne sa neviazať na niektorú z nich, vyhýbať sa ich konfliktom, ako aj sporom mocností a malých štátov.⁹ V praktickej politike viedlo uplatnenie týchto zásad k oslabeniu záujmu a priameho angažovania sa v stredo európskom priestore ako oblasti bezprostredne nožnej konfrontácie veľmocí. Formálne sa takto nerozlišovalo medzi politikou jednotlivých veľmocí a všetky sa kládli na rovnakú úroveň. Tým sa nerešpektoval rozdiel medzi demokratickými veľmocami na jednej strane a fašistickými a totalitnými veľmocami na druhej strane, hoci v praktickom postupe sa táto diferenciácia pozorne registrovala. Pri konečnom hodnotení si balkánske štáty vždy uvedomovali, že agresorom môžu byť predovšetkým totalitné veľmoci a podporu proti agresii fašistických veľmocí by mohli hľadať vo Veľkej Británii a vo Francúzsku. V období po víťazstve nacizmu, ale aj v polovici 30. rokov hľadali dočasnú pomoc proti tlaku fašistických veľmocí aj v Sovietskom zväze, napriek výhradám proti jeho vnútornej politike a obavám z jeho mocenských ambícií.

V kontexte týchto vzťahov bola politika neutrality vyjadrením nedôvery v zásady a ciele zahraničnej politiky Francúzska a Veľkej Británie, francúzsko-sovietskej spolupráci, zahraničnej politiky ZSSR a v účinnosť predtým tak zdôrazňovaných kolektívnych záruk. V štátoch polostrova sa presadzovala zásada, že bezpečnosť krajiny po skúsenostiach s agresiou v Etiópii a v súvislosti s ďalším vývojom medzinárodnej situácie po obsadení Porýnia nacistickým Nemeckom

⁹ STOJADINOVIČ, M.: Ni rat ni pakt. Jugoslavija izmedju dva rata. Buenos Aires 1963, s. 423; RICHTER, H.: Griechenland zwischen Revolution und Konterrevolution (1936-1945). Frankfurt am Main 1973, s. 65, 71; DIMITROV, I.: Bálgaro-italianski političeski otnošenija 1922-1943. Sofia 1976, s. 294 a n.

7. 3. 1936 nemožno budovať na predpoklade pomoci západných veľmocí a Paktu Spoločnosti národov, pretože tieto záruky sa ukázali neučinné a bezcenné. Rovnako pre väčšinu z nich neprihádzala do úvahy pomoc Sovietskeho zväzu z obáv pred vývozom revolúcie.

Dôsledkom politiky neutrality balkánskych štátov bolo vo vzťahu k veľmociam postupné oslabovanie pozícií Francúzska, Sovietskeho zväzu a narastanie vplyvu nacistického Nemecka a Veľkej Británie. Pritom mocenské preskupenie na polostrove sa realizovalo pomerne rýchle a bez väčších politických otrasov a konfliktov. Jeho praktickým prejavom bolo určité, dočasné a prakticky len formálne vyrovnávanie vzťahov balkánskych štátov k jednotlivým veľmociam. Táto tendencia však postupne jednoznačne smerovala k britskej a pronemeckej orientácii.

Politika neutrality sa tiež zakladala na rozporoch veľmocí v Európe a na Balkáne zvlášť a vychádzala z predpokladu, že Veľká Británia nedovolí, aby nacistické Nemecko získalo nekontrolovateľné pozície v juhovýchodnej Európe. V niektorých momentoch vývoja v druhej polovici 30. rokov sa dokonca zdalo, že politika neutrality dovoľuje využívať mocenské rozpory na lavírovanie a získavanie politicko-diplomatických výhod, posilňuje celkové postavenie krajiny v regióne, resp. až v Európe. Tieto iluzórne predstavy sa neskôr úplne zrútili a ukázali sa naviac, pretože ústupčivosť voči agresorovi sa automaticky premietala v zvyšovaní závislosti malých štátov od fašistických veľmocí a postupne viedla k nastoľovaniu stále väčších požiadaviek nacistického Nemecka, ktoré obmedzovali samostatnosť a suverenitu malých krajín.

V diplomatickej praxi sa zásady politiky neutrality premietli do snahy budovať priateľské vzťahy so všetkými veľmocami. Vari najtypickejším prejavom týchto tendencií bola snaha ministerského predsedu Juhoslávie M. Stojadinoviča „zachovať staré priateľstvá a budovať nové“.¹⁰ Tento všeobecný princíp znamenal, že balkánske štáty sa nevzdali už prijatých záväzkov voči veľmociam, ale ich redukovali, respektíve oslabovali uzatváraním nových paktov o neútočení. Malé štáty vo väčšine prípadov popierali, že sa vzdali predchádzajúcich záruk bezpečnosti, najmä v záujme toho, aby si zachovali garancie, ktoré v minulosti už získali. Na druhej strane už nechceli realizovať nové dohody multilaterálneho alebo bilaterálneho charakteru o vzájomnej pomoci a všetky štáty polostrova jednoznačne deklarovali, že nevstúpia do žiadnej protinemeckej koalície a neprijmú záväzky proti nacistickému Nemecku.¹¹ Takáto politická línia bola v plnom súlade s postupom tretej ríše, ktorej diplomati pri každej príležitosti zdôrazňovali, že Nemecko nežiada od balkánskych krajín pronemeckú orientáciu, ale len aby uskutočňovali politiku neutrality a neprijímali záväzky, ktoré by ich nútili a priori zaujať protinemecké stanovisko a mohli vtiahnuť do konfliktu veľmocí.¹²

Politika neutrality sa priamo premietla a súvisela aj s ekonomickými vzťahmi štátov polostrova a veľmocí. Balkánskym štátom sa okrem niekoľkých výnimiek – britská pôžička Turecku, Francúzska Bulharsku¹³ – nepodarilo výraznejšie zainteresovať mocnosti na riešení hospodár-

¹⁰ STOJADINOVIČ, M.: cit. d., s. 466.

¹¹ Documents on German Foreign Policy (1918-1945).(DGFP) Series C (1933-1937). Vol. V. London 1966, dok. 449, s. 765-766; ADAP-D-V, dok. 163, 188, s. 548, 613-614; Centralen dârzaven istoričeski archiv. (CDIA) Sofia, f. 176, op. 7, a.e. 684, s. 64. Berlín 9. 11. 1938.

¹² ADAP-D-V, dok. 163, 233, 542, s. 187-193, 265, 604; CDIA, f. 176, op. 6, a.e. 511, Berlín 10. 10. 1938; AMZV-PZ-Atény, č. 6, 29. 8. 1938 a pod.

¹³ MIDDLEMAS, K.: The Strategy of Appeasement. The British Government and Germany 1937-1939. Chicago 1972, s. 257; Documents diplomatiques français 1932-1939 2e series (1936-1939).(DDF) Tom X. Paris 1978. dok. 390, s. 683.

ských problémov juhovýchodnej Európy. Tretia ríša získala v priebehu 30. rokov dominantné postavenie v zahraničnom obchode balkánskych štátov,¹⁴ čo malo automaticky aj politické dôsledky. Pasivita voči postupu fašistických veľmocí, neangažovanosť proti nacistickému Nemecku a snaha udržať s ním dobré politické vzťahy zodpovedali aj ekonomickým záujmom štátov polostrova, pretože v opačnom prípade sa mohli očakávať protiakcie tretej ríše s ťažkými ekonomickými dôsledkami. Štáty polostrova vychádzajúc z týchto princípov odmietali napríklad hospodárske sankcie proti Nemecku po obsadení neutralizovaného pásma v Porýní 7. 3. 1936.¹⁵ Súčasne politika neutrality utvárala priestor na manévrovanie a lavírovanie medzi blokmi v zmysle využívania ich hospodárskeho záujmu vo vlastný prospech, čo bolo zvlášť typické pre Turecko.¹⁶ V princípe sa však v druhej polovici 30. rokov automaticky nestotožňovali politické zámery a hospodárske záujmy, aj keď ich veľmoci vzájomne využívali. V žiadnom prípade politické spory automaticky nevyúst'ovali ihneď k ekonomickým represáliám. Aj vzhľadom k tomu, že k takýmto krokom neboli dôvody.

Mimoriadne dôležitou otázkou súvisiacou s formovaním zásad a cieľov politiky neutrality bolo vytipovanie hlavného nebezpečenstva a s tým súvisiaci problém výberu menšieho alebo väčšieho zla. V princípe išlo o presadenie názoru, ktoré zlo je momentálne nebezpečnejšie; fašizmus alebo boľševizmus.

Vo väčšine balkánskych štátov sa presadzovali v 30. rokoch v rôznej forme autoritatívne formy vlády. Išlo o pomerne vyhranené pravicové tendencie, ktoré inklinovali k rovnakým prúdum v európskej politike. V svojom princípe mali bližšie k fašizmu ako k boľševizmu. Táto skutočnosť nebránila realistickým kruhom určiť momentálne v súlade s neskorším historickým vývojom správne hlavné nebezpečenstvo. Do polovice 30. rokov viaceré z balkánskych štátov pochopili a považovali nacistické Nemecko, resp. fašistické Taliansko za väčšie zlo ako boľševické Rusko. Dokonca v prípade Rumunska a Turecka sa uvažovalo o uzavretí paktov o vzájomnej pomoci so ZSSR.¹⁷ Situácia sa zmenila v druhej polovici 30. rokov a všetky štáty polostrova odmietali alternatívu budovania bezpečnosti štátu so Sovietskym zväzom, resp. aj v rámci širšej koalície demokratických veľmocí so ZSSR. Vo viacerých štátoch sa začal presadzovať názor, že Moskva je hlavné perspektívne nebezpečenstvo „pre civilizovanú Európu“.¹⁸ Zdôvodnenie pre túto tézu sa hľadalo v zahraničnopolitickej a vnútro politickej oblasti.

V priebehu španielskej občianskej vojny a v období pred Mnichovom sa hodnotil postup Sovietskeho zväzu ako snaha rozpútať nový konflikt v Európe. Pomoc republikánskej vláde v Španielsku, tvrdý postoj Moskvy k nemeckej angažovanosti na strane Franca, ako aj vyhlásenie ZSSR o pomoci Československu v prípade splnenia záväzkov zo strany Francúzska sa interpretovala ako snaha ZSSR rozpútať konflikt v Európe, resp. dostať do priamej konfrontácie západné veľmoci a Nemecko. Z týchto faktov sa vyvodzovala téza; na základe spojenectva alebo spolu-

¹⁴ AVRAMOVSKI, Ž.: Balkanske zemlje i velike sile 1935-1937. Beograd 1968, s. 97 a.n.

¹⁵ DGFP-C-V, dok. 58, 68, s. 84, 97; HOPTNER, J. B.: Yugoslavia in Crisis 1934-1941. New York and London 1963, s. 45.

¹⁶ VOLKOV V. K.: Mjunchenski sgovor i balkanskije strany. Moskva 1978, s. 134.

¹⁷ DVP SSSR, XVIII, dok. 278, 283, 291, s. 402-403, 406, 422; DVP SSSR XIX, dok. 309, s. 478.

¹⁸ AMZV, f. Malá dohoda. Rozhovor M. Stojadinovič – K. Krofta. 8. 5. 1936 v Belehrade.; Kabinet věcný, kart. 76, č. 335/37. Rozhovor kráľ Carol - J. Masaryk. Londýn 29. 7. 1937.

práce so ZSSR nie je možné budovať garancie bezpečnosti, pretože jeho politika nie je v súlade s neutralistickými koncepciami a naopak spolupráca s ním by mohla priviesť ten-ktorý štát do ozbrojeného konfliktu s fašistickými veľmocami.¹⁹

Vo väčšine politických subjektov v balkánskych štátoch nebolo pri posudzovaní menšieho a väčšieho zla z hľadiska vnútro politickej situácie prakticky nikdy pochybností; hlavným nebezpečenstvom je bolševizmus. Nebolo to zapríčinené len tým, že bolševizmus aktívne pôsobil na Balkáne už v 20. rokoch, ale hlavne dôsledkami prípadnej socialistickej revolúcie na postavenie vládnuvich vrstiev a stabilitu spoločnosti. Keď nacistické Nemecko začalo realizovať ostrú protikomunistickú politiku a aj v medzinárodných vzťahoch vystupovalo ako hlavná anti-komunistická bašta, začalo byť aj pre balkánske štáty – ich vedúce politické elity a pravicové kruhy – medzinárodným garantom proti šíreniu bolševizmu. V tomto kontexte politického zápasu v Európe nemali vedúce politické kruhy v balkánskych štátoch nijaký väčší záujem na obmedzení a potlačení vplyvu nacistického Nemecka a o likvidácii fašizmu ani nehovoriac. Obavy, žeby v takomto prípade došlo k víťazstvu ľavicových síl ich strašili viacej ako hrozba nemeckej ekonomickej, resp. politickej expanzie. V tomto kontexte aj prípadná vojenská konfrontácia západných veľmocí a fašistických mocností sa posudzovala so značným znepokojením, pretože v jeho dôsledku by sa narušila mocenská rovnováha. Porážka fašizmu za cenu posilnenia vplyvu a pozícií Sovietskeho zväzu sa im javila ako neprijateľná, nebezpečná. V zásade možno povedať, že v rámci politiky neutrality sa väčšina balkánskych štátov klonila k názoru považovať Sovietsky zväz za budúce hlavné nebezpečenstvo, ale nemienila sa proti nemu angažovať. Pritom názory na túto otázku sa menili dosť často, podľa vývoja situácie. V danej etape však neuvažovali o priamej angažovanosti Moskvy pri obrane ich nezávislosti a v prípade politického tlaku a hrozbe použitia sily zo strany fašistických mocností, resp. na zabezpečenie akejkoľvek pomoci zo strany ZSSR väčšina z nich nerobila žiadne politicko-diplomatické kroky.

Princípy a zásady politiky neutrality sa výrazne a konkrétne prejavili tiež v postoji k významným medzinárodným udalostiam ako bola anexia Rakúska nacistickým Nemeckom, dik-tát veľmocí v Mníchove, vývoj v Španielsku a pod.

Vzťah k občianskej vojne v Španielsku ukazoval vo vnútro politickej vývoji jednotlivých balkánskych štátoch na hranicu, ktorá delila spoločnosť na dva protikladné tábory. Takejto diferenciácie nebolo medzi balkánskymi štátmi, ktoré v oblasti zahraničnopolitických vzťahov sympatizovali s Francovým režimom. Vychádzali pritom zo zásadného odmietnutia princípov a cieľov vlády ľudového frontu ako takého a jeho špecifických prejavov v Španielsku. Podporovali politiku nezasahovania a angažovanie sa ZSSR v Španielsku považovali za pokus utvoriť sovietsky štát na Pyrenejskom polostrove.²⁰ Súčasne sa odmietali angažovať na ktorejkoľvek strane. Obdobná bola situácia tiež v postoji k „anšlusu“ Rakúska.

Balkánske štáty napriek rôznym vyhláseniam boli proti „anšlusu“ a keď nacistické Nemecko okupovalo Rakúsko (12. 3. 1938) táto udalosť vyvolala mimoriadne znepokojenie v krajinách polostrova.²¹ V princípe vo všetkých štátoch polostrova si plne uvedomovali aj dôsledky „anšlusu“,

¹⁹ Vojenský historický archív. Praha, f. Benešov archív. Francúzsko, kart. 2. Rozhovor L. Blum - H. Ripka. Paríž 25. – 26. 9. 1937.

²⁰ DGFP-C-V. dok. 528, s. 949-953

²¹ LUKÁČ, D.: Trečí rajh i zemlje jugoistočne Evrope II. 1937-1941. Beograd 1982, s. 128 a n.

ale najmä to, že tretia ríša začala realizovať svoje teritoriálne ambície. Všeobecne sa táto udalosť ďalej hodnotila ako uskutočnenie nemeckého Drang nach Osten a východisko ďalšej nemeckej expanzie. „Anšlus“ dokazoval, že rozhodujúcou silou na kontinente sa stávalo nacistické Nemecko a západné veľmoci nemali záujem postaviť hrádzu proti jeho prenikaniu. „Anšlus“ z pohľadu balkánskych štátov potvrdzoval, že všetky negatívne tendencie, ktoré sa prejavili v medzinárodných vzťahoch v druhej polovici tridsiatych rokov mali narastajúci trend.²²

Uvedenie si dôsledkov vplyvu „anšlusu“ na vývoj európskej situácie a na Balkáne zvlášť dokumentovali také skutočnosti, ako bolo konštatovanie, že hlavným nebezpečenstvom pre Juhosláviu nie je už Taliansko, ale Nemecko, vznik plánov v Turecku a Rumunsku na rôzne politické kombinácie, v názoroch bulharských politikov, že po „anšluse“ sa nemecká agresia sústreďuje proti ZSSR, v pokusoch zainteresovať západné veľmoci v hospodárskej činnosti na polostrove a pod. V princípe balkánske štáty chápali všetky dôsledky „anšlusu“ a najmä to, že nacistické Nemecko sa stáva neobyčajne vážnym a prakticky rozhodujúcim faktorom, ktorý bezprostredne ohrozuje ich bezpečnosť. Toto hodnotenie a uvedenie si skutočného stavu kontrastovalo s diplomatickým postupom štátov juhovýchodnej Európy.²³ Krajiny polostrova, ako malé štáty vôbec, sa nechceli oficiálne a formálne exponovať už len z jednoduchého dôvodu; západné veľmoci tolerovali agresiu tretej ríše a nič nepodnikli proti narušeniu samostatnosti a suverenity Rakúska. Odmietali zaujať jednoznačné stanovisko proti nacistickému Nemecku, keď nebola ani nádej na utvorenie širšej antihitlerovskej koalície. Takto dávali prednosť udržaniu formálne dobrých kontaktov s treťou ríšou pred vyjadrením zásadného postoja k jej agresívnemu činu. Všetky malé štáty v Európe zostali prvýkrát po oficiálnej stránke úplne ľahostajné k agresii a cieľavedome a premyslene nezaujali žiadne oficiálne stanovisko proti agresívnemu činu nacistického Nemecka. Podstatný vplyv na takéto postoje a postup mala, samozrejme, politika západných veľmocí predovšetkým, ale aj ostatných mocností voči tretej ríši.

Medzinárodný vývoj začiatkom roku 1938 akoby potvrdzoval z hľadiska momentálneho dobového hodnotenia oprávnenosť politiky neutrality a dával ďalšie argumenty a dôvody na prehĺbenie týchto tendencií. V tom spočívala podstata negatívneho vplyvu „anšlusu“ na politiku balkánskych štátov. Ich oficiálna diplomatická činnosť vyúsťovala do tolerancie, ak priamo nie k schváleniu a odobreniu agresívneho činu. Na druhej strane „anšlus“ priamo ovplyvnil politickú aktivitu štátov polostrova a pod jeho priamym vplyvom vznikali, rozpracovali sa, ale sa aj realizovali viaceré plány. Ich zmyslom bolo utvárať prekážky ekonomickému a politickému prenikaniu hitlerovského Nemecka formou angažovanosti západných veľmocí v juhovýchodnej Európe, zblížením a uzavretím paktu o neútočení medzi štátmi Balkánskej dohody a Bulharskom. Po „anšluse“ a ako reakcia naň vzniklo takto viacero projektov a ešte viacej rôznych kombinácií, ktoré však neznamenali podstatný prínos pri utváraní bezpečnosti proti prenikaniu fašistických veľmocí. Uzavretie Solúnskej dohody medzi Bulharskom a štátmi Balkánskej dohody o zrušení vojenských klauzúl Neuilleskej zmluvy z 31. 7. 1938, rôzne návrhy Turecka a Rumunska nekorigovali základné predstavy politiky neutrality, mali v mnohom smere protirečivý charakter, budovali sa na iluzórnych predstavách a nenachádzali podporu u zá-

²² DDF-2-VIII, dok. 530, s. 972-976; DVP SSSR, XXI, dok. 78, s. 124; MANČEV, K. – BYSTRICKÝ, V.: Bálgarija i nejnite sásedi 1931-1939. Sofia 1978, s. 262 a n.

²³ DDF-2-XI, dok. 67, 174, s. 127, 355-357; HOPTNER, J. B.: cit. d., s. 114-115.

padných veľmocí.²⁴ V čase, keď bezprostredne narastalo nebezpečenstvo pre štáty polostrova, formy záruk ich bezpečnosti boli čím ďalej tým menej účinné. Výrazne sa to prejavilo aj počas príprav a realizácie Mníchovskej dohody.

Československá kríza roku 1938 sa dotýkala bezpečnosti, suverenity a celkových záujmov balkánskych štátov, pretože sa s ňou spájali otázky udržania mieru, vypuknutia novej vojny, zastavenia alebo rozšírenia nacistickej expanzie a pod. Roku 1938 sa nastoľoval vo veľmi akútnej forme komplex problémov, ktoré sa bezprostredne dotýkali bezpečnosti balkánskych štátov, lebo hrozba nového svetového požiaru sa zdala taká bezprostredná ako nikdy po skončení „veľkej“ vojny. Vývoj medzinárodnej situácie nútil takto malé štáty zaujať stanovisko k neobyčajne závažným otázkam týkajúcich sa bezprostredne organizácie bezpečnosti, ich suverenity a zabezpečenia mieru.

Balkánske štáty z principiálneho stanoviska stáli na strane Československa. V podstate chápali skutočný stav vecí a pôvodne trvali na udržaní celistvosti a samostatnosti republiky. Proces vývoja československej krízy bol však priamo jedinečným príkladom ako sa pôvodne názory menili a otázky principiálneho charakteru sa stávali objektom propagandistických manipulácií, ktorými sa zdôvodňoval často až stopercentný obrat v hodnotení udalostí. Priebeh a výsledky československej krízy patrili takto do radu udalostí, počas ktorých sa prejavili zásady politiky neutrality. Súčasne, a to bolo pre ďalší vývoj podstatné, príprava a priebeh mníchovskej konferencie priamo spôsobili, že sa princípy tejto politiky v celom rozsahu prehľbovali.

Postoj balkánskych štátov k československej kríze v roku 1938 dokumentoval ďalší kvalitatívny zlom v chápaní a konkrétnej interpretácii otázok bezpečnosti. Pri komplexnom posúdení uvedených problémov neboli podstatné záväzky Rumunska a Juhoslávie s Československom v rámci Malej dohody, bilaterálne kontakty, ale skutočnosť, že udalosti roku 1938 neboli lokálnou záležitosťou, ale veľkou medzinárodnou krízou, v priebehu ktorej sa pertraktovali a konkrétne riešili otázky vojny a mieru, suverenity, nezávislosti a teritoriálnej integrity samostatného štátu, člena Spoločnosti národov. V postoji k udalostiam roku 1938 sa prezentovali základné axiómy zahraničnej politiky balkánskych štátov, konkrétne sa prejavovali ich predstavy o utváraní záruk bezpečnosti. Pritom bilaterálny vzťah k Československu bez ohľadu na jeho obsah a tradície mal len druhoradý význam. Napriek rôznym oficiálnym vyhláseniam a kamuflovaní podstaty problému si všetky balkánske štáty uvedomovali, že Mníchov sa netýkal len Československa, ale predstavoval metódu, ktorá sa môže uplatňovať v medzinárodnej politike vôbec a mali z takýchto tendencií obavy.²⁵

Pri rešpektovaní mnohých protirečivých faktov a vyhlásení treba zdôrazniť, že štáty polostrova sledovali s nedôverou, výhradami a strachom spôsob, akým veľmoci zaobchádzali s malou krajinou. Súčasne si plne uvedomovali, že západné veľmoci ponechali strednú a juhovýchodnú Európu ako objekt ekonomicko-politického prenikania tretej ríše. Vývoj medzinárodnej situácie a spôsoby, akými sa riešili problémy európskej politiky, vyvolávali veľké obavy v štátoch po-

²⁴ CAMPUS, E.: c. d. s. 246-249; KUZMANOVA, A.: Balkanska politika na Rumunija 1933-1939. Sofia 1984, s. 135; DDF-2-X, dok. 437, s. 779.

²⁵ CDIA, f. 176, op.7, a.e. 576, s. 143. Atény 24. 9. 1938; ŽIVKOVA, L.: Anglo-turskite otnošeniya 1933-1939. Sofia 1972, s. 113; ADAP-D-V, dok. 228, s. 259-260; SSSR v borbe za mir nakanune vtoroj mirovoj vojny. Moskva 1971, dok. 23, 28, s. 46, 53.

lostrova najmä preto, že veľmoci si prisvojili právo, aby samostatne rozhodovali o osude malých a slabých národov.²⁶

Mníchov potvrdil, že dlhoročné obavy malých štátov z diktátu veľmoci sa stali súčasťou politickej reality. Veľmoci v snahe nájsť modus vivendi obetovali nezávislosť a celistvosť malej krajiny. Dohoda štyroch mocností v Mníchove dokazovala, že metóda riešenia medzinárodných sporov na účet malých štátov a ani zmluvné záväzky malej krajiny s veľmocami nepredstavujú záruky bezpečnosti. Pritom v rámci existujúcich záruk bezpečnosti to bolo predovšetkým Československo, ktoré uzavrelo také zmluvy o vzájomnej pomoci s veľmocami (Francúzsko a ZSSR) ako žiadny iný štát a teda dostalo záruky bezpečnosti, ktoré sa nedali porovnať so žiadanou inou krajinou európskeho kontinentu.

Balkánske štáty postupne hodnotili a posudzovali československú krízu v súlade so zásadami politiky appeasementu a svoje stanovisko prispôbovali postojom západných veľmoci. Akceptovali základnú tézu appeasementskej politiky, t. j. že od ústupkov Československa závisí udržanie mieru alebo rozpútanie vojny. Takto nie obrana Československa sa javila ako základný predpoklad udržania mieru a zastavenie agresie tretej ríše, ale naopak obetovanie jeho územnej celistvosti a samostatnosti malo odvrátiť vznik novej vojny.²⁷ Praktický dosah tohto postupu bol ten, že sa zastierala podstata problému a ako príčina napätia nevystupovala agresívna politika nacistického Nemecka, ale „neústupčivosť“ Československa. Balkánske štáty sa touto interpretáciou snažili zastrieť všetky negatívne dôsledky Mníchova pre medzinárodný vývoj a ich vlastnú bezpečnosť s odôvodnením, že sa zachoval mier v Európe. Táto argumentácia prevládala nad skutočnosťou, že došlo k ohrozeniu existencie samostatného štátu, Mníchov znamenal jednoznačne víťazstvo fašistických mocností a dohoda štyroch veľmoci zvyšovala akútnu hrozbu agresie hitlerovského Nemecka. Všetky tieto negatívne stránky vývoja sa odsúvali, respektíve formálne ignorovali a naopak, vytáhovala sa téza o záchrane mieru v Európe. Malé štáty už netrvali na zásade, že je nutné organizovať všeobecnú bezpečnosť, ale chceli individuálne oddialiť od seba nebezpečenstvo a to cestou ustupovania a vychádzania v ústrety požiadavkám prípadného agresora. Postoj balkánskych štátov k československej kríze dokumentoval takmer úplnú absenciu solidarity s obeťou agresie, t. j. tendencií, ktoré v minulosti mnohé z týchto štátov tak vehementne bránili a presadzovali v európskej politike. Mníchov mohol preto pre malé štáty dočasne utvárať ilúziu, že sa v praxi potvrdila výhodnosť a správnosť politiky neutrality. Významne pôsobil na ďalšie prehĺbenie jej princípov a súčasne mohol dočasne slúžiť ako dôkaz jej účelnosti. Všeobecne sa mohlo zdať, že malé štáty sa momentálne vyhli konfliktu veľmoci, pretože zaujali neutrálny postoj.

Vládnuce kruhy v balkánskych štátoch využili tiež vojnovú psychózu, ktorá vznikla počas finálneho riešenia československej krízy na zdôvodnenie správnosti politiky neutrality a lavírovania. Túžbu národov po mieri využili na to, aby dokazovali správnosť a reálnosť svojho postupu počas československej krízy, t. j. tendencií nemiešať sa do konfliktu veľmoci, resp. do konfliktu veľmoci a malého štátu.

²⁶ Documents on British Foreign Policy 1919-1939. Third Series. Vol. 2. London 1950, dok. 774, s. 220; BYSTRICKÝ, V.: Kolektívna bezpečnosť alebo neutralita. Balkánske štáty a utváranie záruk bezpečnosti v 30. rokoch. Bratislava 1981, s. 227 a n.

²⁷ CDIA, f. 176, op. 7, a.e. 171, s. 12. Bukurešť 13. 10. 1938; a. e. 576, s. 97. Atény 17. 9. 1938; DDF-2-XI, dok. 366, s. 566-567.

V procese utvárania záruk bezpečnosti v druhej polovici 30. rokov sa ukázalo, že čím akútnejšou a bezprostrednejšou sa stávala možnosť agresie fašistických veľmocí, alebo vťahnutia štátu polostrova do konfliktu, tým balkánske štáty používali menej účinné formy zabezpečenia ich integrity a suverenity. Pre vývoj vzájomných vzťahov krajín polostrova bolo navyše typické, že úmerne tomu ako narastala agresivita fašistických veľmocí, klesala miera ich solidarity, jednotného postupu a presadzovali sa také formy bezpečnosti, ktoré im mali umožniť zaujať neutrálny postoj. Vládnuce kruhy v balkánskych štátoch nedokázali reagovať na vývoj situácie a prakticky pasívne vyčkávali, kedy na nich príde rad, t. j. kedy sa stanú obeťou agresie fašistických veľmocí. Tento stav bol fakticky odrazom celkového chápania a realizovania bezpečnostnej politiky v Európe v tomto období a vyúsťoval v neschopnosť demokratických a antifašistických síl postaviť hrádzu stále sa stupňujúcej agresivite fašistických veľmocí. Bez existencie širšej antihitlerovskej koalície veľmocí nebolo možné ani predpokladať, že malé balkánske štáty sa budú samostatne alebo spoločne jednoznačne a jednostranne angažovať proti nacistickému Nemecku a fašistickému Taliansku, navyše keď viaceré z nich sa museli obávať perspektívneho nebezpečenstva zo strany ďalšieho totalitného štátu – Sovietskeho zväzu. Neutralita sa im zdala za tejto situácie východiskom. Ďalší vývoj však potvrdil, že tento spôsob utvárania záruk bezpečnosti sa minul účinku a jednotlivé balkánske štáty sa stali objektom agresie, resp. museli prispôbiť svoju politiku fašistickým mocnostiam.

1993

Dohoda štyroch veľmocí v Mníchove roku 1938.

Mníchovská dohoda, t. j. finále československej krízy v roku 1938 predstavovala v konečnom dôsledku po každej stránke precízne pripravenú a realizovanú agresiu mierovými prostriedkami. Tento akt v mnohom smere jedinečný spôsobom prípravy, realizácie a zdôvodnením postupu nachádza len ťažko obdobu v dejinách diplomacie a medzinárodných vzťahov. V záujme udržania fiktívneho európskeho mieru bol štát donútený pod hrozbou vojenského útoku a neobvyklým diplomatickým nátlakom k ústupkom, zmene hraníc a následnej mocensko-politickej degradácii. Z pôvodne vnútro politickej záležitosti postavenia nemeckej menšiny v Československu sa postupne stala zásadná otázka bilaterálnych nemecko-československých vzťahov, aby sa ďalej cieľavedome posunula na základný problém európskej politiky, gradujúc v alternatívu mier alebo vojna. Z hľadiska komplexného posudzovania problému bolo podstatné, že s nárokmi Nemeckej ríše na československé územie hrozilo prvýkrát nebezpečie útoku na víťaza z prvej svetovej vojny¹, ktorý, a to bolo podstatné, dostal garancie zo strany dvoch európskych mocností v rozsahu ako žiaden z malých európskych štátov. V dôsledku všetkých týchto faktorov nebola v procese československej krízy rozhodujúca otázka postavenia sudetských Nemcov, ale príprava a utváranie podmienok pre nacistickú agresiu voči Európe. Je objektívnou skutočnosťou, že viaceré požiadavky predkladané Sudetendeutsche Partei boli „oprávnené“ a celkové postavenie nemeckej „menšiny“ v Československu sa nepodarilo za dvadsaťročnej existencie štátu vyriešiť. Pred svetovou verejnosťou sa však tieto otázky prezentovali ako rozhodujúci problém, pričom Konrad Henlein po rozhovore s Adolfom Hitlerom 28. 3. 1938 takto formuloval budúci postoj: „Musíme teda žiadať toľko, aby sme nikdy nemohli byť uspokojení.“² Zástupcovia SdP (poslanec Ernst Kundt) aj v kontaktoch s francúzskymi politikmi, K. Henlein v Londýne a ďalší utvárali dojem, že „do Nemecka ísť nechceli“, ale strácali dôveru v rokovania s prezidentom Eduardom Benešom a premiérom Milanom Hodžom. Podľa ich tvrdenia sa postupne presvedčili o neochote oboch československých politikov problém riešiť. Z celého kontextu vyplýva, že K. Henlein otvorene vyslovil požiadavku „Wir wollen heim ins Reich!“ až 15. 9. 1938³ a tento krok prezentoval ako dôkaz, že sa vyčerpali všetky možnosti dosiahnuť kompromis rokováním. Bez ohľadu na túto veľmi obratnú taktiku podstatným a rozhodujúcim pre A. Hitlera bola likvidácia existujúcej formy organizácie bezpečnosti, zrútenie versailleského systému, zmena pomeru síl na kontinente, a tým utváranie podmienok na ďalšiu realizáciu agresívnej politiky. Nacistický Führer považoval mocenskú vojenskú likvidáciu Československa za prvoradý predpoklad uskutočnenia ďalších agresívnych plánov. Svoj cieľ chcel dosiahnuť ozbrojenou akciou,

¹ LEMBERG, H.: „Mníchov 1938“ a dlhodobé následky vo vzťahu medzi Čechmi a Nemcami. In: Stroskotání spolužití. Ed. J. K. Hoensch, D. Kováč. Praha 1993, s. 236.

² Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918-1945. Serie D. Deutschland und die Tschechoslowakei (1937-1945). Baden-Baden 1950, d. 221.

³ GEBEL, R.: „Heim ins Reich!“ Konrad Henlein und der Reichsgau Sudetenland 1938 – 1945. München 1999, s. 59; BRANDES, D.: „Eine verspätete tschechische Alternative zum münchener Diktat.“ In: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, roč. 42, 1994, č. 2, s. 221-241.

čo jednoznačne formuloval v smernici z 30. 5. 1938: „Je mojím nezmieriteľným rozhodnutím zničiť Československo ozbrojenou silou.“⁴ Takto išlo nie o etnické, ale strategické riešenie problému, nie o čiastočné, ale úplné likvidovanie československej „otázky“, t. j. republiky ako takej, pretože „cieľom nemeckej zahraničnej politiky nebolo vlastné oslobodenie nemeckých národnostných skupín, ale dobytie priestoru, alebo prinajmenšom zneškodnenie Československa ako člena koalície namierenej proti Nemecku“.⁵

A. Hitler pri príprave proti československých plánov vychádzal z predpokladu, že realizáciu svojich zámerov bude môcť dosiahnuť len použitím vojenskej sily, pretože československá armáda bude brániť celistvosť štátu. Jeho cieľom bolo utvoriť také podmienky, aby prípadný konflikt mal izolovaný, lokálny charakter, v priebehu ktorého by sa veľmi skoro zlikvidoval československý odpor. Zvolený postup vychádzal z presvedčenia, ktoré A. Hitler vyslovil už v novembri 1937, keď veril, že „Veľká Británia a snáď tiež Francúzsko sa už so všetkou pravdepodobnosťou mlčky zriekli Československa a republika sa bude síce brániť, ale v izolovanej vojne bude porazená“.⁶ Po „anšluse“ Rakúska cieľavedome pripravoval vnútropolitické, vojenské a medzinárodné podmienky na realizáciu uvedených zámerov. Systematicky stupňoval vojnovú hystériu a šíril strach z možnej vojny, ak sa nesplnia jeho sústavne sa zvyšujúce požiadavky. S najväčšou pravdepodobnosťou až do 28. 9. 1938 chcel, resp. bol presvedčený, že situáciu bude musieť riešiť vojenským útokom, nakoľko sa ČSR dobrovoľne nevzdá svojho teritória. V takomto prístupe k hodnoteniu situácie možno tiež hľadať príčiny jeho brutálneho a provokačného postupu v roku 1938. Dokázal postaviť politikov pred alternatívu opakovať rok 1914 alebo v záujme udržania mieru vzdať sa Československa. Cieľavedome sa usiloval forsirovať ilúziu, že ide o posledný veľký problém európskej politiky, ktorého likvidácia utvorí podmienky pre mierový vývoj. Celú otázku dokázal vyhrotiť do polohy, že západným veľmociam hrozilo riziko vstúpiť do nového európskeho konfliktu pre parciálny – regionálny problém, aby zabránili realizácii sebaurčovacieho práva; odstúpeniu Sudet riši a zachovali celistvosť „umelo“ vytvoreného mnohonárodnostného československého štátu. Za kladné vyriešenia svojich požiadaviek ponúkal trvalé zlepšenie vzťahov medzi veľmocami, čím sa mal zabezpečiť mier na kontinente. Tvrdil, že godesberským memorandom (23. 9. 1938), ktorým zvyšoval svoje predchádzajúce požiadavky, ponecháva Československu „všetky možnosti ďalšej existencie ako nezávislého štátu. Dal slovo a na rozdiel od Beneša je zvyklý svoje slovo dodržať“.⁷ V podstate mu išlo hlavne o to, aby západné veľmoci ponechali Československo svojmu osudu. Cieľavedome vyhrocoval situáciu, vyvolával a stupňoval napätie v republike, aby mohol zdôvodniť a ospravedlniť vojenskú agresiu. Bol presvedčený, že v danej situácii môže realizovať svoje zábery len vojenskou akciou. Mierové riešenie akceptoval nielen v dôsledku postupu Veľkej Británie a čiastočne Francúzska, ale aj pod vplyvom názorov Josefa Geobbelsa, Hermanna Göringa a ďalších. V situácii, keď mu Neville Chamberlain (28. 9. 1938) odkazoval: „som presvedčený, že všetky podstatné môžete dostať bez vojny a ihneď“⁸, ťažko mohol použiť vojenské riešenie, ale bol nú-

⁴ Akten, ref. 2, zv. 2, dok. 221.

⁵ ČELOVSKÝ, B.: Mníchovská dohoda 1938. Ostrava 1999, s. 82.

⁶ Akten, ref. 2, zv. 2, dok. 19.

⁷ Documents on British Foreign Policy 1919 – 1939. Third Series (DBFP). Ed. E. L. Woodward, R. Butler. London 1951, Vol. 2, dok. 1129. Rozhovor A. Hitler Horald Wilson 27. 9. 1938.

⁸ Documents, ref. 7, zv. 2, dok. 1158.

tený súhlasiť s navrhovaným mierovým postupom, napriek tomu, že sa nepodarilo naplniť strategické ciele. Myšlienka okupácie českých krajín a úplná likvidácia Československa však A. Hitlera neopustila ani na chvíľu, čo jednoznačne dokazuje skutočnosť, že za novej situácie, v nových podmienkach, po Mníchovskej dohode ihneď v prísnej tajnosti pokračoval v uskutočňovaní svojich zámerov, pričom spočiatku o nich neinformoval ani najbližších spolupracovníkov. V tomto kontexte možno akceptovať názor, že z mníchovskej konferencie odchádzal „s pocitom, že bol podvedený“.⁹

A. Hitler v spolupráci s nacistickou diplomaciou, za asistencie domácich a zahraničných politických organizácií (SdP), tajných služieb, politickovo vojenským tlakom, hrozbou použitia sily a s využitím propagandistickej mašinérie utvoril za niekoľko málo mesiacov takú situáciu, že úplne znehodnotil spôsob organizácie bezpečnosti, ktorý Praha budovala takmer dvadsať rokov. Spochybnil význam udržania celistvosti, ale hlavne mocensko politickej sily republiky z hľadiska zachovania vplyvu a pozícií Francúzska, ale aj Veľkej Británie na kontinente. ČSR dostal do takmer úplnej medzinárodnej izolácie. Výsostne vnútropolitický problém postavenia a práv nemeckej menšiny povýšil na ústrednú otázku európskej politiky, vzťahov medzi veľmocami, do ktorej nemalo ČSR v podstate čo hovoriť. A. Hitler nevedol rozhovory s Československom na bežnej alebo osobitnej diplomatickej úrovni. Nacistická diplomacia v žiadnej oficiálnej nóte alebo inou formou nedefinovala, ani nepredložila konkrétne požiadavky československej vláde, ale si vynucovala ich splnenie cestou nátlaku na západné veľmoci. A. Hitlerovi sa podarilo bez väčších problémov zabrániť, aby sa Československo zúčastnilo záverečných rokovaní v Mníchove. Toto jeho úsilie nachádzalo nielen odobrenie západnými veľmocami, ale priamo korešpondovalo s ich prístupom k riešeniu problému. V Mníchove sa takto Československo dostalo do pozície neprípustného diktátu. Súčasne aj do pozície toho, kto nesie hlavnú zodpovednosť za daný stav. V záujme udržania mieru teda malo prijať požiadavky naň kladené, navyše keď samo takýto postúp 21. 9. 1938, t. j. prijatím propozícií západných veľmocí, akceptovalo.

Nastolenie konkrétnych územných požiadaviek zo strany nacistického Nemecka, ich priama podpora Veľkou Britániou a Francúzskom, ako aj súhlas pražskej vlády a prezidenta ich realizovať, signalizovalo tiež Maďarsku a Poľsku, že sa utvárajú možnosti si okamžite uskutočniť svoje územné nároky voči Československu. Oba štáty samostatne, ale aj pod masívnym tlakom Nemecka, odovzdali 21. a 22. 9. 1938 nóty, v ktorých žiadali o analogické riešenie menšinovej otázky ako v prípade Sudet. „Kruh obkľúčenia okolo republiky sa uzavrel.“¹⁰ Varšava a Budapešť mali viacero spoločných záujmov, medzi ktoré patrilo uspokojenie poľských územných nárokov na Tešínsku, neskôr na Orave a Spiši, okupácia Slovenska, resp. jeho časti Maďarskom, utvorenie spoločnej hranice, ale súčasne existovali aj rozdielne prístupy. Zatiaľ čo Poľsko chcelo uskutočniť svoje požiadavky priamym nátlakom, vystupujúc ako veľmoc a 30. 9. 1938 ultimatívnu formou žiadalo odstúpenie Tešínska, Maďarsko sa mohlo spoliehať len na rozhodnutie mocností, čo ho nútilo taktizovať a vyčkávať.¹¹ Spôsob, akým sa riešila československá otázka v Mníchove,

⁹ KISSINGER, H.: Umění diplomacie. Od Richelieua k pádu Berlínske zdi. Praha 1997, s. 332.

¹⁰ DEJMEK, J.: Historik v čele diplomacie Kamil Krofta. Praha 1998, s. 321.

¹¹ HOENSCH, K. J.: Der ungarische Revisionismus und die Zerschlagung der Tschechoslowakei. Tübingen 1967, s. 48 a n.; DEÁK, L.: Hungaries Game for Slovakia. Bratislava 1996, s. 87.

dovoľoval čiastočne realizovať teritoriálne ambície oboch krajín; nátlakom v prípade Poľska a Viedenskou arbitrážou (2. 11. 1938), t. j. rozhodnutím Nemecka a Talianska v prospech Maďarska. Váhanie, taktizovanie a vyčakávanie Budapešti počas záverečnej fázy československej krízy spôsobilo, že Maďarsku sa už nikdy nepodarilo získať podporu Nemecka pre svoje maximalistické ciele – okupáciu Slovenska. Aj čiastočné splnenie územných požiadaviek oboch krajín na úkor Československa, v podmienkach krízy roku 1938, tvorilo čo do formy aj obsahu nedeliteľnú súčasť neprípustného tlaku na Prahu, realizovalo sa v súlade s nacistickými agresívnymi cieľmi a bolo v podstate ich súčasťou. V kontexte so širokým celoeurópskym vývojom je zaujímavé, že v oboch štátoch, ale hlavne v Maďarsku, neprevládlo v súvislosti s podpísaním Mníchovskej dohody a Viedenskej arbitráže nadšenie nad „záchranou“ mieru, ale politická scéna sa naopak radikalizovala, pretože sa nepodarilo realizovať úplnú likvidáciu časti Trianonskej mierovej zmluvy, resp. proklamovaných revizionistických ambícií.

„Považujeme dohodu podpísanú včera v noci a anglicko-nemeckú námornú dohodu za symboly želania našich národov nikdy už neviest' vojnu jeden proti druhému.

Uzniesli sme sa, že metóda konzultácií bude metódou prijatou k riešeniu akýchkoľvek otázok, ktoré sa týkajú našich krajín a sme odhodlaní pokračovať v našom úsilí pri odstraňovaní možných zdrojov rozporov a tým prispieť k zaisteniu mieru.“¹²

Britsko-nemecká deklarácia z 30. 9. 1938, tento kus papiera vydávaný jej pôvodcom N. Chamberlainom tiež „za mier pre našu dobu“, v koncentrovanej podobe vyjadrovala podstatu úsilia, ktoré britský premiér sledoval v procese československej krízy. Z hľadiska jeho predstáv nemalo ísť len o riešenie postavenia Nemcov v ČSR, ale táto dohoda mala byť impulzom budúcej nemecko-britskej spolupráce. Uspokojením nacistických požiadaviek a ponúknutou ochotou ich priamo, či nepriamo pomáhať splniť, sa mali odstrániť rozpory v Európe a vytvoriť podmienky pre mierový vývoj. Postup Londýna bol ovplyvnený mnohými faktormi a vychádzal z princípu, že Veľká Británia nie je vstave bojovať s tromi potencionálnymi protivníkmi (Japonsko, Taliansko, Nemecko), a preto je nutné sa dohodnúť s najsilnejším z nich. N. Chamberlain považoval tretiu ríšu za „kľúč k otázke“.¹³ V Londýne neboli ochotní prijať žiadne významnejšie opatrenia proti nemeckej expanzii. Politika appeasementu vychádzala z predpokladu akceptovania určitého rozšírenia nemeckého vplyvu v stredoeurópskom priestore, resp. na Balkáne, mierovými prostriedkami. Vládnuce politické elity vo Veľkej Británii sa priklonili ďalej ku koncepcii politiky appeasementu z obáv pred novým európskym konfliktom, na ktorý sa v Londýne necítili byť pripravení. Vojenské velenie v marci 1938 došlo k záveru, že v žiadnom prípade nie je možné vojensky zabrániť prípadnej agresii nacistického Nemecka.¹⁴ Obávali sa, že dôsledkom nového konfliktu v Európe by boli veľké sociálne otrasy, došlo by k posilneniu vplyvu komunizmu a neúmernému zosilneniu mocenských pozícií Sovietskeho zväzu, resp. k jeho teritoriálnemu rozšíreniu. Panovali predstavy, že cieľom ZSSR je vyvolať konflikt západných veľmocí s nacistickým Nemeckom, z ktorého by v Moskve ťažili pri realizácii plánov na vyvolanie socialistickej revolúcie v širších celoeurópskych rozmeroch. Politika appeasementu

¹² Akten, ref. 2, , zv. 2, dok. 676.

¹³ COLVIN, J.: The Chamberlain Cabinet. London 1971, s. 69.

¹⁴ COLVIN, J.: Vansittart in Office. London 1965, s. 201 a n.

mala korene aj v britskom pacifizme, v nedostatočnom zbrojení a v ďalších príčinách. Appeasement bol zrejme tiež dôsledkom úpadku moci a sily britského impéria a jeho neschopnosti, ale aj nepripravenosti čeliť mocenskému nástupu, „úspechom“ a ideologickému tlaku nových diktátorských režimov. Veľká Británia odmietala nechať „voľnú ruku“ Nemecku v strednej a východnej Európe, ale na druhej strane nebola ochotná prisľúbiť, že bude odporovať nemeckej agresii v tomto priestore.¹⁵ V Londýne dúfali, že zabezpečia mier na kontinente cestou spolupráce s nacistickým Nemeckom a splnením časti jeho požiadaviek, ktoré považovali za rozumné, uskutočniteľné mierovou cestou. „Angličania sú národ so zmyslom pre realitu“ tvrdil Edward F. Halifax A. Hitlerovi v Obersalzbergu (19. 11. 1937) a zdôrazňoval, že „možno viacej ako iní sú presvedčení o tom, že chyby versailleského diktátu musia byť napravené“.¹⁶ Uplatnenie tohto pohľadu na československú krízu dokazovalo, že v Londýne neuvažovali o utvorení širšej európskej koalície alebo zoskupení štátov proti Nemecku, odstúpenie Sudet nacistickému Nemecku sa nehodnotilo ako vážnejšie a podstatnejšie ohrozenie britských záujmov na kontinente. Ani zdôrazňovanie skutočnosti, že „ak pohltí Nemecko ČSR, bude Anglicko v zlej situácii“, si mnohí britskí štátnici neuvedomovali, resp. nemienili akceptovať.¹⁷ Veľká Británia sa angažovala v priestore, v ktorom nemala bezprostredné mocenské záujmy a celý problém posudzovala z určitého „nadhľadu“, t. j. jeho dopadu na celoeurópske záležitosti. Pozitívnym vyriešením sporov chcela zabrániť vojne a dať nový impulz k zlepšeniu vzťahov medzi veľmocami.

N. Chamberlain chcel ukázať svetu, „ako môže byť správna revízia zmlúv uskutočnená bez vojny“.¹⁸ Z týchto dôvodov sa usiloval, aby k prípadným zmenám dochádzalo „pokojným vývojom“, nevzniklo nové napätie, nové konflikty. Britská politika a diplomacia sa usilovali presvedčiť A. Hitlera, že riešenie „sudetonemeckej otázky“ si môže vymôcť diplomatickou cestou.¹⁹ Táto časť britského politického spektra chcela udržať mier za každú cenu, hoci si uvedomovala dôsledky takéhoto postupu na Československo. Britský vyslanec v Berlíne Neville Henderson videl riešenie situácie už v máji 1938 nielen v odtrhnutí „teritórií obývaných Nemcami, ale to tiež predpokladá odtrhnutie ďalších teritórií obývaných Poliakmi a Maďarmi a vtedy nie je pre zvyšok českého štátu iné východisko okrem totálneho pripojenia sa k Nemecku alebo kvázi politická samostatnosť, no úplná hospodárska závislosť od Nemecka“.²⁰ N. Chamberlain, ale nielen on, veril, že „odstránením obmedzeného sudetského problému našiel recept na mier pre svoju generáciu“.²¹ Situácia sa interpretovala tak, že zodpovednosť za zvyšovanie napätia padá na Československo, ktoré nevie alebo nechce vyriešiť problém Nemcov v Sudetách. Postupne sa presadzovala a akceptovala myšlienka, že najlepším riešením by bolo uskutočnenie plebiscitu. Návrh, ktorý dal Londýn Československu, a to súhlasilo s vyslaním „sprostredkovateľskej misie“

¹⁵ PARKER, R. A. C.: Chamberlain and Appeasement. British Policy and the Coming of the Second World War. London 1993, s. 96 a n.

¹⁶ Akten, ref. 2, zv. 1, dok. 31.

¹⁷ Archív Ministerstva zahraničných vecí Českej republiky (AMZV ČR). Telegramy došlé, č. 186, J. Masaryk Londýn 13. 3. 1938; Dokumenty československé zahraniční politiky. Československá zahraniční politika v roce 1938. Ed. J. Dejmek. Praha 2000, zv. 1, dok. 102.

¹⁸ Documents, ref. 7, zv. 2, č. 1033. Rozhovor A. Hitler – N. Chamberlain, Godesberg 22. 9. 1938.

¹⁹ KVAČEK, R.: Obtížné spojenectví. Politicko-diplomatické vztahy mezi Československem a Francií 1937 – 1938. Praha 1989, zv. 1, s. 81.

²⁰ Centralen dáržaven istoričeski archiv Sofia, f. 176, o. p. 6, a. e. 2847, s. 60. Rozhovor N. Hendersona s bulharským vyslancom v Berlíne P. Draganovom 16. 5. 1938.

²¹ ČELOVSKÝ, ref. 5, s. 333.

lorda Waltera Runcimana, považovali za dôkaz, že „Veľká Británia už neuznáva, že by sudetská otázka bola vnútorným problémom, ktorého vyriešenie by bolo výhradne právomocou Československa“. Naviac W. Runciman koncom augusta došiel k záveru, že „Česi a Nemci nemôžu bývať pod jednou strechou.“²² V britskej argumentácii postupne akcentujú tieto myšlienky a koncentrujú sa do podoby: nie je možné vyvolať pre parciálny problém nový európsky konflikt. Boli rozhodnutí nedovoliť a priamo zabrániť, aby sa československá kríza stala príčinou opakovania roku 1914, navyše aj preto, že Londýn nemal voči Prahe žiadne priame záväzky.²³ Realite uvedeného kontextu zodpovedá konštatovanie československého vyslanca v Londýne Jana Masaryka, že ani britská vláda v svojej väčšine „nechápe našu dôležitosť proti nemeckej expanzii na juhovýchod“ aj napriek snahe „ju presvedčiť, že je to otázka európska“.²⁴

Veľká Británia, ktorá v svojom impériu flagrantne porušovala právo národov na sebaurčenie, v tomto konkrétnom prípade, sa vehementne dožadovala jeho realizácie, pôvodne formou plebiscitu. Pomaly vystupovala ako jeho najdôležitejší zástanca argumentujúc aj tradičným britským zmyslom pre fair play. V Londýne považovali požiadavky sudetských Nemcov a ich sťažnosti na zlé postavenie menšiny „za oprávnené“. Naznačovali, že ani v prípade víťaznej vojny by nemohlo ostať Československo v súčasných hraniciach. Prečo teda bojovať?

N. Chamberlain, tento „posol mieru“²⁵, sa štylizoval do pózy „sprostredkovateľa“ a usiloval sa presadzovať Hitlerove požiadavky. Vyvíjal nátlak na ČSR a zvlášť E. Beneša, aby ich Praha prijala. Britský kabinet 14. 9. 1938 posudzoval možnosť uplatnenia princípu plebiscitu pri riešení sudetonemeckého problému a väčšina jeho členov ho považovala za akceptovateľný. Súčasne sa otvorila otázka garancií hraníc Československa po realizácii územných zmien v dôsledku plebiscitu,²⁶ zrejme ako snaha dať Prahe určité kompenzácie a záruky a súčasne tým „uľahčiť“ Francúzsku, aby našlo spôsob ako sa dostať zo zložitej situácie. O týchto otázkach nehovoril na druhý deň N. Chamberlain s A. Hitlerom v Berchtesgadene, ale bol to on, ktorý vyslovil osobný názor, že v zásade „nemá námietok“ proti pripojeniu sudetských Nemcov k ríši. Navyše, zrejme počas rokovaní s francúzskymi politikmi v Londýne (18. 9. 1938), získal od E. Daladiera informácie, že ani E. Beneš nemá úplne negatívne stanovisko k určitým územným korektúram.²⁷ V súlade s celkovým predchádzajúcim britským postupom vychádzal na mníchovskej konferencii z presvedčenia: „Česká otázka je európska otázka a veľmoci majú nielen právo, ale aj povinnosť ju vyriešiť.“²⁸ Nebol to len tlak verejnosti, ktorá mala hlboko vryté v pamäti hrôzy „veľkej vojny“, ale jeho osobné presvedčenie a tiež viacerých jeho spolupracovníkov (E. Halifax, Horace J. Wilson a ďalší), že vojne je nutné zabrániť prakticky za každú cenu. Svedčila o tom jeho diplomatická iniciatíva, ktorá kulminovala v septembri 1938 a súčasne dokazovala, že Veľká Británia už dlhší čas prevzala vedúcu úlohu v procese riešenia československej krízy, a tým aj časť zodpovednosti za jej výsledok. V tomto kontexte si v Londýne nerobili väčšie problémy, akým spôsobom sa Paríž vyhne splneniu svojich záväzkov voči ČSR a vôbec sa nezaťa-

²² Dokumenty, ref. 17, zv. 2, dok. 829. E. Daladier Š. Osuskému 4. 10. 1938.

²³ WEINBERG, G. L.: The Foreign Policy of Hitler's Germany. Diplomatic Revolution in Europe 1933 – 1936. Chicago 1970, s. 378 a n.

²⁴ MZV ČR, Telegramy došlé, č. 258, Londýn 23. 3. 1938, J. Masaryk; Dokumenty, ref. 17, zv. 1, dok. 155.

²⁵ SMIDT, P.: Štatista na diplomatickej scéne. Bratislava 1965, s. 315.

²⁶ PARKER, ref. 15, s. 161-162.

²⁷ Dokumenty, ref. 17, zv. 2, dok. 631, 829.

²⁸ Akten, ref. 2, zv. 2, dok. 670.

žovali, ako tento postup poznačí veľmocenské postavenie a prestíž Francúzska. Za záchranu mieru bola značná časť britskej vládnucej elity ochotná dovoliť nacistickému Nemecku upevniť a posilniť politické a hospodárske postavenie v strednej Európe, vyradiť z hry prirodzeného spojenca Francúzska, posilniť medzinárodnú prestíž tretej ríše a uspokojiť sa sebaklamom, že sú tým možno definitívne uspokojené teritoriálne ambície Berlína v Európe, resp. sa získa čas. Tento postoj nebol mysliteľný bez viery, že A. Hitler síce používa neprijateľný postup a metódy, ale nechce vojnu, nepripravuje agresiu na kontinente. Spôsob, akým postupoval N. Chamberlain v rozhovoroch s A. Hitlerom a na mníchovskej konferencii, dokazoval, že britský premiér a britská politika akoby strácali súdnosť reálneho videnia stavu vecí.

Francúzsku sa nepodarilo získať po prvej svetovej vojne od veľmocí garancie v rozsahu, ktoré by podľa predstáv Paríža boli dostatočné proti prípadne obnovenej nemeckej expanzii. Rozhodujúcim faktorom, v určitých fázach vývoja, zostávala britsko-francúzska spolupráca, ďalej podpora myšlienok kolektívnej bezpečnosti v rámci Spoločenosti národov a budovanie bezpečnostného systému so štátmi strednej, juhovýchodnej a východnej Európy. Išlo predovšetkým o obojstranné politicko-diplomatické záruky bezpečnosti. V 30. rokoch sa situácia postupne pod vplyvom narastajúceho tlaku nacistického Nemecka vykryštalizovala tak, že Francúzsko v záujme svojej bezpečnosti, mocenských pozícií a vplyvu muselo brániť spojencov vo východnej časti kontinentu, pretože podľa Eduarda Daladiera francúzska politika v priebehu stáročí sa zameriavala na to, aby zamestnávala Nemecko na východe, a tak zabránila jeho tlaku na Francúzsko. Objavila sa možnosť vojenskej konfrontácie s treťou ríšou v súvislosti s obsadením Porýnia (7. 3. 1936)²⁹, ale stále reálnejšia bola hrozba priamej alebo nepriamej agresie nacistického Nemecka proti spojencom Francúzska. Paríž sa postupne, predovšetkým na základe zmlúv uzavretých s Československom, dostal do dilemy; v prípade vojenského ohrozenia svojho spojenca splniť prijaté záväzky, t. j. vypovedať nacistickému Nemecku vojnu a zopakovať tak situáciu z roku 1914 so všetkými jej dôsledkami, alebo nechať svojho spojenca v núdzi bez pomoci „za cenu potupného porušenia právnych záväzkov“.³⁰ Francúzsko, kde spomienky na ľudské a hospodárske obete, ako aj na všetky hrôzy, ktoré priniesla a spôsobila „veľká vojna“, boli prítomné vo všetkých sférach politického a spoločenského života, malo dať podnet, resp. malo rozhodnúť o novej a určite krutejšej repríze. V krajine boli voči Československu veľké sympatie, časť vládneho kabinetu nesúhlasila s postupom E. Daladiera, a hlavne ministra zahraničných vecí Georgesa Bonneta, ale v rozhodujúcich chvíľach sa politici a verejnosť prikláňali k pacifizmu, pričom kládli takto otázku: „Viete vo svetovej vojne bolo niekoľko miliónov mŕtvych a niekoľkokrát toľko ranených, vdov a sirôt. Teraz by sa všetko snád ešte v ohromnejšom merítku opakovalo, a to pre 3 ¹/₄ milióna vašich Nemcov, z ktorých ešte 80 % u vás nechce zostať...“³¹ Pritom pre širokú verejnosť, ale aj mnohých francúzskych politikov sa nemecká expanzia v strednej Európe javila síce ako ohrozenie mocenských, politických a hospodárskych záujmov a priamo aj pozície a prestíže tretej republiky, ale nie ako bezprostredný a priamy útok na samostatnosť a územnú celistvosť Francúzska.

²⁹ BAUMONT, M.: *La faillite de paix 1918-1939*. Paris 1961, s. 701 a n.

³⁰ LUKES, I.: *Československo mezi Stalinem a Hitlerem. Benešova cesta k Mnichovu*. Praha 1999, s. 58.

³¹ Dokumenty, ref. 17, zv. 2, Dodatok, dok. III. List J. Nečasa E. Benešovi z konca októbra 1938; O postoji francúzskej verejnosti: LACAZ, I.: *L'opinion publique française et la crise de Munich*. Bern, Berlin, New York, Paris 1991.

Postupne ako v Paríži narastali obavy z Nemecka a upevňovalo sa presvedčenie, že Berlín opäť nastolí teritoriálne požiadavky³², posilňovala sa spolupráca, ale stupňovala sa aj závislosť tretej republiky na Veľkej Británii. Francúzsko nebolo schopné udržať samo, resp. so svojimi spojencami poversailleské územné a už vôbec nie mocenské usporiadanie a jeho spolupráca s Londýnom a pomoc jeho spojenca sa stávali pre neho životnou otázkou. V rámci tejto aliancie hrala Veľká Británia určujúcu úlohu.³³ Francúzsko sa postupne dostávalo do vleku jej politických kalkulácií a osvojovalo si, resp. prijímalo hodnotenia situácie, ako ich videl a vnímal Londýn. Smery tohto vývoja bolo možné postrehnúť už na francúzsko-britských rokovaníach koncom novembra 1937 v Londýne. V podstate možno súhlasiť s názorom, že „osud Československa bol spečatený nie v Mníchove, ale takmer o rok skôr v Londýne, kde francúzsky minister zahraničných vecí Ivon Delbos hovoril o Československu »nie z politického či strategického hľadiska, ale právnického«“. ³⁴ Francúzsko akceptovalo princípy appeasementskej politiky bez ohľadu na to, či túto skutočnosť deklarovalo alebo nie. Obe veľmoci pri „anšluse“ Rakúska síce formálne protestovali, ale de facto ho vzali na vedomie ako realizáciu práva národov na sebaurčenie. Potom, keď sa rozohrela československá kríza, neboli vstave pochopiť alebo nechceli vziať na vedomie skutočnosť, že nejde len o Československo, ale o samotné princípy usporiadania európskeho kontinentu. Francúzska politika sa navyše dostávala do pozície, že ona niesla zodpovednosť za stav vecí, pretože sa zaviazala poskytnúť pomoc Československu v prípade jeho napadnutia. Pritom nebola schopná sa samostatne rozhodnúť a diplomaticko-politický postup počas československej krízy nielen konzultovala, ale priamo prispôbovala predstavám Londýna. Napriek oficiálnym tvrdeniam o trvácnosti francúzskych záväzkov voči Československu, začiatkom leta 1938, bola situácia z taktického aj strategického hľadiska jednoznačná. „Francúzsko nepovedie vojnu kvôli Sudetám“³⁵, ale v Paríži chceli, resp. sa domnievali, že vyhláseniami o splnení svojich záväzkov utvoria priaznivejšie podmienky pre československo-nemecké rokovania a prípadnú dohodu. Francúzski politici tvrdili, že v prípade útoku nacistického Nemecka sú ochotní poskytnúť pomoc Československu, ale odmietali bojovať kvôli sudetskej otázke. Bez ohľadu na to, že išlo o kamuflovanie podstaty vecí, „logické“ východisko bolo jednoduché; vyriešiť za každú cenu otázku nemeckej menšiny v ČSR. Tým sa odstráni možnosť nacistického útoku a príčina vzniku nového európskeho konfliktu. Paríž a Londýn sa z obáv pred možnými medzinárodnými a vnútropolitickými dôsledkami novej vojny usilovali zachrániť mier, a to takým spôsobom, že by uspokojili nacistické požiadavky a súčasne vytvorili situáciu, v ktorej by sa obeť, ktorú malo priniesť Československo, zdala prijateľnou. Nesplnenie záväzkov Paríža by sa takto mohlo ospravedlniť, resp. zdôvodniť, navyše, ak by Praha súhlasila alebo bola donútená súhlasiť s územnými korektúrami. Pritom však nevypracovali ani nenavrholi žiadny projekt územných zmien a možno vysloviť názor, že chceli dosiahnuť podmienky najvýhodnejšie pre Prahu, ale nikdy sa neodvážili razantne postaviť proti stupňujúcim sa útokom A. Hitlera. Vždy – najmä po godesberských rokovaníach – tomuto tlaku ustupovali a účet platila ČSR.

³² BAUMONT, M.: Les origines de la deuxième guerre mondiale. Paris 1969, s. 47.

³³ KVÁČEK, R.: Nad Evropou zataženo. Československo a Evropa 1933 – 1937. Praha 1966, s. 211.

³⁴ KISSINGER, ref. . 9, s. 325

³⁵ KVÁČEK, ref. 19, s. 204 a n.

V období po májovej kríze 1938 spojenej s čiastočnou mobilizáciou československej armády sa názory vedúcich činiteľov francúzskej politiky (E. Daladier, G. Bonnet a ďalší) „s názormi ich anglických kolegov zhodovali až do tých najmenších podrobností; žiadnu vojnu, mierové riešenie problému na úkor Československa, konflikt by prospel len Moskve. Toto všetko hovorili nemeckej vláde naprosto zreteľne.“³⁶ Vedúce politické kruhy vo Francúzsku, a menovite E. Daladier si v plnej miere uvedomovali význam Československa z hľadiska francúzskej bezpečnosti. Pre ministerského predsedu bolo „jasné“, že A. Hitler chce „ovládnúť Európu ako Napoleon“. Francúzsky premiér sa obával, že „pravým cieľom Nemecka je zničiť Československo a uskutočniť pangermánske plány pochodom na východ“. Dokonca vyslovil prorocké slová: „Za rok by sme mohli očakávať, že sa obráti proti Francúzsku a Veľkej Británii, ktoré by boli nútené sa postaviť proti nemu za okolností ďaleko nepriaznivejších, aké sú dnes.“ Na porade v Londýne s britskou vládou (18. 9. 1938) prijal zásadu sebaurčenia sudetských Nemcov. Chcel tým „nájsť nejaký spôsob, ako zabrániť, aby Francúzsko bolo nútené ísť do vojny v dôsledku svojich záväzkov a zároveň aby bolo zachované Československo a zachránilo sa z tejto krajiny, koľko je v ľudských silách“.³⁷

V Londýne prvýkrát priamo a oficiálne rokovali britskí a francúzski politici o možnosti riešiť existujúcu krízu tlakom na Československo, aby súhlasilo s územnými zmenami v prospech Nemecka. Dohodli sa uplatňovať zásadu sebaurčenia nie všeobecne, ale ad hoc. E. Daladier zbral na seba zodpovednosť a dal v zásade súhlas s odstúpením československého územia Nemecku bez konzultácií s Prahou. Britskí a francúzski politici odmietli myšlienku plebiscitu, pretože takýto postup by vytvoril precedens a mohol by sa uplatniť kedykoľvek a kdekoľvek. Dospeli k záveru, ktorý neskôr tlmočil N. Chamberlain v Godesbergu (22. 9. 1938) A. Hitlerovi, že nie je nutné, aby zásada sebaurčenia bola základom existujúceho systému vo všetkých krajinách a za každých okolností, ale sa uplatní v tomto konkrétnom prípade. V priebehu rozhovorov sa akceptovala požiadavka garancií hraníc Československa po odstúpení územia proti potenciálnej agresii, čo E. Daladier chápal ako prínos pre bezpečnosť Francúzska. Jeho cieľom bolo, aby okypená republika zostala potencionálnym spojencom Francúzska a hrozbou nacistického Nemecka v prípadnom konflikte. Takto nešlo v prvom rade o udržanie ďalšej existencie republiky, ale o zachovanie potenciálneho partnera. Pripravené tzv. propozície, ktoré neskôr odoslali do Prahy, definitívne spečatili osud Československa, pretože francúzski politici aj oficiálne prijali a podporili kurz, ktorý presadzoval N. Chamberlain. V plnom rozsahu sa táto skutočnosť prejavila na konferencii štyroch veľmocí v Mníchove, kde súhlasili s hodnotením, ktoré na úvod predniesol A. Hitler: „Existencia Československa v jeho terajšej podobe ohrozuje mier v Európe.“³⁸ Na organizačne nie dobre zabezpečenom zasadnutí nerokovali o riešení postavenia nemeckej menšiny v ČSR, Francúzsko nebránilo záujmy svojho spojenca, ale všetci účastníci vychádzali zo zásady, že Československo musí odstúpiť časť svojho územia. V Mníchove išlo len o to, koľko a kedy. A tak, aj keď bolo zrejmé, že už nejde o aplikáciu britsko-francúzskych propozícií z 19. 9. 1938, ale o godesberské ultimátum A. Hitlera, ktoré tak pôvodne pobúrilo N. Chamberlaina,

³⁶ ČELOVSKÝ, ref. 5, s.115 a 185.

³⁷ Documents, ref. 7, zv. 2, dok. 928.

³⁸ ADAP-D-II. dok. 670.

západní účastníci konferencie, ale aj obaja diktátori hovorili len o procedurálnom usporiadaní toho, čo už bolo akceptované.

Josif Visarionovič Stalin bol druhý diktátor v Európe, ktorý chcel, resp. sa domnieval, že je pre jeho krajinu výhodné, ak by došlo pri riešení československej krízy k vojnovému konfliktu ďaleko od hraníc Sovietskeho zväzu. Moskva sa nikdy nevzdala myšlienky rozširovania socializmu vo svete, čo úzko, aj keď nie vždy úplne korešpondovalo s odmietaním versailleského systému, ambíciou teritoriálne rozšíriť Sovietsky zväz, a v neposlednom rade, s organizáciou jeho bezpečnosti. Využívanie a priamo aj podnecovanie rozporov medzi kapitalistickými štátmi, a hlavne veľmocami, sa vždy hodnotilo ako jedna z najúčinnjších záruk bezpečnosti, pretože mali obmedzovať alebo vylúčiť možnosť jednotného spoločného postupu imperialistických krajín proti socialistickému štátu. J. V. Stalin „predvídal opakovanie prvej svetovej vojny“,³⁹ t. j. dlhodobého zápasu, ktorého by sa Sovietsky zväz zúčastnil na jeho konci a stal by sa rozhodujúcou silou. Ako v prípade iných diktátorov, spôsob jeho myslenia nevyňikal zvláštnou tvorivosťou, ale skôr stereotypom prejavujúcim sa v tomto prípade inovovaným opakovaním Brest-Litovského mieru a jeho dôsledkami, t. j. vítaným úsilím dostať do vzájomného, prípadne vojenského konfliktu imperialistické veľmoci. Za účinnú diplomatickú formu sa považovala tendencia rozbiť jednotu tohto frontu v spolupráci s niektorými veľmocami, v 20. rokoch s Nemeckom.

V nových podmienkach vývoja, v 30. rokoch, dokumentovali tento zámer záujem o kolektívnu bezpečnosť a neskôr taktika vytýčená na VII. kongrese Komunistickej internacionály v roku 1935. V podstate sa v rámci medzinárodného komunistického hnutia mal začať uplatňovať nový prístup k uskutočneniu socialistickej revolúcie. Deklarovaná podpora boja proti fašizmu cestou jednotného, ľudového a neskôr národného frontu, podpora donedávna zatracovanej buržoáznej demokracie, formovanie nového vzťahu k sociálnej demokracii, ale aj k obrane malých štátov proti nacistickej agresii, mali utvárať nový obraz o cieľoch komunistického hnutia. Vznikol priestor na šírenie sympatií so Sovietskym zväzom cestou jeho deklarovaného antifasistického postoja a nových tendencií v zahraničnej politike.

Sovietska zahraničná politika na prelome rokov 1933 – 1934, po zhoršení vzťahov s Nemeckom, hľadala východisko v zlepšení kontaktov s Francúzskom a Veľkou Britániou. Forsírovaný princíp „mier je nedeliteľný“, ako aj podpora zásad kolektívnej bezpečnosti z decembra 1933 otvárali Moskve nové možnosti postupu na medzinárodnej scéne.⁴⁰ Sovietsko-francúzska a sovietsko-československá zmluva o vzájomnej pomoci z roku 1935, ale predovšetkým „francúzska klauzula“⁴¹, dovoľovali vstúpiť Moskve do prípadného konfliktu podľa vlastného uváženia a v každom prípade až potom, ak Francúzsko splní prijaté záväzky, konkrétne poskytnie pomoc Československu proti nacistickej agresii. Sovietsky zväz tým, že vstúpil do tvoriacej sa novej organizácie európskej bezpečnosti v stredoeurópskom priestore obmedzoval hrozbu medzinárodnej izolácie, prinášal alternatívu vzniku konfliktu ďaleko od svojich hraníc a našiel spo-

³⁹ TUCKER, C. R.: Stalin. Na vrcholu moci 1928 – 1941. Praha 2000, s. 385.

⁴⁰ Istorija vnešnej politiki SSSR 1917 – 1945. Moskva 1976, s. 308-309; Istorija Komunističeskoj partii Sovetskogo Sojuza. Moskva 1971, s. 25-29.

⁴¹ PFAFF, I.: Die Sowjetunion und die Verteidigung der Tschechoslowakei 1934 – 1938. Versuch der Revision einer Legende. Köln, Weimar, Wien 1996, s. 60 a n.

jencov, pomocou ktorých by bolo možné tmiť, odvrátiť alebo likvidovať agresivitu Nemecka. V prípade konfliktu malo dôjsť v prvom rade k stretnutiu medzi kapitalistickými mocnosťami, a tretia ríša by vybila svoju „ničivú silu“ v stredoeurópskom priestore.⁴² Sovietsky zväz mal možnosť postupovať podľa vlastného uváženia a využiť situáciu na realizáciu mocenských, vrátane teritoriálnych ambícií. Pritom alternatíva obnovy dohody z Rapalla ostávala otvorená. Bolo takto paradoxné, že Moskva, ktorá tvrdo kritizovala a odmietala versaillesky systém, chcela teraz brániť buržoázny štát, ktorý bol navyše súčasťou tohto systému.

Konkrétny prístup ZSSR k riešeniu československej krízy v roku 1938 sa dal ťažko jednoznačne identifikovať. Československý vyslanec v Moskve Zdeněk Fierlinger v septembri 1938 konštatoval: „Nálada ohľadne nás je tu veľmi pevná a rozhodná.“⁴³ Sovietsky vyslanec v Prahe Sergej Alexandrovskij potvrdil E. Benešovi moskovské „áno“ t. j., že ZSSR príde na pomoc Československu, ak príde Francúzsko a poskytne pomoc aj v prípade, keď Praha požiada Spoločnosť národov o podporu,⁴⁴ ale žiadna koordinácia postupu s Francúzskom a Československom neexistovala. Sovietsky zväz sa ponúkol v septembri 1938 zvolať poradu generálnych štábov troch armád, ale nevedel deklarovať, akým spôsobom by sa sovietska armáda dostala do Československa. Veliteľské kádre Červenej armády boli v dôsledku stalinských čistiek likvidované, názory na postup ZSSR boli v diplomatických kruhoch v Moskve nejednoznačné a skôr skeptické, ako optimistické. V celkovom postoji k Československu sa sovietskej diplomacii, tlačí a propagande darilo robiť dojem, že ZSSR je jednoznačne na strane Prahy, odmieta ultimátum západných veľmocí, je za celistvosť republiky, chce za určitých podmienok poskytnúť pomoc, chápe mocenské dôsledky v prípade realizácie nacistických požiadaviek. Verejnosť, politické kruhy a armáda podporovali zachovanie samostatnosti štátu, organizovala sa verejná kampaň na obranu ČSR a pod. Celkový tento postup smeroval k utváraniu dojmu, že ZSSR nenechá Československo napospas Hitlerovi, je jeho jediným spoľahlivým partnerom, čo malo okrem nevyhnutného propagandistického pôsobenia v danej chvíli aj v budúcnosti ovplyvňovať rozhodnutie vládnucich elít, ale aj verejnosti v Československu, postaviť sa za každých okolností na ozbrojený odpor. V konečnom dôsledku tento postup smeroval k vypuknutiu vojnového konfliktu, pričom mal alebo mohol vyústiť do vojenského riešenia československej krízy. Za danej situácie nič nebránilo ZSSR, aby si zvolil postup, ktorý by mu najviac vyhovoval. Všeobecne aj na rozhodujúcich miestach v Prahe prevládol názor, že Moskva splní svoj záväzok, ak Francúzsko prvé poskytne vojenskú pomoc ČSR, ale otázky kedy sa tak stane, kadiaľ príde pomoc atď. zostávali nezodpovedané, alebo sa o nich predom nerozklovalo. E. Beneš neskôr hovoril, že „nikdy nedostal od Rusov presné uistenie čo budú robiť“.⁴⁵ K. Krofta v prípade poskytnutia podpory len zo strany Sovietskeho zväzu tvrdil, že „pomoc samostatného boľševického Ruska by postavila proti nám celý západný svet“.⁴⁶ ZSSR sa v prípade československej krízy nachádzal v roku 1938 vo výhodnej pozícii, pretože mohol reagovať na stav vecí, ale súčasne pociťoval hrozbu medzinárodnej izolácie v prípade dohody

⁴² LUKEŠ, ref. 30, s.168.

⁴³ AMZV ČR, Telegramy došlé č. 755/38, Moskva 10. 9. 1938; Dokumenty, ref. 17, zv. 2, dok. 557.

⁴⁴ BENEŠ, E.: Mníchovské dni. Paměti. Praha 1968, s. 316-317.

⁴⁵ Válečné denníky Jana Opočenského. Ed. J. Čechurová, J. Kuklík, J. Čechura, J. Nemeček. Praha 2001, 24. 8. 1944, s. 367.

⁴⁶ Státní ústřední archiv Praha, Prezídium ministerské rady (PMR), XVII-41. Zasadnutie vlády 21. 9. 1938.

západných veľmocí a nacistického Nemecka o Československu. Z hľadiska celkových koncepcných zámerov a cieľov je problematické, či by sa ZSSR výrazne a dôsledne angažoval v izolovanej vojne tretej ríše proti ČSR,⁴⁷ pretože by ohrozil záujmy socializmu a o jeho mocenských pozíciách ani nehovoriac. Tým nechceme vylúčiť, že v takomto prípade by Moskva neposkytla určitú, presne ťažko definovanú pomoc, obmedzenú na letecké jednotky, zbrane, resp. dobrovoľníkov. V princípe však, bez vyslovenia hypotéz a konštrukcií, je nemožné jednoznačne určiť postoj ZSSR k možným variantom riešenia československej krízy z jednoduchého dôvodu; diktátori sa v takých prípadoch rozhodujú ad hoc. Je na druhej strane objektívnou skutočnosťou, že sovietska diplomacia, propaganda, publicistika, ale hlavne historiografia ponechala zodpovednosť za Mníchovskú dohodu na iných a snažila sa utvárať pozitívny obraz socialistického štátu, KSČ a „pokrokových síl“.

Juhovýchodná Európa bola regiónom, ktorého sa vývoj československej krízy a spôsob jej riešenia neobyčajne priamo dotýkal. Nešlo len o to, akým spôsobom chceli, alebo budú veľmoci posudzovať existujúci konflikt, otázku postavenia menšín, územnej celistvosti, ale aj o hrozbu ďalšieho prenikania nacistického Nemecka do tejto oblasti. Postoj jednotlivých krajín, resp. účastníkov regionálnych politických blokov (Malá dohoda, Balkánska dohoda) bol diferencovaný už aj preto, že Juhoslávia a Rumunsko mali politicko vojenské dohody s Československom, ktoré ich zaväzovali pomôcť svojmu spojencovi v prípade agresie Maďarska. Ostatných krajín sa spôsob riešenia krízy dotýkal nepriamo – ako prípadná hrozba vzniku vojenskej konfrontácie a utvárania precedensu veľmocenského diktátu do budúcnosti. Charakteristickými črtami postupu balkánskych krajín bolo úsilie jednoznačne nedefinovať svoj postoj, a tým si ponechať možnosť lavírovania. Vzťahovalo sa to aj na malodohodové záväzky voči Československu, pričom Rumunsko sa dost' jednoznačne, ale Juhoslávia vyhýbavo vyjadrovali k tomuto problému, navyše keď sa otázka týkala nielen priamej maďarskej agresie, ale aj prípadného prechodu nacistických vojsk cez maďarské územie. Pri zohľadnení špecifických postojov vyplývajúcich z cieľov a záujmov balkánskych krajín, snahy Juhoslávie a Rumunska nepripustiť utvorenie „veľkého“ Maďarska, bolo zrejmé, že krajiny polostrova so znepokojením, výhradami a obavami sledovali postup, akým veľmoci riešili, resp. chceli riešiť československú krízu. V procese stupňujúceho sa napätia najskôr rozdielne, ale postupne jednoznačne prijímali tézy appeasementskej politiky a videli východisko v uspokojení požiadaviek nacistického Nemecka, t. j. „mierovom“ riešení, ktorého účet malo platiť Československo. Uvedené hodnotenie sa zvlášť silne forsírovalo potom, ako v Prahe akceptovali myšlienku odstúpenia územia po doručení britsko-francúzskych propozícií.⁴⁸ Tento trend prevládol aj napriek sympatiám s Československom, ktoré sa prejavovali solidárnymi akciami, hlásením sa dobrovoľníkov na pomoc ČSR v Juhoslávii, Rumunsku a čiastočne v Bulharsku. Na druhej strane vznikali obavy z ďalšieho vývoja, pretože sa ukázali nové fenomény v medzinárodnom vývoji; revízia mierových zmlúv „mierovým“ spôsobom – cestou

⁴⁷ DEJMEK, J.: K československo sovietskym politickým vzťahům ve druhé polovine třicátých let. In: Český časopis historický, roč. 97, 1999, č. 1, s. 91 a 98.

⁴⁸ BYSTRICKÝ, V.: Kolektivná bezpečnosť alebo neutralita. Balkánske štáty a vytváranie záruk bezpečnosti v 30. rokoch. Bratislava 1981, s. 238 a n.

diktátu veľmocí, ďalej sa otváral priestor pre nacistické prenikanie, Mnichovská dohoda vyvolala vlnu revizionistických demonštrácií v Bulharsku a pod.⁴⁹ Všetky tieto okolnosti vplývali na posilňovanie zásad politiky neutrality, t. j. snahy balkánskych krajín udržiavať kontakty so všetkými veľmocami, zachovať neutrálny postoj k súpereniu veľmocí, ale aj k agresii niektorých z nich. Súčasne viedli k oslabovaniu vzájomnej solidarity a prvoradým cieľom sa stala otázka, ako sa vyhnúť vojenskému konfliktu bez ohľadu na dôsledky, ktoré z takýchto postojov vyplývali.

Československo ako demokratický štát, ktorého vznik bol jednoznačne spojený s výsledkami prvej svetovej vojny, inklinovalo pri organizácii svojej bezpečnosti k spolupráci s víťaznými demokratickými mocnosťami. Mimoriadna angažovanosť štátu a jeho dlhoročného ministra zahraničných vecí E. Beneša na organizácii bezpečnosti v rámci Spoločnosti národov svedčila o tom, že predstavitelia republiky videli zabezpečenie štátu v súlade a v priamej spojitosti s utváraním širších európskych, resp. svetových záruk bezpečnosti. Praktické a hlavne dôsledné fungovanie kolektívnej bezpečnosti na základe francúzsko-sovietsko-československej zmluvy bolo však relatívne. Zmluvné záväzky o vzájomnej pomoci uzavreli krajiny, ktoré vyznávali a uskutočňovali rozdielne ideály usporiadania spoločnosti a mali vlastné, často protikladné mocenské záujmy, čo oslabovalo už len možnosť vnútornej súdržnosti tohto zoskupenia. Išlo o účelové politicko-diplomatické spojenectvo, v ktorom absentovali účinné vojenské dohody, konkrétna aplikácia a fungovanie politických zmlúv.

Hodnotenie medzinárodného postavenia ČSR z hľadiska definovania hlavného nebezpečenstva bolo v zásade realistické a E. Beneš sa už v septembri 1933 domnieval: „Ak sa udrží Hitlerov režim, zdá sa takmer nevyhnutné, že dôjde k medzinárodným konfliktom, t. j. možnosť vojny do troch-štyroch rokov.“⁵⁰ V polovici 30. rokov bolo vládnucim politickým elitám v republike zrejme, že konflikt s nacistickým Nemeckom je nevyhnutný. Zabrániť tejto hrozbe, resp. zabezpečiť pomoc v podobnom prípade, mali predovšetkým diplomaticko-politické dohody s veľmocami, ktorých prvoradým zmyslom bolo vylúčiť, aby prípadný konflikt s nacistickým Nemeckom mal charakter izolovanej vojny. Cieľom československej diplomacie, ale aj propagandy bolo presvedčiť západné veľmoci, politické kruhy a verejnosť, že v tomto zápase by nešlo len o záujmy ČSR, ale o obranu svetovej demokracie, bezpečnosť európskych štátov, mocenských pozícií veľmocí, udržanie existujúceho územného status quo, zastavenie agresívnej politiky Berlína. Mala sa vytvoriť predstava, že ide o obranu všeobecne demokratických hodnôt, demokracie a demokratického vývoja v konfrontácii s totalitnými tendenciami a fašistickou mocnosťou. V konečných dôsledkoch takto chápaná obrana republiky by musela v prípade ohrozenia bezpečnosti a územnej integrity ČSR zo strany nacistického Nemecka vyústiť v nový medzinárodný konflikt, k novej „veľkej vojne“. Československo uplatňovaním nepopierateľného práva brániť svoju územnú celistvosť sa dostávalo do situácie, keď značná časť diplomatov, politikov a verejnosti v zahraničí v dôsledku nacistami úspešne vedenej psychologickéj vojny považovali republiku „za vinníka krízy,

⁴⁹ MANČEV, K. – BYSTRICKÝ, V.: Bálgarija i nejnite sásedi 1931 – 1939. Sofia 1978, s. 280 a n.

⁵⁰ Archív T. G. Masaryka, Benešov archív I. Malá dohoda, kart. 3, bez čísla. Konferencie Stále rady Malé dohody v Sinaji ve dnech 24. – 27. 9. 1933.

a teda by bola aj vinníkom vojny“.⁵¹ Československá diplomacia nedokázala presadiť svoje viadenie krízy a presvedčiť politikov aj verejnosť v demokratických krajinách o správnosti a oprávnenosti svojho postoja. Postupne v druhej polovici 30. rokov, keď SdP nastoľovala otázku úpravy postavenia Nemcov v ČSR, sa mnohým politikom a verejnosti javilo Československo ako štát, ktorý chce rozpútať aj novú svetovú vojnu, len aby zabránilo uplatneniu práv národnostnej menšiny. Možno do určitej miery súhlasiť s názorom, že E. Beneš „v celej septembrovej kríze všíl jednu chybu za druhou – pod rastúcim tlakom vystupovali na povrch vady jeho povahy. Hľadal kompromis a nenašiel v sebe potrebnú rozhodnosť, keď sa udalosti obrátili proti nemu.“⁵² Je nutné tiež povedať, že chcel republiku brániť za podmienky pomoci spojencov, priameho útoku tretej ríše, ale nie v izolovanej vojne. Jeho cieľom bolo „nevyvolať vojnu, aby nám spojenci neodopreli pomoc“.⁵³ Po stupňovaní nacistických požiadaviek pri stretnutí N. Chamberlaina s A. Hitlerom v Godesbergu (22. – 23. 9. 1938) a po vyhlásení všeobecnej mobilizácie (23. 9. 1938) za súhlasu Londýna a Paríža dúfal, že dôjde k vojenskému konfliktu a Československo sa bude brániť za pomoci západných veľmocí. Avšak E. Beneš a československá diplomacia, aj keby robili bezchybné politické kroky, nedokázali, ale zrejme ani nemohli dokázať, zmeniť postoj Veľkej Británie a Francúzska, aby išli do prípadnej novej vojny, dokiaľ v rozhodujúcich kruhoch v Londýne a Paríži panoval názor, že Prahe ide len o to, aby sudetskí Nemci zostali v ČSR. Na druhej strane územné zmeny, ktoré E. Beneš považoval za krajnú možnosť riešenia krízy, a túto alternatívu tlmočil minister Jaromír Nečas v Paríži Leonovi Blumovi (17. 9. 1938) pred rozhodujúcim stretnutím britských a francúzskych politikov v Londýne (18. 9. 1938), využívali E. Daladier a N. Chamberlain ako zdôvodnenie alebo ospravedlnenie postupu neskôr uplatneného v Mníchove. Vyplyva to aj zo správy československého vyslanca v Paríži Štefana Osuského z 4. 10. 1938, ktorý takto interpretoval slová E. Daladiera: „Keď prezident Beneš navrhol postúpiť Nemecku jeden milión sudetských Nemcov, potom Chamberlain povedal Daladierovi: keď jeden milión prečo nie dva a prečo nie tri milióny, keď to vyžaduje definitívne vyriešenie sudetského problému?“ Rovnako za inej situácie M. Hodža v rozhovore s poľským vyslancom v Prahe Kazimierom Papécom „ako súkromná osoba“, ale „v mene pravicovo stredovej koalície“ a v „zosúladení s E. Benešom“ hovoril, že „Československo je pripravené odstúpiť Poľsku Zaolzie“, Maďarsku „Žitný ostrov“, akceptovať „londýnsky návrh“ t. j. anglo-francúzske propozície, prebudovať ČSR na „národný štát“, zmeniť vzťahy s Varšavou, aby uľahčilo „pozíciu Poľska pri rozširovaní jeho mocenského vplyvu v strednej Európe a v Podunajsku“. Cieľom bolo, aby Varšava „presvedčila Berlín“, že „kladenie nových ponížujúcich požiadaviek“ je vzhľadom na vnútropolitickú situáciu nemožné. M. Hodža sa domnieval, že „celý problém súvisiaci so situáciou s Československom by bol vyriešený v priebehu týždňa a podarilo by sa zachrániť mier v Európe“.⁵⁴

Úsilie západných veľmocí zabrániť vzniku vojenského konfliktu ústupkami priviedlo Prahu v druhej polovici septembra do zložitej situácie, o ktorej sa prakticky v politických ani armád-

⁵¹ TESAŘ, J.: Mníchovský komplex. Jeho příčiny a důsledky. Praha 2000, s. 68.

⁵² ZEMAN, Z.: Edvard Beneš. Politický životopis. Praha 2000, s. 145.

⁵³ SÚA, PMR, XVIII-6. Zasadnutie vlády 28. 9. 1938; Mníchov v dokumentech. Praha 1958, zv. 2, dok. 166.

⁵⁴ Dokumntety, ref. 17, zv. 2, dok. 829; LACAZ, I.: La France et Múnich. Etude d'un processus décisionnel en matière de relations internationales. Bern, New York, Paris, Wien, s. 297 a n; LANDAU, Z. – TOMASZEWSKI, J.: Monachium 1938. Polskie dokumenty dyplomatyczne. Warszawa 1985, dok. 346.

nych kruhoch predtým neuvažovalo. Československo bolo postavené pred alternatívu alebo viesť izolovanú lokálnu vojnu, alebo prijať podmienky A. Hitlera presadzované spojencami, a teda kapitulovať. Ako určitá alternatíva sa javila možnosť zmeny vlád v Paríži a Londýne, najmä keď do Prahy prichádzali správy, že britská vláda 22. 9. 1938 odstúpi. Vyslanec J. Masaryk telefonoval z Londýna E. Benešovi (24. 9. 1938), že „tu sú pre nás všetky politické smery“ a tvrdil: „Vo Francúzsku sa to ostatne už mele“, ale tieto optimistické informácie nezodpovedali realite. Vo francúzskych politických stranách a vo verejnosti boli značné pročeskoslovenské sympatie, ale rovnako sa presadzovali tí, ktorí chceli mierové riešenie problému.⁵⁵ Nádej, že pod tlakom verejnosti, politických strán a skupín (Leon Blum, Winston Churchill) by mohlo dôjsť k zmene vlády v Paríži, resp. Londýne, a tým k zmene ich postoja k riešeniu československej krízy, sa nezaplnila. Samotná aktivita pražskej vlády, ktorá by mala, resp. mohla vývoj posunúť týmto smerom, bola v septembrových dňoch nedostatočná. Kontakty mimovládnych inštitúcií, politických strán, odborových zväzov s partnerskými alebo ideovo príbuznými organizáciami vo Francúzsku a Veľkej Británii, boli minimálne a prakticky individuálne. S pomocou a podporou americkej verejnosti, ktorá sa vyžívala v izolacionizme, sa nedalo počítať. Rovnako nádej, že po rozhovoroch N. Chamberlaina s A. Hitlerom v Godesbergu nacistické Nemecko zahájí agresiu, a tým donúti Francúzsko konať, vyplývalo z nesprávneho hodnotenia stavu vecí. V Prahe dobre nepochopili niektoré postupy britskej politiky po uvedených neúspešných rokovaní N. Chamberlaina s A. Hitlerom, keď sa domnievali, že Londýn má výhrady, resp. zaujíma negatívne stanovisko k stupňujúcim sa požiadavkám Berlína. Skutočný stav bol iný. Veľká Británia nechávala Nemecko v neistote, a týmto spôsobom ho nútila, aby pristúpilo k mierovému riešeniu problému. Československo bolo pritom cieľavedome vmanipulované do situácie, aby robilo ústupky, hľadálo kompromisy, pretože existovala reálna hrozba jeho označenia za hlavného podnecovateľa vojnového riešenia. Politici v Prahe, a predovšetkým E. Beneš, mali v rukách rozhodnutia a boli kompetentní odmietnuť nátlak spojencov, požiadavky nacistického Nemecka tlmočené Veľkou Britániou a Francúzskom, Mníchovskú dohodu, ale obávali sa izolovaného konfliktu. Neurobili tak, pretože veľmoci mníchovským diktátom ponechali ČSR len možnosť voľby „medzi vraždou a sebevraždou“ a v prípade odporu „urobili by sme čestnú vojnu, ale stratili by sme samostatnosť a národ by bol vyvraždený“.⁵⁶ V konečnom dôsledku takto dovolili, aby otázku suverenity štátu, jeho územnej celistvosti riešili tretie štáty. V celom tomto politickom kontexte bola však do značnej miery oprávnená otázka „ako možno brániť krajinu, ktorá sa sama nebráni?“ Wiston Churchill sa domnieval, „že Beneš urobil chybu, keď sa podriadil. Mal hájiť svoju líniu pevností. Akonáhle by sa raz začalo bojovať, Francúzsko by mu bolo, ako som si vtedy myslel, prišlo pri vzopätí národného citenia na pomoc a Veľká Británia by sa takmer okamžite postavila po bok Francúzska.“⁵⁷

Argumentácia, zdôvodnenie, či ospravedlnenie prijatého rozhodnutia v Mníchove vychádzali prevažne z názoru, že je nutné zabrániť „vybitiu celého národa“, zachrániť jadro národa a existenciu štátu, aj keď okypteného. Alternatíva obrany republiky len so ZSSR sa odmietala,

⁵⁵ GELLERMANN, W. G.: ...a naslouchali pro Hitlera. Tajná říšská záležitost: odposlouchávací centrály Třetí říše. Brno 1995, s. 227, 229

⁵⁶ SÚA, PMR XVIII-8, Jan Syrový 30. 9. 1938, E. Beneš na zasadnutí vlády 30. 9. 1938.

⁵⁷ Dokumenty vnešnej politiky SSSR. Moskva 1977, zv. 21, dok. 410. Minister zahraničných vecí Turecka T. Rüstü Aras; CHURCHILL, W.: Druhá svetová válka. Blížící se bouře. Praha 1992, zv. 1, s. 274.

pretože v čase Mníchovskej dohody sa pochybovalo, „či by za tejto situácie Sovietsi nám chceli pomôcť a či by ich pomoc bola účinná“. Existovali aj iné názory: „vojna môže časť národa vyhladiť, ale duch národa zostane. Sloboda sa vykupuje len krvou.“⁵⁸ Podobné predstavy panovali aj v časti armádneho velenia.

Predstava obrany Československa vychádzala z predpokladu, že republika sa bude brániť proti agresii nacistického Nemecka v rámci európskej koalície. Operačné plány československej armády nepočítali s alternatívou izolovaného konfliktu s Nemeckom zrejme už len preto, aby sa nespochybnili záruky dané spojencami a tiež spojenecký systém. Vybudované opevnenia v druhej polovici 30. rokov mali predovšetkým slúžiť na zdržanie nacistických armád, aby sa vytvorili podmienky na mobilizáciu a k ústupu bojom na Slovensko. Situácia, ktorá vznikla v septembri 1938 bola jedinečná tým, že mobilizácia prebehla v mierových podmienkach a stav pripravenosti armády čeliť agresii bol za danej situácie, existujúcej výzbroje, schopnosti a skúsenosti dôstojníckeho zboru optimálny. Armádu sa podarilo dostať do bojovej pohotovosti za podmienok, o akých sa nedalo uvažovať ani v najoptimistickejších predpokladoch. Pri hodnotení tejto skutočnosti niektorí vychádzajú z názoru, že „Hitler sa vzdal akejkolvek priamej alebo nepriamej snahy rušiť československú mobilizáciu“, ktorá skutočnosť nasvedčuje, že mal „istotu o tom, že ide o púhu hru, alebo že mu československé opatrenia a strategická výhoda, ktorú Čechom zadarmo dáva, nemôžu spôsobiť vážnejšie ťažkosti“.⁵⁹ Na druhej strane bol tu názor kompetentných činiteľov armády, ktorí považovali situáciu armády za „veľmi dobrú“, pretože, ako ubezpečoval E. Beneša náčelník hlavného štábu generál Ludvík Krejčí (29. 9. 1938) „naša armáda asi do dvoch dní bude úplne pohotová zadržať útok snád' všetkých síl Nemecka bez veľkého nebezpečia, ak nepôjde proti nám Poľsko“.⁶⁰ Toto presvedčenie vychádzalo aj z hodnotenia nemeckej armády: „Všetky šírené správy o jej mohutnosti, výzbroji, odhodlanosti bojovať s celým svetom je nutné prijímať so značnou rezervou. Žiadna armáda na svete nemôže v tak krátkej dobe, ktorú malo terajšie Nemecko k dispozícii, vydupať zo zeme dokonalé kádre, získať všestranne vycvičených dôstojníkov a dostatočný počet vycvičených záložníkov.“⁶¹ Pripravenosť armády, jej morálny stav, výzbroj, hodnotenie sily nemeckej armády, ale aj vlastenectvo, odhodlanie, boli tie faktory, ktoré spôsobovali, že časť velenia armády chcela viesť aj izolovanú vojnu. Stavala sa proti kapitulácii pred mníchovskou konferenciou, a rovnako po nej, riadiac sa zásadou „Keď zomrieť, tak čestne.“⁶² Vedúce kádre armády aj v deň zahájenia mníchovskej konferencie intervenovali u prezidenta a tvrdili: „Musíme ísť do vojny, nech sú dôsledky akékoľvek“. Intervenciu E. Beneš odmietol s argumentom, že „bolo by pre mňa ľahkomyseľné, keby som chcel viesť národ na jatky v tejto chvíli v izolovanej vojne“.⁶³

Definitívne prijatie mníchovského diktátu na zasadnutí vlády za účasti prezidenta republiky 30. 9. 1938 medzi 11.45 a 12.00 hodín sa odohralo v paradoxnej situácii. Československá armáda bola v danom momente po úspešnej mobilizácii v plnej bojovej pohotovosti, a na druhej strane sa nachádzalo Československo v takmer úplnej medzinárodnej izolácii, ak neberieme do úvahy

⁵⁸ SÚA, PMR, XVIII-8, Na zasadnutí vlády 30. 9. 1938 ministri Imrich Karvaš a František Nosál.

⁵⁹ TESAR, ref. 51, s. 48.

⁶⁰ Mníchov, ref. 53, zv. 2, dok. 169. Náčelník hlavného štábu, generál Ludvík Krejčí.

⁶¹ Mníchov, ref. 53, zv. 2, dok. 150. Memorandum náčelníka hlavného štábu generála Ludvíka Krejčího 9. 9. 1939.

⁶² Tamže.

⁶³ BENEŠ, E.: ref. 44, s. 340-341.

sympatie Sovietskeho zväzu, ktoré však neboli podložené konkrétnymi krokmi, ako aj niektoré prejavy sympatií a porozumenia zo zahraničia. Nikdy predtým sa v celom procese krízy v roku 1938 nenachádzalo Československo v takých zložitých pomeroch. Mierová eufória podložená dohodou štyroch veľmocí v Mníchove utvárala atmosféru, v ktorej sa ČSR mohla v prípade odmietnutia uznesení veľmocí nielen dostať do situácie, že by viedla izolovanú vojnu s Nemeckom, ale bola reálna aj hrozba, že by ho mnohé štáty, ale aj mierumilovne naladená verejnosť označili za vínnika vojny, pretože mier už bol zachránený. Navyše vláda a prezident súhlasili 21. 9. 1938 s britsko-francúzskymi propozíciami, t. j. s odstúpením určitých častí územia a v danej situácii sa nejavilo ako podstatné, že sa rozsah územných zmien v niektorých smeroch značne líšil od pôvodných požiadaviek. Rozhodujúce bolo, že sa celá záležitosť uzavrela bez vzniku ozbrojeného konfliktu.

Prevažná časť verejnosti v ČSR, ale mimoriadne česká verejnosť, zaujímala k stupňovaniu nemecko-československého napätia takmer jednoznačné stanovisko. Odhodlanie brániť republiku proti prípadnej agresii nacistického Nemecka bolo všeobecné, aj keď existoval „tábor ustrašenecov“⁶⁴ a viac-menej prirodzene negatívny postoj väčšiny príslušníkov národnostných menšín. Tieto nálady podporovalo a živilo prehnané zdôrazňovanie sily, pevnosti a odolnosti spojeneckého systému republiky vyúsťujúce hlavne u českých a slovenských predstaviteľov vládnych strán do takmer bezhraničnej dôvery v pomoc spojencov. Zafixovala sa predstava, že Československo sa bude brániť, a v tomto boji ho budú podporovať veľmoci. Signály spochybňujúce odhodlanie spojencov prísť na pomoc republike sa ignorovali, resp. neprenikali na verejnosť. Šok, ktorý zažila verejnosť po doručení ultimáta a jeho prijatí vládou, sa zmenil v rozhorčenie vyjadrené nesúhlasom a odporom k tomuto postupu vo väčšej miere v Čechách, ako na Slovensku, pretože vo východnej časti republiky okrem pokusov komunistov sa neobjavili snahy verejne demonštrovať svoje postoje. Slovensko sa malo podľa predstáv predstaviteľov koalíčných strán zachovaním kľudu a pokoja prezentovať ako pevná, konsolidovaná časť štátu. Priebeh mobilizácie ďalej potvrdil odhodlanie obyvateľstva brániť republiku, pričom mobilizácia na Slovensku neprebehla s takým nadšením, ako v českých krajinách, ale na druhej strane v širšom rozsahu, pretože príslušníci maďarskej menšiny, až na niektoré dezercie, splnili mobilizačný príkaz.

Medzi postojmi českých a slovenských politických špičiek, ak neberieme do úvahy verejne prezentovaný jednotný a jednoznačný postoj KSČ, panovali určité rozdiely. Zatiaľ čo časť českých politických a vojenských elít začala mať výhrady a nesúhlasila s prijatím ultimáta Mníchovskej dohody a pod., prezentovali sa postoje brániť štát aj v izolovanej vojne, resp. začiatkom októbra vznikli aj pokusy zmeniť vládnu garnitúru, na Slovensku sa takéto pokusy neobjavili. Zástupcovia vládnych koalíčných strán prakticky bez výhrad prijali a obhajovali postup vlády a prezidenta a verejne neprezentovali iné predstavy a koncepcie, resp. kritické postoje. Osobitné stanovisko zaujímala Hlinková slovenská ľudová strana.

V českých politických stranách niektorí jednotlivci, zvlášť viacerí agrármici videli východisko z krízy v dohode s Nemeckom. Prístup HŠLS k československej kríze, zvlášť v čase jej

⁶⁴ Dokumenty k histórii mníchovského diktátu 1937 – 1938. Praha 1979, dok.31. K. Krofta sovietskemu vyslancom v Prahe S. Alexandrovskému.

vyvrcholenia v septembri 1938, vychádzal z princípov uplatnenia appeasementskej politiky a využitia situácie na presadenie požiadavky autonómie. Vedúce kruhy strany pochybovali, že západné veľmoci prídu ČSR na pomoc a boli presvedčení, že v izolovanom konflikte s treťou ríšou bude republika porazená. Vychádzajúc z eventuality rozpadu štátu rokovali o autonómii Slovenska v rámci Maďarska, resp. koncom septembra navrhovali utvoriť úniu s Poľskom.⁶⁵ Podporovali mierové riešenie septembrovej krízy a poslanci Jozef Tiso a Martin Sokol v liste E. Benešovi žiadali, aby akceptoval ultimátum západných veľmoci a okamžite riešil „slovenskú otázku“.⁶⁶ Verejne schvaľovali postup N. Chamberlaina „tohto dobre vychovaného pána“, ktorý „je horlivý navštevovateľ kostola, kresťan starodávnej tradície, a preto jeho kresťanské svedomie mu nedovolilo a nedovoľuje spoliehať sa na takú pomoc, ktorá šíri bezbožníctvo“. Ich stanovisko vyplývalo aj z obáv možnej vojenskej konfrontácie medzi Nemeckom, Československom a západnými veľmocami, čo by mohlo znamenať aj zánik európskej civilizácie a ohrozenie kresťanstva. Za zložitú situáciu mali byť zodpovedné „pražské kruhy“ a im „prisluhujúci karieristi a zbohatlíci zo Slovenska“.⁶⁷

Reakcia českej a slovenskej verejnosti na Mníchovskú dohodu bola v podstate totožná. Na jednej strane sa hľadal vinník, za ktorého značná časť verejnosti považovala „zradu západných veľmoci“. V slovenských pomeroch v radoch provládne orientovaného politického spektra, snád' najvýstižnejšie charakterizoval situáciu názor: „Boh nech vám spravodlivo zaplatí, vladári na západe, ten ohavný skutok, ktorým ste sa nám odmenili za našu vernosť.“⁶⁸ Súčasne opozičná HSLS začala systematický boj proti vládnej garnitúre a stupňovala útoky proti E. Benešovi, spochybňovala princípy zahraničnej politiky, demokratického systému atď. Mníchovské udalosti využili pravicové strany v republike, aj keď v jednotlivých častiach štátu rozdielne – na preskupenie moci, pričom v slovenských pomeroch HSLS išlo navyše o oslabenie pozícií českých vládnucich elít, presadenie nového štátoprávneho usporiadania, rýchlu likvidáciu demokratického systému a zavedenie autoritatívneho režimu. Ak situáciu v českých krajinách možno výstižne charakterizoval názor: „Keď nemôžeme s anjelmi spievať, budeme s vlkami vyt“, na Slovensku sa agitovalo s heslami „budeme si vládnuť sami“, vybudujeme „nové“ Slovensko a pod. Zatiaľ čo však v českej verejnosti prevládala hlboká trauma z Mníchova, na Slovensku HSLS tým, že sa na základe dohody politických strán v Žiline 6. 10. 1938 a po akceptovaní týchto dohôd ústrednou vládou dostala k moci, usilovala vtlačiť verejnosti optimistické videnie budúcnosti.

Je nespornou skutočnosťou, že „Mníchov v českých a tiež slovenských dejinách je uzlový bod“⁶⁹, ale rovnako je pravdou, že momentálny dosah tejto udalosti a jej dopad na budúcnosť bol u oboch národov v niektorých smeroch rozdielny. Pre český národ znamenal začiatok konca dvadsať rokov spoločne budovaného štátu, po ktorom nasledovala okupácia ako dôsledok „mníchovskej zrady“, pre Slovensko momentálnu traumou, pričom oveľa bolestnejšie, bezprostrednejšie a celospoločensky silnejšie sa ho dotkla strata južných oblastí na základe Viedenskej arbitráže (2. 11. 1938). Na druhej strane budovanie slovenskej štátnosti v rámci republiky po

⁶⁵ DEÁK, L.: Hra o Slovensko. Bratislava 1991, s.146.

⁶⁶ AÚTGM, Benešov archív, kart. 261, b. č.

⁶⁷ Slovenská pravda, 22. 9. 1938.

⁶⁸ Slovenská politika, 2. 10. 1938.

⁶⁹ TIGRID, P.: „Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu“. Praha 1990, s. 7.

prijatí zákona o autonómii Slovenska 22. 11. 1938 a neskôr samostatného štátu, bez ohľadu na podmienky jeho vzniku, charakter a medzinárodné postavenie, tlmilo u značnej časti obyvateľstva negatívne pocity spojené s Mníchovom. Udalosti zo septembra 1938 a s nimi spojený 14. a 15. marec znamenali pre český národ likvidáciu národnej samostatnosti a okupáciu, pre časť slovenskej spoločnosti zase vyvrcholenie alebo prezentovanie vyvrcholenia politických zápasov v minulosti vyúsťujúcich do vzniku samostatného štátu. Rovnako rozdielne bolo vytypovanie nepriateľa – Nemecka a Maďarska, čo spätne ovplyvňovalo hodnotenie, resp. zaujatie stanoviska k mníchovským udalostiam, nielen čo do intenzity pertraktovania dohody z 29. 9. 1938, resp. 2. 11. 1938, ale aj z hľadiska ideových a ideologických kritérií, medzinárodného významu a vnútropolitického dosahu. Prirodzene existoval podstatne rozdielny prístup medzi stanoviskom nových vládnucich elít, ktoré sa dostali k moci po Mníchove a vznikajúcou opozíciou v oboch krajinách, pričom v kruhoch opozície nebolo podstatnejších rozdielov medzi českým a slovenským domácim alebo zahraničným odbojom v názoroch na tieto otázky.

Propagandistické ovplyvňovanie a manipulovanie s postojmi a názormi verejnosti, je v totalitných a diktátorských režimoch nielen bežnou ale priam nevyhnutnou praxou. Tento propagandistický postup sa však nie často darilo presadzovať pri ovplyvňovaní svetovej verejnej mienky. Nacistickej propagande sa to v roku 1938 podarilo. V dôsledku jej cieľavedomosti, bezohľadnosti, brutalite, využitím dezinformovanosti a vymyslených klamstiev dokázala presadiť svoju verziu videnia, hodnotenia udalostí a faktov a prakticky vyhrať zápas o svetovú verejnú mienku v demokratickom svete. J. Goebbels s neskrývaným nadšením si zapísal 21. 9. 1938 do denníka: „Dirigujeme dnes takmer celú svetovú mienku.“ Napriek mnohým sympatiám s Československom, hlásiacim sa dobrovoľníkom ochotným bojovať na jeho strane, pozitívnemu postojú časti masovokomunikačných prostriedkov a politických kruhov, prevažná časť verejnosti a politikov, keď hľadala východisko z alternatívy vojna alebo mier, uprednostnila prirodzene právo Nemcov na sebaurčenie v Československu. Vrátnane odstúpenia niektorých častí republiky tretej ríši, pretože napr. „verejná mienka vo Veľkej Británii bola získaná pre myšlienku, že nemožno tri a pol milióna Nemcov držať v našom štáte proti ich vôli“.⁷⁰ Tento stav sa dosiahol aj v dôsledku metód, ktoré používali nacisti. Typický bol postup vedúceho tlačového oddelenia Geobbelsovho ministerstva Alfreda Ingemara Brendta, ktorý s využitím máp generálneho štábu, telefonických zoznamov a adres vyrábal hrôzostrašné historky o neustálom „českom terore“ a nimi zásoboval médiá. Situácia sa vyhrotila natoľko, že v ministerstve propagandy mali problémy, ako udržať, resp. stupňovať propagandisticky vyvolané napätie.

Dôležitou súčasťou propagandistického ovplyvňovania nemeckého obyvateľstva v Sudeťoch, ale aj verejnosti v zahraničí, bolo využívanie v tej dobe najmodernejšieho média – rozhlasu. Hlavne v dobe vystupňovaného politického napätia v septembri 1938 ovplyvňovali ríšske vysielateľce priebeh udalostí už len preto, že v častiach Československa obývaných nemeckým obyvateľstvom sa prakticky počúvali len ríšske stanice. Nešlo len o jednostranné politické ovplyvňovanie obyvateľstva, ale aj o jeho sústavné propagandistické spracovanie. V niektorých podmienkach dochádzalo však k paradoxnej situácii, pretože ríšsky rozhlas prinášal správy len

⁷⁰ SÚA, Praha. PMR, XVIII-2. K. Krofta na zasadnutí vlády 23. 9. 1938.

o krivdách, „českých zverstvách“, bití a prenasledovaní Nemcov, ale mnohí obyvatelia nemeckého pôvodu sa tým cítili dotknutí a tvrdili: „Naložili sme Čechom najmenej toľko, ako oni nám.“⁷¹

Neúspech československého ovplyvňovania svetovej verejnosti spočíval aj v postupoch, aké volili kompetentné miesta v Prahe a pracovníci SdP poverení prácou s masmédiami. „Keď sa v niektorom zapadlom mestečku alebo dedine pobili Česi so sudetskými Nemcami zobral Ullrich (Oskar Ullrich, tlačový šéf SdP) v Prahe telefón a každý zo spravodajcov mal historku v nemeckom podaní, skôr ako sa Česi o príhode vôbec dozvedeli. A okolo desiatej hodiny večer, keď práve začínala moja denná práca a kedy hlásila sudetonemecká strana zo severných Čiech zrážku za zrážkou, boli činovníci českej tlačovej služby pravidelne buď v posteli, ale ich nebolo možné zastihnúť. Mal som denné a nočné číslo Ullrichovho telefónu a Ullrich bol vždy na svojom mieste. Mal som rovnako telefónne čísla ôsmich pracovníkov štátnej tlačovej služby československého ministerstva zahraničia. Ťahal som však pánov s ospravedlnením vždy buď s posteľou, alebo z niektorej reštaurácie. Neboli na to zvyklí. Ukončili svoju dennú prácu, a teda mali už po povinnostiach. Domnievali sa, že pravdivé vyličenie nejakého incidentu môže počkať do rána. Príliš sa spoliehali na pravdu. Heslom ich krajiny bolo: Pravda zvíťazí.“⁷² Realitu týchto tvrdení potvrdzuje skutočnosť, že v Prahe si plne uvedomili význam a dosah propagandy až 16. 9. 1938, keď vzniklo ministerstvo pre tlač na čele s Hugom Vavrečkom.

Obdobná bola však situácia aj na československých zastupiteľských úradoch. Tlačová služba na vyslanectvách v Paríži a Londýne bola „v rukách inteligentných a ochotných úradníkov, ktorých práca bola predtým často chválená, no títo nemajú pri rozsiahlom pracovnom zadaní ani len technickú možnosť zásobovať náležite a pravidelne informačným materiálom žurnalistov“.⁷³

Náklady a postoje verejnosti sa v priebehu septembra menili a modifikovali, ale keď došlo k podpísaniu Mníchovskej dohody, všeobecne vo svetovej verejnej mienke zavládlo uspokojenie a často priam nadšenie. Mimoriadne tento stav potvrdzovalo privítanie N. Chamberlaina a zvlášť E. Daladiera po návrate z mníchovskej konferencie. Národy a štáty túžili po zachovaní mieru a mnohí sa domnievali, že v Mníchove štyri veľmoci na jeho záchranu urobili nesmierne veľa. Existovalo aj iné, skeptické hodnotenie Mníchova, vystihujúce nielen podstatu dohody veľmocí, ale aj jej priame negatívne dôsledky, vrátane povzbudenia nacistického Nemecka k ďalšej agresii. Wiston Churchill už v septembri 1938 konštatoval: „Nie je ohrozené len Československo, ale rovnako sloboda a demokracia všetkých národov. Presvedčenie, že bezpečnosť môže byť dosiahnutá hodením malého štátu vlkom, je osudný omyl.“⁷⁴ Tieto varovné hlasy, prognózy sa strácali v eufórii, ktorá nastala. V uvedenom širokom kontexte len málo politikov chápalo alebo chcelo pochopiť cenu, za akú sa mier zachránil, aj keď zainteresovaní si uvedomovali možné následky.⁷⁵ Vo všeobecnosti dočasne prevládalo pozitívne videnie budúcnosti, nádej, že

⁷¹ MORELL, S.: Viděl jsem ukřižování. Sudety 1938 – 1939. Brno 1995, s. 104.

⁷² Tamže, s. 48–49.

⁷³ Memorandum Vladimíra Clementisa o nových formách československej propagandy vo Francúzsku a Anglicku roku 1938. Ed. L. Deák. In: Slovanský přehled, 1978, č. 6, s. 491.

⁷⁴ CHURCHILL, ref. 57, s. 275.

⁷⁵ Československý vyslanec v Paríži v správe zo 4. 10. 1938 o rozhovore s E. Daladierom písal: „Daladier opakoval znova a znova, že to čo robí sa mu nadovšetku mieru hnuší“ a vie dobre „čo znamená Mníchov nielen pre Československo ale tiež i pre Francúzsko“. Dokumenty, ref. 17, zv. 2, dok. 829.

sa podarilo zachrániť mier. V tomto kontexte len málokoho zaujímala obeť, ktorú prinieslo Československo, navyše, keď sa zdalo, že by mohla byť primeraná dosiahnutému výsledku.

Mníchovská dohoda bola diktátom veľmoci, ktorý československé vládne kruhy akceptovali z obavy, že v izolovanej vojne by sa štát nedokázal ubrániť a došlo by k obrovským ľudským stratám – „zničeniu národa“. Ako však ukázal ďalší vývoj tento „spôsob záchrany mieru“ nielenže nebol účinný, ale naopak posilnil a podporil agresívne ambície nacistického Nemecka. Dôležitým poučením sa do budúcnosti stal fakt, že ustupovaním pred agresorom sa nedá zabrániť vojne.

2002

Národnostný štatút a štátoprávne programy na Slovensku roku 1938.

Zložité postavenie republiky koncom 30. rokov, jej bezprostredné ohrozenie zo strany nacistického Nemecka a nevyriešené vnútropolitické pomery utvárali atmosféru pre opätovné, resp. nové posudzovanie mnohých otázok, ktoré republika ako bremeno ťahala za sebou už dvadsať rokov. Medzi komplikované a prakticky trvalé problémy patrilo česko-slovenský vzťah a hlavne forma jeho štátoprávneho vyjadrenia. Politické strany na Slovensku hodnotili túto otázku zo značne rozdielnych pozícií. Vyplyvalo to už zo samotného spôsobu prístupu k česko-slovenským vzťahom, t.j. či ich chápali v kontexte širších medzinárodných a geopolitických súvislostí, zložitých vnútropolitických podmienok, alebo len ako bilaterálnu záležitosť. Pritom však prakticky všetky, okrem iredentistických strán národnostných menšín sa usilovali o posilnenie republiky voči nátlaku zo zahraničia a považovali udržanie jej teritoriálnej celistvosti a samotnej existencie za rozhodujúci predpoklad uplatnenia demokratických a národných práv Slovákov a zachovanie územnej celistvosti Slovenska v danej etape vývoja. Pravda spôsob a forma, akými chceli uvedené ciele dosiahnuť, boli často diametrálne odlišné a presadzovanie úzko stranických pohľadov, navyše neoslobodených od egoistických zámerov, spochybňovalo jednotlivé kroky politických subjektov na slovenskej politickej scéne. Súčasne však silneli hlasy volajúce po národnej jednote a spoločnom postupe, čo bola samozrejماً reakcia na vzrastajúce vonkajšie ohrozenie štátu. Vo fungujúcej demokratickej spoločnosti dochádza k prirodzenému a spontánnemu utváraniu národnej jednoty predovšetkým v prípadoch bezprostredného ohrozenia samotnej existencie štátu. Táto tendencia sa výrazne prejavila aj v Česko-Slovensku a smerovala k hľadaniu možného zblíženia medzi dvoma najvplyvnejšími stranami a na Slovensku osobitne ľudákmi a agrárnikmi. Výnimočnú úlohu v tomto smere mohlo zohrať úspešné riešenie česko-slovenského vzťahu, najmä v štátoprávnej rovine, pretože pokrok v tomto smere sa považoval za predpoklad odolnosti republiky voči zahraničnému nebezpečenstvu.

V slovenskom politickom pohybe koncom 30. rokov bol najvplyvnejšou osobnosťou Milan Hodža. Už samotný fakt, že bol prvým Slovákom, ktorý zastával funkciu predsedu vlády, dodával váhu jeho politickému vplyvu. M. Hodža bol pragmaticky neškrupulóznym politik, ktorý dávno pochopil, že jeho postavenie vedúceho činiteľa slovenských agrárnikov nie je dostatočne podložené silou. Rovnako roztrieštený politický tábor na Slovensku nevelmi zavážil pri rozhodovaní o dôležitých celoštátnych veciach. Len jednoduchá volebná matematika a podiel Slovákov na počte obyvateľov republiky napovedali, že ak sa má slovenský politický živel výraznejšie presadiť v pražskom prostredí, je nutná určitá dohoda alebo aspoň spoločný postup väčšiny politických strán zo Slovenska. Patrilo medzi trvalé ambície M. Hodžu existujúci stav zmeniť, dodať váhu slovenskej politike v hlavnom meste republiky, tým posilniť svoje pozície a zaujať bezkonkurenčné prvé miesto na slovenskom politickom nebi.

Postoj M. Hodžu k slovenskej otázke, ale hlavne k jej štátoprávnej stránke vychádzal zo širších stredoeurópskych a celoštátnych súvislostí. Pri hľadaní spôsobov úpravy a nápravy zložitých národných a národnostných pomerov v republike mal v druhej polovici 30. rokov vždy

na myslí aj širšie strategicko-politické zámery smerujúce k utvoreniu hospodárskej, resp. politickej spolupráce stredo európskych štátov, ktorú myšlienku sa pokúsil realizovať v druhej polovici 30. rokov.¹ V svojej podstate sa M. Hodža vždy, aj neskôr počas 2. svetovej vojny klonil v strategických zámeroch k myšlienke širšieho stredo európskeho usporiadania ako konsolidačného faktoru v národne a národnostne komplikovanom regióne. Základný fakt, že žiaden zo štátov existujúcich v tomto priestore nebol čisto národný, ale skladal sa z viacerých národov, resp. každý mal početné menšiny, ho automaticky viedlo k snahe nájsť aspoň čiastočné riešenie národnostných pomerov v republike.

M. Hodža v druhej polovici 30. rokov sa usiloval ovplyvniť vývoj v Česko-Slovensku takým smerom, aby podporil spoločné záujmy štátu, ale aj jeho regionálne a národné zložky. Je sympomatické, že vychádzal z úpravy niektorých otázok nemeckej menšiny, uvažoval o opatreniach na Podkarpatskej Rusi a v súvislosti s tým presadzoval decentralizačné prvky vo vzťahu k Slovensku.² Plány M. Hodžu nemali takto svoj pôvod v reakcii na momentálne politické dianie, ale vyplývali z hlbších základov a predstavovali dozrievanie jeho dlhodobých politických koncepcií. Premiér si bol pritom vedomý toho, že zásadné úpravy vo vzťahu Čechov a Slovákov sú možné len pri komplexnom riešení celoštátnych pomerov. Bez ohľadu na množstvo rôznych demagogických, ale aj „národných“ a iných argumentov, podstatná zmena v štátovom postavení Slovenska nebola v tomto období v praktickej politike možná bez paralelnej úpravy postavenia Nemcov v republike, resp. opačne. Z pohľadu pražskej, celoštátnej alebo centralistickej politiky mohli sa upraviť česko-slovenské štátovoprávne otázky v najlepšom prípade paralelne s týmto problémom alebo ako súčasť celkovej prestavby republiky. Česká politika potrebovala „československý národ“ nielen proti nemeckej menšine, ale aj preto, aby mohla v zahraničí tvrdiť, že na území štátu žije „70 % obyvateľov československej štátnej príslušnosti národnosti československej, ruskej a maloruskej“. Len takto sa mohlo Česko-Slovensko prezentovať ako útvar s kvalifikovanou (viacej ako dvojtretinovou) väčšinou obyvateľstva jednej národnosti (národa).³

V týchto širších medzinárodných a vnútropolitických súvislostiach nie je podstatné, či M. Hodža chcel alebo nechcel rešpektovať zásadu, že určujúcim pri usporiadaní pomerov v republike je riešenie sudetonemeckého problému, ale ak chcel zostať ministerským predsedom, tak musel postupovať v rámci tejto požiadavky. Možno povedať, že koncom 30. rokov budoval svoju koncepciu posilnenia samosprávy a kompetencií Slovenska ako súčasť tohto celkového riešenia alebo v nadväznosti naň. Zdalo sa to z taktického a politického hľadiska najvýhodnejšie a v podstate na poste, na ktorom pracoval, to bola pravdepodobne jediná alternatíva. Jeho predstavy boli súčasne v súlade s celkovou politickou líniou agrárnej strany.

Pre vládu české kruhy bolo koncom 30. rokov rozhodujúcim vyriešiť postavenie nemeckej menšiny v republike, k čomu ju nútili aj západné veľmoci.⁴ V nadväznosti na uvedené koncepcie sa vo vedúcich kruhoch republikánskej strany, najmä v okolí R. Berana objavovala už koncom r.1937 myšlienka poskytnutia autonómie Nemcom, Maďarom, Poliakom a Slovákom.

¹ DEÁK, L.: Zápas o strednú Európu 1933-1938. Bratislava 1986, s. 124 a n; KVAČEK, R.: Nad Evropou zataženo. Praha 1966.

² MÚDRY, M.: Milan Hodža v Amerike. Chicago 1949, s. 51-52.

³ Archív Kancelárie prezidenta republiky. D II 610/1938. Dôvodová správa k Národnostnému štatútu.

⁴ KVAČEK, R.: KSC a vládní koalice v roce 1938. In: Československý časopis historický, 1971, č.2, s. 162.

Pritom nešlo o jednostrannú iniciatívu smerom k Slovensku, ale o širší prístup k riešeniu národnostných problémov.⁵ Z tohto hľadiska prakticky existovala možnosť, aby ministerský predseda pri riešení pomerov nemeckej menšiny a vôbec národnostných menšín presadil aj svoje plány pokiaľ ide o Slovensko. Táto koncepcia bola podložená koncom tridsiatych rokov najmä názorom M. Hodžu, že „väčšina smerodajných českých ľudí už roku 1937 bola ochotná o slovenskej samospráve nielen jednať, ale že aj upúšťala od meravého stanoviska pražských centralistov.“⁶

Koncom 30. rokov vychádzal M. Hodža z princípu, že „je neúčelné dávať rozhodovanie o domácich národných veciach miestneho významu Prahe. Toto rozhodovanie je samozrejmom úlohou a právom Slovenska. Ústrednej štátnej správe nech zostanú veci celoštátneho významu.“⁷ Boli to myšlienky formované ex post, ale všetko nasvedčuje tomu, že M. Hodža síce navonok odmietal myšlienku autonómie, resp. záväznosť Pittsburskej dohody, ale v podstate nepochyboval, že vývoj smeruje k novej forme štátoprávneho usporiadania republiky. Ani v druhej polovici 30. rokov, hoci všetko nasvedčuje tomu, že sa výrazne klonil k požiadavke autonómie, t.j. všestrannému zvýšeniu právomoci slovenských orgánov, sa túto myšlienku neodvážil verejne jednoznačne pomenovať. Domnieval sa, že nemôže verejne vystúpiť s požiadavkou autonómie a považoval za nutné čakať, „až dozrie čas.“⁸ Na tieto zásady nadväzovalo jeho striktné rozlišovanie českého a slovenského nacionalizmu, ale v praktickej politike bol opäť opatrný. M. Hodža a väčšina politických reprezentantov agrárnej strany korigovali svoje čechoslovakistické predstavy, modifikovali názory, ale naďalej na politickej scéne korčuľovali. Mali kritické pohľady na politické a hospodárske postavenie Slovenska v republike, v tomto smere dlhodobo požadovali zmeny, ale nie celkom jasne sa stavali k teórii čechoslovakizmu, nezaujímal ich jednoznačný postoj k samobytnosti slovenského národa, len postupne menili svoje názory na štátoprávne usporiadanie a pod.

M. Hodža pri určovaní postoja k Slovensku v druhej polovici 30. rokov vychádzal z názoru, že riešenie česko-slovenských, ale aj ďalších politických problémov v slovenskom prostredí je závislé od nájdenia určitej formy spolupráce, porozumenia, resp. dohody s ľuďmi. Túto koncepciu sa pokúšal uskutočňovať predovšetkým po menovaní za predsedu vlády. Rokovania s ľuďmi však neprinesli pozitívne výsledky. Premiér nemohol akceptovať požiadavku Hlinkovej slovenskej ľudovej strany na autonómiu, pretože by sa musel vzdať svojho postu a ľudáci nemohli opustiť dvadsaťročný program, ak nechceli utrpieť politické fiasko. Začiatkom r. 1937 sa Hodžova vláda sústredila na niektoré úpravy zemského (krajinského) zriadenia, t.j., aby sa vnútorné záujmy regionálnych zložiek premietli do spoločných záujmov štátu. V podstate išlo o určitú decentralizáciu moci a zvýšenie právomoci krajinských prezidentov pri menovaní úradníkov. Návrh však neprešiel, pretože narazil na nepochopenie a odpor niektorých ministrov.⁹

V nadväznosti na tieto myšlienky začali agrárci aktívne postupovať aj na Slovensku. Iniciatíva opäť vyšla od ministerského predsedu, ktorý v decembri 1937 poveril poslanca J. Lichnera, aby vypracoval návrh na rozšírenie právomoci krajinského prezidenta a krajinského zastupiteľstva. Išlo o dosť neurčitý projekt decentralizovanej samosprávnej autonómie bez zá-

⁵ KRÁL, V.: Politické strany a Mnichov. (Dokumenty). Praha 1968, s. 51.

⁶ MÚDRY, M.: c.d., s. 54.

⁷ Archiv Národního muzea, f. M. Hodža, kart. 5, č. 300. Nové časy, 13. 11. 1941.

⁸ GAŠPAR, T. J.: Pamäti II (rkp), s. 297

⁹ MÚDRY, M.: c.d., s. 51-52.

konodarného snemu a s tolerantným prístupom k otázke samobytnosti slovenského národa. Perspektívne mohlo ísť o hospodárske vyrovnanie Slovenska s českými krajinami. Projekt schválil akčný výbor slovenských koalíčných poslancov začiatkom r. 1938. Jeho podstatou malo byť prijatie nového jazykového zákona, okamžité riešenie personálnych otázok, t.j. absolútne nedostatku zastúpenia Slovákov v ústredných orgánoch a pod.¹⁰ Svojím obsahom bol projekt súčasťou celkového úsilia Hodžovej vlády rozšíriť začiatkom r. 1938 vládnu kombináciu o Ľudákov určitým rešpektovaním ich požiadaviek.

M. Hodža chcel utvoriť tzv. veľkú koncentračnú vládu, ktorá by spoločným postupom politických strán dokazovala aj pred zahraničím jednotu a pripravenosť brániť republiku. Mala sa demonštrovať stabilita vnútropolitických pomerov tiež postupným likvidovaním sporov medzi Čechmi a Slovákami. Ich odstránením by sa dokumentovala zomknutosť oboch národov pred hroziacim nebezpečenstvom zvonka. Prípadný vstup Ľudákov do vlády by takto mal všestrannejší dosah a súčasne by sa otvorili možnosti pre riešenie postavenia slovenského národa v zmysle aspoň určitej formy decentralizácie moci, čo by bolo možné prezentovať ako čiastočné naplnenie autonomistického programu. S realizovaním tejto politiky sa spájali nádeje, že slovenská otázka prestane byť akútnym problémom a súčasne by sa zabránilo utvoreniu jednotného autonomistického frontu v republike. Nádej na realizáciu aspoň časti týchto plánov sa zdala byť reálna, pretože HSLS sa nestavala apriórne negatívne k možnosti vstupu do vlády.

Základným politickým programom a všeobecným cieľom HSLS ostávala aj r. 1938 praktická realizácia a naplnenie zásad Pittsburskej dohody v politickom živote, t.j. tej časti, v ktorej sa hovorilo, že „Slovensko bude mať svoju vlastnú administratívu, svoj snem, svoje súdy“. Prirodzene, že predstava autonomistického programu bola už oveľa širšia a mala sa dotýkať mnohých sfér politického, hospodárskeho a kultúrneho života, pričom však jednoznačne a precízne nebola formulovaná v štátoprávnej oblasti. Nebolo to možné tiež preto, že Ľudáci ani v druhej polovici 30. rokov nepostúpili pri realizácii ich programu veľmi dopredu. Nárast strany ustrnul a získal 30 % hlasov celého autonomistického bloku na Slovensku v parlamentných voľbách r. 1935 tento stav potvrdzoval. HSLS nemala sil ani prostriedkov presadiť svoje požiadavky, pretože v danom období v demokratických podmienkach nedokázala získať pre svoj program ani jednu tretinu obyvateľov, ak k nim nepripočítame maďarské a nemecké voličstvo, ktoré podporovalo autonomistické požiadavky. Vedúcim činiteľom bolo viac-menej jasné, že „nie je možné dostať razom všetko“ a snažili sa postupovať dopredu aspoň čiastkovými výsledkami.¹¹ V popredí ich záujmu preto nebolo okamžité uskutočnenie autonomistického programu v celom jeho rozsahu, vrátane štátoprávnej zmeny, ale viac-menej konkrétne požiadavky. Ale ani tie sa nepodarilo presadiť. Nádeje vkladané do E. Beneša sa ukázali iluzórne a prezident ani za podporu Ľudákov vo voľbách nebol ochotný podstatnejšie zmeniť svoje názory na otázky autonómie.

Určitá príležitosť sa tiež videla v menovaní M. Hodžu za premiéra československej vlády. Ľudáci očakávali, že slovenská otázka sa stane predmetom komplexnejšieho rokovania, ale výsledok nebol žiadny. Rozhovory o možnosti vstupu Ľudákov do formujúcej sa vlády M. Hodžu po r. 1935 nepriniesli úspech.

¹⁰ Vojenský historický archív, f. V. Klecanda /38/. č. 492/2. J. Lichner: Poznámky k prednáške J. Paulinyho Ako došlo k 14. marcu. ŠÚA SR, NS, š. 45, s. 100-109. J. Ursíny 14. 11. 1946.

¹¹ ČULEN, K.: Po Svätoplukovi druhá naša hlava. Cleveland, Ohio 1947, s. 174.

Snaha M. Hodžu utvoriť pravicový front v republike r. 1938 a novú politickú kombináciu na Slovensku dávala príležitosť Ľudákom znova aktivizovať svoj postup aj v rokovaníach s vládou. Tvárili sa síce rozpačito a neurčito, ale M. Hodža tým, že ich volal do vlády, opäť im ponúkal nádej na presadenie niektorých požiadaviek. HSLŠ v svojej snahe stať sa rozhodujúcou a určujúcou politickou silou na Slovensku nebola ani r. 1938 omnoho ďalej ako v nedávnej minulosti. Bola najsilnejšou politickou stranou na Slovensku, vyhlasovala sa za jedinú reprezentantku slovenského národa, ale takéto sebavedomé a fakticky nepodložené vyhlásenia okrem jej vlastných členov nik nemienil a nechcel rešpektovať. Časť jej starších prívržencov bola politicky unavená z dlhodobých bezvýsledných bojov, ale na druhej strane mladá generácia velila: „V Novom roku do útoku“. Prakticky však okrem politického hurhaja ich taktika nevedla ku konkrétnym výsledkom. Bez ohľadu na množstvo rôznych vyhlásení, pokusov o politické dohody, demonštrovanie sily a rozhodnosti zostávalo pre Ľudákov aj r. 1938 prvoradou možnosťou rokovaním s vládou, resp. prezidentom presadiť svoje požiadavky. Napriek tomu, že sa snažili zostríť formy politického boja, vyvolávať až zdanie konfrontácie, zainteresovať na riešení slovenskej otázky aj politické sily zo zahraničia, postup ich reprezentácie bol odlišný. V rade prejavov v poslaneckej snemovni a senáte v marci 1938 vyhlasovali, že sú za celistvosť Československa a pokladajú ho za štát, v ktorom sa plne môže uplatniť individualita slovenského národa.¹²

V rámci HSLŠ existoval dosť podstatný rozdiel medzi ideovo-politickým pôsobením jej masmédií, vystupovaním a postupovaním radových členov, vyhláseniami, ktoré odznievali na búrlivých manifestáciách, a tým, čo možno považovať za reálny program strany prezentovaný jej vrcholnými orgánmi. HSLŠ rozpracovala, hájila a presadzovala striktné národný program, pričom v centre jej pozornosti boli požiadavky uznania národnej samobytnosti Slovákov, decentralizácia zákonodarnej, výkonnej a súdnej moci v zmysle Pittsburskej dohody, adekvátny percentuálny podiel Slovákov na riadení štátu a pod. Bol to program, ktorý sa na jednej strane stal príťažlivým pre jej početných prívržencov, ale tiež neprijateľným pre omnoho početnejších odporcov. Často deklarované vyhlásenia, že ľudová strana je jedinou reprezentantkou slovenského národa, sa nepovažovali len za skresľovanie skutočného stavu, ale aj za vyjadrenie ambícií podieľať sa na moci bez patričnej participácie ostatných politických subjektov na Slovensku. Vo verejnosti panovali tiež značné výhrady k autonomistickému programu, a preto z týchto príčin, aj taktických dôvodov sa nie vždy a v každom prípade úplne totožné formulovali požiadavky HSLŠ. Typickým príkladom takéhoto postupu boli aj rokovania o vstupe Ľudákov do vlády r. 1938.

HSLŠ dlhodobo vychádzala vo svojom programe z názoru že „boj Slovákov za politickú autonómiu Slovenska nie je v podstate nič iné ako boj za praktické uplatnenie sebaurčovacieho práva slovenského národa v Česko-Slovenskej republike“. Ďalej jednoznačne deklarovala, že spravodlivé riešenie slovenského problému je nielen „záujmom slovenského národa, ale aj záujmom obrany a bezpečnosti Československej republiky.“¹³ Tieto myšlienky tvorili tiež obsah požiadaviek, ktoré Ľudáci kládli v rozhovoroch s M. Hodžom a E. Benešom začiatkom r. 1938.

¹² Těšnopisecké správy 143. schůze poslanecké snemovny 29. 3. 1938. J. Tiso v mene poslaneckého klubu HSLŠ, s. 18; SOKOL, M.: Náš boj za politickú autonómiu. Bratislava 1938. Prejav v poslaneckej snemovni 9. 3. 1938.

¹³ Tamže, J. Tiso 29. 3. 1938.

Hlinka v rokovaníach s predsedom vlády vo februári 1938 postavil podmienku, že HSLS vstúpi do vlády, ak bude zákonom zaručené právo Slovenska na autonómiu. Podobnú argumentáciu rozvinuli v prejavoch v poslaneckej snemovni M. Sokol a v senáte K. Mederly. V danej etape vývoja sa pod pojmom autonómie, ako to formuloval K. Mederly, chápali požiadavky uznania právnej osobitosti slovenského národa, novelizácia jazykového zákona, decentralizácia výkonnej moci, ustanovenie zákonodarného snemu, reorganizácia krajinskej samosprávy na princípoch demokracie a zriadenie školskej rady.¹⁴

Podstata nedorozumení medzi premiérom a HSLS nespočívala v obsahu ľudáckych návrhov, ktoré v porovnaní s neskoršími projektmi boli umiernené, ale v samotnom princípe priznania autonómie. Radikáli v HSLS vystúpili koncom februára s požiadavkou uskutočnenia autonómie bez prietáhov a vyjednávania. Umiernené krídlo, ktorého stanovisko tlmočil A. Hlinka M. Hoďžovi, postavilo dve alternatívy. Ihneď realizovať autonómiu a ak by to nebolo možné, potom ústavným zákonom zabezpečiť, aby autonómia v duchu Pittsburskej dohody vstúpila do platnosti v priebehu dvoch rokov.¹⁵ Radikálne krídlo požadovalo okamžité uskutočnenie autonómie. Premiér hodnotil podmienky HSLS ako neprijateľné, hoci z politického hľadiska možno považovať Mederlyho projekt za umiernený a kompromisný. To bola zrejme aj jedna z hlavných príčin, prečo správy o možnosti vstupu ľudákov do vlády vyvolali znepokojenie v Maďarsku a Poľsku. Obavy z dôsledkov takéhoto kroku mali aj vodcovia Maďarskej zjednotenej strany, ktorí žiadali, aby sa Budapešť pokúšala vplyvať na HSLS prostredníctvom Varšavy. Poľskí a maďarskí diplomati sa dohodli, že treba urobiť všetko pre to, aby ľudáci nevstúpili do vlády.¹⁶ Pre Maďarsko a Poľsko bolo nežiaduce, aby došlo k politickej dohode a ku konsolidácii vnútropolitických pomerov v republike. Ich podpora HSLS, bez ohľadu na stanovisko vedenia tejto strany k obom krajinám a ich politickým zámerom, smerovala k tomu, aby sa v republike udržiavala permanentne politická nestabilita. Súčasťou týchto plánov bolo aj usmernenie činnosti Maďarskej zjednotenej strany na podporu autonómie Slovenska.¹⁷

Poľský a maďarský postoj k vstupu HSLS do vlády nebol rozhodujúcim dôvodom ľudáckeho „nie“. Príčiny spočívali v domácich zložitých pomeroch, ale práve tento zákrok ukazoval, že nevyriešené česko-slovenské vzťahy dávajú výnimočnú možnosť cudzím štátom ovplyvňovať vývoj v republike. Na túto nôtu hrala aj Sudetonemecká strana počas návštevy jedného z vedúcich činiteľov K. H. Franka v Ružomberku vo februári 1938. A práve neúspech rozhovorov o vstupe ľudákov do vlády prispel k utvoreniu autonomistického frontu v republike a určitej, viacej však formálnej ako skutočnej spolupráci HSLS so Sudetonemeckou stranou a Maďarskou zjednotenou stranou. Prírodzene, na tento krok reagovali ostatné strany na Slovensku odmietavo, takže snaha cestou vstupu ľudákov do vlády konsolidovať situáciu sa minula účinkom a naopak, došlo k zostreniu vzťahov medzi politickými stranami. Možnosť dosiahnuť aspoň čiastočné zmeny v postavení Slovenska v republike cestou spoločného postupu viacerých strán sa ukázala v danej etape neuskutočniteľnou.

¹⁴ Reč senátora K. Mederlyho v senáte 9. 3. 1938. Bratislava 1938, s. 17-18; SIDOR, K.: Slovenská politika na pôde pražského snemu. II. Bratislava 1943, s. 246.

¹⁵ Magyar Országos Levéltár. (MOL) Küm. pol. 1938-7/43 – 871 /25/. Bratislava 10. 3. 1938. Mikrofilmy HÚ SAV.

¹⁶ MOL Küm. pol 1938-65-155. 1938-7-122. Bratislava 26. 2. 1938, Varšava 8. 3. 1938.

¹⁷ ADAP-D-II, dok. 54, s. 97.

Ďalšou dôležitou a v podstate najvýraznejšou aktivitou HSLS bolo vypracovanie návrhu na vydanie ústavného zákona o autonómii Slovenska. Projekt pripravili F. Ďurčanský, A. Kočiš a M. Sokol a po schválení vedením strany ho publikovali v Slovákú 5.6.1938. HSLS prišla s novým prepracovaným koncepčným programom v čase vrcholiacej predvolebnej kampane do obecných zastupiteľstiev, ale aj v období veľmi intenzívnych príprav národnostného štatútu, okolo ktorého vládne strany robili reklamu ako o ich iniciatívnom postupe pri riešení slovenskej otázky. To však boli len druhoradé motívy ľudáckej iniciatívy. Podstata spočívala v snahe prezentovať koncepčný program autonómie Slovenska. Návrh aj preto vychádzal zo všeobecného ustanovenia, že „Slovenská krajina je autonómnou súčiastkou Československej republiky“ a žiadal utvorenie snemu a autonómnej vlády. Úradným a vyučovacím jazykom mal byť slovenský jazyk, pričom jazykové práva menšín sa zachovávali podľa ustanovenia dohody zo Saint-Germain-en Laye. Národné zhromaždenie malo vykonávať zákonodarnú moc vo veciach ústavnej listiny, zahraničnej politiky, národnej obrany, štátneho občianstva, meny, mier, váh, dopravy, ciel, pošty, správy štátneho dlhu, daní, monopolov a štátnych podnikov. V ostatných veciach vykonával zákonodarnú moc snem Slovenskej krajiny. Ľudácky projekt z 5. 6. 1938 menil doterajšiu formu centralistického štátu na federatívnu republiku.

Z politických strán na Slovensku nepodporila projekt HSLS ani jedna s výnimkou Maďarskej zjednotenej strany, resp. Karpatskonemeckej strany. Všetky ostatné politické subjekty vrátane autonomistickej Slovenskej národnej strany mu vytýkali nedostatky vo všeobecnej rovine politického oslabovania súdržnosti štátu, narušenia jeho jednoty, utvárania dualizmu, hľadania podpory v Poľsku a Nemecku a pod.,¹⁸ t.j. viac-menej v ideologickej oblasti. Vyhýbali sa však konkrétnej analýze a hodnoteniu jednotlivých článkov a v nadväznosti na to celej problematiky česko-slovenských vzťahov. V žiadnom prípade postoj verejnosti a politických strán k návrhu HSLS neodrážal vzťah slovenskej spoločnosti k požiadavke nového formovania česko-slovenského pomeru, vrátane oblasti štátoprávnej. Na druhej strane projekt HSLS bez ohľadu na postoj oficiálnych miest a politických strán sa stal základom, na ktorom sa neskôr viedli rozhodujúce rokovania o novom usporiadaní.

Pod vplyvom zostrujúcej sa medzinárodnej situácie a priameho ohrozenia Československa sa rodila v ľudáckych kruhoch aj ďalšia alternatíva štátoprávneho usporiadania, ktorej podstata vyplývala z predpokladu vonkajšieho násilného rozbitia republiky. V HSLS silnelo presvedčenie, že rok 1938 bude vo vývoji Európy znamenať obdobný prelom ako rok 1918 a dôjde k vážnym politickým a teritoriálnym zmenám. V tomto kontexte nedôverovali existujúcim zárukám bezpečnosti štátu a najmä praktickej účelnosti jeho zmlúv so ZSSR a Francúzskom.¹⁹ Na základe týchto kritérií sa postupne klonili k názoru, že nacistické Nemecko sa stávalo jednou z najsilnejších a perspektívne najmocnejších mocností na kontinente a jeho rozhodujúce postavenie v strednej Európe bolo bezkonkurenčné. Logickým záverom bolo, že v prípade rozbitia Česko-Slovenska sa vytvorí v podunajskom priestore nová situácia, ďalej sa posilní vplyv tretej ríše a od nej bude závisieť nové teritoriálne usporiadanie tejto oblasti. Pritom panovalo presvedčenie, že nejde o krátkodobé, ale trvalejšie mocenské presuny, ktorým sa treba prispôsobiť už len

¹⁸ Slovenský denník; Robotnícke noviny; Národné noviny; Slovenské zvesti atď. 6.-12. 6. 1938.

¹⁹ Slovák, 16. a 18. 3. 1938 (cenzurované). SOKOL, M.: c.d., Prejav v poslaneckej snemovni 9. 3. 1938.

v dôsledku rozloženia mocenského vplyvu v strednej Európe. Ľudáci v kontexte týchto úvah chceli riešiť aj mnohé ďalšie problémy, v prvom rade udržanie územnej celistvosti Slovenska. Obávali sa, že v prípade jeho rozdelenia alebo roztrhnutia sa už v budúcnosti nepodarí obnoviť integritu krajiny.

V nadväznosti na tieto úvahy chceli zabezpečiť aj určitú formu samosprávy v zmysle predstáv o autonómii. Východisko zo zložitej situácie videli v dohode s politickými predstaviteľmi národnostných menšín, hlavne maďarskej a postupne tiež v prípadnej únii s Poľskom, resp. Maďarskom, ale len v prípade násilného rozbitia Česko-Slovenska. Vyjednávania Ľudákov vo Varšave a Budapešti sa začali už koncom r. 1937, ale intenzívnejšie sa prejavili v polovici r. 1938 počas návštevy K. Sidora v Poľsku z príležitosti privítania delegácie amerických Slovákov a pobytu J. Tisu na eucharistickom kongrese v Budapešti.²⁰ Kontakty s poľskými politikmi vyvrcholili 28. 9. 1938 predložením návrhu J. Tisu a K. Sidora v mene vedenia strany poľskému vyslancovi v Prahe K. Papéemu na utvorenie dualistickej únie medzi Poľskom a Slovenskom, „ak by územie Československej republiky bolo napadnuté vonkajším nepriateľom a niektorá jeho čiastka by bola zaujatá tak, že Slovensko by bolo nutné vyhlásiť svoju samostatnosť.“²¹ Vedenie HSLS nedostalo z Varšavy odpoveď, čo samo osebe svedčí, ako sa v Poľsku celý projekt posudzoval.

Ľudácka iniciatíva nájst' pre Slovensko východisko v únii alebo inej forme štátoprávneho usporiadania so susednými krajinami, ak by došlo k rozbitiu republiky zvonka, svedčila o tom, že HSLS v podstate nepočítala v budúcnosti s možnosťou obnovenia Česko-Slovenska po jeho násilnom rozpade. Z globálneho pohľadu – a to je pre stranu podstatné – išlo o vyjadrenie postoja k hlavným smerom svetového vývoja, k demokratickým a totalitným štátom. Spôsob ľudáckeho hľadania východiska z krízy znamenal, že v strane prevládol alebo prevažoval názor, ktorý v globálnom vývoji viac dôveroval v silu a perspektívu totalitných (fašistických) režimov ako demokratických veľmocí.

V druhej polovici 30. rokov boli s riešením slovenských pomerov vždy úzko späté konkrétne politické ambície a zámery a samotný boj o moc z bezprostredného a hlavne perspektívneho hľadiska. Žiadnej politickej strane na Slovensku nešlo v zápasoch či súbojoch o štátoprávne zmeny, len a výlučne o zlepšenie pomerov na Slovensku, ale vždy a za každých okolností tiež o presadzovanie vlastných politických zámerov a ambícií. Národný program nikdy nebol len národným, nesledoval len záujmy spoločnosti, ale vždy bol programom politickej strany, ktorá sa chcela pomocou jeho presadenia dostať k moci. Bolo otáznne, do akej miery niektoré strany boli ochotné akceptovať aj účasť ostatných subjektov na moci, t.j. zachovávať pluralitnú demokraciu. Od vyhlásenia sa za jediného reprezentanta slovenského národa nebolo ďaleko k deklarovaniu jediného oprávneného zástupcu celého národa.

Vývoj názorov a koncepcií na usporiadanie vzťahov Čechov a Slovákov v rámci agrárnej strany po stroskotaní rozhovorov s Ľudákmi prechádzal značnou evolúciou.

Začiatkom jubilejného roku republiky sa zásadne stavali proti Pittsburskej dohode, pretože v prípade jej realizácie by vznikli tri snemy, čo považovali za štátny rozvrat. Jej uskutočnenie by

²⁰ DEÁK, L.: Autonómia Slovenska v plánoch horthyovského Maďarska roku 1938. In: Historický časopis. 36, 3, 1988, s. 403; DIMK-II, dok. 250, s. 457-8.

²¹ ČARNOGURSKÝ, P.: Deklarácia o únii Slovenska s Poľskom z 28. 9. 1938. In: Historický časopis. 16, 1968, 3, s. 415.

spôsobilo dualizmus medzi českými krajinami a Slovenskom, čo by malo mať aj značné finančné dosahy na Slovensko a pod.²² V mene koalíčných strán oficiálne tlmočil toto stanovisko v poslaneckej snemovni J. Ursíny 31. 3. 1938, keď vyhlásil, že väčšina Slovákov a obyvateľov Slovenska si legislatívnu úpravu autonómie nepraje, „lebo v nej vidí porušenie našej štátnej jednoty a tým ohrozenie našej národnej a štátnej existencie.“²³ Opatrnejšie sa o Pittsburskej dohode vyjadroval M. Hodža, ktorý ju síce nepovažoval za právnu zmluvu, ale len ako morálny záväzok.²⁴ Po ďalších podobných jednoznačných vyhláseniach došlo náhle už v júli, ale hlavne v auguste 1938 v tlači agrárnikov k úplnému obratu. „Nikto nás nepresvedčí“ – písal Slovenský denník 26. 7. 1938 – „že v pojme a obsahu autonómia sa už narušuje jednota a či dokonca ohrozuje suverénita štátu, keďže vlastne ide len o presuny kompetencie administratívnej a zákonodarnej“. Tento podstatný obrat spôsobila príprava národnostného štatútu a hlavne s ním súvisiace opatrenia, ktoré sa za určitých okolností mohli v prípade Slovenska dotknúť aj štátoprávnej oblasti. Ďalej pôsobili politické ciele agrárnikov, posun v názoroch M. Hodžu, E. Beneša a viacerých politikov v republike na riešenie národných a národnostných pomerov. Nemenej závažný bol aj vnútropolitický a hlavne vonkajší tlak.

Začiatkom roku 1938 bolo viac-menej zrejmé, že ak sa vláda nepokúsi nejakým iniciatívnym krokom ovplyvniť daný stav národnostnej otázky v republike, dôjde k neželateľnému zostrovaniu vnútro politickej situácie a k utváraniu možností na zasahovanie veľmocí do vnútorných záležitostí štátu. Jednoznačné signály v tomto smere prichádzali z Nemecka, najmä v súvislosti s prípravou a uskutočnením anšlusu. Hodžovej vláde sa nepodarilo adekvátne odpovedať na silnejúci tlak zvonka, a najmä sa jej nepodarilo dosiahnuť vnútro politickú konsolidáciu života. Padli plány nielen na zlepšenie vzťahov so Sudetonemeckou stranou, ale pre trvajúci odpor niektorých politických kruhov v Prahe aj k čiastočnej decentralizácii sa nepodarilo do vlády získať ani ľudákov. M. Hodža a agrárici stáli opäť na začiatku svojej cesty, pretože pre nich ako vládnu stranu bolo ťažko presadiť pokrok v riešení slovenskej otázky bez dosiahnutia pozitívnych výsledkov v rozhovoroch so Sudetonemeckou stranou a HSLS. Nové možnosti sa začali črtat' s prípravou koncepčného programu riešenia národnostných problémov formou národnostného štatútu. Je príznačné, že v súvislosti so začatím jeho priprav zmenili slovenskí koalíční partneri postoj k HSLS. M. Hodža prestal s nimi rokovať o vstupe do vlády a slovenská otázka v zmysle predstáv koalíčných strán sa mala a aj sa stala súčasťou komplexnejšieho riešenia národnostných pomerov v republike od marca do augusta 1938. V dôsledku tohto postupu sa dali očakávať aj taktické úspechy, t.j. posilnenie pozícií vládnych strán v politickom živote na Slovensku a oslabenie prestíže a vplyvu konkurenčnej HSLS.

Proces priprav a samotné vypracovanie národnostného štatútu bezprostredne ovplyvnil vývoj pomerov v nemeckých politických stranách v republike, medzinárodné a vnútro politické udalosti súvisiace s anšlusom a francúzsky a britský postoj k obrane republiky.²⁵ Najmä diplomatický nátlak západných veľmocí na urovanie vzťahov s nemeckou menšinou spôsobil, že sa urýchlene

²² Slovenský denník, 19. 1. 1938, 26. 2. 1938 atď.

²³ Těšnopisecké správy N.S.R.Č. 143. schůze poslanecké sněmovny, s. 6.

²⁴ SÚA, PMR, kart. 3865, č. 20/5. M. Hodža novinárom 20. 5. 1938.

²⁵ Archiv Federálního ministerstva zahraničních věcí. Telegramy odeslané, č. 402-404. Praha 12. 4. 1938.

začali prípravu na hľadanie nového modelu riešenia národnostných otázok. Na základe rozsiahlych konzultácií medzi politickými stranami vo vláde, ale aj aktivity prezidenta sa dospelo k záveru, že vzhľadom na všetky zahraničnopolitické a vnútorné tlaky je nutné zrevidovať doterajšie právne záruky národnostných menšín, zhrnúť všetky zákony do nového minoritného štatútu, a tým vytvoriť organický a logický celok. Vychádzalo sa, ako povedal M. Hodža 28. 3. 1938, z názoru, že „sme v Československu utvorili pomerne najdokonalejší súbor menšinových práv,“ ale neexistovala z nich kvalifikovaná sústava.

Iniciatíva Hodžovej vlády podporovaná prezidentom mala za cieľ zmierniť vnútropolitické napätie, vyjsť v ústrety požiadavkám opozičných síl, eliminovať tlak nacistického Nemecka a uspokojiť západné veľmoci. Pritom názory na obsah národnostného štatútu sa vyvíjali len postupne a od prvých všeobecných úvah prerástli v chápaní časti slovenských politikov až na možné zmeny v štátoprávnom usporiadaní. Signalizoval to predovšetkým kvalitatívne nový prístup k posudzovaniu národnostnej problematiky. Postupne sa opúšťala, resp. mala opustiť zásada budovania Česko-Slovenska ako národného štátu. Z týchto dôvodov sa pre nový projekt používal termín národnostný štatút, hoci sa dotýkal všetkých národov a národností.²⁶ V procese jeho prípravy išlo v prvom rade o hľadanie spôsobu, ako vyriešiť postavenie nemeckej menšiny v Česko-Slovensku. Ale jeho zámer a dôsledky mali byť oveľa širšie, pretože ako oznamoval E. Beneš: „Všetky riešenia, ktoré budú urobené, budú platiť pre všetky národnosti.“²⁷ Súbor pripravovaných zákonov prinášal preto mnohé zmeny v riešení nielen národnostných otázok, ale aj v postavení národov a mohol mať dôsledky tiež v štátoprávnej oblasti.

Vypracovanie národnostného programu na jar 1938 malo byť do značnej miery pokračovaním úsilia Hodžovej vlády o dosiahnutie koncentrácie národných síl, upokojenia vnútropolitckej situácie a pod. Počiatočným signálom novej iniciatívy bolo vládne memorandum z 18. 3. 1938 a oficiálne oznámenie M. Hodžu v rozhlasovom prejave o príprave národnostného štatútu. Konkrétne práce sa začali 31. 3. 1938 žiadosťou prezídia ministerskej rady jednotlivým ministerstvám, aby zostavili „úplný a spoľahlivý prehľad pred a poprevratových predpisov, ktoré sa dotýkajú menšinových práv.“²⁸ Nový národnostný projekt sa pripravoval v časovej tiesni hlavne preto, že mal byť k dispozícii už na britsko-francúzskych rozhovoroch 28. a 29. 4. 1938 v Londýne. Do Paríža a Londýna pod názvom Memorandum o národnostnej politike v Československej republike ho doručili lietadlom až 26. 4. 1938, takže sa ani nestal predmetom rozhovorov. Podmienky, za akých vznikol, spôsobili, že projekt len sumarizoval základné myšlienky, čo národnostný štatút bude obsahovať.²⁹

Ďalšie práce na štatúte skomplikovalo osem karlovarských požiadaviek Sudetonemeckej strany z 24. 4. 1938. Nimi sa nielen zamietli samotné princípy národnostného štatútu ako nedostatočné, ale prakticky sa kládla požiadavka utvoriť „štát v štáte“. Aj v dôsledku tohto tlaku pokračovala vláda v ďalšej úprave štatútu a jeho prvú verziu schválila 19. 5. 1938.³⁰ V tejto fáze sa

²⁶ KVAČEK, R.: Jednání o československý národnostní statut v roce 1938. In: Acta universitatis Carolinae. Studia historica XVI. Praha 1977. s. 119 a n.

²⁷ AFMZV – Telegramy odoslané, č. 752-753. Praha 3. 7. 1938.

²⁸ ŠŮA, PMR, kart. 3215, č. 8693/38. Praha 31. 3. 1938. Z príkazu M. Hodžu sa nariaďovalo: „Prezídium ministerskej rady zdôrazňuje, že túto akciu treba považovať za krajne naliehavú, ktorej musí byť daná prednosť pred ostatnou úradnou agendou.“

²⁹ AFMZV – III sekcia, kart. 64618, b. č.; KVAČEK, R.: Jednání, c.d., s. 119.

³⁰ BENEŠ, E.: Mnichovské dni. Praha 1968, s. 104.

na jeho príprave výrazne exponoval M. Hodža, pričom projekt prechádzal významnými modifikáciami. Typickým však zostávalo, že sa upravoval pod tlakom požiadaviek Sudetonemeckej strany, ale tiež západných veľmocí?³¹

Vláda odovzdala prvú pracovnú verziu Sudelonemeckej strane 30. 6. 1938 a súčasne pokračovala na ďalších úpravách. Koncom júna dostal štatút konkrétnu podobu a začali sa v ňom premietat' návrhy, ktoré by bolo možné označiť za určitých okolností vo vzťahu k Slovensku ako čiastočné naplnenie Pittsburskej dohody. Po medzi ministerských rokovaníach a rozhovoroch v parlamentnej komisii koalíčných strán došlo k vypracovaniu jeho konečnej podoby 19. 7. 1938. Vláda uvedený návrh schválila 26. 7. 1938 s tým, že nové zákony mali byť predložené Národnému zhromaždeniu 3. 8. 1938.³² Celý projekt označovaný ako národnostný štatút sa prakticky skladal zo zákonov obsahujúcich národnostný štatút, nový jazykový zákon a nový zákon o národnostnej autonómii v rámci decentralizovanej samosprávy (Národnostná samospráva v územných zväzkoch). Avšak ani tento súbor zákonov sa nedostal do Národného zhromaždenia, pretože Sudetonemecká strana požadovala, aby sa pred rokovaním nepublikoval a britský vyslanec Newton žiadal, aby bol predložený poslaneckej snemovni až potom, keď by bola dosiahnutá dohoda so Sudetonemeckou stranou.³³ Keď vedenie Sudetonemeckej strany samo predložilo variant tzv. tretieho plánu, pôvodné myšlienky štatútu sa nielen zamietli, ale aj prestali byť predmetom rokovaní.³⁴

Národnostný štatút prechádzal v procese príprav pomerne rozsiahlymi zmenami. Jeho prvý náčrt Memorandum o národnostnej politike v Československej republike obsahovalo úvahy o doplnení jazykového zákona, zákonov proti odnárodňovaniu, o proporcionalite úradníckych miest pre všetky národnosti, zákon o školskej samospráve a pod. Fakticky sa len obmedzoval na uzákonenie určitých práv národnostných menšín a nedotýkal sa decentralizácie moci. Už v lete po politických rozhovoroch ministrov u prezidenta republiky (1. 7. 1938) sa v tomto smere črtal podstatne iný projekt, smerujúci k rozšíreniu kompetencií samosprávy formou vydania samostatného zákona. E. Beneš predložil návrh, aby Čechy, Morava a Slovensko sa stali právnymi osobami a krajinská samospráva by bola oddelená od štátnej správy.³⁵ Rokovania však trvali pomerne dlho, pretože na rozdiel od M. Hodžu a E. Beneša si predstavitelia politických strán nechceli alebo neboli vstave uvedomiť si, že treba postupovať rýchle a hlavne je nutné robiť konexie, t.j. vo viacerých smeroch korigovať predstavy o unitárnom štáte. Celá príprava projektu niesla znaky improvizácie, politických zápasov a sporov, čo spôsobovalo, že zmeny, rozsah ústupkov a úprav v národnostnom štatúte neboli výsledkom dlhodobého koncepčného zámeru, ale viacej reakciou na momentálny stav, na nátlak západných veľmocí, Nemecka a Sudetonemeckej strany. Zmena názorov vynútená novou situáciou bola evidentná najmä u E. Beneša, ktorý osobne inicioval niektoré podstatné úpravy. Národnostný štatút a s ním spojené zákony z konca júla 1938 považoval za maximum konexií, ktoré bolo možné poskytnúť Sudetonemeckej strane.

³¹ AFMZV – Telegramy došlé, č. 573. Londýn 27. 6. 1938.; BENEŠ. E.: c.d., s. 398.

³² ŠÚA, PMR, kart. 3217, č. 195 58. Národnostný štatút.

³³ BENEŠ. E.: c.d., s. 134.

³⁴ Za prvý plán sa považuje memorandum doručené západným veľmociam 26.4. 1938. Druhý bol M. Hodžom vypracovaný prvý variant národnostného štatútu doručený Sudetonemeckej strane 30. 6. 1938. Tretí plán bol dokument, ktoré odovzdalo jej vedenie 22. 8. 1938 britskému diplomatovi z Runcimanovej misie Ashton-Gwatkinovi. Štvrtý plán v podstate vychádzal z tretieho a len bol revidovaný a ďalej doplnený Sudetonemeckou stranou.

³⁵ BENEŠ. E.: c.d., dok. 16, s. 414.

Všetky uvedené faktory mohli sťažovať vypracovanie národnostného štatútu, komplikovať jeho prípravu, ale neboli príčinou toho, že sa nedostal ani na prerokovanie do poslaneckej snemovne. Príčina spočívala predovšetkým v politických cieľoch Sudetonemeckej strany plne koordinovaných s nacistickým Nemeckom. V konečnej podobe mal nový projekt riešenia národnostných problémov v republike vyústiť v prijatie viacerých zákonov. Samotný národnostný štatút obsahoval články o rovnosti občanov bez ohľadu na národnostnú príslušnosť, ich zabezpečenie pred odnárodňovaním, pomerné zastúpenie národnosti v štátnych službách, v hospodárstve, zabezpečenie rovnoprávnosti v nárokoch na obecné, meštianske, odborné školy, povoľoval školskú samosprávu národnostných menšín a pod. Tiež volebné skupiny sa mohli konštituovať na národnostnom základe.

Národnostný štatút bol doplnený novým jazykovým zákonom, ktorý zaručoval jazykovú rovnoprávnosť pred súdmi, štátnymi úradmi a zásadu rovnosti všetkých jazykov. Príslušníci národnostných skupín sa mohli vo vlastnom jazyku písomne aj ústne obracať na úrady republiky vo všetkých okresoch, kde mali 15 % obyvateľstva (do r. 1938 20 %). Pritom jazyk československý mal funkciu štátneho jazyka a nemčine, maďarčine a poľštine sa priznávala povaha úradného jazyka pre správnu oblasť, kde tieto jazyky mali väčšinu.³⁶ Najdôležitejšou časťou štatútu bol návrh zákona o národnostnej autonómii v rámci decentralizácie správy (časť X.). Zásadne nešlo o teritoriálnu autonómiu, pretože takýto krok sa považoval v rámci celej republiky za dezintegráciu štátnej moci, ale o rozdelenie jednotlivých krajín na samosprávne (národnostné) celky. Národnostný štatút sa takto vôbec nedotýkal len národností, ale všetkého obyvateľstva bez ohľadu na jeho národný alebo národnostný pôvod. Navrhované opatrenia sa mali vykonať formou ústavných zákonov.

Zákon o základoch organizácie zväzkov územnej samosprávy vychádzal z rozdelenia Česko-Slovenska na štyri samosprávne celky: Čechy, Morava, Slovensko a Podkarpatská Rus, pričom samospráva poslednej sa mala upraviť zvlášť. Krajiny by sa stali právnickými osobami verejného a súkromného práva a mali prevziať niektoré pôsobnosti štátnej správy v územnej a záujmovej samospráve a v humanitnej, zdravotnej, sociálnej, hospodárskej a kultúrnej oblasti, pokiaľ nemali celoštátny význam. Krajinské zastupiteľstvo mal nahradiť krajinský snem s pôsobnosťou normotvornou, hospodárskou, správnu a poradnú.³⁷ Snem mal mať vlastný rozpočet, ale jeho normotvorná pôsobnosť bola obmedzená. V snemoch mali byť zriadené národnostné kúrie, ak mala niektorá národnosť aspoň šesť poslancov a aspoň v jednom súdnom okrese 50 % česko-slovenských štátnych občanov tejto národnosti. Kúrie mali mať v rámci noriem vydaných krajinským snemom pôsobnosť normotvornú, hospodársku, správnu a poradnú, mohli vydávať štatúty pre krajinské ústavy, podniky, ak boli zriadené výhradne pre príslušníkov národnosti. Krajinské snemy mali mať vlastný výkonný orgán volený národnými kúriami podľa proporcionality. „Tento orgán – akási krajinská vláda mala mať výkonnú moc pre všetky otázky spadajúce do príslušnosti snemu“. Ďalej sa zriadovali krajinské správne senáty pre výkon správneho súdництва, ktoré

³⁶ Samosprávne obce a okresy mali právo si určiť rokovací jazyk s tým, že v obvodoch, kde vedľa občanov, ktorých jazyk bol ustanovený za rokovací a žil tam aspoň rovnaký počet občanov iného jazyka, alebo kde ich bolo 50 %, bol jazyk jazykom rokovacím. Okrem toho sa nariaďovalo, aby sa prijímali a vykonávali tiež všetky podania štátnych občanov československého jazyka tam, kde počet týchto československých občanov dosahuje 20 %.

³⁷ V normotvornej pôsobnosti mohol zemský snem vydávať podrobnejšie predpisy „k doterajším zákonom uzneseným Národným zhromaždením vo veciach nálezajúcich do pôsobnosti krajiny a okresov a podrobnejšie predpisy k zákonom vôbec, pokiaľ ich zákon k tomu zmocní“.

patrili do pôsobnosti krajiny. V návrhu sa uvažovalo o rozšírení kompetencií okresov zriadením okresných výborov na čele so starostom. Počítalo sa s tým, že na okresy, okresné výbory, resp. okresného starostu by sa premietla časť kompetencií krajinského snemu.³⁸

Národnostný štatút, jazykový zákon a zákon o národnostnej autonómii vznikli predovšetkým ako návrh na riešenie nemeckej otázky v Česko-Slovensku. V tom spočíval ich prvoradá a hlavný zmysel. Svojimi navrhovanými zásadami sa však podstatnejšie mohli dotknúť aj postavenia Slovencek a Slovákov v republike. Agrárici chceli práve túto stránku pripravovaných zákonných opatrení využiť v konkrétnom politickom postupe na Slovensku a svoje predstavy o štátoprávnom usporiadaní legalizovať touto cestou.³⁹ Z hľadiska politického rozvrstvenia síl v republike a predpokladaného odporu centralistických kruhov v Prahe proti autonómii vyzeral takýto postup aj pre M. Hodžu nádejne. V prvom rade prestala by existovať dilema paralelného riešenia otázky nemeckej menšiny, pretože by sa mala riešiť v rámci českej krajiny bez priznania autonómie. Slovensko by tvorilo územne jednotný celok so samostatnou samosprávou. Bez ohľadu na to, že sa nedá presne a precíznejšie definovať obsah kompetencií, vznikol by na Slovensku snem, krajinská vláda atď., t.j. inštitúcie, ktorých zriadenie sa požadovalo v Pittsburskej dohode a v autonomistických návrhoch. Pri určitej tolerancii možno povedať, že príprava národnostného štatútu dávala koalíčným stranám príležitosť presadiť niektoré požiadavky slovenskej politiky bez toho, aby konkrétne nastolili problém uskutočnenia autonómie. Nezanedbateľným ostávalo tiež to, že decentralizáciu moci by „vybojovali“ vládne strany.

M. Hodža pri aktívnej účasti na prípravách národnostného štatútu bral hodne do úvahy jeho význam pre Slovensko. Tento záujem mu viacerí členovia vlády vytýkali „a hlavne ho podozrievajú, že vedie zvláštnu politiku a jednanie o slovenských veciach, a že za chrbtom druhých sa dohaduje o niečom zvláštnom s ľudovou stranou“.⁴⁰ Konceptne M. Hodža vychádzal z princípu formulovaného na veľkom agrárnickom dni v Bratislave 6. 6. 1938, keď vyhlásil: „Ja pán – ty pán!“ Princíp rovnoprávnosti a rovnocennosti medzi českým a slovenským národom sa stal motom politického úsilia agrárikov.⁴¹ Hodža a agrárici sa však nespoliehali len na všeobecné deklarovanie svojich predstáv, ale sa usilovali vyvíjať tlak na centrálnu úradu v Prahe. Už v máji 1938 formuloval tieto zásady M. Hodža: „Dozrieva myšlienka veľmi tesnej a ak bude treba tiež bojovej súčinnosti slovenských politických činiteľov v zákonodarstve a štátnej správe. Musí to byť a bude to jednota všetkých Slovákov opierajúca sa o všetkých činiteľov celoštátnych, aby bedlivo pripravované dielo slovenskej jednoty bolo prevedené tiež v smere politickom a kultúrnym s plnou dôslednosťou.“⁴²

Prakticky v celom priebehu prípravy národnostného štatútu vyvíjali agrárici aktivitu, brehy ktorej stanovil M. Hodža. Prienik informácií na verejnosť, spôsob ich uvoľňovania a hlavne niek-

³⁸ ŠÚA, PMR, kart. 3217, č.j.1958/38. Národnostný štatút. ANM, f. E. Sobota, kart. 13, č. 257. AFMZV – Kabinet vecný. kart. 45. Komentár k národnostnému štatútu a pod. Zachovalo sa viacej návrhov zákona o národnostnej samospráve v územných zväzkoch, ktoré sa líšia napr. v tom, či krajiny by mali byť právnymi osobami (f. E. Sobota) alebo sa táto skutočnosť neuvádzala (PMR č.j. 19558) hoci ju inicioval sám prezident E. Beneš.

³⁹ M. Hodža v rozhovore s poslancom sociálnej demokracie J. Bečkom v Londýne 1. 11. 1938 povedal: „Ja som ešte doma ako predseda československej vlády nechal vypracovať osnovu autonómie Slovenska a som toho názoru i dnes, aby sa táto osnova stala fundamentom budúcej Československej republiky.“ VHA, V. Klecanda /38/ fas. 187, č. 431.

⁴⁰ BENEŠ, E.: c.d., s. 163.

⁴¹ ŠÚA SR, f. KÚ, kart. 319, č. 35303. Policajný záznam.

⁴² ŠÚA, PMR, kart. 3865, č. 14039. M.Hodža Reč pána predsedu vlády Slovákom.

toré akcie dosvedčujú, že agrármici na Slovensku nemali za úlohu prispieť k utváraní koncepčných zámerov, ale len aktivitou podporovať M. Hodžu. Predstavy premiéra prechádzali evolúciou od určitých decentralizačných snáh smerujúcich k posilneniu samosprávy na účet centrálnych úradov,⁴³ k rozšíreniu týchto predstáv dotýkajúcich sa personálnych otázok, t.j. zastúpenia Slovákov v centrálnych orgánoch, jazykového zákona, krajinského (slovenského) snemu a neskôr aj vlády. Lenže aj v roku 1938 vznikli ešte problémy aj okolo jazykového zákona. Na zasadnutí výboru politických ministrov 22. 6. 1938 sa rokovalo o zmene jazykového zákona v tom zmysle, že ak doteraz používajú štátne úrady na Slovensku slovenčinu „spravidla“, požadovalo sa, aby v budúcnosti úradovali len v slovenskom jazyku. Vyučovacím jazykom na všetkých školách so štátnym jazykom mala byť slovenčina. Na prechodné obdobie mali mať výnimku len univerzitní profesori. Na vysokých školách sa malo úradovať len v slovenčine.⁴⁴ Keď sa tieto návrhy preniesli do predpokladanej novely zákona o jazyku (26. 7. 1938), zaklániacie slovo „spravidla“ ostalo a s ním i politické komplikácie.

V priebehu príprav zákonov „meniacich štruktúrnu tvárnosť štátu“ mala z hľadiska politických postupov agrárnikov značný význam porada slovenských poslancov, senátorov a členov zemského (krajinského) výboru republikánskej strany v Bratislave 19. 7. 1938. K otázke súdržnosti štátu a princípu československej jednoty formulovali svoj postoj takto: „Pojem československosti musí byť riešený, musí byť jasný v tom zmysle, že neznamená zotretie slovenskej národnej individuality“. Chápali to tak, aby „slovenská zložka a jej miesto v štátno-politickom národe československom bola reálne ponímaná“. Cestu k uskutočňovaniu svojich predstáv videli v danej dobe v pretvorení zemského zastupiteľstva na zemský snem s tým, že by mal rozšírenú právomoc, v úprave jazykových zákonov a v riešení personálnych otázok.⁴⁵ V nadväznosti na práve v týchto dňoch schválený národnostný štatút a ďalšie navrhované zákony predstavovali podnety agrárnikov značnú časť z vládnych návrhov.

Národnostný štatút a s ním spojené zákony mohli znamenať vo viacerých smeroch nové posúdenie národných a národnostných pomerov v republike. Nemožno však jednoznačne a najmä konkrétne zhodnotiť ich celkový prínos a význam, resp. poplatnosť starým predstavám, pretože obsahovali len všeobecné princípy a neriešili konkrétne otázky, kompetencie a pod. Mohli byť východiskom na nadviazanie kontaktov s opozičnými silami, najmä na Slovensku. Uvedené skutočnosti potvrdzuje aj komentár Slovenského denníka uverejnený už 20. 7. 1938, kde sa konštatovalo: „Úprava táto neprinesie síce „autonómiu“ v zmysle maximalistických požiadaviek, t.j. slovenských autonomistických strán, predsa dá plný podklad pre miestnu samosprávu, krajoú a zemskú, a to v takom rozsahu, že pri dobrej vôli môže uspokojiť všetky strany“. Toto hodnotenie sa prakticky opieralo o argument, že politici nemôžu dať viac práv menšinám ako štátoprávnemu národu.

M. Hodža v záujme presadenia svojich koncepcií, upevnenia politických pozícií, ale aj získania podpory na Slovensku nadviazal kontakty s opozičnými silami. Už 20. a 21. 7. 1938, t.j. okamžite po schválení národnostného štatútu vo vláde sa stretol so zástupcami HSLŠ, Zjednotenej maďarskej strany a 25.7.1938 so Slovenskou národnou stranou. Agrárna, prohodžovská

⁴³ Tamže

⁴⁴ Robotnícke noviny, 23. 6. 1938.

⁴⁵ Slovenský denník, 21. 7. 1938.

a národnárska tlač vyzdvihovala z pripravovaných návrhov predovšetkým súhlas s ustanovením krajiniského snemu a spájala s ním veľké perspektívne plány.⁴⁶

V tomto duchu chápala a interpretovala národnostný štatút aj Slovenská národná strana. Národné noviny zaujali 28. 7. 1938, t.j. tri dni po rozhovoroch vedenia strany s M. Hodžom toto stanovisko: „O reforme samosprávy je reč v desiatej kapitole národnostného štatútu. Je to najobsiahlejšia a pre Slovensko azda aj najdôležitejšia, lebo touto reformou majú byť splnené niektoré hlavnejšie požiadavky Slovenska“. Prekvapujúcim nebolo len uvedené konštatovanie, ale tiež skutočnosť, že Národné noviny v skrátenej verzii publikovali všetky podstatné časti tajného štatútu (o národnostnej autonómii) a interpretovali ich jednoznačne ako možnosť konečného urovnania vzťahov medzi Čechmi a Slovákmi. Vôbec sa pritom nehovorilo o otázkach národnostných menšín. V slovenskej spoločnosti, myslíme tým hlavne tzv. vládny a provládny tábor, vrátane sociálnej demokracie a jej predstaviteľa I. Désera, ale aj mladú generáciu agrárikov – zemistov – inteligenciu sústredenú okolo časopisu Politika a pod., sa v lete 1938 nastolili, verejne odobrovali a propagovali politické predstavy, ktoré sa ešte nedávno považovali za kacírské, protištátne, vlastizradné a pod.

Väčšina politických strán, ale aj politikov síce v podstatne dost' rozdielnej forme sa hlásila k novému usporiadaniu vzťahov Čechov a Slovákov, brehy ktorého tvorili požiadavky čiastočnej decentralizácie moci až k návrhom na rozsiahlu autonómiu (federáciu). Pritom program národnostnej autonómie odobrený vládou a uverejnený v dennikoch ako súčasť národnostného štatútu a obdobné myšlienky publikované paralelne alebo neskôr v ďalších periodikách sa mohli pri určitej tolerancii prezentovať ako splnenie autonomistických požiadaviek a naplnenie Pittsburskej dohody. Podstatný pritom nebol vnútorný obsah autonómie, ale fakt, že s takýmto krokom sa mohlo začať rátať. V tom treba vidieť zrejme aj príčiny, že opozičné strany sa verejne nestavali negatívne k rokovaniam na spomínaných princípoch. Ku konkrétnemu využitiu myšlienok obsiahnutých v národnostnom štatúte v celej republike však nemohlo dôjsť, pretože pre odpor Sudetonemeckej strany sa nestali ani predmetom rokovaní. Na druhej strane sa viaceré námety z tohto obdobia objavovali aj neskôr v procese česko-slovenských rokovaní.

Neúspech vlády dostať návrh zákonov spojených s národnostným štatútom na prerokovanie do poslaneckej snemovne zásadným spôsobom ovplyvnil postup agrárikov, ale aj ďalších strán v riešení slovenskej otázky. V podstate paralyzoval ich aktivitu a utváral podmienky na jednoznačné presadenie sa ľudákov na slovenskej politickej scéne. M. Hodža, agrárici, ale aj ďalšie strany očakávali od určitej formy autonómie v rámci vládneho projektu nielen slávu, že to boli oni, ktorí autonómiu, bez ohľadu na jej obsah pre Slovensko vybojovali, ale hlavne posilnenie svojich pozícií. Po neúspechu tohto pokusu prakticky vládne strany nemali koncepciu, nemohli vyčleniť česko-slovenské vzťahy z celého komplexu národných a národnostných problémov v republike, a preto stratili iniciatívu a dostali sa do pozície divákov, prakticky vyčkávali, ako sa bude vyvíjať situácia. Bez ohľadu na všetky tieto okolnosti, obsah, dosah a ciele národnostnej autonómie samotné prihlásenie a schválenie tejto myšlienky muselo a malo veľký vplyv na nové chápanie česko-slovenského pomeru a hlavne jeho štátoprávne vyjadrenie. Bez ohľadu na skutočnosť, že plány M. Hodžu sa neuskutočnili, možno mať pochybnosti o ich vnútornom obsahu,

⁴⁶ Slovenský hlas, 24. 7. 1938: „Takouto prestavbou štátnej správy sa dostáva Slovákovi zákonom zabezpečená príležitosť upravovať svojim vlastným umom celý sociálny vývoj Slovenska...“

treba jednoznačne zdôrazniť, agrárici neboli spokojní s existujúcim stavom česko-slovenských vzťahov, mali záujem na ich zmene a sami pripravovali nové projekty štátoprávnej úpravy. Z tohto celkového pohybu možno vysvetliť záver, že slovenská spoločnosť v období pred Mníchovom v svojej prevažnej väčšine podporovala požiadavku novej úpravy vzťahov Čechov a Slovákov v štátoprávnej rovine, všeobecne možno povedať autonómie, pričom názory na obsah týchto zmien boli dosť rozdielne. Uvedený stav nebol výlučne dôsledkom rozličných teoretických predstáv, ale aj presadzovania straníckych záujmov, pretože z hľadiska upevnenia alebo uchopenia politickej moci bolo dôležité, kto príde a presadí autonomistický program. Vnútropolitický a medzinárodný vývoj utvárali podmienky, aby iniciatívu prevzali ľudáci. Navyše ich program, považovaný síce spočiatku za radikálny, nadstavil latku štátoprávnej prestavby hodne vysoko a v podstate sa k nej ostatné strany postupne len približovali, čo, samozrejme, politicky a propagačné posilňovalo pozície HSES. Ľudáci postupne nastúpili a prakticky dosiahli svojich dlhodobých taktických zámerov. Pri rokovaníach s vládou a prezidentom vystupovali ako rozhodujúci slovenský politický faktor, s ktorým najvyššie inštitúcie museli počítať a rokovať. Tento stav charakterizoval ďalší priebeh rokovaní o štátoprávnom usporiadaní koncom leta a začiatkom jesene 1938.

1992

Slovenská otázka v medzivojnovom Československu.

Slovenská otázka ako jeden z dôležitých problémov medzivojnovnej Československej republiky mala svoj štátoprávny, mocenský, ekonomický, kultúrno-spoločenský, jazykový a medzinárodný rozmer. V československej politike začala postupne silnejšie rezonovať už bezprostredne po vzniku republiky. Musela vzniknúť zákonite nielen preto, že nový štát utvorili dva národy Česi a Slováci, ale najmä preto, lebo tieto národy boli na rôznom stupni politického, kultúrneho, hospodárskeho a sociálneho vývoja. Pritom predstava, ktorá ovplyvňovala všetky možné alternatívy jej riešenia, vychádzala zo vzťahu k uznaniu alebo neuznaniu existencie samostatného slovenského národa a z toho vyplývajúcich politických, hospodárskych, mocenských a kultúrnych dôsledkov. Predstava jednotného etnického československého národa rezonovala v tej časti českej spoločnosti, ktorá sa už pred rokom 1918 zaoberala slovenskou otázkou.¹ Po vzniku štátu si ju osvojila väčšina českých politických elít a v prevažnej miere aj rôzne vrstvy obyvateľstva,² ak si vôbec takúto otázku kládli.

V slovenských podmienkach rezonovala u časti spoločnosti už pred „veľkou“ vojnou a po vzniku štátu vo väčšine celoštátnych strán, aj keď s rozdielnou intenzitou a nie s celkom jasným obsahom politického či etnického národa. V postoji k otázke jeden či dva národy bol však značný rozdiel medzi programovými vyhláseniami spomínaných strán, názormi ich členskej základne a potencionálnymi voličmi. V žiadnom prípade nemožno stotožňovať členskú a voličskú základňu celoštátnych strán na Slovensku s podporou a súhlasom s existenciou jednotného etnického národa a s hlásením sa za „Čechoslováka“.

Teória jednotného národa sa stala nosným argumentom prevažnej väčšiny „tvorcov“ štátu pri nevyhnutnosti rozbiť Rakúsko-Uhorsko a utvoriť „národný“ štát Čechov a Slovákov. Predovšetkým Edvard Beneš zdôrazňoval, že rozhodujúcou podmienkou medzinárodného postavenia a prestíže republiky, ako aj predpokladom vnútropolitckej stabilizácie je utváranie, posilňovanie a upevňovanie jednoty československého národa. V svojich teoretických konštrukciách vychádzal z predstavy, že podobne ako Francúzsko a Veľká Británia sa národne konštituovali v priebehu 18. storočia, „*národne konsolidované Taliansko*“ a „*národné*“ Nemecko vznikli v priebehu 19. storočia, tak tento proces sa v rámci „československého národa“, ale aj ďalších národov strednej Európy uskutočňoval počas a po skončení „veľkej“ vojny.³ Utváranie fikcie jednotného československého národa a na jej základe zdôvodňovanie vzniku a stability novo vzniknutého štátu malo však svoje trvalé dôsledky. Opustením alebo zavrnutím tejto predstavy by sa spochybňovala a politicky i morálne stávala problematická aj samotná existencia štátu a jeho oprávnenosť. Na tieto skutočnosti sa poukazovalo už na konci vojny a krátko po nej.⁴

¹ GALANDAUER, J.: Vznik Československej republiky 1918. Praha 1988, s. 175.

² E. Beneš v roku 1947: „Väčšina Čechov verí, že je len jeden národ“. MACKENZIE, C.: Dr. Beneš. Praha 1947, s. 418 a n.

³ BENEŠ, E.: Masarykovo pojetí ideje národní a program jednoty československé. Bratislava 1935, s. 12-14; MACKENZIE, C.: c. d. s. 419.

⁴ KRAJČOVIČ, M.: Medzinárodnopolitické koncepcie riešenia slovenskej otázky 1914-1922. In: Historické štúdie 39, 1998, s. 39 a n.

Tento problém sa usiloval politicky využiť aj Adolf Hitler, keď v septembri 1938 v súvislosti s útokmi proti republike sa pokúšal odmietnutím fikcie československého národa spochybníť vznik a oprávnenosť existencie Československej republiky.⁵

Zástancovia a podporovatelia teórie jednotného československého národa sa snažili na verejnosti prezentovať, že nový štát je v rozhodujúcej miere hegemonný národný celok a vylučovali možnosť obavy z „balkanizácie“ stredoeurópskeho priestoru. Takto ponímaná a prezentovaná koncepcia spôsobovala, že „národný“ štát sa v zahraničí vnímal väčšinou ako český štát a pojmy „český“ a „československý“ sa v rôznych jazykoch stali synonymami.⁶ Slovensko sa v určitom zmysle slova prezentovalo, ale aj chápano ako pridružená oblasť českého štátu. Podstatné bolo, že slovenský národ nemal vlastnú identitu, mal byť „kmeňom“, súčasťou jednotného československého národa, pretože požiadavka samostatného národa sa zo strany vládnucich elít zásadne odmietala. Na druhej strane sa Slovensko vznikom Československa prvýkrát vo svojich dejinách stalo samostatnou administratívnou jednotkou s medzinárodne akceptovanými hranicami,⁷ aj keď nie zo strany všetkých európskych štátov. V rámci koncepcie budovania „národného“ a súčasne centralistického štátu postupne nadobudlo postavenie územno- administratívneho, ale nie národno-ekonomického celku. Vyhrcovanie sporov o politickú a hlavne štátoprávnu podobu štátu a množstvo permanentne sa opakujúcich konfliktov prebiehajúcich v rovine zostrovania československých vzťahov spôsobovali, že v časti politických strán na Slovensku, ale predovšetkým v politických postojoch Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSĽS) bola badateľná absencia československého povedomia, resp. sa nijako nepodporovala, aj keď sa formálne akceptovala.⁸ V značnej časti slovenskej spoločnosti bola prítomná neexistencia dostatočne silného československého vedomia. Na tejto skutočnosti nič nemenilo ani deklaratívne vyhlásenia politikov, že vyriešením slovenskej otázky dôjde „*k posilneniu štátu Čechov a Slovákov, republiky Československej*“.⁹ Vnútna súdržnosť štátu nemala dostatočnú oporu v utvorení, pestovaní a posilňovaní celoštátnej československej príslušnosti, aj vzhľadom na krátku existenciu republiky. V tomto kontexte vyvolávalo, resp. mohlo vyvolávať budovanie centralizovaného štátu, opierajúceho sa o teóriu jednotného etnického, resp. politického československého národa u časti politického spektra na Slovensku dojem, že dochádza alebo môže dôjsť k priamemu ohrozeniu vlastnej národnej identity. Na Slovensku nedostatočne rezonovala, aj keď sa deklaratívne prijímala myšlienka politického československého národa v zmysle „členov jedného štátu“.¹⁰ Na druhej strane sa nuansa medzi československým etnickým a politickým národom nevnímala a všeobecne nebola taká citová väzba k Československu ako v českom národe.¹¹ Demokratické podmienky po roku 1918 spôsobovali prudký nárast slovenského národného povedomia v zmysle „doformovania sa“ politického národa, čo sa prejavilo predovšetkým v požiadavke uznania samobytnosti národa a postupne v požiadavke budovania slovenskej štátnosti v rámci republiky. Českoslovakiz-

⁵ Zahraniční politika 1938. Kronika. Praha 1938, s. 432; BROKLOVÁ, E. Dvě Hitlerovy lži o Československu. In Spory o dějiny. III. Praha 1997, s. 34-50.

⁶ RYCHLÍK, J.: Výskum slovenských dejín v Českej republike. Historický časopis 52, 2004, 2, s. 371.

⁷ KOVÁČ, D.: Slováci a Česi. Bratislava 1997, s. 68.

⁸ Napr. F. Ďurčanský: „...dnes všetci obyvatelia republiky sú príslušníkmi politického národa československého, nie však čechoslovákmi etnickými.“ Slovensko v 20. storočí. Ed. R. Chmel. Bratislava 1997, s. 144.

⁹ TISO, J.: Prejavy a články (1913-1938). Ed. M. Fabricius, L. Suško. Bratislava 2002, s. 476.

¹⁰ TISO, J.: c. d., s. 301.

¹¹ KVAČEK, R.: Slovenský autonomizmus ve třicátých letech. In: Česko-slovenské vztahy – Slovensko-české vztahy. Liberecký seminář 1997, s. 110.

mus tomuto procesu prekážal. Odmietanie akceptovať samobytnosť slovenského národa malo za dôsledok eliminovanie akéhokoľvek „uznania jeho štátprávných požiadaviek“.¹² V tomto zmysle myšlienka „Čechoslováka“ ako občana štátu sa nie veľmi forsírovala, pričom zvlášť autonomistické strany nejavili nijaký zvláštny záujem tento termín vôbec používať.

Zápas o riešenie slovenskej otázky a hlavne uznanie samobytnosti slovenského národa tiež spôsobovali, že sa silne a jednoznačne presadzovali a dostávali do popredia národné záujmy a príslušnosť k československej štátnosti stála v úzadí. Forsírovaním myšlienky jedného etnického československého národa v slovenskom prostredí sa oslabovalo, resp. sa neupevňovalo československé povedomie. Nechut' akceptovať princíp samobytnosti slovenského národa spôsobovala, že sa vyzdvihovali a propagovali zásady – ani za cenu republiky sa nevzdáme samobytnosti národa – čo dokumentovalo hĺbku rozdielnych názorov na dané problémy, navyše podporovaných teóriou, že národ je viac ako štát. Preto aj národná príslušnosť bola jednoznačne dominujúcou pred povedomím „Čechoslováka“ ako občana štátu. Stupňujúci sa neúspešný zápas o autonómiu spôsoboval, že sa často až umelo vyhrocovali česko-slovenské vzťahy, cieľavedome sa využívali a zneužívali miestne, najmä personálne „krivdy“ nielen v rámci politických bojov, ale na utváranie protičeských nálad všeobecne. Prirodzene pôsobilo tu aj mnoho ďalších komponentov, rozdielne názory na náboženské tradície, český ateizmus, českí úradníci na Slovensku, problémy okolo jazykového zákona atď., takže v slovenskom prostredí sa dala ťažko presadzovať a ešte ťažšie udomáčňovať myšlienka československého povedomia, o pocite „Čechoslováka“ ako občana štátu ani nehovoriac. V tomto kontexte nemalo na Slovensku väčšiu rezonanciu ani deklarovanie sa E. Beneša za Čechoslováka, keď vyhlásil: „...nemám len národného vedomia českého, len Čechom sa necítim a cítěnie české je mi podriadené cítěniu československému“.¹³ Vtedajší minister zahraničných vecí Československa takto oficiálne v rebríčku hodnôt preferoval československú štátnu (národnú) príslušnosť pred vlastnou národnou príslušnosťou. To mohlo v kontexte autonomistického hnutia, jeho požiadaviek a cieľov aj národne uvedomovacieho procesu len ťažko nájsť porozumenie, pochopenie alebo nadšenie. Dokonca aj snaha utvárať politický národ takmer výlučne „zhora“ mohlo v slovenskom prostredí v danom období len ťažko priniesť žetateľný úspech. Na podstate veci nič nemenilo ani deklarovanie výhodnosti a významu spoločného štátu na zabezpečenie národných práv, slobôd a demokratického života. Prirodzene v slovenskej spoločnosti silne rezonovali predstavy, ktoré kládli dôraz na štátnu spolupatričnosť, na československé vlastníctvo, ale tieto rozhodujúcim spôsobom neovplyvňovali podstatu problému. S „doformovaním sa“ slovenského politického národa jednoznačne a celoplošne, mimoriadne u nastupujúcej mladej generácii, sa posilňovalo a presadzovalo vedomie samobytnosti národa. Pritom v zlomových obdobiach, najmä v čase československej krízy roku 1938 sa vzájomná súdržnosť a solidarita oboch národov prejavovala veľmi výrazne. Bolo však súčasne symptomatické, že v politickom spektre na Slovensku existovali teórie o rozdielnom nebezpečenstve pre oba národy a otázka sudetských Nemcov sa chápala ako výlučne český problém. Dokonca v rámci HSLS sa uplatňovali predstavy, že v prípade nemeckej agresie a následnom rozbití republiky treba už pred vznikom tohto stavu viesť rokovania so

¹² KVAČEK, R.: c. d., s. 111; KRAJČOVIČOVÁ, N.: Slovenský autonomizmus počas prvej ČSR. In: Cestami česko-slovenskej vzájomnosti. Liberec 1991-1992, s.87.

¹³ BENEŠ, E.: Reč k Slovákovi o našej národnej prítomnosti a budúcnosti. Bratislava 1934, s. 55.

susednými štátmi o novom štátovom zaradení Slovenska mimo rámca republiky. Mieru československého povedomia a československej príslušnosti výrazne oslabil tiež vývoj po mníchovskej dohode veľmocí aj v dôsledku hodnotenia príčin tejto katastrofy a hlavne spôsobom akým sa hľadali východiská do budúcnosti.

Predstavy o postavení Slovenska v štáte bezprostredne po jeho vzniku nemali česká ani slovenská politická elita.¹⁴ Názory v časti slovenskej politickej reprezentácie v čisto slovenských, resp. československých celoštátnych stranách sa formovali postupne a vyhrotili sa do tzv. čechoslovakistického a autonomistického smeru. Pritom vláda a vládnuce strany až do septembra 1938 nepredložili program riešenia slovenskej otázky. Bolo typické, že tak urobil prezident. Príčinou bola skutočnosť, že pre nich takýto problém neexistoval, resp. nepripúšťali si, že existuje. Pre najdôležitejšie koaličné strany na Slovensku – agrárikov a sociálnych demokratov bolo typické, že napriek častej spolupráci vo vláde nedokázali zosúladiť svoje názory na slovenskú otázku. Postupne bez toho, aby medzi nimi dochádzalo k ostrým názorovo verejne prezentovaným konfliktom sa ich predstavy rozchádzali. Málopočetní národní socialisti, národní demokrati, resp. ďalšie malé odnože celoštátnych strán pôsobiacich na Slovensku jednoznačne presadzovali koncepciu jednotného etnického československého národa v dôsledku čoho žiadne štátoprávne programy v slovenskej otázke nemali.¹⁵ Oprávnené či neoprávnené sa na Slovensku a ešte viac v propagandistických súbojoch považovali za „čechoslovakistické“, a to aj preto, že až do mníchovskej dohody verejne nespochybňovali oficiálne programy svojich ústredí v Prahe, ktoré hlásali zásadu jednotného národa. Robili tak aj preto, že mali charakter celoštátnych strán, z ohľadu na postoje českých politických elít a verejnosti a tiež z obáv pred politickými dôsledkami takéhoto kroku na súdržnosť štátu. Pritom v ich postoji k samobytnosti slovenského národa, a teda aj k oficiálne prezentovanému jednotnému československému národu, prevládali medzi nimi, najmä v tridsiatych rokoch, značné rozdiely, čo sa výrazne prejavilo najmä po mníchovskej dohode.

Sociálni demokrati a osobitne Ivan Dérer vždy podporovali a obhajovali zásadu existencie jednotného etnického československého národa, z čoho sa automaticky odvíjal aj ich prístup k riešeniu slovenskej otázky.¹⁶ Boli principiálne proti uznaniu samobytnosti slovenského národa. Vychádzali zo zásady, že ak existuje národ, má právo na štát, samostatný štát a v tom videli ohrozenie jednoty republiky – dualizmu a postupne v dôsledku vývoja rozpad Československej republiky.¹⁷ Pre sociálnych demokratov a I. Dérera zvlášť bola „Československá republika a jej režim parlamentnej demokracie“ základnou nespochybniteľnou hodnotou. I. Dérer súčasne vychádzal z názoru, že ak by sa akceptovala existencia dvoch samobytných národov Čechov a Slovákov opustil by sa tým „samotný podklad vzniku spoločného štátu“. Došlo by k zmene „národného“ na „národnostný“ štát pozostávajúci aj z Nemcov a Maďarov, pričom tých prvých by bolo o milión viac ako Slovákov.¹⁸

¹⁴ ŠOLC, J.: Slovensko v českej politike. Banská Bystrica 1993, s. 47.

¹⁵ KÁZMEROVÁ, E.: Československá strana národnosocialistická a Slovensko. In: Slovensko v politickom systéme Československa. Bratislava 1992, s. 129 a n.

¹⁶ ŠUCHOVÁ, X.: Ivan Dérer, sociálna demokracia na Slovensku a slovenská otázka. In: Kapitoly z dejín sociálnej demokracie na Slovensku. Bratislava 1996, s. 236 a n.

¹⁷ DÉRER, I.: Československá otázka. Praha 1935, s. 91; RYCHLÍK, J.: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vzťahy 1914-1945. Bratislava – Praha 1997, s. 128.

¹⁸ ŠUCHOVÁ, X.: K vývoju názorov Ivana Dérera na riešenie postavenia Slovenska v republike v rokoch 1918-1938. Historický časopis 40, 1992, 3, s. 336, 343.

Sociálni demokrati v svojich programoch a názoroch dotýkajúcich sa politickej, hospodárskej a kultúrnej sféry nikdy neprekročili požiadavky nie celkom presne definovaných administratívnych zmien, decentralizácie verejnej správy, posilnenia samosprávy a prenesenia kompetencií na volené orgány samosprávy na všetkých stupňoch. V nijakom programe sociálnych demokratov sa nereflektovala požiadavka akéhosi osobitného územného postavenia Slovenska ako národného celku, nevyhnutnosť definovať jeho štátoprávne postavenie.¹⁹ Ani mladá generácia zoskupená okolo časopisu *Nový hlas* (novohlasisti) v tridsiatych rokoch sa vôbec nezaoberala národnostnou otázkou a štátovým postavením Slovenska v republike.²⁰ Sociálni demokrati ešte v lete 1938 hovorili „o národnej jednote československej“ a vyhlasovali: „*Sme za rozumnú decentralizáciu štátnej správy a v súvislosti s tým za rozšírenie kompetencií samosprávnych orgánov na demokratických základoch.*“²¹ Boli zásadnými odporcami autonómie prezentovanej ľudovou stranou a žiadali uplatňovať proti HSLS ostré administratívne opatrenia.²² No po dohode politických strán v Žiline 6. 10. 1938, napriek tomu, že z nej boli vylúčení dodatočne sa k jej zásadám prihlásili a formálne ju akceptovali. Vývoj medzinárodnej a vnútro politickej situácie však prinútil sociálnych demokratov podstatne prehodnotiť prístup k slovenskej otázke a postaveniu Slovenska v republike aj keď ich postoj a zvlášť I. Dérer, resp. politikov spolupracujúcich s E. Benešom neskôr v zahraničí (J. Bečko a ďalší) k samobytnosti slovenského národa, resp. vzdania sa predstáv o jednotnom československom národe nikdy nebol jednoznačný, ak vôbec bol. Pre sociálnych demokratov aj pri zmenenom alebo modifikovanom postoji k slovenskej otázke bola a zostávala existencia a zachovanie Československej republiky ako jediná správna a výhodná alternatíva pre Slovensko.

Názorový vývoj v slovenskej časti celoštátnej agrárnej strany prechádzal po roku 1918 značnou evolúciou. Aj keď sa Republikánska strana zamedelského a maloroľníckeho ľudu hlásila k jednotnému československému národu a teda oprávnené sa považovala za „čechoslovakistickú“, nikdy tomu tak celkom nebolo. Na jednej strane oficiálne prejavy a konkrétne postoje jej činiteľov ako aj program strany potvrdzovali jej „čechoslovakistické“ zameranie. Milan Hodža však už v roku 1921 upozorňoval na dôležitosť riešenia slovenskej otázky pre jednotu republiky a jednotliví predstavitelia strany hovorili o československom, ale aj českom a slovenskom národe.²³ M. Hodža a jeho prívrženci zaujímali ostrý kritický postoj voči centralizmu, z čoho vyplývala ich podpora administratívnej autonómii, ale v tomto období sa zásadne negatívne stavali proti legislatívnej autonómii.²⁴ Zatiaľ čo v dvadsiatych rokoch v strane jednoznačne prevládalo „čechoslovakistické“ zameranie v zmysle podpory jednotného československého národa, či už v etnickom alebo politickom chápaní, v tridsiatych rokoch sa situácia zmenila. Najväčší spoločenský dopad mala verejne prezentovaná Hodžova teória o „*slovenskom a českom nacionalizme*“.

¹⁹ ŠUCHOVÁ, X.: Ivan Dérer, sociálna demokracia..., s. 244.

²⁰ KAMENEC, I.: Kryštalizácia politického života na Slovensku v rokoch 1935-1937. Historický časopis 29, 1981, 1, s. 17.

²¹ Archív Národného múzea, Praha. Ivan Dérer, kart. 9, č. 480. Slovenskí poslanci a senátori sociálno demokratickej strany. Praha 11. 8. 1938.

²² DÉRER, I.: Slovenský vývoj a ľudácka zrada. Praha 1946, s. 273-274.

²³ ZUBEREC, V.: Čechoslovakizmus agrárnej strany na Slovensku v rokoch 1919-1938. Historický časopis. 27, 1979, 4, s. 515, 518.

²⁴ KRAJČOVIČOVÁ, N.: Jeden či dva národy? Dilema slovenskej politiky po vzniku ČSR. In: Česko-slovenská historická ročenka 1999. Brno 1999, s. 107; BARTLOVÁ, A.: Boj o autonómiu Slovenska v rokoch 1918-1938. In: Sborník k dějinám 19. a 20. století. Praha 1993, s. 211.

Bol to práve Hodža, ktorý ako jeden z mnohých už v dvadsiatych rokoch postrehol, že v štátnej ideológii čechoslovakizmu absentuje slovenský rozmer.²⁵ V druhej polovici tridsiatych rokov v rámci teórie jednotného politického československého národa rozlišoval český a slovenský nacionalizmus. Oba národy mali podľa neho smerovať k vyššej syntéze k politickému alebo štátnemu národu československému.²⁶ Bola to snaha budovať v daných podmienkach československé povedomie, povedomie existencie jednotného a spoločného štátu z hľadiska celkového jeho pôsobenia. V tomto smere úsilie M. Hodžu a agrárikov posilniť zastúpenie Slovákov v centrálnych orgánoch štátu smerovali k prijatiu väčšej zodpovednosti za existenciu republiky a k posilňovaniu myšlienky československej štátnosti na Slovensku.

Medzi oficiálne hlásanými teóriami a skutočným stavom bol však dosť podstatný rozdiel. Nielen M. Hodža, ale aj ďalší predstavitelia agrárnej strany stáli „na stanovisku slovenského národa“ bez ohľadu na to, či programovo uznávali len „československý národ“.²⁷ Nemohli sa verejne postaviť proti programu strany, pretože by sa dostali do konfliktov s vedením v Prahe, stratili by mocenské pozície a pochovali politické ambície. Tieto škrupule však nemala mladá generácia zoskupená okolo časopisu *Zem – zemisti*, ktorá, zrejme inšpirovaná a priamo podporovaná M. Hodžom, bola v postoji k slovenskej otázke radikálnejšia a jednoznačnejšia. Prejavilo sa to najmä po uzavretí Žilinskej dohody 6. 10. 1938, keď ostro vystúpili proti vedeniu strany. Napriek existencii často dosť protikladných názorov si vedúce kádre strany a zvlášť M. Hodža nemohli dovoliť verejne spochybňovať oficiálne hlásanú dogmu – existenciu československého národa predovšetkým tým, že by podporovali požiadavku samobytného národa. Neodvážili sa verejne deklarovať požiadavku uznania samobytnosti slovenského národa, hoci vo vedení strany v Prahe koncom roka 1937 dozrievala myšlienka vyriešiť slovenský problém cestou dohody s ľudovou stranou na základe nejakej formy autonómie.²⁸ Táto skutočnosť sa odrážala aj v ideovo-politickej oblasti a akčnej činnosti strany a samozrejme ovplyvňovala konkrétne návrhy agrárikov. Predstavy strany sa modifikovali a prispôbovali politickej situácii, ale konkrétnejšiu podobu dostávali po nástupe M. Hodžu na post premiéra. Hlavne od druhej polovice roku 1937. Smerovali k vypracovaniu požiadavky na rozšírenie právomocí krajinského prezidenta a krajinského zastupiteľstva, k akémusi neurčitému projektu decentralizovanej samosprávnej autonómie bez zákonodarného snemu, ale s badateľnou snahou tolerantného prístupu k otázke samobytnosti slovenského národa. Už tradične forsírovali požiadavku hospodárskeho vyrovnania Slovenska s českými krajinami, podporovali regionalizmus, väčšie zastúpenie Slovákov v ústredných orgánoch a prijatie jazykového zákona.²⁹

Nádeje spojené s realizáciou Národnostného štatútu v roku 1938 a s tým súvisiace riešenie slovenskej otázky sa nepodarilo naplniť, pretože Sudetendeutsche Partei (SdP) nechcela prijať

²⁵ ŠUCHOVÁ, X.: Administratívna samospráva v koncepciách slovenských centralistov Milana Hodžu a Ivana Déry. Historický časopis. 42, 1994, 2, s. 227.

²⁶ KOLLÁR, K.: Metamorfózy chápania nacionalizmu v diele M. Hodžu. (Predvojnové a medzivojnové obdobie.) Filozofia. 50, 1995, 12, s. 726.

²⁷ URSÍNÝ, J.: Spomienky na Slovenské národné povstanie. Liptovský Mikuláš 1994, s. 8-9; Na porade koalíčných strán v Prahe 2. 8. 1938 J. Ursíny povedal: „Slováci sú predsa národom, ktorý má všetky náležitosti samostatného národa. Ved' máme slovenský jazyk, máme svoju samostatnú spisovnú reč. Slováci sú samostatným národom, s tým treba nielen počítať, ale toto aj na vedomie vziať. Archív Ústavu T. G. Masaryka – BAR – A, kart. 9, fas. 12. Niektoré výňatky a poznámky zo zápisníka r. 1938 Jána Bečku poslancu N.S. Československej republiky.

²⁸ KRÁL, V.: Politické strany a Mnichov. Praha 1968, s. 51.

²⁹ A ÚTGM, F. 38. V. Klecanda, č. 492/2. LICHNER, J.: Poznámky k prednáške dr. J. Paulinyho. Ako došlo k 14. marcu.

návrh vlády. Bolo však príznačné, že kým Ján Ursíny odmietol v marci na pôde parlamentu myšlienku autonómie, v júni v súvislosti a rokovaním o Národnostnom štatúte *Slovenský denník* 20. 7. 1938 písal: „*Úprava táto neprinesie síce autonómiu v zmysle maximalistických požiadaviek, predsa dá plný podklad pre miestnu, krajoú a zemskú samosprávu.*“ Agrárci sa takto snažili presadiť svoje požiadavky a súčasne rešpektovali postoje vlastného ústredia. Pritom M. Hodža v súvislosti s presadzovaním územnej samosprávy v rámci Národnostného štatútu sa usiloval vytvoriť podmienky na deklarovanie samobytnosti slovenského národa prostredníctvom etablovania slovenského snemu. Tento pre neho znamenal „*silný výraz verejnoprávnej samobytnosti národa*“.³⁰ V rámci agrárnej strany, pri plnom rešpektovaní možnosti jej lavírovania sa prejavil výrazný posun v riešení slovenskej otázky, ale ucelený program táto strana nedokázala predložiť. Pri absencii oficiálne a verejne deklarovanej samobytnosti slovenského národa a následnom zohľadnení programu strany bazírujúcom na jednotnom národe nemohli ani nedokázali vystúpiť s komplexným a uceleným riešením slovenskej otázky. To navyše nebolo mysliteľné bez definovania štátprávneho postavenia v republike. Agrárci v zmenených podmienkach po mníchovskej dohode, aj pod silným tlakom M. Hodžu, prehodnotení názorov v ústredí strany podpísali Žilinskú dohodu 6. 10. 1938. Podporili zákon o autonómii Slovenskej krajiny z 22. 11. 1938, hoci obsahoval aj princípy, ktoré krátko predtým verejne spochybňovali alebo dokonca odmietali. Bolo by však zjednodušené a nesprávne – ako sme to v nedávnej minulosti robili – považovať tieto názorové zmeny len za „politické prezliekanie kabátov“. V agrárnej strane existovali aj v predchádzajúcom období, hoci nie až v takej vyhranenej alebo jednoznačnej podobe. Súčasne však v svojich politických postojoch vždy vychádzali z princípu, že riešenie slovenskej otázky a prípadné štátprávne zmeny sa uskutočnia v rámci jednotného štátu Čechov a Slovákov.

Komunistická strana Československa v období medzi dvoma svetovými vojnami dôsledne opozičná strana nevypracovala ucelenejšiu predstavu riešenia slovenskej otázky, resp. postoja k problémom s tým súvisiacimi. V začiatkoch svojej politickej existencie mala dokonca problémy zaujať jednoznačný postoj k existencii jedného alebo dvoch národov. Svojej predstavy jednotného československého etnického národa sa vzdala až na II. zjazde na prelome októbra a novembra 1924.³¹ Stalo sa tak pod priamym tlakom uznesení V. kongresu Komunistickej internacionály z leta toho istého roka. Ani na ďalších zjazdoch okrem deklaratívnych všeobecných vyhlásení o marxisticko-leninskom rozboře národnostnej otázky a jej chápaní ako prevážne sociálne politického problému nevypracovala konkrétne návrhy, ktoré by komplexnejším spôsobom mali riešiť slovenskú otázku a národnostnú politiku v Československu vôbec.³² Bránili, resp. nedovoľovali jej to urobiť aj zaužívané stereotypy podriaďujúce riešenie národnostnej otázky princípom triedneho boja a fikcii, že ju bude môcť definitívne vyriešiť až po víťazstve socialistickej revolúcie.

V priebehu tridsiatych rokov, najmä po VII. kongrese Komunistickej internacionály roku 1935 sa postupne v súvislosti s rastúcim ohrozením Československa stávala slovenská otázka

³⁰ MÚDRY, M.: Milan Hodža v Amerike. Chicago 1949, s. 60, 104-105.

³¹ Protokol II. řadného sjezdu KSČ. Praha 1925, s. 8 a n.

³² GOSIOROVSKÝ, M.: Z histórie česko-slovenských vzťahov. Bratislava 1978, s. 117 a n.; PLEVZA, V.: Československá štátnosť a slovenská otázka v politike KSČ. Bratislava 1971, s. 112.

súčasťou – hlavne v deklaratívnej podobe – novej strategicko-taktickej línie smerujúcej k budovaniu jednotného frontu, ľudového frontu a národného frontu. V tomto kontexte s ohľadom na nemeckú menšinu v Čechách a na Morave sa zásadné otázky dotýkajúce sa zmeny štátoprávneho postavenia Slovenska nenastolovali.³³ V ostrých politických zápasoch na Slovensku takto v roku 1938 „chýbal protipól ľudákmi propagovanej štátoprávnej úpravy formou autonómie Slovenska“.³⁴ Na druhej strane treba registrovať, že niektoré úvahy takéhoto charakteru sa objavili.

Na Slovensku na rozdiel od českých krajín zohrával postoj k otázke čechoslovakizmu a samobytnosti slovenského národa omnoho väčšiu úlohu. Nepredstavoval v politike KSČ len teoretický problém, ale úzko súvisel so zápasom o voličov a tým o celkové pozície strany. Prevažná väčšina vedúcich funkcionárov strany na Slovensku neboli Slováci a akési formálne samostatné Krajské vedenie KSČ na Slovensku vzniklo až začiatkom tridsiatych rokov. Ale aj napriek týmto skutočnostiam bol postoj funkcionárov a členov strany k otázke jedného alebo dvoch národov takmer jednoznačný. Najmä mladá intelektuálna generácia v strane reprezentovaná Vladimírom Clementisom, Ladislavom Novomeským a ďalšími nemala v tomto smere žiadne problémy. V odmietaní čechoslovakizmu a zdôrazňovaní samobytnosti slovenského národa videli a hľadali protiváhu nimi zásadne odmietanej autonomistickej koncepcie ľudovej strany a nástroj na ovplyvňovanie autonomistického hnutia a jeho rozklad.³⁵ Pre nich, ale aj pre celú KSČ na Slovensku sa v propagandistickom, ale aj politickom postupe stávala dominantnou obrana republiky, pretože „s Československou republikou slovenský národ žije a padá“. Vychádzali z názoru, že hlavným nebezpečenstvom je fašizmus.³⁶ KSČ v slovenských podmienkach rozpracovala v súlade s postulátmi VII. kongresu Komunistickej internacionály z teoretického hľadiska najširšiu koncepciu národného frontu, ktorá mala zahŕňať všetky vrstvy a triedy národa. V politickom zmysle aj ľudovú stranu, ale prakticky toto mimoriadne prehodnotenie jej predchádzajúcich názorov zostávalo bez ohlasu. Komunistická strana bola na Slovensku izolovaná, žiadna strana s ňou nechcela spolupracovať a jej pozície slabli.

Slovenskí komunisti propagovali a požadovali, aby oba národy mali rovnaké hospodárske, sociálne a kultúrne uplatnenie. V roku 1937 vypracovali a publikovali *Plán hospodárskeho, sociálneho a kultúrneho povznesenia Slovenska*. Volali po zlepšení vzťahov Čechov a Slovákov a odstránení rôznych prekážok, ale v tejto súvislosti nepredložili nijaký komplexný program riešenia slovenskej otázky, predovšetkým v štátoprávnej rovine. Prakticky všetky ich návrhy mali deklaratívny charakter, čo si aj uvedomovali, keď na zasadnutí Krajského vedenia KSČ v Košiciach 30. a 31. 7. 1938 konštatovali: „... naša strana na Slovensku nevedela vystupovať ako predstaviteľka záujmov slovenského ľudu, pretože sa dostatočne nezaoberala otázkou existencie slovenského národa“.³⁷ Na druhej strane sa k tejto otázke už v júni 1938 vyjadrovala, hoci opatrne: „Nikto nie je proti ustanoveniam Pittsburskej dohody. Dnes už aj medzi Čechmi len najzarytejší šovinisti (spojenci to ľudáckej kliky pri rozmanitých súvislostiach) odporujú proti jej ustanoveniam. Slovensko nech má svoju vlastnú administratívu, svoj snem, svoje súdy, sloven-

³³ PLEVZA, V.: *Národnostná politika KSČ a česko-slovenské vzťahy*. Bratislava 1979, s. 151.

³⁴ HUSÁK, G.: *Syedectvo o SNP*. Bratislava 1974, s. 143.

³⁵ NOVOMESKÝ, L.: *Čestná povinnosť*. Zv. 2. Bratislava 1967, s. 312-313.

³⁶ CLEMENTIS, V.: *Vzduch našich čias*. Zv. 2. Bratislava 1967, s. 419.

³⁷ Slovenský národný archív. Krajský úrad, kart. 247, č. 54436. Rezolúcia zo zasadnutia vedenia KSČ v Košiciach 30-31. 7. 1938.

*čina nech je úradným jazykom v škole, úrade a vo verejnom živote vôbec, ale naliehavo žiadame rešpektovať aj tretí odstavec dohody, podľa ktorého česko-slovenský štát bude republikou, jeho konštitúcia bude demokratická. O to nám ide. O tento princíp.*³⁸

Aj napriek tomu, že sa v lete 1938 postavili „za uskutočnenie autonómie v takej forme, aby politická moc na Slovensku bola daná demokratickým Slovákom“³⁹, verejne tento program, okrem nezáväzného úvodníka v periodickej tlači neprezentovali. Príčiny spočívali v zostrovaní československej krízy a separatistických požiadavkách SdP. Pôsobili aj ďalšie príčiny taktického charakteru, ohľad na postoje prípadných partnerov, najmä sociálnych demokratov, ktorí mali tvoriť národný front. Podstatné však bolo, že aj keď KSCĽ všeobecne akceptovala požiadavku štátoprávnej úpravy republiky nebola pripravená takýto program prezentovať v ucelenej forme. V kontexte riešenia slovenskej otázky sa však potvrdzovalo, že aj v rámci tohto politického spektra – extrémnej ľavice reprezentovanej komunistami – sa nepodporovali a nepresadzovali iba niektoré parciálne problémy, ale koncom tridsiatych rokov už zásadné štátoprávne premeny, bez ohľadu na skutočnosť, že ich obsah a rozsah sa KSCĽ verejne neodvážila, resp. nedokázala konkrétne a programovo definovať.

Hlinkova slovenská ľudová strana a Slovenská národná strana boli nositeľkami požiadavky autonómneho postavenia Slovenska v republike. Bez ohľadu na postupnú kryštalizáciu ich názorov na obsah pojmu autonómie, problémové vzťahy medzi oboma stranami ovplyvňované aj konfesijnými rozdielmi, či rôzne politické lavírovanie, dôsledná realizácia požiadaviek, forsírovaných ľudovou stranou skrývajúcej sa pod všeobecný pojem autonómie, musela vyústiť do budovania slovenskej štátnosti, a tým de facto smerovala k požiadavke federalizácie štátu. Nie je podstatné, že ľudová strana nemala v svojom prvom programe z roku 1918 vytýčený cieľ dosiahnuť politickú autonómiu a ju prevzala až potom ako sa dozvedela o Pittsburskej dohode,⁴⁰ ale rozhodujúce bolo, že sa začala systematicky usilovať o jeho realizáciu. Na jednej strane vypracovaním a podávaním viacerých návrhov a súčasne systematickým politickým zápasom za presadenie celkového programu, ale rovnako niektorých jeho častí. Do obdobia československej krízy roku 1938 chcela štátoprávne zmeny realizovať jednoznačne v rámci ČSR. Radikálne projekty Vojtecha Tuku zo začiatku dvadsiatych rokov, ktoré mali v zmysle proti československej politike maďarskej vlády viesť k deštrukcii republiky,⁴¹ vystriedal umiernenější program. Ľudová strana začiatkom tridsiatych rokov nastoľovala federatívne usporiadanie štátu ako perspektívny cieľ.⁴² No v období, keď požiadavku federatívnej prestavby štátu považovali české politické elity a strany, ale aj časť politického spektra na Slovensku za dualizmus či dokonca za

³⁸ Slovenské zvesti 1, 6. 1938.

³⁹ SNA, F. AÚML – ÚV KSS. Komunistická internacionála, č. 1462. Vystúpenie V. Širokého v Exekutive Komunistickej internacionály. Moskva 26. 12. 1938. PLEVZA, V.: KSCĽ a revolučné hnutie na Slovensku 1929-1938. Bratislava 1965, s. 474.

⁴⁰ KVAČEK, R.: Česká společnost a Slovensko ve 30. letech. České českoslovenství. In: Pohľady na slovenskú politiku. Ed. M. Pekník. Bratislava 2000, s. 605. BARTLOVÁ, A.: c. d., s. 214, 220.

⁴¹ KRÁMER, J.: Iredenta a separatizmus v slovenskej politike. Bratislava 1957, s. 62 a n. dokazuje, že V. Tuka jednoznačne pracoval v maďarských službách. Na druhej strane sa možno stretnúť s hodnotením, že V. Tuka „sa stal tvorcom programu slovenskej štátnosti... a štátnej nezávislosti Slovenska. Týmto svojim historickým činom sa prof. Vojtech Tuka zapísal zlatými písmenami do dejín slovenského národa 20. storočia“. BOBÁK, J.: Namiesto úvodu. In: JOŠTIK, J. – JANKOVIČ, L.: Dva životy, jeden osud. Bratislava, s. 10.

⁴² O požiadavke federácie sa hovorilo na zjazde HSLS v Trenčíne v decembri 1932 a otvorene na zjazde v Žiline v máji 1933. Archivum AKT Nowych. Poselstwo RP w Pradze, č. 38/1938. Bratislava 26. 5. 1938; F. Duřčan-ský písal o federatívnom postavení Slovenska v republike v roku 1932. Slovenská otázka v 20 storočí, s. 143.

separatizmus, sa nedal očakávať konkrétny výsledok, napriek tomu, že pod pojmom separatizmus sa v tomto období chápal predovšetkým nesúhlas s myšlienkou jednotného národa a česko-slovenského jazyka. Navyše, by sa musela zmeniť ústava, preto ľudová strana od polovice tridsiatych rokov až do obdobia mníchovskej dohody predkladala v určitých nepodstatných obmenách štyri požiadavky: zriadenie ministerstva pre správu Slovenska, uznanie slovenčiny za úradný jazyk, potvrdenie primárnych kompetencií snemu pre Slovensko a vyhlásenie politických strán o individualite slovenského národa, resp. ústavné uznanie osobitosti slovenského národa.⁴³ Tieto požiadavky kládli jej reprezentanti pri rokovaní o vstupe do vlády v rokoch 1935 – 1936 a 1938 a s nimi išli aj na rokovania zástupcov väčšiny slovenských politických strán do Prahy 29. a 30. 9. 1938, kde sa malo rokovať o návrhu E. Beneša na Úpravu vzájomného vzťahu medzi Čechmi a Slovákmi v republike z 22. 9. 1938. V danej chvíli ich chceli predložiť „ultimatívnu formou“ a realizáciu „časovo limitovať“. Pritom Jozef Tiso a Karol Sidor sa domnievali, resp. tvrdili, že „pre tento program získali aj centralistov“. V tom možno vidieť príčinu, že z hľadiska vlády Jana Syrového sa stali tieto návrhy v dňoch 1. až 5. 10. 1938 základom na vyriešenie celého problému. Dokladom bolo ich akceptovanie vládou 5. 10. 1938. Pre túto situáciu bolo na druhej strane charakteristické, že už toho istého dňa po 17. hod. vláda svoj postoj korigovala a akceptovala návrh HSLS z 5. 6. 1938.⁴⁴ Prakticky prijala zásady nového štátoprávneho usporiadania a riešenia slovenskej otázky skôr, ako sa na nich definitívne dohodli zástupcovia slovenských politických strán rokujúcich v Žiline.

Ľudová strana však súčasne vo svojom návrhu o autonómii Slovenskej krajiny navrhovala federatívne usporiadanie štátu. Prekladatelia pritom návrh zo štátoprávneho hľadiska nepovažovali za optimálne riešenie, pretože „*bolo by ideálom, aby vedľa seba stáli dve teritoriálne a personálne vymedzené zložky, slovenská a česká, organizované federálne, nad ktorými by vyrástla štátna nadstavba česko-slovenská*“.⁴⁵ Po zmene medzinárodnej a vnútropolitckej situácie v dôsledku mníchovského diktátu vznikli podmienky, keď ľudová strana bez väčšieho mocenského tlaku alebo komplikácii presadila svoj program z 5. 6. 1938 vo forme Žilinskej dohody časti slovenských strán, resp. strán pôsobiacich na Slovensku. Najrozsiahljší program riešenia slovenskej otázky sa mohol presadiť len za zmenených medzinárodných a vnútropolitckých podmienok vývoja v republike. Súčasne rovnako pôsobila aj snaha politických subjektov vyriešiť postavenie Slovenska v štáte v dôsledku zblíženia názorov na tento problém. Prakticky rovnako dôležitým faktorom bola obava z hrozby územného delenia Slovenskej krajiny. V rámci politických strán dochádzalo v procese vývoja k určitému zblížovaniu názorov, hľadaniu kompromisu, pričom všetky bez výnimky nastoľovali a požadovali riešenie slovenskej otázky. Je však príznačné, že zásadná zmena nastala v novej situácii, ktorú vyvolal mníchovský diktát, t. j. v čase, keď došlo k oslabeniu mocenských pozícií dovtedy dominujúcich politických elít.

Žilinská dohoda zásadne zmenila štátoprávne postavenie Slovenska. Prijatie zákona o autonómii Slovenskej krajiny 22. 11. 1938 znamenalo začiatok budovania slovenskej štátnosti v rámci republiky, a tým definitívne „doformovanie“ slovenského národa ako politického ná-

⁴³ ČARNOGURSKÝ, P.: 6. október 1938. Bratislava 1993, s. 84.

⁴⁴ LANDAU, Z. – TOMASZEWSKI, L.: Monachium 1938. Warszawa 1985, s. 486. Státní ústřední archiv. Praha, PMR, XVIII – 9, XIX – 1. 2. 3. Zasadnutia vlády 3, 4. a 5. 10. 1938.

⁴⁵ Těšnopisecké správy poslanecké sněmovny N.S.R.Č. IV. volební období. 7. zasednutí, tlač 1492, s. 9.

roda aj z formálnej stránky.⁴⁶ V danej etape bolo nepodstatné, že zo slovenských politických strán dohodu neakceptovala, ale naopak sa proti nej postavila KSČ. Zrejme hlavne preto, že ju z rokovania vylúčili a ocitla sa takmer v úplnej izolácii. Pritom komunisti po Mníchove vychádzali z požiadavky „*utvorenia demokratickej autonómie vnútri slobodnej, nezávislej Československej republiky*“.⁴⁷ To prakticky znamenalo, že štátovú zmenu ako takú akceptovali, resp. schvaľovali všetky politické strany na Slovensku a niektoré mali výhrady proti tomu ako a medzi kým sa uzavrela. Je charakteristické, že podobné stanovisko zaujali aj predstavitelia väčšiny českých politických strán, ktoré akceptovali rozhodnutie vlády o novom štátovom usporiadaní.⁴⁸

Prijatie zákona z 22. 11. 1938 znamenalo prestavbu republiky na federáciu asymetrického modelu. Začala sa budovať slovenská štátnosť v rámci republiky. Uskutočnilo sa preskupenie politickej moci s priamymi dôsledkami na charakter vnútropolitického režimu v zmysle odbúrania demokratických práv a slobôd, pluralitného systému a postupného, ale pomerne rýchleho utvárania autoritatívneho štátu. Princípy obsiahnuté v Žilinskej dohode – napriek jej neskoršiemu sponchýbnovaniu – tvorili východiskový bod, za ktorý už budúce programové ciele väčšiny slovenských politických strán, resp. politických predstaviteľov doma aj v zahraničí nešli, bez ohľadu na to, či sa na 6. október 1938 odvolávali alebo nie. Požiadavka federácie na zásade „*rovný s rovným*“ sa stala programom riešenia slovenskej otázky väčšiny politických subjektov v budúcnosti, či sa v otvorenej forme požadovala alebo nie.

HSLS v priebehu zostrovania československej krízy roku 1938 hľadala aj iné formy štátovného usporiadania Slovenska, a tým aj riešenia slovenskej otázky. Bolo to prvýkrát, keď vedúce špičky strany konkrétne rokovali aj o inom štátovnom usporiadaní, ako v rámci existujúceho štátu. V prípade rozbitia republiky, alebo lokálneho nemecko-československého konfliktu prichádzali do úvahy aj iné alternatívy. Išlo o predstavu, že tajnými rokovaniami s Budapešťou sa vopred podarí zaistiť autonómne postavenie Slovenska, ktorému by v prípade rozbitia republiky hrozilo pripojenie k Maďarsku.⁴⁹ V tomto kontexte mal mať aj návrh z 5. júna 1938 širší medzinárodný dosah. Smeroval k deklarovaniu vlastnej politickej identity, štátovného usporiadania cestou definovania národnej územnej integrity. Predstava, že tieto skutočnosti sa budú rešpektovať, resp. brať do úvahy aj v prípade rozpadu štátu bola prítlačivá a v tej či onej forme ju akceptovali politické kruhy v Poľsku, Nemecku a v určitom zmysle slova, aspoň formálne aj v Maďarsku. V Berlíne približne do poslednej dekády septembra 1938 uvažovali, že v prípade vojenského konfliktu, ktorého by sa Maďarsko aktívne zúčastnilo, dostane ako „odmenu“ „korist“ Slovensko.⁵⁰ Predpokladalo sa, že v takom prípade poskytne Maďarsko Slovenskej krajine autonómiu. Situácia sa zmenila, keď Budapešť váhala okamžite vstúpiť do vojenského konfliktu, ktorý sa javil ako možná alternatíva do 28. septembra.⁵¹ Ak by

⁴⁶ Obdobný názor vyslovuje A. Hrnko, keď tvrdí, že v dôsledku žilinskej dohody „došlo k realizácii Slovákov ako politického národa“. HRNKO, A.: Miesto žilinskej dohody v štátovných snahách slovenského národa. In: Žilina v slovenských dejinách. Žilina 2002, s. 105.

⁴⁷ SNA. F. AÚML-ÚV KSS. Komunistická internacionála, č. 1462. Vystúpenie V. Širokého v Exekutive Komunistickej internacionály 26. 12. 1938.

⁴⁸ GEBHART, J. – KUKLÍK, J.: Česká politika a zákon o autonómii Slovenska. In: České země a Československo v Evropě XIX a XX. století. Ed. J. Dejmeck, J. Hanzal. Praha 1997, s. 370.

⁴⁹ DEÁK, L.: Hra o Slovensko. Slovensko v politike Maďarska a Poľska v rokoch 1933-1939. Bratislava 1991, s. 98 a n.

⁵⁰ HOENSCH, J. K.: Der ungarische revisionismus und die Zerschlagung der Tschechoslowakei. Tübingen 1967, s. 48 a n.

⁵¹ GOEBBELS, J.: Deníky 1938. Praha 1992, s. 228. V denníku 18. 9. 1938 písal: „Maďari sú veľmi chabí. Nechajú nás za seba ľahať gaštany z ohňa. Budú sa diviť až pôjde o delenie koristi“. S. 226.

však došlo k izolovanej vojne bez účasti Maďarska, v záujme bleskovej akcie a rýchleho ukončenia agresie, do úvahy prichádzala aj okupácia Slovenska nacistickou armádou. Potvrdzujú to aj zápisky nemeckého ministra propagandy Josepha Goebbelsa: „*Dali by sme im (t. j. Slovákom) veľmi rozsiahlu autonómiu. Napriek tomu, že my by sme ich chceli len zo strategických dôvodov.*“ Dokonca bulharský cár Boris v rozhovore s Adolfom Hitlerom 26. 9. 1938 tvrdil, že „*Slováci sa vôbec nechcú pripojiť k Maďarsku. Radšej by išli knám,*“⁵² t. j. k Nemecku. S alternatívou okupácie Slovenska nacistickou armádou sa v slovenskej politike v druhej polovici septembra vôbec nerátalo. Uvažovalo sa len o možnom pripojení Slovenska k Maďarsku. V tomto období ale takáto alternatíva už pre nemeckú politiku neexistovala.

V komplikovanej poslednej dekáde septembra 1938 nemala HSLS k dispozícii hodnoverné informácie o rôznych možnostiach „riešenia“ československej krízy a hľadala východisko zo situácie ad hoc. Jej postoj dokumentoval na jednej strane snahu riešiť postavenie Slovenska podľa vlastných predstáv, ale rovnako bez ohľadu na zákony a existenciu štátu ako takého. Objavil sa tradičný nedostatok kvalifikovaných odborníkov, čo sa prejavilo okrem iného aj v spôsobe improvizácie. Vedúci činitelia strany sa zúčastnili v Prahe v dňoch 29. a 30. 9. 1938 dopoludnia rokovani s predstaviteľmi väčšiny zástupcov slovenských, resp. politických strán pôsobiach na Slovensku. Súčasne J. Tiso a K. Sidor predložili 29. 9. 1938 pri návšteve u poľského vyslanca v Prahe K. Papéeho ďalšiu alternatívu, ktorú pripravili vedúci činitelia opozičnej strany v čase maximálneho zostrenia medzinárodnej situácie a v čase hrozby ozbrojeného konfliktu. V Deklarácii zásadného významu určenej poľskej vláde formulovali „*program nezávislého slovenského štátu s garanciou Poľska*“. Papée ďalej informoval ústredie vo Varšave: „*Deklarácia konštatuje odmietnutie spolupútia v jednom štáte s Maďarskom a zároveň rezignuje z územných oblastí obývaných maďarským obyvateľstvom. Deklarácia je v podstate prosbou o prevzatie ochrany Slovenska na medzinárodnom fóre*“.⁵³ V období kedy vrcholilo napätie z hrozby nacistického útoku proti Československu vyzdvihli vedúci predstavitelia HSLS myšlienku utvorenia „*nezávislého*

⁵² GOEBBELS, J.: c. d., s. 238.

⁵³ LANDAU, Z. – TOMASZEWSKI, J.: c. d., s. 486. Dokument má dátum 30. 9. 1938 a vo Varšave ho prijali 30. 9. 1938 o 2,43 minút. Pôvodný text Deklarácie sa doteraz nenašiel. K. Papée pritom v uvedenom telegrame píše: „Dnes Sidor a Tiso mi predložili Deklaráciu... P. Čarnogurský ale tvrdí, že Deklaráciu odovzdali 28. 9. 1938 o 19. hod. Informáciu prevzal od PAPÉEA, K.: Kartki z pamietnika. Kronika kilku dni. In: Wiadomości 1962. Nr. 843. (Za poskytnutie tohto a ďalších materiálov ďakujem Mgr. D. Segešovi). Celú záležitosť komplikuje sám P. Čarnogurský, keď v inej práci píše: „V stredu večer (t.j. 28. 9. 1938 – V.B.) malo ísť celé predsedníctvo do Prahy na rokovania“. ČARNOGURSKÝ, P. 6. október 1938, s. 73. J. Tiso a K. Sidor sa 29. 9. 1938 zúčastnili porád slovenských politikov v Prahe, ktorá skončila o 17,30 minút. Pri konfrontácii týchto faktov možno vysloviť záver, že rozhovor sa konal 29. 9. 1938 večer, pričom odoslanie šifrovaného telegramu sa uskutočnilo o pár hodín neskôr 30. 9. 1938 s príchodom do Varšavy toho istého dňa o 2,43 minút. Potvrzuje to aj záznam J. Szembeka o rozhovore so Sidorom vo Varšave 19 a 20. 10. 1938, kde sa odvoláva na dátum 29. 9. 1938. Diariusz i teki Jana Szembeka (1935-1945.) T. IV. Ed. J. Zaránski. London 1972, s. 323. Podstata vecí však spočíva v tom, že situácia sa podstatne zmenila oproti tej kedy bola Deklarácia vypracovaná a odovzdaná. Navečer 29. 9. 1938 už zasadali predstavitelia štyroch veľmocí v Mníchove a teda sa hľadalo nie vojnové ale „mierové“ riešenie problému. Vzhľadom k tomu je aj argumentácia a konštrukcie P. Čarnogurského o príčinách tohto návrhu problematická. Je zaujímavé, že P. Čarnogurský hoci poznal záznamy J. Szembeka o návšteve K. Sidora vo Varšave prakticky nič z nich nepoužil. Jednoznačne sa v nich hovorí o samostatnom štáte a nie o únii. K. Papée žiadne dôvody postupu predstaviteľov Ľudovej strany v odoslanom telegram, ale ani v publikovaných pamätiach neuvádza. Len návrh na samostatný štát. Na druhej strane J. Tiso v rozhovore s Joachimom von Ribbentropom 19. 10. 1938 v Mníchove sa o vyššie spomenutých otázkach vyjadroval opatrnejšie. Prípadné odtrhnutie sa Slovenska malo prísť v úvahu, „ak by Praha nedodržala dohody“. J. Tiso sa domnieval, že „Slovensko by bolo schopné sa samostatne udržať po kultúrnej a hospodárskej stránke, pokiaľ by ho garancie veľmocí odbremenili po vojenskej stránke“. Zmysel vystúpenia J. Tisu však smeroval predovšetkým k budovaniu „autonómneho Slovenska v spolupráci s Podkarpatskou Rusou pod Prahou“. Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918-1945. Serie D (1937-1945). Bd. IV. Baden Baden 1952, s. 84.

slovenského štátu s poľskou garanciou“, pričom vyslanec sa nezmieňuje kedy a za akých okolností malo dôjsť k realizácii návrhu. Prvýkrát sa nastolila v kontaktoch so zahraničnými predstaviteľmi alternatíva samostatného štátu ako spôsob riešenia štátoprávneho postavenia Slovenska v existujúcej kríze. Odhliadnuc od praktickej hodnoty tohto návrhu, na ktorý poľská vláda nereagovala, ale ho registrovala aj neskôr, išlo o veľmi problematický krok, ktorý by sa mal uskutočniť v čase konfliktu, kedy na Slovensku bola vyše sto tisícová československá armáda. Vedenie jednej, aj keď najsilnejšej strany navrhovalo riešenie, ktoré nielenže bolo riskantné, ale bolo v rozpore s existujúcimi zákonmi a nemalo garanciu zo strany zahraničia. Medzinárodná neskúsenosť a naivita predstaviteľov HSLS, na ktorú diplomatické kruhy v Poľsku permanentne poukazovali, sa potvrdzovala aj tým, že návrh sa nestal v danej dobe predmetom rokovanií a ľudová strana sa opäť dočasne vrátila k hľadaniu prijateľných riešení v rámci Československej republiky. Priebek rokovanií svedčil o rozporuplnosti, neujasnenosti, váhaní a nekonštruktívnosti postupu ľudovej strany. Jej vedúci predstavitelia do 17,30 minút dňa 29. 9. 1938 rokovali s ostatnými predstaviteľmi slovenských strán o riešení slovenskej otázky v rámci republiky a ani o dve hodiny neskôr predkladali poľskému vyslancovi K. Papéemu „*program nezávislého slovenského štátu s garanciou Poľska*“. Bez ohľadu na oprávnenosť kritického hodnotenia tohto postupu zostáva skutočnosťou, že 29. 9. 1938 bol prvýkrát podaný projekt samostatného slovenského štátu v tom čase najsilnejšou politickou stranou na Slovensku oficiálnou cestou zahraničnému partnerovi. Bolo to úplne nové v slovenskej politike.

Politické subjekty na Slovensku mali po mníchovskej dohode viacero predstáv štátoprávneho usporiadania. Bývalé koalíčné strany, ale aj ďalšie menšie politické subjekty vychádzajúce zo záverov Žilinskej dohody, podľa ktorej ústavným prijatím „*tohto návrhu bude štátoprávne postavenie Slovenska definitívne vyriešené*“, si predstavovali budovanie štátnosti v rámci Česko-Slovenskej republiky. Dobrovoľne, niektoré z nevyhnutnosti spolupracovali, neskôr sa zlúčili s HSLS, pričom ich predstava vychádzala z alternatívy dohody s českými politickými elitami a zo snahy zachovať spoločný štát aj v nových podmienkach. Diametrálne odlišné predstavy sa uplatňovali v rámci umierneného a radikálneho krídla ľudovej strany.

Umiernená časť HSLS, ktorej najdôležitejšími predstaviteľmi boli J. Tiso, M. Sokol, J. Buday, J. Sivák (a ďalší), ale postupne sem možno zaradiť aj K. Sidora, mala na budúce štátoprávne usporiadanie rozdielne názory. Viacerí vychádzali z koncepcie Žilinskej dohody a podporovali budovanie slovenskej štátnosti v rámci republiky. J. Tiso a K. Sidor rozvíjali myšlienku utvorenia samostatného slovenského štátu, ktorú veliteľ Hlinkovej gardy prezentoval počas návštevy Varšavy 19. a 21. 10. 1938, keď vystupoval ako „*oficiálny delegát slovenskej vlády, ktorého vyslal premiér Tiso*“. Predstava utvorenia „*plne nezávislého slovenského štátu*“ prezentovaná v mene vlády a nie strany sa opierala o zásadu, že to bude národný a katolícky štát, ktorý by sa v politickej, vojenskej a kultúrnej oblasti opieral o Poľsko a v hospodárskej o Maďarsko a Nemecko. Pritom Poľsko malo prevziať „*istý druh politicko vojenského protektorátu*“ a obmedziť tak nemecký a maďarský vplyv. Podľa interpretácie K. Sidora prednesenej najvyšším predstaviteľom ministerstva zahraničných vecí, vrátane J. Becka, chcel J. Tiso dosiahnuť tento cieľ pomocou legálneho postupu, po dokončení decentralizačných opatrení, po organizačnom zabezpečení polície, žandárstva a vojska. Veľký dôraz sa kládol na federatívnu prestavbu štátu, na základe ktorej sa predpokladala „*široká autonómia*“ a hlavne utvorenie Snemu Slo-

venskej krajiny. K. Sidor tvrdil, že k realizácii celého projektu by malo dôjsť behom dvoch mesiacov. Tento program vychádzal z „*podobného prehlásenia*“, ktoré „*urobili spolu s kňazom Tisom 29. septembra 1938 u ministra Papéeho*“, keď ešte boli členmi opozičnej slovenskej strany; že to konečne potvrdili vyslancovi Papéemu dňa 7. októbra 1938 už ako predstavitelia slovenskej vlády“ konštatoval na záver rozhovoru s K. Sidorom zástupca ministra zahraničných vecí J. Szembek. Utvorenie štátu by sa uskutočnilo potom keď by Česi neprijali požiadavky ľudovej strany, snem by schválil odtrhnutie od Čiech „*podobne ako to bolo kedysi v prípade odtrhnutia Nórska od Švédska*“.⁵⁴ K. Sidor súčasne „*bez výhrad*“ potvrdil „*désintéressement*“ v otázke príslušnosti Podkarpatskej Rusi, ktorý „*deklarovali svojho času min.(istrovi) Papéemu*“. Bola to snaha umožniť dosiahnutie spoločných poľsko-maďarských hraníc na účet Podkarpatskej Rusi a vylúčiť tak prípadné obsadenie Slovenska Maďarskom. Pri hodnotení rozhovorov a návrhov K. Sidora treba brať v úvahu, že jedným z jeho hlavných cieľov bolo presvedčiť poľských politikov aby nekládli územné požiadavky voči Slovensku. V tomto smere jeho misia bola úplne neúspešná, aj keď mu z poľskej strany zdôrazňovali, že iné požiadavky budú ak bude Slovensko samostatné a iné ak ostane v republike.

Ďalší vývoj z hľadiska realizácii koncepcií prednesených K. Sidorom potvrdzoval, že v konkrétnom postupe umiernené krídlo HSLS lavírovalo a prispôbovalo sa situácii. Títo predstavitelia strany neorganizovali verejnú propagáciu samostatného štátu, ale hlavný dôraz kládli na budovanie slovenskej štátnosti v rámci ČSR. Vôbec neprichádzalo v úvahu vyhlásenie štátu do dvoch mesiacov ako to deklaroval K. Sidor vo Varšave, ale viacej sa prejavovala snaha po zlepšení vzťahov s ústrednou vládou. Mala to dokumentovať aj propagandisticky, ale aj fakticky úspešná návšteva nového prezidenta Emila Háchu v Tatrách na Vianoce 1938. Paralelne takto existovali dve alternatívy, pričom brzdiaci moment pre cestu vedenú k samostatnosti spomaľovalo narastanie protipolských nálad po prezentovaní poľských územných aspirácií voči Slovensku. Pôsobil tu ďalej celý rad ďalších problémov spojených s budovaním slovenskej štátnosti, administratívy, armády a pod., ale predovšetkým absencia zaručených medzinárodných garancií pre existenciu nového štátneho útvaru. V zásade išlo o koncepciu využitia postupného utvárania slovenskej štátnosti v rámci republiky na perspektívne utvorenie samostatného štátu. Realizácia tohto cieľa sa mala dosiahnuť legálnou cestou, evolúciou, bez revolučných skokov a v čase kedy to uzná za vhodné Snem Slovenskej krajiny. V dôsledku zostrovania vzťahov medzi ústrednou a autonómnou vládou, ale predovšetkým pod tlakom nacistického Nemecka na prelome januára a februára 1939 vyhlásiť samostatnosť v čase kedy to Berlín uzná za vhodné, sa názory v rámci umierneného krídla zblížovali. Zjednocujúcim mottom bola myšlienka perspektívneho utvorenia samostatného štátu ako spôsobu riešenia väčšiny existujúcich problémov, ale aj ambícií, bez určenia časového horizontu. Najvýznamnejším dôkazom vzdania sa zásad obsiahnutých v Žilinskej dohode bolo prijatie rezolúcie najdôležitejšími predstaviteľmi strany na zasadnutí predsedníctva HSLS, snemu a vlády 6. 3. 1939: „*Trvať na budovaní slovenského štátu evolučnou cestou a nevyhlásiť jeho ustanovenie hneď teraz*“.⁵⁵ Pod vplyvom tlaku nacistického

⁵⁴ Diarius i teki Jana Szembeka. IV. s. 318-323. Pri spomínanom rozhovore s J. Szembekom 20. 10. 1938 na otázku aký je hlavný cieľ jeho návštevy K. Sidor odpovedal, že „slovenská vláda ho poverila aby informoval Varšavu o tom, čo už svojho času oznámil Tiso min.(istrovi) Papéemu a síce, že ich cieľom je utvorenie nezávislého slovenského štátu“. Zrejme je tu odvolanie sa na návštevu K. Sidora a J. Tisa u Papéeho 29. 9. 1938.

⁵⁵ SIDOR, K.: Takto vznikol Slovenský štát. Bratislava 1991, s. 66.

Nemecka aby došlo k vyhláseniu štátu, stupňujúceho sa napätia⁵⁶ sa situácia vyhrtila a praktická hodnota uvedenej rezolúcie bola opäť z časového hľadiska problematická. Je však symptomatické, že z radov umierneného krídla ľudovej strany v tomto období nevyšla iniciatíva vyhlásiť samostatnosť, neuvažovalo sa o revolučných skokoch a naďalej sa uprednostňoval evolučný postup. Karol Sidor odmietol 12. 3.1939 vyhlásiť samostatnosť na žiadosť predstaviteľov nacistického Nemecka, aj keď perspektívne podporoval utvorenie samostatného štátu. Ani návšteva Jozefa Tisa v Berlíne 13. 3.1939 nebola motivovaná snahou požiadať o pomoc alebo podporu pri vyhlásení štátu, ale mala za cieľ len získať hodnoverné informácie o Hitlerových plánoch. Jozef Tiso odmietol vyhlásiť samostatnosť Slovenska rozhlasom z Berlína, ale alternatívu vyhlásenia samostatného štátu v najbližšom možnom čase akceptoval, resp. musel akceptovať. Svedčili o tom nočné rokovania v hlavnom meste nacistickej ríše o obsahu a cieľoch budúcej ochrannej zmluvy medzi oboma štátmi. O jeho postoji výrečne hovorí aj to, že 14. marca 1939 odmietol v sneme podať návrh na vyhlásenie samostatnosti⁵⁷ a trval na legálnosti celého procesu osamostatnenia.

Druhú alternatívu, utvorenie samostatného štátu presadzovalo a to aj v otvorenej forme na verejnosti, radikálne krídlo v ľudovej strane. S touto koncepciou prišli samostatne, bez vonkajšieho tlaku alebo podnetov. Na formovanie ich názorov pôsobilo mnoho faktorov od predchádzajúcich neúspešných pokusov presadiť autonómiu, k presvedčeniu o výhodnosti samostatného štátu. Týmto spôsobom chceli zabezpečiť územnú integritu, ale uplatniť aj osobné ambície.⁵⁸ Rozhodujúce pre ich snahy bolo, že realizáciu svojich plánov chceli dosiahnuť pomocou nacistického Nemecka. Vychádzali tiež z presvedčenia o výhodnosti a perspektívnosti takejto spolupráce pre Slovensko. Tvrdili, že jediným priateľom Slovákov je Nemecká ríša a jedine ona môže zabezpečiť vznik a existenciu samostatného štátu. Potom ako Poľsko uplatnilo voči Slovensku teritoriálne nároky stúpili proti poľské nálady a vyslanec K. Papeč v tajnej správe z decembra konštatoval „... medzi vedúcimi slovenskými osobnosťami sa možno často stretnúť s presvedčením, že Poľsko onedlho čaká rovnaký osud ako Česko-Slovensko a neoplatí sa preto u neho hľadať podporu“.⁵⁹ Pronemeckú alternatívu presadzovali už v čase, kedy sa im z Berlína ešte nedostávalo podpory pre ich plány. Keď však nacistické Nemecko začalo konkrétne prípravy na agresiu proti Česko-Slovensku a vyhlásenie samostatnosti sa malo stať jedným z argumentov vnútorného rozpadu štátu, Berlín radikálov všestranne podporoval.⁶⁰ V čase zostrenia vnútropolitické situácie po tzv. Homolovom puči 10. 3. 1939 sa stali výslovne nástrojom nacistickej politiky a v súlade s plánmi Berlína nielen navrhovali, ale priamo žiadali a pokúšali sa sami organizovaním prevratu začiatkom marca vyhlásiť samostatný štát bez ohľadu na formy takéhoto postupu.

⁵⁶ K. Sidor po mníchovskej dohode hodnotil situáciu takto: „Pomer medzi Slováckmi a Čechmi je natoľko otrávený, toľko je nahromadených krívd a nenávisť, i keď čiastočne neoprávnenej, že sa to napraviť nedá. Časom sa nutne rozídeme“. AÚTGM – BAR, F. 38, V. Klecanda, č. 494/2. PAULINY-TÓTH, J. Ako došlo k 14. marcu 1939. Čas rozhovoru sa nedá presne určiť, ale v podstate obsahuje podobné názory aké Sidor prezentoval počas návštevy Varšavy v októbri 1938.

⁵⁷ SOKOL, M.: Ako došlo k vyhláseniu Slovenského štátu? (Moje poznámky k marcovým udalostiam). Historický časopis. 39, 1991, 3, s. 328.

⁵⁸ HOENSCH, K.J.: Slovensko a Hitlerova východná politika. Bratislava 2001, s. 65.

⁵⁹ TOMASZEWSKI, J.: „Na poludnie od Karpat“. Projekt zasad polityki Rzeczypospolitej polskiej wobec Czecho-Słowacji. In: Polski przegląd dyplomatyczny. T. 2, nr. 6 (10), listopad-grudzien 2002, s. 167.

⁶⁰ BYSTRICKÝ, V.: Nacistické Nemecko a vznik Slovenského štátu. Vojenská história. 5, 2001, 2, s.47, 49.

Najdôležitejšia a najrozsiahlejšia štátová zmena na Slovensku pri rešpektovaní postupu a plánov umierneného či radikálneho krídla HSLŠ sa však uskutočnila pod tlakom zvonka a v čase keď si to želalo nacistické Nemecko. Rozhodujúcim nebol len tlak Berlína, jeho účelovo využívané hrozby maďarských aspirácií, ale garancie, ktoré nacistické Nemecko sľubovalo poskytnúť novému štátnemu útvaru. Podobne ako všetky predchádzajúce predstavy riešenia štátového postavenia Slovenska mimo rámca republiky, aj táto posledná bola do značnej miery a z hľadiska časovej realizácie úplne jednoznačne vyvolaná medzinárodnou situáciou a v dôsledku tlaku zvonka. V prvej polovici marca nikto pôvodne neplánoval a ani si nemohol dovoliť vyhlásiť samostatný štát. Okolnosti a spôsob, akým sa tieto štátové zmeny uskutočnili ovplyvnili aj postavenie, stabilitu, trvácnosť a samostatnosť nového štátneho útvaru na medzinárodnej scéne.

* * *

Slovensko vstupovalo v roku 1918 do novovzniknutého štátneho útvaru viac-menej ako medzinárodne anonymná krajina. V slovenskom prostredí sa však venovala značná pozornosť zahraničnopolitickým otázkam aj predtým, pretože zmenu v postavení slovenskej spoločnosti sa dalo očakávať „iba od zmeny medzinárodnej situácie“. Začali sa hľadať spojenci nielen v Rusku, ale aj vo Veľkej Británii, Francúzsku, v slovenskej komunite v USA a u svetovej demokratickej verejnosti. Hoci sa v tomto smere nedosiahol nijaký výrazný pokrok, maďarizačné zákony a masakra v Černej urobili „takmer nebadaný krok k odkliatíu anonymity“.⁶¹ Po vzniku republiky sa situácia začala meniť, hlavne preto, že sa rozhorel zápas o štátové postavenie Slovenska, ale aj v dôsledku toho, že predovšetkým Maďarsko sa nemienilo zmieriť s novovzniknutým stavom. Začlenenie Slovenska do Československej republiky, konsolidovanie jeho postavenia mohli a mali značný vplyv na stabilitu alebo deštrukciu štátu. Z tohto, aj keď nielen z tohto zorného uhla sa odvíjali vo viacerých smeroch pohľady zo zahraničia na slovenskú otázku a s tým súvisiace problémy. Na jednej strane existovalo veľa krajín, ktoré zaujímali z rôznych dôvodov pozitívny vzťah k novému „národnému“ štátu. Pozorne sledovali vnútropolitickú situáciu a s obavami rodia sa napätie, ale nemienili a nechceli zasahovať do riešenia slovenskej otázky. Na druhej strane krajiny (hlavne niektorí susedia), ale aj veľmoci ako Taliansko, Nemecko a v 20. rokoch aj Sovietsky zväz sa negatívne stavali k existencii Československa a videli vo vznikajúcich česko-slovenských sporoch jednu z dôležitých možností deštrukcie alebo oslabenie súdržnosti republiky. Využívali vznikajúce problémy na zostrovanie vnútro politickej situácie, medzinárodnú diskreditáciu štátu a podporovaním radikálnych požiadaviek autonómie Slovenska sa snažili rozbiť Československo. Veľmoci ako Veľká Británia, čiastočne Francúzsko, USA a v 30. rokoch Sovietsky zväz registrovali slovenskú otázku, ale nemienili sa angažovať na riešení týchto problémov. V procese vývoja v rokoch 1918 – 1938 tak viacero štátov, veľmoci a ich politickí a diplomatickí predstavitelia rešpektovali samobytnosť slovenského národa a jeho národnú identitu bez ohľadu či sa tak stalo oficiálnou alebo neoficiálnou formou. Spojenci ČSR,

⁶¹ Slovensko v 20. storočí. Na začiatku storočia 1901-1914. Ved. Kolektív D. Kováč. Bratislava 2004, s. 18, 22; PODRIMAVSKÝ, M.: Slovenské pohľady na Európu v druhej polovici 19. storočia. In: Zborník FiFUK. Historica XLIV. Bratislava 1999, s. 111-115.

ale aj demokratické západné krajiny slovenskú otázku postupne registrovali bez snahy aktívne do jej riešenia zasahovať, resp. jej riešenie v zmysle akýchkoľvek programov oficiálne podporovať.

Slovenské politické strany, resp. slovenské časti celoštátnych strán mali k problémom⁶² medzinárodného „zviditeľňovania“ slovenskej otázky rozdielny prístup. Centralistické – provládne strany zásadne odmietali vonkajšie ovplyvňovanie, resp. zasahovanie do riešenia slovenskej otázky a považovali ju výlučne za vnútropolitickú záležitosť, bez ohľadu aké koncepcie prezentovali pri jej riešení. Rovnako ani pri posudzovaní štátoprávneho postavenia Slovenska – ak sa ním vôbec zaoberali – nemali pripravenú inú alternatívu ako v rámci republiky. Neuvažovali o možnosti riešiť tento problém ad hoc a trvali na zachovaní štátu aj za cenu územných ústupkov.⁶³

Ludová strana od začiatku zápasu o autonómiu Slovenska a o postavenie Slovenska v štáte hľadala podporu v zahraničí bez ohľadu či to deklarovala alebo nie. Už zmyslom cesty Andreja Hlinku a jeho sprievodcov do Paríža na jeseň 1919 bolo, okrem iného urobiť zo slovenskej otázky medzinárodný problém, pretože do jej riešenia mali priamo či nepriamo zasahovať víťazné veľmoci na mierovej konferencii. Predstava o nevyhnutnosti získať podporu „svetových veľmocí, ktoré sú na čele Spoločnosti národov“⁶⁴ bola však nerealistická, keďže Francúzsko ani Veľká Británia sa nemienili angažovať pri realizácii autonómie, resp. riešení slovenskej otázky ako takej. Navyše v Paríži podporovali koncepciu štátneho československého národa a jej narušenie chápali ako separatizmus. Zrejme z týchto dôvodov francúzski diplomati ešte v roku 1938, keď ľudová strana prezentovala svoj projekt z 5. 6. 1938 zaujímali k nemu negatívne stanovisko a posudzovali ho ako oslabenie štátu v rozhodujúcich sférach jeho činnosti.⁶⁵ Slovenská otázka, aj keď v obmedzenej a sporadickej forme rezonovala aj vo francúzskych masmédiách, resp. v súvislosti s nátlakom západných veľmocí na Československo, aby akceptovalo stále sa stupňujúce požiadavky SdP.

Britskí diplomati bezprostredne po vzniku republiky postrehli dôležitosť slovenskej otázky tak z hľadiska celistvosti štátu, ako aj pre mier v strednej Európe. Registrovali zhoršovanie sa česko-slovenských vzťahov,⁶⁶ pričom ich hodnotili z pohľadu svojich diplomatov. Prejavovali ustavičný záujem o národnostnú štruktúru republiky s výrazným dôrazom na postavenie nemeckej menšiny. Ich názory prechádzali od roku 1919 značnou evolúciou. Niektorí z nich – napr. Joseph Addison písal o Československu „ako o umelom výtvore ohrozenom zosutím pri prvom pohybe“.⁶⁷ V otázke menšinovej politiky, s ohľadom predovšetkým na postavenie nemeckej menšiny, odporúčal do Londýna naďalej „hrať úlohu sprostredkovateľa, ako sme to ro-

⁶² V referáte ide len o nastolenie tohto problému, pretože objasnenie uvedených otázok si vyžaduje neobyčajne rozsiahly výskum v zahraničí. Niektoré práce na túto tému už vznikli. DEÁK, L.: Hra o Slovensko. Bratislava 1991; KRAJČOVIC, M.: Medzinárodnopolitické koncepcie riešenia slovenskej otázky; KRAJČOVIC, M.: Slovensko v zahraničnopolitických súvislostiach 1918-1922. In: Slovensko v politickom systéme Československa. Bratislava 1992. atď.

⁶³ LANDAU, Z.: - TOMASZEWSKI, J.: c. d., s. 415-416. Pri oficiálnych rokovaniach s Maďarskom akceptovala československá vláda myšlienku riešiť problém maďarskej menšiny formou územnej revízie až po mnichovskej dohode 1. 10. 1938. DEÁK, L.: Viedenská arbitráž. november 1938. Dokumenty. Martin 2002, s. 57.

⁶⁴ TISO, J.: Prejavy a články, s. 173.

⁶⁵ Documents diplomatiques français 1932-1939. 2e (1936-1939). Paris 1974, T. 10, s. 66-67.

⁶⁶ BATTANYI, G.: Britain and Central Europe 1918-1933. Oxford 1999, s. 176, 201-202.

⁶⁷ DEJMEK, J.: Nenaplnené nádeje. Politické a diplomatické vzťahy Československa a Veľké Británie (1918-1938). Praha 2003, s. 311-312.

bili doteraz“. Navrhoval, „*aby sme sa v týchto veciach vôbec neangažovali a zaujali vyčkáva-
ciu pozíciu*“⁶⁸. Bolo typické, že lord W. Runciman sa v lete 1938 počas svojej „sprostredkova-
teľskej“ misie odmietol zaoberať slovenskou otázkou, ktorú mu vo forme memoranda doručili
zástupcovia HSLS, pretože Slovákov nepovažoval za národnostnú menšinu. V celkovom kon-
texte však treba zásadne rozlišovať medzi postojom veľmoci k autonomistickému programu
HSLS a ich postojom, resp. uznaním faktu, že Slováci sú národom v plnom zmysle slova. Zá-
padné veľmoci, Sovietsky zväz, USA a ďalšie krajiny túto skutočnosť nielen akceptovali, ale aj
rešpektovali, ale do jej riešenia nezasahovali. V týchto, ale aj ďalších súvislostiach treba vidieť
dôvody, prečo „*slovenskú politickú opozíciu*“ nepodporovali štáty, ktoré mali dobré styky s Če-
skoslovenskom. Preto sa „*začala nádejať, že ju nájde tam, kde to bolo jedine možné a opod-
statnené, u odporcov Československa*“.⁶⁹

Myšlienka ovplyvňovať vnútropolitickú scénu prostredníctvom vyzdvihovania slovenskej
otázky na medzinárodnom fóre sa stala príťažlivou najmä v čase československej krízy. Jozef
Tiso sa domnieval, že vnútorného nepriateľa treba lámať aj pomocou zahraničia, ale súčasne si
uvedomoval: „*Musíme si však byť vedomí, že každý chce nás využiť pre seba, ale my sa musíme
starat' aby sme boli subjektom a nie objektom a osožili nášmu národu.*“⁷⁰ Aj keď sa HSLS usi-
lovala získať pre program autonómie sympatie zahraničia, nedosiahla v tomto smere výraznejší
úspech, iba ak v ojedinelých prípadoch. Vo Varšave, v Berlíne, ale do určitej miery aj v Buda-
pešti navrhovali, resp. sľubovali, že Slovensko by v prípade rozbitia Československa a násled-
nej okupácie Maďarskom dostalo autonómiu, bližšie však nešpecifikovali, čo pod tým treba
rozumieť. Už v novembri a decembri 1918 sa v Budapešti objavili prvé návrhy na autonómiu Slo-
venska, ktorých hlavným cieľom bolo narušiť „*vzájomné česko-slovenské vzťahy v štátoprávnej
oblasti*“.⁷¹ V danej etape vývoja žiadna z týchto krajín neuvažovala o Slovensku ako o samo-
statnom štáte, ale len o jeho pripojení k niektorému zo susedov. V princípe tak nešlo o pomoc
a podporu pri realizácii autonómie, ale o jej využitie a zneužitie v rámci plánov, ktoré jednotlivé
štáty na Slovensku, alebo so Slovenskom sledovali.

Bez ohľadu na skutočnosť, že susedia, ale aj niektoré veľmoci chceli zaobchádzať zo Slo-
venskom ako s objektom svojich záujmov, ba „korisťou“, ich pohľad a postoj k Slovensku pre-
šiel od roku 1918 značnou evolúciou. V tej či onej miere, z rôznych dôvodov a príčin s ním ráтали
ako s určitým územným celkom obývaným samostatným národom.

Ľudovej strane sa sporadicky darilo dostávať otázky spojené s vývojom na Slovensku aj na
stránky zahraničnej tlače už v 20. rokoch. V prvom období išlo hlavne o prienik na stránky pre-
dovšetkým poľských masmédií. Maďarský záujem sa obmedzoval predovšetkým na vlastné
zdroje, resp. iredentistických emigrantov, pričom zo Slovenska z radov strany žiadne príspevky
nepriehádzali. Zahraničné médiá si sporadicky všimli a registrovali udalosti vybočujúce z nor-
málneho života, pričom sa dotýkali aj širších problémov. Takúto pozornosť vzbudila populistická

⁶⁸ VNUK, F.: Národnostný problém v Česko-Slovensku v rokoch 1935-1936. In: Historický zborník 8. Martin 1998. Správa britského vyslanca v Prahe J. Addisona 25. 8. 1936, s. 70, 78.

⁶⁹ ĐURČANSKÝ, F.: Pohľad na slovenskú politickú minulosť. Bratislava 1996, s.144.

⁷⁰ Slovenská pravda 19. 2. 1938. Parafrazovaný text. V trochu inom zmysle publikoval informácie o prejave J. Tisu na zasadnutí výkonného výboru HSLS 17. 2. 1938 v Ružomberku denník Slovák, TISO, J.: c. d., s. 533.

⁷¹ GOEBBELS, J.: c. d., s. 233, 238; DEÁK, L.: c. d., s. 92 a n.; KRAJČOVIČOVÁ, N.: Pôsobenie čechoslova-
kizmu v politickej praxi v prvých rokoch po vzniku ČSR. In: Pohľady na Slovenskú politiku. Ed. M. Pekník. Bratislava 2000, s. 570.

agitácia ľudovej strany pri župných voľbách roku 1923⁷², Tukova žiadosť v Spoločnosti národov roku 1923, v ktorej požadoval ochranu Slovákov a najmä priebeh Tukovho procesu roku 1929.⁷³

V priebehu 30. rokov sa postupne slovenská problematika dostávala častejšie na stránky európskej tlače, resp. rástol záujem o postavenie Slovenska v republike v pozitívnom aj negatívnom zmysle slova. Pozornosti tlače nemohli ujsť konflikty spojené s Pribinovými oslavami v Nitre roku 1933, ani zjazd HSLS v Piešťanoch roku 1936, ktorý sa tešil záujmu zahraničných korešpondentov pravicového zamerania. Išlo vždy viac-menej o akcie zamerané na tú ktorú udalosť, ako bolo napr. veľkolepé privítanie delegácie Slovenskej ligy v Poľsku v máji 1938 počas návštevy Slovenska. Z propagačného hľadiska úspešne vyznelo aj prijatie Karola Sidora poľským ministrom zahraničných vecí Józefom Beckom⁷⁴ 19. 5. 1938. Cieľom manifestačných prejavov bolo získať morálno-politickú podporu v zahraničí pre požiadavky HSLS.

Spomínané tendencie podporovala aj nacistická tlač, ktorá v druhej polovici 30. rokov venovala zvýšenú pozornosť Slovensku. Všímala si najmä aktivity HSLS. Okrem niektorých nepodstatných problémov sa jej záujem koncentroval na akcie širšieho dosahu akými boli piešťanský zjazd ľudovej strany a hlavne úspešná manifestácia 5. 6. 1938 pri príležitosti osláv 20. výročia podpísania Pittsburskej dohody. Evidentne prehnané informácie o počte účastníkov manifestácie⁷⁵ mali utvárať dojem o rastúcej politickej váhe autonomistického hnutia a bezpochyby prispievali k tomu, že slovenská otázka prekračovala rámec štátu. Zmysel nacistického záujmu o Slovensko sa v 30. rokoch takto koncentroval hlavne na propagačné nastolenie, využitie a zneužitie slovenskej otázky a neochoty či neschopnosti ju riešiť. Mimoriadne sa to prejavilo v už spomínanom prejave Adolfa Hitlera 26. 9. 1938, keď zdôrazňoval: „*Československý štát začal s jednou jedinou a prvou lžou, že existuje československý národ.*“⁷⁶ V spomínaných súvislostiach je zaujímavý a výstižný postreh poľského vyslanca v Prahe K. Papéeho, ktorý v hodnotení vývoja v decembri 1938 konštatoval, že nemecký záujem o Slovensko a Podkarpatskú Rus „*nebol mimoriadne veľký a podporovanie slovenského a rusínskeho autonomistického hnutia súviselo skôr s taktikou spájania všetkých nemeckých prvkov proti Čechom, než so skutočnou politickou penetráciou na tieto územia, o ktoré Nemci navonok neprejavovali záujem.*“⁷⁷ Pre priebeh československej krízy, hlavne v jej záverečnej fáze bolo príznačné, že v auguste a septembri slovenská otázka nijako výraznejšie nerezonovala na stránkach zahraničnej tlače. Záujem sa koncentroval na postavenie Nemcov v „Sudetách“ a slovenská otázka, ak sa vôbec nadhodila, tak len z účelových dôvodov. Neskôr Berlín využil „slovenský problém“ aj pri zdôvodňovaní

⁷² RYCHLÍK, J. – MARZIK, T. D. – BIELIK, M.: R. W. Seton – Watson a jeho vzťah k Čechom a Slovákom. Dokumenty 1906-1951. Praha-Martin 1995, s. 381-382.

⁷³ RYCHLÍK, J.: Češi a Slováci ve 20. století, s. 109; KRAMER, J.: Slovenské autonomistické hnutie v rokoch 1919-1929. Bratislava 1962, s. 435-436.

⁷⁴ ČAPLOVIČ, M.: Tri dokumenty k Slovensko-poľskym vzťahom z jari 1938. Historický časopis. 48, 2000, 2, s. 343, 346-347.

⁷⁵ Slovák 6. a 7. 6. 1938 písal o sto tisíc účastníkoch a rovnako Völkischer Beobachter. VNUK, F.: Mať svoj štát znamená život. Cleveland Ohio 1985, s. 115 uvádza sto dvadsať tisíc. Úradný odhad vypracovaný dr. Juskom bol 25 až 30 tisíc. SNA, KÚ, kart. 319, č. 336444, 34833.

⁷⁶ Zahraniční politika 1938. Kronika. Praha 1938, s. 432. J. Tiso v rozhovore s J. von Ribbentropom v Mnichove 19. 10. 1938 „začal tým, že odovzdal poďakovanie slovenského národa Votcovi za jeho prejav v Norimberku, ktorým oboznámil svet s problémom Československa“. Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918-1945. Serie D (1937-1945). Bd. IV. Baden-Baden 1952, s. 79. J. Tiso sa zmýlil, pretože A. Hitler nehovoril o Slovákoch v Norimberku 6. – 12. 9. 1938, ale v prejave 26. 9. 1938.

⁷⁷ TOMASZEWSKI, J.: „Na poludnie od Karpat. Tajná správa...,s.164.

a ospravedlňovaní rozbitia republiky, čo z hľadiska pohľadu zo zahraničia viedlo k zvyšovaniu záujmu o slovenskú otázku z rozdielneho uhla pohľadu; uplatnenia samourčovacieho práva, neskoršieho uznania de facto a de jure Slovenskej republiky a na druhej strane jej závislosti a podriadenosti nacistickému Nemecku. Politické a geopolitické zmeny, utvorenie štátu 14. 3. 1939 ako medzinárodného subjektu spôsobili, že Slovensko vstúpilo do povedomia časti politikov a verejnosti v zahraničí a tento fakt sa vždy reflektoval, aj keď nie vždy prakticky rešpektoval pri rozhovoroch o Slovensku, resp. Československu aj v budúcnosti.

Postavenie Slovenska v Československu sa počas dvadsaťročnej existencie spoločného štátu zmenilo z hľadiska vnútropolitického vývoja a medzinárodného kontextu. V podstate z neurčitého regiónu (Horná zem) sa definovalo ako územno-správna jednotka a postupne aj ako územno-národný celok v rámci asymetrického modelu federácie. Veľmoci i menšie krajiny priamo či nepriamo rešpektovali a akceptovali aj vnútropolitické dôsledky tohto stavu. Dosiahnutý vývoj bol podmienený rastom národného sebavedomia, mimoriadne u mladej nastupujúcej inteligencie, kultúrnym povznesením, ale aj vo viacerých smeroch kontroverzným „zviditeľňovaním“ Slovenska a neriešením slovenskej otázky. Veľkú úlohu v tomto procese zohrali Slováci v zahraničí, zvlášť v USA. V podstatnej miere však k tomu prispel boj o autonómiu Slovenska s cieľom získať „suverenitu slovenského národa“ a definovať Slovensko ako národný územný celok. Z hľadiska medzinárodného ohlasu a postupov zahraničia to bol zápas značne kontroverzný, pretože väčšina ak nie všetky krajiny, ktoré aktívne podporovali alebo vyjadrovali svoju podporu autonomistickým snahám ako celku, sledovali svoje egoistické ciele, v mnohých prípadoch zamerané aj proti záujmom slovenského národa. Celý tento vývoj pokračoval počas druhej republiky a v rámci príprav na rozbitie štátu. Završením procesu v danej etape bol vznik Slovenského štátu bez ohľadu na príčiny, podmienky a okolnosti za ktorých vznikol a ako sa vyvíjal. Cesta Slovákov a Slovenska pri presadzovaní sa v medzinárodnom dianí, v politických kruhoch a verejnosti v zahraničí bola takto zložitá a problematická. Svojím rozsahom a dosahom bola ohraničená, časovo obmedzená, ale tento proces sa začal a prebiehal v zložitých podmienkach vývoja medzi dvoma svetovými vojnami a pokračoval v ďalšom období.

Politické rozvrstvenie spoločnosti na Slovensku vo svetle obecných volieb roku 1938.

V jubilejnom dvadsiatom roku republiky, v čase zhoršujúceho sa medzinárodného postavenia štátu a narastania vnúropolitických protirečení sa uskutočnili v celom Česko-Slovensku počas troch dní 22. a 29. 5. 1938 a 12. 6. 1938 obecné voľby. Zámerom vlády bolo zvolením nových zástupcov utvoriť podmienky na uskutočnenie pripravovaného národnostného štatútu s cieľom posilniť samosprávu obcí, miest a krajín republiky. Ministerský predseda M. Hodža síce popieral rozšírené názory, že sa urobili koncesie Sudetonemeckej strane,¹ ale objektívnym faktom bolo, že predovšetkým iredentistické strany národnostných menšín v republike sa vehementne dožadovali uskutočniť obecné voľby. Sudetonemecká strana potrebovala dokumentovať vzrast svojej sily, ktorú obdobne ako maďarské strany na Slovensku dosiahla nacionalistickou demagógiou, politickým tlakom a priamo likvidovaním politických pozícií meštianskych a socialistických strán medzi národnostnými menšinami. V Česko-Slovensku boli na jar 1938 vypísané voľby v 10 896 obciach z celkového počtu 15 770. V 5626 obciach, t.j. v 51,63 % sa nekonali, pretože na základe dohody medzi politickými stranami bola podaná jedna kandidátka. Voľby prebehli len v 5270 obciach, a to v Čechách v 2664, na Morave a Sliezsku v 1100 a v Podkarpatskej Rusi v 54 obciach.²

Na Slovensku, obdobne ako v celej republike, sa konali voľby v priebehu troch nediel. Krajský úrad ich vypísal v 2831 obciach, z celkového počtu 3481 obcí na Slovensku. To predstavovalo 81,32 % obcí. Voľby odpadli v tých obciach, kde bola prihlásená len jedna kandidátka listina alebo kde niekoľkými skupinami dohromady bolo navrhnutých len toľko kandidátov, koľko členov zastupiteľstva malo byť zvolených. V praxi to znamenalo, že politické strany sa dohodli na počte mandátov podľa získaných hlasov v parlamentných voľbách roku 1935. Z archívnych dokumentov ani z tlače nevyplýva, že by v niektorej obci postavila kandidátku výlučne jedna strana. Voľby sa nekonali tiež v obciach, kde 12. 6. 1938 pripadli gréckokatolícke svätodušné sviatky alebo pravoslávne a v týchto obciach bola väčšina alebo značná časť obyvateľstva gréckokatolíckeho alebo pravoslávneho vyznania. Z uvedených dôvodov sa voľby nekonali v 1377 obciach, čo predstavovalo 48,6 % z celkového počtu obcí, kde boli voľby vypísané. V zostávajúcich 1452 obciach, (t.j. 51,3 %)³ sa voľby konali. Takto z celkového počtu obcí na Slovensku prebehli v máji a júni 1938 voľby v 41,71 % obcí, čo dáva veľmi reprezentatívny prehľad o politických náladách a zmysľaní obyvateľstva. Z celkového počtu obcí, kde sa voľby konali, bolo viac ako 50 % obyvateľstva maďarskej národnosti v 377 a nemeckej národnosti

¹ Státní ústřední archiv Praha (ďalej SÚA), PMR, kart. 3869. M. Hodža novinárom 25. 5. 1938.

² SÚA, Ministerstvo vnútra (ďalej MV), kart. 4942, č. 101857/38.

³ Archív Federálneho ministerstva zahraničných vecí (ďalej AFMZ) – III sekcia, kart. 662, č. 93640. Vo Volebnom katechizme napr. HSEŠ súhlasila s tým, že sa dohodne s ostatnými stranami na spoločnej kandidátke, ak dostane toľko mandátov, ako mala v parlamentných voľbách r. 1935. Slovensky národný archív (ďalej SNA), KÚ, kart. 251, č. 29927. Tvrdenie F. Vnuka, že „vo vyše 700 obciach sa voľby nekonali, pretože okrem ľudákov nijaká iná strana nemala odvahy vystaviť súdu národa svojich kandidátov“, nemožno ničím dokázať a nikdy ani žiadna politická strana podobný argument neuviedla. Toto tvrdenie je v rozpore s archívnymi dokumentmi, ale aj dobovou tlačou, vrátane HSEŠ. VNUK, F.: Svedectvo otcov. Toronto, Bratislava 1991, s. 50.

v 35 obciach.⁴ Možno odhadnúť, že vo voľbách svoje politické presvedčenie vyjadrilo nie menej ako 900 000 obyvateľov.⁵

Obecné voľby roku 1938 boli poslednými demokratickými voľbami v Česko-Slovensku až do roku 1946 a ich výsledky predstavujú reálny obraz rozloženia politických síl, nálad a názorového smerovania občanov na Slovensku pred drastickými zmenami, ktoré postihli republiku. Umožňujú tiež plne si uvedomiť obraty, ktoré nastali v politických postojoch verejnosti v dôsledku mníchovskej konferencie a s ňou spojenými medzinárodnými a vnútropolitickými zmenami. Voľby v máji a júni prebiehali v napätej medzinárodnej a vnútornej situácii znásobenej ešte čiastočnou mobilizáciou 21. 5. 1938. Obavy z možných konfliktov, najmä v národnostne zmiešaných častiach republiky, viedli vládu k prijatiu celého radu nariadení a opatrení, ktoré mali zabezpečiť demokratický spôsob volieb. Orgány štátnej správy sa pokúšali a priori vylúčiť politické, resp. nacionalistické trenice a tiež z tohto dôvodu zakázali poskytnúť súhrnné výsledky posledného rozhodujúceho kola volieb 12. 6. 1938.⁶ Problémy a nejasnosti vznikali ďalej okolo toho, v ktorých obciach sa majú voľby uskutočniť. Zmätok do celej organizácie vniesol už fakt, že v roku 1937 došlo k ich odloženiu. Ďalšie komplikácie vyvolalo nariadenie Ministerstva vnútra, podľa ktorého sa malo voliť len v obciach, kde volebné obdobie uplynulo do konca roku 1937. Krátko pred voľbami prišlo tretie spresnenie a 12. 6. 1938 sa mali voľby vypísať vo všetkých obciach, v ktorých sa volebné obdobie skončilo do 1. 5. 1938, resp. kde bolo obecné zastupiteľstvo rozpustené.⁷

Na konci zimy roku 1938 hladinu verejného života rozbúrili udalosti v Rakúsku a pocit bezprostredného ohrozenia republiky ďalej pretrvával, ba narastal. Čiastočná mobilizácia armády v máji opäť vyburcovala verejnú mienku a zaostrila jej pozornosť na obranu republiky. Rovnako dôležitou otázkou, ktorá ovplyvňovala politické dianie, bolo postavenie Slovákov a Slovenska v republike. Prakticky tieto dva problémy úzko vzájomne súviseli a pokusy o ich oddelené riešenie vnášali do verejnosti chaos, komplikácie a v danej dobe neprijateľné politické súboje. Nijaká strana si v podstate nedovoľovala ignorovať späťosť oboch týchto problémov, t.j. obrany republiky a zmeny vo vzťahoch medzi Čechmi a Slovákmi v štátoprávnom zmysle. Všetci jednotne tvrdili, že práve ich prístup a program rieši tieto problémy vo vzájomnej súvislosti. Ale v podstate vehementne podporovali predovšetkým svoje predstavy riešenia situácie a prejavovali málo porozumenia pre názory partnerov či súperov. Za tohto stavu síce prenikalo na verejnosť volanie po národnej jednote, ale v podstate vývoj smeroval k tomu, že podmienkou politickej jednoty bol aspoň kompromis v názoroch na štátoprávne usporiadanie.

Politické strany síce volali ako vládali po národnej jednote, ale nič nenasvedčovalo tomu, že majú vôbec záujem ju dosiahnuť. V podstate si ju predstavovali tak, že do značnej miery jednostranne presadia svoje mocenské ambície, politické predstavy na riešenie situácie, a teda dôjde k podstatnému preskupeniu mocensko-politických vplyvov v spoločnosti. Nasvedčoval tomu aj spôsob, akým pristupovali k voľbám. Všetky sa chystali bojovať, viac proti niečomu ako za niečo. Bez ohľadu na zložitosť vnútro politickej a medzinárodnej situácie viedli predvolebný boj

⁴ FMZ – II. sekcia, kart. 662, č. 93640.

⁵ Roku 1935 sa parlamentných volieb na Slovensku zúčastnilo 1 650 000 voličov.

⁶ SNA, KÚ, kart. 243, č. 34741. Praha 27. 5. 1938, kart. 278, č. 36146, Bratislava 12. 6. 1938.

⁷ Tamže, kart. 243, č. 24459, kart. 251, č. 17888.

tradičnými prostriedkami, pričom menej hovorili o vlastnom programe a viacej útočili na koncepcie protivníkov. Samozrejme, že v priebehu volieb všetci, prakticky s výnimkou komunistov, vyhrávali, slávlí víťazstvá, drvili protivníkov. Manipulovalo sa s výsledkami volieb a porovnávali sa s predchádzajúcimi obecnými alebo parlamentnými voľbami podľa toho, ako to komu vyhovovalo. Demagógia, rôzne nafúkané vyhlásenia, ale aj osobné urážky mali značný priestor na slovenskej politickej scéne. Bez ohľadu na tieto okolnosti, prakticky typické pre každú predvolebnú kampaň, obecné voľby ďalej vyburcovali záujem o vnútropolitické a medzinárodné dianie a vo svojej podstate sa stali v niektorých stranách jedným zo stimulov ďalšej aktivizácie, ale aj prehodnocovania postojov k dovtedy platným politickým dogmám. Priniesli aj prekvapenia.

Jedným z prvých a najväčších bolo oznámenie: sedem politických strán utvorilo v Bratislave 17. 5. 1938 predvolebné zoskupenie nazvané Slovenská jednota za Československú demokraciu a republiku. Do koalície vstúpili agráристи, sociálni demokrati, národní socialisti, živnostníci, Československá strana ľudová (F. Mičura), národníari a národné zjednotenie. Matematika z posledných parlamentných volieb r. 1935 ukazovala, že základ nového zoskupenia tvorili agráристи (r. 1935 dostali 17,6 % hlasov) a sociálni demokrati (11,4 %). Ostatné strany prinášali do spoločného bloku od 2 % do 3,2 % hlasov voličov. Nové zoskupenie malo jednotne a spoločne vystupovať pri voľbách 12. 6. 1938 a vo svojom súhrne reprezentovalo približne 40,7 % hlasov voličov na Slovensku podľa výsledkov parlamentných volieb z roku 1935. Išlo o najsilnejšie politické volebné zoskupenie, aké sa podarilo na Slovensku utvoriť medzi dvoma svetovými vojnami.

Slovenská jednota bola voľným predvolebným združením koaličných vládnych partnerov rozšírená o niektoré opozičné strany. Stmeloval ju všeobecne pozitívny vzťah k existencii a obrane republiky a obavy z vonkajšieho a vnútorného ohrozenia štátu. Politickým cieľom Slovenskej jednoty vo voľbách bolo zdôrazniť tendenciu, podľa ktorej Slovensko svojimi postojmi musí prispievať k tomu, aby pred svetom dokumentovalo, že Československá republika je štátom s pevným vnútorným poriadkom a veľkej štátoprávnej sily svojho obyvateľstva. Zmyslom a cieľom nového zoskupenia bolo ďalej postaviť proti jednote politických síl národnostných menšín „jednotu Čechov a Slovákov a nad všetky stranické záujmy postaviť nekompromisne záujmy národa a štátu“.⁸ Nedokázala, resp. nemohla však predložiť program, hlavne jeho národnú časť, okolo ktorého by bolo možné zoskupiť všetky politické sily na Slovensku pod všeobecným heslom obrany republiky. Existovali pokusy cestou reformy zákona o krajinom zriadení posilniť normotvornú pôsobnosť krajinského zastupiteľstva, ale návrh akčného výboru slovenských koaličných poslancov z júna 1938 neprešiel v ministerskej rade. Preto sa nepodarilo pred verejnosťou prezentovať snahu o decentralizáciu ako ďalšie uplatnenie „vnútorného obsahu Pittsburskej dohody.“⁹ Formálna pasivita a neurčitosť národného programu koaličných strán vyplývali predovšetkým z toho, že chceli riešiť slovenskú otázku v nadväznosti na pripravovaný národnostný štátút. Projekt vlády, predovšetkým ale M. Hodžu nachádzal sa však len v stave rozpracovania a bol prísny zákaz uverejňovať jeho časti, resp. celý, predtým ako by bol schválený v rozhovoroch so Sudetonemeckou stranou.

⁸ Slovenský denník, 18. 5. 1938.

⁹ Tamže, 31.5.1938. VHA, f. 38. Dr. V. Klecanda č. 492/2. J. Paulíny-Tóth: Ako došlo k 14. marcu, s. 15

Deklarovanie všeobecných zásad v rámci Slovenskej jednoty nevyučovalo u partnerov koalície ich vlastné pohľady na všeobecné otázky. Sociálni demokrati v manifeste ústredného výboru vytýčili za prvoradú úlohu boj za demokraciu „aby náš národ odmietol bez rozdielu všetky strany, smery a frakcie, ktorých cieľom je oslabiť, alebo povaliť demokraciu.“ Z tohto vyplývala požiadavka: „Slováci, Česi a všetky štátoprávne živly dohromady“. Sledujúc tieto ciele očakávali od výsledkov volieb, že ukážu pred medzinárodnou verejnosťou odhodlanie národa stáť za svojou slobodou a samostatnosťou. Zdôrazňovali nevyhnutnosť a význam česko-slovenskej jednoty a I. Dérer opakoval tézu, že „bez Československej republiky niet Slovenska, niet slobodného slovenského života.“¹⁰ Neskôr jeho tvrdenie, že Slovensko je najohrozenejšou časťou Česko-Slovenska, zapadlo do dezinterpretácie skutočného vývoja. Takýto prístup k hodnoteniu postavenia republiky a organizácie bezpečnosti jej jednotlivých celkov bol ideologickým dôsledkom čechoslovakistických predstáv a korešpondoval s už dávnejšie vyslovenými myšlienkami E. Beneša. Mali slúžiť ako argument na to, že len akceptovanie a realizácia teórie o jednotnom československom národe môže viesť k upevneniu vzájomných vzťahov Čechov a Slovákov, a tým k utvoreniu optimálnych podmienok na obranu republiky. Rovnako tiež tvrdili, že chcú voľby odpolitizovať a postaviť ich do služieb štátu, ale ani sami sa týmito zásadami neriadili. Už v polovici mája jednoznačne formulovali svoje predstavy: „Voľby na Slovensku musia dokázať, že ľudáci nemajú právo vydávať sa za jediného zástupcu Slovákov, ako to do úmoru a na stratu slovenskej veci trúbia do sveta.“¹¹ Súčasne chceli zúčtovať s domácimi nepriateľmi republiky, t.j. použiť administratívne metódy proti ľuďakom, pretože predstavovali „štátne nebezpečenstvo a nebezpečenstvo pre slovenskú slobodu.“

Agrármici išli do volieb s heslom posilniť pozície vládnej politiky a prestíž republiky za hranicami. Z týchto dôvodov vyhlasovali, že vo voľbách „musí zvíťaziť národ a národná myšlienka ako najmohutnejšia hrádza proti záplave nepriateľskej zloby.“¹² Bolo pre nich už zrejším, že riešenie uvedených problémov je predovšetkým podmienené postojom k slovenskej otázke. Tvorcom programu bol M. Hodža,¹³ ktorý z funkcie ministerského predsedu sa pokúšal riešiť slovenskú otázku v súvislosti s národnými a národnostnými problémami v republike. Z koncepcného hľadiska rešpektovať a prakticky uprednostňovať vyriešenie nemeckého problému v republike a v súvislosti s ním hľadať východisko pre určité štátoprávne zmeny na Slovensku. Pokúšal sa o to hlavne v súvislosti s prípravou národnostného štatútu. Ambíciou M. Hodžu nebolo dosiahnuť len uspokojenie požiadaviek národnostných menšín, ale cestou vyriešenia alebo upevnenia česko-slovenských vzťahov na báze „rovný s rovným“ prispieť k celkovej konsolidácii strednej Európy. Ambície M. Hodžu boli však v danej etape vývoja v nesúlade s politickou realitou.

¹⁰ Robotnícke noviny, 13. 5. 1938.

¹¹ Tamže.

¹² Slovenský denník, 13. a 18. a 22. 5. 1938.

¹³ M. Hodža zrejme v snahe vplývať na politické kruhy na Slovensku, ale aj s cieľom udržať ich tlačové orgány pri živote, prispieval im finančnými dotáciami. M. Korman, šéfredaktor Robotníckych novín, dostával od polovice roka 1936 mesačne 15 000 a od roku 1938 20 000 Kč. Poslanec Živnostenskej strany J. Liška od roku 1938 mesačne 5 000 korún. J. Rudinský pre Nový svet od roku 1936 mesačne 10 000, V. Donáth z Grenzbote od roku 1938 1 000 korún. Roku 1938 dostávali Národné noviny dotácie približne vo výške 30 000 mesačne. Jednorazovú sumu 12 000 dostal roku 1937 F. Juriga. Finančnú podporu dostávali tiež ľudáci. SNA, PR-NB, kart. 225, č. 22002. Tamže NS, kart. 116, s. 344. K. Mederly 5. 5. 1946. SÚA, kart. 380, č. 770, 903, 2259, 3850.

Z hľadiska ovplyvnenia volieb predložením národného programu v nadväznosti na národnostný štatút sa tiež nepodarilo dosiahnuť výraznejšie výsledky. V rámci štatútu už v priebehu júna existovala koncepcia určitej formy národnostnej autonómie, ale agrárici ňou nemohli operovať, pretože bola tajná. Zostávalo im len lavírovanie, občasná návrhy, ktoré v mnohom smere korešpondovali s koncepciami pripravovaného národnostného štatútu, ale nemohli prísť s komplexným a záväzným národným programom, a to nielen v mene svojej strany, ale celého koalícieho zoskupenia. Pre ich politické kruhy je typické tápanie a občasná „silná vyhlásenia,“ ktoré však nemali reálnu politickú silu, pretože museli čakať až na nové usporiadanie národnostnej otázky v republike.

Príprava národnostného štatútu pôsobila aj na konkrétne kontakty agrárikov s Ľudákmi. Po neúspešných pokusoch získať začiatkom r. 1938 Hlinkovú slovenskú ľudovú stranu do vlády došlo k rozhodnutiu, že riešenie slovenskej otázky sa nebude ďalej spájať so vstupom Ľudákov do vládnej koalície. V svojej podstate M. Hodža od obdobia prípravy národnostného štatútu v marci 1938 videl príležitosť nielen v rámci neho presadiť slovenské požiadavky, ale tiež v takej forme a rozsahu, aby mohol z celej akcie získať potrebný politický kapitál v slovenskom prostredí a upevniť pozície svojej strany. Konkrétny postup mu však nevychádzal, pretože štatút sa pripravoval postupne, menil sa a prispôboval rokovaniam so Sudetonemeckou stranou. Za tejto situácie M. Hodža navrhoval niektoré opatrenia, ktoré síce nemali zásadný význam, ale mohli prispieť k zblíženiu s Ľudákmi, ako napr. rozšírenie právomoci krajinského prezidenta a utvorenie školskej rady. Mal to byť akýsi „slovenský program“, ktorý koniec-koncov neuspokojoval nikoho, ale nemusel byť ani a priori odmietnutý žiadnou stranou. Podstata bola, že „táto politika má v Prahe stúpencov, ale aj odporcov“. A práve na základe spoločného postupu proti týmto odporcom chcel M. Hodža tlačiť aj na presadenie slovenských požiadaviek v rámci národnostného štatútu.¹⁴ Prijatím tejto myšlienky sa mali eliminovať dôsledky ľudáckej predstavy autonómie, ale aj budovať jednotný postup strán pri presadzovaní slovenských požiadaviek v Prahe. Logickým zámerom bola ponuka, aby HSLS vstúpila do tvoriacej sa Slovenskej jednoty. Ľudáci rezolútne odmietli.

Najbojovnejšie naladená vstupovala do volieb HSLS. Jednou z jej hlavných myšlienok bolo tradičné volanie po jednote národa, zjednotení Slovákov a spoločnom postupe. Za týmto prakticky otrepaným sloganom, rovnako používaným väčšinou strán na Slovensku sa vždy skrývalo čertovo kopýtko, kto má byť vedúcou silou, alebo okolo ktorej strany sa má uskutočniť koncentrácia politických síl a národa. Prirodzene, že HSLS ako najsilnejšia strana na Slovensku si nárokovala túto úlohu. Avšak okrem toho, že sa sama vyhlasovala „za jediná reprezentantku slovenského národa“, žiadna z politických síl nebola ochotná rešpektovať túto tézu. Obecné voľby sa preto zdali a podľa Ľudákov aj mohli byť príležitosťou, aby sa rozriešil existujúci spor. Snažili sa robiť všetko preto, aby na verejnosti, ale aj v postojoch k svojim členom túto tézu potvrdili volebnými výsledkami. Boli však ochotní dohodnúť sa aj s ostatnými politickými stranami v takých prípadoch, keby mali zaručené, že dostanú toľko mandátov, koľko by im patrilo podľa výsledkov posledných parlamentných volieb roku 1935.¹⁵ V podstate táto skutočnosť, na rozdiel od

¹⁴ SÚA, PMR, kart. 3865, č. 14039. M. Hodža, Reč pána predsedu vlády Slovákom.

¹⁵ SNA, KÚ, kart. 251, č. 29927. Volebný katechizmus HSLS.

verejných vyhlásení, naznačovala, že neočakávali radikálne preskupenie síl v svoj prospech. Verejne vyhlasovali, že sú len slovenskou stranou, a preto si neželali, aby ich volili príslušníci iných národov a národností.¹⁶ Týmto krokom sa však prakticky vylučovali aj z obcí, hlavne na južnom Slovensku, kde žilo zmiešané obyvateľstvo.

Z vnútropolitického hľadiska pristupovali k voľbám so snahou ovládnuť obce, a tak urobiť významný krok k uskutočneniu autonómie. Snažili sa získať čo najviac hlasov tiež preto, aby mohli vplývať na medzinárodnú verejnosť. Prichádzali však signály, že nadviazanie kontaktov HSLS s maďarskými a nemeckou opozičnou stranou neprijalo členstvo strany bezvýhradne.¹⁷ Najmä určitá forma kontaktov alebo spolupráce so Sudetonemeckou stranou sa stala dokonca predmetom diplomatických intervencií Francúzska vo Vatikáne. Svätý stolec na základe požiadaviek Paríža poveril nuncia v Prahe, aby dal najavo A. Hlinkovi, že neschvaľuje jeho dohodovanie sa s K. Henleinom.¹⁸ Národný program, požiadavka uznania samobytnosti slovenského národa, uskutočnenie Pittsburskej dohody atď. boli silnými tromfami v rukách HSLS, prítlačlivým a pôsobivým programom, ktorý mobilizačne vplýval na ich členov a prívržencov. Ľudáci mohli oprávnené vyhlasovať, že majú najrozpracovanejší program riešenia slovenskej otázky. Celý prístup HSLS k voľbám a hlavne možnosť spojiť oslavy výročia Pittsburskej dohody s predvolebnou agitáciou utvárali predpoklady na neočakávané úspechy. Realita však nepotvrdila optimizmus.

Druhá autonomistická strana Slovenská národná strana dost' neočakávané nielenže neprejavila záujem o spoluprácu s HSLS, ale priamo vstúpila do koalície Slovenskej jednoty. Pre skúsených pozorovateľov politického života to však nebolo prekvapujúce, najmä po nechutných ťahaniciach okolo rozdelenia poslaneckých mandátov medzi SNS a HSLS po voľbách roku 1935. Národnári svoj postup zdôvodňovali nevyhnutnosťou priniesť obeť pre štát a faktom, že „aj u nás Slovákov treba ukázať svetu také zjednotenie, aké vytvoril Henlein a Hitler. Túto obeť, že ideme na jednej kandidátke aj s marxistami, aj českými ultrašovinistami, národnými socialistami venujeme štátu – s určením pre zahraničie,“¹⁹ Vychádzajúc z princípu, že „dnes ide o bytie a nebytie nášho domova,“ bol ich cieľom jednotný postup politických strán. Privítali alebo ospravedlňovali svoj postup aj faktom, že československý orientované centralistické strany konečne vystúpili so slovenskou zástavou, čo by perspektívne mohlo znamenať určité uvoľnenie organizačných pút k pražskému ústrediu. Pri určovaní postoja SNS k voľbám bola takto rozhodujúca otázka obrany republiky proti zahraničnému ohrozeniu. Obdobne, aj keď z iných pozícií a predstáv vyzdvihovali túto myšlienku aj komunisti. KSČ, ako už tradične, kládla mimoriadny dôraz na rozpracovanie volebného programu. V podstate obsahoval všetko, od požiadavky bezpečnosti a mieru, cez obranu republiky, jej celistvosti a vnútornej jednoty k uskutočneniu národného vyrovnania a zmierenia národov Československa.²⁰ Vychádzajúc zo všeobecných cieľov bolo hlavnou úlohou KSČ na Slovensku „spôsobiť porážku iredentistickému bloku HSLS, Henleina

¹⁶ SÚA, PMV, kaň. 1302, X/V/16/1. A. Mach v Novej Bani 22.5.1938.

¹⁷ SNA, KÚ kart. 251, č. 21945. Bratislava 9. 4. 1938; AAN, MSZ, f. 5596, N. Laciňski. Bratislava 21. 5. 1938.

¹⁸ Documents diplomatiques français 1932-1939, 2e (1936-1939). Paris 1974. T. 10, dok. 77, s. 329-330. Z dokumentu jednoznačne nevyplýva, či sa schválená intervencia Vatikánu dostala až k A. Hlinkovi.

¹⁹ Národné noviny, 19. 5. 1938.

²⁰ Čhtéli jsme bojovat I. Praha 1963, s. 310. PLEVZA, V.: KSČ a revolučné hnutie na Slovensku 1929-1938. Bratislava 1965, s. 463.

a Esterházyho zjednotenej strany“. KSCĽ mala sústrediť všetky sily na porážku sidorovského separatizmu, teda na porážku HSLS.

Voľby zastihli KSCĽ v procese ďalšieho prehodnocovania a praktického uplatnenia zásad VII. kongresu Kominterny. V priebehu roku 1938, najmä po anexii Rakúska postupne dochádzalo k formulovaniu a rozpracovaniu princípov národného frontu ako širokej koalície rôznych politických prúdov v záujme zjednotenia síl na obranu republiky a proti fašizmu. Táto koncepcia, na základe uplatnenia ktorej neskôr komunisti v procese národnoslobodzovacieho hnutia získali silné pozície v spoločnosti, bola v máji a júni 1938 len v počiatočnom štádiu rozpracovania. Aj neúspech KSCĽ v obecných voľbách spôsobil, že sa teoretické formovanie tohto programu dovršilo na zasadnutí Krajinského vedenia KSCĽ v Košiciach 30. 7. 1938. Z aspektu spätných kritických pohľadov sa dopustila KSCĽ v priebehu volieb viacerých zásadných chýb. „Nesnažila sa dostať do koaličného bloku slovenskej jednoty, ale podávala samostatnú kandidátku, a tým sa vylúčila možnosť spolupráce s ostatnými stranami.“ Za jeden z najzávažnejších nedostatkov sa považoval fakt, že KSCĽ „sa doposiaľ dostatočným spôsobom nezapodievala v spojení s obranou republiky otázkou existencie slovenského národa a že túto nebrala do svojho programu ako najelementárnejšiu otázku, doposiaľ nevedela presvedčiť svojich prívržencov o novom postavení strany k obrane republiky a nevedela vysvetliť, že čo stranu k tomuto novému stanovisku viedlo a doviedlo.“ Ďalej išlo o celý rad taktických chýb v postoji k ostatným stranám, vrátane HSLS, pretože na rozdiel od predvolebného programu zameraného ostro protifašizmu sa v júli zdôrazňovalo: „Hlinkova ľudová strana ako strana slovenská a katolícka patrí do tábora tých, čo bránia republiku a Slovensko pred záplavou pangermánskeho imperializmu.“²¹ Nedostatky sa ďalej videli v organizačnej slabosti, nesprávnom postupe obecných frakcií a pod. Dôsledkom bol pokles sympatizujúcich voličov. Vo voľbách si chceli upevniť svoje pozície a politický vplyv aj irendentistické strany národnostných menšín na Slovensku. Volebnú kampaň rozvíjali výlučne na nacionalistickom princípe a volaním po „národnej“ jednote. Napr. na zhromaždení v Bratislave zástupca Zjednotenej maďarskej strany povedal: „Budeme bojovať za maďarčinu na radnici, budeme žiadať, aby každý úradník na radnici ovládal ako na písme, tak aj ústne dobre maďarský jazyk, lebo mestskí úradníci sú platení obecnosťou a musia sa s ním dorozumieť, a nie ako doteraz nevedeli a nevedia sa s ním dorozumieť.“²²

Zjednotená maďarská strana viedla ďalej agitačnú kampaň tak, aby sa utváral dojem, že južné Slovensko bude obsadené a po voľbách nastane „posledný súd nad zradcami“. Všetko smerovalo k utvoreniu porazeneckej nálady u časti „provládných“ maďarských občanov na Slovensku. Vedúce kádre Zjednotenej maďarskej strany sa snažili v rámci menšiny úplne zotrieť politickú diferenciáciu útočením na nacionálne city obyvateľstva. Paralelne s tým prehlbovali nacionálnu diferenciáciu a neznášanlivosť. Využívali situáciu po anexii Rakúska a navádzali atmosféru, že v danej etape vývoja je možná a stáva sa aktuálna zmena územného usporiadania.²³ Šírili propagandu, ktorá sa niesla výlučne pod heslom obrany záujmov maďarskej pospolitosti na Slovensku. Otvorene podporovali autonomistický program HSLS s tým, že ľudáci im po-

²¹ Slovenské zvesti, 2. 8. 1938. Rezolúcia vedenia KSCĽ na Slovensku o miestnej situácii a politických úlohách strany na Slovensku (Košice 30. 7. 1938). In: Zborník Múzea SNP, 12. Martin 1987, s. 223 a n.

²² SNA, KÚ, kart. 300, č. 30879, 33611.

²³ SÚA, PMV, kart. 1306 X/V/11. Hlásenie Policajného riaditeľstva v Bratislave.

môžu pri presadzovaní vlastných požiadaviek. Pritom z Budapešti prichádzali inštrukcie, že Zjednotená maďarská strana má vypracovať taký program, ktorý by česko-slovenská vláda nemohla prijať.²⁴

Maďarské politické strany už na prelome rokov 1937-1938 preberali od Sudetonemeckej strany organizačné a agitačné metódy, pomocou ktorých sa snažili tiež vplývať na „národné“ zjednotenie. V procese predvolebnej kampane išlo o plnú politickú likvidáciu aktivistických Maďarov, aby vládna politika bola nútená vyjednávať len s predstaviteľmi maďarských opozičných strán. S týmto cieľom sa rozvinula v oblastiach obývaných maďarskou menšinou rozsiahla agitačná činnosť založená na propagácii „od ucha k uchu“, ale aj pohyblivých agitátorov. Agitačný aparát pracoval aktívne a pripravil väčší počet predvolebných zhromaždení. Vystupňoval sa demagogický tlak pomocou maďarských lokálnych časopisov a stálych politických sekretariátov, ktorým nedokázali čeliť koaličné strany náhodnými akciami.²⁵ Zjednotená maďarská strana vyvíjala nátlak, aby v maďarských obciach sa postavila jednotná kandidátka a tlak bol taký systematický, že na niektorých miestach občania neopovážili ani kandidovať, resp. podpísať iné kandidátky. Už v smerniciach z októbra 1937 ústredie Krajinskej kresťanskej sociálnej a Maďarskej národnej strany nariaďovali, aby sa netvorili nepolitické hospodárske záujmové skupiny, pretože vo voľbách by trieštili „naše sily“. Zjednotená maďarská strana takticky dávala na svoju kandidátsku listinu predákov ďalších strán a tieto kroky odôvodňovala snahou znížiť náklady na voľby. Pod názvom Kandidátska listina spojených maďarských strán sa jej podarilo dostať na jednotnú kandidátku aj príslušníkov československých strán.²⁶

V rámci už dlhšej spolupráce medzi Sudetonemeckou stranou a Zjednotenou maďarskou stranou došlo roku 1938 k ich intenzívnejším kontaktom. Sudetonemecká strana presadzovala pre nemeckú menšinu autonómiu a obe strany podporovaním autonómie ako spôsobu riešenia zložitých národných a národnostných problémov chceli automatizovať republiku na jednotlivé časti a ju rozdeliť. Preto spolupracovali na sabotovaní akéhokoľvek riešenia národnostných problémov v republike a už vopred odmietali aj princípy novo pripravovaného národnostného štatútu, hoci jeho obsah ešte presne nepoznali.²⁷ Vzájomná spolupráca sa premietla aj na pôdu parlamentu a vo volebnom zápase. Zjednotená maďarská strana pristúpila na požiadavku, že nebude vo svojich radoch trpieť Nemcov, ktorí patria do jednotnej nemeckej strany. V záujme tohto cieľa nechala Zjednotená maďarská strana padnúť svoje pozície v bývalých nemeckých stranách.²⁸ Do tohto celkového kontextu zapadla aj interpelácia poslanca J. Esterházyho v poslaneckej snemovni, ktorý hovoril o čiastočnej mobilizácii armády z 21. 5. 1938 ako o nezákonnej akcii. Interpelácia mala v podstate rovnaký zmysel ako vyhlásenie ministra zahraničných vecí Maďarska K. Kanya, t.j. podryť vážnosť republiky. Karpatonemecká strana ako odbočka Sudetonemeckej strany nemala vo voľbách v podstate vlastný program. Na Slovensku sledovala rovnaké ciele ako v českých krajinách. Bolo to predovšetkým politické dovŕšenie „národného“ zjednotenia a hlavne prezentácia tohto faktu cestou volebných výsledkov.²⁹ Karpatonemecká

²⁴ DEÁK, L.: Slovensko v politike Maďarska v rokoch 1938-1939. Bratislava 1990, s. 29.

²⁵ SÚA, PMV, kart. 1306, X/V/11. Policajné riaditeľstvo v Košiciach 11. 10. 1937.

²⁶ SNA, KÚ, kart. 243, č. 37489. Dunajská Streda 13. 6. 1938.

²⁷ DEÁK, L.: c.d., s. 29.

²⁸ SNA, kart. 254, č. 28960, 39945. Bratislava 20.6. a 23. 6. 1938.

²⁹ SÚA, PMV, kart. 1302, X/V/15/3. Praha 25. 5. 1938.

strana chcela pred domácou a zahraničnou verejnosťou ukázať a dokázať, že nemecké obyvateľstvo aj na Slovensku jednotne stojí za K. Henleinom. V Bratislave dokonca tvrdili, že „Pressburg je nemecký a nemecký zostane“. Podľa ich predstáv malo byť hlavné mesto Slovenska „predstrážou nemectva“.³⁰ Inak v predvolebnej kampani používali bežné sľuby a útočili na každého, ako sa im to hodilo.

V predvolebnom hurhaji, stupňovanom napätím, zostrovaní vzájomných útokov, siláckych vyhlásení sa priblížil deň volieb. Všetky strany vyhlasovali, že zvíťazia, presadia svoje plány a pod., ako to bolo bežné v predvolebnej kampani. Nebolo ale bežné propagandistické manipulovanie s výsledkami volieb, pretože v prvý deň volieb 22. 5. 1938 sa volilo len v 31 obciach, z toho bola jedna obec s počtom viacej ako 50 % maďarského a jedna nemeckého obyvateľstva. Závery, ktoré sa z výsledkov robili, a spôsob, akým sa robili, boli neadekvátne počtu zúčastnených voličov. Prirodzene, všetci, okrem komunistov, získali viac hlasov ako v predchádzajúcich voľbách. V podstate to bola pravda, pretože prirodzený generačný prírastok sa prejavil v náraste voličov väčšiny strán a táto skutočnosť mimoriadne vynikla, keď sa porovnávali výsledky s poslednými obecnými voľbami r. 1931. Pritom sa ani čiastkové volebné výsledky oficiálne nepublikovali. Aj napriek týmto skutočnostiam sa sústredila prvoradá pozornosť na otázky, kto koľko získal, stratil a z toho vyvodzovali propagandistické závery, kto je a kto nie je kompetentný hovoriť v mene národa. Na programy a ich obsahy sa zabudlo a v priebehu volebného boja sa strany pustili navzájom do seba a vytýkali si nielen hriechy vlastné, ale aj hriechy rodičov a prarodičov.

Prvého kola volieb sa zúčastnilo 89 507 občanov. Najväčší rozruch s výsledkami urobili ľudáci. Slovák 24. 3. 1938 písal: „Čakali sme vzrast autonomistických hlasov, čakali sme porážku komunistov, ale sme si nemysleli, že naše víťazstvo bude také mohutné, imponantné a presvedčivé.“ Aj to názorne dokumentovali. V porovnaní s obecnými voľbami roku 1931, keď dostali v 26 obciach 13 882 hlasov, mali v roku 1938 24 330. Bol to nárast o 10 440 hlasov, t.j. o 75,26 %.³¹ V Trnave v porovnaní s rokom 1931 získali o 1334 hlasov viac, v Ružomberku o 1159, v Nitre o 1042, vo Zvolene o 496, Banskej Bystrici o 538 a pod. Lenže keď sa porovnal počet hlasov s výsledkami parlamentných volieb roku 1935, situácia bola úplne iná. V Trnave sa zisk scvrkol na 40 hlasov, v Ružomberku na 263, v Nitre na 805, ale vo Zvolene to už bola strata 590 hlasov a Banskej Bystrici 433 hlasov.³² Pritom všeobecná tendencia počas obecných volieb roku 1938 bola, že ľudáci získavali vo väčších mestách a strácali na vidieku.

Postup HSĽS však vôbec nebol výnimkou. Obdobné metódy používali aj iné strany, len aby ukázali posilnenie svojich pozícií. Agrármici sa vychvaľovali svojimi prírastkami a tvrdili, že „voľby vyzneli v manifestáciu štátnej jednoty Čechov a Slovákov“. Sociálni demokrati sa hádali s ľudákmi a obviňovali ich zo všetkého možného, ale o výsledkoch, ktoré dosiahli, sa veľmi nešírili. Oproti parlamentným voľbám roku 1935 strácali hlasy³³ a preto radšej písali o tom, koľko dostala Slovenská jednota ako celok. Komunisti nepísali o svojich neúspechoch, ale ťažko hľadali aspoň niekoľko obcí, kde získali nejaké hlasy navyše. Podľa výsledkov zachovaných v Krajskom úrade možno dôjsť k pomerne jednoznačným záverom, hoci treba brať do úvahy, že

³⁰ SNA, KÚ, kart. 319, č. 28181 a 37239. Bratislava 1. 5. 1938, 10. 6. 1938.

³¹ Slovák, 26. 5. 1938.

³² Slovenský denník, Robotnícke noviny, Slovenské zvesti, Slovák 24. 5. 1938.

³³ SNA, KÚ, kart. 234, bez čísla. Volebné výsledky.

v obecných voľbách často kandidovali politicky nezávislé skupiny, resp. strany sa skrývali aj za iné volebné zoskupenia. Tiež je skutočnosťou, že jednotlivé denníky prinášali síce nafúkané vyhlásenia, ale výsledky – ako napr. v prípade Slováka o počte získaných hlasov HSLS, boli takmer na sto percent presné.

Z vyše uvedených 89 507 odovzdaných hlasov dostala v prvom kole HSLS 24 331 hlasov (27,18 %) a zostala v týchto obciach približne na rovnakej úrovni ako roku 1935, keď dostala spolu so SNS 24 200 hlasov. Agrármici získali 10 539 hlasov (11,77 %) a ich prírastok oproti roku 1935 sa pohyboval približne o 2800 hlasov. Sociálni demokrati stratili asi 1000 hlasov, keď dostali 11 820 (13,20 %) oproti 12 850 pred tromi rokmi. Najviac stratila KSČ, približne 5000 hlasov. Celkove mala 9621 (10,74 %) oproti 14 761 roku 1935. Zjednotená maďarská strana zaznamenala nárast okolo 2000 hlasov. Roku 1938 mala 8370 (9,35 %) a roku 1935 len 6350. Z menších strán vzrástli národní socialisti a mali 5170 (5,77 %) hlasov. Klesli živnostníci na 4500 (5,02 %) hlasov a židia mali 4137 (4,62 %) hlasov. Najsilnejším volebným zoskupením bola Slovenská jednota, t.j. voľné združenie agrárnikov, sociálnych demokratov, národnárov, mičurovcov, národných socialistov a národných demokratov, ktoré dohromady získalo 35 663 hlasov, t.j. 39,84 %.

Pomerne značný počet hlasov získali rôzne menšie politické zoskupenia, ktoré vznikali hlavne v mestách a mestečkách. Samozrejme, že množstvo hlasov v prvom kole nebolo podstatné pre postavenie strany a nemohlo nijako jednoznačne určiť jej postavenie. Je však typické, že hlavné súper i ľudáci a Slovenská jednota mali približne rovnaký percentuálny podiel na hlasoch voličov, ako neskôr celkove dostali vo voľbách. Za rozhodujúce kritérium nárastu alebo poklesu politických sympatií voličov možno roku 1938 považovať predovšetkým porovnanie s výsledkami parlamentných volieb roku 1935. Pre Česko-Slovensko bolo typické, že toto tradičné porovnanie pokrývalo za realitou, pretože do obecných volieb vstupovalo množstvo formálne nepolitických frakcií. Roku 1938 sa situácia značne zjednodušila, a tak porovnanie výsledkov týchto dvoch volebných aktov sa dá s určitou toleranciou považovať za jediné solídne meradlo stavu rozdelenia politického vplyvu. Vychádzajúc z týchto kritérií dávali už volebné výsledky prvého kola pomerne reálny obraz vývoja politických sympatií obyvateľstva a ani záverečné hodnotenia sa podstatne nelíšili od týchto tendencií, ktoré mohol bystrý politický pozorovateľ postrehnúť už po 22. 5. 1938.³⁴

Druhé kolo volieb 29. 5. 1938 bolo ešte menej atraktívne, pretože sa uskutočnilo len v 19 prevažne malých obciach, z ktorých boli tri obce s počtom viac ako 50 % obyvateľstva maďarskej a jedna nemeckej národnosti. Zúčastnilo sa ho 35 467 voličov, takže o konkrétne hodnotenia volebných výsledkov a manipulovanie s nimi nebol nijaký väčší záujem. Z jednotlivých politických strán najviac získali ľudáci 11 925 (33,62 %), na druhom mieste sociálni demokrati počet 7053 (19,88 %), tretí agrármici 4196 (11,83 %). Komunisti dostali 2394 hlasov (6,74 %) a Zjednotená maďarská strana 1889 hlasov (5,32 %). Volebné zoskupenie Slovenská jednota do-

³⁴ Z jednotlivých denníkov sa nedajú presne vypočítať konečné výsledky, pretože ich neprinášajú zo všetkých obcí, kde sa voľby konali, resp. ich porovnávajú podľa ľubovôle. Na porovnanie ľudáci uvádzali, že dostali celkove 24 336 hlasov, agrárnická tlač im prisúdila 23 697 a komunisti 23 732. Je tiež zaujímavé, že v niektorých denníkoch nedokázali ani správne spočítať výsledky. Robotnícke noviny uviedli výsledky zo všetkých obcí a napísali, že ľudáci dostali 22 500 hlasov. Prepočítanie ukazuje 24 100 hlasov. Nami uvádzané výsledky sú na základe sčítacích archív v Krajiniskom úrade. SNA. f. KÚ, kart. 234 b.č.

stala 12 840 hlasov (36,2 %). Prekvapujúci bol nárast národných socialistov na 2118 hlasov (5,97 %). Bez ohľadu na fakt, že šlo len o nesúrodé, náhodné zoskupenie obcí bez akéhokoľvek zámeru, dosiahnuté výsledky neboli v nijakom výraznom protiklade s konečnými volebnými výsledkami. Obe kolá pri určitej tolerancii, rešpektovaní osobitosti regiónov v podstate naznačovali s 3 až 6 % rozdielom politické rozvrstvenie síl na Slovensku.

Aj v tejto situácii sa snažili jednotlivé strany získať z výsledkov volieb politický kapitál. Tak napr. sociálni demokrati argumentovali, že mali na Slovensku najväčšie zisky, čo aj pre uvedené 19 obcí platilo. Keď však vyrukovali s konkrétnymi výsledkami, sa zistilo, že oproti r. 1935 získali o 797 hlasov viac. Obdobný prístup volili ľudáci, keď vystúpili s vyhlásením, že v 16 obciach, kde kandidovali, dostali oproti obecným voľbám roku 1931 o 94 % hlasov viac, pritom ale v 14 obciach mali o 250 hlasov viac ako r. 1935.³⁵ Obdobne postupovali aj iné strany a tento spôsob agitácie alebo propagácie bol bežný. Po dvoch zohrievacích kolách sa všetci chystali na rozhodujúci boj. Hlavní protivníci ľudáci a agrármici za pomoci sociálnych demokratov pripravili dve prekvapenia. Manifestácie, aké Bratislava predtým nezažila a hádky okolo toho, ktorá z nich bola väčšia, na čo si v hlavnom meste Slovenska tiež asi nikto nepamätal.

Pre HSLS ani začiatkom roka 1938 neexistovala žiadna iná možnosť, ako presadiť požiadavku autonómie len rokovaním. Strana však nemala síl pretlačiť ju zákonnými demokratickými prostriedkami a spoliehať sa na narastanie podpory zo strany verejnosti bolo problematické. Pozície HSLS od roku 1925 prakticky stagnovali, čo odzrkadľoval aj počet voličov, ktorí ľudákov podporovali.³⁶ Aktivizácia HSLS začiatkom roka 1938 rozčerila spoločensko-politickú hladinu na Slovensku, ale spôsoby, akými to ľudáci dosahovali, vyvolávali aj protireakcie. Sľubnou sa javila najmä možnosť vstupu do vlády a cestou s agrármi pretlačiť aspoň časť autonomistických požiadaviek. V rámci aktivity HSLS malo mať veľký význam aj vypracovanie nového autonomistického programu a uskutočnenie osláv 20. výročia podpísania Pittsburskej dohody. Tieto dve akcie súčasne zapadli do scenára prípravy rozhodujúcej fázy obecných volieb, pričom však neboli dopredu takto plánované. Išlo o zhodu okolností.

Návrh HSLS na autonómiu Slovenska z roku 1938 pripravili F. Ďurčanský, A. Kočiš a M. Sokol. Oficiálne ho schválilo predsedníctvo strany 3. 6. 1938, prijal zjazd HSLS 4. 6. 1938 a publikoval Slovák 5. 6. 1938. Išlo o prestavbu republiky na federatívnych princípoch, hoci v návrhu sa konštatovalo, že „Slovenská krajina je autonómnu čiastkou Česko-Slovenskej republiky“. Návrh predpokladal utvorenie slovenského snemu, autonómnej vlády a stanovil, že „na území Slovenskej krajiny úradným a vyučovacím jazykom je reč slovenská.“ V kompetencii ústrednej vlády ponechával zahraničnú politiku, vypovedanie vojny, vysťahovalectvo a pod. Národné zhromaždenie malo ďalej vykonávať zákonodarnú moc v otázkach meny, mier, váh, cieľ, dopravy, pôšt, telegrafu, správy štátneho dlhu, daní a pod.³⁷ Ľudácky projekt autonómie bol v podstate požiadavkou na utvorenie asymetrického modelu federácie a bol v tomto smere neporovnateľný so žiadnym iným štátoprávnym programom. Členom a prívržencom HSLS sa javil z politickej, sociálnej a kultúrnej stránky veľmi príťažlivým. Bol však súčasne pre všetky ostatné strany, a zrejme aj ich členov a prívržencov v lete 1938 neprijateľný pre svoju radikálnosť. Vy-

³⁵ SÚA, MV (Dodatky) kart. 84. Volebné výsledky z 29. 5. 1938.

³⁶ LIPTÁK, L.: Slovensko v 20. storočí. Bratislava 1969, s. 104.

³⁷ Archív Národného múzea, Praha f. I. Dérer, kart. 9, č. 481. Slovák, 5. 6. 1938.

volával obavy a odpor, hodnotil sa ako deštruktívny, narušajúci jednotu republiky. Ostatné strany ho fakticky nepodrobili serióznemu rozboru, ale ho a priori odmietli z politických dôvodov. Vedenie HSLS s ním spájalo určité nádeje na nárast sympatií voličov. Je objektívnou skutočnosťou, že pred rozhodujúcim kolom obecných volieb roku 1938 publikovaný autonomistický návrh postavil latku česko-slovenského vyrovnania na taký náročný stupeň, že sa k nemu mohli ostatné strany len približovať. Na druhej strane však spôsob, akým sa snažili ľudáci svoj program presadiť, nielenže u časti obyvateľstva nezbudzoval sympatie, ale vyvolával často nesúhlas. Pokusy dostať slovenskú otázku do povedomia svetovej verejnosti nebolo možné spochybňovať, alebo dokonca odsudzovať, ale na druhej strane verejnosť považovala za problematický fakt, že ľudácky projekt autonómie podporovali predovšetkým Maďarsko, Nemecko, Poľsko, resp. Taliansko a v republike iredentistické strany národnostných menšín. Za týchto okolností snaha presadiť národný program v zložitých podmienkach ohrozenia štátu spôsoboval, že ani na úrovni prepracovaný autonomistický projekt vyjadrený konkrétnym návrhom zákona nepriniesol ľudákovi očakávané posilnenie pozícií. Možno skôr povedať, že v nadväznosti na dosť radikálne politické metódy tejto strany, ostrú protiľudácku propagandu a politiku ostatných strán sa aj národný program HSLS počas volieb minul účinkom. Je objektívnou skutočnosťou, že začiatkom roku 1938 poslanec M. Sokol, senátor K. Mederly a v mene klubu HSLS J. Tiso predniesli celý rad jednoznačných vyhlásení na podporu spoločného štátu,³⁸ ale na druhej strane Slovák privítal „nového suseda Slovenska“ po anexii Rakúska Nemeckom, začali sa používať ostrejšie opozičné metódy a pod. Za pomoci účinnej propagandy a na základe podobných krokov sa spochybňovali rôzne vyhlásenia ľudákov. Verejnosť akoby mala obavy v zložitej politickej situácii a v čase hrozby zahraničného nebezpečenstva podporovať radikálnejšie programy na riešenie vzťahov Čechov a Slovákov a štátoprávneho usporiadania.

V nadväznosti na oslavy výročia podpísania Pittsburskej dohody sa konal 4. 6. 1938 zjazd HSLS. Mal viac-menej manifestačno-slávnostný charakter. Zdôrazňoval vernosť zásadám Pittsburskej dohody, Česko-Slovenskej republike, odmietal fikciu československého národa a žiadal zakotvenie princípov autonómie do ústavnej listiny. V obdobnom duchu sa niesli aj oslavy Pittsburskej dohody 5. 6. 1938. Zhromaždenie, ktoré dokázali ľudáci pripraviť v Bratislave na Hviezdoslavovom námestí, bolo najväčším, aké opozičná strana v hlavnom meste Slovenska organizovala. Predchádzala mu účinná propaganda a dobrá organizácia doma i za hranicami. Nesporne prípravu a priebeh narušila čiastočná mobilizácia 21. 5. 1938, ktorá, ako sa zdá, pôvodné nadšenie čiastočne utlmila. V každom prípade však snaha dostať do Bratislavy 100 000 prívržencov patrila do sféry ilúzie a propagandy. Prieskum, ktorý nariadil Krajinský úrad uskutočniť, ani zďaleka tomu nenasvedčoval.³⁹

Priebeh manifestácie bol myšlienkovým pokračovaním predchádzajúcich akcií, len s tým rozdielom, že vyvrcholila prezentovaním originálu Pittsburskej dohody, ktorú priniesla delegácia Slovenskej ligy z USA a na námestí ju zhromaždeným davom ukázal P.Hletko. Hlavným zmyslom zhromaždenia bola požiadavka realizácie zásad Pittsburskej dohody do praktického

³⁸ J.Tiso 29. 3. 1938 v mene Klubu poslancov HSLS povedal: „Hlincová slovenská ľudová strana ako politická reprezentantka slovenského národa vyhlasuje, že stojí na stanovisku osobitosti slovenského národa, celistvosti československého štátu a Československú republiku pokladá za štát, v ktorom sa plne môže uplatniť individualita slovenského národa.“ Těšnopisecké správy poslanecké sněmovny 143 schůze, s. 18.

³⁹ SNA, KÚ, kart. č. 32876.

politického života s istými z toho vyplývajúcimi dôsledkami. Pôsobivosť manifestácie mali zvýšiť prvýkrát použité nové autonomistické zástavy.⁴⁰ V súvislosti s prípravou manifestácie sa tiež prvýkrát objavila myšlienka, „či sami si nemáme postaviť gardy na obranu nášho vodcu, našich ľudí, našich zhromaždení a nášho slovenského poriadku.“⁴¹ Ciele novej gardy formuloval A. Mach v deň volieb 12. 6. 1938: „1. gardy usporiadateľov, na starosti ktorých budú zhromaždenia, kultúrne akcie a pod., 2. gardy obrancov, ktoré by vystupovali len pri väčších manifestáciách a len pod zástavou strany, ako stráž poriadku. Bol by súčasne strážou našej zástavy a boli by strážou nášho vodcovstva a všetkého, čo je národu sväté.“⁴² Prvá organizácia Hlinkovej gardy bola založená 2. 8. 1938 v Trnave.⁴³

Motto manifestácie vyjadril senátor J. Buday slovami: „My Slováci milujeme túto republiku, my sme verní tejto republike, my položíme život za túto republiku, a to preto, lebo sme presvedčení, že nateraz svoje národné, politické, kultúrne a hospodárske záujmy môžeme najlepšie rozvinúť v nej. A ja apelujem na ľudí, ktorí držia osud republiky v rukách svojich: Neničte túto našu vieru v nás, lebo keď tú vieru budete ničieť, osud republiky bude v nebezpečenstve. Naproti tomu dajte, čo Slovákom božím a prirodzeným právom prináleží a bude pokoj v republike a bude bezpečná jej budúcnosť.“⁴⁴ V rovnakom duchu, argumentoval aj J. Tiso, ktorý zdôraznil, že uskutočnenie autonómie prispeje k upevneniu republiky a úprave vzťahov medzi Čechmi a Slovákmi.⁴⁵ V podstate sa manifestácia niesla v zdôrazňovaní myšlienky, že autonómia vyrieši mnohé sociálne, politické, hospodárske a kultúrne požiadavky slovenského národa a upevní súdržnosť v štáte. Priebeh manifestácie posilnil ambície ľudákov a ich sebavedomie. Snažili sa zo svojho úspechu ihneď vytĺcť politický kapitál aj tým, že písali až o 100 000 účastníkoch. Úradný odhad podpísaný policajným radcom dr. Juskom bol, že sa manifestácie zúčastnilo 25 000 občanov. V predbežnom odhade sa počet účastníkov odhadoval na 30 000. Reálne možno usúdiť, že sa pohyboval medzi týmito dvoma údajmi.⁴⁶ Politickopropagačný efekt z manifestácie sa však nedostavil. Trucmanifestácia, ako ľudáci nazývali 6. 6. 1938 organizovaný agrárny deň v Bratislave, zrejme prekvapil aj ich. Nielen počtom účastníkov.

Agrárici využívajúc aj pozície vládnej strany dokázali zmobilizovať svojich prívržencov a zhromaždiť ich v takom množstve, aké Bratislava dovtedy nezažila. Úradný odhad bol že na

⁴⁰ Prezídium Krajského úradu malo informáciu, že návrh na „túto zástavu bol dávno videný pred bratislavskou manifestáciou na poľskom konzuláte v Bratislave.“ Ľudáci si ich dali ušit' vo firme v Čechách. ANM, f. I. Dérer, kart. 10, č. 505.

⁴¹ Slovák, 1. 6. 1938, cenzurovaný.

⁴² Slovenská pravda, 12. 6. 1938, cenzurovaná. Ďalej sa v článku píše: „Nestačí mať pravdu. Za pravdu treba postaviť silu. Ale nestačí mať silu. Túto silu treba mať usporiadanú a treba ju mať v stálom pohybe... Časy sú vážne a je v záujme národa, aby jeho jedinú politickú reprezentantku, HSLS mala svoje légie. Modré légie slovenskej pravdy, slovenskej autonómie.“

⁴³ Slovák, 3.8.1938.

⁴⁴ SNA, KU, kart. 231, č. 34971.

⁴⁵ Tiso vo svojom vystúpení povedal: „My tento štát milujeme a sme si vedomí, čo slovenský národ od tohto štátu má. Ale nech nám žiaden nevyčíta, že nám ktosi dal. Slovenskému národu v Československej republike nikto nič nedal, všetko si dal slovenský národ sám. My sme si toho vedomí, že slovenský národ, nemajúc nad sebou spoločného štátu, iste by nebol taký pokrok urobil. Československý štát slovenskému národu iba umožnil, aby vypnul svoje sily a uplatnil ich k stvoreniu národnej kultúry a národného majetku. Slovenský národ si len žiada, aby žiadna štátna organizácia, ani štátne zákonodarstvo nebrzdili vývoj slovenského národa.“ Tamže.

⁴⁶ Tamže, kart. 319, č. 33644, 34833. V sprievode bolo podľa tohto odhadu 18 200 osôb. Slovák písal, že na celej manifestácii bolo 100 000 účastníkov. Komunistické Slovenské zvesti 8.6.1938 „o niečo viacej ako dvadsaťtisíc“. ČSTK písala o 18 000. Volkischer Beobachter o 100 000. Niektorí historici napočítali až 120 000. VNUK, F.: Mať svoj štát znamená život. Cleveland, Ohio 1985, s. 115. Sociálni demokrati a agrárici nevenovali manifestácii väčšiu pozornosť a neuvádzali počet účastníkov.

Hviezdoslavovom námestí sa zhromaždilo tridsaťpäťtisíc účastníkov.⁴⁷ To prakticky znamenalo, že počet prívržencov agrárnikov bol väčší ako deň predtým ľudákov. Vyplýva to aj z neobyčajne prudkej reakcie HSLS, ktorej tlač sa všemožne snažila dokázať, že ich zhromaždenie bolo väčšie, a preto ľudáci majú právo hovoriť v mene národa. Agrárnicke zhromaždenie bolo početnejšie navštívené zrejme aj preto, že vládna strana mala k dispozícii väčšie prostriedky, aby mohla prilákať svojich priaznivcov, mimochodom hádam aj na výlet do Bratislavy. Bolo tiež zrejmé, že agrárnickeho dňa sa zúčastnili aj voliči podporujúci Slovenskú jednotu. Tá mala v Bratislave okolo 25 000 prívržencov, kým ľudáci len niečo viac ako 8000.

Agrárici usporiadaním manifestácie sledovali viacero cieľov. Chceli spolu so svojimi volebnými partnermi reprezentovať pred verejnosťou právo Slovenskej jednoty hovoriť v mene väčšiny národa, jednoznačne demonštrovať vernosť republike a demokracii, odhodlanie ju brániť, stavali požiadavku rovnoprávnosti oboch národov a prekvapujúco ostro zaútočili na ľudákov. „Hodža nám vypovedal vojnu“, písali denníky HSLS. A zdalo sa, že je to tak. „Kto zo zlého úmyslu“, povedal premiér, „alebo len veľkého hriešneho omylu poškodzuje dobré meno Slovenska a republiky, tomu táto Slovenská jednota týmto okamihom vypovedala vojnu.“⁴⁸ Išlo len o volebnú vojnu. Všetkým bolo už zrejmé, že mier na tomto poli už nemožno dosiahnuť a všetci sa dívali na blížiaci sa termín 12. 6. 1938. Z tohto hľadiska formuloval M. Hodža aj ďalšie svoje myšlienky: „Slováci majú ctibažnosť, aby v tejto republike žiaden Slovák za nikým nezaostal. Heslom našim je. Ja pán – ty pán! Aj keď je našim heslom rovnoprávnosť, tak sme dokázali – Slovensko celé – aj svoju rovnocennosť... Naša rovnocennosť dokazuje sa tak, že nezaostáva slovenský roľník za českým roľníkom, nezaostáva slovenský remeselník ani robotník za remeselníkom a robotníkom českým. Ani Slovák úradník, ani minister za českým úradníkom alebo ministrom, nezaostáva menovite ani Slovák vojak za vojakom českým.“⁴⁹

Hodžovo vyhlásenie nevyústilo momentálne do precízneho koncipovania a uverejnenia štátoprávneho programu,⁵⁰ a preto agrárici išli do volieb s viac-menej všeobecnými požiadavkami decentralizácie, väčšieho uplatnenia Slovákov – v centrálnych úradoch a pod. V dôsledku toho, že sa z objektívnych príčin nemohli prezentovať uceleným programom, zacielili paľbu svojich propagačných prostriedkov na ľudácky projekt autonómie. Útoky sa ani tak nesústredovali proti

⁴⁷ V sprievode pochodovalo 23 710 a podľa iného prameňa 24 000 účastníkov. SNA, KÚ, kart. 319, č. 34 303. PR-NB, kart. 225. č. 5352. Agrárici tvrdili, že ich bolo okolo 50 000. Francúzske dokumenty uvádzajú tiež 50 000. DDF-2-X, dok. 34. s.70. Ľudáci nepísali o počte účastníkov, ale tvrdili, že agrárnikov bolo menej ako ich deň predtým. Účastník oboch zhromaždení P.Hletko napísal: „Ako ľudová strana i agrárna strana zriadili veľký parádny pochod. A len čo je pravda, bol parádnejší ako pochod ľudovej strany deň predtým.“ In: Slovenská republika 1939-1949. Scranton, Pa 1949, s.39. Nezávislá Politika 15.6.1938, s. 125 písala, že ľudácka manifestácia „v Bratislave bola približne taká veľká ako agrárnická“ atď. Podľa nášho názoru počet účastníkov na oboch manifestáciách nebol nijako výrazne rozdielny, čo potvrdzujú aj poľské dokumenty. Poľské ministerstvo zahraničných vecí vyslalo do Bratislavy 4. až 7. 6. 1938 radcu Z. Jakubského, ktorý o ľudáckej manifestácii v svojej správe napísal: „Počet zhromaždených pred divadlom, podľa môjho názoru, neprekročil 50 000 – 60 000 osôb. Informácie autonómistov ale tiež PAT o 100 000 až 120 000 osôb sú trochu prehnané. Jeho odhad účasti na agrárnickej manifestácii bol medzi 50 000 – 60 000 s tým, že medzi nimi bolo asi 20 000 Čechov a maďarských aktivistov.“ Archiwum Akt Nowych, MSZ, č. 5455. Správa Z. Jakubského z 9. 6. 1938. K tejto otázke porovnaj: BARTLOVÁ, A.: Turičné manifestácie v Bratislave v predvečer Mnichova. In: Slavín IV. Bratislava 1971, s. 110 a n.

⁴⁸ Slovenský denník, Robotnícke noviny, Slovenský hlas 8. 6. 1938.

⁴⁹ SNA, KÚ, kart. 319, č. 35 303. Slovenský hlas. Robotnícke noviny 8. 6. 1938.

⁵⁰ Ucelenejšiu predstavu, zrejme z iniciatívy M. Hodžu, schválili slovenskí agrárici 19. 7. 1938. Podstatu návrhu tvorilo rozšírenie kompetencií krajského prezidenta, zmena krajského zastupiteľstva na krajský snem, úprava jazykového zákona a pod. Bolo to už v čase prijatia poslednej verzie národnostného štatútu.

jednotlivým návrhom nového programu, ale hlavne proti tomu, ako a s kým chceli ľudáci autonómiu presadiť. A dávala im na to príležitosť samotná HSLS. Slovák 9. 6. 1938 napr. písal: „Všetci, ktorí nám vo vydobytí autonómie pomáhajú – a to sú aj sudetskí Nemci – konajú vlastne službu tomuto štátu a nielen Slovákom“. Slovenská pravda písala o nevyhnutnosti presadzovať autonómiu ultimatívnu formou, resp. požadovala začať pasívnu rezistenciu.⁵¹ Hovorilo sa o plebiscite o autonómii a pod. Tiež niektoré vyhlásenia pre zahraničnú tlač, ktoré sa zneužívali, dávali možnosť na útoky proti ľudákom.

Žiadna politická strana, okrem Sudetonemeckej strany a Zjednotenej maďarskej strany, nepodporila ľudácky program,⁵² čo svedčilo o tom, že ostatné strany združené v Slovenskej jednote akceptovali hodnotenie ľudáckeho programu ako radikálneho projektu, ktorého uskutočnenie podporujú zahraniční nepriatelia štátu. S vážnymi výhradami posudzovali program HSLS aj nezávislé skupiny sústredené napr. okolo časopisu Politika, mali voči nemu výhrady „zemisti“ a pod.⁵³ Ľudácky projekt autonómie, podľa všetkého, nezískal pre HSLS ďalšie hlasy. Na druhej strane postoj slovenskej verejnosti k nemu nebol kritériom, ktoré by vyjadrovalo vzťah obyvateľov Slovenska, resp. Slovákov k štátovým zmenám. V lete 1938 už všetky strany, s výnimkou sociálnych demokratov a národných socialistov, požadovali zmeny v tomto smere a v septembri aj obe uvedené strany boli nútené zmeniť svoj postoj.

Predvolebný zápas na Slovensku sa však zďaleka neniesol len v rozbere otázok štátoprávneho usporiadania, obrany republiky a demokracie. Veľmi rýchlo dostal prozaickú „ľudovú“ formu. Po bratislavských manifestáciách sa scvrkol alebo sústredil na otázku, kto má právo hovoriť v mene slovenského národa. A kritériom malo byť, ktorý sprievod či manifestácia boli väčšie, kde bolo viacej bicyklistov. Spory sa dostali do takej polohy, že sa počítalo, koľko ľudí pochodovalo v jednom rade a pod.⁵⁴ Je príznačné, že tento súboj nevyriešili ani voľby.

Dňa 12. 6. 1938 volilo 1404 obcí. Významné tiež bolo, že volila aj Bratislava. Vo svojej podstate pokračoval trend z predchádzajúcich kôl, pričom v hlavnom meste sa prejavili niektoré výnimky. Najväčší prírastok mala Karpatskonemecká strana – 8376 hlasov. Roku 1935 dostala 4907 a o tri roky neskôr 13 283 (20 %) hlasov. Druhý najväčší prírastok mala HSLS. Celkove dostala 8133 (12,5 %) hlasov, čo bolo oproti roku 1935 (5640) prírastok o 2489. Približne toľko – 2399 hlasov stratila KSCĽ, keď v roku 1938 dostala 2856 (4,3 %) hlasov oproti 5255 hlasov v roku 1935. Slovenská jednota mierne stratila, r. 1935 mala 25 669 a v roku. 1938 25 105 (37,8 %) hlasov. Bola najsilnejším politickým zoskupením v Bratislave. Prekvapujúce bolo, že mierne stratili aj maďarské strany, roku. 1935 11 788 a roku 1938 len 10 938 (16,4 %) hlasov. Nemeckí voliči už zrejme nevolili maďarské strany. Samostatne vystúpilo židovské volebné zoskupenie a dostalo 3090 (4,6 %) hlasov. V Bratislave došlo k „zjednodušeniu“ politického života, t.j. prak-

⁵¹ Slovenská pravda, 12.6.1938, cenzurované.

⁵² Obe strany poslali v tomto duchu pozdravné telegramy na zjazd HSLS. SNA, KÚ, kart. 231, č. 34971.

⁵³ Politika, 15. 6. 1938, s. 126.

⁵⁴ Slovák, 8. 6. 1938 napísal o agrárnej manifestácii, že sme „vraj videli aj židovky v slovenských krojoch“. Hádali sa, koľko bolo bicyklistov. Ľudáci tvrdili 1300 a podľa „úradného presného výpočtu bolo v sprievode 680 bicyklistov.“ SNA, KÚ, kart. 319, č. 34 644. Agrárikov obviňovali, že nechali niektoré skupiny pochodovať dvakrát, hudby aj niekoľkokrát, dávali účastníkom zdarma cestovné lístky, párky a pod. Finančné dotácie zrejme boli. Sociálni demokrati a hlavne agrárici sebavedome ignorovali ľudácku manifestáciu a len zdôrazňovali, že ich zhromaždenie bolo väčšie, a preto HSLS nemá právo hovoriť v mene národa a pod. Komunisti mierne sympatizovali s agrárikmi a útočili na ľudákov.

ticky k likvidácii nemeckých strán a malých miestnych zoskupení. Zostala len Nemecká sociál-nodemokratická strana, ktorá dostala 570 (0,8 %) hlasov oproti 2270 roku 1935.⁵⁵

Celkové výsledky obecných volieb v Čechách a na Slovensku bolo zakázané publikovať,⁵⁶ predovšetkým z obáv, že sa budú využívať v politickom boji. Zrejme sa malo zabrániť, aby sa pred zahraničím dokumentovalo „zjednotenie“ strán národnostných menšín, t.j. ich pohltie Henleinovou Sudetonemeckou stranou a na Slovensku Zjednotenou maďarskou stranou. V tejto súvislosti je tiež zaujímavé, že hoci Ministerstvo vnútra a Krajský úrad nariadili okamžite hlásiť výsledky volieb z jednotlivých obcí, zachovalo sa z úradných hlásení len približne štyristo-päťdesiat obcí. Celkové výsledky neposkytlo ani Predsedníctvo ministerskej rady Ministerstvu zahraničných vecí. Boli prednesené jedine na zasadnutí politického komitétu vlády 22. 6. 1938, pretože politickí ministri si to vyslovene žiadali.⁵⁷ Prirodzene, zasadnutie bolo tajné a žiadne informácie z neho neprenikli. Prehľad výsledkov z obecných volieb na Slovensku, kde sa ko-nali, t.j. vo všetkých 1452 obciach sa zachoval len v osobnom zázname účastníka porád I. Dére-ra. Na základe týchto – podľa nás úplne hodnoverných výsledkov – sa skončili voľby takto: Slo-venská jednota získala 43,93 % hlasov, t.j. približný nárast oproti roku 1935 asi o 3 %. Hlinkova slovenská ľudová strana 26,93 % roku 1935 ako autonomistický blok s viacerými stranami 30,12 %. KSČ dostala len 7,4 % oproti 12,97 % roku 1935. Maďarské strany mali 17,5 % oproti 14,19 % roku 1935. Karpatskonemecká strana 3,3 % oproti 1,7 % roku 1935.⁵⁸

Voľby napriek niektorým zmenám ukázali, že v podstate išlo o malé presuny v rozhodujú-cich politických prúdoch. Neočakával sa až taký veľký neúspech KSČ, ktorá stratila hodne na južnom Slovensku v prospech Zjednotenej maďarskej strany, ale aj na účet Slovenskej jednoty. Očakávalo sa „národné“ zjednotenie maďarských strán. HSELS minimálne stagnovala, pretože hoci úbytok jej hlasov išiel hlavne na účet bývalých volebných partnerov, napr. tiež Slovenskej národnej strany, percento jej prívržencov sa nezdalo byť väčšie ako roku 1935. Vládla do-mnienka, že „prenikavejší početný vývoj Slovenskej ľudovej strany možno označiť za zasta-

⁵⁵ SNA, KÚ, kart. 243, č. 3197. Niektoré denníky uvádzajú aj mierne odlišné výsledky. Na názornú ilustráciu uvá-dzame aj percentuálne výsledky z niektorých väčších miest v prevažnej miere zostavené na základe archívnych dokumentov. Banská Bystrica: Jednota 39,77 %, HSELS 27 %, KSČ 11,35 %; Banská Štiavnica: Jednota 45,8 %, HSELS 43,5 %, KSČ 4,7 %; Čadca: Jednota 62,4 %, HSELS 33,79 %; Dunajská Streda: Jednota 44,8 %, ZMS 36 %, KSČ 19,1 %; Galanta: Jednota 18,48 %, HSELS 4,08 % ZMS 38,36 %, KSČ 17,96 %; Kysucké N.Mesto: Jed-nota 30 %, HSELS 47,1 %, KSČ 22,8 %; Nitra: Jednota 40,5 %, HSELS 20,65 %, ZMS 26 %, KSČ 6,2 %; My-jaava: Jednota 83,3 %, KSČ 13,0 %; Piešťany Jednota 27,14 %, HSELS 38,8 %, KSČ 10,6 %. Nepolitické 22,9 %; Ružomberok: Jednota 31 27 % HSELS 46,6 %, KSČ 10,8 %; Trnava: Jednota 37,2 %, HSELS 21,1 %, KSČ 12,6 %, nezávislí 17,1 %; Zvolen: Jednota 60,9 %, HSELS 22,1 %, KSČ 12 %; Žilina: Jednota 46,3 %, HSELS 37,2 %, KSČ 14,9 %.

⁵⁶ SNA, KÚ, kart. 278, č. 36146. Bratislava 12. 6. 1938.

⁵⁷ AFMZV – III. sekcia, kart. 662, č. 9340.

⁵⁸ ANM, I. Dérer, kart. 11, č. 542, 527. Hodnotenie výsledkov volieb bolo síce v tlači rozdielne, ale niektoré den-níky prinášali seriózne komentáre. Prohodžovský Slovenský hlas 14. 6. 1938 konštatoval, že „k veľkým presu-nom nedošlo“. Slovák 16. 6. 1938 písal, že v 328 obciach, z ktorých má výsledky k dispozícii, získali ľudáci oproti roku 1935 o 9640 hlasov viac. Sľuboval uviesť aj ďalšie súhrnné výsledky, ale to neurobil. Francúzske dokumenty hovoria o malom prírastku ľudákov. DDF-2-X, dok. 34, s. 71. Niektoré zahraničné pramene písali o neúspechu ľudákov a pod. Všeobecne sa však konštatovalo, že vládna koalícia vyšla z volieb posilnená. Poli-tika 15. 6. 1938. F.Vnuk tvrdí, že ľudová strana dostala asi 65 % hlasov. VNUK, F.: Dedičstvo otcov, c.d., s. 50. Na základe zachovaných hlásení miestnych úradov Ministerstva vnútra v Prahe boli výsledky v 455 obciach na-sledovné. Volieb v týchto obciach sa zúčastnilo 623 100 obyvateľov, z toho jednota dostala 238 880 hlasov (38,33 %), HSELS 160 163 (25,70 %), Zjednotená maďarská strana 107 391 (17,23 %), KSČ 49 526 (7,94 %) a KdP 27 729 (4,44 %). Ďalšie hlasy získali židovské strany, nezávislí kandidáti a pod. Tento reprezentačný prehľad po-tvrzuje s určitou toleranciou správnosť údajov uvádzaných v zázname I. Dére-ra. SÚA, PMR kart. 4955-4972; f. MV; dodatky.

vený.⁵⁹ Zaujímavý bol nárast národných socialistov, ktorí kandidovali v 199 obciach na Slovensku a dostali 22 715 hlasov, čo predstavovalo vzostup oproti roku 1935 o 10 429 hlasov alebo naoko exkluzívnych 81,62 %.⁶⁰

Aj pri rešpektovaní niektorých zmien možno konštatovať, že dlhodobý trend rozloženia politických síl na Slovensku pretrvával a žiadna politická strana si nemohla nárokovať na nejaké výsadné a jedinečné postavenie v slovenskom verejnom živote. Keď odhliadneme od koalíčných kombinácií, ktoré mali krátkodobú životnosť, zostávala najsilnejšou stranou na Slovensku HSLS, druhí boli najpravdepodobnejšie agrárci, tretia len o málo menej ako agrárna strana Zjednotená maďarská strana, štvrtí sociálni demokrati, piata KSČ. Nebolo pritom podstatné, že pri hodnotení výsledkov volieb žiadna z politických strán – až na určitú výnimku KSČ, ktorej ani iné nezostávalo – nebola ochotná priznať existujúci stav a všetky písali o svojich víťazstvách. A tak pri hodnotení výsledkov volieb sa možno stretnúť s konštatovaním, že sa „skončili neúspechom, ba často katastrofálnou porážkou ľudákov“ a na druhej strane s tvrdením: „Slovensko je ľudácke, Slovensko je autonomistické, Slovensko je Hlinkovo.“⁶¹ Takýmto radikálnym, neuváženým a skresľujúcim hodnoteniam zodpovedali aj úvahy o ďalšom postupe. Radikálne živly v HSLS volali po plebiscite, pasívnej rezistencii, ultimátach a ich veľkí protivníci sociálni demokrati sa vyhrážali, že „nebude viacej pardonu pre nepriateľov a rozvratníkov.“⁶² Reálnejšie uvažujúce kruhy však prichádzali k iným záverom.

Ľudákom sa stalo zrejším, že demokratickými prostriedkami a len politickou silou vlastnej strany nie sú vstave momentálne presadiť autonómiu. Agrárci tiež pochopili, že v záujme upevnenia svojich pozícií, ale aj vplyvu v republike musia presadzovať a podporovať národný program. Boli do značnej miery brzdení reakciou slovenských „čechoslovákov“, hlavne sociálnych demokratov a odporom pražských centralistických kruhov. Ani táto reakcia však neovplyvňovala ich rozhodnutie presadiť niektoré štátoprávne zmeny. Obdobný proces prebiehal aj v KSČ, najmä v súvislosti s formovaním nových zásad politiky národného frontu. Hoci komunisti sa verejne a oficiálne nepostavili jednoznačne za autonómiu, nejakú formu nového štátoprávneho usporiadania podporovali. Nekompromisnými odporcami autonómie, ľudákov a ich celkovej politiky zostávali sociálni demokrati a národní socialisti. Boli zástancami administratívnych opatrení proti HSLS.

Voľby a hlavne volebné výsledky roku 1938 v podstate nič na politickej scéne Slovenska nevyriešili, dočasne zostrili vzťahy medzi stranami a vyhrotili ich niekedy až do malicherností zabiehajúce spory. Prekvapujúco rýchlo sa však na voľby zabudlo a v ďalších politických postupoch sa nik neodvolával na často tak bombasticky vyhlasované volebné víťazstvá. Zostrovanie medzinárodnej situácie a narastajúce vnútropolitické napätie obrátili pozornosť na hľadanie politického modus vivendi medzi stranami a tým sa mohlo stať len určité zosúladenie názorov na štátoprávnu prestavbu. V lete 1938 väčšina politických strán na Slovensku považo-

⁵⁹ Slovenský hlas, 14. 6. 1938.

⁶⁰ Ústřední archiv Československé strany socialistické. Voľby do obcí roku 1938. Z politických strán sa len u národných socialistov zachovali precízne zachytené volebné výsledky. Pre zaujímavosť v celej republike kandidovali v 1625 obciach a dostali 421 431 hlasov, čo predstavovalo oproti roku 1935 nárast 96 353 hlasov (29,6 %).

⁶¹ Robotnícke noviny, Slovák 16. 6. 1938.

⁶² Slovenská pravda /cenz./; Robotnícke noviny 12. 6. 1938.

vala za nevyhnutné zmeniť existujúce štátprávne usporiadame, hoci názory na rozsah a spôsob týchto zmien sa líšili. Súčasne si plne uvedomili, že v nadväznosti na uvedené tendencie dochádza k vyhroteniu mocenských súbojov, pretože od toho, kto a akým spôsobom presadí nové usporiadanie štátu, bude závisieť aj jeho budúce postavenie v republike. Boj za nové štátprávne usporiadanie sa už stával konkrétnou a aktuálnou súčasťou zápasu o politickú moc.

1992

Eduard Beneš a Slovensko (1918-1938)

Postoj Eduarda Beneša k Slovensku a k Slovákom sa formoval v závislosti od jeho všeobecných teoretických predstáv o historickom vývoji a pod vplyvom politického diania vo svete a v Európe v prvej polovici 20. stor. Tvoril nedeliteľnú súčasť jeho posudzovania vývoja vo svete, medzinárodných vzťahov, geopolitickej situácie v strednej Európe, postavenia malých národov v medzinárodnej politike, ale tiež vnútropolitického vývoja štátu, česko-slovenských vzťahov a celkového riešenia národnostných problémov v republike. Svoje názory prispôboval, upravoval, resp. podriaďoval praktickému riešeniu problémov tak, ako sa vynárali v procese vývoja. V princípe išlo o globálny pohľad na budovanie štátu, na jeho miesto v medzinárodnom diani, upevnenie jeho existencie, posilnenie samostatnosti, udržanie teritoriálnej celistvosti a vytváranie záruk bezpečnosti. V tomto kontexte mal jeho postoj k Slovensku výrazne širšie, medzinárodné dimenzie, t. j. sa v rozhodujúcej miere odvodzoval od jeho celkových predstáv a teórií o úlohe a mieste Česko-Slovenska v medzinárodnom diani. Vnútropolitické usporiadanie týchto otázok, t. j. vzťahu Čechov a Slovákov malo pôsobiť pozitívne na vnútorné pomery a tým posilňovať medzinárodné postavenie a stabilitu štátu.

Slovenská otázka v politickej činnosti E. Beneša sa v naliehavej konkrétnej podobe ako národný a politický problém vynorila počas prvej svetovej vojny. Vznikom myšlienky, ale najmä v dôsledku možnosti dosiahnuť samostatnosť českého a slovenského národa formou rozbitia existujúceho štátneho útvaru a utvorením nového spoločného štátu bolo tiež nevyhnutné presne formulovať postoj k česko-slovenskej otázke. Pre troch vedúcich predstaviteľov zahraničného odboja mal tento problém viacero dimenzií, ale jednu spoločnú všeobecnú tézu: nový štát bude národný a jeho základ bude tvoriť československý národ pozostávajúci z dvoch vetiev, českej a slovenskej. Motívy tohto rozhodnutia, napriek tomu, že boli pri rôznych zložkách zahraničného odboja rozdielne, boli predovšetkým pragmatické. Urobiť z českej a slovenskej otázky medzinárodný problém bolo veľmi náročné, rovnako, ako presvedčiť spojencov, že Rakúsko-Uhorsko treba nahradiť novými národnými štátnymi útvarmi. Preto cieľom politických predstaviteľov menších národov, ale najmä česko-slovenskej reprezentácie bolo presvedčiť západných politikov, že celý zápas počas prvej svetovej vojny je hlboko demokratický proces, ktorý vedie k vzniku nových, slobodných, a teda perspektívnych národných štátov. Bolo potrebné úspešne nadviazať na podobné tendencie Spojencov a konkretizovať ich predstavy.¹ V rámci týchto koncepcií a politických zámerov sa budúci štátny útvar prezentoval ako homogénny národný celok, ktorého základ tvorí jednotný československý národ. Tým sa súčasne mali vylúčiť obavy z „balcanizácie“ strednej Európy.

Uvedeným cieľom sa podriaďoval aj konkrétny postup. Dôrazne sa presadzovala a obhajovala téza o československom národe a tlmili sa diskusie na tému česko-slovenských vzťahov v záujme udržania jednoty, jednotného postupu a spoločného vystupovania pred západnou verejnosťou a politickými kruhmi. Prakticky sa nastolil problém a prijalo sa zásadné rozhodnutie s tým, že jeho definitívne riešenie sa skončí a uzavrie v domácich podmienkach po utvorení štátu na základe do-

¹ BENEŠ, E.: Problémy nové Evropy a zahraniční politika československá. Praha 1924, s. 14.

hody jednotlivých politických strán.² Pre politických predstaviteľov, medzi ktorých na prvom mieste patril aj E. Beneš, vznikol však závažný problém. V ďalšom vývoji bolo veľmi zložité a problematické vzdať sa vytvorenej fikcie o existencii československého národa, lebo jej zahrnutím alebo opustením by sa stala politicky aj morálne problematická aj samotná existencia nového štátu, pretože uvedenou skutočnosťou sa zdôvodňoval aj samotný vznik republiky.

Názory E. Beneša na česko-slovenské vzťahy, ale najmä na rozhodujúcu a podstatnú stránku tohto procesu utvárania, upevňovania a budovania československého národa vychádzali po r. 1918 najmä z jeho širších politických úvah o budúcnosti Európy a postavenia malých národov v stredoeurópskom priestore. Existenciu a samotný význam existencie československého národa chápal a verejne prezentoval ako jeden z rozhodujúcich faktorov a podmienku medzinárodného postavenia a prestíže štátu a ako rovnako dôležitý vnútropolitický stabilizačný faktor. Jeho teória o československom národe nepredstavovala však akési špecifikum, ale mala mať všeobecnú platnosť, t. j. vzťahovala sa na vznik nových „národných“ štátov v Európe po prvej svetovej vojne. Predovšetkým sa aplikovala na proces utvárania a budovania juhoslovenského národa, scelenie a zjednotenie Rumunska po pripojení Besarábie a prípadnej asimilácie malých národov. Nebola to účelová koncepcia zameraná len na riešenie česko-slovenských vzťahov, ale širšia, všeobecná predstava o postavení malých štátov, organizácii ich bezpečnosti a zabezpečení existencie.

Prvá svetová vojna predstavovala v teoretických úvahách E. Beneša vyvrcholenie boja za úplné uplatnenie národného princípu v Európe, a to predovšetkým v dvoch smeroch. V prvom rade dovŕšením „národného a teritoriálneho rozmachu a zjednotenia oboch nás interesujúcich veľmocí, nemeckej a talianskej“ a na druhej strane oslobodením, obnovením štátnosti a samostatnosti „národných celkov Čechoslovákov, Juhoslovanov, Rumunov a Poliakov“.³ Existencia a hlavne zabezpečenie budúcnosti týchto nových štátnych útvarov vychádzalo z predpokladu, že je bezpodmienečne nevyhnutné vytvoriť v nich vnútornú súdržnosť, ale najmä dosiahnuť národnú jednotu.

Podľa E. Beneša len týmto spôsobom bolo možné zabezpečiť existenciu a budúcnosť nových štátov vedľa veľkých národných blokov, akými bolo Rusko, Nemecko, Veľká Británia, Francúzsko a Taliansko. Požiadavka budovania jednotného národného štátu Juhoslovanov a Čechoslovákov sa ešte razantnejšie nastoľovala v súvislosti s expanziou Talianska, ale najmä po víťazstve nacizmu v Nemecku, keď sa pokladala za prvoradý životný problém: „Čechoslováci a Juhoslovania musia vidieť, že dnešný vývoj Európy od nich žiada, aby zničili svoj zákerný partikularizmus a vytvorili konečne svoju plnú národnú jednotu“. V jeho predstavách by takto „náš historický problém malého národa mohol definitívne zmiznúť“. Cestu videl v predpoklade rýchleho nárastu, za 30-40 rokov Čechoslovákov na 15 miliónov, Rumunov na 25 miliónov a Juhoslovanov na 20 miliónov ľudí, pričom v jeho plánoch spojenectvo týchto troch krajín – Malá dohoda – sa mala postupne vývojom prebudovať na „skutočnú konfederáciu“.⁴ Tieto ciele sa mali dosiahnuť vnútorným politickým, administratívnym a kultúrnym zjednotením a v prípade Juhoslávie aj asimiláciou alebo autonomizáciou Macedónie.⁵ Proti veľkým jednotným národným

² BENEŠ, E.: Smysl československé revoluce. Praha 1923, s. 34-35.

³ BENEŠ, E.: Masarykovo pojetí ideje národní a problém jednoty československé. Bratislava 1935, s. 6 a.n.; Svetová válka a naše revoluce. Praha 1927, zv. I, s. 111 a.n.

⁴ BENEŠ, E.: Masarykovo pojetí ideje národní, c.d., s. 13. Archiv T. G. Masaryka (ďalej ATGM) f. 38, kart. 3/49. Posolstvo štátnej rade z 12.11. 1942.

⁵ BENEŠ, E.: Problémy slovanské politiky. In: Slovanský přehled. Praha 1926, s. 185-186.

celkom sa mali upevňovať pevné národné, hoci početne menšie štáty, ktoré by vzájomnou spoluprácou dokázali čeliť expanzii veľkých susedov. Národné zjednotenie malo utvárať predpoklady na medzinárodnú spoluprácu týchto štátov. Budovanie a udržanie silných medzinárodných pozícií Česko-Slovenska, jeho schopnosť odolávať vonkajšiemu tlaku tak podľa E. Beneša záviseli od spôsobu, rýchlosti a úspešnosti procesu upevňovania jednotného československého národa.

Pre dlhoročného ministra zahraničných vecí bolo vždy zrejmé, že Slovensko má v dôsledku svojho geopolitického postavenia neobyčajný význam pre republiku. E. Beneš už bezprostredne po prvej svetovej vojne rozvíjal myšlienku, že český národ ako „jediný medzi národmi strednej Európy prežil plne duchovnú revolúciu, ktorou prešla západná Európa vo svojich politických a sociálnych prevratoch...“.⁶ Utvorenie štátu z dvoch hospodársky, sociálne a kultúrne odlišných celkov síce na jednej strane vyvolalo množstvo problémov, ale na druhej strane vytvorilo podmienky na uplatnenie sa republiky v širšom medzinárodnom kontexte. Práve spojenie Čech a Slovenska umožnilo E. Benešovi rozpracovať a hlásať koncepciu mostu medzi východom a západom. Cieľom týchto predstáv bolo prezentovať republiku ako štát, ktorý má a bude mať významné kultúrne a európske poslanie, lebo vznikol a existuje na rozhraní zvláštnych národných a rasových kultúr.⁷ Myšlienku „u nás končí západ a začína európsky východ“ konkretizoval takto: „Hovorí sa že pri Bratislave sa začína už európsky východ, na rozdiel od európskeho západu, a že náš štát je už geograficky mostom medzi východom a západom“.⁸ Vstup Slovenska do nového štátu znamenal, alebo umožnil, aby sa Slovenská krajina nielen vyčlenila z európskeho východu, ale aby bola vtiahnutá do západnej časti kontinentu práve prostredníctvom českých krajín. Uvedená skutočnosť podľa jeho slov umožnila Slovákom, že „sú dnes národom významným, patriacim k veľkej západoeurópskej kultúre, národom hrajúcim európsku úlohu a majúcim európske poslanie“.

Vznik ČSR mal pre Čechy a Moravu z medzinárodného, geografického a politického hľadiska neobyčajný význam. Vstup Slovenska do nového štátu umožňoval českým krajinám, že sa dostali z lokálneho stredoeurópskeho rámca. Z politického hľadiska bola republika hľadaným partnerom v európskej aj svetovej politike.⁹ V predstavách a argumentácii E. Beneša význam Slovenska pre Čechy, Moravu a republiku vôbec, spočíval ďalej v tom, že „české krajiny zovreté nemeckým morom majú tu svoje jediné východisko na východ“. Z toho vyplývala nevyhnutnosť trvalého zabezpečenia územnej integrity Slovenska v rámci celej republiky. Uvedenú funkciu mala plniť predovšetkým Malá dohoda, ktorej prvoradým zmyslom bola obrana južných hraníc Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Súčasne však vznikom Malej dohody mohla ČSR formulovať stredoeurópsku koncepciu zahraničnej politiky, ktorej cieľom bolo, aby „naše oslobodené štáty (t. j. aj Juhoslávia a Rumunsko) boli vlastnými pánmi, bez prevažného vplyvu a panovania ktorejkoľvek veľmoci“.¹⁰ Utvárali sa ďalej predpoklady na prenikanie do Podunajska, resp. až k Stredozemnému moru.

⁶ BENEŠ, E.: Problém malých národů po světové válce. Praha 1926, s. 35.

⁷ BENEŠ, E.: Demokratická armáda, pacifism a zahraniční politika. Praha 1937 (6. vyd.), s. 69.

⁸ BENEŠ, E.: Štefánik a jeho odkaz. Praha 1929, s. 35.

⁹ Beneš Slovensku - Slovensko Benešovi. Ed. J. Halla. Bratislava, Praha 1936, s. 24.

¹⁰ BENEŠ, E.: Reč k Slovákom o našej národnej prítomnosti a budúcnosti. Bratislava 1934, s. 63-64.

Vo svojom konečnom dôsledku kontakty západnej a východnej Európy prostredníctvom spojenia Čiech, Slovenska a Podkarpatskej Rusi v jednom štáte mali byť garanciou bezpečnosti republiky. Súčasne sa utvárali predpoklady, aby tento útvar bol prítiažlivým mocenským činiteľom predovšetkým pre Francúzsko. To mala byť „historická úloha určená nám okolnosťami, našou národnou kultúrou i geografickou pozíciou“. Dôsledkom tohto vývoja malo byť pripútanie štátu a národa k západoeurópskej civilizácii a spojenie záujmov ČSR so záujmami západnej Európy. Tieto predstavy zodpovedali jednej zo základných téz zahraničnej politiky: „My vždy budeme musieť robiť európsku a priamo svetovú politiku, naša história, naša kultúra, hospodárska, politická a geografická situácia si to vyžaduje“. Postavenie ČSR v strede Európy si podľa E. Beneša bezpodmienečne vyžadovalo realizovať takúto politickú koncepciu, pretože jeho geografická poloha prakticky vylučovala možnosť zachovať neutralitu a neutrálny postoj v širších kontinentálnych konfliktoch. Podľa E. Beneša fakt, že „sme na križovatke troch veľkých kultúr, západoeurópskej, germánskej a východoeurópskej“, bolo príčinou toho, že Česko-Slovensko by mohlo byť vtiahnuté do každého významného konfliktu, pretože: „Každá takáto križovatka bola v histórii vždy dejiskom veľkých udalostí“.¹¹

Mimoriadne používaným argumentom E. Beneša pri získaní Slovákov pre myšlienky alebo sympatie s jednotným československým národom bolo zdôrazňovanie funkcie a miesta Malej dohody z hľadiska zabezpečenia územnej celistvosti štátu, predovšetkým Slovenskej krajiny. Pre E. Beneša bolo udržanie teritoriálnej integrity každej časti republiky základnou axiómou, predpokladom zachovania teritoriálneho status quo celých jej hraníc. Akékoľvek spochybňovanie alebo zmeny tohto stavu mohli byť precedensom, ktorý by sa využil pri každej vhodnej medzinárodnej príležitosti. Z týchto všeobecných úvah vyplýval jeho rozhodný odpor proti maďarskému integralizmu, t. j. ambíciám spochybniť a zmeniť územné status quo až v zmysle obnovenia stavu pred r. 1918. Existencia Malej dohody mala byť pre Slovákov nielen dôkazom, ale aj zárukou, že existuje bariéra a sú záruky, ktoré nedovolia realizovať revizionistické ambície Maďarska. Jeho zdôrazňovanie, že za 15 rokov existencie ČSR najmenej 80% všetkých snáh a práce zahraničnej politiky bolo obrátených predovšetkým na obranu Slovenska,¹² malo uvedenú tézu potvrdiť. Vydávať však r. 1933 za hlavné nebezpečenstvo pre územnú integritu štátu maďarské snahy o revíziu hraníc a naopak tvrdiť, že „medzi nami a Nemeckom nebolo, nie je a nebude hraničných sporov a ťažkostí“ bolo účelovým a jednostranne propagačným tvrdením zameraným nielen na Slovensko, ale aj do Nemecka. Bez ohľadu na tieto účelové vyhlásenia plnila Malá dohoda určitú funkciu pri udržaní teritoriálnej integrity štátu. Na druhej strane však maďarský revizionizmus nemal šancu uplatniť sa bez spolupráce s veľmocami.

E. Beneš chcel presadením myšlienok jednotného československého národa v politickom živote silne vplývať aj na vnútropolitickú scénu. Už samotné formulovanie týchto predstáv, ale predovšetkým ich ďalšie rozpracovanie a zdôvodnenie bolo ovplyvnené realitou, že nový štát sa skladal z viacerých národov a národností. Sama skutočnosť, že aj Česi tvorili len okolo 50% obyvateľov republiky, vplývala na snahu utvoriť vyšší národný útvar, ktorý by sa takto prezentoval voči zahraničiu, ale súčasne by v konkrétnej politickej situácii tvoril mocenský celok. Za-

¹¹ BENEŠ, E.: Demokratická armáda, pacifism, c.d., s. 68, 69, 75.

¹² BENEŠ, E.: Reč k Slovákom, c.d., s. 55.

bezpečoval by fungovanie moci, lebo politické subjekty národnostných menšín vo svojej prevažnej miere nestáli v opozícii k vláde, jej programu, ale proti samotnej existencii štátu. E. Beneš sa snažil riešiť túto komplikovanú otázku aj budovaním a posilňovaním koncepcie jednotného československého národa. Pritom vyrovnanie, hľadanie možností spolupráce s politickými stranami na Slovensku, vychádzanie v ústrety ich požiadavkám, sa prispôbovalo a riadilo takisto dosiahnutím prípadných dohôd na Slovensku, na postavenie ostatných národnostných menšín v štáte, osobitne nemeckej. Prioritou pre E. Beneša vždy bol a zostal nemecký problém a nie slovenská otázka, a to z jednoduchého dôvodu, Slovákov pokladal za súčasť jednotného národa a spolu vládnuceho činiteľa v republike. Z tohto hľadiska, ale predovšetkým z hľadiska širších medzinárodných a vnútropolitických dôvodov sa odvíjal aj jeho postoj k existencii slovenského národa a ku konkrétnemu spôsobu riešenia vzťahov Čechov a Slovákov.

E. Beneš bol nielen jedným z tvorcov myšlienky o jednotnom československom národe, ale aj jej vytrvalým zástancom, neotrasiteľným prívržencom a teoretikom. V známej *Reči k Slovákom* z roku 1933 toto svoje krédo formuloval slovami: „Hovorím ako Čechoslovák, keď nemám len národného vedomia českého, len Čechom sa necítim a cítenie české je mi podriadené cíteniu československému“. Neskôr vo vyhlásení o slovenských veciach v štátnej rade v Londýne 3. 2. 1944 svoje predstavy formuloval ďalej takto: „Nikdy som nikomu netajil a netajím ani dnes, že ja som vždy hájil a hájím stanovisko jednotného československého národa. Je to moje vedecké a sociologické stanovisko. Česi a Slováci sú mi dva rovnocenné, rovnoprávne a rovnako vyspelé časti jedného a toho istého národa“. ¹³ Tieto teoretické úvahy ho viedli až ku kategorickým vyhláseniam: „Mňa nikdy nedostanete k tomu, aby som uznal slovenský národ... zastávam neochvejný názor, že Slováci sú Česi a že slovenský jazyk je len jedným z nárečí českého jazyka, ako je to s hanáčtinou alebo inými nárečiami českej reči. Nikomu nebránim, aby o sebe hovoril, že je Slovák, avšak nedopustím, aby sa vyhlasovalo, že existuje slovenský národ“.¹⁴

Benešova predstava utvárania a upevňovania jednotného československého národa z perspektívneho hľadiska nevyklučovala, resp. predpokladala aj určitú formu asimilácie Slovákov vychádzajúc z toho, že v rámci štátu bol český element početne silnejší.¹⁵ Táto predstava sa opierala o teóriu existencie dvoch vetiev jednotného národa, ktoré vzájomným zblížovaním, zjednocovaním utvoria novú kvalitu – jednotný československý národ. „Túto novú národnú silu“, tvrdil E. Beneš, „budú na dlhé desaťročia môcť dať nášmu národnému celku len Slováci ako mladšia vetva národného kmeňa, životne nevyčerpaná, bezprostrednou ľudovou silou biologickou a kultúrnou veľmi bohatá, ako časť národa, ktorá bude na budúci národný celok pôsobiť nepomerne

¹³ Tamže, s. 81; BENEŠ, E.: Paměti. Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství. Praha 1947, s. 464. BENEŠ, E.: Úvahy o slovanství. Praha 1947, s. 326.

¹⁴ Cesta ke květnu. Ed. M. Klimeš, P. Lesjuk, J. Malá, V. Prečan. I-1. Praha 1965, s. 53-54. Rozhovor E. Beneša s moskovským vedením KSČ. Moskva 16. 12. 1943. Obdobne sa E. Beneš vyjadril v máji 1944: „Ja verím len v jeden národ“. MACKENZIE, C.: Dr. E. Beneš, Praha 1947, s. 419. K tomuto problému ďalej povedal: „Základnou otázkou, či ste, alebo nie ste Slovák je: či sa Slovákom sami cítite alebo necítite. Ak sa cítite Slovákom, potom pravdaže nemám námietok, ja sa však páni, cítim Čechoslovákom“. Vo vyhlásení o slovenských veciach v štátnej rade v Londýne 3. 2. 1944 k tejto problematike napísal: „Národom nejaká skupina ľudí buď je alebo nie je. Upierať to niekomu, kto sa tým cíti byť a kto podľa toho žije, nemožno. Tiež sa to nejakým verejným aktom teoreticky nedá vyhlasovať alebo rozhodovať“. BENEŠ, E.: Úvahy o slovanství, c.d., s. 324.

¹⁵ „Ja viem, že mi asi niekto namietne, že toto je a bude cesta k postupnej asimilácii Slovákov... a že silnejší český element, silnejší materiálne a silnejší kultúrne, postupne element slovenský premôže. Bol by som neúprimný, keby som celkom otvorene nepovedal, že si prajem postupné vývojové zjednotenie oboch vetiev nášho národa vo všetkých smeroch“. BENEŠ, E.: Reč k Slovákom, c.d., s. 50.

viac, ako sa Slovákom zdá“. Pre toto spoločenstvo malo byť určujúce vedomie politickej, mravnej a štátnej jednoty a snaha vytvoriť tak „silné spoločné národné vedomie“. Zmyslom tohto úsilia „veľkou dejinnou úlohou celého nášho pokolenia je teda vytvoriť z dvoch vetví nášho národa vývojové pomaly, s rešpektovaním pre osobitosť, vyšší národný celok“. Pritom ďalej tvrdil: „A Česi si budú musieť uvedomiť, že organický postup bude ten, že k národnému zjednoteniu v mnohých veciach dospejeme skôr poslovenčením Čechov ako počestnením Slovákov“.¹⁶

Jedným z argumentov, ktoré mali potvrdiť uvedené tézy, bolo, že „dva milióny Slovákov nestačí vytvoriť slovenskú národnú kultúru“. V predstavách E. Beneša mal tento proces smerovať k utvoreniu silného a veľkého československého národa, ktorý by sa medzi ostatnými národmi nemal „krčiť v kútiku ako Popoluška“. Vo svojom súhrne myšlienky o jednotnom československom národe mali svoje zázemie v teoretickom hodnotení procesu utvárania tzv. vyššej národnej jednoty európskych národov. E. Beneš vychádzal z teoretickej konštrukcie, ktorá sa opierala o myšlienku, že Francúzsko a Veľká Británia sa definitívne národne konštituovali koncom 18. a v priebehu 19. storočia sa utvorilo „národné konsolidované Taliansko“ a bolo utvorené aj „národné Nemecko“. „Konsolidácia naša a ostatných národov strednej a východnej Európy tohto radu a tohto zmyslu sa uskutočnila teraz po svetovej vojne a upevňuje sa dnes“. V rámci týchto predstáv a teórií: „Svetová vojna vzkriesila a politicky zjednotila nové národy súc vyvrcholením boja za plné uplatnenie národného princípu v Európe“.¹⁷

Podľa jeho predstáv, keď mohlo dôjsť k národnému zjednoteniu Talianska a Nemecka a utvoreniu jednotného štátneho teritória z obyvateľstva a území, medzi ktorými existovali väčšie rozdiely, aké boli medzi Čechmi a Slovákmí, tak obdobný vývoj predpokladal aj v podmienkach 20. stor., pri utváraní nového štátu. Chcel, aby tento proces postupne vyústil vo formovanie „vyššej národnej jednotky“. V rámci týchto konštrukcií bolo vylúčené, aby akceptoval existenciu slovenského národa. Predstavy a názory E. Beneša korešpondovali s názormi prevažnej časti českej verejnosti. Tá, ak sa slovenskou otázkou zaoberala už pred r. 1918, sa domnievala, že Slováci sú súčasťou českého alebo československého národa.¹⁸ Podobné teoretické fikcie nachádzali podporu aj pri slovenských politických stranách, resp. jednotlivcoch, ktorí z rozličných dôvodov podporovali myšlienku československého národa. E. Beneš pri presadzovaní svojich predstáv a teórií nemienil a ani nechcel používať nejakú násilnú formu porušujúcu dané zákony a demokratické princípy. V dôsledku vývoja a zrejme aj nesúhlasu a odporu prevažnej časti slovenskej verejnosti k teóriám jednotného národa akceptoval koncom 30. rokov princíp, že bude brať do úvahy rozdielne názory na otázku slovenskej samobytnosti, t. j. či sa jednotlivé skupiny budú pokladať za Slovákov alebo Čechoslovákov.¹⁹ Aj neskôr konštatoval, že rešpektuje a bude rešpektovať fakt, ak niekto chce byť Slovákom, tak nech je Slovákom.²⁰ Verejne deklaroval a fakticky aj dodržiaval zásadu, že pri realizácii týchto koncepcií nepôjde o násilnú asimiláciu alebo o umelé urýchľovanie procesu utvárania československej národnej jednoty. Na druhej strane bolo viac-menej prirodzené,

¹⁶ Tamže, s. 50-51, 60.

¹⁷ MACKENZIE, C: c.d., s. 419. BENEŠ, E.: Masarykovo pojetí, c.d., s. 12-14. V tejto súvislosti ďalej tvrdil, že „pochod na Rím a celý fašistický režim je poslednou etapou talianskeho Risorgimenta. To isté platí o hitlerizme v dnešnom centralizačnom vývoji Nemecka. Dynamizmus nemeckej nacionálne socialistickej revolúcie chce vytvoriť v Európe jednotný nemecký národ, aký tu ešte nebol...“.

¹⁸ GALANDAUER, J.: Vznik Československé republiky 1918. Praha 1988, s. 175.

¹⁹ ATGM - Benešov archív (ďalej BAR) - A, kart. 3.

že politicky podporoval zástancov uvedených teórií, viedol aktívny a sústavný politický zápas proti svojim odporcom nielen na teoretickom poli, ale aj proti pokusom presadiť iné koncepcie a predstavy riešenia česko-slovenskej otázky, ako sám propagoval. Miera jeho tlaku závisela od pozície, akú v príslušnom období zastával, ale aj od všeobecných podmienok.

E. Beneš, vychádzajúc zo svojich úvah o jednotnom československom národe, pokladal Slovenskú krajinu za územno-administratívnu oblasť (krajinu) a nie ako politicko-ekonomický národný celok. Podľa týchto predstáv vo vzájomnom pomere Čechov a Slovákov nemalo preto ísť o vzťah dvoch národov, ale dvoch častí jedného národa a Slovensko aj preto chápal len ako územno-správnu jednotku, ako napr. Moravu. V praktickej politike to znamenalo zásadné odmietanie princípov dualizmu (autonómie), ktorá by smerovala k definovaniu Slovenska ako národnej jednotky. E. Beneš tiež zásadne odmietal akúkoľvek záväznosť Pittsburskej dohody z mája 1918 pre usporiadanie vnútropolitických pomerov v ČSR. Partneri, ktorí uzavreli túto dohodu, neboli podľa neho povolaní predpisovať slovenskému a českému národu, aké usporiadanie štátu si má zvoliť, lebo o takejto závažnej veci nemôže rozhodnúť zahraničná reprezentácia, ale len právoplatne zvolení ústavní činitelia.²¹ Táto, v podstate oprávnená argumentácia slúžila však E. Benešovi, aby sa odmietavo staval aj k rokovaniam o možnosti realizovať aspoň časť požiadaviek obsiahnutých v Pittsburskej dohode. Zásadne odmietal autonomistický program slovenských strán, lebo jeho podstatou mal byť separatizmus a autonomizmus, t. j. prakticky dualizmus. Pritom pod pojmom „separatizmus“ do r. 1938 predovšetkým chápal snahu vyčleniť sa z jednotného československého národa cestou zdôrazňovania samobytnosti Slovákov ako národa.²²

Vecným argumentom, ktorým operoval proti jednotlivým požiadavkám autonómie, zriadeniu snemu a pod., boli predovšetkým finančné ťažkosti, administratívna náročnosť zvládnutia celej prestavby štátu a problémy, ktoré by vznikli s riešením postavenia národnostných menšín na Slovensku.²³ Vo viacerých zásadných, ale aj polemicky zahrotených vystúpeniach sa ostro staval proti „národnému separatizmu a politickému autonomizmu“ z dôvodov oslabovania štátu v medzinárodnej politike. Rovnako odmietal „zbytočné slovanské národné trieštenie“, ktoré slovanské národy ničilo v ich pohnutej histórii. Na druhej strane mu unikalo, resp. sa nezmiňoval o tom, akým spôsobom využívali nepriatelia republiky neurovnané vzťahy medzi Čechmi a Slovákmi na zasahovanie do vnútropolitických vecí republiky. E. Beneš v podstate nepostrehol, resp. nechcel postrehnúť, že aj ním konštatovaný a zdôrazňovaný rozvoj Slovenska sa mimoriadne výrazne prejavil v raste národného cítenia a povedomia. Slovenský národ prešiel za dvadsať rokov prvej ČSR veľmi búrlivým rozvojom a ak pri vzniku štátu nevedeli jeho politickí predstavitelia presne a jednoznačne definovať svoje požiadavky a národný program, tak roku 1938 zástupcovia väčšiny politických strán síce rozdielne, ale jednoznačne neboli spokojní s existujúcim štátovým usporiadaním a rozhodne požadovali aj pomerne radikálne zmeny v zmysle priameho vyrovnania dvoch národov; Čechov a Slovákov, prakticky vo forme federácie.

²⁰ MACKENZIE.C: c.d., s. 420.

²¹ BENEŠ, E.: Světová válka a naše revoluce. I. zv., s. 138.

²² BENEŠ, E.: Reč k Slovákovi, c.d., s. 34.

²³ Státní ústřední archiv. Praha. S-424-1. Záznám dr. Šámala zo 7. 6. 1938 o rozhovore E. Beneša s delegáciou amerických Slovákov. Medzi iným E. Beneš argumentoval tým, že „ešte teraz dáva republika na Slovensko dvakrát toľko, ako Slovensko odvádza. Keby sa za týchto okolností uskutočnil autonómny snem, je isté, že by Slovensko pre nedostatok prostriedkov ani za 50 rokov nedohonilo historické krajiny“.

K viacerým kontroverzným a problematickým tvrdeniam E. Beneša patrili aj jeho slová z *Reči k Slovákom*: „Vytkám slovenskej inteligencii, že často nechce ísť do českých krajín a má tendenciu zostať doma, vytkám jej po tejto stránke istého druhu pohodlnosť, pasivitu a nedostatok expanzie. Opakujem, že slovenská inteligencia musí dobyť celý štát a zúčastniť sa tu vlády vo všetkých odboroch“. Roku 1938, t. j. aj v čase, keď bol predsedom vlády M. Hodža, sa počet Slovákov v ústredných orgánoch zvýšil len na 130, čo znamenalo, že v 17 najvyšších úradoch a ministerstvách pracovalo len 1,6% Slovákov. Tento stav rozhodne nebol zapríčinený nedostatocnými ambíciami Slovákov, pretože aj agrárici poukazovali na to, že Slováci sa nemohli uplatniť v dostatočnom počte na ústredných orgánoch z rôznych administratívnych príčin a dôvodov.

E. Beneš proti požiadavkám na dualistické riešenie problémov vyzdvihoval návrh na administratívnu decentralizáciu. Vychádzajúc z princípu, že Slovenská krajina ako administratívna a politická jednotka sa definovala vznikom republiky, čím dostala vlastnú administratívu a neskôr po správnej reforme r. 1927 aj snem (Krajinský snem). Posilňovanie krajinskej samosprávy, odbúranie centralizácie a podpora regionalizmu mali byť návodom na riešenie nahromadených problémov. Pritom z hľadiska konkrétneho ovplyvňovania spomínaných otázok treba rozlišovať dve obdobia. Do r. 1935 mohol E. Beneš vplývať na česko-slovenské vzťahy predovšetkým ich teoretickým rozpracovaním v rámci vlády ako jeden z jej členov. Po r. 1935, keď bol zvolený za prezidenta republiky, mohol aktívnejšie zasahovať aj do ich konkrétneho riešenia. Postoj E. Beneša k Slovensku, Slovákom a jednotlivým politickým subjektom na Slovensku sa po zvolení za prezidenta republiky formoval a realizoval v súlade s jeho celkovou politickou koncepciou zameranou na zlepšenie medzinárodného postavenia republiky, obranu štátu cestou posilnenia armády a na usporiadanie vnútropolitických pomerov.

V čase ohrozenia republiky považoval E. Beneš za podstatné dosiahnuť jednotu politických síl, predovšetkým cestou upevnenia a posilnenia spolupráce koalíčných strán. Zmyslom tohto úsilia malo byť udržanie vnútro politickej línie, ktorá sa budovala v celom predchádzajúcom období. Súbežne s tým malo ísť o snahu prehĺbiť demokratizačné prvky v menšinovej politike cestou jazykového zákona, proporcionality v menovaní vládnych úradníkov a formou decentralizácie.²⁴ Niektoré z týchto predstáv sa čiastočne realizovali, ale predovšetkým sa mali uskutočniť r. 1938 v rámci národnostného štatútu. Tieto tendencie samostatne iniciovala a presadzovala aj vláda Milana Hodžu.²⁵ Vzťah E. Beneša k Slovensku nadobudol takto po jeho zvolení za prezidenta nové konkrétne dimenzie. Nebolo rozhodujúce, hoci nie zanedbateľné, že HSLS sa pri voľbách postavila na jeho stranu a bola „jazýčkom na váhach“ a o jeho voľbe mali rozhodnúť Slováci,²⁶ ale predovšetkým fakt, že stál na čele štátu. V novej funkcii mal nielen väčšie možnosti, ale aj práva a povinnosti vyjadrovať sa, iniciovať a ovplyvňovať konkrétny vývoj a priebeh česko-slovenských politických kontaktov. V tomto kontexte vystúpila do popredia

²⁴ BENEŠ, E.: Mnichovské dny. Praha 1968. s. 7-11.

²⁵ Archív národného múzea. Praha, f. M. Hodža, kart. 2, č. 187. List M. Hodžu E. Benešovi z 5. 5. 1943.

²⁶ ATGM, f. BA, kart. 94. Rozhovor E. Beneša s A. Hlinkom 17. 11. 1935. (Z dokumentov vyplýva, že ide o chybný dátum). V liste z 18. 12. 1935 Ján Růckl (ktorý viedol rokovania s ľudákmi o voľbe prezidenta) písal A. Hlinkovi z poverenia E. Beneša: „Všetko to, čo Vám povedal, znamená líniu jeho politiky, ktorú bude stále a pevne dodržiavať, že pán minister nikdy nezabudne, že to boli Slováci, ktorí rozhodli prezidentskú voľbu a že tiež v budúcnosti z toho vždy bude vyvodzovať všetky dôsledky“. Tamže. List J. Růckla A. Hlinkovi, Praha 18. 12. 1935, kópia.

úloha prezidenta ako garanta prípadných dohôd, ktoré mohli podstatnou mierou vplývať na existujúce pomery. Z politicko-morálneho hľadiska pôsobil tiež fakt, že politické strany na Slovensku mu pri voľbe za prezidenta prejavili dôveru.

Prístup E. Beneša k slovenskej otázke a jednotlivým stranám na Slovensku v druhej polovici 30. rokov bol v zásade aplikáciou jeho predstavy o prezidentovi ako o zjednocujúcom faktore národa (štátu), jeho nadstraníckom postavení vyplývajúcom zo skutočnosti, že dostal podporu prakticky všetkých významných politických subjektov v republike. Takto prezentované postavenie mu umožňovalo iniciovať pokusy o zmierenie aj v slovenskom politickom tábore. E. Beneš sa v súvislosti s ohrozením republiky, ale aj v súlade s celkovými politickými cieľmi snažil v druhej polovici 30. rokov utvárať podmienky, aby v prípade medzinárodnej krízy všetky slovenské strany boli zastúpené vo vláde.²⁷ Cieľom iniciatívy prezidenta bola nielen konsolidácia vnútropolitických pomerov, demonštrovanie, že všetky väčšie politické strany na Slovensku stoja pevne na pôde republiky, ale aj snaha vylúčiť možnosť, aby niektoré slovenské strany nehľadali pri realizácii svojich plánov pomoc v zahraničí.²⁸ Vzhľadom na rozloženie síl a na pozície jednotlivých politických subjektov na Slovensku sa realizácia týchto zámerov mohla dosiahnuť len v nájdení modus vivendi s HSLS.

Slovenská otázka, resp. problémy Slovenska netvorili v politických koncepciách E. Beneša ani v období vykonávania funkcie prezidenta osobitný, zvláštny problém, ale boli súčasťou jeho celkových vnútropolitických cieľov. K posudzovaniu slovenskej otázky naďalej pristupoval so zreteľom na medzinárodné a vnútropolitické podmienky a tiež postavenie nemeckej menšiny. V podstate v jeho predstavách by si poskytnutie koncesií a práv Slovensku a Slovákom vyžiadalo dať rovnaké ústupky nemeckej menšine, čo by viedlo k rozpadu štátu. Z daných teoretických úvah, teórií a konštrukcií priamo automaticky vyplývalo, že usporiadanie pomerov na Slovensku posudzoval ako administratívny problém s možnosťou ho riešiť formou aj prípadne rozsiahlej decentralizácie moci. Zásadne však odmietal akúkoľvek formu autonómie, resp. utvorenie ministerstva pre správu Slovenska z dôvodu, že by došlo k dualizmu, a tým k vzniku nebezpečenstva pre celistvosť republiky. V konkrétnej podobe sa tieto problémy prejavili v dlhých rokovaniach s ľudákmi, ktoré sa začali pred prezidentskými voľbami r. 1935 a skončili sa v októbri 1938.

E. Beneš považoval získanie hlasov poslancov ľudovej strany pri voľbe prezidenta roku 1935 za neobyčajne dôležité a v niektorých fázach politického boja priamo za rozhodujúce. Bolo zrejmé, že HSLS danú situáciu využije na presadenie svojich požiadaviek, najmä keď sa nad-

²⁷ BENEŠ, E.: Mnichovské dny, s. 15.

²⁸ Tamže, s. 15. Na základe neoverených dokumentov dostal vraj J. Tiso r. 1936 (12. 3. 1936, 26. 5. 1936, 17. 11. 1936) trikrát 120 tisíc korún. Poslanec J. Esterházy štyrikrát 36 000 korún a Štefánikova spoločnosť 30 000 korún z prezidentskej kancelárie. Celkovo malo byť takto vyplatených z tajného konta 1314 000 korún. Informácie poskytol tajomníkovi ÚV KSČ A. Novotnému minister zahraničných vecí V. David 14. 7. 1953 na základe správy československého veľvyslanectva v Moskve. Uvedené materiály boli fotokópie správ, ktoré našli „sovietske orgány medzi ukoristenými archívmi Ministerstva zahraničných vecí Nemecka“. Pôvodnú informáciu zaslal ríšsky protektor v Čechách a na Morave ministerstvu v Berlíne 2. 6. 1942. Išlo o správu o „tajnom konte“ v banke československých légii (Legio banka) v Prahe pod heslom „Moře“, ktorým disponoval prezident prostredníctvom svojej kancelárie. Na základe tohto dokumentačného materiálu a hlavne jeho charakteru nemožno dospieť k záveru, že J. Tiso, J. Esterházy atď. dostali uvedené sumy, hoci sa medzi materiálmi nachádza aj neoverený opis o prevzatí spomínaných finančných prostriedkov J. Tisom. Je však overenou skutočnosťou, že nielen E. Beneš, ale aj ministerský predseda M. Hodža poskytovali politickým stranám, denníkom a pod. tajné finančné dotácie zo svojich osobných fondov, aby neboli odkázané na získavanie financií predovšetkým zo zahraničia. J. Esterházy mal dostať peniaze pre študentov. V prípade J. Tisu sa účel nespomína. ATGM, f. BAR-A, kart. 9. Ministerstvo zahraničných vecí ČSR, č. j. 11097/53, Praha 14. 7. 1953.

vážne na voľby prezidenta začalo rokovať o možnosti jej vstupu do vlády. E. Beneš v záujme získania podpory Ľudákov, ale aj v súlade s úvahami o decentralizácii moci v štáte bol prístupný a ochotný súhlasiť a podporovať niektoré požiadavky HSLS s výnimkou tých, ktoré by vyústili v dualizmus. V žiadnom prípade nemienil akceptovať autonomistické požiadavky v zmysle rozsahu Pittsburskej dohody, t. j. podstatné zmeny vo výkonnej a zákonodarnej moci.²⁹ Rozhovory pred voľbou prezidenta sa konkrétne týkali otázok zachovania kresťanského ducha v školách, decentralizácie vo veci kompetencií prezidenta a snemu, menovania úradníkov, hospodárskych vecí a pod. V týchto súvislostiach sa E. Beneš zaviazal: „Nikdy nič proti Slovensku robiť nebudem, naopak, i keď nebudem môcť ako prezident svoju vôľu vnútiť, keď vláda čokoľvek dohodne o decentralizácii, ja nebudem proti“.

Vo svojej podstate zostával E. Beneš na predchádzajúcich pozíciách administratívnej decentralizácie a odmietal princíp, aby výsledkom rokovaní bola dohoda národa s národom so všetkými z toho vyplývajúcimi dôsledkami v oblasti výkonnej, zákonodarnej a súdnej moci. Z týchto dôvodov, keď vo februári 1936 požadoval J. Tiso zriadenie ministerstva pre správu Slovenska, E. Beneš jednoznačne klasifikoval túto požiadavku ako dualizmus a odmietol ju.³⁰ Pritom prezident bol objektívne, bez ohľadu na jeho názory a priori blokovaný jednoznačne negatívnym postojom všetkých koalíčných strán voči akýmkoľvek formám dualizmu.³¹ Je však objektívnym faktom, že ani z požiadaviek, na ktorých sa dohodol s HSLS, sa v ďalšom období nič nerealizovalo. Ľudáci v rokovaníach s prezidentom formulovali umiernené návrhy, ktoré neskôr v rozpravách pri vstupe do vlády vystupňovali o jazykový zákon, ministerstvo pre správu Slovenska a pod. Bolo vylúčené, aby sa vzdali aspoň čiastočného splnenia autonomistických plánov, ak nechceli dobrovoľne spáchať politickú samovraždu. Preto formulovali požiadavky, ktoré bolo možné dosiahnuť bez zmeny ústavnej listiny. Súčasne aj v tomto období ich program zostával len na národnej úrovni obmedzený len na Slovensko a nemal celoštátne dimenzie. HSLS nikdy nevypracovala ani nepredniesla program riešenia slovenskej otázky v celoštátnom kontexte.

Na rozdielnom prístupe k administratívno-decentralizačným a štátoprávnym otázkam stroškotali aj ďalšie pokusy o získanie Ľudákov do vlády začiatkom roku 1938. Agrárici v snahe dohodnúť sa so Sudetonemeckou stranou (SdP), zaujímali blahosklonný postoj k Ľudáckym požiadavkám autonómie, ale M. Hodža vo funkcii predsedu vlády nenechal v tomto období svoj

²⁹ K. Čulen tvrdí opak: „Beneš konkrétne sľúbil, že Slovensko dostane širokú autonómiu. Slováci dostanú v ústredných úradoch tie mesta, ktoré im patria“, duch školstva bude kresťanský a urobí sa náprava v hospodárskych veciach. ČULEN, K.: Po Svätoplukovi druhá naša hlava. Cleveland, Ohio 1947, s. 172. E. Beneš skutočne v tomto zmysle hovoril s A. Hlinkom a J. Tisom, ale uvedené návrhy nepredstavujú požiadavky „širokej autonómie“, ale len čiastočnej administratívnej decentralizácie. J. Tiso pred Národným súdom pri vyšetrovaní uviedol: „Beneš nesľúbil viac ako toľko, že pôvodne príde najskôr uskutočnenie autonómie Podkarpatskej Rusi a potom príde na rad autonómia Slovenska... Myslím, že len pre odpor jednotlivých strán ani po prezidentských voľbách nedošlo k uskutočneniu autonómie a nie snáď pre nevšímavosť Beneša“. Slovenský národný archív. Národný súd, kart. 43, s. 505. Zápisnica s J. Tisom 8. 3. 1946. J. Tiso si zrejme rozhovory s E. Benešom interpretoval v uvedenom zmysle. O týchto otázkach E. Beneš povedal A. Hlinkovi: „Teraz čo najrýchlejšie uskutočnime vec s Podkarpatskou Rusou, tam dáme, čo sa dať môže a čo nebude prekážať jednote štátu a ďalej potom, že budeme prispôbovať decentralizáciu ostatných krajín. Ide mi o to, aby sa dalo totiž, čo sa dá do Bratislavy tiež Brnu a Prahe, decentralizácia v jednote“.

³⁰ ATGM-BAR-A, kart. 94 Benešov záznam rozhovoru s A. Hlinkom 17. 11. 1935.

³¹ Všetky koalíčné strany sa postavili proti návrhom Ľudákov a dohodli sa, „že o žiadnej dualistickej požiadavke sa nemôže rokovať“. Podľa nich „dualizmus by znamenal urobiť zo slovenského národa menšinu, ktorou podľa ústavy nie je. Vyhovieť týmto požiadavkám by znamenalo odchýlku od ústavy a nebezpečie, že potom začnú i Nemci“. Tamže, kart. 94, Informácia R. Berana z 13. 3. 1936.

postoj. S predstaviteľmi HSLS Jozefom Sivákom a Jozefom Tisom rokoval v polovici marca tiež E. Beneš. Hoci celkovo ľudáci v tomto období formulovali svoje požiadavky umiernennejšie, dohodu sa nepodarilo uzavrieť.³² K postupnej zmene pri rokovaníach prezidenta a predsedu vlády s HSLS došlo až v lete 1938 v súvislosti s prípravou národnostného štatútu. V nadväznosti na tendenciu zmeniť ČSR z národného na národnostný štát a pod vplyvom zostrovania medzinárodnej situácie korigoval niektoré svoje názory a postoje aj E. Beneš.

E. Beneš rešpektoval rozdelenie vplyvu politických strán na Slovensku a najmä fakt, že HSLS bola najsilnejšou stranou. Rovnako bolo zrejmé, že dosiahnuť konsolidáciu politických pomerov na Slovensku je nevyhnutné a možné len dohodou s HSLS. Prezident mal výhrady voči ľudáckej politike nielen pre jej autonomistický program, pre útoky ľudáckej tlače proti nemu, jeho koncepciám zahraničnej politiky a pod., ale tiež z obáv pred autoritatívnymi metódami a zahraničnými a vnútornými kontaktmi tejto strany. Zostrený politický kurz HSLS v roku 1938 chápal ako pokus ťažiť z ťažkej medzinárodnej situácie,³³ ale neinicioval, ani priamo nepodporoval napr. návrhy Ivana Déreera na presadzovanie tvrdších administratívnych opatrení proti ľudákom. Na druhej strane, vychádzajúc zo svojich politických koncepcií, sympatizoval s politikou koalíčných strán na Slovensku a v žiadnom prípade nechcel pripustiť, aby moc prevzali výlučne ľudáci.

E. Beneš aktívne zasahoval do príprav národnostného štatútu na jar 1938, ale na rozdiel od M. Hodžu sa do konca júla priamo a bezprostredne neangažoval v riešení slovenskej otázky. Po neúspechu premiéra ovplyvniť politický vývoj na Slovensku, prostredníctvom „národnostnej autonómie v rámci decentralizácie správy“ (Národnostný štatút), začal rokovať s ľudákmi prezident. Stalo sa tak nielen v dôsledku toho, že zásady národnostného štatútu pre odpor Sudetoneckej strany sa nemohli realizovať a dochádzalo k ďalšiemu zostrovaniu medzinárodnej situácie, ale najmä pre požiadavku ľudákov, ktorí chceli, aby prípadnú dohodu garantoval prezident.³⁴ V tomto období rozhodujúcim cieľom rokovaní už nebola otázka vstupu ľudákov do vlády, ale celková úprava vzájomného vzťahu Čechov a Slovákov. Vstup ľudákov do vlády bol aktuálny len v prípade úspechu rozhovorov, ako výsledok prípadnej širšej dohody. Po sondážnych rokovaníach 8. 9. 1938 pripravil E. Beneš prvý variant dohody.³⁵ Na druhom stretnutí 15. 9. 1938 mala delegácia HSLS proti návrhu viacero výhrad a tak vznikol druhý variant, ktorý dal E. Beneš M. Hodžovi (18. 9. 1938) a I. Dérerovi (19. 9. 1938), ktorí upravili jeho znenie v časti o hospodárskych otázkach. Súčasne Jozef Tiso a Martin Sokol v liste z 20. 9. 1938 E. Benešovi urgovali vyriešenie slovenského problému na základe návrhu HSLS z 5. 6. 1938 o autonómii Slovenskej krajiny a prakticky podporovali prijatie ultimáta západných veľmocí.³⁶ Tretí upra-

³² SIDOR, K.: Slovenská politika na pôde pražského snemu. Bratislava 1943, zv. 2, s. 266.

³³ ATGM-BAR-A, kart. 8. Praha 26. 3. 1938. Obrátene ľudáci vyhlasovali E. Beneša za nepriateľa č. 1 a často mu pripisovali väčší vplyv na riešenie slovenskej otázky, ako mal, najmä do roku 1935. Podceňovali fakt, že myšlienku československého národa, zásadný odpor k dualizmu mali všetky české politické strany a do polovice 30. rokov aj viacerí slovenskí politici.

³⁴ Archiv národného múzea (ďalej ANM), f. M. Hodža, kart. 2, č. 187. List M. Hodžu E. Benešovi z 5. 5. 1943. BENEŠ, E.: Úvahy o slovanství, c.d., s. 317.

³⁵ Rozhovoru 8. 9. 1938 sa zúčastnili E. Beneš, J. Tiso, J. Buday, M. Sokol a J. Sivák. Z jeho priebehu sa zachovali len poznámky E. Beneša, z ktorých vyplýva, že dohodu mal garantovať prezident. Ďalej sa riešili jazykové otázky, hospodárske veci, samobytnosť slovenského národa, integrita Slovenska a pod. ATGM-BAR-A, kart. 10, f. 4. b.č.

³⁶ ATGM-BAR-A, kart. 261, b. č. Originál.

vený variant návrhu na dohodu odovzdal E. Beneš 22. 9. 1938 J. Tisovi a stal sa základom širších politických rokovaní, ktorých konečným dôsledkom boli štátoprávne zmeny v republike.

Návrh E. Beneša nazvaný autorom *Úprava vzájomného pomeru medzi Čechmi a Slovákmi v republike* sa dotýkal viacerých základných otázok česko-slovenských vzťahov. Aj keď nespĺňal všetky požiadavky HSLS, v mnohom bol ústretový. Nadväzoval na viacero myšlienok obsiahnutých v národnostnom štatúte, najmä na časti týkajúce sa národnostnej autonómie v rámci decentralizácie správy. Nie je však možné definovať, do akej miery prezident menil alebo korigoval svoje názory na slovenskú otázku. Viacero podstatných otázok zákonodarnej a výkonnej moci bolo formulovaných vo všeobecnej rovine a nehovorilo sa o konkrétnej právomoci viacerých inštitúcií. Tie mali byť predmetom porád politických strán „so všetkými príslušnými slovenskými činiteľmi“.

V otázke samobytnosti slovenského národa E. Beneš ani v tomto prípade nemenil svoj osobný názor a naďalej trval na zásade, že existuje len československý národ. Zmena jeho prístupu spočívala v tom, že bol ochotný tolerovať požiadavky politických partnerov a prijať zásadu: „V budúcnosti bude dôsledne rešpektovaný názor jednej i druhej časti Slovákov a Čechov na otázku slovenskej samobytnosti a bude zachovaná dôsledne vzájomná tolerancia jedných aj druhých; či sa pokladajú za Čechov, Slovákov alebo Českoslovákov“. Rovnaký princíp sa mal prijať aj v jazykovej otázke s tým, že mal byť schválený nový jazykový zákon „vo veci užívania češtiny a slovenčiny ako oficiálneho jazyka v zmysle absolútnej rovnosti a rovnoprávnosti platiacej po celom území republiky“. Administratívnymi opatreniami sa malo zabezpečiť, „aby sa slovenčina používala na Slovensku vo všetkých úradoch a školách, čo inak až na menšie výnimky je už skutkom“.

Druhou dôležitou časťou návrhu boli hospodárske problémy. Fixovala sa požiadavka pomerného zastúpenia Slovákov v štátnom aparáte, administratíve a pod. Súčasne sa mal obmedziť počet českých štátnych zamestnancov na Slovensku na 30% všetkých zamestnancov, pričom v ostatných krajoch štátu sa mali v tomto počte prideliť miesta Slovákom. Vzhľadom na existujúci stav mali byť pridelené Slovákom miesta nad stanovenú kvótu tak, aby sa pomerné zastúpenie Slovákov upravilo do siedmich rokov. Na riešenie hospodárskych otázok sa mala pri predsedníctve ministerskej rady zriadiť paritná komisia Čechov a Slovákov, ktorej úlohou bolo rokovať o jednotlivých hospodárskych otázkach dotýkajúcich sa Slovenska. Cieľom malo byť, aby „sa Slovensku dostalo vo všetkom tej kvóty, ktorá mu podľa počtu obyvateľov patrí“. Finančné zdroje sa mali zabezpečiť aspoň v takej miere, aká by zodpovedala štátnym príjmom zo Slovenska, vrátane cla a pod. Mali byť poskytnuté štátne investície, ktoré by boli potrebné na jeho hospodársky rozvoj s cieľom postupne dosiahnuť úroveň historických krajín.

V politicko-administratívnej časti sa predovšetkým prijala zásada o zachovaní jednoty Slovenska ako krajiny aj v prípade prijatia zákona o župnom zriadení. Navrhovaný župný zväz mal fungovať v rámci slovenského krajinského snemu, ktorý mal mať zákonodarnú, správnu, hospodársku a poradnú pôsobnosť. Mal právo vydávať zákony z oblasti humanitnej, zdravotnej, sociálnej, hospodárskej, školskej a kultúrnej a takisto v oblasti, kde išlo o realizáciu zákonov prijatých Národným zhromaždením.³⁷ Návrh E. Beneša bol prijatý ako základ rokovania, hoci HSLS neuspokojoval už len preto, že sa v ňom nič nehovorilo o výkonnej moci, ktorú požiadavku ľudáci jednoznačne nastoľovali. Rovnako sa nemenil princíp vzájomného usporiadania,

³⁷ Tamže, kart. 3. BENEŠ, E.: Úvahy o slovanství, c.d., s. 317-322.

pretože o kompetencii slovenského krajinského snemu sa malo rokovať v „koordinácii s kompetenciou krajinských snemov v Čechách a na Morave“.

Z politického hľadiska zmyslom návrhu E. Beneša bolo riešiť slovenskú otázku a tiež prišpieť k zjednoteniu politických strán na Slovensku, ale súčasne nedovoliť, aby moc prevzala len jedna strana. Preto si návrh mali osvojiť, resp. sa k nemu vyjadriť všetky politické subjekty na Slovensku. Posúdenie projektu E. Beneša sa stalo predmetom rozhovorov zástupcov koaličných strán zo Slovenska 28. 9. 1938 v Prahe, keď sa mnohí z účastníkov prvýkrát oboznámili s jeho obsahom. Po čiastkových úpravách si ho osvojili a 29.-30. 9. 1938 v Prahe sa snažili podstatné body dohody presadiť v rokovaniach s vedúcimi činiteľmi ľudákov. Rozhovory sa skončili neúspešne, lebo zástupcovia HSĽS mali výhrady proti neurčitému zneniu niektorých častí a konkrétne žiadali (J. Tiso) uznesenie všetkých politických strán o individualite slovenského národa, zákonnou normou zabezpečiť slovenčinu ako úradnú reč na území Slovenska, primárnu zákonodarnú moc pre slovenský snem a ministerstvo pre správu Slovenska.³⁸

E. Beneš v záujme dohody s HSĽS a v snahe upokojiť pomery na Slovensku ustúpil aj v tomto smere. Už pred konferenciou v Mníchove akceptoval požiadavku utvorenia ministerstva pre správu Slovenska a zrejme inicioval aj vládu, aby v rámci svojich kompetencií uvedenú otázku prerokovala. Vláda Jána Syrového sa touto a ďalšími požiadavkami zaoberala už 3. 10. 1938 (osobitosť Slovenska, zákonodarný snem, jazyková úprava a ministerstvo pre správu Slovenska) s tým, že slovenskí ministri mali o celej záležitosti podať správu prezidentovi. Vláda predpokladala riešiť situáciu o deň neskôr, ale pre nepripravenosť materiálov a demisiu vlády sa definitívne rozhodnutie odložilo až na 5. 10. 1938.³⁹

Prezident republiky, súbežne s prípravami vlády riešiť celú situáciu, vyvíjal samostatne aktivitu a prejavoval snahu dohodnúť sa s HSĽS aj za cenu ďalších ústupkov, resp. kompromisov. Pracovník prezidentskej kancelárie J. Schieszal z jeho poverenia poslal 4. 10. 1938 J. Tisovi list, v ktorom mu fakticky oznamoval súhlas a blízke ustanovenie ministerstva pre správu Slovenska, akceptovala sa požiadavka nového jazykového zákona a naznačovali sa ústupky pri určení kompetencie slovenského krajinského snemu.⁴⁰ Išlo zrejme o koordinovanú akciu s vládou, lebo na zasadnutí nového kabinetu gen. J. Syrového 5. 10. 1938 po 13. hod. sa akceptovali štyri požiadavky prednesené J. Tisom na poradách 29. a 30. 9. 1938.⁴¹

³⁸ ČARNOGURSKÝ, P.: 6. október 1938. Bratislava 1993, s. 84; Slovenský národ, 2, 1944, s. 313. V archíve E. Beneša sa nachádza koncept „kompetencií krajinského slovenského snemu“, ktorý je evidentne prezidentov a podľa všetkého pochádza zo septembra 1938. Hovorí sa v ňom: „Zákonodarnú moc pre územie Slovenskej krajiny, s výnimkou zmeny ústavy, zahraničných vzťahov republiky navonok, národnej obrany, štátneho občianstva, meny, colných a dopravných vecí, pôšt, telegrafu, telefónu, monopolu a štátnych podnikov, daní, dávok a poplatkov potrebných na krytie spoločných záležitostí, na ktorých sa Národné zhromaždenie s výhradou súhlasu slovenského krajinského snemu uznesie“. Neakceptovali sa zásady: „a) že k platnosti uznesenia Národného zhromaždenia týkajúceho sa spoločných vecí je nutné, aby potrebná väčšina zahrňovala v sebe i požadovanú väčšinu členov volených snemom Slovenskej krajiny; b) že zákon odhlasovaný Národným zhromaždením vo veciach spoločných, sa týka Slovenskej krajiny, len keď sa o tom výslovne hovorí“. ATGM-BAR-A, kart. 10, f. 4, bez dátumu.

³⁹ SÚA, PMR, kart. 4143, XVIII. Schôdza vlády 5. 10. 1938.

⁴⁰ ČARNOGURSKÝ, P.: c.d., s. 88

⁴¹ Vláda po referáte ministra P. Karvaša vyslovila súhlas vydať vládne vyhlásenie alebo zákon o uznaní samostatnej existencie českého a slovenského národa, jazykový zákon, ktorým by jazyk „český a slovenský bol jazykom štátnym, a to český v krajinách mimoslovenských vynímajúc (Podkarpatskú Rus) a slovenský na Slovensku“. Právo moc krajinských snemov mala byť rozšírená na všetky veci, kde uznesením snemu nebude porušená jednotnosť štátu. Súhlasila „so zriadením ministerstva pre správu Slovenska, ktoré by bolo v určitých veciach konečnou inštanciou“. Tamže. Zasadnutie vlády 5. 10. 1938 od 13. do 16. hod.

Prezident a vláda fakticky už pred dohodou slovenských politických strán v Žiline 6. 10. 1938 akceptovali podstatné požiadavky HSLS. E. Beneš takto začiatkom októbra 1938 pristúpil na kompromisy a robil také ústupky v „slovenskej problematike“, ako nikdy predtým a nikdy potom. Do značnej miery korigoval svoje predstavy a bol ochotný akceptovať ústupky v oblasti zákonodarnej a výkonnej moci pre budúce slovenské orgány. V podstate prijal aj také požiadavky, ako napr. ministerstvo pre správu Slovenska, ktoré pred tromi rokmi jednoznačne odmietol ako dualistické riešenie. Príčiny tohto stavu spočívali vo vtedajšej medzinárodnej a vnútro politickej situácii a zvlášť v tom, ako sa „riešilo“ a „vyriešilo“ postavenie nemeckej menšiny. Hoci možno pripustiť a akceptovať určitú korekciu názorov prezidenta, určujúcou stránkou bola obava o celistvosť a budúcnosť republiky, tlak, ktorý si HSLS mohla dovoliť vyvíjať, ale aj všeobecná požiadavka zmeniť existujúce štátoprávne usporiadanie. Všetky uvedené faktory viedli k tomu, že E. Beneš v abdikáčnom prejave 5. 10. 1938 zvlášť zdôrazňoval: „Teba sa predovšetkým dohodnúť so Slovákami. I oni sú v nebezpečí. Dnes nezáleží na tej či onej koncesii“. Vo svojej neskoršej politickej činnosti však o nejakých koncesiách a dohodách z tohto obdobia nehovoril a najmä o obsahu žilinskej dohody slovenských politických strán zo 6. 10. 1938, ktorú o deň neskôr akceptovali české politické strany, sa prakticky nevyjadroval a popieral jej záväznosť.⁴² Rovnako sa nevyjadroval k zákonu o autonómii Slovenskej krajiny z 22. 11. 1938, pretože uvedené tendencie boli v rozpore s jeho názormi, koncepciami a praktickým politickým postupom. Príčinou a dôvodom jeho negatívneho postoja bol aj ďalší vývoj slovenskej politiky a predovšetkým udalosti 14. marca 1939, vyhlásenie slovenského štátu a celkový postup Ľudákov počas druhej svetovej vojny.

E. Beneš mal mimoriadny vplyv na riešenie a formovanie česko-slovenských vzťahov. Bol to predovšetkým on, ktorý hlavne z teoretického hľadiska rozpracoval svoje predstavy na určitú ucelenú koncepciu. Jeho úvahy prijímali mnohí nadšení prívrženci predovšetkým v Čechách, ale narážali na odpor a nesúhlas najmä na Slovensku. Stali sa predmetom kritického, negatívneho posudzovania, ktoré v niektorých prípadoch vyznievalo až príliš jednoznačne vyhranené.⁴³ Súčasne však treba zdôrazniť, že bezprostredný vplyv E. Beneša na konkrétne riešenie problémov v rokoch 1918-1938 sa do určitej miery preceňuje. Mal z hľadiska svojej funkcie značnú autoritu a vplyv, ale v demokratických podmienkach predmníchovskej republiky ako prezident aj presne určené práva a kompetencie. Mnohé z jeho návrhov a podnetov, ktoré mohli aspoň čiastočne pozitívne vplývať na vzťahy Čechov a Slovákov v 30. rokoch, sa nerealizovali, pretože nenašli pochopenie ani u ministrov Hodžovej vlády. Jeho návrh zo septembra 1938 prišiel však už neskoro a prakticky sa chápal a hodnotil ako vynútený danými okolnosťami. Najmä fakt, že viaceré podnety z tohto návrhu neskôr neakceptoval, upevňovali v kruhoch jeho odporcov a protivníkov názor, že svoje predstavy formuloval len pragmaticky a účelovo a od pôvodných koncepcií nikdy nechcel a ani neustúpil. Takisto zmena jeho názoru

⁴² Roku 1944 v publikovanej verzii o rokovaniach s Ľudákmi vypustil E. Beneš časť: „Prezident povedal, že sa nepostaví proti tejto požiadavke (ministerstvo pre správu Slovenska), ale že musí poznať stanovisko min. (ister-ského) predsedu a vlády. Krátko na to dr. Tisovi telefonicky oznámil, že na to dáva súhlas“. ATGM-BAR-A, kart. 3; BENEŠ, E.: Úvahy o slovanství, c.d., s. 317-318.

⁴³ Š. Osuský posudzoval v čase ostrých sporov v rokoch 2. svetovej vojny E. Beneša takto: „Žiaľ, v duši je dr. Beneš zakuklený český rasista. Hoci Česko-Slovenskú republiku zakladal, zostal českým rasistom, ktorý v Česko-Slovensku vidí len zväčšenie Kráľovstva českého, ktoré anektovalo Slovensko a Podkarpatskú Rus a urobilo si z nich provincie“. OSUSKÝ, Š.: E. Beneš a Slovensko. In: Slovenské národné noviny, 1991, č. 35. Príloha, s. 4.

na udalosti 14. marca 1939,⁴⁴ povýšenecky postoj k slovenskému národu, hodnotenie slovenských politikov a Slovákov vôbec počas vojny prispievalo k presadzovaniu sa pomerne jednoznačného kritického posudzovania E. Beneša v slovenskom prostredí, v otázkach česko-slovenských vzťahov, jeho praktickej politiky a teoretických konštrukcií.

1995

⁴⁴ Interpretácia udalostí 14. marca 1939 E. Benešom dokumentuje, ako v politickej praxi účelne využíval historické fakty. V memorande pre Sumner Welles z marca 1940 hodnotil rozbitie republiky takto: „Slovensko bolo odlúčené od českých krajín v marci 1939 diktátom a hrozbou násilia z Berlína. Slováci sa podrobili proti svojej vôli a zdrvujúca väčšina slovenského ľudu si nepriala toto odlúčenie. Berlín dosiahol splnenie svojich požiadaviek hrozbou, že ak sa neodlúčia Slováci od Čechov, stratia vôbec nezávislosť a budú rozdelení medzi Nemecko a Maďarsko“. ATGM, f. 38, kart. 3/12. Trocha neskôr v rozhovore s M. Hoďzom nielenže nediferencoval medzi národom a politikmi, ale tvrdil: „Keď nám bolo najhoršie, vrazili nám Slováci nôž do chrbta“. Podobne v rozhovore s J. Lichnerom: „Dopracovali ste to tak ďaleko, že Slováci: tí najskôr vrazili nám Čechom nôž do chrbta, potom išli do vojny proti Poliakom...“ Ďalej hovoril: „Toto musíme Slovákom stále pripomínať... To už nejde, aby sme ich piplali a oni nám zase vyviedli také svinstvo. Veď je to hrozné, kam ten národ prišiel“. Dokumenty k histórii československej politiky 1939-1943. Praha 1966, s. 57-58,250 atď. FALŤAN, S.: Slovenská otázka v Československu. Bratislava 1968, s. 126-127.

Milan Hodža a československé vzťahy koncom 30. rokov.

Prístup M. Hodžu k posudzovaniu česko-slovenských vzťahov, k postaveniu Slovenska v republike a riešeniu národných a národnostných pomerov v Česko-Slovensku bol determinovaný jeho vnútropolitickými plánmi a súčasne širšími stredoeurópskymi koncepciami. M. Hodža bol nielen najvplyvnejším slovenským politikom medzi dvoma svetovými vojnami, ale v prvom rade koncepcne mysliacou osobnosťou. Jeho pohľad na postavenie republiky, Slovenska a všetkých ďalších s tým súvisiacich otázok sa odvíjal od širších stredoeurópskych hodnotení a rešpektovania vzájomných vnútropolitických súvislostí a protirečení. Hodžov prístup k riešeniu komplikovaných problémov postavenia republiky v druhej polovici 30. rokov rešpektoval všetky tieto prvky a vo svojej podstate utváral logicky koncepcný celok začatý pokusmi realizovať plán postupného hospodárskeho a politického zblížovania podunajských štátov, vnútropolitického usporiadania republiky formou posilnenia samosprávy až k plánom na autonómiu Slovenska.

Hodžova predstava strednej Európy vychádzala z myšlienky, že priestor medzi Nemeckom a Ruskom má mnohé rovnaké resp. totožné problémy predovšetkým národné, národnostné, ale aj hospodárske a sociálne. Z toho logicky vyplýval záver, že vzájomná dohoda všetkých podunajských krajín je ich životnou otázkou.¹ Zblíženie podunajských štátov a spoločné hospodárske a politické rokovania s veľmocami mali takto vytvoriť predpoklady na odstraňovanie alebo zmierenie existujúcich protirečení a súčasne utvárať možnosti pre partnerský vzťah bloku malých štátov a veľmocí.² Myšlienka partnerstva malých štátov a veľmocí, t.j. posilnenie pozícií podunajských krajín vo vzťahoch s mocnosťami a oslabenie ich supremácie predstavovala v určitom zmysle kontinuitu snaženia zahraničnej politiky Česko-Slovenska už z 20. rokov.

V nadväznosti na plány usporiadania Podunajska koncipoval M. Hodža svoje vnútropolitické predstavy. Bolo mu zrejmé, že vybudovaný politický systém má určité nedostatky. Koncom 30. rokov mali strany, ktoré neboli ochotné alebo vôbec nechceli vstúpiť do vlády takmer jednu tretinu zástupcov v zákonodarných zboroch. Súčasne Hlinková slovenská ľudová strana bola v opozícii a „*nebolo možné presvedčiť ani ju ani českých centralistov o inom politickom postoji. Výmena a striednosť vládnych strán nebola možná. Z toho vznikla nenahraditeľnosť strán, ktoré vo veľkých problémoch podľahli lákaniu liberum veto*“³

V politickom vzťahu k Slovensku vychádzal ďalej v druhej polovici 30. rokov z odmietavého postoja k čechoslovakistickým predstavám a koncepciám o jednotnom československom národe aj keď na verejnosti sa nevyjadroval jednoznačne a politicky taktizoval. Plne akceptoval a prijal princíp samobytnosti slovenského národa a cez požiadavky decentralizácie moci, posilnenia pozícií a zastúpenia Slovákov v centrálnych úradoch dospel k priamym pokusom presadiť a reali-

¹ Hodža, M.: Články, reči, štúdie. Zv. IV. Praha : 1931, s. 387, 405; Deák, L.: Zápas o strednú Európu 1933 - 1938. Bratislava: 1986, s. 124 a n.; Státní ústřední archiv (SÚA) PMR-S, kart. 218. Rozhovory M. Hodžu so zástupcami maďarskej menšiny 3. 8.1938, b. č.

² Kvaček, R.: Nad Evropou zataženo. Praha : 1966, s. 194 a n.

³ Vnuk, F.: Slovenská otázka na západe v rokoch 1939 - 1940. Cleveland-Ohio: 1974, s. 255. M. Hodža v Paríži 14. 1. 1940.

zovať autonómiu a po Mníchove federatívne usporiadanie štátu. Koncepčný prístup M. Hodžu k týmto otázkam vychádzal z česko-slovenského pohľadu, t.j. ministerský predseda bral a musel brať do úvahy nielen bilaterálne vzťahy, ale aj dosah riešenia tohto problému na vnútropolitickú a medzinárodnú situáciu. Pri riešení tohto problému sa nikdy neobmedzil len na úzky národný rámec, ale vždy rešpektoval širšie vnútropolitické a medzinárodné súvislosti.

Konkrétna aktivita M. Hodžu smerujúca k novému usporiadaniu československých vzťahov nevychádzala z myšlienky bilaterálneho riešenia tohto problému, ale ako nedeliteľnej súčasť celkovej konsolidácie vnútropolitických pomerov. Jeho ambície a plány takto nevyplývali z reakcie na momentálne politické dianie ale mali hlbšie teoretické základy. Hodža si bol v prvom rade vedomý toho, že bez ohľadu na množstvo rôznych demagogických, ale aj „národných“ a iných argumentov, podstatná zmena v štátoprávnom postavení Slovenska nebola v tomto období v praktickej politike možná bez paralelnej úpravy postavenia Nemcov v republike. Z pohľadu pražskej, celoštátnej alebo centralistickej politiky mohli sa podstatne upraviť česko-slovenské štátoprávne otázky v najlepšom prípade paralelne s týmto problémom alebo ako súčasť celkovej prestavby republiky.

V týchto širších medzinárodných a vnútropolitických súvislostiach nie je podstatné či M. Hodža chcel alebo nechcel rešpektovať zásadu, že určujúcim pri usporiadaní pomerov v republike je riešenie sudetonemeckého problému, ale ak chcel zostať ministerským predsedom, tak musel postupovať v rámci tejto požiadavky. Možno povedať, že koncom 30. rokov budoval svoju koncepciu posilnenia samosprávy a kompetencií Slovenska ako súčasť tohto celkového riešenia alebo v náväznosti naň. Zdalo sa to z taktického a politického hľadiska najvýhodnejšie a v podstate na poste, na ktorom pracoval to bola pravdepodobne jediná alternatíva. Jeho predstavy boli súčasne v súlade s celkovou politickou líniou agrárnej strany.

Pre vládnuce české kruhy bolo koncom 30. rokov rozhodujúcim vyriešiť postavenie nemeckej menšiny v republike, k čomu ju nútili aj západné veľmoci. V nadväznosti na uvedené koncepcie sa vo vedúcich kruhoch republikánskej strany, najmä v okolí R. Berana objavovala už koncom roku 1937 myšlienka poskytnutia autonómie Nemcom, Maďarom, Poliakom a Slovákovi v rámci štátu. Pritom nešlo o jednostrannú iniciatívu smerom k Slovensku, ale o širší prístup k riešeniu národnostných problémov. Z tohto hľadiska prakticky existovala možnosť aby ministerský predseda pri riešení postavenia nemeckej menšiny a vôbec národnostných menšín presadil aj svoje predstavy ohľadne Slovenska. Táto koncepcia bola podložená najmä názorom M. Hodžu, že „väčšina smerodajných českých ľudí už roku 1937 bola ochotná o slovenskej samospráve nielen jednať, ale že aj upúšťala od meravého stanoviska pražských centralistov“.

Koncom roka 1937 a začiatkom roka 1938 vypracovali slovenskí agrárnici z podnetu M. Hodžu projekt určitej formy decentralizovanej samosprávnej autonómie bez zákonodarného snemu ale s tolerantným prístupom k otázke samobytnosti slovenského národa. Pred obecnými voľbami roku 1938 z iniciatívy M. Hodžu schválil akčný výbor slovenských koalíčných poslancov reformu zákona o krajinskom zriadení smerujúcu k posilneniu normotvornej pôsobnosti krajinského zastupiteľstva.⁴ Tieto iniciatívy prakticky súviseli a nadväzovali na prípravu a realizáciu národnostného štátu.

⁴ Vojenský historický archív Praha (VHA). F. 38 Dr. V. Klecanda, č. 492/2. J. Paulíny-Tóth: Ako došlo k 14. marcu, s. 15.

Po „anšluse“ Rakúska sa zhoršilo medzinárodné postavenie Československej republiky a zároveň sa zvýšil tlak západných veľmocí aby sa riešilo postavenie nemeckej menšiny v štáte. Z týchto dôvodov sa začalo uvažovať o vypracovaní nového tzv. národnostného štatútu, ktorý by komplexne riešil národnostné problémy v republike.⁵

Národnostný štatút sa pripravoval od marca do júla 1938 pod vedením M. Hodžu, za aktívnej účasti prezidenta E. Beneša a ďalších osobností a inštitúcií. Mal štyri varianty a obsahoval: vlastný národnostný štatút, nový návrh jazykového zákona a zákon o národnostnej autonómii v rámci decentralizácie samosprávy. Podľa tohto zákona malo dôjsť k rozdeleniu štátu na jednotlivé samosprávne celky – krajiny, t.j. Čechy, Morava, Slovensko, pričom Podkarpatská Rus mala mať zvláštny štatút. Tieto celky by sa stali právnickými osobami a mali prevziať niektoré pôsobnosti štátnej správy v územnej a záujmovej samospráve, v humanitnej, zdravotnej, sociálnej a kultúrnej oblasti, pokiaľ nemali celoštátny význam. Praktickým dôsledkom by bolo, že Slovensko ako územná jednotka by malo svoj vlastný snem s normotvornou pôsobnosťou, právnou a poradnou. V rámci snemu mali byť zriadené národnostné kurie s vlastným štatútom právomocí. Krajinské snemy mali mať vlastný výkonný orgán volený kúriami podľa proporcionality. Keď agrárci ale aj ďalšie strany na Slovensku interpretovali zmysel národnostného štatútu, tak jednoznačne hovorili, že ide o autonómiu Slovenska.⁶

Národnostný štatút schválil v júli 1938 tzv. výbor politických ministrov a ministerská rada vzala na vedomie referát M. Hodžu o tejto veci.⁷ Jeho prvoradým cieľom bolo dokumentovať, že Československá republika sa postupne jednoznačne mení z národného na národnostný štát.⁸ Pritom prvoradou konkrétnou otázkou bolo riešiť postavenie nemeckej menšiny v ČSR. Súčasne však navrhovanými zásadami sa mohol a podľa M. Hodžu aj mal, podstatne dotknúť postavenie Slovenska v republike, t.j. akceptovala sa *zásada* širšej samosprávy – autonómie pre Slovensko. Podľa neskorších vyhlásení M. Hodžu sa v tomto období „snažil o to, aby hlavné zásady Pittsburskej dohody boli postupne uskutočňované“.⁹

Praktickým zmyslom tohto snaženia bolo presadiť určitú formu autonómie a uviesť do života časti Pittsburskej dohody z 30. 5.1918, ktoré sa týkali slovenského snemu, vlády a pod. Nepriamo podobné tendencie naznačuje aj prejav M. Hodžu na veľkej manifestácii agrárikov v Bratislave 6. 6. 1938, keď vyhlásil: „*Slováci majú ctibažnosť, aby v tejto republike žiaden Slováčok za nikým nezaostal. Heslom našim je: Ja pán – ty páni Aj keď je našim heslom rovnoprávnosť, tak sme dokázali – Slovensko celé – aj svoju rovnocennosť. Naša rovnocennosť sa dokazuje tak, že nezaostáva slovenský roľník za českým roľníkom, nezaostáva slovenský remeselník ani robotník za remeselníkom a robotníkom českým...*“¹⁰

⁵ Bystrický, V: Národnostný štatút a štátprávne programy na Slovensku v roku 1938. In: Historický časopis, 1992, č. 1, s. 52 a n.

⁶ Slovenský denník, 21. 7. 1938; Národné noviny, 28. 7. 1938; M. Hodža v rozhovore s bývalým poslancom sociálnej demokracie J. Běčkom v Londýne 1. 11. 1939 povedal: „*ja som ešte doma ako predseda československej vlády nechal vypracovať osnovu autonómie Slovenska...*“ Archív T. G. Masaryka, Praha. F. 38.V. Klecanda. Fasc.187, č. 431.

⁷ SÚA, Praha. F. H. Ripka, 234, K 1-155/3-4. M. Hodža E. Benešovi. New York, 1. 9.1942; Múdry, M.: Milan Hodža v Amerike. Chicago : 1949, s. 55 a n.

⁸ Archív Ústavu T. G. Masaryka, Praha. Benešov archív (BA) F. Mnichov, kart.S/259/ K. Krofta. Správa Dr. Klapku z 24. 6. 1938.

⁹ SÚA, Praha. F. H. Ripka. Rozhovor M. Hodža – prof. Smetana. Londýn, 29. 2. 1940.

¹⁰ Slovenský národný archív, Bratislava. Krajinský úrad. Kart. 319, č. 35, 303; Slovenský hlas 8. 6. 1938.

Politickým cieľom M. Hodžu bolo prevziať iniciatívu a vplývať na pozície autonomistického hnutia presadzovaného Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou ako hlavnou reprezentantkou požiadavky autonómneho postavenia Slovenska v republike. V tomto období však súčasne dával najavo, že by proti praktikám ľudákov bol odhodlaný postupovať aj ostrejšími metódami. Vo všeobecnosti to však boli viac-menej len nátlakové prejavy, ktoré nevedli k žiadnym výsledkom.

Nemenej dôležitým cieľom celkového politického snaženia M. Hodžu v tomto období bolo uznanie samobytnosti slovenského národa, t.j. aby kompetentné orgány a politické subjekty v Česko-Slovensku formálne a oficiálne uznali a potvrdili národnú osobitosť Slovákov a z toho vyvodili zodpovedajúce dôsledky. Zo strany agrárnikov to bol výrazný posun v celkovom postojí k tzv. slovenskej otázke oproti predchádzajúcemu obdobiu.

M. Hodža presadením požiadaviek územnej samosprávy v rámci národnostného štatútu sa usiloval utvoriť podmienky na deklarovanie samobytnosti slovenského národa a to cestou rozšírenia právomoci slovenskej samosprávy, utvorením slovenského snemu a schválením slovenčiny ako úradného jazyka. Najmä slovenský zákonodarný snem znamenal podľa neho „verejno-právne stelesnenie národnej samobytnosti“. Pritom predstavy M. Hodžu o uznaní samobytnosti slovenského národa a prostriedkoch *akými* to chcel dosiahnuť a zabezpečiť vychádzali zo zásady existencie samosprávnych celkov a teda nemali viesť k radikálnej štátoprávnej prestavbe, resp. sa nedalo z nich dedukovať, že by k takémuto cieľu mali smerovať. M. Hodža, keď „*hovoril o slovenskej národnej osobitosti vychádzal nad všetku pochybnosť z československej štátnosti*“.¹¹

Vypracovanie národnostného štatútu neprinieslo z hľadiska bezprostredného prínosu pri riešení slovenskej otázky nič konkrétneho. Tým, že SdP a priori odmietla jeho princípy dostal sa M. Hodža do závozu, pretože hoci mal oficiálne schválený princíp územnej samosprávy, vôbec neprichádzala do úvahy možnosť realizácie tohto plánu. Neúspechy sa pokúšal vyvážiť v rokovaní s ľudákmi. Z jeho iniciatívy akčný výbor slovenských koalíčných poslancov viedol rozhovory so zástupcami HSLS. Predmetom rokovaní bola otázka úradného jazyka – československého jazyka, obsadzovanie miest v štátnych úradoch na Slovensku a ministerstvách v Prahe. Agrárici tradične presadzovali požiadavky o plňšom uplatnení sa Slovákov v týchto inštitúciách. Boli to v podstate inovované myšlienky M. Hodžu, vychádzajúce z jeho dôrazu na perspektívne vyrovanie sa Slovenska s českými krajinami. V rámci tejto celkovej aktivity predložili zástupcovia vládnych strán zo Slovenska v máji 1938 ministerskej rade návrh, ktorého zmyslom bolo, aby do ústredných a štátnych aparátov sa v budúcnosti prijímali zamestnanci „*národnosti československej zo Slovenska*“ v počte zodpovedajúcom pomernému zastúpeniu, t.j. 24,21 %. Mali byť zaradení na miesta, kde sa vybavovala slovenská agenda. Na uprázdnené a novozriadené miesta na Slovensku mali byť prednostne umiestňovaní úradníci zo Slovenska.¹²

Súčasťou politických cieľov M. Hodžu od jeho nastúpenia na post premiéra vlády Československej republiky bolo dosiahnuť určitú formu dohody s Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou, najlepšie jej účasťou vo vláde. Zmyslom tohto snaženia bolo na jednej strane posilniť vplyv

¹¹ Múdry, M.: Ref. 7, s. 60.

¹² VHA, Praha. MNO, Hlavný štáb. 3. oddelenie. Kart. 291, 281/5 – 2/1938.

slovenských politických subjektov v Prahe, ich politickú váhu a na druhej strane eliminovať politické požiadavky Ľudákov, zamedziť ich možnosti kooperácie so zahraničím čiastočným uspokojením ich návrhov. Rozhovory, resp. rokovania s HSLS začiatkom roku 1936 a 1938 však nevedli k žiadnym výsledkom. V procese prípravy národnostného štatútu sa utvorila nová možnosť pre zblíženie stanovísk, pretože v jeho rámci – ako sme uviedli – sa objavovali viaceré návrhy požadované HSLS. Tým však, že národnostný štatút sa pre zásadný odpor Sudetonemeckej strany (Sudetendeutsche Partei) nemohol realizovať, ale tiež preto že HSLS už v auguste 1938 išla vo svojom programe ďalej,¹³ prakticky padli možnosti vzájomného zblíženia a realizácie koncepcie M. Hodžu. Navyiac na žiadosť Ľudákov prevzal rokovanie s HSLS prezident republiky E. Beneš, pretože J. Tiso vyhlásil, že bude mať dôveru len k dohode, ktorú garantuje prezident.¹⁴ Od tohto obdobia upadala prestíž M. Hodžu v celkovej slovenskej politike a vo verejno-politickom živote na Slovensku, ale jeho pozície v rámci agrárnej strany zostávali nezmenené. Pre slovenských agrárikov zostával M. Hodža prvoradou autoritou a bez konzultácií s ním sa neprijímali žiadne podstatnejšie rozhodnutia.

V priebehu rozhovorov E. Beneša so zástupcami HSLS v priebehu septembra 1938 vznikli tri varianty na riešenie slovenskej otázky. Prvý vypracoval E. Beneš, druhý doplnil M. Hodža a I. Dérer a tretí, odovzdaný J. Tisovi 22. 9. 1938, bol zosúladením predchádzajúcich dvoch. M. Hodža tento návrh dopĺňoval len o časti týkajúce sa konkrétne hospodárskych vecí. V princípe takto premiér akceptoval koncepciu E. Beneša, ktorá z časti nadväzovala na myšlienky národnostného štatútu a novoformulovala niektoré postoje k slovenskej otázke, ale na druhej strane neobsahovala možnosť utvorenia krajinskej vlády a pod. Projekt vyjadroval ústup z pozícií jednotného československého národa a potvrdzoval tendenciu, že republika sa má zmeniť z národného na národnostný štát. Predpokladali sa hospodárske dotácie na Slovensko s tendenciou jeho povznesenia na úroveň historických krajín, utvorenie krajinského snemu, župného zriadenia pri zachovaní jednoty Slovenska ale aj ponechanie maximálne 30 % českých úradníkov a zamestnancov na Slovensku s tým, že tieto miesta mali byť nahradené Slovákom ich menovaním v ostatných krajoch štátu a pod.¹⁵ Návrh predložený E. Benešom a schválený M. Hodžom obsahoval celý rad pozitívnych administratívno-politických a hospodárskych opatrení ale nešlo o zásadné riešenie problému. Nehovorilo sa nič o výkonnej moci o kompetenciách snemu a pod. Tieto protirečenia sa ukázali hneď na rokovaníach v Prahe koncom septembra kedy samotné rokovania prebiehali síce na základe návrhu E. Beneša ale len medzi zástupcami politických strán zo Slovenska s výnimkou KSČ. Na rozhovoroch s Ľudákmi 29. a 30. 9. 1938 v Prahe sa aktívne zúčastňoval aj M. Hodža, keď predovšetkým forširoval zásady dosiahnuté v národnostnom štatúte. Tieto však už HSLS nepovažovala za dostatočné.

Dvojdňové rozhovory neprinesli žiadne konkrétne výsledky a zvolanie poslancov, senátorov a výkonného výboru HSLS do Žiliny na 5. a 6. 10. 1938 naznačovalo, že by mohlo dôjsť k nežiaducej politickej konfrontácii. Pred M. Hodžom a jeho stranou vyvstala hrozba jednostranného uchopenia moci Ľudákmi presadením zákona o autonómii a tým vyradenie agrárikov z podielu na vláde. M. Hodža sa za tejto situácie aktivizoval už na porade koalíčných strán s Ľudákmi o kon-

¹³ Z neznámych pamätí J. Ursínyho. In: Historický časopis 1992, č. 2, s. 243 a n.

¹⁴ Archív Národného múzea (ANM), Praha. Fond. M. Hodža, kart. 2, č. 187. M. Hodža E. Benešovi 5. 5. 1943.

¹⁵ Archív Ústavu T. G. Masaryka, Praha, f. BA, kart.3, b. č.

kretizácii plánu E. Beneša. Postupne začal uplatňovať svoje typické politické postupy a formou odkazov, osobných rozhovorov a kompromisných návrhov chcel ovplyvniť situáciu. Už koncom septembra 1938 sa v podstate rozhodol obetovať spoluprácu s bývalými partnermi vo vládnej koalícii, hlavne sociálnymi demokratmi a jeho strana individuálnymi rokovaniami smerovala k dohode s Ľudákmi. Po neúspešných rokovaniach v Prahe sa ihneď usiloval o zachovanie kontaktov s HSLŠ o čom svedčil jeho list J. Tisovi z 1. 10. 1938.¹⁶ Paralelne s tým a zrejme aj v súlade s obsahom listu pripravil kompromisný návrh. Hovorilo sa v ňom o zákonodarných právomociach krajinského snemu a hlavne o jeho prvotných kompetenciách. Navrhovalo sa tiež riešenie jazykovej otázky s tým, že celý problém sa mal uzavrieť do konca roku 1938.¹⁷ Tempo vývoja po Mníchovskej dohode naberalo na obrátkach a politická kampaň HSLŠ urýchl'ovala riešenie vecí. Agrárna strana ako celok dospela v tomto období k záveru, že je nevyhnutné vyjsť v ústrety požiadavkám Ľudákov, prakticky až po hranicu ich návrhu z 5. 6. 1938, ktorý z formálnej stránky požadoval autonómiu Slovenska ale fakticky mal vyústiť v prestavbu štátu na federáciu. Potvrdzovala to porada vedúcich činiteľov agrárnej strany 3. 10. 1938 v Prahe, kde sa dospelo k záveru: „*Slovenská otázka musí byť vyriešená*“.¹⁸ M. Hodža sa porady nezúčastnil, pretože v tomto období viedol rozhovory so slovenskými politikmi J. Lichnerom, P. Zaťkom, neskôr M. Vančom, T. J. Gašparom a bol v neustálom kontakte s J. Ursínym. Jednotliví predstavitelia agrárnej strany R. Beran, M. Hodža udržiavali kontakty s rôznymi predstaviteľmi slovenských agrárikov, objavovali sa rôzne informácie a smernice, ale bola len jedna línia; dohodnúť sa za každú cenu. Veľká aktivita prejavujúca sa návštevou poslanca P. Teplánskeho, neskôr poslanca J. Petroviča u J. Tisa v Bánovciach, rokovaniami M. Hodžu s P. Zaťkom, pozvanie T. J. Gašpara a M. Vanča na rozhovory do Prahy mali jednotný podtón; formulovať také požiadavky, aby došlo k dohode s HSLŠ. Svedčilo o tom aj rozhodnutie, že agrárici musia ísť za každú cenu do Žiliny.¹⁹

Prístup M. Hodžu k situácii vychádzal z názoru, že pražské politické kruhy akceptujú veľkú časť slovenských politických požiadaviek a v Žiline sa musia autonomisti a centralisti dohodnúť na novej úprave slovenských vecí.²⁰ Podstatné novum, ktoré ovplyvňovalo jeho postoj bol fakt, že sa nemusel už brať ohľad na postavenie nemeckej menšiny v ČSR ale česko-slovenský vzťah sa mohol riešiť ako bilaterálna záležitosť. To bol tiež jeden z dôvodov, prečo vyvíjal nátlak na agrárikov, aby sa v Žiline s Ľudákmi dohodli a prečo v ďalšom vývoji plne akceptoval dohody uzavreté v Žiline, fakticky podporoval federatívne usporiadanie štátu a verejne a jednoznačne – na rozdiel od minulosti – tieto svoje predstavy formuloval a presadzoval. Podľa neho preto agrárici nemali ísť do Žiliny kapitulovať, ale si zabezpečiť participáciu na moci. V podstate takto realizovali podnety M. Hodžu, ale aj E. Beneša aby nová forma úpravy česko-slovenských vzťahov bola výsledkom dohody politických strán na Slovensku. Všetko nasvedčuje tomu, že hoci Ľudáci dávali mnohé vyhlásenia, vyskytovali sa ultimatívne postupy alebo prejavy, v podstate vedúce kádre strany, rozhodne umiernené krídlo, mali záujem vyriešiť celú záležitosť

¹⁶ Vnuk, F: Ref. 3, s. 257.

¹⁷ Slovenský denník, 1.10.1938.

¹⁸ Venkov, 5.10.1938.

¹⁹ SNA Bratislava. NS, kart. 45, s. 33. P. Teplánsky 20. 3. 1946.

²⁰ Štátny oblastný archív Bratislava. F. Ľudové súdy, Bratislava, 1948, kart. 9, VI-VIII, M. Vančo 25. 7. 1945.

vzájomnou formálnou dohodou. Situácia dovoľovala HSLS aby mohla žiadať upravenie pomerov na základe návrhu z 5. 6.1938 v plnom rozsahu ľudáckeho projektu.

M. Hodža chcel žilinské rokovania ovplyvniť konkrétnym návrhom. Odovzdal ho 3.10.1938 P. Zaťkovi v Prahe. Išlo v ňom o precizovanie niektorých právomocí snemu, súhlas s jazykovým zákonom a pod. Bol to bezosporu posun dopredu, ale nie podstatný, pretože keď ho na druhý deň zástupcovia agrárnej strany prerokovali v Zväze roľníckych vzájomných pokladníc v Bratislave, usúdili, že je nedostatočný. Agrármici dospeli k záveru, že „*vzhľadom na situáciu bude treba ísť do krajnosti, t.j. až tak ďaleko, že by autonómnymi mali byť všetky rezorty okrem zahraničia, obrany a financií*“.²¹ Slovenskí predstavitelia agrárnej strany už ani nešli na rokovania so sociálnymi demokratmi a priamo odcestovali do Žiliny.

Fakticky ľudáci a agrármici vedeli, že vláda akceptovala požiadavky HSLS a je viac-menej ochotná usporiadať vzťahy Čechov a Slovákov v súlade s návrhom autonomistického programu ľudákov z 5. 6. 1938. To ako aj fakt, že o 17. hodine bola oficiálne oznámená abdikácia E. Beneša z funkcie prezidenta dávali do rúk ľudákovi veľmi silné politické tromfy a umožňovali J. Tisovi vystupovať v rokovaníach „tvrd“o. Bolo pomerne prirodzené, že za tejto situácie sa agrármici vzdávali svojich pozícií a prijali ľudácku koncepciu autonómie za základ dohody. Celé rokovanie bolo prakticky skončené vo večerných hodinách 5. 10. 1938 a na druhý deň boli podpísané príslušné dokumenty.

M. Hodža a pod jeho vplyvom agrármici výsledky 6. 10. 1938 v Žiline zdôvodňovali, ospravedľovali, resp. si privlastňovali podľa vývoja politickej situácie. Pri hodnotení postupu agrárnickej reprezentácie sa zdôrazňovala ich zásluha, vďaka ktorej „*Slovensko sa vyhlo katastrofálnemu riešeniu, na pokraji ktorého bolo*“²². V oficiálnom vyhlásení senátorov a poslancov strany sa vytiahol ako hlavný argument: „*V záujme slovenskej národnej a československej štátnej jednoty sme prijali preto zásady zákonodarnej samosprávy pre Slovensko podľa návrhu M. Hodžu o slovenskom zákonodarnom sneme*“²³ čo fakticky znamenalo odvolávanie sa na koncepcie obsiahnuté v národnostnom štatúte. Svoj postup ďalej zdôvodňovali ako príspevok k stabilizácii situácie na Slovensku: „*Chceli sme sa za každú cenu vyhnúť tomu, aby politické roztrieštenie zapríčinilo národnú katastrofu Slovenska*“.²⁴ Prakticky na túto myšlienku nadväzovala snaha M. Hodžu aby agrármici prítomnosťou v Žiline a uzavretím dohody s ľudákmi stabilizovali vnútropolitickú situáciu voči rastúcim tlakom zo zahraničia, najmä pred rokovaním s Maďarskom.

Za veľkými vyhláseniami, alebo ospravedľeniami, sa skrývali aj veľmi prozaické veci; agrármici sa ponáhľali do Žiliny zachraňovať tiež svoje mocenské pozície a sinekúry. V Žiline sa ďalej uplatňovali taktické postupy. Agrármici mali záujem, aby sa HSLS aktívne podieľala na moci, pretože musela tak prevziať zodpovednosť aj za eventuálne územné straty, ktoré sa na základe Mníchovskej dohody očakávali po rokovaníach s Maďarskom. V opačnom prípade hrozilo, že všetka vina za územné zmeny by zostala na koalíčných stranách, čo by v momentálnej situácii znamenalo pre nich politickú katastrofu.²⁴

²¹ Národohospodár Peter Zaťko spomína. Liptovský Mikuláš: 1994, s. 59 a n.; Lukeš, F.: Podivný mír. Praha : 1968, s. 78.

²² Slovenský denník 7.10.1938; Slovenská politika, 11.10.1938.

²³ Ref. 26.

²⁴ VHA, Praha, f. 38, f. 38, č. 492/2. Lichner, J.: Poznámky k prednáške Dr. Paulínyho-Tótha. Ako došlo k 14. marcu.

Všetky politické kroky agrárikov počas žilinských rokovaní ale aj po nich boli konzultované a odobrené M. Hodžom. Bývalý ministerský predseda, aj keď sa verejne politicky neangažoval, súčasne sa v rámci slovenskej časti agrárnej strany konkrétne vyjadroval kto má zaujať post ministra v autonómnej vláde, doporučoval prijať požiadavky na tzv. zlúčenie s HSLS a pod. Takto v podstate zostával nielen prvoradou autoritou ale prakticky určoval taktiku politického postupu. V nových podmienkach vychádzal z názoru, že nový režim sa dlho neudrží a hospodársky skrachuje. V októbri 1938 dokonca súhlasil z iniciatívou J. Lichnera aby sa začali rokovania s generálom Prchalom o príprave vojenského puču na Slovensku proti HSLS. M. Hodža mal síce obavy ako by na podobnú akciu reagovalo Nemecko a Maďarsko ale nakoniec súhlasil so začatím rozhovorov J. Lichnera s generálom L. Prchalom. Celá akcia sa prerokúvala až na Ministerstve národnej obrany ale bola zamietnutá z ohľadu na očakávaný negatívny postoj Nemecka.²⁵

Udalosti v septembri až októbri 1938 a ich dôsledky vplývali na životné osudy M. Hodžu. Bezprostredným dôsledkom vývoja na jeseň 1938 bolo jeho vyradenie z aktívnej politiky, pričom nezanedbateľným faktorom bola aj jeho dlhodobá choroba. Prebleskujúce správy o možnej kandidatúre na funkciu prezidenta nemali reálny podklad, pretože ľudáci zámerne a cieľavedome pracovali na jeho vyradení z politickej činnosti. Súčasne úpadok vplyvu a pozícií agrárikov v politickom živote sa úmerne odrážal aj na prestíži ich vodcu. Spájanie mníchovskej tragédie s prácou a činnosťou vlády M. Hodžu a prijatie autonómie na základe návrhu HSLS nedávali vodcovi agrárikov žiadnu nádej, aby sa presadil v politickom živote na Slovensku. Všetky tieto okolnosti spôsobovali, že koncom roku 1938 začal vyhlasovať osobný nezáujem o aktívnu politickú činnosť. Pritom však jeho odhad vývoja medzinárodnej situácie z globálnych hľadísk bol realistický. Predpokladal, že nacistická agresia musí nakoniec vyústiť k rozpútaniu vojny.²⁶

M. Hodža vychádzajúc z demokratických princípov nemal na rozdiel od viacerých slovenských politikov a najmä ľudákov podstatnejšie ťažkosti suverénne sa orientovať v globálnych problémoch svetového a európskeho vývoja. Odmietanie totalitných systémov a orientácia na demokratické prúdy a veľmoci sa jednoznačne prejavila aj po Mníchovskej dohode a konkrétne sa odzrkadlila jeho odchodom do Francúzska v januári 1939 a ďalšou činnosťou. Osud Slovenska, republiky, ale aj svoj, spojil s celkovým zápasom proti totalitným mocnostiam a za víťazstvo demokracie. Na druhej strane ako vyslovene pragmatický politik chápal, že západné veľmoci môžu mať záujem na obnove Česko-Slovenska len keď sa stane „*nepostrádateľným pilierom silnej strednej Európy medzi Nemeckom a Ruskom... Preto v záujme svojej bezpečnosti a proti dynastickým propagandám musíme sa snažiť o organizovanie združených stredo-európskych štátov*“²⁷

V rámci týchto koncepcií hľadal aj nové riešenie česko-slovenských vzťahov. Na jeseň 1939, keď porušil predchádzajúce sľuby a opäť vstúpil do politiky, jedným z jeho prvoradých cieľov sa stalo zdôvodnenie federatívneho usporiadania republiky ako jedinej novej budúcej alternatívy. Teoretické základy svojich projektov hľadal práve v návrhoch na autonómiu v rámci národnostného štatútu a v prijatí zákona o autonómii Slovenska z 22.11.1938. Jeho koncepcia

²⁵ SNA, f. A ÚML – ÚV KSS f. ZM. List. J. Lichnera P. Čarnogurskému 12. 1. 1967.

²⁶ VHA, Praha, f. 38, č. 492/2. Lichner, J.: Poznámky..., ref. 28.

²⁷ Vnuuk, F.: Ref. 3, s. 257.

vychádzala z predstavy, že „*bude zachovaná forma spolkového štátu. Spoločná by bola hlava štátu, ministerstvo financií, národnej obrany, zahraničia, všeobecná doprava a tarifná politika. Slovom tá autonómia čo odhlasovalo Národné zhromaždenie v minulom roku by mala ostať s určitými korektúrami*“ povedal 1. 11. 1939 J. Bečkovi v Londýne.²⁸ Keď J. Bečko tvrdil: „*Podľa toho chcete aby 6. 10. 1938 bol nielen pardonovaný, ale aby bol ešte ďalším východiskom spoločného štátneho života,*“ tak plne vystihol pôvodné a pravé úmysly M. Hodžu. Bývalý predseda vlády takto akceptoval dohodu slovenských politických strán zo 6. 10. 1938 a zákon o autonómii Slovenska z 22. 11. 1938 ako základ usporiadania štátoprávných vzťahov v Česko-Slovensku. Fakticky to znamenalo budovanie slovenskej štátnosti v rámci republiky a prestavbu štátu na federáciu. Uvedený koncepčný zámer sa stal základom jeho politickej činnosti ako aj väčšej časti slovenskej emigrácie ako to potvrdzovali memoranda odovzdané E. Benešovi Š. Osuským 8. 10. 1939 a J. Paulínym-Tóthom, Š. Osuským, M. Hodžom a V. Clementisom 10. 10. 1939.²⁹ Postupne však v súvislosti s hodnotením minulosti prestal sa argumentačne opierať o uvedenú dohodu a zákon a začal zdôvodňovať svoje postoje na základe koncepcií národnostného štátútu. V rozhovore s E. Benešom na jeseň 1939 už zdôvodňoval M. Hodža koncepciu autonómie ako „*základne zemských autonómii, ktoré prijala bývalá koalícia pri jednaniach o národnostnom štatúte*“.³⁰ Táto argumentácia postupne u neho prevládala ako to dokumentuje jeho list E. Benešovi z 5. 5. 1943 keď už situáciu hodnotil takto „*Stráca platnosť prezidentov návrh doplnený mnou a Dérerom, ktorý sme odovzdali ľudákom v septembri (22. 9. 1938 – poznámka V. B.). Stráca platnosť preto, že to mal byť pakt medzi dvoma partnermi – my a ľudáci – a tento druhý partner od návrhu a jednania odstúpil*“.³¹ M. Hodža však naďalej trval na záväznosti uznesení politického kabinetu, ktoré akceptovala ministerská rada v lete 1938, t.j. priznanie autonómie Slovensku v rámci národnostného štátútu.³² Takticky takto nepožadoval vopred žiadne záväzky voči Slovensku ale súčasne považoval jeho autonómne postavenie za zákonom prijaté rozhodnutie už pred Mníchovom. Naopak, E. Beneš hlásal už od r. 1939 teóriu: „*Když nám bylo nejhůř, vrazili nám Slováci kudlu do zad,*“ odmietal súhlasiť s akýmikoľvek záväzkami voči Slovensku a vôbec sa necítil viazaný dohodami uzavretými v Žiline, hoci objektívne podstatu prijatých návrhov zo 6. 10. 1938 predtým akceptoval. Tento postup E. Beneša znamenal postupne jeho návrat k idei Československa ako národného štátu Čechov a Slovákov.³³ V praktickej politike to znamenalo úplnú negáciu predchádzajúcich dohôd, ktoré túto koncepciu narušovali, vrátane priznania výkonnej moci na Slovensku. Z týchto dôvodov E. Beneš, keď publikoval svoj návrh odovzdaný ľudákom 22. 9. 1938 vypustil pasáž z preambuly týkajúcej sa súhlasu so zriadením Ministerstva pre správu Slovenska.³³

²⁸ AU T. G. Masaryka, Praha. F. V. Klecanda, 38, fasc. 187, č. 431.

²⁹ Otáhalová, L. – Červínková, M.: Dokumenty z histórie československej politiky 1939 – 1943. Praha : 1966, s. 35-36.

³⁰ SÚA, Praha. H. Ripka 1-155-3-1, č. 639. E. Beneš H. Ripkovi 18. 12. 1939.

³¹ ANM, Praha. f. M. Hodža, kart. 2, č. 187.

³² Kaplan, K.: Pravda o Československu 1945 – 1948. Praha : 1990; Falt'an, S.: Slovenská otázka v Československu. Bratislava : 1968, s. 123 a n.

³³ V pôvodnom osobne upravenom texte E. Beneš o Ministerstve pre správu Slovenska písal: „Prezident zdělil, že sa nepostaví proti tomuto požadavku, ale že musí znáť stanovisko min. (isterského) predsedy a vlády. Krátce na to Dr. Tisovi telefonicky oznámil, že k tomu dáva souhlas“. AU T. G. Masaryka, Praha, BA, f. 40, kart. 3. V publikovanej verzii táto časť chýba. Beneš, E.: Úvahy o slovanství. Praha : 1947, s. 317-318. Bližšie porovnaj: Bystrický, V.: Dokumenty o postoji E. Beneša k česko-slovenským vzťahom koncom tridsiatych a začiatkom štyridsiatych rokov. In: Historický časopis, 1995, 2, s. 317-328.

M. Hodža v druhej polovici 30. rokov upresnil svoje názory a predstavy na postavenie Slovenska, snažil sa ich preniesť do aktívnej politiky a právne kodifikovať. V neskoršom období – po roku 1939 jeho ostrá a dlhá výmena názorov a spory s E. Benešom o udalostiach v rokoch 1938 – 1939 a prijatých zákonoch nebola v tomto kontexte zápasom o správnosť alebo nesprávnosť interpretácie historického vývoja, ale bojom o budúce štátoprávne usporiadanie, t.j. akceptovanie alebo odmietnutie autonómneho postavenia Slovenska v zmysle národnostného štatútu, žilinskej dohody, resp. zákona o autonómii Slovenska.

2002

Slovensko a Mníchov

Vývoj v Československu roku 1938 smeroval nielen k akútnemu ohrozeniu republiky, ale priamo k likvidácii jej štátnej existencie. Odpoveď na otázku, či štát dokáže diplomaticko-politickými alebo vojenskými prostriedkami úspešne čeliť tejto hrozbe nebola v rámci politických strán na Slovensku vôbec jednoznačná. Koaličné politické subjekty tým, že jednoznačne trvali na zachovaní štátu museli utvárať optimistické predstavy o schopnosti republiky, pri existencii medzinárodných bezpečnostných záruk, ubrániť jej celistvosť. V tejto časti politického spektra sa neuvažovalo o inej alternatíve postavenia Slovenska ako v rámci Československej republiky, aj keď v konečnej fáze územne oklieštenej. Alternatíva aký bude osud Slovenska v prípade nepriaznivého vývoja sa nenastotovala ani teoreticky, pretože sa nemienilo hľadať riešenie ad hoc. Neuvažovalo sa o možnosti spolupráce, resp. kolaborácie už len preto, že sa verejne nepripúšťala možnosť definitívnej likvidácie štátu v prípadnej veľkej vojenskej konfrontácii. Táto časť slovenského politického spektra, nech bola akokoľvek ohrozená vývojom v roku 1938 a mníchovskou dohodou, nikdy nevidela východisko zo situácie mimo rámca republiky. Pri hodnotení vývoja prakticky vždy podporovala alebo obhajovala politické postoje vlády a prezidenta tak v oblasti vnútornej, ale najmä zahraničnej politiky. Z jej radov sa v jednotlivých prípadoch ozývali bolestínske, ale nikdy nie kritické hlasy odsudzujúce postoje vládneho establishmentu, aj keď došlo k súhlasu s korekciou hraníc. V takomto prípade odsudzovala politiku, resp. „zradu“ západných veľmocí a prenášala zodpovednosť za daný stav na vonkajšie faktory.¹ V mnohých smeroch iné postoje však zaujímala elita Hlinkovej slovenskej ľudovej strany.

Predstavitelia ľudovej strany bez toho, aby verejne deklarovali, alebo vôbec mohli a chceli deklarovať svoj názor vychádzali z predstavy, že v izolovanom československo-nemeckom ozbrojenom konflikte bude republika porazená. Súčasne z ich mnohých prejavov a článkov sa dá usudzovať, že pochybovali o možnosti splnenia záväzkov zo strany veľmocenských spojencov ČSR.² V týchto politických kalkuláciách možno nájsť odpoveď, prečo viedli tajné rokovania s potencionálnymi protivníkmi republiky – Maďarskom, resp. s Poľskom o postavení Slovenska v prípade porážky a následnom rozbití Československa.³ Vedúci činitelia ľudovej strany vychádzajúc z predstavy, že musia v záujme bezpečnosti Slovenska hľadať alternatívne východiská dávali jednoznačne prednosť zachovaniu republiky a dohode o zmene štátoprávneho postavenia s českými elitami.⁴ V prípade likvidácie štátu a následných teritoriálnych zmien sa však už predtým snažili nájsť modus vivendi s Maďarskom a koncom septembra ad hoc s Poľskom. Z hľadiska politických dôsledkov nešlo len o neprijateľný postup vzhľadom na súdrž-

¹ Postoj politických strán k zahraničnej politike porovnaj. BYSTRICKÝ, V.: Zahraničnopolitické koncepcie politických strán na Slovensku koncom tridsiatych rokov 20. storočia. In: Historický časopis 48, 2000, č. 2, s. 257-281.

² Slovák 26. 3. 1938 (cenzurované). „...treba si uvedomiť, že pre nevyriešené problémy ČSR nebudú sa ponáhľať ani Londýn ani Paríž páliť si prsty“. Slovák 31. 8. 1938 (cenz.) A. Mach: „Nemyslel som, že dôjde k svetovej vojne, ale vojne československo-nemeckej“. Slovenský národný archív (SNA) TnLud, kart 44, s. 80-81. 7. 12. 1946.

³ DEÁK, L.: Hra o Slovensko. Slovensko v politike Maďarska a Poľska 1933-1939. Veda. Bratislava 1991, s.98 a n.

⁴ LANDAU, Z. – TOMASZEWSKI, J.: Monachium 1938. Warszawa 1985, s. 441. K.Papeč Praha 27. 9. 1938.

nosť republiky, spochybňovanie záujmu HŠLS brániť štát a zotrvať v ňom, ale o akceptovanie prípadnej okupácie, ochoty ku kolaborácii a súhlasu s obnovením postavenia Slovenska v Maďarsku pred rokom 1918 na základe získania určitých politických koncesíí – autonómie. V takomto prípade sa však v budúcnosti pre slovenský národ utváral ďalekosiahly politický precedens.

V týchto rozporuplných politických postojoch možno vidieť príčiny konkrétneho postupu ľudovej strany v procese československej krízy roku 1938. Na jednej strane pochybnosti o schopnosti štátu ubrániť sa, ale na druhej strane verejný súhlas s mobilizáciou vzhľadom na maďarské postoje. Ďalej spolupráca so Sudetendeutsche Partei (SdP) na parlamentnej úrovni, zaujatie vyhláseného stanoviska k puču Konráda Henleina, dištancovanie sa od dohôd s „neslovenskými“ stranami, účasť J. Tisu a Štefana Haššika na porade opozičných strán zvolaných SdP,⁵ odsúdenie úteku prominentov SdP do ríše, ľútosť nad stratou nemeckých katolíkov v Sudetách a tým posilnenia občianskych strán v republike, neúspech snahy poslancu SdP Ernsta Kundta vyvolať väčšiu politickú aktivitu HŠLS pri presadzovaní autonómie,⁶ ale nie posudzovanie riešenia postavenia Nemcov v Československu v súvislosti s agresívnymi ambíciami tretej ríše proti republike.

Počas československej krízy a najmä v septembri 1938 HŠLS využívala zhoršujúce sa medzinárodné postavenie štátu a stupňovala politický tlak, ale súčasne si nedovolila používať ostrejšie metódy. Musela akceptovať ponuky premiéra a prezidenta a rokovať, aj keď mala značné výhrady k návrhom obsiahnutým v Národnostnom štatúte, resp. k projektu Edvarda Beneša z 22. septembra 1938. V rámci strany sa nepresadzovala alternatíva samostatného štátu, aj keď nemožno vylúčiť, že niektoré radikálne elementy o takejto možnosti teoreticky uvažovali.

* * *

Atmosféru politického života na Slovensku v procese československej krízy roku 1938, ale čiastočne už aj predtým, ovplyvňovala rozsiahla politická aktivita. Záujem o veci verejné, medzi ktoré patrili predovšetkým existencia a budúcnosť štátu, ochota a schopnosť brániť sa a ubrániť a paralelne s tým požiadavka zmeny postavenia Slovenska v štáte rezonovali na mnohých manifestáciách, demonštráciách, nachádzali vyjadrenie v mnohopočetných vyhláseniach a rezolúciách v takom rozmere ako nikdy predtým. Dve najväčšie manifestácie, ktoré sa uskutočnili v Bratislave, 5. júna 1938 ľudovej strany a 6. júna 1938 agrárnej strany za spolupráce so sociálnymi demokratmi,⁷ rozvírili politickú hladinu pred vyvrcholením obecných volieb. Rovnako miestna aktivita v obciach, mestách, na obecných zastupiteľstvách či v závodoch dosiahla neobyčajné rozmery a charakterizovala ju snaha zaujímať stanovisko k všetkým aktuálnym vnútropolitickým a medzinárodným otázkam bez ohľadu na politickú príslušnosť. Veľmi aktívne vystupovala KSČ, ktorá od júna takmer do polovice septembra 1938 organizovala množstvo manifestácií a stretnutí s príslušníkmi rôznych strán, resp. občanov aj v národnostne zmiešaných oblastiach.

⁵ ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Z.: Slovensko v druhej republike. In: Z druhej republiky zv. II. Eds. Jan Rataj-Antonín Klímek-Zlatica Zudová-Lešková. Praha 1993, s. 256.

⁶ Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP) Serie D Band II. Baden-Baden 1951, s. 680.

⁷ Podľa odhadu Policajného riaditeľstva v Bratislave na manifestácii ľudovej strany sa zúčastnilo 25 až 30 tisíc a agrárnej strany 30 až 35 tisíc účastníkov. SNA, KÚ, kart. 319, č. 34303; PR-NB kart. 225, č. 5352.

Nebezpečenstvo hroziace republike priam automaticky spôsobilo, že začali silnieť hlasy po národnej jednote. Bez ohľadu na skutočnosť čo jednotlivé politické subjekty pod týmto pojmom mysleli a chceli dosiahnuť, vždy a vo všetkých prípadoch sa zdôrazňovalo, že jednou z najdôležitejších podmienok realizácie tejto požiadavky je zlepšenie vzťahu Čechov a Slovákov na základe zmeny postavenia Slovenska v spoločnom štáte. Takmer rovnako rezonovalo odhodlanie brániť republiku, podpora politiky vlády a prezidenta, a to aj v radoch prívržencov ľudovej strany, ale nie už jej vedenia. Predovšetkým koaličné strany, ale aj KSC v rámci úsilia budovať národný front v zmysle jednotného postupu všetkých politických síl,⁸ zdôrazňovali nevyhnutnosť, aby Slovensko vystupovalo ako pevná, konsolidovaná súčasť štátu, nacistické nebezpečenstvo prezentovali ako rovnakú hrozbu pre oba národy, a to tak z hľadiska nezávislosti a samostatnosti republiky, ako aj priamo národnej existencie. Ľudová strana na rozdiel od týchto politických subjektov hlásala tézu o deliteľnosti nebezpečenstva a o jej schopnosti zabrániť zostrovaniu vzťahov s maďarskou alebo nemeckou menšinou.⁹ V jej propagandistickom pôsobení takmer vôbec, resp. len veľmi málo rezonovalo maďarské nebezpečenstvo, zrejme aj preto, že HSLŠ viedla tajné rokovania s Budapešťou, ktoré na Slovensku organizoval János Esterházy. Aj keď sa sporadicky objavovali realistické hodnotenia – „sme na jednej lodi“ – celkový postoj HSLŠ vyúsťoval k utváraniu dojmu o osobitnom, zvláštnom postavení Slovenska, o schopnosti ľudovej strany v prípade vyriešenia slovenskej otázky a najmä v prípade prevzatia moci nájsť východisko z napätej situácie. Už v procese československej krízy, ale najmä po mníchovskej dohode sa spochybňovala vnútorná súdržnosť štátu. Vyzdvihovanie myšlienky, že za vývoj situácie je zodpovedná česká politika a karieristi zo Slovenska, ignorovanie alebo zamlčovanie faktu, že ide o agresiu Nemecka a konflikt zásadného medzinárodného významu, sa využívalo na zdôvodnenie realizácie autonomistických požiadaviek a predovšetkým na prevzatie moci na Slovensku.

Volanie po odchode „*starej gardy našich verejných činiteľov*“ sa ozývalo aj v radoch Slovenskej národnej strany (SNS). Ostrá kritika „*ľavej ideologickej orientácie našej zahraničnej politiky*“ a vypočítavosti západných spojencov vyúsťovali do názorov, či by nebolo lepšie dohodnúť sa s Nemeckom a „*za cenu neutrálneho stanoviska k veľmocenským sporom udržať integritu nášho štátu, trebárs v tóni germánskej ríše?*“¹⁰ Objavili sa dokonca požiadavky, aby sa ČSR stala spojovacím mostom medzi slavianskym a germánskym svetom.¹¹ Na druhej strane vedenie SNS vždy podporovalo úzku česko-slovenskú spoluprácu a odmietalo iné riešenie postavenia Slovenska ako v rámci republiky.

Rôznorodé a protirečivé hodnotenia medzinárodnej situácie zo strany politických subjektov síce dokumentovali názorovú roztrieštenosť politickej scény na Slovensku, ale do 29. septembra 1938 nemali výraznejší vplyv na postoje verejnosti, ani na politické postoje reprezentantov menšín. Všeobecný záujem o veci verejné stúpol, v miestnych podmienkach sa reagovalo na aktuálne otázky, ale v rámci udržiavania verejného poriadku. Prakticky od obdobia anšlusu Rakúska

⁸ SNA, KÚ, kart. 247, č. 53401 Rezolúcia a materiály zo zasadnutia Celoslovenského kraja KSC. Košice 30. 7. 1938; Zborník Múzea SNP 12. Banská Bystrica 1987, s. 215-234.

⁹ K. Sidor: „Svetová verejnosť to videla. Na Slovensku sa nepohol voči Slovákom ani jeden Nemec ani jeden Maďar“. Slováč 20. 9. 1938.

¹⁰ Národné noviny 20. 9. 1938. Ján Paulíny Tóth.

¹¹ Národné noviny 22. 9. 1938, 4. 10. 1938, 1. 1. 1939.

a následne so zhoršovaním medzinárodného postavenia republiky a rastúcim napätím v súvislosti s aktivizáciou SdP prichádzali stovky rezolúcií, v ktorých rôzne politické subjekty, miestne organizácie, zastupiteľstvá, spolky vyjadrovali odhodlanie brániť republiku, podieľali sa na finančných zbierkach a podporovali rozhodnutie vlády.¹² Sprievodným javom týchto verejných podporných stanovísk bol aj pozitívny vzťah k armáde, ochota podieľať sa na akciách v prospech obrany štátu a deklarované odhodlanie brániť ohrozenú vlasť.¹³ Ani maďarská, resp. nemecká menšina, až na niektoré politické aktivity po prejavoch Adolfa Hitlera v septembri 1938, si nedovolila použiť ostrejšie formy boja, ktoré by smerovali k politickej konfrontácii. Klub Maďarskej zjednotenej strany (MZS) nemienil radikalizovať svojich členov z obáv pred zbytočným krviprelieváním.¹⁴ V radoch prívržencov strany a menšiny vôbec sa posilňovali a rástli iredentistické nálady, ale súčasne prevládalo presvedčenie, že otázky územných zmien sa vyriešia tlakom zo zahraničia, pod vplyvom medzinárodnej situácie a nie prípadnou konfrontačnou politikou v štáte. Strana predložila v apríli 1938 memorandum s politickými požiadavkami, sabotovala rokovania o Národnostnom štatúte tým, že kládla stále nové požiadavky, ale na južnom, aj na celom Slovensku vládol poriadok a nedochádzalo k politickým konfliktom. Z nemeckomaďarských kontaktov v septembri 1938 priamo vyplýva, že predstavitelia MZS neboli inšpirovaní z Budapešti k ostrej konfrontačnej politike ani potom, čo Hermann Göring 16. septembra 1938 vytykal maďarskému vyslancovi v Berlíne Döme Sztojajmu, že „v maďarských menšinových územiach Československa vládne pokoj“.¹⁵ Aj keď sa v Budapešti nikdy nevzdali revizionistických cieľov a maďarská vláda reagovala na podnety z Berlína a vplývala aj na vedenie MZS, praktické dôsledky okrem verbálnych stránok sa nedostavili. Hoci v radoch maďarskej menšiny rástlo sebavedomie, posilňovala sa nádej na rýchlu revíziu hraníc a medzi obyvateľstvom sa šírili letáky požadujúce zmenu hraníc či papierové vlajky v maďarských národných farbách, vedenie MZS si nemohlo dovoliť priamu konfrontáciu a mobilizácia aj na tomto území prebehla úspešne, pričom niekoľko miestnych málopočetných dezercíí bolo zanedbateľných. V pozadí totiž stále pôsobila obava, že v prípade vojenskej konfrontácie by mohlo dôjsť k okupácii Slovenska nacistickým Nemeckom.¹⁶ Situácia sa zmenila po mníchovskej dohode, keď politické aktivity maďarskej menšiny nadobudli väčšie rozmery a prejavovali sa verejnými demonštráciami, spievaním maďarskej hymny v kostoloch, nosením maďarskej trikolóry, pouličnými manifestáciami v Bratislave a iných mestách za pripojenie južných častí Slovenska k Maďarsku. Reprezentantom menšiny mala byť utvorená Maďarská národná rada (7. 10. 1938), ktorú však už koncom októbra autonómna vláda zakázala. Zo strany Budapešti došlo aj k vojenským provokáciám – teroristickým útokom, ale ani stupňovanie politického napätia nevyúsťilo do priamej konfrontácie, väčších zrážok či nezvládnuteľných pouličných demonštrácií. Rovnako akcie karpatských Nemcov smerujúce k pripojeniu Bratislavy a okolia k nemeckej ríši síce vyvolali obavy, ale nakoľko nemali podporu Berlína nepredstavovali akútne nebezpečenstvo.

¹² SNA, KÚ, kart. 235, č. 25620, 30875, 38537, 58143; kart. 249, č. 20485. Rezolúcie zo zhromaždení občanov, politických strán, organizácií a pod.

¹³ HRONSKÝ, M. – KRIVÁ, A. – ČAPLOVIČ, M.: Vojenské dejiny Slovenska 1914 - 1939. IV. zv. Bratislava 1996, s. 200 a n.

¹⁴ SNA, KÚ, kart. 254, č. 61313, 61492. Policajné riaditeľstvo Košice 23. 9. 1938.

¹⁵ ADAP-D-II, s. 652-653.

¹⁶ SNA, KÚ, kart. 254, č. 60679. Košice 21. 9. 1938; kart. 262, č. 62102. Banská Bystrica 1. 10. 1938.

Za týchto podmienok úsilie maďarskej vlády smerujúce k obnoveniu svätostefanskej koruny nemalo z hľadiska použitia sily ani cestou diplomatických rokovaní nádej na úspech. Budapešť sa tak musela spoliehať na tlak „spriatelenej“ veľmoci ako to potvrdzovala Viedenská arbitráž z 2. novembra 1938.¹⁷

Štátne orgány, ale aj väčšina politických strán, občianskych združení, rôznych záujmových spolkov v čase zostrovania sa medzinárodnej situácie a politických, resp. teroristických akcií v českých krajinách v dôsledku aktivít SdP naďalej akceptovala predchádzajúce postupy – udržať verejný poriadok a pokoj, vnímať Slovensko ako konsolidovanú časť štátu, verejne manifestovať odhodlanie obyvateľstva udržať celistvosť republiky a v prípade vojenskej konfrontácie ju brániť. Po zákaze verejných zhromaždení (13. 9. 1938) v dôsledku ozbrojených incidentov v Sudetách sa aktivita verejnosti koncentrovala na vyjadrenie súhlasných politických postojov, zasielaním rezolúcií a podporných vyhlásení zvlášť potom, keď vláda dočasne odmietla prijať ultimátum veľmoci. Rezolúcie z mnohých miest Slovenska schvaľujúce takýto postup vyjadrovali podporu rozhodnutiam vlády, ale súčasne zdôrazňovali potrebu udržať poriadok a pokoj. Charakteristické pre tieto verejné prejavy podpory vlády bolo, že spoločné vyhlásenia vydávali organizácie bez ohľadu na politickú príslušnosť – od komunistov po ľudákov.¹⁸ Na druhej strane, keď vláda prijala ultimátum veľmoci (21. 9. 1938), s výnimkou pouličných demonštrácií pripravených, resp. spontánne vyvolaných KSC prakticky len v Bratislave, žiadna politická strana neorganizovala verejné či iné prejavy na protest proti takémuto postupu vlády a prezidenta. Protesty a prejavy nespokojnosti proti „kapitulácii vlády“ výrazne poklesli aj preto, lebo vedúce elity politických strán sa snažili politickú situáciu upokojovať. Predstavitelia koalíčných strán argumentovali hlavne tým, že vláda sa musela podriaďiť „ultimativnému diktátu veľmoci“, aby zabránila krviprelievaniu, občianskej vojne a nedozerným hmotným a mravným škodám. Zachovanie pokoja a poriadku sa zdôvodňovalo požiadavkou nedať „nepriateľovi zádrapku, aby mohol zo sto percentnou brutalitou zakročiť“. Z radov sociálnej demokracie, sa však ozývali aj skeptické hlasy, či sa týmto aktom „zachránil aspoň mier dočasný“. Jednoznačne odsudzovala kapituláciu KSC.¹⁹

Na druhej strane HSES prostredníctvom médií privítala francúzsko-britské „propozície“ ako možné východisko z napätej situácie. Po schválení ultimáta vládou hodnotila jej krok ako záchranu mieru, pretože kabinet Jana Srového tým, že ustúpil urobil „veľkú službu nielen českému národu, ale i celej Európe“.²⁰ Predstaviteľom ľudovej strany boli blízke koncepcie appeasementskej politiky Veľkej Británie, ktoré vychádzali z predstavy, že mier treba zachrániť aj za cenu splnenia nemeckých požiadaviek. Slovenská verejnosť tak bola vystavená protirečivým, kontroverzným hodnoteniam politickej situácie, navyše názory politických strán sa rýchlo menili alebo prehodnocovali.

* * *

¹⁷ DEÁK, L.: c. d., s. 98 a n.; ČAPLOVIČ, M.: Septembrová mobilizácia čs. armády 1938 s dôrazom na Slovensko. In: Slovensko vo vojnách a konfliktoch v 20. storočí. Bratislava 2003, s.88, 105.

¹⁸ Chtěli jsme bojovat. Dokumenty o boji KSC a lidu na obranu Československa.II.zv. Praha 1963, s. 239, 245, 255; Slovenské zvesti 19-29. 9. 1938; Archív Kanceláre prezidenta republiky D 9800/1938.

¹⁹ Slovenský denník 24. 9. 1938, Robotnícke noviny 24. 9. 1938; Slovenské zvesti 23.- 25.9. 1938.

²⁰ Slovenská pravda 23. 9. 1938.

V procese československej krízy sa zo slovenských politikov angažovali v najvyšších vládnych funkciách Milan Hodža – premiér a Ivan Dérer – minister. V novej vláde J. Surového priamo pôsobili vo funkcii ministrov Vladimír Fajnor (od 23. 9. 1938), Matúš Černák a Imrich Karvaš (od 26. 9. 1938). Pri rešpektovaní miery ich vplyvu a odlišných postojov bolo pre nich všeobecne charakteristické, že nepresadzovali zásadne rozdielne názory od vládnej politiky, najmä čo sa týkalo dodržania a realizovania podmienok stanovených v ultimáte západných veľmocí a akceptovania mníchovskej dohody. Napriek rozdielnej miere schopnosti politicky taktizovať, všetci, aj keď odlišným spôsobom, sa stavali negatívne k myšlienke izolovanej vojny s nacistickým Nemeckom. V takomto prípade radšej súhlasili s územnými zmenami z obáv pred dôsledkami vojenskej konfrontácie. M. Hodža požadoval, „aby vláda zaujala k návrhu Veľkej Británie a Francúzska kladné stanovisko“, pretože sa domnieval, že „... je lepšie zachrániť štát za týchto bolestných podmienok ako stratiť štát úplne“.²¹ V tomto duchu sa niesla aj jeho žiadosť adresovaná Jozefovi Tisovi a Martinovi Sokolovi 20. septembra 1938, aby napísali prezidentovi republiky list, v „ktorom by sa vyslovili proti vojnovému konfliktu“, čo obaja ochotne akceptovali. V tomto kontexte nebola ani tak podstatná názorová zhoda M. Hodžu a J. Tisa,²² ale zmysel listu spočíval v tom, že mal presvedčiť prezidenta, aby prijal francúzsko-britské „propozície“, pretože aj HSLS dáva prednosť rokovaniam a ústupkom pred vojnovým riešením. M. Hodža po akceptovaní ultimáta západných veľmocí vládou (21. 9. 1938) považoval splnenie „propozícií“ za najpriateľnejšie a realistické riešenie. Aj v zložitej situácii po stretnutí A. Hitlera s Arthurom Neville Chamberlainom v Godesbergu (22. 9. 1938), keď nacistický Führer stupňoval svoje požiadavky, nepodporoval inú alternatívu ako realizovaním „propozícií“ vyriešiť celý problém. Po vyhlásení mobilizácie, v čase hrozby bezprostredného útoku nacistického Nemecka, hľadal východisko zo situácie akceptovaním ústupkov v prospech Berlína. V rozhovore s poľským vyslancom v Prahe Kazimierzom Papeóm ako „súkromná osoba“, ale aj „v mene väčšiny pravicovo-stredovej koalície“ a v „zosúladení s E. Benešom“ jednoznačne naznačoval súhlas s územnými zmenami; Poľsku Zaolzie, Maďarsku Žitný ostrov a „odstúpenie území s nemeckou väčšinou Nemeckej ríše v súlade s londýnskym návrhom“. Sľuboval, že ČSR sa prebuduje na „národný štát“ a zmení zahraničnú politiku. M. Hodža v svojom mene, ale aj v mene vládnej koalície išiel v navrhovaní územných zmien ďalej ako požadovalo ultimátum Veľkej Británie a Francúzska. Predpokladal „komplexné“ riešenie menšinového problému, čím chcel získať podporu Varšavy, ale hlavne sa snažil eliminovať ďalší tlak nacistického Nemecka presahujúci požiadavky obsiahnuté v „propozíciách“ z obáv pred vypuknutím ozbrojeného konfliktu. Zmyslom tejto informácie bolo, aby Varšava presvedčila Berlín, že „prijatie požiadaviek zásadného významu je zaručené“ a nastolovanie nových „pre Nemeckú ríšu nepodstatných požiadaviek je vzhľadom na vnútropolitickú situáciu nemožné“. M. Hodža ubezpečoval, že celý problém okolo ČSR by sa vyriešil v priebehu týždňa a podarilo by sa zachrániť mier v Európe.²³ Nešlo tu len o utváranie nového precedensu do budúcnosti vo vzťahu k Maďarsku a Poľsku, ale o akceptovanie časti ich požiadaviek na neoficiálnej úrovni.

²¹ Státní ústřední archiv (SÚA), PMR XVII-41. Zasadnutie vlády 21. 9. 1938 o 6. hodine. Mníchov v dokumentech II z y. Praha 1958, s 218-219.

²² Archiv Ústavu T.G. Masaryka–BAR–A, kart. 261, b. č.; SNA, TnLud, kart. 118, s.29. M. Sokol 18. 1. 1947; LIP-TÁK, E.: Slovensko v 20. storočí. Druhé vydanie. Bratislava 1998, s. 156.

²³ LANDAU, Z. – TOMASZEWSKI, J.: c. d., s. 415-416, s. 470. Praha 26. 9. 1938.

Traja ministri zo Slovenska vo vláde J. Syrového podporovali jej základnú koncepciu vychádzajúcu z akceptovania britsko-francúzskeho ultimáta a riešenia situácie po 21. septembri 1938 na tomto základe. Ich aktivita v ministerskej rade bola rozdielna a u M. Černáka minimálna. Tento exponent ľudovej strany sa okrem požiadavky okamžitého riešenia slovenskej otázky k ostatným aktuálnym problémom, vrátane prijatia alebo odmietnutia mníchovskej dohody, nevyjadroval. Karol Sidor v snahe vylúčiť aj symbolickú účasť HSLS vo vláde chcel prinútiť M. Černáka, aby vo vhodnej chvíli podal demisiu, čo sa aj začiatkom októbra stalo.

Fajnorovou a Karvašovou dilemou bol postoj „ľudu“, zodpovednosť za prijatie jednoznačného rozhodnutia a z toho vyplývajúce dôsledky. I. Karvaš mal obavy z toho, že akceptovanie mníchovskej dohody narazí na odpor a nesúhlas verejnosti a jej prijatie by bolo „*takmer nemožné pri viazanosti ľudu k historickým hraniciam*“. Na zasadnutí vlády za účasti prezidenta 30. októbra 1938 preto zdôrazňoval, že „*domácejmu rozvratu (je) nutné čeliť všetkými najenergickejšími opatreniami a to ihneď*“. V. Fajnor sa chcel len „poradiť“ a tvrdil, že zodpovednosť musia prevziať tí, „*ktorí podľa ústavy majú dôveru národa*“. Pri zvažovaní dôsledkov negatívnej odpovedi však I. Karvaš už kládol sugestívnu otázku: „*Neznamená dnes vojna predčasné zabitie celého národa?*“ „... *bude to vyhľadzovacia vojna.*“ V prípade prijatia je nádej, že „*zachováme jadro národa, ktorý potom môže uvažovať o ďalšom živote*“. Spochybňoval význam a konečný zmysel obrannej vojny, pretože Veľká Británia a Francúzsko dávali najavo, že ani v prípade víťazstva nemožno rátať „*s dnešnými hranicami*“. Z iného aspektu Fajnor argumentoval, keď vychádzal z myšlienky: „... *izolovanú vojnu by sme prehrali a utrpeli by sme nesmierne škody*“.²⁴ Pri hľadani východiska z dilemy prijať alebo odmietnuť mníchovský diktát uplatňovali slovenskí ministri vo vláde J. Syrového rôzne argumenty, ich postoje ovplyvňovali rozličné politické motívy, v prebiehajúcich diskusiách – podobne ako mnohí iní ministri – nezaujali jednoznačné stanovisko a vyslovovali protichodné názory. V konečnom dôsledku však akceptovali mníchovskú dohodu. E. Beneš považoval vyjadrenia ministrov „za súhlas“, čo sa prejavilo prijatím obsahu už pred zasadnutím vlády pripraveného prejavu premiéra J. Syrového v rozhlase, v ktorom konštatoval, že „*československá vláda so súhlasom zodpovedných činiteľov politických strán sa odhodlala k tomu, aby prijala mníchovské uznesenie štyroch veľmocí*“.²⁵

Na manifestácii proti prijatiu ultimáta, ktorá sa uskutočnila 22. septembra v dopoludňajších hodinách v hlavnom meste, sa zúčastnili aj dvaja slovenskí politici, poslanec sociálnej demokracie Ivan Markovič a poslanec agrárnej strany Karol Rybárik, pričom obaja sa nevyjadrovali k meritu veci, ale len verbálne deklarovali česko-slovenskú jednotu. Svojim spôsobom symbolickým završením aktivity slovenských politikov v Prahe bol prejav Ivana Dérera (30. 9. 1938) v rozhlase, v ktorom objasňoval príčiny, prečo vláda a prezident prijali diktát veľmocí. Účasť reprezentanta slovenskej politickej scény pri zdôvodnení nevyhnutnosti prijať nadržované rozhodnutie mala súčasne upokojiť slovenskú verejnosť. Význam takéhoto kroku sociálnodemokratického politika a menovite I. Dérera vo vzťahu k Slovensku bol však v danom čase problematický.

²⁴ SÚA, PMR, XVIII-8. Zasadnutie vlády 30. 9. 1938.; Katalóg a rejstříky z protokolů schůzí vlád z fondu Předsednictvo ministerké rady. 18. československá vláda (I. Syrového) 23 září – 4. říjen 1938. Ed. I. Malá. Praha 1989, s. 88-89, 93, 95.

²⁵ Tamže s. 96.

Slovenskú politickú scénu charakterizovala v roku 1938 činorodá aktivita prejavujúca sa vo všetkých sférach spoločenského života. No v poslednej dekáde septembra, keď prebiehalo záverečné finále československej krízy, došlo k podstatnej zmene. Po prijatí ultimáta nastal útlm spoločenskej aktivity, takže verejné konštatovanie krajiniského prezidenta Jozefa Országa, že „*celé Slovensko a všetko jeho obyvateľstvo bez rozdielu zachovalo v posledných dňoch príkladný a ničím nerušený pokoj a poriadok*“, zodpovedalo danému stavu. Tieto tendencie podporili aj rozhlasové vystúpenia zástupcov politických strán 23. septembra 1938, v ktorých vyzývali obyvateľstvo k posilneniu vzťahov Čechov a Slovákov a k zachovaniu pokoja a poriadku.²⁶ V súlade s týmito tendenciami vyznel aj ohlas Spolku slovenských spisovateľov z 27. septembra vyjadrujúci vieru, že „*spolu s bratmi Čechmi uhájime svoj národný život*“ a vyjadrenie presvedčenia, že „*... najlepšie sily ľudstva budú stát po našom boku ak svoje práva na život budeme brániť so zbraňou v ruke*“.²⁷ Na druhej strane sa však – čo bolo pre celkovú situáciu charakteristické – nepodarilo zabezpečiť spoločné vyhlásenie politických strán na Slovensku.

Na zasadnutí predsedníctva koalíčných strán v Bratislave 26. septembra 1938 vznikla iniciatíva, ktorej zmyslom bolo vydať spoločné vyhlásenie všetkých strán o vernosti republike, jednotnému a nedeliteľnému štátu, podpore mobilizácie a pod. Po konzultáciách sa k tejto iniciatíve pripojili aj predstavitelia ďalších strán, vrátane K. Sidora a M. Sokola. V tejto súvislosti vyvíjal iniciatívu aj minister I. Karvaš, keď na nočnom zasadnutí vlády vyslovil názor, že „*je treba určitej deklarácie všetkých politických strán na Slovensku, aby sa dodal podklad k nadšeniu, boju*“. Vychádzal z faktu, že ľudová strana je „*jediná rýdzo slovenská politická strana*“ a ostatné sú len slovenskými časťami československých strán, a preto považoval za nevyhnutné získať „*deklaráciu ľudovej strany, že chce tento štát udržať*“.²⁸ Aby však podobná deklarácia mohla byť uverejnená aj v mene HSLS bolo treba, aby ju podpísal aj J. Tiso. Pri rokovaníach v Bánovciach nad Bebravou tvrdil, že tak môže urobiť len po súhlase výkonného výboru a s odôvodnením, že vojna nebude, veci sa vyriešia, republika bojovať nemôže, lebo pri prvom nápre sa rozpadne, resp. veci sa môžu prerokovať v Prahe s E. Benešom, ale odmietol navrhovaný dokument podpísať.²⁹ V tomto období sa už ľudová strana nechcela viazať spoločnými vyhláseniami.

V poslednej dekáde septembra charakterizovala činnosť predstaviteľov koalíčných strán, ale aj verejnosti bezbrannosť. Správy, ktoré prinášala periodická tlač, v dôsledku rýchlo sa meniacej situácie strácali na aktuálnosti a sústavné zhoršovanie postavenia republiky spôsobovalo, že „*mnohých z nás sa zmocnila beznádejnosť*“.³⁰

Určitá depresia, bezbrannosť a bezradnosť sa prejavovala aj medzi vedúcimi činiteľmi HSLS, čo dokumentovala predovšetkým deklarácia strany o únii Slovenska s Poľskom, ktorú 28. septembra 1938 odovzdali J. Tiso a K. Sidor poľskému vyslancovi v Prahe K. Papeému.³¹ Po zlo-

²⁶ SNA, KÚ, kart. 237, č. 52000. Bratislava 21. 9. 1938. Prejavy v rozhlase mali J. Ursíny, J. Bečko, M. Mičura, J. Paulíny Tóth a K. Sidor. Prejavy odzneli pred vyhlásením mobilizácie a keď sa neskôr reprodukovali tak prejav K. Sidora využívala československá propaganda ako schvaľovanie mobilizácie.

²⁷ Slovenský denník, Slovenské zvesti 29. 9. 1938. Ohlas okrem iných podpísali: J. Jesenský, J. G. Tajovský, E. B. Lukáč ale aj A. Žarnov, Tido J. Gašpar.

²⁸ SÚA, PMR XVIII-4; Mníchov v dokumentech II, s. 236.

²⁹ ATGM- BAR-A, Mníchov, kart. 9, f. 12. List J. Bečku E. Benešovi. Londýn 12. 7. 1944; Archív Národného múzea Praha, M. Hodža, kart. 12, č. 540. Správa J. Lichnera pre ministerskú radu. Máj 1940.

³⁰ AÚTGM, f. 38. V. Klecanda. TÓTH-PAULÍNÝ, J.: Ako došlo k 14. marcu.

³¹ ČARNOGURSKÝ, P.: Deklarácia o únii Slovenska s Poľskom z 28. septembra 1938. In: Historický časopis 16, 1968, č. 3, s. 415.

žitých a neúspešných rokovaniach s maďarskými politikmi o budúcom postavení Slovenska v prípade porážky a rozbitia ČSR, v čase rozhovorov s E. Benešom o zmene postavenia Slovenska v štáte, prichádzala takto HSLS v krátkom čase s treťou alternatívou štátoprávneho usporiadania. Bolo zrejmé, že zložitá situácia vyvolávala v strane napätie a obavy, čo sa výrazne prejavilo aj v rámci radikálneho krídla ľudovej strany, ktoré bolo „celkom rozbité“ a v jeho radoch prevažoval „poplach a strach“.³² Navyše celkové dianie a politickú atmosféru veľmi ovplyvnilo vyhlásenie všeobecnej mobilizácie 23. septembra, okrem iného aj tým, že väčšina aktivistov, členov a funkcionárov strán, spolkov a organizácií si musela obliecť uniformy.

* * *

Priebeh mobilizácie na Slovensku bol bezproblémový, dosiahnutá pohotovosť sa realizovala načas a do mníchovskej dohody „*duch vojska hraničil s nadšením*“.³³ Muži povolani k výkonu služby začali odchádzať k útvarom už po vyhlásení mobilizácie rozhlasom a nečakali ani na úradné vyhlášky. Československí občania a „*občania židovskej národnosti*“ prijali mobilizáciu „*s nadšením*“ a u maďarského obyvateľstva vyvolala „*skleslú náladu*“. Priebeh mobilizácie bol bezproblémový, realizoval sa pomerne organizovane na celom území Slovenska, vrátane pohraničných oblastí. Celé jednotky boli vyslané do „historických zemí“ ako posila a mobilizácia sa realizovala až na malé výnimky v predpísanom čase, aj keď komunikácia medzi úradmi a vyššími veliteľmi viazla. Pritom nálada obyvateľstva sa hodnotila ako „*dobrá, miestami nadšená*“ a okresný náčelník v Brezne konštatoval: „*Počas mobilizácie sa ľudáci chovali bezvadne i tí ktorí nastupovali vojenskú službu, i tí ktorí ostali doma.*“³⁴

Okrem tohto optimistického hodnotenia priebehu a výsledkov mobilizácie sa objavovali aj názory, že „*na Slovensku síce nie je odpor, ale ani nálady k bojovaniu*“. Slováci vraj nebudú bojovať za Čechov, československá armáda nie je boj schopná, pretože Slováci a Nemci by pri nasadení do boja zlyhali.³⁵ Na dedinách vznikli komplikácie, keď sa začali rekvirovať kone. „*Chlapi šli síce k vojsku ešte dosť oduševnene alebo aspoň bez šomrania, ale tým viac nariekania bolo pre prenájmanie koní,*“³⁶ pretože pred ukončením jesenných prác zostali bez povozov, „*pričom sa žiadna vojna nevedie*“. Dôsledky, ktoré potom mobilizácia priniesla, sa u časti obyvateľstva pripisovali na úkor Čechov. Podobná situácia bola napríklad v okrese Kežmarok, kde si nemeckí sedliaci až na malé výnimky korektne splnili svoje povinnosti počas mobilizácie, ale

³² LANDAU, Z. – TOMASZEWSKI, J.: c. d., s. 424. Bratislava 26. 9. 1938; HOENSCH, K., J.: Slovensko a Hitlerova východná politika. Bratislava 2001, s. 60.

³³ Vojenský historický archív, Trnava, f. ZVV Bratislava 1919-1939, kart. 179/1939, č. 21127. Spracované 24. 2. 1939. K otázke dislokácie armády: MINAŘÍK, P. – ŠRÁMEK, P.: Představy velení československé armády o obraně Slovenska za mnichovské krize na podzim 1938. In: Vojenská historie 2, 1998, č. 3, s. 77 a n.; MINAŘÍK, P. – ŠRÁMEK, P.: Slovensko v anketě „Armáda v roce 1938“. In: Vojenská historie 3, 1999, č. 2, s. 91-118.; ČA-PLOVIČ, M.: c. d., s. 96 a n.

³⁴ SNA, KÚ, kart. 251, č. 59488. Bratislava 24. 9. 1938.; Vojenský ústřední archív – Vojenský historický archív, MNO – HŠ 67/2/6, č. 52. Velitelstvo 7 zboru Banská Bystrica. Trenčín 25. 9. 1938.

³⁵ M. Černák. Zasadnutie vlády 26. 9. 1938. SÚA, PMR, XVIII-4.; SNA, TnEud, kart. 45, s. 27. J. Lichner I. 5. 1946 o rozhovore s J. Tisom v septembri 1938; AÚTGM, f. 38 V. Klecanda č. 492/2 J. Lichner Poznámky k prednáške dr. Paulínyho Ako došlo k 14. marcu, s. 6.; K. Sidor neskôr písal, že slovenský ľud išiel do kasárni „*bez spevu a bez nadšenia*“. SIDOR, K.: Slovenská politika na póde pražského snemu 1918-1938. II. zv. Bratislava 1943, s. 254.

³⁶ SNA, KÚ, kart. 237, č. 62961. Okresný náčelník v Levoči 8. 10. 1938.

nespokojnosť a intervencie vyvolávalo odvádzanie evidovaných koní a sedliackych povozov.³⁷ Bez ohľadu na tieto miestne konflikty a protirečivé vyhlásenia politikov, priebeh mobilizácie na Slovensku potvrdil odhodlanie obyvateľstva brániť republiku, pričom tu oveľa viac rezonovalo maďarské nebezpečenstvo. Nadšenie slovenských mobilizovaných vojakov však nebolo také jednoznačné ako v českých krajinách.

Dôležitý vplyv na priebeh mobilizácie mala skutočnosť, že jej vyhlásenie podporili v periodickej tlači všetky politické strany vrátane HSLS.³⁸ Pritom podľa názoru poľského vyslanca v Prahe Kazimierza Papeého „mobilizácia postrašila a sterorizovala vedenie ľudákov“. Poľský konzul v Bratislave Wacław Laciński presviedčal K. Sidora, aby sa vyslovil jednoznačnejšie.³⁹ Nátlak poľských diplomatov však nemohol mať úspech, pretože vo verejnosti momentálne prevládali predstavy, resp. ilúzie, že situácia sa mení v prospech republiky, ako aj dôvera v jej obranu a v celkový pozitívny vývoj.⁴⁰ Optimistické nálady sa vzápätí striedali s bolestínskym a pesimistickým hodnotením. Táto skutočnosť mala vplyv aj na mobilizovanú armádu, stúpol záujem o informácie prinášané rozhlasom a periodickou tlačou, „v ktorých však vojsko nemohlo načerpať povzbudenie, melancholicky priamo pohrebný tón rozhlasových správ túto stiesnenosť utvrdoval.“⁴¹

Vyhlásenie mobilizácie automaticky sprevádzali dlhšie pripravované represívne akcie zamerané na eliminovanie osôb nepriateľských štátu, obmedzenie propagandistického pôsobenia médií, brania rukojemníkov a pod. Pôvodne predpokladané masívnejšie represívne opatrenia, napr. zadržanie poslanca Karpatendeutsche Partei (KdP) Franza Karmasina, však neboli potrebné, resp. nemohli sa uskutočniť, nakoľko utiekol do Viedne. Rovnako sa minul účinku aj rozkaz uväzniť „ríšskonemeckých a ríškomadžarských žurnalistov“. V tejto súvislosti je zaujímavé, že nedošlo k výslovnému nariadeniu vziať do preventívnej väzby poslancov za MZS.

Už 23. septembra 1938 večer po vyhlásení mobilizácie a v priebehu nasledujúceho dňa boli podľa príkazu „spravodajskej ústredne v Prahe“ uväznené politicky nespoľahlivé osoby a zadržaní rukojemníci podľa vopred vypracovaných pokynov a zoznamov s pripomienkou, aby okresné úrady „nemali škrupule“. Tento spôsob paralyzovania predpokladanej protištátnej činnosti, resp. nežiaducich politických aktivít sa však nie všade uplatnil, resp. stretol s podporou. Napríklad okresný náčelník Komárna, kde sa dalo očakávať, že takýto postup bude potrebný, odmietol preventívne zatýkať, pretože „mobilizácia prebiehala hladko a zatýkanie by podľa všetkého veľmi rušivo pôsobilo na doterajší pokojný priebeh mobilizácie“.⁴² V priamej súvislosti

³⁷ Tamže. Okresný náčelník v Kežmarku 5. 10. 1938. Ozývali sa aj ojedinelé kritické hlasy: „Mobilizácia prevedená v tak veľkom merítke podľa nášho pozorovania našla vojenské úrady nepripravené. Vojaci ešte aj sa túľajú po meste v civile dnes“. Okresný náčelník v Topoľčanoch 4. 10. 1938.

³⁸ „Mobilizácia táto týka sa rovnako Čechov a Slovákov lebo nepriateľ číha na územie obidvoch častok nášho štátu a chce urvať čo najväčšiu korisť nášho národného tela“. Slovák 25. 9. 1938. Radikáli v HSLS, ako to konkrétne o sebe povedal A. Mach pred Národným súdom stáli „na protivojnovom stanovisku a proti mobilizácii“ SNA TnĽud, kar. 444, s. 81. Bratislava 7. 12. 1946.

³⁹ LANDAU, Z. – TOMASZEWSKI, J. c. d., s. 445. Praha 27. 9. 1938.

⁴⁰ „Každý ju (mobilizáciu) prijal ako vykúpenie z hroznej neistoty posledných dní...Sme pevne odhodlaní bojovať za našu slobodu, za svoju krásnu zem, za svoju nezávislosť do posledného dychu“. Slovenský denník 25. 9. 1938. „Áno mnoho sa zmenilo za jediný deň a postavenie naše sa zlepšilo spôsobom, ktorý už sotva kto čakal“. Robotnícke noviny 25. 9. 1938.

⁴¹ VHA, Trnava f. ZVV Bratislava 1919-1939, kart. 177, č. 21127/1939. Hodnotenie situácie 24. 2. 1939.

⁴² Napríklad v Bratislave bolo preventívne zatvorených 21 osôb, v Štúrove (Parkan) tri osoby a 38 malo zakázaných opustiť mesto. K plánovaným represáliám dochádzalo v Košiciach, Rimavskej Sobote a vo väčšine miest. SNA, KÚ, kart. 251, č. 59488, kart. 262, č. 59488. Bratislava 24. 9. 1938. Správa pre Ministerstvo vnútra.

a nadväznosti na tieto príkazy vypracovalo ministerstvo vnútra aj pokyny na postup voči prípadným demonštráciám, proti ktorým „*nech úrady a orgány pokračujú ako doteraz čo najliberálnejšie*“. Ak by došlo k útokom na verejné budovy žiadalo sa „*zakročiť*“, ale vyvarovať sa krviprelievaniu. Okresné úrady mali súčasne vypracované „*poplachové plány*“ pre prípad vážnejšieho porušenia verejného pokoja a poriadku, ktoré však napokon nebolo potrebné použiť.⁴³

Súbežne s represívnymi opatreniami sa realizovali aj pokyny na odovzdanie rádioprijímačov. Aj keď sa toto nariadenie dôsledne a rovnako neuplatnilo v prípade všetkých majiteľov,⁴⁴ splnilo svoje očakávanie, lebo vylúčilo možnosť „*nepriateľskej propagandy*“, ale zároveň do značnej miery bránilo bezprostrednej a aktuálnej informovanosti obyvateľstva, čo v nijakom prípade nepôsobilo na verejnosť upokojujúco.

V zložitej, napätej a často sa meniacej situácii septembrových dní sa vo verejnosti prejavovali obavy a z toho prameniaca nervozita. Ľudia začali panicky vyberať bankové vklady, nakupovali zásoby potravín a situáciu nezlepšil ani zákaz predaja benzínu (24. 9. 1938) súkromným osobám. Na obyvateľov hlavného mesta deprimujúco pôsobilo aj sťahovanie sa celých rodín na vidiek.⁴⁵ Obavy z možného vojnového konfliktu, stupňujúce sa napätie, nedostatočné, resp. protirečivé informácie pôsobili na verejnosť negatívne a až do prijatia mnichovského diktátu vyvolávali všeobecnú neistotu.

Úradná správa ministerstva vnútra o výsledku konferencie štyroch veľmocí prišla do Bratislavy 30. septembra 1938 o štvrtej hodine ráno a dodatočne o pol hodinu neskôr. Jej zmyslom bolo na jednej strane informovať, že o obsahu dohody sa bude ešte radíť vláda a prezident, ale aj žiadosť adresovaná priamo krajinskému prezidentovi „*aby v novinách bolo dovolené uverejniť len úradnú správu, ktorá bude vydaná včasne ráno*“, čo bola zjavná snaha prijatý katastrofálny neúspech interpretovať „*prijateľne*“, aby nedošlo k nepokojom a protestom. Zrejme aj z tohto dôvodu sa tvrdilo, že „*v Mnichove bolo prijaté ujednanie, ktoré sa stalo v Berchtesgadene*“. Ministerstvo ďalej upozorňovalo, že dohoda z Mnichova „*sa netýka Slovenska a neboli reči o odstúpení nášho územia Poľsku a Maďarsku*“.⁴⁶ Táto dezinformácia bola pravdepodobne dôsledkom toho, že v Prahe ešte nemali k dispozícii originálny text dohody štyroch veľmocí aj s príslušnými dodatkami.

Štátna správa v spolupráci, resp. za pomoci predstaviteľov politických strán, ale aj samo-správy a občianskych združení dokázala počas československej krízy a najmä v septembrových dňoch udržať verejný poriadok a disciplínu. Podstatné bolo, že napriek zvýšenej politickej aktivite a obavám o budúcnosť nevznikli situácie, ktoré by si vyžadovali použitie brutálnejších postupov. Ani počas najväčších manifestácií ľudovej a agrárnej strany 5. a 6. júna 1938 nedošlo na Slovensku k žiadnym konfliktom, čo bolo pred 15 – 20 rokmi nemysliteľné. Naopak, nebolo výnimkou, ako napr. v Žiline 4. septembra 1938, že sa na verejnom zhromaždení zúčastnili príslušníci rôznych politických strán a spolkov. Vonkajšie nebezpečenstvo pôsobilo na utváranie spoločného postupu, ale takmer vždy len ad hoc a nie „*národnej*“ jednoty. Ostré polemiky za-

⁴³ ŠOKA Galanta. Okresný úrad Šamorín, č. 752/1938 prez. Telefonogram 13. 9. 1938.

⁴⁴ Napríklad v Banskej Bystrici nebol „odovzdaný“ ani jeden rádioprijímač, v Banskej Štiavnici ich zobrali len od „štátu nespohľadných osôb“, ale v Bratislave odovzdali 12302 oproti očakávaným 20000, v Komárne 1863, Čadci 491, Galante 1768, Rimavskej Soboty 1101 atď. SNA, KÚ, kart. 242, č. 60215.

⁴⁵ SNA, KÚ, kart. 262, č. 59323, 59893.

⁴⁶ SNA, KÚ, kart. 262, č. 62090, kart. 236, č. 62632. Bratislava 30. 9. 1938.

pľňali stránky stranických denníkov, vyťahovali sa hriechy rodičov aj prarodičov, ale tieto skutočnosti sa nepremietli do sféry verejného života, vrátane oblastí kde žili národnostné menšiny. Vo verejnosti prevládali obavy, až strach, ale rovnako sa prejavovalo vlastenecké cítenie, odhodlanie brániť republiku, resp. v konkrétnom prípade Slovensko. Nie všetky vrstvy obyvateľstva v plnom rozsahu chápali nedeliteľnosť územnej integrity štátu, nie vždy sa akceptovala myšlienka rovnakého ohrozenia oboch národov, ale tieto rozdiely, prirodzene s výnimkou politikov a značnej časti obyvateľov žijúcich na národnostne zmiešaných územiach, nevlývali na rozhodnutie väčšiny národa postaviť sa na odpor proti agresii a brániť vydobyté národné slobody. V tomto kontexte prebiehali intenzívne rokovania o slovenskej otázke, ktorej vyriešenie mohlo tiež výrazne vplývať na celkovú spoločenskú atmosféru.

* * *

Slovenská politická scéna, aj keď značne názorovo diferencovaná v procese stupňujúceho sa ohrozenia štátu plne rešpektovala, resp. verejne neustále deklarovala, že obrana republiky, posilnenie vnútornej sily a jednotného postupu je závislé – úzko späté s riešením slovenskej otázky. V roku 1938, výraznejšie ako predtým, aj keď kvalitatívne rozdielne, všetky politické subjekty vyjadrovali nespokojnosť s existujúcim stavom a žiadali zmenu v postavení Slovenska v štáte. Diapazón týchto návrhov a požiadaviek bol veľmi diferencovaný a vychádzal z myšlienky určitej decentralizácie až po budovanie štátnosti v rámci republiky. Pritom rozsah týchto požiadaviek priamo či nepriamo súvisel s postojom politických strán k uznaniu alebo popieraniu národnej samobytnosti. Z politických subjektov na Slovensku, okrem sociálnych demokratov a priamych odnoží českých strán (národní socialisti a pod.), ktoré presadzovali, aj keď už v opatrnejšie formulovaných vyhláseniach existenciu jednotného etnického československého národa, väčšina strán, hoci rozdielne, odmietala túto fikciu, trvala na samobytnosti slovenského národa a len do určitej miery bola ochotná akceptovať princíp politického československého národa. Pre slovenskú verejnosť a politické strany bolo charakteristické, že požiadavka budovania politického československého národa nenachádzala nejakú výraznejšiu rezonanciu, stála v úzadí a „Čechoslovák“ ako príslušník – občan štátu – sa na Slovensku nielen neakceptoval, ale ani neuznával, hoci M. Hodža hlásal teóriu slovenského a českého nacionalizmu, ktoré majú smerovať k syntéze „*politickému alebo štátnemu národu československému*“.⁴⁷ V procese bezprostredného ohrozenia republiky sa postoje k uvedeným problémom ďalej kryštalizovali. Rovnako nastával posun v postoji k požiadavke autonómie. Ak ešte začiatkom roka 1938 agrárci a komunisti odmietali autonómiu v poňatí nielen ľudovej strany, ale aj ako možnosť štátoprávneho usporiadania, v lete 1938 zmenili názor.⁴⁸ Pritom bol dosť podstatný rozdiel v tom, čo si jednotlivé subjekty predstavovali v prípade jej realizácie. Požiadavka autonómie prezen-

⁴⁷ ZUBEREC, V.: Čechoslovakizmus agrárnej strany na Slovensku v rokoch 1919-1938. In: Historický časopis 27, 1979, č. 4, s. 521. Toto označenie sa úplne nevžilo ani v celej ČSR. BROKLOVÁ, E.: Politicky nebo etnický národ. In: Český časopis Historický, 100, 2002, č. 2, s. 385. KOLLÁR, K.: Metamorfózy chápania nacionalizmu v diele Milana Hodžu. In: Filozofia, 50, 1995, č. 12, s. 726.

⁴⁸ J. Ursíny v prejave v poslaneckej snemovni 31. 3. 1938 tvrdil, že väčšina slovenského národa si legislatívnu autonómiu Slovenska nepraje. Neskôr v Slovenskom denníku 26. 8. 1938 sa už písalo: „*Nikto nás nepresvedčí, že v pojmu a obsahu autonómie sa už narušuje jednota a či dokonca ohrozuje suverenita štátu*“. Komunisti sa pozitívne k autonómii vyjadrili v Slovenských zvestiach 1. 6. 1938.

tovaná HSLS bez ohľadu na rozličné fázy vývoja musela v prípade dôslednej realizácie *Pittsburskej dohody* vyústiť do budovania slovenskej štátnosti a do prestavby štátu na nejaký model federácie. Ak odhliadneme od radikálnych projektov Vojtecha Tuku začiatkom 20. rokov, ktorých zmyslom bola de facto deštrukcia štátu a tým utváranie perspektívnych podmienok na pripojenie Slovenska k Maďarsku, nie veľmi jasných a jednoznačných cieľov autonómie forsírovanej HSLS a Slovenskou národnou stranou v 20. rokoch, začiatkom ďalšej dekády už ľudová strana nastoľuje federatívne usporiadanie štátu ako perspektívny cieľ autonomistického hnutia.⁴⁹ No súčasne pri rokovaniach o vstupe strany do vlády v rokoch 1936 a 1938 predkladala HSLS umiernené návrhy týkajúce sa často len rozšírenia právomoci krajiných orgánov. Výrazný obrat nastal koncom jari 1938, keď bol publikovaný projekt ľudovej strany z 5. júna 1938, ktorý jednoznačne požadoval zmenu štátu na federáciu⁵⁰ a tým aj budovanie slovenskej štátnosti v rámci republiky.

Požiadavka oficiálneho a formálneho uznania samobytnosti slovenského národa a s tým následne súvisiace riešenie slovenskej otázky v mimoriadne kritickom roku 1938 malo mať podľa predstaviteľov HSLS okrem vnútropolitických dôsledkov omnoho širší dosah. Akceptovanie týchto požiadaviek znamenalo deklarovanie vlastnej politickej identity, vlastného štátoprávneho postavenia, definovanie národnej územnej integrity, čím sa mali utvoriť podmienky, aby sa tieto skutočnosti rešpektovali, resp. brali do úvahy aj v prípade teritoriálnych zmien v stredoeurópskom priestore.⁵¹

Projekt ľudovej strany z júna 1938 politické strany, najmä české, všeobecne hodnotili ako radikálny a často aj ostrejšie, lebo jeho súčasťou bol „dualizmus“ a nielen preskupenie, ale priamo prevzatie politickej moci na Slovensku v prospech „jedinej reprezentantky slovenského národa“. Ostatné politické strany s výnimkou malej, ale de facto bezvýznamnej SNS však neponúkali, najmä po neúspechu Národnostného štatútu, žiaden alternatívny návrh, ktorý by riešil podstatné problémy, ale požadovali len určité administratívne, resp. decentralizačné zmeny.⁵² Aj dlhotrvajúce rokovania E. Beneša so zástupcami HSLS a jeho projekt o Úprave vzájomného pomeru vzťahov Čechov a Slovákov⁵³ z 22. septembra 1938 bol v podstate hľadaním kompromisu cestou určitého uspokojenia požiadaviek ľudovej strany. Jeho cieľom bolo získať ľudovú stranu do vlády, paralyzovať radikálne a posilniť umiernené krídlo strany. Návrh prezidenta bol však aj pre via-

⁴⁹ O alternatíve federálneho usporiadania štátu sa hovorilo na zjazde strany v Trenčíne roku 1932 a otvorene na VI. zjazde v Žiline v máji 1933. Archiwum Akt Nowych (AAN) Poselstwo RP w Pradze, č. 38. 1938. Bratislava 26. 5. 1938.

⁵⁰ Národohospodár Peter Zaťko spomína. Liptovský Mikuláš 1994, s. 53.

⁵¹ AAN, MSZ, CZ. F. 5596, č. 329 b/c. Praha 26. 3. 1938. W. Lacinski poľský konzul v Bratislave. ČAPLOVIC, M.: Tri dokumenty k slovensko-poľským vzťahom z jari 1938. In: Historický časopis 48, 2000, č. 2, s. 343, 346-347.

⁵² Napríklad na porade poslancov agrárnej strany v Bratislave 19. 7. 1938 sa prerokovali personálne otázky v centrálnych orgánoch, rozšírenie právomoci krajinského prezidenta, o zmene krajinského zastupiteľstva na snem, úprave jazykového zákona. Slovenský denník 21. 7. 1938. Poslanci a senátori sociálnej demokracie na porade v Prahe 11. 8. 1938 sa medzi iným uzniesli: „*Sme za rozumnú decentralizáciu štátnej správy... a za rozšírenie samosprávnych orgánov na demokratických základoch*“. ANM, I. Déer, kart. 9, č. 480.

⁵³ BENEŠ, E. Úvahy o slovanství. Praha 1947, s. 317 a n.; BYSTRICKÝ, V.: Eduard Beneš a Slovensko (1918-1938) In: Historický časopis 42, 1995, č. 2, s. 258 a n.; KVÁČEK, R.: Jednání o československý národnostní statut v roce 1938. In: Acta Universitatis Carolinae. Studia historica. Praha 1972, s. 119 a n.; BYSTRICKÝ, V.: Národnostný štatút a štátoprávne programy na Slovensku. In: Historický časopis, 40, 1992, č. 1, s. 52 a n.; GEBHART, J. – KUKLÍK, J.: Česká politika a zákon o autonomii Slovenska. In: České země a Československo v Evropě XIX. a XX. století. Ed. J. Dejmeck, J. Hanzal. Sborník prací k 65. narozeninám prof. Dr. Róberta Kvačka. Praha 1997, s. 361-363.

cerých politikov z koalíčných strán celkovo „neprijateľný“ najmä preto, že navrhol, aby 30 % úradníkov na Slovensku bolo „*natrvalo českých*“.⁵⁴ Na druhej strane záujem E. Beneša a jeho osobná angažovanosť pri vypracovaní návrhu v kritickom, napätom a vyčerpávajúcom období septembra 1938 svedčili o tom, že prezident si uvedomoval politický rozmer tohto problému.

Paralelne, ale zrejme v súvislosti s iniciatívou prezidenta otvoril slovenskú otázku na zasadnutí vlády 26. septembra 1938 aj novovymenovaný minister M. Černák. V svojom prvom a prakticky jedinom vystúpení v ministerskej rade požadoval, aby sa vláda a prezident uzniesli „*vyhovieť základným slovenským požiadavkám a odovzdali vedenie Slovenska osobám, ktorí sú (jeho) skutočnými reprezentantmi ako to uznávajú aj poslanci iných strán ako ľudovej*“. Tento návrh podporili aj ďalší dvaja slovenskí ministri I. Karvaš a V. Fajnor a súhlasili aj s požiadavkou, aby sa na druhý deň mohli stretnúť s E. Benešom.⁵⁵

Návrh prezidenta vplýval aj na aktivitu predstaviteľov politických strán na Slovensku, ktorí požadovali urýchlene celý problém uzavrieť. Pod vplyvom týchto iniciatív v posledných dňoch septembra si za rokovací stôl v Prahe spoločne sadli vedúci činitelia a reprezentanti všetkých politických strán zo Slovenska s vylúčením KSČ a Maďarskej zjednotenej strany. Išlo o stretnutie aké nemalo v minulosti obdobu. Spôsobilá to nielen napätá situácia, snaha rýchlo a definitívne vyriešiť tento problém, ale aj podmienka prezidenta, že najskôr sa musia dohodnúť predstavitelia slovenského politického života a potom dôjde k priamym rozhovorom s ním. Na základe telefonického pozvania M. Hodžu⁵⁶ prišli do Prahy slovenskí koalíční poslanci i poslanci ďalších strán. Na druhý deň sa oboznámili s návrhom prezidenta a 29. – 30. 9. 1938 sa konalo spoločné zasadanie so zástupcami ľudovej strany.

HSEŠ v lete deklarovala, že „*Pittsburská dohoda už nestačí*“ a jej klub poslancov a senátorov (19. 9. 1938) žiadal realizáciu návrhu z 5. júna 1938. Na druhej strane síce s výhradami, ale akceptovali návrh E. Beneša a chceli o ňom rokovať. Rozsah jej požiadaviek korešpondoval do značnej miery s meniacou sa vnútropolitickou a medzinárodnou situáciou, čo sa odrazilo aj na rokovaníach v Prahe. K. Sidor neskôr tvrdil, že zástupcovia strany „*sa museli veľmi premáhať aby vo svojom rokovaní ostali na tom podklade aký ustanovil svojim dvadsaťročným bojom Hlinka a ako to ustanovovala Pittsburská dohoda*“;⁵⁷ ale J. Tiso bol ústretovejší. Ak odhliadneme od sporov o detailoch, týkajúcich sa niektorých problémov, podstatné bolo, že zástupcovia ľudovej strany nepožadovali prijatie ich projektu z júna 1938 an block, ale po dlhých rokovaníach formuloval J. Tiso štyri podmienky novej dohody: zriadiť ministerstvo pre správu Slovenska, uzákoníť slovenčinu ako úradnú reč, potvrdiť primárne kompetencie snemu a vydať vyhlásenie politických strán o individualite slovenského národa.⁵⁸ Účastníci rokovaní, s výnimkou návrhu na zriadenie ministerstva pre správu Slovenska, ostatné tri body akceptovali, aj keď

⁵⁴ URSÍNÝ, J.: c. d., s. 17.

⁵⁵ M. Černák zdôrazňoval, že „*dohodou so Slováckmi sa vyrazí Nemecku z ruky veľká propagačná zbraň*“. SÚA, PMR, XVIII-4, 26. 9. 1938.

⁵⁶ Na rokovaníach 27. 9. 1938 sa zúčastnili: M. Hodža, I. Dérer, I. Markovič, E. B. Lukáč, J. Bečko, K. Rybárik, J. Liška, J. Pocisk, J. Paulíny-Tóth, J. Ursíny, L. Protuš. Neskôr rokovaní 29 a 30. 9. 1938 boli prítomní J. Tiso, K. Sidor, M. Sokol, J. Sivák, K. Mederly a ministri I. Karvaš a M. Černák. Účasť na jednotlivých zasadnutiach sa menila. J. Paulíny-Tóth tvrdí, že k stretnutiu došlo na základe pozvania J. Syrového. AUTGM, f. 38, V. Klecanda. TÓTH, J.P.: Ako došlo k 14. marcu. Pravdepodobne je, že koalíčných a ďalších účastníkov pozýval M. Hodža a zástupcov ľudovej strany J. Syrový.

⁵⁷ SIDOR, K.: c. d., s. 258.

⁵⁸ ANM, I. Dérer, kart. 8. Poznámky; ČARNOGURSKÝ, P. 6. október 1938. Bratislava 1993, s. 84.

o rozsahu kompetencií sa konkrétne nehovorilo. Na poludnie 30. septembra 1938 sa dozvedeli o mníchovskej dohode a jej prijatí vládou, rozišli sa na obed, no zástupcovia ľudovej strany sa na ďalšie rokovanie už nedostavili.

Charakteristickým pre prístup k riešeniu slovenskej otázky v období pred mníchovskou dohodou, ale zvlášť v septembri 1938, bolo úsilie partnerov či súperov dospieť k nejakému kompromisnému riešeniu. HSLS požadovala realizáciu svojho júnového projektu, zjavne využívala zložitú vnútropolitickú situáciu a ťažké medzinárodné postavenie republiky,⁵⁹ ale keď došlo ku konkrétnym rokovaniam všetci zúčastnení vrátane prezidenta, vlády a slovenských zástupcov politických strán ustupovali zo svojich „tvrdých“ postojov, o ktorých zmene pred pár mesiacmi, resp. týždňami nemienili ani diskutovať. Rodila sa kompromisná koncepcia s cieľom vyriešiť tento problém, konsolidovať vnútropolitickú situáciu a vyslať pozitívne signály do zahraničia. Mníchovská katastrofa však úplne zmenila situáciu a umožnila klásť ľudovej strane iné podmienky. Už 30. septembra 1938 zvolal J. Tiso do Žiliny na 5. – 6. októbra 1938 zasadnutie senátorov, poslancov, členov krajinského snemu a výkonného výboru, kde sa mali určiť smernice pre ďalší vývoj.

* * *

Rozhodnutie prijaté v Mníchove pôsobilo na slovenskú verejnosť deprimujúco, vyvolávalo pesimistické nálady, zvyšovalo obavy z budúceho vývoja a postavenia Slovenska. V žiadnom prípade však ani jeden politický subjekt či jednotlivci nemienili verejne protestovať, alebo dokonca organizovať protesty proti vláde za to, že prijala diktát štyroch veľmocí. Skleslú náladu a rezignáciu na druhej strane vyvažovala úľava, že nedošlo k ozbrojenému konfliktu, že sa podarilo zachrániť mier a domov sa vrátia mobilizovaní členovia rodín. V médiách a vo verejnosti vôbec sa okamžite začali hľadať odpovede na otázky kto je zodpovedný za vzniknutý stav a čo treba robiť.

Koaliční politici prostredníctvom tlače ponúkali, resp. vsugerovali verejnosti tézu, že hlavnú zodpovednosť za mníchovskú tragédiu nesú západní spojenci Československa, pričom hodnotenie pozícií Sovietskeho zväzu bolo menej kritické, resp. tento problém stál v úzadí. Bolesťtínske a emocionálne posudzovanie situácie vyúsťovalo do obvinení Francúzska a Veľkej Británie zo „zrady“, t. j. jednoznačné prenesenie zodpovednosti za celkový vývoj na vonkajšie faktory. Sprievodným javom tohto hodnotenia, ale aj priamym dôsledkom medzinárodného vývoja bolo narastanie pochybností o zmysle a účelnosti kolektívnej bezpečnosti, významu Spoločnosti národov pri zabezpečení mieru, ale aj schopnosti „demokracie“ čeliť nástupu fašistických, resp. totalitných štátov.⁶⁰ Táto časť slovenského politického spektra nikdy nestratila vieru v budúci demokratický vývoj vo svete,⁶¹ ale v danej situácii stratila dôveru k politike

⁵⁹ J. Tiso: „*Bol som presvedčený, že každú situáciu akákoľvek príde v prvom rade treba využiť na to aby sme dosiahli splnenie nášho programu*“. SNA, TnLud, kart. 44 s. 80, 7. 12. 1946.

⁶⁰ J. Lettrich písal: „*Kde sa ukázalo, že demokracia nestačí, že je slabá a poddajná tam ju nahradíme účinnejšími zariadeniami. Ak budú prekážať strany a jedinci bude sa musieť prejsť ponad nich*“. Slovenský denník 4. 10. 1938.

⁶¹ „*Mníchovská dohoda neznamená posledné slovo dejín vspravodlivej veci Československa. Dnes prišiel ich deň, ale v jeho súmraku už tušíme zore dňa iného, ktorý bude zase dňom našim a pre príchod nášho dňa už odteraz budeme pracovať*“. Slovenský denník 2. 10. 1938.

demokratických veľmocí. Musela akceptovať dominantné postavenie Nemecka v stredoeurópskom priestore a vychádzala z presvedčenia, že otázka teritoriálnych zmien nie je ešte uzavretá. Za aktuálny problém považovala ohrozenie územnej integrity Slovenskej krajiny a naďalej jednoznačne trvala na udržaní a zachovaní spoločného štátu. Sociálni demokrati a agrármici, v záujme realizácie týchto cieľov a stabilizácie politickej situácie ako najúčinnějšíeho prostriedku proti vonkajšiemu tlaku, ale aj s cieľom zachovať si aspoň časť mocenských pozícií, vychádzali z presvedčenia, že je nevyhnutné urýchlene a radikálne riešiť slovenskú otázku. Uvedomovali si zmenu svojich mocenských pozícií a boli ochotní akceptovať značnú časť požiadaviek ľudovej strany. Po uzavretí Žilinskej dohody 6. októbra 1938 a utvorení autonómnej vlády dokonca aj Ivan Dérer zdôrazňoval, že „*musíme poskytnúť všetci bez rozdielu pomoc a podporu novým zodpovedným činiteľom Slovenska, aby mohli dobre obhájiť záujmy Slovenska a republiky*“.⁶² No zakrátko svoj názor zmenil.

Rovnako a v mnohom aj aktívnejšie vystupovali agrármici. M. Hodža neustále opakoval, že vzhľadom na kritickú medzinárodnú situáciu sa treba dohodnúť s ľudovou stranou prakticky za každú cenu, aby sa vnútropolitické problémy nemohli zneužiť na vonkajší zásah. O politickej neistote a nervozite v radoch agrármikov svedčí aj fakt, že M. Hodža požiadal poslancov Jána Lichnera, Pavla Teplanského a národohospodára Petra Zaťku, aby nielen išli na pripravované zasadnutie HSLS do Žiliny, ale aby sa rozhodne dohodli. Agrármici mali priamo záujem na tom, aby HSLS participovala na moci a tým prevzala časť alebo rozhodujúci podiel zodpovednosti za prípadné územné korektúry. Pritom neprikladali podstatný význam vnútropolitickým zmenám, nakoľko vychádzali z názoru, že ak sa republika udrží, po čase sa ľudová strana skompromituje, lebo nedokáže vyriešiť vnútropolitické a hospodárske problémy a tým dôjde aj k zmene režimu.⁶³ Navyše agrármici začali mať vážne vnútrostranícke problémy. Začiatkom októbra došlo v strane k „vzbure“ mladej generácie zoskupenej okolo periodika *Zem* – „zemisti“, ktorá nastolila požiadavku kádrových zmien vo vedení strany.⁶⁴ V čase ideologického rozvratu, vnútrostraníckych zápasov, oslabovania kontaktov a dôvery medzi bývalými koalíčnými spojencami – agrárnikmi a sociálnymi demokratmi – táto časť politického spektra pociťovala, že mníchovský diktát spôsobil nielen významné zmeny vo vnútropolitickom vývoji štátu a v jeho medzinárodnom postavení, ale znamenal aj oslabenie ich mocenských pozícií. Preto sa celkom prirodzene vynorila otázka ich podielu a zodpovednosti za práve prebiehajúcu katastrofu, čo oslabovalo aktivitu týchto strán, ale aj možnosť vplývať na prebiehajúce politické procesy. Navyše tieto strany neboli schopné prekonať zaužívané stereotypy a v kardinálnej otázke dňa – postavenie Slovenska v štáte – neprišli s novými návrhmi, ale len upravovali svoje pôvodné predstavy. Inovovaný projekt prezidenta, ktorý priniesol do Bratislavy I. Dérer, sa nestal ani predmetom rokovania. Upravený návrh M. Hodžu predstaviteľa agrármikov posúdili ako „nedostatočný“, takže už pred priamymi kontaktmi s ľudovou stranou sa utváralo ovzdušie, že prípadné rozhovory sa budú musieť viesť

⁶² ANM, I. Dérer, kart. 10, č. 499. Smernice našej politiky na Slovensku. Publikované: Robotnícke noviny 11. 10. 1938.; Dérer, I. Slovenský vývoj a ľudácka zrada. Praha 1946, s. 305.; I. Dérer ďalej písal: „*Nesmieme podniknúť nič čo by oslabilo ich pozície (t.j. vlády – V.B.) v dobe keď jednájú o docielení dobrých hraníc nášho spoločného života*“

⁶³ ANM, M. Hodža, kart. 12. Správa J. Lichnera pre ministerskú radu. Londýn 1940.; Národohospodár Peter Zaťko spomína, c. d., s 60-61.

⁶⁴ SNA, TnLud, kart. 7, s. 464-473. Manifest Župnej jednoty slovenského roľníckeho dorastu a predstaviteľov „Zemistov“. Bratislava 7.- 8. 10 1938.

na základe jej projektu z júna 1938. Z obáv pred rozbitím, resp. oslabením štátu, v úsilí stabilizovať vnútropolitickú situáciu a najmä zo strachu pred zahraničnou intervenciou, resp. spoločného postupu HSLS s Poľskom,⁶⁵ chceli rýchlo, aj za cenu ústupkov, riešiť danú situáciu.

HSLS pri posudzovaní mníchovskej dohody vychádzala z hodnotenia, že diktát veľmoci zachránil mier v Európe. Jej dôsledky nevzťahovala na celý štát, ale výlučne na „český národ“, hoci bolo verejne známe, čo publikovala aj tlač HSLS, že na základe dodatku mníchovskej dohody sa má riešiť aj otázka maďarskej menšiny na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. Naďalej a v oveľa otvorenejšej forme sa diferencoval pohľad na jednotlivé územné národné celky republiky aj v dôsledku toho, že na rozdiel od českých krajín, kde v súvislosti s realizovaním uznesenia mníchovskej dohody bola napätá vnútropolitická situácia, na Slovensku, naopak, došlo k dočasnému a čiastočnému upokojeniu.⁶⁶

Ludová strana začala v oveľa väčšej miere presadzovať tézu, že v dôsledku medzinárodnej degradácie Československa nemôže pražská vláda eliminovať prípadný očakávaný tlak z Maďarska a je nevyhnutné, aby slovenskí politici (HSLS) aktívne vstúpili do rokovaní s prípadnými partnermi – hlavne s Poľskom a perspektívne s Nemeckom.⁶⁷ Z hľadiska týchto aspektov sa zodpovednosť za územné oklieštenie republiky neprenášala na veľmoci, neforsirovala sa „zrada“ západných veľmocí, ale vyzdvihovala sa neúspešnosť, „krach“ celkovej zahraničnej politiky, jej „favicová“ orientácia a predovšetkým sa kritizovali E. Beneš a Kamil Krofta. Cieľavedome sa utváral obraz o neúspechu a neschopnosti vládnej politiky a nastoľovala sa požiadavka, že „*centralistickí politici musia zmiznúť v priepadlisku*“,⁶⁸ pretože za daný stav nesú zodpovednosť. Zároveň sa podsúvala myšlienka správnosti, koncepcionality a perspektívnosti politiky ľudovej strany, ktorá jediná je schopná danú situáciu riešiť a zabezpečiť pozitívny vývoj národa. Podtónom tejto výrazne ideologicky podfarbenej propagandy bolo utvárať dojem, že HSLS správne hodnotila medzinárodný vývoj, udalosti spojené s mníchovskou dohodou potvrdili realnosť jej zahraničnopolitických predstáv, z čoho sa vyvodzovala požiadavka aktívne vplývať na túto časť činnosti štátu. Utvárala sa ilúzia, že hoci „*teraz je rad na nás*“, situácia Slovenska je iná, pretože je rozdiel medzi postavením českého a slovenského národa. „*My sme si vedeli získať nielen sympatie našich Maďarov a Nemcov, ale aj celého sveta.*“⁶⁹ Za rozhodujúce sa považovalo zabezpečenie „*bezvýhradnej vlády Slovákov nad Slovenskou krajinou*“, t. j. okamžité uchopenie moci ľudovou stranou, aby sa aj takto mohla stať v určitom zmysle slova partnerom pre zahraničie. V celkovom pôsobení, v médiách alebo politických postojoch sa preto na prvé miesto kládlo vyriešenie slovenskej otázky v zmysle *Pittsburskej dohody*, júnového návrhu strany, resp. len vo všeobecnej rovine štátoprávnej prestavby, pretože vznikla vhodná príležitosť „*pre realizovanie nášho politického programu...*“⁷⁰ Ďaleko menej sa pertraktovali problémy

⁶⁵ Na základe telefonátu I. Karvaša z 2. 10. 1938 žiadalo Prezídium Krajského úradu viacerých okresných náčelníkov o potvrdenie správy či sa na Slovensku „*zosilňuje protičeská propaganda v prospech Poľska*“. Až na dva prípady bola odpoveď negatívna. SNA, kart. 265, č. 62138.

⁶⁶ HOENSCH, K., J.: c. d., s. 63.; K. Sidor písal po odchode z Prahy: „*Lúčime sa od týchto smutných a pokorených ľudí, vidíme ich zvesené hlavy a tklivé pohľady...Sklamani, opustení, zradení....Ideme domov na naše Slovensko. Ideme do boja aby Slovák v svojej krajine nebol pokorený, opustený a zradený*“. Slovák 2. 10. 1938.

⁶⁷ ČARNOGŮRSKÝ, P.: 6. október 1938, s.74-75.

⁶⁸ Slovák 5. a 6. 10. 1938

⁶⁹ Slovenská pravda 4. 10. 1938.

⁷⁰ MURÍN, K.: Spomienky a svedectvo. Trenčín 1991, s. 394. Text J. Tisa z 30. 5. 1945.

spojené s hrozbou ohrozenia územnej integrity Slovenska. V minulosti vyzdvihovaná téza, že keď my Slováci (HSLŠ) budeme mať moc v rukách nedôjde k vzniku nepokojov a konfliktov s menšinami vyúsťovalo v novej situácii do predstavy o dobrých vzťahoch s Poľskom a tiež nie najhorších vzťahoch s maďarskými politickými predstaviteľmi.⁷¹ Na politickú atmosféru mala pôsobiť aj demisia ministra M. Černáka 4. októbra 1938, ktorú avizoval K. Sidor poľským diplomatom už koncom septembra a ktorá sa zrejme uskutočnila po dohode s ním a Alexandrom Machom.

V období po mníchovskej dohode sebedôverie HSLŠ vzrástlo a strana chcela čeliť revizionistickým požiadavkám susedov propagáciou národnej samostatnosti a pretvorením republiky na federáciu.⁷² Jej sebaistota narastala aj pod vplyvom ústretovosti či ústupčivosti prezidenta, vlády a politických subjektov na Slovensku a v Čechách. V dôsledku tohto vývoja sa presadzoval v umiernenom krídle strany názor, že bude môcť presadiť svoje požiadavky politickým tlakom – rokováním bez použitia ostrých konfrontačných postupov.

Začiatkom októbra sa tlak na vyriešenie slovenskej otázky stupňoval. Okrem oslabenia pozícií prezidenta, vlády a vládnučích strán začal pôsobiť nový – medzinárodný faktor. Spojenci ČSR v Malej dohode Rumunsko a Juhoslávia v záujme predpokladanej vnútornej konsolidácie republiky žiadali vládu, aby Slovensku poskytla autonómiu.⁷³ Súčasne prichádzali podnety aj z armády – generál V. B. Luža. Pod vplyvom týchto okolností sa zintenzívnili pokusy nájsť rýchle a prijateľné riešenie. E. Beneš a J. Syrový sa v podstate zhodovali na nevyhnutnosti ústupkov HSLŠ, aj keď zrejme bez vzájomných konzultácií videli možnosť dohody na základe štyroch požiadaviek prednesených J. Tisom na poradách v Prahe 29. a 30. septembra 1938. Túto skutočnosť potvrdzuje z príkazu prezidenta pripravený list J. Schieszla J. Tisovi,⁷⁴ ako aj uznesenie vlády z 3. októbra 1938, v ktorom poverila troch slovenských ministrov, aby na druhý deň „v presnej formulácii predložili predsedovi vlády návrh na úpravu štátnej správy na Slovensku“ v zmysle požiadaviek J. Tisa. V snahe vyriešiť situáciu prevzala iniciatívu vláda, ale slovenskí ministri až na jeden bod nespĺnili uznesenie kabinetu. M. Černák začal vystupovať s ultimátnymi požiadavkami a 4. októbra 1938 podal demisiu. Napokon už dlhšie pripravovanú demisiu podali všetci členovia vlády. Nový kabinet J. Syrového pokračoval v riešení slovenskej otázky hneď po svojom menovaní na základe predchádzajúcej koncepcie a 5. októbra 1938 po 13 hodinách vyslovil súhlas s vydaním zákona, ktorým sa uznala samostatnosť existencie českého a slovenského národa, český a slovenský jazyk sa stali štátnymi jazykmi, prijala sa zásada zmeny tých kompetencií krajinských snemov, ktoré by neporušovali jednotu štátu a kabinet vyslovil súhlas so zriadením ministerstva pre správu Slovenska,⁷⁵ t. j. akceptovali sa podmienky prednesené za HSLŠ J. Tisom. Vláda v prípade komplikácií ešte uvažovala o možnosti poslať I. Karvaša do Žiliny, resp. o alternatíve rozpustiť parlament a politické strany. Pre atmosféru tohto obdobia, pozície vlády, vplyvu HSLŠ a obáv pred zostrením vnútropolitckej situácie však bolo charakteristické, že o pár hodín neskôr, na večernom zasadnutí vlády (17,45 – 21 hod.), sa po Karva-

⁷¹ ČARNOGURSKÝ, P.: 6. október 1938, s. 74.

⁷² HOENSCH, K., J.: c., d., s. 63.

⁷³ Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. II. zv. Bratislava 1998, s. 180.

⁷⁴ DEÁK, L.: Medzinárodný aspekt vyhlásenia autonómie Slovenska 6. 10. 1938. In: Žilina v slovenských dejinách. Žilina 2001, s. 109-110.

⁷⁵ SÚA, PMR, kart. 4143. Zasadnutie vlády 3., 4., a 5. 10. 1938.

šovom vystúpení prijalo rozhodnutie rokovať s HSLŠ už na základe jej júnového návrhu. Premiér J. Syrový v týchto súvislostiach vyslovil myšlienku, že k podobnej úprave pomerov kakým dôjde na Slovensku príde aj v Čechách a zemi Moravskosliezskej. Celkovú atmosféru ovplyvnila aj abdikácia prezidenta E. Beneša, ktorú viacerí predstavitelia HSLŠ privítali a videli v nej ďalšie oslabenie svojich protivníkov. Vláda takto schválila princípy dohody o štátoprávnom postavení Slovenska cestou zmeny ústavnej listiny skôr ako sa na nich dohodli agrárci s ľudovou stranou v Žiline. Celá otázka sa uzavrela ešte v ten večer, keď J. Syrový telefonicky informoval J. Tisu o uznesení vlády.⁷⁶ Predstavitelia HSLŠ už neboli ochotní zľaviť zo svojich požiadaviek a agrárci museli daný fakt akceptovať. Žilinskú dohodu tak schválili zástupcovia časti slovenských politických subjektov s vylúčením sociálnych demokratov a komunistov už večer 5. októbra 1938 s tým, že jej podpis sa odsunul na druhý deň po schválení výkonným výborom HSLŠ. Typický kolorit týchto rokovaní dokrešľuje fakt, že 6. októbra 1938 o štvrtej hodine ráno predseda poslaneckej snemovne Jan Malypetr a predseda senátu František Soukup za účasti predsedov a zástupcov českých politických strán Rudolfa Berana, Antonína Hampla, Emila Frankeho, Jana Šrámka a Františka Hodáča vzali na vedomie rozhodnutie vlády. Česká politická reprezentácia s výnimkou KSC súhlasila s tým, že štátoprávna prestavba republiky sa uskutoční na základe júnového návrhu HSLŠ.

Agrárci a sociálni demokrati v procese definitívneho riešenia slovenskej otázky hrali úlohu akýchsi aktívnych štatistov. M. Hodža prerábal a dopĺňal svoj pôvodný návrh, rovnako I. Dérer upravoval návrh prezidenta. 4. októbra 1938 v Bratislave rokovali predstavitelia rôznych strán, poslanec Pavol Teplanský cestoval do Bánoviec za J. Tisom, agrárci, ktorí prišli do Žiliny, sa telefonicky radili s J. Syrovým, R. Beranom, M. Hodžom. Pri každých rokovaníach však ustupovali a postupne akceptovali, resp. museli akceptovať požiadavky HSLŠ. Tlak vyvíjaný z Prahy uzavrieť čo najskôr dohodu s ľudovou stranou bol silný, sami agrárci i sociálni demokrati boli presvedčení o nevyhnutnosti takejto dohody a v mnohom sa vzdávali svojich predchádzajúcich predstáv, politicky ustupovali až do takej miery, že nedokázali prakticky obhájiť takmer nič na čom predtým striktnie trvali. Výnimkou bola otázka štátoprávneho usporiadania, keď Ján Ursíny v prijatom Vyhlásení, t. j. v Žilinskej dohode presadil zásadu: „*Ústavným prijatím tohto návrhu bude štátoprávne postavenie Slovenska definitívne vyriešené.*“⁷⁷

Výsledkom žilinských rokovaní bolo prijatie troch dohôd; spomínaného Vyhlásenia, v ktorom sa akceptovalo vydanie ústavného zákona o autonómii Slovenskej krajiny na základe júnového návrhu HSLŠ, prijatie Manifestu slovenského národa a Návrh zákona o decentralizácii vládnej moci.

Kontroverzným dokumentom bol Manifest už len tým, že ho vydala strana v mene národa a sama sa v ňom deklarovala ako právoplatná predstaviteľka slovenského národa. V dokumente sa na jednej strane, odvolávajúc sa na samourčovacie právo národa, požadovalo prevzatie výkonnej a zákonodarnej moci na Slovensku Slovákmi, medzinárodné garancie slovenskej národnej jednoty, ale súčasne sa tvrdilo: „*Sme za mierové riešenie sporných problémov v duchu Mnichovskej dohody*“ a zdôrazňovala sa orientácia na spoluprácu s totalitnými a autoritatívnymi

⁷⁶ Národohospodár Peter Zat'ko spomína, s.63.

⁷⁷ URSÍNY,J.: c., d., s.19.

štátmi.⁷⁸ V tomto kontexte je zaujímavé, že tlač ľudovej strany Vyhlásenie, t. j. Žilinskú dohodu nepublikovala.

Konkrétnymi dôsledkami vyriešenia slovenskej otázky v zmysle Žilinskej dohody bolo poverenie J. Tisa ministrom pre správu Slovenska (6. 10. 1938) a na druhý deň predsedom autonómnej vlády a následné utvorenie autonómnej vlády Slovenskej krajiny. Pri návšteve ministrov autonómnej vlády v Prahe sa v parlamente stretli zástupcovia českých politických strán so zástupcami HSLS a autonómnej vlády a vydali vyhlásenie, že jeho účastníci „*si osvojili návrh HSLS na vydanie Ústavného zákona o autonómii Slovenska*“ podľa júnového projektu. Zákon vstúpil do platnosti 22. novembra 1938.⁷⁹

V rámci Žilinskej dohody a prijatého ústavného zákona presadila HSLS svoju predstavu riešenia slovenskej otázky, čo v prvom rade vyústilo do preskupenia moci v prospech ľudovej strany. Súčasne začalo dochádzať aj k zmene politického systému charakterizovaného odbúraním demokratických práv a slobôd a budovaním autoritatívneho režimu.

Z hľadiska štátoprávneho usporiadania malo prijatie ústavného zákona za dôsledok predstavu štátu na asymetrický model federácie. Znamenalo začiatok budovania slovenskej štátnosti v rámci Republiky Česko-Slovenskej. Súčasne sa v súvislosti s novou situáciou objavila myšlienka perspektívneho samostatného štátu čo „*predstavovalo novum v celom dovtedajšom slovenskom ideovom vyvoji*“.⁸⁰ Radikálne krídlo HSLS pritom dúfalo, že vyhlásením samostatnosti pod nemeckou alebo poľskou ochranou sa budú môcť vyhnúť záväzkom vyplývajúcim z dodatku mníchovskej dohody týkajúcich sa územných korektúr v prospech Maďarska.⁸¹ V období po mníchovskej dohode si však nemohli dovoliť riskovať takýto krok z obáv pred reakciou susedných štátov, nedostatočnej podpory ich politických ambícií zo strany verejnosti a z obáv, že vzniknuté politické konflikty by Budapešť využila. Súčasne na Slovensku bola dislokovaná početná československá armáda, ktorú Hlavné veliteľstvo, vzhľadom na konflikty na hraniciach s Maďarskom a Poľskom a územné požiadavky Budapešti, posilnilo premiestnením vyšších jednotiek a časti letectva z Čiech a Moravy na Slovensko. Na rozdiel od českých krajín sa nezačala na Slovensku ani demobilizácia armády.⁸²

Počas celého obdobia existencie spoločnej republiky, najmä však koncom 30. rokov takmer všetky politické subjekty na Slovensku tvrdili, že vyriešením, (zmenou) postavenia Slovenska v štáte dôjde k zlepšeniu česko-slovenských vzťahov. Keď sa tak stalo, očakávaný výsledok sa nedostavil. Žilinskú dohodu a ústavný zákon o autonómii Slovenskej krajiny privítala značná časť obyvateľstva s nadšením, uspokojením a očakávaním, hoci existovali aj obavy z budúcnosti. V českej verejnosti a médiách sa objavovalo nielen „*triezvejšie hodnotenie*“, ale postupne narastali aj výhrady a obavy. Jedným z dôsledkov vývoja bolo, že česká verejnosť začala sledovať pomery na Slovensku s oveľa väčšou pozornosťou, lebo si uvedomovala, že „*sa netýkajú len Slovenska ale celého štátu*“.⁸³ Pesimistický pohľad sa prehĺbil najmä v súvislosti s po-

⁷⁸ Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II., s. 180.

⁷⁹ GEBHART, J. – KUKLÍK, J.: c. d., s. 371. Vyhlásenie z 8. 10. 1938.

⁸⁰ ŠOLC, J.: c. d., s. 75.

⁸¹ HOENSCH, K.J.: c. d., s. 63.

⁸² ČAPLOVIČ, M.: c. d., s. 105. Na Slovensku a Podkarpatskej Rusi bola dislokovaná III. Armáda v počte 117228 vojakov a dôstojníkov.

⁸³ GEBHART, J. – KUKLÍK, J.: c. d., s. 376-379.

stojom k Čechom na Slovensku,⁸⁴ narastaním rozporov medzi autonómnu a ústrednu vládou a separatistickými tendenciami radikálneho krídla HSLS. Možno len súhlasiť s názorom, že „*sotva bol niekedy pomer oboch národov naplnený takým odcudzením ako v tomto čase*“.⁸⁵

2004

⁸⁴ ČARNOGURSKÝ, P.: 6. október 1938, s. 129.; MEDRICKÝ, G.: Minister spomína. Bratislava 1993, s. 26.

⁸⁵ ŠOLC, J.: c. d. , s.75.

Vystahovanie českých štátnych zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938-1939¹.

Slovenský národ vstupoval do ČSR silne handicapovaný nedostatkom národne uvedomelej inteligencie. Proces maďarizácie ovplyvnil znižovanie časti slovenskej inteligencie, ktorá v snahe nájsť uplatnenie a z ďalších príčin podliehala maďarizačnému tlaku. Po prevrate r. 1918 veľká časť tejto inteligencie odmietla sa zapojiť do budovania nového štátu a v mnohých prípadoch zo Slovenska emigrovala.

Všetky tieto a ďalšie príčiny spôsobili, že pri preberaní politickej moci na Slovensku sa pociťoval akútny nedostatok národne uvedomelej a schopnej inteligencie.² V danej situácii sa považovalo za jedine reálne východisko riešiť daný stav pomocou príchodu českých odborníkov a inteligencie na Slovensko. Túto myšlienku podporovali všetky politické smery na Slovensku. Prítom najdôležitejšie oblasti, v ktorých bolo nutné akútne riešiť situáciu, bolo budovanie štátnej správy, súdnictva, armády, pôšt, zdravotníctva, železníc, policajných jednotiek, ale najmä školstva. Do týchto oblastí smeroval predovšetkým príliv českej inteligencie, úradníkov a zamestnancov. Pred rokom 1918 žilo na Slovensku 7468 Čechov, roku 1921 dosiahol ich počet 71 733, roku 1930 120 926, t. j. 3,27% obyvateľov Slovenska a koncom roka 1938 bolo na Slovensku 93 143 českých občanov, t. j. 3,4% obyvateľstva Slovenska.³ Na základe výsledkov sčítania ľudu z 1. 12. 1930 pracovalo v štátnej správe na Slovensku 23 556 českých úradníkov, zriadencov a robotníkov. Z toho najviac v súdnictve a štátnej správe 9814 (9046 Slovákov) v rezorte železníc 5247 (18 157 Slovákov) v školstve 2399 (7122 Slovákov), vojenských gážístov z povolania 4115 (523 Slovákov) a v poštovej službe 1981 (4328 Slovákov).⁴ K 1. 10. 1938 bolo zamestnaných v hraniciach neskoršej Slovenskej republiky v štátnej správe 20 541 českých zamestnancov. Na ministerstve vnútra ich pracovalo 4384, financií 3747, v rezorte železníc 5024, v školstve 3200, v doprave a na poštách 1835 a pod.⁵ Mnohí Česi sa na Slovensku uplatnili v sú-

¹ Referát bol prednesený na konferencii Heimat und Exil II. v Bad Wiesse 19.-21. 11. 1993 usporiadanom Collegium Carolinum. So súhlasom usporiadateľov sa publikuje doplnená a prepracovaná verzia.

² Významný slovenský národohospodár P. Zaťko písal, že po r. 1918 bolo len niekoľko stovák slovenskej inteligencie „a ani pri veľmi benevolentnom posudzovaní by hádam nebolo možné tvrdiť, že jej počet prekročil číslo tisíc“. Národohospodár Peter Zaťko spomína. Liptovský Mikuláš 1994, s. 22; Napr. počet profesorov potrebných pre gymnáziá a reálky sa odhadoval na 500 kvalifikovaných osôb a k dispozícii bolo 20 po slovensky hovoriacich profesorov. PEROUTKA, F.: Budovanie štátu. II. Praha 1991, s. 783.

³ Slovenský národný archív (SNA) Úrad predsedníctva vlády (ÚPV), kart. 1. Podľa oficiálneho materiálu pripraveného r. 1939 pre zahraničie bolo k 31. 12. 1938 na Slovensku 2 656 501 obyvateľov. Českej štátnej príslušnosti bolo 93 143, t. j. 3,49% (z Čiech 51 636, 1,93%; z Moravy 41 507, 1,56%). Iné pramene, napr. Národné noviny, 19. 1. 1939, resp. SIDOR, K.: Slovenská politika na pôde pražského snemu 1918-1938. 2. Bratislava 1943, s. 304 uvádzajú celkový počet obyvateľov 2 709 000 a z toho českých štátnych príslušníkov 93 688 (3,46%). Podľa krajinárskeho súpisu sa k 31. 12. 1938 hlásilo k českej národnosti 77 488 osôb. HROMÁDKA, J.: Všeobecný zemepis Slovenska. In: Slovenská vlastiveda. Bratislava 1943, s. 114. Rozdiel zrejme vyplýva z toho, že oficiálne úrady považovali za rozhodujúce miesto narodenia a domovskú príslušnosť a v druhom prípade bol volený subjektívny prístup, t. j. kto sa hlásil k českej národnosti. RYCHLÍK, J.: Češi a Slováci ve 20. století. Bratislava 1997, s. 9, 192. BOHÁČ, A.: Češi na Slovensku. Štatistický obzor, 16, 1935, s. 183 a n. JOHNSON, O. V.: Slovakia 1918-1938. New York 1985, s. 81.

⁴ Archív Ústavu T. G. Masaryka. F. Slovensko, kart. 1. Výsledky sčítania ľudu na Slovensku 1. 12. 1930.

⁵ ČULEN, K. Češi a Slováci v štátnych službách ČSR. Bratislava 1944, s. 19. Podľa K. Čulena „do 31. 10. 1943 odišlo z nich domov 19 367“. ŠISLER, S. Odchod českých štátných zamestnancov ze Slovenska v letech 1938-1945. In: Český lid, 76, 1989, č. 4, s. 234, 238.

kromnom podnikaní, bankovníctve, v slobodných povolaniach a pod., takže ich celkový počet sa r. 1938 odhadoval na 36 000 zamestnaných občanov,⁶ čo by v podstate zodpovedalo výsledkom sčítania ľudu k 31. 12. 1938.

Pôsobenie českých štátnych zamestancov, inteligencie, podnikateľov a pod. na Slovensku napomáhalo konsolidáciu politických pomerov po skončení prvej svetovej vojny a najmä v procese začlenenia Slovenska do nového štátneho útvaru. Zložitý a náročný proces vojenskej, hospodárskej, politickej a kultúrnej transformácie, ktorou Slovensko a slovenská spoločnosť prechádzali, sa mohol tak rýchle a úspešne uskutočniť aj vďaka vonkajšej odbornej pomoci.⁷ Celkovú úspešnosť tohto zložitého procesu potvrdzovalo rýchle narastanie národného povedomia, národnej hrdosti a ambícií. Súčasne dochádzalo k nárastu stredne odborných kádrov, vysokoškolských poslucháčov, absolventov vysokých škôl a razantnému nástupu týchto vzdelancov do politického, hospodárskeho a kultúrneho života. Slovenská spoločnosť pomerne rýchlo a úspešne dokázala nahradiť neobyčajné straty, ktoré jej spôsobil odchod vysokokvalifikovaných odborníkov a štátnych zamestnancov zo Slovenska po roku 1918. Na celkovom tomto procese, ako aj konsolidácii povojnového života, rýchlo a všestrannom kultúrnom rozvoji mali významný podiel aj českí štátni zamestnanci a odborníci, ktorých s týmto cieľom na Slovensko pozývali, resp. vysielali.

Pôsobenie českých zamestnancov a inteligencie na Slovensku v podstate priamo automaticky vyvolávalo aj komplikácie rôzneho druhu. Odlišnosť historického vývoja, národných tradícií a pod. spôsobovala, že na politickom, kultúrnom, spoločenskom a náboženskom poli dochádzalo ku konfliktom. Českí občania prinášali do provincionálnych, konzervatívne religióznych pomerov na Slovensku pokrokárske ateistické myšlienky, nové spôsoby života, „mravný rozklad“, pričom sa tieto tendencie vnášali do slovenského prostredia bez znalosti miestnych podmienok.⁸ Navyše mnohokrát úplná neznalosť slovenských pomerov, prejavy kultúrnej nadradenosti a supremácie boli častou príčinou miestnych konfliktov. Tiež nie všetci pedagogickí pracovníci spĺňali kritériá, ktoré toto povolanie vyžaduje a na Slovensko, aj keď väčšina prichádzala s idealistickým zanietením, časť prišla za zárobkom, dopúšťali sa rôznych priestupkov a niektorí z nich sa museli preto vrátiť späť do Čiech.⁹ Mnohí z radov českej inteligencie sa nedokázali prispôsobiť novému prostrediu, vyvíjali veľkú pozitívnu aktivitu, ale chýbala im taktnosť,¹⁰ prejavujúca sa napr. v tom, že často nejavili ani snahu osvojiť si a používať v pedagogickom procese slovenský jazyk. Česká inteligencia a vôbec Česi prichádzajúci na Slovensko sa stali propagátormi a zástancami myšlienok československej národnej jednoty. Tým účinkovanie mnohých z nich dostávalo jednoznačne politicke zafarbenie. Súčasne v dôsledku týchto politických fikcií sa dostávali do konfliktu s miestnym prostredím, ale predovšetkým a hlavne s autonomisticky orientovaným členstvom Hlinkovej slovenskej ľudovej strany a stávali sa predmetom jej útokov.

⁶ Venkov, 15. 12. 1938.

⁷ Napr. roku 1918 tvoril 90% zamestnancov železníc a pôšt na Slovensku maďarský personál, ktorý po vzniku republiky odišiel, resp. po protištátnych štrajkoch r. 1919 bol prepustený. Na ich miesto, často aj z treštu a donútenia museli prísť českí zamestnanci. V júni 1919 ich pracovalo na Slovensku vyše 7000 a spolu so slovenskými ich bolo 10 785. Hoci neskôr značná časť sa vrátila, mnohí z nich sa trvalo usadili na Slovensku. ĎURECHOVÁ, M. Vývoj dopravy na Slovensku v medzivojnovom období 1918-1938. Dizertačná práca. Bratislava 1993, s. 131, 135.

⁸ Venkov, 21. 11. 1938; Brázda, 9. 12. 1938.

⁹ MAGDOLENOVÁ, A. Slovenské školstvo v prvých poprevratových rokoch. Historický časopis, 29, 1981, č. 4, s. 486-487; JOHNSON, O. V. c. d., s. 121, 176, 223 a n.

¹⁰ KENNAN, G. From Prague after Munich. Diplomatic Papers 1938-1940. New Jersey 1968, s. 14.

Vznik ČSR utvoril priaznivé možnosti pre nárast slovenskej inteligencie. V mnohom smere sa o to pričínili aj českí pedagógovia, ktorí pomohli veľmi rýchle zabezpečiť fungovanie gymnázií, odborných škôl ale aj Univerzity Komenského v Bratislave.¹¹ V dôsledku týchto podmienok postupne vyrastala mladá slovenská inteligencia, ktorá sa stala zo dňa na deň konkurentom českým úradníkom, železničiarom, učiteľom a profesorom na Slovensku. Vznikol konflikt záujmov, pretože noví, mladí ambiciózni absolventi škôl nemohli nájsť uplatnenie. V týchto podmienkach, ale najmä v 30. rokoch, vyvolával ďalší príchod českých štátnych zamestnancov na Slovensko priamo konfliktné situácie a zostroval politické napätie. Politické strany, najmä národní socialisti a sociálni demokrati využívali svoje mocenské pozície vo vláдах republiky a umiestňovali na Slovensko svojich politických prívržencov. Často išlo o menej kvalifikované sily, ktoré vysokí štátni úradníci mocensky presadili na Slovensko.¹² Takto sa otázka pôsobenia českých štátnych zamestnancov na Slovensku neposudzovala z odborných hľadísk, ale mnohokrát z politických kritérií. Pritom volanie, „aby sa ďalší umelý príliv ľudí spoza Moravy rázne zastavil“,¹³ zostávalo bez ohlasu. Otázka pôsobenia českých zamestnancov na Slovensku, ich nahradenie Slováckmi vyúsťujúce v požiadavku „vládnime si sami“ bola permanentne predmetom ostrých politických súbojov a vyvolávania napätia v rámci česko-slovenských vzťahov. Politické strany na Slovensku vrátane koalíčných strán, aj keď mali výhrady voči existujúcemu stavu, nedokázali ho podstatnejšie ovplyvniť a už vôbec nie zmeniť.

Protikladom otázky postavenia Čechov na Slovensku bol podiel Slovákov na moci, t. j. ich spoluúčasť na riadení štátu a v administratívnom aparáte ústredných orgánov. Z objektívnych príčin nemohol v povojnových rokoch dosiahnuť podiel Slovákov v ústredných orgánoch počet, ktorý by zodpovedal pomernému zastúpeniu.¹⁴ K tvorbe najvyšších orgánov, k budovaniu zahraničnej služby, armády a pod. dochádzalo v období, keď nebolo možné zabezpečiť dostatočný počet Slovákov v týchto úradoch. Na druhej strane slovenská politická reprezentácia napriek tomu, že v programoch niektorých politických strán sa nastoľovala požiadavka pomerného zastúpenia¹⁵ tento nárok nedokázala fixovať nejakou dohodou alebo inou právnou formou. V priebehu dvadsiatich rokov, keď bol nedostatok slovenskej inteligencie obsadili takmer všetky miesta v ústredných administratívnych orgánoch Česi a vysoká byrokracia si utvorila silné mocenské pozície. Na základe existujúcich právnych predpisov a nariadení, často prevzatých z Rakúsko-Uhorska, ona rozhodovala o podmienkach prijatia do zamestnania, služobnom zaradení, postupe, plate a umiestňovaní kádrov bez ohľadu na nejakú zásadu pomerného zastúpenia, bez ohľadu na politické požiadavky. Mala možnosti a využívala ich, aby byrokratickými prostriedkami zabezpečovala výhodné miesta pre seba a svojich protežantov, medzi ktorých Slováci pri-

¹¹ MAGDOLENOVÁ, A. c. d., s. 498.

¹² Documents on British Foreign Policy 1919-1939. Third Series. London 1953. Vol. IV. dok. 97, s. 94; URSÍNÝ, J. Pamäti na Slovenské národné povstanie (rukopis), s. 2. Archív Múzea Slovenského národného povstania. F. XII, č. 89/64; SETON-WATSON, R. W. Slovensko kedysi a teraz. Praha 1931, s. 34.

¹³ Slovenský denník, 8. 10. 1933. Napr. podľa listu Prezídia Ministerstva vnútra v Prahe zo 4. 11. 1938 bolo r. 1934 prijatých na Slovensku do jeho služieb 125 četníkov, z toho 74 Slovákov. Roku 1935 to bolo 103, z toho 75 Slovákov, 1936 361 z toho 245 Slovákov, roku 1937 250 z toho 143 Slovákov a r. 1938 488 a z toho 367 Slovákov. V rokoch 1936-1938 bolo prevelených z Čiech na Slovensko tiež 5 vyšších správnych četníckych dôstojníkov. Prirodzene, tento presun sa interpretoval ako „robenie“ kariéry na účet slovenských dôstojníkov. SNA, f. MV, kart. 2, č. 702 prez.

¹⁴ ŠROBAR, V.: Osvobozené Slovensko. Pamäti z rokov 1918-1920. 1. Praha 1928, s. 359.

¹⁵ Slovák, 5. 2. 1922.

chádzajúci do Prahy nepatril.¹⁶ Z týchto príčin, ďalej nedostatku slovenskej inteligencie, ale aj jej podceňovania, resp. nedocenenia, v dôsledku odmietania oficiálnych teórií politického československého národa zo strany mnohých Slovákov, vyradením inteligencie autonomistického zamerania z možnosti uplatniť sa v ústredných orgánoch z politických dôvodov, pomalšieho nárastu vysokoškolsky vzdelanej inteligencie na Slovensku ako v Čechách¹⁷ sa stalo, že v novembri 1934 pracovalo v ústredných orgánoch len 74 a roku 1935 len 95 Slovákov. Tento stav sa k 1. 1. 1936 zvýšil na 125, pričom podľa veľmi podrobného prieskumu všetkých Slovákov zamestnaných v štátnych službách v Čechách a na Morave bolo 375.¹⁸ Aj v čase, keď bol predsedom vlády M. Hodža, sa počet Slovákov v ústredných orgánoch k 1. 1. 1938 zvýšil len na 130. Na 17 najvyšších úradoch a ministerstvách v republike pracovalo len 1,6% Slovákov.¹⁹ Paradoxné je, že za obdobie existencie republiky do 30. 9. 1938 boli Slováci 63 krát ministrami, ale ani na jednom ministerstve, hoci túto funkciu zastával napr. aj J. Tiso, sa výraznejšie alebo len podstatnejšie nepodarilo presadiť zastúpenie Slovákov.

Pomerné alebo aspoň čiastočne pomerné zastúpenie Slovákov v ústredných orgánoch nebolo však len otázkou určitého politického alebo iného vplyvu, spoločenského postavenia, ale aj životnej úrovne vyplývajúcej z platového zaradenia. Predovšetkým z týchto dôvodov vysoká byrokracia na jednotlivých ministerstvách sa húževnate a úspešne bránila penikaniu adeptov zo Slovenska, ale nielen Slovákov. Presadenie pomerného zastúpenia v praxi by pre ňu znamenalo stratu dobre platených miest, z ktorých určité percento by musela uvoľniť. Z týchto dôvodov mnohokrát vyslovená požiadavka, predložené návrhy ako riešiť tento problém nevedli k výraznejším výsledkom. Podiel Slovákov na riadení štátu prostredníctvom ich zastúpenia a vplyvu v ústredných orgánoch bol minimálny,²⁰ čím prakticky do značnej miery absentovala spoluzodpovednosť za postup najvyšších výkonných orgánov štátu a jeho politiky.

¹⁶ HORÁKOVÁ-GAŠPÁŘKOVÁ, A. U Masarykovcov. Spomienky osobnej archívarky T. G. Masaryka. Bratislava 1995, s. 142.

¹⁷ ZÁTKO, P.: c.d., s. 23. Za Uhorska odchádzalo na vysoké školy technického smeru ročne päť Slovákov. V rokoch 1919-1920 študovalo na vysokých školách technických v Čechách 102 a roku 1936/1937 384 Slovákov. V rokoch 1919 až 1937 študovalo na vysokých školách technických v Čechách približne 5300 Slovákov. Tento nízky stav bol zapríčinený aj tým, že na Slovensku nebola do r. 1937 vysoká škola technická. Archív Slovenskej technickej univerzity. Pozostalosť prof. J. Hronca. Za materiál ďakujem dr. T. Sikorovej. Na Univerzite Komenského navštevovalo Filozofickú fakultu v rokoch 1921-1938 4541 poslucháčov, Právnickú fakultu 15 212 poslucháčov. Z toho Právnickú fakultu UK v uvedenom období absolvovalo 2172 a promovalo 1399 poslucháčov. Slováci tvorili v rokoch 1921/1922 na Univerzite Komenského 45,1% (z toho na Filozofickej fakulte UK 47%) poslucháčov. V ročníku 1930/1931 tvorili 54,5% (Filozofická fakulta UK 57%) a v ročníku 1937/1938 56,7% (Filozofická fakulta UK 61,0%). Napr. na Lekárskej fakulte UK tvorili Slováci len 35,1% poslucháčov v ročníku 1935/1936. V týchto prípadoch nešlo o česko-slovenský problém, pretože na Univerzite Komenského študovalo v rokoch 1921/1922 17,7%, 1930/1931 14,6% a 1937/1938 14% českých poslucháčov. 50 rokov Univerzity Komenského. Bratislava 1978, s. 31, 35, 312, 378; ČULEN, K.: c.d., s. 178-179 uvádza, že na UK študovalo priemerne 20% Čechov.

¹⁸ Státní ústřední archiv (SUA) Praha, PMR, kar. 3868. Najviac Slovákov pracovalo k 1. 11. 1936 na Ministerstve zahraničných vecí 36 a Ministerstve národnej obrany 21.

¹⁹ ČULEN, K.: c.d., s. 111.

²⁰ Napr. v armáde v rokoch 1938 zo 139 generálov bol jeden Slovákom, z 436 plukovníkov generálneho štábu nebol ani jeden Slovákom, z 1041 podplukovníkov boli 3 Slováci a z 1429 majorov bolo 11 Slovákov. K 1. 1. 1938 bolo v armáde 10 411 dôstojníkov, z ktorých bolo 422 dôstojníkov Slovákov a 421 rotmajstrov, čo bolo takmer 4x pod úrovňou pomerného zastúpenia. V rokoch 1931-1937 absolvovalo Akadémiu v Hraniciach 2444 Čechov a 211 Slovákov. Národnostné zloženie armády pritom bolo: Česi 54,2%, Slováci 15,5%, Nemci 20%, Maďari 5,6% a Rusíni 3,4%. VODIČKA, S. Několik poznámek k problému Slováků v důstojnickém sboru Československé armády v letech 1918-1939. In. Slovensko v politickom systéme Československa, Ed. V. Bystrický, Bratislava 1992, s. 182; ANGER, J. K postavení armády v politickém systéme předválečné ČSR. In: Slovensko v politickom systéme... s. 191; ČULEN, K. c.d., s. 150; Vojenský historický archiv Historického ústavu České republiky, f. MNO Prezídium 61-1/3, 1938. Na druhej strane však E. Beneš koncom r. 1933 pri návšteve na Slovensku vyzýval: „Slováci nesmejú ovládnuť len Slovensko, Slováci musia spoluvládať republike“ ale v praxi sa nič nestalo aj preto, že podľa E. Beneša slovenská inteligencia „často nechce ísť do českých krajín“. BENEŠ, E.: Reč Slovákom. Praha 1934, s. 48.

O nedostatočnom zastúpení Slovákov v ústrednej politickej správe hovorili rôzne politické strany mnohokrát. Veľké nádeje spojené s pozitívnym riešením tejto otázky sa očakávali najmä v súvislosti s menovaním M. Hodžu do funkcie ministerského predsedu roku 1935. Výsledky za tri roky jeho vlády boli však minimálne. Z toho vyplýval veľký tlak na zástupcov vládnych strán zo Slovenska, ktorí v snahe sa pozitívne prezentovať vyvíjali určitú iniciatívu. V rámci svojej celkovej aktivity predložili zástupcovia koaličných strán zo Slovenska v máji 1938 ministerskej rade nový návrh na zmenu existujúceho stavu. Jeho podstatou bolo, aby do ústredných a štátnych orgánov sa v budúcnosti prijímali zamestnanci „národnosti československej zo Slovenska“ v počte zodpovedajúcom pomernému zastúpeniu, t. j. 24,21%. Mali byť zaradení na miesta, kde sa vybavovala slovenská agenda. Na uprázdnené a novozriadené miesta na Slovensku mali byť prednostne umiestňovaní úradníci zo Slovenska.²¹ K návrhu sa vyjadrovali rôzne ministerstvá, ale výsledok nebol žiadny. Paritné zastúpenie Slovákov opätovne tiež požadovala HSLS vo svojom návrhu na autonómiu Slovenska z 5. 6. 1938, keď pre Slovákov jednoznačne žiadala „pomerné zastúpenie vo všetkých spoločných ústredných ustanovizniach... a v medzinárodných organizáciách“.²²

Nepriamo s požiadavkou pomerného zastúpenia v ústredných orgánoch štátu súvisela otázka utvárania a posilňovania strednej slovenskej vrstvy, pretože takáto na Slovensku po vzniku štátu prakticky neexistovala. Konštatovanie Združenia advokátov Slovákov a iných zväzov, že Slováci „ani v 20. roku samostatnosti nezaujali tie pozície, ktoré im vo verejnom i súkromnom živote prislúchali“, vyjadrovali skutočnosť, že na Slovensku bola aj koncom 30. rokov citeľná absencia početnejšej slovenskej strednej vrstvy. Bol to dôsledok vývoja pred r. 1918, ale aj fakt, že v období medzi dvoma svetovými vojnami sa vo väčšine súkromných podnikov ovládaných cudzím kapitálom nedokázala uplatniť alebo presadiť slovenská technická inteligencia. V správnych radách týchto podnikov mali Slováci len veľmi mizivé zastúpenie. Obdobná bola situácia v iných profesiách,²³ kde sa nastupujúci absolventi stredných a vysokých škôl nedokázali, resp. nemohli presadiť proti hospodársky silnejšej konkurencii. Z toho vyplýval tlak na politické kruhy, aby sa daný stav riešil uplatňovaním administratívnych metód a využitím politického vplyvu. Jednoznačne takúto tendenciu utvárania strednej slovenskej vrstvy potvrdzovalo Memorandum Zväzu slovenských akademických spolkov adresovaných M. Hodžovi 17. 5. 1938, v ktorom sa písalo: „Dotiaľ pokým vo verejných úradoch nebudú personálne otázky výlučne v rukách Slovákov a nebude platiť zásada, že na každé miesto na Slovensku má prednosť Slovak a pokiaľ v podnikoch hospodársky dôležitých bude správa i právne zastupovanie v rukách neslovenských, nebude tu silného Slovenska ale ani silnej Československej republiky“.²⁴

Zastúpenie Slovákov v ústredných orgánoch a postavenie Čechov na Slovensku sa stalo aj súčasťou rokovaní M. Hodžu a neskôr E. Beneša s HSLS v lete a na jeseň 1938. E. Beneš konzultoval svoj návrh s M. Hodžom a I. Dérom a jeho tretí variant odovzdal J. Tisovi 22. 9. 1938.

²¹ VHA, MNO, Hlavný štáb 3. oddelenie, kart. 291, 28 1/5-2, 1938. Návrh sa netýkal armády.

²² Archiv Národného múzea (ANM) Praha f. I. Dérer, kart. 9, č. 481. Požiadavku pomerného zastúpenia Slovákov požadovala tiež Slovenská národná strana. Národné noviny, 1. 3. 1938 atď.

²³ Napr. roku 1918 bolo na Slovensku 303 lekární. Z toho vlastnili Maďari 240, Židia 45, Slováci 15 a iní 13. Roku 1938 bolo 385 lekární. Z toho vlastnili Židia 172, Maďari 167, Slováci 30, Česi 12, iní 4. SÚA, PMR, kart. 3336, zv. 746/43. Spolok lekárníkov Slovákov. Bratislava 12. 5. 1938. Z približne asi tisíc advokátov na Slovensku roku 1923 bolo Slovákov 50 najviac 60. AÚTGM, MA, Slovensko, kart. 1, č. 992/23.

²⁴ Tamže.

Návrh, okrem iného, obsahoval zásadu, že Slováci bez ohľadu na náboženstvo a politické presvedčenie dostanú v štátnej službe toľko miest, koľko im podľa počtu obyvateľov prináleží. Počet Čechov na Slovensku nemal presahovať 30% všetkých zamestnancov, pričom tieto miesta mali byť nahradené Slovákom ich menovaním v uvedenom pomere v ostatných krajoch republiky. Malo sa vykonať všetko preto, aby v nasledujúcich rokoch bol „menovaný vždy istý počet úradníkov a zamestnancov nad kvótu, ktorá pripadala slovenským štátnym zamestnancom“. Nad realizáciou tohto programu mala dohliadať komisia vlády. Všetky problémy sa mali vyriešiť najneskôr do 7 rokov.²⁵

Štátoprávne zmeny po 6. 10. 1938 priniesli podstatné novum do postavenia Čechov na Slovensku. HSLS po prevzatí moci rýchle dokázala likvidovať demokratický systém a položiť základy autoritatívneho režimu.²⁶ Toto preskupenie moci muselo mať nevyhnutne za následok personálne zmeny. „Nové“ Slovensko sa nemohlo budovať so starými kádrami, t. j. v personálnych otázkach musela byť „revolúcia“ namierená proti ideovým a politickým protivníkom, resp. odporcom. K moci museli prísť ľudia oddaní režimu, ideovo-politicky s ním spätí, podporujúci víťazné politické prúdy a, samozrejme, museli byť odmenení verní prívrženci víťaznej strany. Stalo sa tak spôsobom a metódami plne korešpondujúcimi s riešením podobných otázok pri utváraní a budovaní autoritatívnych režimov v iných krajinách.

V kontexte pomníkovského vývoja stará ľudácka požiadavka o obmedzení pôsobenia Čechov na Slovensku dostala takto nový podtext. Bolo známe, že mnohí Česi s výnimkou apolitických, resp. tých, ktorí sa prispôbili, inklinovali k myšlienkam jednotného československého národa, a boli v mnohých prípadoch do udalostí v Mníchove horlivými propagátormi týchto koncepcií. Z hľadiska mocensko-politických zámerov HSLS mnohí z Čechov pôsobiacich v štátnych službách, armáde, na kultúrnom poli napriek tomu, že u viacerých z nich bolo možné predpokladať prispôbenie sa situácii, nemohli byť považovaní za stabilizačný faktor a pevnú oporu nového režimu. Postoj ľudákov k otázke pôsobenia Čechov na Slovensku takto okrem propagačno populistických „chlebových otázok“, uvoľnenia miest pre Slovákov a pod. mal svoj silný mocensko politický podtext, ktorý vo viacerých smeroch bol rozhodujúci. Dokazuje to najmä fakt, že zo Slovenska museli po roku 1938 odísť predovšetkým českí štátni zamestnanci a opatrenia slovenskej vlády sa len čiastočne týkali osôb v slobodnom povolání. Nový režim si cieľavedome budoval jemu oddanú mocenskú štruktúru a rovnako utváral podmienky pre ideovo-politické (ideologické) ovplyvňovanie výchovného procesu cestou prepúšťania „nespohliavých“ kvalifikovaných profesorov pre stredné školy z Čiech aj za cenu toho, že ich neskôr nemal kým nahradiť.

Víťazstvo autonomistických myšlienok a porážka centralistických koncepcií sa priamo odrazilo v česko-slovenských vzťahoch, a tým aj postavení Čechov. Na Slovensku v miestnych podmienkach narastali protičeské nálady, objavovali sa výhrady proti českým kolonistom v južných oblastiach krajiny, ktorí v dôsledku viedenskej arbitráži z 2. 11. 1938 museli tieto územia opustiť. K starším požiadavkám „Slovensko Slovákom“ sa pridali heslá „Von s Čechmi“, „Česi peši

²⁵ AÚTGM, Benešov archív (BA), Mníchov, kart. 8, č. 1395/38, kart. 3 b.; BENEŠ, E. Úvahy o slovanství. Praha 1947, s. 318.

²⁶ K. Sidor v rozhovore pre Venkov 11. 11. 1938 povedal, že už roku 1921 napísal do Slováka: „My mladí chceme na Slovensku jedného Boha, jeden národ, jednu cirkev, jednu stranu a k tomu dôjdeme“. „To sa dnes na Slovensku uskutočnilo, to sme previedli politicky...“ dodal K. Sidor.

do Prahy a to hneď“, šírili sa správy o príchode Čechov vysídlených zo Sudet, narastali obavy z odvozu strojov a materiálov zo Slovenska, komplikovali sa vzťahy v armáde.²⁷ Radikálne elementy v HSLS nastoľovali požiadavku vystáť sa zo Slovenska všetkých Čechov²⁸ a ako sa už stalo tradičným, vytiahla sa otázka českého dopĺňania na Slovensko a na druhej strane koloniálneho vydiereania Slovenska. V tomto prostredí sa prejavoval určitý druh „teroru proti každému českému slovu, aj keď prípadne odznievalo z úst ľudí, ktorí sa náhodou zdržiavali na Slovensku, či ním len prechádzali“. Najmä Hlinkova garda sa stala „symbolom protičeského prejavu pooktóbrového Slovenska“.²⁹ Tento prístup sa prejavil aj pri voľbách do slovenského snemu 18. 12. 1938, keď pre príslušníkov jednotlivých národností, t. j. Nemcov, Čechov, Židov a pod. bola vyčlenená zvláštna volebná miestnosť. Cieľom tohto opatrenia bolo, „aby sa aspoň približne zistilo, ako sa príslušníci tej ktorej národnosti zachovali pri voľbách“.³⁰

Protičeské nálady a demagogické útoky proti Čechom nepredstavovali však určujúcu tendenciu doby. Tiež intenzita týchto prejavov bola v jednotlivých oblastiach rozdielna. Reakcia na ne zo strany českej verejnosti a hlavne masmédií bola často neadekvátna a miestne konflikty sa predstavovali ako rozhodujúci politický smer vlády. Spôsob pertraktovania problémov vzťahov Čechov a Slovákov v masmédiách bol oveľa ostrejší, nevyberanejší a prudší ako v praktickom živote. Pritom často na vyvolávaní a udržiavaní protičeských nálad sa podieľali reprezentanti maďarských politických strán na Slovensku. V mnohých prípadoch bola táto propaganda preukázateľne dokumentovaná, že vznikla a pripravovala sa zo zahraničia.³¹

Pod vplyvom štátových zmien uskutočnených po mníchovskej konferencii sa menil aj vzťah českej verejnosti voči Slovensku a Slovákom. Mal črty určitej horkosti, výčítiek a vyjadroval nepochopenie a priamo nesúhlas, pretože realizované štátové zmeny prichádzali po mníchovskej dohode a chápali sa ako ďalšie oslabenie štátu. Rovnako nastolené požiadavky odsunu českých zamestnancov zo Slovenska v kontexte, keď boli problémy s umiestnením utečencov, resp. vyhnanecov zo Sudet a okupovaných častí Čiech a Moravy, nepriaznivo pôsobilo na postoj českej verejnosti k Slovensku a Slovákom. Navyše preto, keďže celkové hodnotenie pôsobenia Čechov na Slovensku malo prevažne negatívny charakter ale hlavne tiež preto akým spôsobom sa celý problém riešil.

Všetky krídla HSLS, síce v rozličnej forme, ale dosť jednoznačne požadovali po 6. 10. 1938 čo najrýchlejší odchod časti, niektorí aj všetkých Čechov zo Slovenska. V žiadnom prípade nemalo ísť o úplné „riešenie“ tejto otázky už len z jednoduchého dôvodu, že mnohých českých odborníkov nebolo možné momentálne nahradiť. Myšlienku odsunu Čechov zo Slovenska však nepodporovali len ľudia a s nimi sympatizujúca časť spoločnosti, ale aj agrárici a jednotlivci z rozličných strán, najmä Slovenskej národnej strany.³² Záujem na odchode českých zamestnan-

²⁷ SNA, MV, kart. 13, č. 833. Považská Bystrica 12. 11. 1939; Tamže f. Krajinský úrad (KÚ), kart. 231, č. 62961 Hlásenie okresných náčelníkov, október, 1938.

²⁸ HOENSCH, J. Die Slowakei und Hitler's Ostpolitik. Hlinkas Slowakische Volkspartei zwischen Autonomie und Separation 1938-1939. Köln-Graz 1965, s. 146.

²⁹ ČARNOGURSKÝ, P. 14. marec 1939. Bratislava, Veda 1992, s. 57. ČARNOGURSKÝ, P. 6. október 1938. Bratislava, Veda 1993, s. 15, 34.

³⁰ SNA, f. 10, č. 32. Bratislava 2. 12. 1938.

³¹ SNA, f. KÚ, kart. 270. Október-november 1938; ÚPV, kart. 1, č. 385/38, Bratislava 4. 11. 1938. Prítomnosť, 29. 12. 1938; Slovák, 18. 12. 1938, článok K. Mederlyho.

³² Napr. agrárnický minister P. Teplanský v interview pre Venkov 15. 12. 1938 uviedol ako dôvod odsunu českých zamestnancov, že jeho cieľom je „aby bola docielená opravdová dohoda Čechov a Slovákov musí byť rýchlo a s konečnou platnosťou vyriešená a vybavená personálna otázka v štátnych službách na Slovensku. A to tak, že bude dané právo spravodlivým požiadavkám Slovenska“.

cov zo Slovenska mali aj tie vrstvy spoločnosti, ktoré mohli dúfať, že zaujmú uvoľnené miesta. V časti spoločnosti sa udomácnila myšlienka, že práve uvoľnením prebytočných českých síl zo Slovenska sa zlepši celková hospodárska situácia a narastie počet pracovných príležitostí pre Slovákov. Súčasne dochádzalo zo strany príslušníkov Hlinkovej gardy k znevažovaniu a demagogickému nátlaku na českých zamestnancov v miestnych podmienkach. To vyvolávalo pocity nedôvery, antipatií, pohrdania, nevraživosti a hlavne nespravodlivosti, krivdy a nevďačnosti.

Riešenie postavenia českých zamestnancov na Slovensku stálo síce v popredí politického záujmu ľudí, ale v žiadnom prípade nepredstavovalo izolovaný problém. Paralelne sa pertraktovala židovská otázka ako jeden z najdôležitejších vnútropolitických problémov. V čase viedenskej arbitráže došlo dokonca k pokusom inšpirovaným nariadením predsedu autonómnej vlády J. Tisu násilne sa zbaviť nemajetných židovských občanov tak, že sa mali vyvieť aspoň 20 km na územie odstúpené Maďarsku.³³ V rovnakom duchu sa niesli pokusy vystaňovať okamžite do Čiech kolonistov, ktorí utekali, resp. boli vyhnaní z obsadených území po viedenskej arbitráži. Podobný zmysel malo začiatkom roku 1939 nariadenie ministerstva vnútra Slovenskej krajiny namierené proti politickým emigrantom a utečencom s cieľom „sa týchto nežiaducich živlov zbaviť a tak uľahčiť najmä hospodárskemu životu na Slovensku“.³⁴ V autonomistickom období sa na Slovensku postupne presadzovala nie presne formulovaná myšlienka akéhosi oslobodenia krajiny od politickej, rasovo a národne nežiaducich živlov a ich nahradenie Slovákami. Možno hovoriť o akejsi forme „poslovenčenia“ Slovenska, t. j. pomocou administratívnych metód uskutočniť zmeny v štátnom aparáte, v školstve a ďalších oblastiach života. Druhou stránkou tohto problému boli ekonomické aspekty, nepoužívať financie z rozpočtu Slovenskej krajiny na existenčné zabezpečenie českých kolonistov, emigrantov a súčasne poskytnúť miesta, resp. uspokojiť záujem domácich uchádzačov na účet českých zamestnancov.

Bratislavská vláda na jeseň 1938 požadovala taký rozsah právomocí, ktorý čo najviac obmedzoval pôsobenie ústrednej vlády a smeroval k federatívnemu až spolkovému usporiadaniu štátu. Na druhej strane mohla svoje predstavy realizovať len takým spôsobom, aby nedošlo k výraznému politickému napätiu s pražskou vládou. V danej etape vývoja, keď sa stupňovali maďarské požiadavky na zmenu hraníc so Slovenskom a ľudáci potrebovali schváliť zákon o autonómii Slovenskej krajiny, nebolo vhodné príliš komplikovať vzťahy s Prahou.³⁵ Tiež obavy, že ústredná vláda pri radikálnom postupe by robila ťažkosti vo finančných otázkach, viedli k opatrnému postupu. Otázka postavenia Čechov na Slovensku nemohla byť nastolená v drastickej a ultimatívnej podobe tiež preto, že autonómna vláda mala záujem získať český kapitál, českých turistov a pod. Ľudáci taktizovali a v podstate hľadali možnosti ako riešiť daný problém „legálnymi“ prostriedkami. Nie ako jednostranný akt autonómnej vlády ale ako výsledok nejakej dohody.³⁶

³³ KAMENEC, I. Po stopách tragédie. Bratislava 1991, s. 25. LETTRICH, J. Dejiny novodobého Slovenska. Bratislava 1993, s. 93.

³⁴ SNA, MV, kart. 14, č. 2285. Išlo o realizáciu vládných nariadení č. 14 a 15/39 z januára a februára 1939 o revízii štatútu občianstva.

³⁵ J. Tiso 4. 11. 1938 písal okresným náčelníkom o podnecovaní krajne protičeskej nálady zo zahraničia a žiadal: „Ak by boli skutočne zistené prípady takejto podkopynej činnosti treba okamžite a energicky zakročiť“. SNA, KÚ, kart. 299, č. 69726.

³⁶ RYCHLÍK, J. K otázke postavenia českého obyvateľstva na Slovensku 1938-1945. Historický časopis, 37, 1989, 3, s. 407.

V otázke riešenie odchodu českých zamestnancov štátnej správy zo Slovenska začali iniciatívne ale pritom samostatne vystupovať už v októbri Ministerstvo školstva a národnej osvety a Ministerstvo vnútra. Nešlo o náhodu, pretože na čele ministerstiev boli extrémni radikáli M. Černák a F. Ďurčanský, ktorí predovšetkým forsirovali požiadavku rasovej a národnej neznášanlivosti.³⁷

Prvou konkrétnou akciou smerujúcou proti účinkovaniu českých profesorov v školstve bolo memorandum funkcionárov študentských spolkov, ktoré odovzdali 14. 10. 1938 ministrovi M. Černákovi. V ňom, okrem iného, sa konkrétne nastolila požiadavka prepustiť českých profesorov, ktorí nemali kladný pomer k slovenským veciam.³⁸ Táto akcia v podstate nadväzovala na staršiu požiadavku poslovenčenia Slovenského národného divadla, kde sa nielen hralo málo pôvodných slovenských diel, ale ešte omnoho menej po slovensky. Obdobná bola situácia na bratislavskej univerzite. Bolo paradoxné, že 20 rokov po vzniku republiky sa na Univerzite Komenského v Bratislave, ktorá mala byť slovenská, nielen väčšinou prednášalo, ale aj úradovalo po česky. Mnohí z profesorov nedokázali sa prispôsobiť prostrediu, v ktorom žili a ho aspoň čiastočne rešpektovať.³⁹ Túto situáciu využívali extrémne radikálne skupiny študentstva, najmä aktivisti Ústredia slovenského katolíckeho študentstva a Akademickej gardy, ktorým sa podarilo ovplyvniť značnú časť vysokoškolákov a ignorovaním prednášok českých profesorov, resp. priamym nastolením požiadavky, aby prednášali po slovensky otvorili otázku ich ďalšieho účinkovania na Univerzite. Obdobný postup sa neskôr používal aj v miestnych pomeroch na gymnáziách a odborných stredných školách.

Postavenie českých zamestnancov na Ministerstve vnútra Slovenskej krajiny malo zvláštny mocenský podtext. Novovymenovaný veliteľ Krajiniského četníckeho veliteľstva v Bratislave major T. Ištok už v októbri poslal na dovolenku vyšších českých dôstojníkov a dal ich k dispozícii ústrednej vláde. Súčasne podal rôzne návrhy na zníženie a odchod českých dôstojníkov, resp. uvažoval o výmene slovenských úradníkov v českých krajinách za ich partnerov na Slovensku.

Situácia v četníckom zbore na Slovensku predstavovala hádam najtypickejší príklad nesprávneho postupu pri umiestňovaní českých zamestnancov ale súčasne potvrdzovala fakt, že moc na Slovensku držala pevne v rukách vláda v Prahe. Z približne 4300 četníkov v Slovenskej krajine bolo v októbri 1938 vyše 1500 Slovákov a takmer 2800 Čechov. Z celkového počtu veliteľov staníc v hodnosti strážmajstrov bolo len 8,2% Slovákov a zástupcov staníc 14,2%. Veliteľov staníc v hodnosti praporčíkov bolo 22,93%. Z celkového počtu 122 vyšších dôstojníkov četníckeho zboru na Slovensku bolo len 15 Slovákov.⁴⁰

Argumentácia, ktorú nový veliteľ T. Ištok používal na zdôvodnenie zmeny existujúceho stavu bola ideologicky účelová, ale neskôr jednoznačne prevládol politický aspekt. Hádam najvýstižnejšie situáciu vystihuje zdôvodnenie ministra F. Ďurčanského v liste Ministerstvu vnútra ČSR: „Otázka četníctva na Slovensku je dnes ešte skutočne i otázkou politickou a ostane ňou po-

³⁷ HOENSCH, J.: c.d., s. 146.

³⁸ Slovenská pravda, 14. 10. 1938.

³⁹ Na Univerzite Komenského prednášalo roku 1938 72 profesorov, z ktorých bolo 14 Slovákov, t. j. 17,7% a 55 Čechov, t. j. 77,4%. V ročníku 1938/39 z celkového počtu 11 akademických funkcionárov nebol ani jeden Slovákov. DOLAN, O.-BARTL, J. Bratislavská univerzita v rokoch 1938-1945. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Historica, 17, Bratislava 1966, s. 5, 7, 9.

⁴⁰ SNA, MV, kart. 2, č. 73, č. 1939.

kiaľ na Slovensku nebude vytvorený četnícky zbor, ktorý bude z hľadiska slovenského úplne spoľahlivý“.⁴¹ Cieľom týchto požiadaviek bolo ovládnuť štátnu správu, armádu a bezpečnostný aparát,⁴² a tým fakticky vyradiť silné mocenské páky ústrednej vlády na Slovensku a oslabiť jej vplyv, ale aj fakticky zabezpečiť mocenské pozície predovšetkým Ľudákov. Zo strany Prahy sa kládol odpor voči týmto požiadavkám, a tak konkrétne návrhy na odvolanie dvetisíc českých četníkov a pod. sa nerealizovali. Existovala však akási forma ústnej dohody medzi ministrami vnútra autonómnej a ústrednej vlády a na jej základe bolo v novembri prepustených 83 českých četníkov a zamestnancov. Paradoxom bolo, že niektorí z týchto četníkov sa zúčastnili bojov na slovenských hraniciach a boli aj v zajatí.

V dôsledku viedenskej arbitráže a odchodu časti slovenských a takmer všetkých českých zamestnancov a úradníkov z okupovaného územia sa dostala otázka postavenia Čechov na Slovensku do širších súvislostí. Predovšetkým vznikol problém, kde umiestniť týchto zamestnancov a úradníkov a prečo im dať zamestnanie na Slovensku a nie v českých krajinách. Otázka sa dotýkala všetkých ministerstiev, a preto sa začala riešiť na úrovni predsedníctva vlády.

Začiatkom novembra 1938 vznikol referentský návrh osnovy o dočasnej úprave pomerov štátnych a iných verejných zamestnancov a penzistov na tzv. odstúpenom území. Dňa 26. 11. 1938 vláda Slovenskej krajiny po prijatí pripomienok vydala nariadenie k tejto otázke. Jeho zmyslom bolo, že „štátni občania Česko-Slovenska pracujúci v štátnej a inej verejnej službe, počítajúc v to aj zamestnancov nemocenských poisťovní a podobných ustanovizní, ktorí mali dňa 2. 11. 1938 pôsobisko na odstúpenom území Maďarsku, dňa 1. 11. 1938 na území odstúpenom Poľsku, alebo dňa 29. 9. 1938 na území odstúpenom Nemecku“ a opustili toto pôsobisko, dajú sa k dispozícii krajine, ku ktorej patrili podľa domovskej príslušnosti.⁴³ Cieľom nariadenia bolo presunúť do českých krajín všetkých štátnych zamestnancov, ale aj penzistov českého pôvodu, ktorí museli odísť z okupovaných území Slovenska. Spôsob, akým sa celý problém posudzoval a postupne realizoval, dokazoval, že v podstate nešlo len o zamestnancov z okupovaných území, ale o odsun určitej presne neurčenej časti českých štátnych zamestnancov zo Slovenska. Popri aktivite pripravenej Ministerstvom vnútra Slovenskej krajiny už v októbri 1938 v otázke odsunu četníkov vyšlo s iniciatívou opäť Ministerstvo školstva a národnej osvety a 25. 11. 1938, listom dalo pražskému ministerstvu zoznam 340 zamestnancov s požiadavkou, aby ich umiestnilo mimo Slovenska. Išlo o úradníkov, profesorov stredných škôl, školských inšpektorov a pod., t. j. ľudí, „ktorých ďalšie pôsobenie v Slovenskej krajine sa stalo vzhľadom k zmeneným politickým a štátoprávnym pomerom nemožným“.⁴⁴ Aj na ostatných ministerstvách sa pripravovali zoznamy českých zamestnancov, ale oficiálne sa neprezentovali. Súčasne prebiehala miestna kampaň, ktorej cieľom bolo túto otázku nielen nastoliť, ale aj prijateľne zdôvodniť. Hoci nešlo o usmernenú akciu a vláda, resp. príslušné ministerstvá využívali túto atmosféru, v žiadnom prípade si však nemohli dovoliť riešiť celý prípad nejakým drastickým postupom. Nútila ich k tomu aj reakcia politických kruhov v Čechách, najmä vystúpenie opozície v Národnom zhromaždení, kde došlo

⁴¹ SNA, MV, kart. 2, č. 702, Bratislava 20. 11. 1938.

⁴² LUKÉŠ, F.: Podivný mír. Praha 1939, s. 199.

⁴³ SNA, MV, kart. 1, č. 558.

⁴⁴ SNA, MV, kart. 1, č. 1430. Z listu Prezídia Ministerstva školstva a národnej osvety v Prahe Prezídium ministerskej rady. Praha 3. 12. 1938.

k ostrej kritike postupu, aký volila autonómna vláda, resp. jednotlivé ministerstvá pri riešení tejto otázky.⁴⁵

Návrh osnovy ako aj vlastné nariadenie autonómnej vlády o presune českých zamestnancov z okupovaných území Slovenska do českých krajín narazilo tiež na všeobecný odpor ministerstiev v Prahe, pretože po mníchovskej dohode mali veľké problémy s umiestňovaním zamestnancov a vôbec utečencov z okupovaných území nacistickým Nemeckom. V ústrednej vláde však postupne prevládol názor, resp. sa stalo zrejším, že bude nevyhnutné presunúť zo Slovenska väčší počet českých zamestnancov. Konkrétne Ministerstvo školstva a národnej osvety v Prahe „žiadalo, aby otázka prevzatia štátnych zamestnancov a učiteľov českej národnosti zo Slovenska bola riešená v celom svojom rozsahu“. Vláda akceptovala tento princíp, ale sa snažila, aby sa celý problém riešil priebežne.⁴⁶

Odsun, prevzatie alebo odchod českých zamestnancov zo Slovenska sa v konečnej fáze rokovania posudzoval a hodnotil ako nedeliteľná súčasť celkovej politickej situácie a zlepšenia, resp. zhoršenia česko-slovenských vzťahov zvlášť. Napriek nesúhlasu a výhradám proti odsunu českých zamestnancov zo Slovenska sa rozhodla ústredná vláda začiatkom decembra ku kompromisu. Minister financií J. Kalfus navrhol, aby bolo zo Slovenska odvolaných 9000 českých zamestnancov a uvoľnilo sa 4000 dôstojníkov na slovenskú kvótu.⁴⁷ Na základe tohto návrhu došlo 12. 12. 1938 k dohode s autonómnou vládou, pričom realizácia tejto dohody sa uskutočnila na základe vládneho nariadenia č. 382 z 23. 12. 1938.⁴⁸ Vládne nariadenie rušilo výnos slovenskej vlády z 26. 11. 1938 o odsune českých zamestnancov z okupovaných území a z formálneho hľadiska sa týkalo postavenia všetkých českých úradníkov a zamestnancov v štátnej správe na Slovensku. Určovalo, že slovenská vláda dá k dispozícii českej vláde zo Slovenska 9000 zamestnancov českej národnosti, a to predovšetkým v nedefinitívnom služobnom pomere, hlavne zamestnancov na skúšku, zmluvných, provizórnych a pod. Za tento ústupok sa mali ostatným českým zamestnancom na Slovensku zabezpečiť všetky právne nároky ako slovenským zamestnancom. Recipročne sa mali na Slovensko vrátiť všetci slovenskí štátni zamestnanci z českých krajín, okrem tých, ktorí pôsobili v spoločných ústredných orgánoch. Realizácia návrhu sa mala uskutočniť vo viacerých etapách do konca marca 1939. Nariadenie sa nemalo týkať vojenských gážístov z povolania pôsobiacich na Slovensku.⁴⁹

Vládne nariadenie č. 382 sa dotýkalo postavenia českých zamestnancov v administratívnom aparáte, školstve, doprave, t. j. v štátnej správe, ale nie tých českých občanov, ktorí pracovali v súkromných podnikoch a slobodných povolaniach. Zjednodušene sa dá povedať, že v tomto období vývoja autonómna vláda neprikročila k „protičeským personálnym opatreniam proti zamestnancom v súkromnom sektore“. Dokonca sa hľadali aj iné formy riešenia celého problému, čo však súčasne dokazuje, že v pozadí celej akcie nebola len „chlebová otázka“, ale

⁴⁵ Stenografické zprávy o schůzích Poslanecké sněmovny NZ Republiky Česko-Slovenské. 4. volební období, 157 schůze. RYCHLÍK, J. c.d., s. 406; SIDOR, K. c.d., s. 306-307; Vystúpili poslanci L. Rašín, J. Nečas, F. Schwarz a za Fudákov R. Čavojský. V podstate sa polemika vyhrtila na vzájomné útoky a skončila tradičným kto na koho koľko doplácá.

⁴⁶ Archiv národního muzea, Praha, Klumpár, Paměti I, zv. 3.; SNA, MV, kart. 1, č. 558. Praha 3. 12. 1938.

⁴⁷ FEIERABEND, L. Ve vládách Druhé republiky. New York 1961, s. 109.

⁴⁸ Sbírka zákonů a nařízení státu česko-slovenského. Vládne nariadenie o úprave niektorých služobných pomerov štátnych zamestnancov so zreteľom na autonómiu Slovenskej krajiny.

⁴⁹ SÚA, Praha, PMR, kart. 4360, č. j. 30831/38; SNA, MV, kart. 1, č. 2263. Praha 13. 12. 1938; Sbírka zákonů a nařízení státu česko-slovenského. Vládne nariadenie č. 382 z 23. 12. 1938.

aj financie a cestou administratívnych opatrení posilňovanie slovenskej strednej vrstvy. K. Sidor prišiel začiatkom r. 1939 s návrhom, aby tých českých zamestnancov, ktorí ostali na Slovensku, platila ústredná vláda, čím by Slovensko získalo asi 400 miliónov korún. Súčasne chcel takto konsolidovať pomery a potlačiť volanie „po odstránení všetkých Čechov zo slovenských úradov“.⁵⁰

Ministerstvá autonómnej vlády pripravovali zoznamy českých zamestnancov v priebehu decembra. K definitívnemu určeniu počtu pre jednotlivé ministerstvá došlo na zasadnutí autonómnej vlády už 19. 12. 1938 a zoznamy zamestnancov, ktoré sa dávali k dispozícii vláde ČSR, boli odoslané 29. 12. 1938.⁵¹ Návrh na odsun českých zamestnancov z jednotlivých ministerstiev dokazoval, že k dispozícii ústrednej vláde sa dali prevažne zamestnanci v definitívnom služobnom pomere. Mnohokrát aj tí, ktorí pôsobili na Slovensku viac ako 10 a často až 20 rokov. Typickým bolo, že sa dávali k dispozícii úradníci z vyšších platových stupňov. Týmto postupom sa prakticky ponechávala možnosť prepustiť ďalších zamestnancov mimo stanovenej kvóty. Uvedený administratívny postup pri odsune českých zamestnancov, ako aj spôsob akým sa nariadenie vykonávalo, vyvolali v Čechách odpor a nesúhlas. Je dosť pravdepodobné, že aj táto otázka zohrala určitú úlohu pri rozhodnutí vojensky zakročiť na Slovensku 9. 3. 1939.⁵² V niektorých rezortoch, najmä školstve a zdravotníctve došlo k odsunu aj vysokokvalifikovaných odborníkov. Do 31. 1. 1939 malo odísť zo Slovenska 1023 školských inšpektorov, riaditeľov štátnych a meštianskych škôl, profesorov stredných škôl a učiteľských ústavov, učiteľov štátnych, meštianskych a ľudových škôl a školníkov.⁵³ Ministerstvo školstva a národnej osvety súčasne nielen v súvislosti s decembrovým vládnym nariadením dalo k 31. 12. 1938 k dispozícii ústrednej vláde 26 profesorov z Univerzity Komenského a ďalších 5 poslalo do penzie.⁵⁴ Na jednej strane boli medzi nimi vyhranene zameraní exponenti koncepcii jednotného československého národa, najmä na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, ale aj známi odborníci, vedeckí pracovníci ústavov Lekárskej fakulty, ktorí na Slovensku vychovali celú jednu generáciu lekárov. Bolo dosť nepochopiteľné a ťažko zdôvodniteľné, prečo sa rodiači nový štát zbavuje vysokokvalifikovaných odborníkov.⁵⁵ Prax v iných krajinách sa v takýchto prípadoch diametrálne líšila. Pritom otázka

⁵⁰ ČARNOGURSKÝ, P. 14. marec 1939, c.d., s. 18, 57.

⁵¹ Podľa týchto zoznamov ministerstvu financií bolo daných k dispozícii 1913, ministerstvu vnútra 1401, školstva 1200, pravosúdia 300, dopravy 2435, pošt 1110, poľnohospodárstva 345, verejných prác 106 českých zamestnancov SNA, ÚPV, kart. 1, č. 745. Bratislava 17. 1. 1939.

⁵² Venkov 8. 3. 1939 písal: „Postupné vylúčovanie Čechov zo Slovenska, ponižovanie českých ľudí - to všetko spôsobilo škody samotnému Slovensku; zahorklá, urazená a rozbolelá duša českého ľudu bude na to dlho bolestne spomínať. Nie je možná naďalej ani slabosť, rozpaky a oddaľovanie rozhodnutia. Ak je nám Slovák bratom, nesmie byť Čech na Slovensku psancom“.

⁵³ SNA, ÚPV č. 760, Bratislava 31. 1. 1939. Z uvedeného počtu boli školskí inšpektori 5, riaditelia štátnych meštianskych škôl, stredných škôl a učiteľských ústavov 79, profesori stredných škôl 109 a školníkov 10. Ostatní boli učiteľia štátnych, meštianskych a ľudových škôl. K otázke počtu slovenských a českých profesorov na Slovensku po roku 1918 pozri JOHNSON, O. V. c.d., s. 281 a n.

⁵⁴ DOLAN, O.-BARTL, J. c.d., s. 8; SNA, ÚPV, kart. 2, č. 882/38. Z uvedeného počtu bolo 6 profesorov z Právnickej fakulty, 10 profesorov z Lekárskej fakulty a 10 profesorov z Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. 5 profesorov odchádzalo do penzie.

⁵⁵ Napr. Z lekárskej fakulty museli odísť prof. Z. Frankenberger, pôsobiaci v Bratislave od roku 1922, prvý prednosta Ústavu pre všeobecnú biológiu, prvý prednosta Histologicko-embryologického ústavu, prof. J. Buchtala, prvý prednosta Ústavu pre lekársku chémiu, prof. M. Netoušek a prof. I. Mačela prednostovia Ústavu pre všeobecnú a experimentálnu patológiu, prof. B. Polák, prvý prednosta pre farmakológiu a farmakognóziu, prof. S. Ružička, prvý prednosta Ústavu pre hygienu a pod. Väčšina z nich a ďalší pôsobili na Slovensku 20 rokov a boli zakladateľmi vedeckých ústavov Lekárskej fakulty UK. MLYNÁRIK, J. Českí profesori na Slovensku. Praha 1994, I. diel.

nestála tak, či za nich existovala alebo nie rovnocenná domáca náhrada,⁵⁶ ale jednoznačne v tom zmysle, že sa oslaboval celkový vedecký potenciál na Slovensku. Odchádzali ľudia, ktorí kládli základy vedeckej práce, vedeckého výskumu na fakultách UK a zvlášť na lekárskej fakulte. Pri tom odchádzali bez oficiálneho ocenenia svojej práce, len s poďakovaním kolegov z fakulty, a teda, prirodzene, zatrpknutí a znechutení.

Technické otázky odsunu českých zamestnancov zo Slovenska sa zabezpečovali v rámci Štátnej sťahovacej akcie, ktorá pôvodne vznikla na presťahovanie majetku a osôb z českého pohraničia. Po dohode medzi ministerstvami dopravy ústrednej a autonómnej vlády vo februári 1939 sa jej pôsobenie prenieslo aj na Slovensko.⁵⁷ Organizoval ju Slovenský ústav pre starostlivosť o utečencov pri Ministerstve vnútra Slovenskej krajiny. V období po mníchovskom diktáte do vyhlásenia slovenského štátu odišlo zo Slovenska popri úradne evidovaných 9000 štátnych zamestnancov minimálne ďalších 228 zamestnancov prepustených pred uzatvorením uvedenej dohody, ťažko určiteľný počet kolonistov z okupovaných častí južného Slovenska a osoby rôzneho povolania, ktoré v dôsledku vzniknutej atmosféry protičeských nálad ale aj priamych politických útokov samy opustili Slovenskú krajinu.⁵⁸ Celý odsun sa v tomto období odohral z formálnej stránky na základe dohôd medzi ústrednou a autonómnou vládou, aj keď dochádzalo k porušovaniu uzavretých právnych noriem. Samotný spôsob a realizácia poskytnutia „zamestnancov českej národnosti k dispozícii ústrednej vláde“ plne korešpondovala s existujúcim politickým systémom. To, že museli odísť ľudia, ktorých na Slovensko pozvali, pracovali tu dvadsať rokov, odvedli množstvo pozitívnej práce a teraz sa mohli, resp. museli cítiť ako vyhnanci, ktorých sa nekultúrne, bez slova vďaky, ale naopak nátlakom, hrozbami alebo ignorantstvom zbavovali, plne zodpovedalo spôsobom, aké autoritatívne, resp. totalitné systémy uplatňovali pri riešení podobných otázok. Keď sa berú do úvahy všetky pozitívne a negatívne momenty pôsobenia jednotlivých českých zamestnancov, odborníkov a vedcov na Slovensku, mocensko-politické záujmy novo sa formujúceho štátu a ďalšie rôzne príčiny, spôsob, akým sa odsun uskutočnil, bol v zásadnom rozpore s demokratickým riešením podobných otázok.

Na druhej strane je objektívnou skutočnosťou, že v zložitej hospodárskej situácii Slovenska nedokázala ústredná vláda nájsť spôsob ako finančnými prostriedkami ovplyvniť riešenie tohto problému. Nevyužila priaznivé možnosti, ktoré jej poskytovali rozhovory o rozpočte, keď účelovo viazanými dotáciami na platy českých zamestnancov na Slovensku mohla pozitívne ovplyvniť ich postavenie. A tak ostal celý problém otvorený a jeho podstatu vari najlepšie vystihol začiatkom decembra 1938 agrárnický týždenník *Brázda* slovami: „Ak je dnes ich povinnosťou (t. j. Čechov, pozn. - V. B.) odísť, nie je iste potrebné a nie je ani spravodlivé ľúčiť sa s nimi tak, ako sme to čítali v slovenskej tlači“.

Rozbitím ČSR, utvorením slovenského štátu a Protektorátu Čechy a Morava došlo k radikálnej zmene v postavení českých zamestnancov a Čechov na Slovensku vôbec. Nielen že v ich

⁵⁶ V diplomatických kruhoch panoval napr. názor, že odchodom českých pedagógov vznikol nedostatok kvalitného školského personálu. KENNAN, G. c.d., s. 17; Minister M. Černák v novembri argumentoval: „Máme skoro na všetky miesta ak nie hodnotnejšiu, tak iste rovnocennú náhradu“. *Slovák*, 10. 11. 1938. V rokoch druhej svetovej vojny pre nedostatok kvalifikovaných kádrov učili na gymnáziách dôchodcovia, učitelia z meštianskych škôl a vysokoškooláci pred ukončením štúdia.

⁵⁷ ŠISLER, S.: c.d., s. 233.

⁵⁸ SUA, PMR, kart. 4160. Zasadnutie vlády 10. januára a 20. januára 1939, SNA, ÚPV, kart. 1, č. 745. Medziministerská porada. Praha 12. 1. 1939.

prípade už išlo o príslušníkov cudzieho štátu, ale slovenská vláda na zasadnutí 18. 3. 1939 prijala zásadu neviazať sa dohodou uzavretou v decembri 1938 s ústrednou vládou v Prahe a rozhodla sa celý problém vyriešiť odsunom všetkých Čechov.⁵⁹ Aj keď sa tento radikálny návrh nerealizoval v období do 30. 6. 1939, na základe vládnej iniciatívy odišlo zo Slovenska celkovo 17 763 českých štátnych a verejných zamestnancov. Ich odsun po 14. 3. 1939 zabezpečovala štátna sťahovacia komisia (Ludvík Špacír). Pri odsune prichádzalo k rôznym incidentom, ktoré sa dotýkali predovšetkým majetkových záležitostí. Najmä príslušníci HG sa dopúšťali aj násilností, uchýľovali sa k nátlaku, resp. konfiškovali majetok. Tieto incidenty vyvolávali komplikácie medzi oboma krajinami a tak sa prišlo k novému rokovaniu, ktoré malo celú záležitosť dostať na nejaký právny základ. Celý problém definitívne vyriešila slovensko-česká dohoda zo 17. 5. 1939, podľa ktorej prepustenie českých zamestnancov bolo možné do 30. 6. 1939 a vždy k 30. júnu príslušného roku. Protektorátna vláda sa zaviazala, že prepustených úradníkov prijme.

Neskôr, 6. 12. 1940 bola podpísaná nová, už slovensko-nemecká dohoda, ktorá fakticky akceptovala podmienky predchádzajúcej dohody.⁶⁰ Podstatné však bolo, že rokovania už prebiehali na nemecko-slovenskej úrovni a odsun českých zamestnancov zo Slovenska sa z formálnej stránky skomplikoval. Prakticky bolo dovolené, aby Česi po roku 1940 zostali na Slovensku a keď dochádzalo k ďalším odsunom, nemali už predchádzajúci rozsah, pretože sa už oficiálne považovali za občanov nacistickej ríše. Na základe všetkých spomínaných skutočností klesol počet českých zamestnancov na Slovensku a k 30. 6. 1939 ich odišlo 17 763, čo spolu s rodinnými príslušníkmi bolo okolo 50 000 osôb. K 31. 10. 1943 pôsobil na Slovensku 1174 českých zamestnancov a po skončení vojny ich zostalo 542. Podľa dostupných prameňov k 1. 10. 1943 odišlo 19 367 českých zamestnancov zo Slovenska.⁶¹ Tieto opatrenia sa však len čiastočne dotýkali osôb zamestnaných v súkromnom sektore, slobodných povolaniach a podobne. Vzhľadom na to, že od roku 1940 sa fakticky pozastavil odsun českých zamestnancov zo Slovenska, zostalo na území Slovenskej republiky počas druhej svetovej vojny približne 30 000 Čechov v rôznych povolaniach.⁶² Za obdobie po roku 1938 sa takto muselo zo Slovenska vysťahovať, resp. ho opustilo okolo 62-63 000 osôb českej štátnej príslušnosti. Tí, ktorí zostali na Slovensku, mali do určitej miery komplikované spoločenské postavenie, stretávali sa s politickým tlakom, demagogiou, boli znevažovaní a pod. Žili v pomeroch autoritatívneho režimu a z toho vyplývajúcich politických dôsledkov vo viacerých prípadoch sťažených tým, že boli občanmi cudzieho štátu a mnohí z nich boli v zásadnej opozícii proti autoritatívnemu režimu Slovenskej republiky, ale aj jej samotnej existencie. Napriek všetkým uvedeným, aj ďalším okolnostiam, zostávali na Slovensku nielen z dôvodu, že tu pracovali mnoho rokov, mali zamestnanie atď., ale aj preto, že existujúce politické aj hospodárske podmienky boli pre nich prijateľnejšie ako v Protektoráte Čechy a Morava.

1997

⁵⁹ SNA, f. MV, kart. 34. č. 2167/39.

⁶⁰ RYCHLÍK, J. c.d., s. 410; ŠÍSLER, S. c.d., s. 234-235.

⁶¹ ČULEN, K. c.d., s. 91; ŠÍSLER, S. c.d., s. 234.

⁶² RYCHLÍK, J. c.d., s. 413 uvádza počet 30 451. Podľa nami prepočítaných štatistických údajov vychádza počet 30 435. Komisia L. Špacíra zistila na Slovensku r. 1943 31 451 Čechov.

Politika KSČ na Slovensku od Mníchova do 14. marca 1939.

Mníchovská dohoda mala katastrofálne dôsledky na vnútropolitický vývoj Československej republiky a na jej medzinárodné postavenie. Československá vláda prijatím mníchovského diktátu štyroch veľmoci dokumentovala kapitulantskú politiku vládnucej buržoázie a s tým spojený krach jej zahraničnopolitických koncepcií a buržoáznodemokratického systému.¹ Celkový negatívny dôsledok mníchovskej dohody v medzinárodných vzťahoch a vo vývine medzinárodnej situácie prejavujúci sa upevňovaním pozícií reakčných, pravicových, imperialistických a fašistických síl mal prirodzene najväčší dopad v Československu. V súvislosti s tým sa aktivizovali pravicové sily, ktoré nastolili požiadavku preskupenia politickej moci. Tento proces prebiehal v čase a v podmienkach ďalšieho bezprostredného ohrozenia bytia a národnej existencie českého a slovenského národa, v komplikovanom období zápasu o teritoriálnu integritu republiky a samu existenciu štátu. Jeho priebeh mal špecifické črty v českých krajinách a na Slovensku, čo vyplývalo z časovej rozdielnosti, ale aj z formy riešenia teritoriálnych otázok, z rozdielneho spôsobu, z príčin a z charakteru boja o preskupenie politickej moci, z procesu fašizácie a z ďalších dôvodov. V dôsledku toho sa vo vývoji na Slovensku neprejavovali tak výrazne a jednoznačne pesimistické črty, porazenecké nálady a ďalšie negatívne tendencie pomníchovského vývoja ako v českých krajinách, pretože pozornosť verejnosti sa musela sústreďovať aj na iné problémy, najmä na otázku štátoprávneho usporiadania. Boj proti mníchovskej dohode, jej dôsledkom na celkový politický vývoj mal práve z týchto príčin na Slovensku viaceré zvláštnosti a osobitosti, ktoré sa odrazili v činnosti politických strán a komunistov na Slovensku zvlášť.

V mníchovskej dohode imperialistické veľmoci nadiktovali konkrétne zmeny v československo-nemeckom pohraničí, ktoré sa v krátkom období realizovali. Bezprostredne potom nasledujúce ultimátum beckovského Poľska a jeho prijatie zo strany československej vlády prakticky uzavreli otázku teritoriálnych zmien republiky v českých krajinách.

Realizovanie územných požiadaviek nacistického Nemecka a beckovského Poľska predstavovalo síce prvoradú a zásadnú otázku z hľadiska určenia hraníc pomníchovského Československa, ale aj napriek veľkým územným stratám sa problém teritoriálnej integrity republiky definitívne nevyriešil a neuzavrel. Mníchovská dohoda tým, že obsahovala článok aj o uskutočnení maďarských a poľských aspirácií, utvárala predpoklady na ďalšie územné delenie republiky, teraz na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. V období, keď sa už uzavrela otázka západných hraníc Československa, pred celou verejnosťou v štáte a pred slovenskou spoločnosťou vystal osobitne problém boja za udržanie južných a v prvej dekáde októbra aj severných hraníc republiky na Slovensku. V čase, keď česká verejnosť, ale aj vláda bola proti teritoriálnym požiadavkám nacistického Nemecka prakticky bezmocná a nebola schopná tento problém podstatnejšie ovplyvniť, na Slovensku sa v plnom rozsahu vynorila otázka obrany teritoriálnej integrity, zápas proti územným požiadavkám susedov, ktorých aspirácie smerovali až k odtrhnutiu Slovenska, resp. Podkarpatskej Rusi od republiky.

¹ PLEVZA, V.: Národnostná politika KSČ a Česko-slovenské vzťahy. Bratislava 1979, s. 156 n.

V kvalitatívne odlišných a z vnútropolitického a medzinárodného hľadiska v oveľa nepriaznivejších podmienkach v podstate pokračoval zápas nielen o udržanie teritoriálnej integrity republiky, ale aj o zachovanie národných práv a slobôd, ktoré pre slovenský národ prinášala existencia spoločného štátu.

Boj na obranu územnej celistvosti republiky na južných a severných hraniciach Slovenska prebiehal ďalej v zložitých podmienkach rýchleho nástupu reakčných síl, ktoré sa nastolovaním požiadavky štátoprávnej prestavby usilovali o preskupenie politickej moci. Táto požiadavka, resp. riešenie slovenskej otázky sa stalo po Mníchove aktuálne, ale aj nevyhnutné. Všetky politické strany na Slovensku sa v tej či onej forme dožadovali, resp. nastolovali požiadavku zmeny existujúceho vnútorného mocensko-politického usporiadania štátu. V dôsledku mníchovskej dohody a sňou spojených všetkých negatívnych tendencií najväčšiu aktivitu začali vyvíjať reakčné sily reprezentované ľudákmi. Tým sa však hlboko demokratická požiadavka komplexného riešenia slovenskej otázky a štátoprávnej úpravy postavenia Slovenska v republike zneužila a využila na bezprostredný zápas o preskupenie politickej moci. Dlhotrvajúci boj o zabezpečenie rovnoprávneho postavenia Slovenska a Slovákov v republike nadobudol pod vplyvom tohto vývoja výlučne reakčné črty a dočasne sa strácal jeho demokratický obsah, ktorý mu v predchádzajúcom období vtlačali antifašistické a demokratické sily, predovšetkým KSČ. HSLŠ cieľavedome a všestranne využívala imperialistický diktát veľmoci na útok proti vnútornej a zahraničnej politike vládnucej buržoáznodemokratickej garnitúre a zamlčovala, resp. bagatelizovala dôsledky Mníchova pre republiku vôbec a Slovensko zvlášť. Formálne ignorovala tie časti mníchovskej dohody, ktoré sa týkali územia Slovenska, naivným a až primitívnym spôsobom sa usilovala dokazovať, že postavenie Slovenska je iné ako českých krajín,² aby odvedla pozornosť na riešenie slovenskej otázky podľa jej predstáv a návrhov. V čase vonkajšieho ohrozenia republiky a do určitej miery využívajúc tohto nebezpečenstva na nátlak na partnerov z buržoáznych strán postavili ľudáci pred slovenskú verejnosť ako prvoradú úlohu zmenu štátoprávneho usporiadania a žiadali utvorenie „jednoty národa“. Prakticky to znamenalo, že v záujme tzv. národného zjednotenia sa malo akceptovať, resp. nevystúpiť proti rozhodujúcemu postaveniu HSLŠ v politickom živote na Slovensku. Tento politický tlak spôsoboval a vyvolával osobitosti v politickom vývoji na Slovensku a vynucoval si v celkovom pomníčovskom zápase hodnotiť existujúcu situáciu a organizovať politický život často predovšetkým z hľadiska boja proti uvedeným reakčným tendenciám.

Postoj k mníchovskej dohode, hodnoteniu príčin jej uzavretia, dôsledkov vyplývajúcich z imperialistického diktátu, ako aj vyvodenie záverov z mocenského preskupenia síl vo svete a v republike stali sa určujúcimi faktormi konkrétnej činnosti KSČ na Slovensku po Mníchove. Postoj slovenských komunistov k riešeniu týchto otázok, ako aj všetkých ďalších problémov vždy vychádzal v prvom rade z celkového hodnotenia situácie a udalostí, ako sa uskutočnili v politickom byre a na zasadnutiach ÚV KSČ. Súčasne pri konkrétnej aplikácii uznesení ÚV KSČ zo

² Typickým príkladom je článok K. Sídora v Slováku zo 4. 10. 1938, kde sa zaoberal poľským ultimátom z 30. 9. 1938 a možnými nárokmi na Čadcu a Spiš: „Nik netají, že pánu Chamberlainovi, Daladierovi, Mussolinimu a Hitlerovi bolo by jedno dať súhlas so zabratím aj týchto častok a nielen Tešínska v prospech Poľska. A ani jeden to neurobil. Jednak Mussolini a Hitler vedeli, že Orava, Spiš a Čadca je odveká zem slovenského národa a jednak Poliaci si ju nežiadali. Fakt, že Poľsko neuplatnilo svoj nárok na spomenuté kraje Slovenska, je dôkazom, že predsa len my Slováci máme ešte svojich priateľov v zahraničí.“

4. 10. 1938 a ďalších záverov politického byra sa prihliadalo na špecifické podmienky vývoja na Slovensku a momentálne úlohy vyplývajúce z politického boja v tejto časti republiky.

KSČ už v priebehu záverečných rokovaní v Mníchove, ale najmä na zasadnutí ÚV KSČ 4. 10. 1938 konkrétne zhodnotila novú situáciu a stanovila hlavné úlohy v danej etape vývoja. Jednotiacim faktorom a súčasne najdôležitejšou úlohou KSČ po Mníchove bolo bojovať za udržanie jednotného štátu Čechov a Slovákov, utvárať podmienky na jeho ďalšiu existenciu. Prvoradý význam mala obrana demokratických práv a zachovanie demokratického charakteru okypenej republiky. Zápas o zabezpečenie ďalšej existencie štátu sa ďalej rozvíjal bojom proti vzniknutému chaosu, rozvratu, upevňovaním vzťahov medzi národmi v Československu, odmietaním zasahovania do vnútorných vecí republiky, zachovaním bojaskopnosti armády, obrany demokratických inštitúcií, ale aj buržoáznodemokratických predstaviteľov proti útoku zo strany nacistov.³ V celkovom kontexte predstavoval prístup KSČ k riešeniu problémov po Mníchove prechod na obranné pozície, na druhú líniu. Taktické princípy tejto politiky koncipovalo politické byro ÚV KSČ už na nočnom zasadnutí 30. 9. 1938 a ďalej konkretizovalo na zasadnutí ÚV KSČ 4. 10. 1938.⁴ Realizácia týchto cieľov sa mala dosiahnuť na báze celonárodného frontu, t. j. zjednotením všetkých síl od ľava do prava, zjednotením odborov, cestou „zdola“ aj „zhora“, upevnením jednoty a spoločného postupu českého a slovenského národa v boji za zachovanie okypenej republiky.

KSČ bola aj na Slovensku jedinou politickou stranou, ktorá uskutočnila analýzu príčin a dôsledkov Mníchova, jednoznačne odmietala diktát veľmocí, nikdy neuznala platnosť mníchovskej dohody a s ňou spojené teritoriálne zmeny v prospech nacistického Nemecka a neskôr horthyovského Maďarska a beckovského Poľska. Už 30. 9. 1938 formulovali Slovenské zvesti jednoznačne postoj KSČ, keď na margo rokovaní v Mníchove napísali: „O nás bez nás žiadne jednanie nie je pre Československo záväzné.“ Neskoršia analýza mníchovského diktátu uskutočnená v Komunistickej internacionále, vo vyhláseniach KSČ po prijatí mníchovskej dohody, v ústredných orgánoch strany, v tlači a letákoch po zákaze činnosti strany vychádzala z triednej podstaty diktátu štyroch veľmocí, ktorých cieľom bolo zachrániť „pozície svetového kapitalizmu“, zabezpečiť a posilniť vládu Hitlera v Nemecku.

Z medzinárodného hľadiska KSČ posudzovala mníchovskú dohodu ako agresívny akt zameraný nielen proti územnej celistvosti a ďalšej existencii Československej republiky, ale aj proti záujmom, samostatnosti a suverenite malých štátov a národov strednej a juhovýchodnej Európy. Pokladala ho za posilnenie fašizmu vo svete a za ohrozenie demokratického zriadenia a demokratických práv, ktoré si vybojovala robotnícka trieda v ostrých triednych bojoch v jednotlivých krajinách. Vychádzajúc z dôslednej obrany národných záujmov bolo vždy cieľom politiky KSČ odstrániť dôsledky mníchovského diktátu, s ním bezprostredne spojenej viedenskej arbitráže z novembra 1938 a ďalších teritoriálnych zmien.⁵ Boj za obnovenie teritoriálnej integrity českých krajín a Slovenska sa stal jednou z hlavných úloh celkovej strategicko-taktickej línie KSČ v ďalšom období.

³ GOTTWALD, K.: Spisy VIII. Bratislava 1953, s. 313 n.

⁴ HÁJKOVÁ, A.: Strana v odboji. Praha 1975, s. 50.

⁵ Archív Ústavu marxizmu leninizmu ÚV KSS, f. Komunistická internacionála (KI), a. j. 1462, 1466. Hodnotenie udalostí v Československu Kominternou v decembri až februári 1938–1939; Zbierka. KSČ a. j. 2 a 3. Leták Slovenským voličom a pod.; Slovenské zvesti z 30. 9. – 13. 10. 1938.

Komunistická analýza Mníchova v slovenskom prostredí vyúsťovala ďalej vo všeobecnom odhalení jeho medzinárodných a vnútropolitických príčin predovšetkým z ohľadu na zámerne skreslenú interpretáciu týchto udalostí ľudákmi v duchu appeasementskej politiky. Bolo potrebné rozbiť ilúzie šírené reakciou v zahraničí a preberané pravicovou tlačou v slovenskom prostredí, podlá ktorých uzavretie mníchovskej dohody zabránilo vzniku novej svetovej vojny, imperialistický diktát upevnil mier vo svete, a tým sa stabilizovala aj politická situácia v strednej Európe. Slovenskí komunisti v konkrétnej politickej činnosti vychádzali z presvedčenia, že dohoda imperialistických veľmocí nepriniesla „ani mier, ani pokoj od nemeckej výbojnosti, nič, nič, len práve to, že niekoľko mesiacov, možno len týždňov sa odsunula možnosť vypuknutia krvavej vojny“. V dôsledku mníchovskej dohody sa Slovensko dostalo bezprostredne do oblastí ohrozených agresiou a rozpínavosťou imperialistického Nemecka. Pri komplexnom posúdení Mníchova a jeho medzinárodných dôsledkov dospeli komunisti na Slovensku k záveru, že septembrové udalosti roku 1938 zvýšili hrozbu zahraničnej intervencie, predovšetkým zo strany horthyovského Maďarska a bezprostredne ohrozili národné práva, existenciu slovenského národa a teritoriálnu integritu tejto časti republiky,⁶ zvýšili ohrozenie národných záujmov slovenského ľudu a vznikla bezprostredná hrozba pre jednotný štát Čechov a Slovákov. Pritom sa registrovali vonkajšie aj vnútorné negatívne faktory – separatistické tendencie v politike ľudákov, ale jednoznačne prevládalo hodnotenie, podľa ktorého zahraničnopolitický tlak nacistického Nemecka sa pokladal za hlavné nebezpečenstvo.

Prvoradou otázkou, ktorú nastolil mníchovský diktát, bola ďalšia budúcnosť republiky, možnosti existencie štátu. V pomníchovskom vývoji KSČ pri hodnotení tohto kardinálneho problému vychádzala z názoru, že územné požiadavky nacistického Nemecka sú dočasne uspokojené a pokiaľ sa situácia nebude vyvíjať katastrofálne, Hitler sa zastaví na nových hraniciach a sústredí sa na ovplyvnenie politického vývoja diktátom.⁷ Súčasne sa však konštatovalo, že je vrcholne ohrozená existencia Československa a nacistické Nemecko sa pripravuje na rozpútanie novej svetovej vojny. V zásade sa správne hodnotili všetky možné dôsledky mníchovskej dohody, registrovala sa labilnosť zahraničnopolitického postavenia republiky, priame ohrozenie jej trvania, existovali obavy z ďalšej novej nemeckej agresie v prípade svetového konfliktu,⁸ ale nepredpokladalo sa, že spád udalostí bude mať také rýchle tempo. V pomníchovskej spoločnosti a rovnako aj v radoch KSČ pretrvávala ilúzia o možnosti časovo dlhšej, trvalejšej existencie republiky.

Slovenskí komunisti vychádzajúc z týchto všeobecných hodnotení navyše zdôrazňovali, že hlavným nebezpečenstvom aj v nových podmienkach je pre Slovensko a Slovákov nacistické Nemecko. V politickom postupe KSČ prevládal názor, že ľudáci budú pomáhať fašistickej tretej ríši zatahnuť Slovensko do pripravovanej vojny, a tak ho využiť na realizáciu svojich imperialistických cieľov.⁹ Ohrozenie zo strany horthyovského Maďarska, hoci sa nepodceňovalo, sa posudzovalo len v súlade s politickými ambíciami a cieľmi nacistického Nemecka. Pritom sa vychádzalo z názoru, že ohrozenie samej existencie Československa by vzniklo v prípade vypuk-

⁶ NOVOMESKÝ, L.: Čestná povinnosť. Bratislava 1967, s. 360 n.

⁷ Za národní osvobození, za novou republiku 1939–1945. Praha 1982, s. 43.

⁸ GOTTWALD, K.: c. d., s. 313.

⁹ A UML ÚV KSS, z. KSČ a. j. 2 a 4. Ilegálne letáky; Štátny ústredný archív SSR, f. Krajský úrad, kar. 300, č. 81637; kar. 310, č. 19831. Letáky k voľbám v decembri 1938; Pravda slovenskej mládeže č. 1.

nutia svetovej vojny, keď by Hitler okupoval republiku. V princípe tieto názory a hodnotenia prevládali a udržiavali sa, resp. len čiastočne menili až do marca 1939.¹⁰

Celková analýza dôsledkov mníchovskej dohody na medzinárodné postavenie a vnútropolitický vývoj v Československu vyústila v politike KSČ v zásadu, že boj proti teritoriálnym ambíciám susedných štátov, boj za národnú slobodu a existenciu národa, za udržanie jednotného štátu Čechov a Slovákov sú najdôležitejšími úlohami. KSČ na Slovensku vystupovala ako jednoznačne najdôslednejší obranca národných záujmov a plneniu tejto úlohy podriadila všetku svoju momentálnu politickú činnosť. V princípe tak pretrvala a realizovala sa základná politická línia, ktorá vznikla v období pred Mníchovom a ďalej sa modifikovala v prvej dekáde októbra, t. j. na základe národnej jednoty utvárať spoločný postup na obranu republiky.

Dlhodobý a v mnohom smere protikladný zápas o utvorenie národnej jednoty, slovenskej jednoty, ktorý prebiehal v procese ohrozenia republiky, sa postupne po Mníchove zjednodušil a prakticky zostali dve základné protikladné koncepcie; komunistická a ľudácka. Realizácia každej z nich vychádzala z požiadavky ovplyvnenia, získania, resp. uzavretia spojenectva a spolupráce s ostatnými politickými stranami, alebo aspoň s časťou z nich. Ľudácka predstava jednoty slovenského národa, t. j. demagogické volanie a výzvy na spoločný postup všetkých vrstiev národa mali vyústiť v nastolenie totalitnej vlády „jedinovlády ľudákov“ pri určitej – ako ukázal vývoj – dočasnej participácii buržoáznych strán, ale vždy s vylúčením komunistov a socialistickej strany. Ľudáci v podstate z riešenia slovenskej otázky po mníchovskej dohode urobili bezprostredný zápas o dobytie a rozdelenie moci na ktorý pristúpili, alebo v tej či onej forme sa na ňom zúčastnili všetky politické strany na Slovensku s výnimkou komunistov.

Komunistická koncepcia národného frontu po Mníchove na Slovensku sa v zásadných otázkach nezmenila v porovnaní s predchádzajúcim obdobím.¹¹ Vychádzala naďalej z predstavy utvorenia spoločného postupu všetkých politických strán bez výnimky.¹² Cieľom politiky národného frontu malo byť riešenie všetkých spomínaných problémov vnútropolitického a zahraničnopolitického charakteru, pričom spoločný postup politických strán a prúdov na Slovensku mal zabrániť utvoreniu monopolného a nekontrolovateľného postavenia ľudákov.¹³ Boli to ciele a úlohy adekvátne zložitej medzinárodnej situácii, celkovému postaveniu Československa a v rámci neho Slovenska v čase bezprostredného ohrozenia národnej existencie oboch národov, keď bolo nevyhnutné zjednotiť všetky vrstvy národa, zabrániť vzniku mocensko-politických bojov, ktoré by sa mohli stať zámkou pre vonkajší mocensko-politický zásah. Bola to koncepcia reálne zodpovedajúca celkovému pomníčovskému trendu vývoja, keď sa všeobecne posilnili pravicové tendencie. V danom stave vývoja KSČ nemala nijaké možnosti vylúčiť ľudákov z účasti na moci, ale len jednotným tlakom s ostatnými politickými stranami ich prinútiť spolupracovať, dodržiavať demokratické princípy, jednotu republiky a plne rešpektovať jej demokratický charakter. Prítom prístup KSČ k politickým stranám na Slovensku a k ľudákom zvlášť bol, podobne ako

¹⁰ Z počátku odboje. Praha 1969, s. 25.

¹¹ K tejto otázke porovnaj: BYSTRICKÝ, V.: Koncepcia národného frontu v politike KSČ na Slovensku pred Mníchovom. Historický časopis, č. 6, Bratislava 1985, s. 329 a n.

¹² Slovenské zvesti 4. októbra 1938 napísali: „Príkazom voči nebezpečeniam, ktoré v týchto chvíľach hrozia celistvosti Slovenska, ale aj voči budúcnosti, ktorá na Slovensku môže byť lepšia je slovenská národná jednota, od prava do ľava, v ktorej ľudáci nesmú chýbať.“

¹³ NOVOMESKÝ, L.: c. d., s. 366.

v predchádzajúcom období, prísne diferencovaný; rozlišoval sa nielen protiklad medzi vedúcimi špičkami HSLS a radovými členmi, ale aj v rámci vedenia tejto strany. Boj proti ľudákom, proti ich úsiliu o „jedinovládu“ a separatistickým cieľom reprezentovaným najmä krídlom K. Sidora, vychádzal zo základného predpokladu, že tieto kruhy nemajú zabezpečenú podporu zo zahraničia a „žiadna mocnosť sa tiež verejne neodváži postaviť sa za sidorovštinu“. Z toho vyplývala požiadavka energického vystúpenia proti K. Sidorovi, pretože „slovenská otázka je našou domácou rodnou záležitosťou“, napísalo Rudé právo 5. 10. 1938. Na rozdiel od ostatných politických strán na Slovensku, ktoré vyjednávali, spolupracovali, resp. boli pripravení kolaborovať s ľudákmi v záujme podielu na moci a utvorenia nádeje na ďalšiu existenciu ich strán, KSČ na Slovensku chcela uskutočniť aktívny postup, t. j. organizovať všetkých odporcov totalitného režimu na Slovensku, a tak utvoriť politickú silu, ktorú by ľudáci museli rešpektovať. V širšom politickom kontexte išlo aj o vyvolanie protikladných a protirečivých tendencií v ľudáckom tábore, pretože účasť HSLS v takto chápanej národnej jednote predpokladala vzdať sa predstáv o „jedinovláde“ a separatistických zámerov a odsunúť ich nositeľov na vedľajšiu koľaj. Utvorenie jednoty politických strán na Slovensku by súčasne dovoľovalo spoločne vystupovať proti revizionistickým požiadavkám horthyovského Maďarska a beckovského Poľska, a tak ovplyvňovať rokovania o teritoriálnych otázkach a zabrániť zasahovaniu mocností a susedov do vnútropolitického vývoja.

KSČ pri utváraní národného frontu v období po Mníchove opäť prikladala prvoradú dôležitosť zjednoteniu robotníckej triedy. Od konca septembra 1938 pracoval v Československu spoločný výbor, ktorý koordinoval postup najväčších odborových ústredí a nastolil požiadavku zjednotenia odborov. Návrhy komunistov na spoločný postup so sociálnou demokraciou a národnými socialistami narážali však znovu na nepochopenie a nesúhlas vodcov týchto strán. Určité pozitívne výsledky sa dosiahli pri zjednocovaní a spoločnom postupe odborových organizácií, ako to potvrdzovalo vyhlásenie na Slovensku pôsobiacich zamestnaneckých odborových organizácií 6. 10. 1938 v Bratislave, neskôr stáleho výboru žilinských ústredí zamestnaneckých odborových organizácií, ako aj úsilie realizovať tieto zásady v okresných a miestnych podmienkach.¹⁴ Čiastočná jednota niektorých odborových organizácií na Slovensku sa nepremietla ako pozitívny faktor do politických bojov najmä vzhľadom na komplikovanosť a zmeny v ďalšom vývoji. Na organizáciu protiludáckeho boja sa preto nevyužili ani odbory sociálnej demokracie, ktoré v slovenských podmienkach mohli legálne pracovať až do začiatku roku 1939. Robotnícka trieda sa nezjednotila ani v pomníchovských podmienkach, čo sa negatívne odrážalo v politických zápasoch a v pomere síl jednotlivých strán a prúdov.

V rámci komunistickej koncepcie celonárodného frontu po Mníchove malo pri rešpektovaní všetkých vonkajších a vnútorných faktorov mimoriadny význam komplexné riešenie postavenia Slovenska v republike. Bezprostredne s touto otázkou súvisel vzťah Slovákov k republike, českému národu a spoločnému štátu vôbec.

Komunisti na Slovensku chceli všetky zásadné problémy vývoja riešiť v úzkej spolupráci s českým národom. Zásadne a principiálne odmietali akúkoľvek inú alternatívu štátneho usporiadania vo forme federácie alebo autonómie s niektorým zo susedných štátov.¹⁵ Naďalej, a v no-

¹⁴ Slovenské zvesti z 11. a 12. 10. 1938.

¹⁵ K tejto otázke Slovenské zvesti z 9. 10. 1938 konštatovali, že robotníctvo chce pri dnešnom rozhodovaní „položiť dôraz na to, že ani tú najďalekosiahlejšiu autonómiu Slovenska nevie si predstaviť v inom štátnom rámci, než v rámci demokratickej Česko-slovenskej republiky“.

vých podmienkach ešte výraznejšie, presadzovali zásadu vzájomnej spätosti boja za obranu národných práv, existencie národa, teritoriálnej celistvosti Slovenskej krajiny s celkovým bojom českého národa, so zápasom za zachovanie a posilnenie Československej republiky v nových zložitých podmienkach. Nevyhnutnosť spoločného postupu oboch národov pokladali v danej situácii za základ existencie štátu a jeho odolnosti voči vonkajšiemu tlaku. Mníchovská dohoda a jej dôsledky potvrdili základnú tézu propagovanú komunistami; ohrozenie záujmov Slovenska a Slovákov závisí od ohrozenia českých krajín a od rastu vonkajšieho tlaku proti republike. Prijatie mníchovského diktátu a s tým uskutočnené teritoriálne zmeny automaticky prinesú nastolenie územných požiadaviek aj na južných hraniciach republiky.¹⁶

Bezprostredne po Mníchove neutrpela myšlienka spoločného štátu Čechov a Slovákov v slovenskom prostredí vážnejší úder a až na ojedinelé prípady sa nezačali organizované propagandistické alebo mocensko-politické akcie proti Čechom. Ani ľudáci si nedovolili pred 6. októbrom 1938 vyvolávať cieľavedomé protičeské nálady alebo v otvorenejšej forme nastoľovať myšlienku rozbitia republiky. Sporadicky sa objavovali separatistické tendencie, ale hlavnou a rozhodujúcou otázkou sa stal spôsob urovnania vzťahov medzi českými krajinami a Slovenskom.¹⁷ V danej situácii akékoľvek úsilie udržať existujúci vnútropolitický status quo bolo nereálne a nevyhnutnosť riešenia slovenskej otázky nastolila jednoznačne aj KSČ. „Trebá rýchle dať ľudu Slovenska a Podkarpatská čo mu patrí“, konštatovalo sa na zasadnutí ÚV KSČ 4. 10. 1938.¹⁸ Podobne formulovali túto požiadavku aj Slovenské zvesti: „Slovensko volá po zmene, chce zmenu a bude zmenené.“¹⁹

Principiálnou otázkou zmeny existujúceho stavu a nového usporiadania vzťahov medzi Slovenskom a českými krajinami bol pozitívny prínos alebo negatívny vplyv na súdržnosť, pevnosť, jednotu a budúcnosť spoločného štátu. KSČ registrovala, že v dôsledku mníchovského diktátu a s ním spojenými stratami vzrástol význam Slovenska pre republiku. Komplexné riešenie týchto politických a hospodárskych problémov chcela dosiahnuť v rámci jednotného štátu a v záujme jeho posilnenia.

Slovenskí komunisti podporovali tendencie, ktoré mali smerovať k upevneniu spoločného štátu, pretože aj okyptená republika dávala väčšie predpoklady na zachovanie demokracie a mohla byť oporou proti totalitným zámerom na Slovensku. Zásadne odsudzovali akékoľvek protičeské tendencie, pretože zostrovanie vnútropolitických zápasov počas prebiehajúcich bojov o určenie hraníc predovšetkým na Slovensku oslabovalo medzinárodné postavenie republiky. Ani jednoznačne formulované stanovisko KSČ k štátu Čechov a Slovákov sa nestalo základom spoločného postupu s ďalšími politickými stranami na Slovensku, z ktorých prevažná väčšina sa ešte nedávno vyhlasovala za hlavných nositeľov československej „národnej jednoty“. Podobne aj v otázkach zahraničnopolitickej orientácie sa prejavovali podstatné rozdiely v názoroch KSČ a ostatných politických strán, o ľudákoch už ani nehovoriac.

Vychádzajúc z úsilia udržať existenciu republiky a zvlášť jej medzinárodné postavenie KSČ v oblasti zahraničnopolitickej orientácie nastoľovala požiadavku neutralizácie Československa.

¹⁶ A ÚML ÚV KSS, z. KSČ, a. j. 4; NOVOMESKÝ, L.: c. d., s. 365.

¹⁷ ŠÚA SSR, f. KÚ, kar. 237, č. 62 961. Hlásenia okresných náčelníkov z celého Slovenska od 2. do 7. 10. 1938.

¹⁸ GOTTWALD, K.: c. d., s. 309.

¹⁹ Slovenské zvesti 7. 10. 1938.

Jej cieľom bolo vylúčiť jednostrannú orientáciu štátu a zabrániť vazalskej závislosti od nacistického Nemecka. KŠČ presadzovala jednoznačne zásadu, že Československo napriek ťažkým a zlým skúsenostiam z predchádzajúceho obdobia nesmie dovoliť, aby ho nacistické Nemecko vyradilo z medzinárodného spoločenstva a vnútilo mu jednostrannú orientáciu. V tejto súvislosti sa zdôrazňovala nevyhnutnosť naďalej udržiavať kontakty aj s Francúzskom a Veľkou Britániou, pretože „aj v tom Anglicku a Francúzsku nie sú len chamberlainovia a daladierovia“. Za základný a najdôležitejší predpoklad posilnenia pozícií republiky proti tlaku nacistického Nemecka sa pokladalo udržanie a rozšírenie kontaktov so Sovietskym zväzom. KŠČ zdôrazňovala potrebu udržať spojeneckú zmluvu so ZSSR, aby sa tak zachovali možnosti a predpoklady na spoluprácu a získanie pomoci zo strany socialistickej veľmoci. Vzťah k Sovietskemu zväzu však KŠČ neformulovala len z hľadiska momentálneho vývoja a riešenia vtedajších problémov, ale najmä z hľadiska perspektívy, z predpokladaného narastania významu ZSSR, jeho účasti na riešení problémov medzinárodného vývoja a utvárania garancií bezpečnosti pre malé štáty.²⁰ V nadväznosti na tieto koncepcie sa politika neutrality Československa chápala ako aktívny a v daných podmienkach jedine reálny spôsob boja proti plánom nacistického Nemecka namierených proti republike a proti jeho úsiliu urobiť zo Slovenska nemeckú kolóniu. Odmietala a kritizovala sa zradná politika reakčných kruhov vo Francúzsku a vo Veľkej Británii počas Mníchova, ale na druhej strane sa registrovalo protikapitulantské hnutie v týchto krajinách. KŠČ rozhodne trvala na tom, aby obe veľmoci splnili svoj sľub zo septembra 1938 a poskytl Československu garancie bezpečnosti. Komunisti na Slovensku pritom zdôrazňovali, že ani po určení južných hraníc republiky na základe viedenskej arbitráže z 2. 11. 1938 neprestalo vonkajšie ohrozenie integrity republiky. Z hľadiska zahraničnopolitických koncepcií prvoradou úlohou zostávalo udržanie jednoty republiky, jej obrana proti nacistickému tlaku, boj proti priamemu zatahnutiu štátu „do Hitlerových žoldnierskych služieb“ s cieľom zabrániť obetovaniu životov slovenského a českého národa v záujme budúcich imperialistických výbojov nacistického Nemecka.²¹

Aktivita politického života na Slovensku bezprostredne po Mníchove sa vyvíjala v značnej miere pod vplyvom ultimatívnych požiadaviek HSLS na zmenu štátoprávnej prestavby republiky. Pod týmto tlakom sa vytvorila osobitná politická atmosféra na Slovensku, pretože s uskutočnením autonómie sa spájali, resp. zo strany ľudákov sa propagandistický zdôrazňovali a demagogicky šírili nádeje na určité zlepšenie celkového hospodárskeho a sociálneho postavenia slovenského ľudu. Pritom vedenie HSLS postupne dospelo k záveru, že je možné za daného stavu postaviť vládu pred fait accompli. Tento postup si mohli dovoliť aj preto, že v súvislosti s celkovým oslabením pozícií vládnucej československej buržoázie uskutočnili sa politické presuny aj v centralistickom bloku slovenskej buržoázie a jednotlivé skupiny a postupne celé strany začali hľadať východisko v spolupráci a najmä v ústupe a kapitulácii pred ľudákmi. Za daného stavu vývoja mohla HSLS bez zabezpečenia zahraničnopolitickej podpory, bez existencie vlastného mocensko-politického aparátu len s využitím a zneužitím hlboko demokratickej požiadavky

²⁰ „Pokorené a ožobračené Československo je ovocím zrady reprezentantov demokracie na demokracii – písali 4. 10. 1938 Slovenské zvesti – ochrancov povojnového mieru na povojnovej mierovej sústave. Ale nám i všetkým malým národom (aj tým, ktoré dnes proti nám štvú) dali ukrutnú sice, ale nezanedbateľnú lekciu, kde jedine môžeme hľadať a zaisťiť naše národné bytie a jestvovanie.“

²¹ A UML OV KSS, z. KŠČ a. j. 2. a 4. Leták Dá sa ČSR zapriať do žoldnierskych služieb; GOTTWALD, K.: c. d., s. 313 n.

zmeny postavenia Slovenska v republike ultimatívne požadovať okamžité uskutočnenie autonómie. Ľudácky program akceptovali politické strany na Slovensku v Žiline 6. 10. 1938 a predovšetkým ústredná vláda v Prahe. Tým sa začala nová etapa vývoja na Slovensku. Vznikli predpoklady a podmienky na postupné nastolovanie, upevňovanie a budovanie totalitného klérofašistického režimu. Kapitulantská politika centralistických strán prijatím Ľudáckeho žilinského manifestu umožnila, že nevyhnutná úprava a prestavba postavenia Slovenska v republike sa nevyužila na upevnenie jednotného štátu Čechov a Slovákov, ale na jeho oslabenie a postupné rozbitie. V Žiline Ľudáci presadili ich predstavu riešenia slovenskej otázky založenú na diktáte a terore, ktorej zmyslom bolo preskupenie politickej moci a nastolenie neobmedzenej samovlády cestou politickej likvidácie protivníkov. Ľudácka predstava „jednoty národa“ tak s aktívnou pomocou príslušníkov centralistických strán zvíťazila.

Z dôsledkov vyplývajúcich z prijatia autonómie musela KSCĎ vyvodit' závery nielen pre svoju ďalšiu politickú činnosť, ale aj pre koncepciu národného frontu. Nebolo zrejme náhodou, že sa tak stalo tiež v Žiline.

Zasadnutie Krajinského vedenia KSCĎ na Slovensku a porady poslancov, senátorov a tajomníkov KSCĎ sa začali v Žiline 5. 10. 1938 popoludní a skončili sa 6. 10. 1938 napoludnie.²² Cieľom žilinského zasadnutia bola celková aplikácia uznesení ÚV KSCĎ zo 4. 10. 1938 a zasadnutí politickeho byra na vývoj na Slovensku, t. j. uplatnenie taktických zásad obrannej línie, komplexné riešenie slovenskej otázky a s tým spojený aktívny boj proti pokusom Ľudákov získať politickú moc na Slovensku.

KSCĎ si v pomníčovskom vývoji plne uvedomovala význam konkrétneho riešenia slovenskej otázky z hľadiska jednoty štátu, jeho obrany a budúcnosti. Pod vplyvom zmien, ktoré sa uskutočnili vo vnútropolitickom vývoji republiky, vznikala v politike KSCĎ už pred Mníchovom a výrazne po mníchovskej dohode určitá modifikácia vo vzťahu k štátoprávnemu usporiadaniu republiky. Zásadne myšlienky tejto politickej línie formulovalo Rudé právo 5.10.1938: „... je nevyhnutné pozitívne vyriešiť slovenskú otázku, aby slovenský ľud sa nestal nástrojom proti republike a proti svojim vlastným národným záujmom. Dajme Slovákom všetko čoho je treba, aby sa s nami Čechmi cítili v republike doma ako rovný vedľa rovného“. Z hľadiska konkrétneho posúdenia uvedených problémov a rozpracovania zásad riešenia slovenskej otázky zohralo významnú úlohu zasadnutie Krajinského vedenia KSCĎ v Žiline.

O zasadnutí ÚV KSCĎ 4. 10. 1938 a o stanovisku politickeho byra k vývoju v Československu všeobecne a k situácii na Slovensku konkrétne referoval V. Široký. Koncepcne sa v politike KSCĎ opäť zdôraznila nevyhnutnosť, že záujmom oboch národov je, aby Slovensko bolo pevnou súčasťou republiky. Okrem vyzdvihnutia zásad prechodu na „druhú líniu“, boja proti vonkajšiemu nebezpečenstvu, t. j. princípov, ktoré sa uplatňovali spoločne v politike KSCĎ v celej republike, sa na zasadnutí zdôrazňovala požiadavka „aby sa Slovensku dostalo plnej demokratickej samosprávy, režimu, ktorý by dokázal čeliť separatistickým a totalitným tendenciám Ľudákov“. KSCĎ

²² Detektívi, ktorých vyslal krajinský prezident Ország do Žiliny 4. 10. 1938 ho 5. 10. 1938 o 11 h. informovali: „Z komunistov Major, Steiner, Zupka a Široký. Komunisti jednáajú v hoteli Remi odpoľudnia, republikáni tiež.“ Je zrejmy omyl. Komunisti zasadali v Astórii. SÚA SSR, KÚ, kar. 278, č. 63 832; P. Stahl v spomienkach píše: „Počul som správu o abdikácii Beneša (5. 10. 1938 podvečer – pozn. V. B.). Nakofko mi s. Nedvěd hovoril, že v kaviarni Astória bude zasadať nejaký orgán KSCĎ, utekal som tam. Vyvolal som si s. Nedvěda a išiel som potom do miestnosti. Tam práve hovoril s. Široký, prítomných bolo asi 30 súdruhov.“ A ÚML ÚV KSS, F. 6 a. j. 421.

žiadala, aby vláda vyhlásila slovenský program a postavila sa proti separatistickým tendenciám v politike Ľudákov reprezentovaných v tomto období K. Sidorom.²³ KSČ pri riešení slovenskej otázky nadväzovala na svoj program z obdobia vyvrcholenia československej krízy, keď požadovala „uskutočnenie autonómie v takej forme, aby bola politická moc na Slovensku daná demokratickým Slovákom“ a postupne po Mníchove ho rozvíjala v zmysle požiadavky „utvorenia demokratickej autonómie vo vnútri slobodnej, nezávislej Československej republiky.“²⁴ V pomníchovskom období v súvislosti s formovaním postoja KSČ k politickému vývoju sa vzťah strany k slovenskej otázke, vrátane k štátoprávnej forme ďalej upresňoval. Táto koncepcia, ktorá dostala konkrétnu formu aj obsah na zasadnutí ÚV KSČ 4. 10. 1938 a našla výraz v prvý raz vyslovenej požiadavke uplatniť vo vzťahu oboch národov zásadu „rovný s rovnými“, sa v slovenských podmienkach – ako sa dá predpokladať – prerokovala na reprezentatívnom zhromaždení slovenských komunistov v Žiline.²⁵

Požiadavka „demokratickej autonómie“ na základe zásady „rovný s rovnými“ mala veľký význam z hľadiska celkových koncepcných a perspektívnych cieľov politiky KSČ, ale aj súčasných politických bojov v danom období; mala byť protipólom Ľudákmi propagovanej autonómie a neskôr sa mala a mohla stať spájajúcim faktorom spoločného postupu všetkých opozičných, protišľáckych síl. Je objektívnou skutočnosťou, že tento program prichádzal oneskorene. Myšlienka demokratickej autonómie nebola bližšie a najmä precíznejšie objasnená, nebolo ju možné širšie propagovať a z objektívnych príčin s ňou podrobne zoznámiť slovenskú verejnosť. Závery žilinskej porady a na ňu nadväzujúce a s ňou korešpondujúce úsilie o demokratické štátoprávne usporiadanie vzťahov Čechov a Slovákov znamenali ďalší pozitívny krok na ceste hľadania a vypracovania koncepcie riešenia slovenskej otázky v politike KSČ, ktorú neskôr komplexne a zo všetkých aspektov formulovali predstavitelia KSČ a KSS v procese antifašistického a národnoslobodzovacieho boja.

V konkrétnom postupe v danej etape vývoja politickej byro žiadalo, aby komunisti získali pre politickú líniu upevnenia jednoty republiky vyriešením slovenskej otázky koalíčne strany, organizovali spoločné deputácie k prezidentovi republiky so žiadosťou o vyhlásenie proklamácie k slovenskému národu, robotníctvo pražských závodov malo naliehať na okamžité vyriešenie slovenskej otázky, názory KSČ mali publikovať V. Široký, B. Šmeral a J. Šverma v Slovenských zvestiach a pod.²⁶ Jedna z hlavných politických tendencií KSČ vo vnútropolitickom vývoji – boj za udržanie a prehĺbenie demokratických práv – vyznela na žilinských poradách predovšetkým ako požiadavka demokratického riešenia slovenskej otázky a spoločného postupu a obsahu národného frontu v boji proti ľudáckym pokusom o „jedinovládu“. V tomto širokom kontexte pomníchovského pohybu bolo aj zvolanie zasadnutia Krajinského vedenia KSČ do Žiliny premysleným koncepcným zámerom; komunisti museli byť tam, kde sa momentálne rozhodovalo o ďalšom osude

²³ HÁJKOVÁ, A.: c. d., s. 62

²⁴ A ÚML OV KSS, f. KI, a. J. 1462. Vystúpenie V. Širokého v Kominterne 26. 12. 1938.

²⁵ V. Široký hovoril o návrhu „demokratickej autonómie“ 26. 12. 1938 v Kominterne, čo znamená, že táto myšlienka vznikla v maximálnom rozpätí od Mníchova do decembra 1938. Sme toho názoru, že tak zásadný návrh sa nemohol prerokovať v nejakom osobnom styku alebo v úzkom politickom okruhu, ale na širšom zasadnutí. V uvedenom období takým bola len komunistická Žilina. Súčasne išlo o koncepciu, ktorá mohla vzniknúť a ktorú mohli schváliť len ústredné orgány KSČ, a preto podstatnú a rozhodujúcu úlohu muselo v tomto smere zohrať zasadnutie ÚV KSČ zo 4. 10. 1938. Na to nadväzuje aj prvý raz vyslovený princíp urovnať vzťahy Čechov a Slovákov na princípe „rovný s rovným“.

²⁶ HOLÁ, V.: Jan Šverma 1901–1944. Praha 1985, s. 223; HÁJKOVÁ, A.: c. d., s. 62.

národa a štátu a nemohli sa pasívne prizerať a vyčkávať, ako sa udalosti vyvinú. Zvolanie zasadnutia Krajinského vedenia KSC do Žiliny bolo pokusom ovplyvniť priebeh tamojších rokovaní ostatných politických strán, cesta hľadania spolupráce s koalíčnými stranami v záujme utvárania spoločného a jednotného postupu proti ambíciám Ľudákov získať moc. Bol to aktívny a v danej etape vývoja jedine možný účinný postup, bez ohľadu na fakt, že sa pôvodne plány nepodarilo realizovať.

Súčasťou zasadnutia Krajinského vedenia KSC na Slovensku a predovšetkým porady straníckych tajomníkov bola aj otázka ďalšej novej legálnej činnosti strany, resp. jej prechod do ilegality.²⁷ Utvorenie Ľudácko-agrárneho bloku naznačovalo možnosť nastolenia totalitného režimu, ale na druhej strane dávalo nádej, že účasť agrárnikov bude určitou protiváhou proti diktátorským tendenciám HSLS. Keď sa prerokovali otázky prechodu strany do ilegality a prijali niektoré závery, ťažko sa dalo predpokladať, že by zákrok autonómnej vlády proti KSC mohol prísť tak rýchle; ani nie tri dni po vyhlásení autonómie Slovenska.

Utvorenie autonómnej vlády, odovzdanie moci HSLS na Slovensku po 6. októbri 1938 znamenalo kvalitatívnu zmenu vo vývoji tejto časti republiky. Slovenskí komunisti nemali dostatok síl a prostriedkov, aby mohli ovplyvniť žilinské rozhodnutie meštiackych strán. Proti tvoriacej sa spolupráci väčšiny centralistických strán a autonomistického bloku ostali osamotení a nachádzali sa v dočasnej politickej izolácii.

Uzavretie žilinskej dohody medzi politickými stranami na Slovensku bez účasti a najmä proti KSC zhoršovalo celkové pozície strany v politickom živote, bolo dočasným úspechom pravicových reakčných prúdov, oslabením vplyvu a pozícií nielen KSC, ale všetkých progresívnych, demokratických, antifašistických a protiľudáckych síl a prúdov. Znamenalo posilnenie vplyvu Ľudákov a ich politického a hospodárskeho postavenia, dávalo im možnosť zvyšovať politický tlak a postupne vytvoriť samovládu na Slovensku. Z týchto všeobecných negatívnych dôsledkov vyplýval jednoznačne záporný postoj KSC k zmyslu, cieľom a výsledkom žilinskej dohody a k štátoprávnej prestavbe na základe uplatnenia princípov Ľudáckej autonómie.

Z vnútropolitického hľadiska odmietli komunisti na Slovensku žilinskú dohodu preto, že zásadné a rozhodujúce rokovania o slovenskej otázke sa neriešili za účasti všetkých predstaviteľov slovenského politického a kultúrneho života. Porušenie tohto princípu ukazovalo, že v Žiline „príbuznosť“ triedna rozhodovala viacej ako vec národná“. Žilinskú dohodu takto chápali ako oslabenie spoločného boja za národné záujmy, pretože politické strany za určité participovanie na moci, za udržanie svojich straníckych a politici osobných záujmov a výhod ustúpili pred Ľudákmi a rozbíjali národnú jednotu v zložitých podmienkach zápasu za udržanie teritoriálnej integrity Slovenska a celej republiky. Proti Ľudáckej autonómii boli aj preto, že sa narušili demokratické princípy a reálne hrozila alternatíva utvorenia „jedinovlády Ľudákov“, t. j. nastolenie totalitného režimu. Chápali žilinskú dohodu ako ďalší útok na buržoáznodemokratické práva

²⁷ V 50. a 60. rokoch jednoznačne prevládal názor, podľa ktorého sa žilinské zasadnutie interpretovalo predovšetkým z hľadiska príprav na ilegality. V. Široký v rozhovore 3. 3. 1966 tvrdil, že tu dal prvé pokyny na prípravu ilegality. Žiadal vytvoriť úzke vedenie na všetkých stupňoch, zaviesť do práce prísnu konšpiráciu... (HÁJKOVÁ, A.: c. d., s. 63.) Podľa nášho názoru, ale aj iných autorov, sa prechodu do ilegality venovala pozornosť, ale táto otázka sa prerokovala viac všeobecne ako konkrétne. Napr. KRCHO, M.: Ilegálna Činnosť Komunistickej strany Slovenska na severozápadnom Slovensku v rokoch 1938–1944. In: Zborník Múzea SNP, 5, Martin 1980, s. 39. Pritom jednoznačný záver nemožno vysloviť, pretože nijaký záznam z poradí neexistuje. Niektoré náznamy možno logicky vyvodit' aj z výsledkov policajnej akcie po 9. októbri 1938.

a KSČ bola jedinou stranou, ak neberieme do úvahy niekoľko politikov z ostatných strán, ktorá uzavretie dohody a s ňou spojené dôsledky neposudzovala len z aspektu svojich stranických záujmov, ale chápala ich ako všeobecný útok na demokratické práva národa a ľudu a všetkých politických prúdov na Slovensku.

KSČ jednoznačne odsudzovala prijatie ľudáckej autonómie z hľadiska celkového komplexného riešenia slovenskej otázky, vzťahov Čechov a Slovákov a ďalšej budúcnosti ich spoločného štátu. Pregnantne formuloval stanovisko KSČ k týmto problémom K. Gottwald v stálom výbore Národného zhromaždenia 11. 10. 1938: „Sám seba klame, kto si myslí, že odovzdanie Slovenska do rúk hlinkovcov vyriešilo vec spolunažívania Čechov a Slovákov v jednotnom štáte. Práve naopak. To, že sidorovské sily dostali protiústavné na Slovensku moc, súdržnosť republiky porušuje a rozbiť práve tie sily, čo pracovali vždy pre demokratické spojenie Čechov a Slovákov v jednotnom štáte.“²⁸

Obavy z posilnenia separatistických tendencií a možnosti, že ľudáci zneužijú moc na oslabenie republiky boli jedným z hlavných dôvodov ostrého útoku KSČ proti žilinskej dohode. V záujme zachovania celistvosti republiky a upevnenia vzťahov Čechov a Slovákov Slovenské zvesti písali: „Voláme k tým, ktorí sa s ľudovou stranou dohovorili, i k tým, ktorí z dohovoru boli vylúčení – k socialistom, mičurovcem – voláme hlasom všetkých združených odborových organizácií: Je treba byť na strážii štátnej jednoty demokratickej Československej republiky, lebo len v jej rámci sa môže vyvíjať prajné slovenská budúcnosť.“²⁹ Vychádzajúc z týchto hľadísk sa komunistickí poslanci postavili proti ľudáckej koncepcii štátoprávnej prestavby a hlasovali proti prijatiu zákona o autonómii v Národnom zhromaždení v novembri 1938.

Prístup KSČ k prebiehajúcim štátoprávnym zmenám, jednoznačné zdôraznenie obrany národných záujmov ako najdôležitejšej úlohy strany, precízne formulovaný postoj k jednote republiky ostatné politické strany nepodporili. Typickým pre pomníchovský vývoj bolo, že sociálni demokrati, aj keď ich ľudáci neprijali do žilinskej dohody, neprehodnotili politickú líniu svojej strany a nenadviazali spoluprácu s komunistami v záujme zjednotenia robotníckej triedy. Naopak predseda Československej sociálnodemokratickej strany A. Hampl v mene českej a slovenskej časti strany vyhlásil na zasadnutí vlády 7. 10. 1938, že strana sa pripája k žilinskej dohode, a tým potvrdil vyhlásenie vydané slovenskou časťou sociálnej demokracie z predchádzajúceho dňa.³⁰ Slovenskí komunisti boli tak jedinou politickou stranou, ktorá sa jednoznačne negatívne postavila proti spôsobu, cieľom a záverom žilinskej dohody a z nej vyplývajúcich dôsledkov pre vnútropolitický vývin, zahraničnopolitické postavenie Československa a jednotu republiky.

Udalosti v Žiline znamenali, že v politickom zápase po Mníchove autonomistický blok pod nátlakom, taktickými manévrami a za aktívneho, resp. pasívneho príspevnia prevažnej väčšiny vodcov ďalších politických strán na Slovensku presadil svoju reakčnú koncepciu tzv. národnej jednoty. Súčasne sa jednoznačne ukázalo, že v daných podmienkach a v tejto etape vývoja slovenskej spoločnosti nie je možné utvoriť národný front podľa komunistických návrhov o spoločnom postupe všetkých vrstiev národa v boji proti vonkajšiemu ohrozeniu teritoriálnej integrity republiky a priamo proti bytiu a existencii slovenského národa. Toto poznanie reality daného

²⁸ GOTTWALD, K.: c. d., s. 325.

²⁹ Slovenské zvesti 9. 10. 1938.

³⁰ Státní ústřední archiv. PMR, kar. 4143/1. Příloha zasadnutí vlády zo 7. 10. 1938.

stavu vývoja však neznamenalo, že sa KSČ na Slovensku vzdala koncepcie národného frontu ako základnej a najúčinnnejšej formy boja proti domácejmu a zahraničnému fašizmu.

Preskupenie politickej moci na Slovensku po 6. októbri 1938 postupne viedlo na Slovensku k likvidácii buržoáznodemokratického režimu a k nastoleniu klérofašistickej diktatúry. K existujúcim úsiliam politicky izolovať, vylúčiť a prakticky likvidovať KSČ sa navyše pridali nové, kvalitatívne horšie podmienky na činnosť a prácu slovenských komunistov.

V ranných hodinách v nedeľu 9. 10. 1938 Ministerstvo vnútra slovenskej autonómnej vlády zakázalo činnosť KSČ na Slovensku. Ako hlavný dôvod sa udávalo, že strana vyvíjala podvratnú činnosť.³¹ Zákaz KSČ organizoval Krajský úrad a okresné úrady realizovali nariadenie postupne v priebehu 10. a 11. októbra podľa miestnych podmienok a iniciatívy. Súčasne zakázali aj väčšinu jej periodickej tlače, kolportáž novín a časopisov, obsadili a prehliadali sekretariáty strany a byty jej vedúcich činiteľov. Aj keď útok proti KSČ sa po 6. októbri 1938 očakával a vedúci činitelia strany s takou alternatívou v budúcnosti museli rátať, rýchlosť, s akou ľudáci realizovali svoju antikomunistickú politiku, bola pre väčšinu slovenskej verejnosti prekvapujúca. Ale ani tento v podstate tak rýchly zásah nepriniesol prekvapujúce výsledky a v jednotlivých sekretariátoch sa našli letáky, malé finančné sumy a pod. Uvedené fakty naznačujú, že sa uskutočnili niektoré predbežné opatrenia na prechod strany do ilegality. Na druhej strane však v sekretariáte KSČ v Bratislave polícia našla zoznam funkcionárov strany na Slovensku, ktorí dostávali stranícky materiál, Slovenské zvesti a pod., v Ružomberku objavili peniaze za stranícke známky v sume vyše 2500 korún.³²

Ministerstvo vnútra útok proti KSČ v prvej fáze organizačne plne nezabezpečilo a z časových príčin nemohlo ani dôkladnejšie pripraviť. Z týchto dôvodov mohol ústredný orgán KSČ na Slovensku – Slovenské zvesti, ktorý sa sádzal v Ostrave, vychádzať do 13. 10. 1938 (vrátane). Na Slovensko prichádzali komunistické časopisy a denníky z českých krajín a pod. Ľudáci zastavili činnosť Zväzu priateľov ZSSR, Zväzu slovenskej mládeže, Jednoty proletárskej výchovy, odborových organizácií a pod. 15. 10. 1938. Spolok socialistických akademikov na čele s predsedom G. Husákom rozpustili 20. 10. 1938. Proti vedeniu spolku československých poslucháčov práv Právnik, v ktorom pracovala „dobrá polovica členov ľavičiarskeho svetového názoru“ zakročili ľudáci vysokoškolační koncom októbra a žiadali Krajský úrad o zmenu vedenia.³³ Aj v tejto postupne sa zhoršujúcej situácii mohli však poslanci a senátori KSČ zo Slovenska pracovať v značne zhoršených podmienkach, ale legálne v poslaneckej snemovni a senáte do rozpustenia KSČ ústrednou vládou 27. 12. 1938. Vychádzajúc z tohto nariadenia rozpustila autonómna vláda KSČ na Slovensku uznesením z 23. 1. 1939.³⁴

Ostrý zákrok autonómnej vlády J. Tisu proti komunistickej strane dočasne ochromil a narušil štruktúru, organizačnú sieť a celkovú činnosť KSČ. Po preskupení politickej moci na Slo-

³¹ A ÚML ÚV KSS, z. KSČ, a. j. 1. Príkaz na zastavenie činnosti KSČ sprostredkoval telefonicky Krajský úrad; KIŠ, Š.: Počiatky ilegálnej činnosti KSS (október 1938 – august 1939). In: Historie a vojenství, 2, 1981, s. 60 n.

³² ŠÚA SSR, f. KÚ, kar. 249, č. 64144. Zoznam obsahoval približne 278 mien; KRCHO, M.: c. d., s. 41. V súčasnosti nie sú k dispozícii výsledky protikomunistickej akcie po 9. októbri 1938 v jednotlivých okresoch, takže všeobecný záver nemožno vysloviť.

³³ ŠÚA SSR, f. KÚ, kar. 246, č. 67 306. Žiadosť podalo Ústredie slovenského katolíckeho študentsťva a jedným z hlavných zámerov bol aj útok proti G. Husákov.

³⁴ ŠÚA SSR, PR-B, kar. 223, č. 1135/39. Z formálnej stránky vstúpilo toto nariadenie v platnosť po uverejnení 25. 1. 1939.

vensku 6. 10. 1938 bola KSČ prinútená začať realizovať kvalitatívne novú etapu boja, pričom musela zmeniť aj formy práce. Strategicko-taktickou líniou KSČ sa stal antifašistický a neskôr národnooslobodzovací boj v podmienkach ilegálnej práce. V danej situácii už nebolo možné utvoriť národný front, ale jeho politická koncepcia, t. j. budovanie národnej jednoty zostávalo úlohou politiky KSČ. Antifašistický boj proti domácej reakcii a vonkajšiemu nebezpečenstvu sa mal uskutočňovať na báze najširšej jednoty demokratických, antifašistických síl vrátane protifudáckej buržoáznej opozície. Koncepčne tieto ciele a zásady obsahovali už protesty proti zákazu činnosti KSČ a najmä odvolanie V. Širokého proti nariadeniu ministerstva vnútra. „V dnešných kritických dňoch komunisti volali a volajú po skutočnej a nerozbornej jednote všetkých, ktorí sú ochotní štát a národy hájiť proti zahraničným zásahom ... Vyraďenie ktorejkoľvek zložky z radov obrancov slovenskej krajiny a Československa oslabuje vlastné pozície a uľahčuje prácu našim nepriateľom. Vyraďenie komunistickej strany je činom o to horším, že táto strana mala vo svojich radoch najodvážnejšiu časť odhodlaných ľudí k všetkým obetiam pre obranu nášho štátu.“³⁵

V zápase a protestoch proti rozhodnutiu ministerstva vnútra z 9. 10. 1938 sa výrazne prejavila skutočnosť, že KSČ vystupovala jednoznačne ako najdôslednejší obranca národných záujmov a týmto cieľom podriadila aj svoju stranícku politiku. Zárok autonómnej vlády proti KSČ na Slovensku bol protiprávny a protiústavný, čo vyjadrilo politické byro ÚV KSČ a K. Gottwald v Národnom zhromaždení, V. Široký v odvolaní ale aj miestne organizácie strany.³⁶ Nikdy sa však tento čin nehodnotil len z úzkych straníckych záujmov. Významne to dokumentovalo najmä stanovisko politického byra ÚV KSČ: „Beží však viac ako len o komunistickú stranu, beží o viac než o udržanie demokratického režimu, v tomto prípade ide o štátnu československú jednotu, ktorá kapituláciou vlády pred ľudáckymi separatistami bola vážne ohrozená.“³⁷ KSČ v plnom rozsahu chápala súvislosť medzi získaním moci ľudákmi a útokom na demokratické práva, proti komunistom a preto v protestoch proti zákazu sa predovšetkým vyzdvihovali komplexne tieto otázky. „Nech sme vlivmi cudziny a iniciatívou domácej reakcie zatlačení do akýchkoľvek pozícií, nič nás neodvráti od stanoviska, ktoré v terajšej dobe je pre nás najhlavnejšie, od stanoviska obrany republiky, od práva obrany národného samourčenia, českého, slovenského a podkarpatského národa, obrany demokracie V tejto vážnej chvíli nemáme žiadneho väčšieho záujmu, len aby sa zabránilo katastrofe.“³⁸

Komunisti na Slovensku súčasne postup autonómnej vlády nechápali ako izolovanú jednorazovú akciu namierenú len proti KSČ, ale aj ako začiatok nástupu proti demokratickým právam vôbec a postupne proti jednotlivým ďalším politickým stranám. Boli jedinou politickou silou, ktorá zaujala jednoznačne negatívny postoj k všetkým antidemokratickým opatreniam a nariadeniam autonómnej vlády vrátane rozpustenia a zakázania ostatných politických strán. Ich úsilie spoločne postupovať a zjednotiť všetky vrstvy národa zostávalo však ešte stále bez výraznejšieho ohlasu a ostatné politické strany napriek protiústavnému činu vlády neprotestovali proti zákazu činnosti KSČ.

Negatívne črty politického vývoja a predovšetkým zákaz činnosti strany bol jedným z hlavných dôvodov, prečo sa situáciou na Slovensku politické byro ÚV KSČ opäť zaoberalo 11. 10.

³⁵ A ÚML ÚV KSS, z. KSČ, a. j. 1; Mníchov v dokumentoch II. Praha 1958, s. 377–378.

³⁶ GOTTWALD, K.: c. d., s. 325; A ÚML ÚV KSS, z. KSČ, a. j. 1; Protest organizácie KSČ v Nitre.

³⁷ HÁJKOVÁ, A.: c. d., s. 64.

³⁸ Slovenské zvesti 11. 10. 1938.

1938. V jeho záveroch sa zdôrazňovalo, že hlavný úder treba viesť proti „sidorovštine“. Rešpektovala sa diferenciácia medzi Hlinkovou gardou a aparátom autonómnej vlády, z čoho vyplývala požiadavka hájiť existujúci štátny aparát ako predstaviteľa československej jednoty. V uzneseniach sa ďalej žiadalo získavať pre spoločný postup všetky demokratické sily, usilovať sa o dosiahnutie jednoty robotníckej triedy a rokovať so socialistami o politickej a odborovej jednote.³⁹ Uvedené princípy sa stali základom politickej aktivity KSC pri hľadaní spolupráce s potencionálnymi protivníkmi ľudáckeho režimu už v priebehu októbra 1938. Pritom paralelne s touto nastupujúcou aktivitou sa v zahraničí formulovali koncepcie, ktoré mali podstatne ovplyvniť celkový priebeh antifašistického boja českého a slovenského národa.

KSC v období od Mníchova do vyhlásenia slovenského štátu a okupácie českých krajín nacistickým Nemeckom v dôsledku zmeny celkového postavenia republiky a nástupu reakčných síl postupne stanovila základné úlohy antifašistického zápasu. V rámci nich sa určili konkrétne ale predovšetkým všeobecné zásady tohto zápasu, čo sa odrazilo najmä po komplexnom posúdení vývoja v Československu v Komunistickej internacionále v decembri 1938 až februári 1939.

Pri celkovej analýze postupu strany sa 26. 12. 1938 na zasadnutí prezídia Exekutívy Komunistickej internacionály venovala pozornosť vývoju v období Mníchova. O situácii v Československu referoval K. Gottwald a na Slovensku V. Široký. S referátmi vystúpili ďalej R. Slánský a R. Appelt. Na základe analytického zhodnotenia a diskusie v priebehu januára 1939 pripravilo vedenie KSC návrh rezolúcie, ktorá sa stala základom uznesenia sekretariátu Exekutívy Komunistickej internacionály o československej otázke z 22. 2. 1938.

Sekretariát Exekutívy Komunistickej internacionály schválil postup KSC počas Mníchova, pričom súčasne poukázal na niektoré čiastkové nedostatky v taktickom postupe proti malomeštiackym stranám, pri riešení národnostných problémov a pod. V uzneseniach sekretariátu sa ďalej odporúčalo v záujme ovplyvnenia mas organizovať širokú vysvetľovaciu kampaň, a tým dosiahnuť jednotné hodnotenie minulých udalostí, pretože v poslednom čase bola verejnosť dezorientovaná. Podľa záverov VII. kongresu Komunistickej internacionály sa rozpracovala aj taktika boja v podmienkach fašistického režimu, vrátane boja v rámci existujúcich politických strán v Čechách a na Slovensku, v odborovom hnutí, kde komunisti mali aktívne ovplyvňovať politické myslenie a konanie mas.⁴⁰

Rezolúcia sekretariátu Exekutívy Komunistickej internacionály a ÚV KSC predstavovala hodnotenie vývoja v Československu v nedávnej minulosti. Súčasne v nadväznosti na strategicko-taktickú líniu VII. zjazdu KSC, ktorá sa ďalej rozvíjala v podmienkach bezprostredného ohrozenia republiky roku 1938 a modifikovala po Mníchove, sa v zásadných črtách rozpracovala koncepcia ďalšej činnosti s prihliadnutím na meniacu sa situáciu a z toho vyplývajúce nové úlohy. V politickej línii sledovanej KSC sa rešpektovali všetky základné strategicko-taktické ciele, pričom sa osobitný dôraz kládol na nové momenty vývoja. V rezolúcii ÚV KSC sa zdôrazňovalo, že „pre oklieštené Československo a jeho národy zostáva hlavným nepriateľom a nebezpečenstvom hitlerovský fašizmus a jemu slúžiaca zradná domáca reakcia“. Klasifikáciou nacistického Nemecka „ako hlavného nepriateľa a nebezpečenstva“ sa určil základný smer antifašistického zá-

³⁹ HÁJKOVÁ, A.: c. d., s. 65.

⁴⁰ A ÚML ÚV KSS, f. KI, a. j. 1464. Rezolúcia sekretariátu EKI z 22. 2. 1939. Časť materiálov publikovaná Chtěli jsme bojovat II. Praha 1963, s. 413 n.

pasu a súčasne predpokladalo, že boj proti domácejmu fašizmu a možnosť jeho likvidácie je nerozlučne spojená a v podstate sa podriaďuje boju proti hitlerovskému ohrozeniu republiky. Porážka domácej reakcie takto závisela od porážky nemeckého fašizmu.⁴¹ V záujme realizácie týchto úloh ÚV KSČ požadoval: „Teraz beží o to trpezlivo zbierať a sústreďovať rozptýlené sily všetkých tých, ktorí nechcú, aby bolo Československo Hitlerom úplne ztročené. Beží o to za daných obtiažnych podmienok viesť zápas proti požiadavkám Berlína a za nezávislosť republiky, za obnovenie a obrodenie demokratického zriadenia, za chlieb, prácu, za národnú slobodu, za nový 28. október.“ Tento koncepčný cieľ boja „nový 28. október“, aj keď sa jeho obsah ešte precízne nedefinoval, potvrdzoval, že KSČ si plne uvedomovala bezprostrednú nevyhnutnosť spájania boja za demokraciu s bojom za socializmus v podmienkach antifašistického zápasu, t. j. strategické ciele sa mohli realizovať len v priebehu národnej a demokratickej revolúcie. Zmyslom a cieľom celkovej činnosti KSČ bolo pripravovať český a slovenský národ na dlhé obdobie zápasov na „deň konečného zúčtovania“, pretože fašistické Nemecko, podľa Zahraničného vedenia KSČ v Moskve, pracovalo na tom, aby zbavilo Československo aj zvyškov vnútornej a zahraničnej nezávislosti.⁴²

Uvedené úlohy sa mali realizovať na základe najširšej jednoty všetkých vrstiev národa, pričom prvoradý význam sa prikladal jednote robotníckej triedy. Tento koncepčný prístup sa vyjašdril v konštatovaní: „KSČ, ktorá nikdy neuzná mníchovský diktát, bude i ďalej stáť v prvých radoch tých, ktorí budú hájiť každú piadť práv ľudu, každý sebamešší záujem národa a nezávislosť republiky. KSČ prehlasuje, že v tomto zmysle bude spolupracovať s každým a že urobí všetko čo od nej závisí, aby boli zbierané sily v jeden veľký front národného oslobodenia, k veľkému oslobodzovaciemu boju národov Československa, za nový 28. október.“⁴³

V súvislosti s prerokovaním vývoja v Československu a zmien, ktoré sa uskutočnili v dôsledku prijatia autonómie, rozhodol sekretariát Exekutívy Komunistickej internacionály premenovať Slovenský kraj KSČ na Komunistickú stranu Slovenska. Ústredné vedenie v českých krajinách a na Slovensku podliehalo Zahraničnému vedeniu KSČ, ktoré vzniklo v Moskve v decembri 1938 a jeho členom sa za Slovensko stal V. Široký. Uznesenie Kominterny o utvorení KSS sa v praktickej politickej činnosti realizovalo až v podmienkach slovenského štátu. Stranícke organizácie na území okupovanom horthyovským Maďarskom mala riadiť Maďarská komunistická strana.⁴⁴

KSČ vypracovala a vytipovala v období medzi Mnichovom a násilnou likvidáciou samostatnosti a existencie Československa hlavné ciele svojho boja z vnútropolitického a zahraničnopolitického hľadiska. Tak od samých začiatkov antifašistického boja mala v zásadných a všeobecných črtách premyslený cieľový program a z neho odvodené jednotlivé taktické postupy.⁴⁵ Aj z celkového programového hľadiska išlo o koncepčný zámer, pričom v priebehu ďalšieho vývoja sa politická línia KSČ menila a prispôsobovala novovznikajúcim podmienkam

⁴¹ V rezolúcii sa konštatovalo, že ľud Československa „nesmie zabúdať, že príčinou jeho národného nešťastia bol a zostáva nemecký fašizmus... A mníchovský a viedenský zločin... bude odstránený vtedy ak padne jeho pôvodca nemecký fašizmus“. Tamže.

⁴² A ÚML ÚV KSS, f. KI, č. 1465. Rezolúcia ÚV KSČ z 8. 2. 1939 a schválená sekretariátom EKI 22. 2. 1939.

⁴³ Tamže.

⁴⁴ Za národní osvobození, za novou republiku 1939–1945, c. d., s. 39.

⁴⁵ ČADA, V.: Vývoj politické línie KSS v letech 1938–1944. In: Zborník Múzea SNP, 9, Martin 1984, s. 35.

a špecifickým črtám vývoja v českých krajinách a na Slovensku. S týmto koncepčným hodnotením situácie z februára 1938 sa však slovenskí komunisti do 14. 3. 1939 nemali možnosť zoznámiť, aj keď niektoré názory na Mníchov z decembrového zasadnutia Kominterny sa v pripravovaných letákoch objavili.⁴⁶ Rezolúciu sekretariátu Exekutívy Komunistickej internacionály dostalo ilegálne vedenie KSCĽ začiatkom marca, prerokovalo ju 11. marca,⁴⁷ ale vzhľadom na existujúce podmienky sa závery tohto zasadnutia pred rozbitím republiky ešte nedostali na Slovensko.

Po zákaze KSCĽ na Slovensku sa strana sústreďovala na budovanie spolupráce s existujúcimi opozičnými kruhmi, pričom z hľadiska vlastnej straníckej práce kládla dôraz na zachovanie kádrov, udržanie vplyvu medzi masami, na prípravu podmienok na ilegálnu prácu a najmä na budovanie ilegálnej siete straníckych organizácií.

Po 6. októbri 1938 bolo vzhľadom na vnútropolitické zmeny nevyhnutné modifikovať koncepciu národného frontu. Ak v období budovania frontu na obranu nezávislosti republiky rozhodujúcim faktorom, ktorý determinoval utváranie národnej jednoty bolo vonkajšie nebezpečenstvo, t. j. ohrozenie národnej existencie zo strany nacistického Nemecka a jeho spojencov, v danej etape bolo potrebné organizovať spoločný boj proti tvoriacemu sa režimu. Pritom stále zreteľnejšie sa ukazovalo spojenie vnútorných vládnucich reakčných síl na Slovensku so zahraničnými protivníkmi jednoty republiky, najmä nacistickým Nemeckom. Spájajúcimi prvkami spoločného postupu KSCĽ a opozičných prúdov na Slovensku sa mali stať rovnaké názory na otázku spoločného štátu Čechov a Slovákov, udržania demokratických práv, obrany proti vonkajšiemu nebezpečenstvu, zachovania teritoriálnej integrity republiky a pod. Na realizáciu tohto jednotného postupu vznikli priaznivé podmienky už krátko po 6. októbri 1938.

Ľudáci pri rokovaniach o teritoriálnych požiadavkách horthyovského Maďarska a beckovského Poľska v októbri 1938 utrpeli veľkú porážku. Výsledok viedenskej arbitráže z 2. 11. 1938 prekonal aj najpesimistickejšie predpovede, pretože Slovensko stratilo viac ako 10 tisíc km² územia, najúrodnejšiu oblasť poľnohospodárskej pôdy, značnú časť priemyslu, narušilo sa železničné a cestné spojenie a pod. Tento neúspech oslabil mocensko-politický vplyv ľudákov a spôsobil narastanie opozičných tendencií, ktoré sa prejavovali z rôznych príčin v časti agrárnej strany, v sociálnej demokracii, v Slovenskej národnej strane, ale aj v armáde a administratíve. Vznikla možnosť organizovať jednotnú protiludácku opozíciu, pretože aj viacerí príslušníci strán, ktoré podpísali žilinskú dohodu s ľudákmi, boli nespokojní s riešením zahraničnopolitických otázok a s nastoľovaním totalitného režimu. V napätej vnútro politickej situácii prejavujúcej sa rastom protiludáckych nálad počas rokovaní s horthyovským Maďarskom sa slovenskí komunisti na rokovaní, ktoré viedol V. Clementis, V. Široký, F. Zupka, usilovali utvoriť podmienky na vznik širokého demokratického frontu. Heslá KSCĽ proti samovláde Hlinkovej strany, za vládu národnej jednoty, za jednotu slovenského ľudu v boji za celistvosť slovenských hraníc prijali aj ďalšie politické strany na Slovensku.⁴⁸ Všeobecnú nespokojnosť s postupom ľudákov chcela KSCĽ využiť na organizovanie odporu. Vedenie sociálnej demokracie a odborov dalo súhlas na usporiadanie štrajkov pri prvých fašistických opatreniach slovenskej vlády. Pri hodnotení

⁴⁶ A ÚML ÚV KSS, z. KSCĽ, a. j. 4.

⁴⁷ HÁJKOVÁ, A.: c. d., s. 99.

⁴⁸ A ÚML ÚV KSS, f. KI, a. j. 1462. Vystúpenie V. Širokého v EKI 26. 12. 1938.

tohto vývoja v Komunistickej internacionále vyslovil V. Široký názor, že „situácia bola priaznivá pre zvrhnutie slovenskej vlády. Bola priaznivá, pretože boli sklamané tiež strany, ktoré podpísali pakt, (rozumej 6. 10. 1938) takzvaní centralisti. Boli sklamaní zahraničnopolitickou orientáciou vlády a vnútropolitickým kurzom.“⁴⁹

Objektívne mocensko-politické postavenie Ľudákov po 6. októbri 1938 bolo labilné, nemali vlastný mocenský aparát, štátne orgány ovládli ešte úradníci bývalého režimu, na Slovensku sa dislokovali silné jednotky československej armády, takže v radoch predstaviteľov KSC sa dokonca uplatňoval názor, že protiľudácke akcie sa nemuseli uskutočniť mocenskými prostriedkami, ale mobilizáciou, ktorá by ľudu umožnila prehovoriť, že chce zotrvať v republike.⁵⁰ V zásade možnosť likvidovania „jedinovlády Ľudákov“ politickými prostriedkami sa všeobecne pokladala za reálnu a len neskôr sa neuskutočnenie ani pokusu o zvrát ospravedlňovalo nebezpečenstvom nemeckého zásahu, obavami z obsadenia Bratislavy, z rozdelenia Slovenska. Podstatou problému však bola vždy politická stránka veci, t. j. súčasne s politickým tlakom pripraviť program, s ktorým by protiľudácke sily jednotne vystúpili. Bezprostredne po 6. októbri 1938 sa všetky tzv. štátoformné strany na Slovensku viacej starali o svoje stranické záujmy, chceli participovať na moci, resp. využívali situáciu na preskupenie moci vo vlastnej strane a menej bojovali za národné záujmy cestou spoločného vystúpenia, na základe demokratického programu,⁵¹ Komunistická koncepcia demokratickej autonómie nenašla ešte dostatočný ohlas a ani sociálni demokrati nespĺnili predchádzajúce sľuby a odmietli organizovať štrajky, vysielat' deputácie k vláde a pod. Naopak vyjednávali s J. Tisom a na základe jeho požiadavky sa premenovali na Sociálnodemokratickú stranu Slovenska a robili ďalšie ústupky v záujme zachovania existencie strany.⁵²

V období po 6. októbri 1938, keď HSLŠ začala ráznejšie presadzovať svoju koncepciu „jedinovlády“, oživovali sa antiľudácke tendencie. Časť sociálnych demokratov, národných socialistov, agrárnikov, príslušníkov Slovenskej národnej strany, ale najmä komunistov prichádzala s myšlienkou utvorenia legálnej opozičnej strany.⁵³ Rokovania viedol V. Clementis, J. Ursíny, M. Korman, J. Pauliny-Tóth a ďalší. Cieľom bolo vytvoriť legálnu slovenskú robotnícku a roľnícku stranu na základe jednoty robotníckej triedy s cieľom bojovať za vládu národnej jednoty, za jednotu slovenského ľudu, za celistvosť hraníc republiky na Slovensku.⁵⁴ Existenciu tejto základnej politickej tendencie potvrdzujú aj správy zo začiatku roku 1939 o úsilí KSC pripraviť okresné konferencie, na ktorých mali rokovať zástupcovia všetkých zakázaných a rozpustených strán

⁴⁹ Tamže.

⁵⁰ HRON, P. (V. Clementis): K politickej histórii 14. marca 1939. Slovenský chýrnik č. 4, 1940, s. 14; K týmto otázkam sa v správe V. ilegálneho ústredného vedenia konštatovalo: „Hlinková strana na prevzatie moci nebola vôbec pripravená, nemala ľudí a robila svoje protičeské a protisocialistické opatrenia za asistencie Čechmi ovládanej polície, žandárstva, vojska a štátneho aparátu.“ Dejiny SNP 1944, zv. 3. Bratislava 1984, s. 336.

⁵¹ Napr. mladá generácia agrárnikov zo Župnej jednoty slovenského dorastu a predstaviteľov časopisu Zem na zasadení 7. 10. 1938 privítala a schválila žilinskú dohodu a súčasne vyslovila ultimatívnu požiadavku vymenovať za generálneho tajomníka strany na Slovensku „nami designovaného prívrženca“, menovať po dohode s touto skupinou nových ministrov za agrárnikov a pod. ŠUA SSR, f. Národný súd, kar. 7, s. 465-473.

⁵² SSR, f. NS, kar. 45, s. 25. Výpoveď M. Kormana 24. 10. 1946.

⁵³ Prvá zmienka o možnosti utvorenia spoločnej politickej strany je už zo spomínaného zasadnutia mladých agrárnikov 7. 10. 1938, kde sa v zápisnici konštatuje: „Niektorí naši vedúci činitelia išli do Prahy a konferovali medzi sebou o tom, aby sa na Slovensku založila Slovenská národná roľnícka a robotnícka strana. Do nej by sa mohli vliať aj socialisti a komunisti.“ Prítomní vyslovili názor, že „je problematické či je to šťastný nápad“. ŠUA SSR, f. NS, kar. 7, s. 446.

⁵⁴ Archív Ústavu marxizmu-leninizmu ÚV KSC, f. 38, č. 492/2. J. PAULINY-TÓTH: Ako došlo k 14. marcu (II), s. 13 a 15. Prednesené ako prednáška v Londýne, bez dátumu; ŠUA SSR, NS, kar. 8, s. 59. Výpoveď E. B. Lukáča 15. 1. 1947, kar. 45, s. 25; Výpoveď M. Kormana 24. 10. 1946; Spomienky L. Lichnera, J. Ursínyho.

o spoločnom postupe v boji proti ľudáckemu režimu, na obranu oklieštenej republiky a pri vydávaní ilegálnej tlače.⁵⁵

Pokusy o vytvorenie legálnej strany, ako aj iné kontakty a rokovania neprekročili hranice predbežných rozhovorov a veľké ťažkosti sa prejavili už len v otázke názvu strany. V myslení, konaní a postupe prípadných partnerov KSCĽ prevládali predstavy o skompromitovaní sa ľudákov, o ich hospodárskom krachu a odmietali použitie štrajkov, politického tlaku a pod.⁵⁶ Iniciatíva KSCĽ nenašla ohlas, neutvoril sa jednotný postup, pričom aj predchádzajúce politické spory, predovšetkým antikomunizmus, boli príčinou, že proti rodiacemu sa novému režimu nevzniklo hneď po 6. októbri 1938 organizované opozičné hnutie. Jednotliví predstavitelia bývalých štátotvorných strán v konečnom dôsledku neprejavili dost' porozumenia, ochoty a iniciatívy utvoriť s komunistami demokratický blok. Táto nekomunistická opozícia, hoci mala výhrady proti ľudáckemu režimu, si začala uvedomovať nevyhnutnosť spoločného postupu so všetkými antifašistickými silami, nedokázala ešte podstatnejšie zmeniť postoj ku KSCĽ a dohodnúť sa na jednotnom programe a spoločnom boji. V podstate o taký zápas ešte nemala záujem a buržoázne aj socialistické strany po tzv. zlúčení s HSLŠ, zákaze a zrušení prestali vyvíjať aktívnu činnosť a s výnimkou jednotlivých organizácií sociálnej demokracie zásadne odmietali prejsť do ilegality a pasívne vyčkávali. Jedinou politickou stranou, ktorá ihneď po 6. októbri 1938 preskupovala svoje rady a prešla na ilegálne formy práce a boja v celoslovenskom meradle, bola KSCĽ.

Paralelne s aktivitou smerujúcou k stmeleniu potencionálnych protivníkov ľudáckeho režimu začali slovenskí komunisti postupne obnovovať politickú činnosť v ilegality. Na zasadnutí Krajského vedenia KSCĽ v Žiline vzniklo nové vedenie v zložení K. Bacílek, J. Šefránek a K. Moško. Po poradách v Prahe s V. Širokým začiatkom októbra 1938 sa nové vedenie, v ktorom J. Duriš nahradil J. Šefránka, premiestilo do Brna.⁵⁷ Kontakty s ústredným vedením KSCĽ sprostredkoval J. Duriš prostredníctvom člena I. ilegálneho ústredného vedenia KSCĽ E. Klímu. V Krajskom vedení bol politickým vedúcim K. Moško, organizačné otázky mal na starosti K. Bacílek a za ideologickú prácu zodpovedal J. Ďuriš.⁵⁸ Neskôr bola celoslovenská organizácia KSCĽ rozdelená na štyri oblasti; bratislavskú – vedúci J. Osoha, žilinskú – L. Benada, bansko-bystrickú – K. Černocký a prešovskú – P. Tonhauser. Hlavným cieľom činnosti sa stalo vybudovanie ilegálnej siete a udržanie spojenia s masami ako predpoklad rozvinutia širokého antifašistického hnutia na základe koncepcií národného frontu. Pri uskutočňovaní týchto cieľov koncom roku 1938 a začiatkom roku 1939 sa prikladala prvoradá pozornosť na udržanie jednoty štátu Čechov a Slovákov, na boj proti separatizmu ľudáckeho vedenia, na obnovenie politickej aktivity, na paralyzovanie porazeneckých nálad hlásajúcich, že celý vývoj závisí od udalostí v zahraničí, na suverenitu republiky a jej neutrálne postavenie. Za jednu z prvoradých úloh sa pokladalo zabrániť, aby si nacistické Nemecko úplne podriadilo republiku a zatiahlo jej národy do novej svetovej vojny.⁵⁹

⁵⁵ FREMAL, K. – KORIM, V.: Formovanie akčnej, organizačnej a politickej jednoty robotníckej triedy na strednom Slovensku v rokoch 1938–1944. In: Zborník Múzea SNP, 10, 1985, s. 106.

⁵⁶ A ÚML ÚV KSCĽ, f. 38, č. 492/2. J. PAULÍNY-TÓTH, c. d., s. 16; HRON, P.: c. d., s. 14.

⁵⁷ Za národné osvobození, za novou republiku 1939–1945, c. d., s. 45.

⁵⁸ PAŽŮR, Š. – KIŠ, Š. – KORIM, V. – KRCHO, M.: Organizačná štruktúra ilegálnej KSS v rokoch 1939–1943. In: Zborník Múzea SNP, 10, Martin 1985, s. 39.

⁵⁹ A ÚML ÚV KSS, z. KSCĽ, a. j. 2 a 4. Letáky ilegálnej KSCĽ; f. KI a. j. 1462. Referát V. Širokého v EKI 26. 12. 1938; Slovenské zvesti 6. 10. 1938 - 13. 10. 1938.

Dôležitou súčasťou obnovenia politickej aktivity strany a súčasne predpokladom na realizovanie jednotného postupu robotníckej triedy zdola bol boj za hospodárske požiadavky pracujúcich. Aj v zložitých podmienkach ilegality dokázala KSCĽ najčastejšie v spolupráci so sociálnymi demokratmi a ich odbormi organizovať úspešné štrajky: 22. 10. v Uhorskej Vsi, 26. 11. v Michalovciach, pred vianočnými sviatkami v Podbrezovej, Piesku, Hronci a Tisovci, 10. 3. 1939 v Banskej Štiavnici. Štrajkovalo sa aj v textilných závodoch v Rybárpoli a v drevosklade v Bacúchu.⁶⁰ Hospodárske boje mali takmer výlučne spontánny charakter a spolupráca robotníckych strán bola miestna, jednorazová a dočasná. Pritom sociálni demokrati si zachovali svoje odborové organizácie až do roku 1939, ale ani na poradách v Žiline (28. 11. 1938) a v Brne (3. – 5. 12. 1938) za účasti I. Déreera a odborových tajomníkov zo Slovenska sa nenadhodila otázka spolupráce s KSCĽ. Naproti tomu už koncom roku 1938 zakladali radoví členovia a funkcionári sociálnej demokracie miestne ilegálne bunky, ktoré sa zlúčili s KSCĽ,⁶¹ organizovali spoločné akcie, resp. vzájomnú spoluprácu najmä v okresoch Brezno, Zvolen, Banská Bystrica, Prievidza, Žilina a pod. Postupne sa viacero sociálnodemokratických skupín priamo včlenilo do komunistickej strany, ako napr. v Hnúšti, Brezne, Žiline a pod.⁶² Vo viacerých prípadoch vstupovali členovia KSCĽ do legálne pracujúcich odborových organizácií sociálnych demokratov a v ich rámci vyvíjali činnosť. Išlo však viac-menej o ojedinelé prípady.

Obnovenie činnosti KSCĽ a budovanie ilegálnej siete sa začalo prakticky ihneď po 9. októbri 1938, ale prebiehalo v jednotlivých oblastiach Slovenska rozdielne. V Bratislave sa už v priebehu októbra 1938 na ilegálnej porade vedenej K. Černockým prerokúvali základné organizačné opatrenia na obnovenie činnosti KSCĽ.⁶³ Základom ilegálnej práce na Slovensku sa stali štyri oblasti, ktorých vedúci budovali okresné, resp. obvodné vedenia strany. Najnižšou formou organizačnej práce boli bunky utvárané na závodoch, v mestách a na dedinách na konšpiratívnych zásadách.

Po zákaze činnosti KSCĽ sa jej členská základňa dočasne zmenšila, pretože niektorí členovia strany sa nezapojili do ilegality a časť známych funkcionárov nemohla z konšpiratívnych dôvodov vyvíjať politickú aktivitu. Poprední pracovníci strany V. Široký, J. Valo, Š. Major, M. Čulen, K. Šmidke, G. Steiner, V. Clementis, K. Bacílek a K. Moško museli z bezpečnostných dôvodov opustiť Slovensko a postupne v období medzi Mnichovom a 15. marcom 1939, resp. neskôr odišli do zahraničia. Vynútená absencia popredných funkcionárov strany a prechod Krajinského vedenia KSCĽ na Moravu dočasne sťažili a skomplikovali činnosť tohto orgánu strany. Ťarcha a zodpovednosť za utváranie ilegálnej siete a ilegálnych foriem práce zostávala v prvom rade na miestnych funkcionároch a na vedúcich jednotlivých oblastí. Do vzniku I. ilegálneho ústredného vedenia KSS v máji 1939 sa v dôsledku spomínaných okolností pociťovala a prejavovala menšia aktivita ústredných orgánov strany na Slovensku. V podmienkach ilegálnej práce sa obmedzili a sťažili kontakty s ÚV KSCĽ, resp. s I. ilegálnym ústredným vedením KSCĽ a v zlomových obdobiach chýbali informácie širšieho a zásadného významu. V slovenských podmienkach nastali ká-

⁶⁰ ŠÚA SSR, f. KÚ, kar. 237, č. 67 248; kar. 297, č. 22 557, kar. 298, č. 13 144 a pod.; FREMAL, K. – KORIM, V.: c. d., s. 101.

⁶¹ ŠÚA SSR, f. KÚ, kar. 301, č. 77 587.

⁶² TICHÝ, M.: Z bojov komunistov banskobystrickej oblasti II. Bratislava 1966, s. 124; FREMAL, K. – KORIM, V.: c. d., s. 105, 110–111.

⁶³ KRAJNÁK, O.: Komunisti bratislavskej oblasti v boji proti fašizmu v rokoch 1938–1942. Bratislava 1959, s. 45. O budovaní organizačnej štruktúry pozri: PAŽŮR, Š. – KIŠ, Š. – KORIM, V. – KRCHO, M.: c. d., s. 44–94.

drové zmeny a presuny; do vedúcich funkcií nastupovala v domácom odboji nová generácia straníckych funkcionárov, ktorá musela pracovať nielen v ťažkých podmienkach ilegality, ale súčasne získavať skúsenosti z organizovania práce v celoslovenskom meradle, rozpracúvať vznikajúce teoretické problémy, tvorivo aplikovať uznesenia ÚV KSČ na politické problémy na Slovensku a pod. V politickej praxi sa prejavovala aj tá skutočnosť, že mladá generácia nemala také kontakty s poprednými politickými pracovníkmi na Slovensku, resp. Československu ako jej predchodcovia, čím sa podstatne obmedzil zdroj informácií bezpodmienečne potrebný najmä pri rozhodovaniach v zlomových situáciách vývoja. Hoci do 15. marca pôsobili na Slovensku, resp. v českých krajinách V. Clementis, L. Novomeský, K. Bacílek a ďalší významní členovia a funkcionári strany, všeobecne sa neustále zmenšovali a obmedzovali zdroje získavania základných informácií o rozhodujúcich otázkach politického vývoja, resp. priebeh udalostí nadobúdali také tempo, že KSČ pracujúca v podmienkach ilegality a navyše v čase, keď jej ústredné vedenie bolo mimo územia Slovenska, prakticky nemohla operatívne reagovať.

Existujúce zložité a komplikované podmienky vývoja objektívne sťažovali a spomaľovali možnosti rýchleho obnovenia činnosti strany na celom území Slovenska. Aj po vydaní posledného čísla Slovenských zvestí 13. 10. 1938 nebolo možné ihneď zabezpečiť ilegálne vydávanie novín alebo časopisu, čím sa dočasne oslaboval propagačno-politický vplyv strany. Túto funkciu nemohli nahradiť ani sporadicky vydávané letáky, napr. Slovenským voličom, Chcete mať nové a slobodné Slovensko pri príležitosti volieb do Slovenského snemu 18. 12. 1938, prvý ilegálny časopis Pravda slovenskej mládeže, resp. letáky dodávané z českých krajín a prepracované na podmienky vývoja na Slovensku.⁶⁴

Sústredenie sa na vybudovanie ilegálnej siete, práca v zložitých podmienkach ilegality, objektívne ťažkosti pri zabezpečovaní vydávania propagačných materiálov v prvom období ilegality a pod. sa prejavovali dočasným zmenšením vplyvu slovenských komunistov na formovanie politických predstáv a názorov na Slovensku, ale na druhej strane sa pozitívne odrazili na budovaní ilegálnej siete. KSČ sa stala jedinou politickou stranou s pevne vybudovanou štruktúrou ilegálnych organizácií, čo sa postupne prejavilo v jej celkovom vplyve na vývoj slovenskej spoločnosti.

Ilegálne organizácie strany vznikali v jednotlivých častiach Slovenska už bezprostredne po 9. októbri 1938 a pri ich budovaní sa uplatňovali smernice o ilegálnej práci z roku 1933. Kontinuitu ich činnosti zabezpečovali miestni funkcionári a postupne najmä vedúci jednotlivých oblastí. Už koncom roku 1938 existovali a pracovali ilegálne stranícke skupiny v Bratislave, Trenčíne, Novom meste nad Váhom, Považskej Bystrici, Handlovej, Poprade, Prešove, Tisovci, Holíči, Nitre, Žiline, vo Zvolene, v Banskej Bystrici, Dobšinej a v mnohých ďalších mestách a mestečkách. Začiatkom roku 1939 do okupácie českých krajín nacistickým Nemeckom a vyhlásenia slovenského štátu sa podarilo založiť, resp. obnoviť činnosť ilegálnych buniek aj na viacerých závodoch, stavbách železničných tratí a niektorých dedinách.⁶⁵ Aktívnu činnosť už krátko po rozpustení Zväzu slovenskej mládeže začala vyvíjať ilegálna mládežnícka organizácia Revolučná mládež Slovenska pod vedením J. Opavského a M. Gosiorovského. Pracovala

⁶⁴ ŠÚA SSR, f. K.Ú, kar. 249, č. 77 585, kar. 300 a 310; A ÚML ÚV KSS, f. ÚV KSČ, a. j. 4.

⁶⁵ Dejiny SNP 1944, zv. I, s. 71–94; Pod vedením strany. Bratislava 1959, s. 65, 291; Iskry a plamene. Banská Bystrica 1962, s. 71; Príspevky k dejinám KSČ v Humenskom okrese. Košice 1981, s. 114; PAŽŮR, Š.: Protifašistický odboj na východnom Slovensku. Košice 1974, s. 53 n.; BOLFIK, J.: Protifašistický odboj a oslobodenie Gemera. Martin 1981, s. 22 n. atd.

podľa pokynov Krajinského vedenia KSC a do činnosti sa zapojilo okolo 250 robotníkov a stredoškôľakov.⁶⁶

Začiatkom roku 1939 sa podarilo do určitej miery obnoviť sieť ilegálnych organizácií, pričom však činnosť strany nebola ešte ústredne systematicky riadená a koordinovaná. Na všetkých stupňoch a najmä vo vzťahu miestnych a závodných buniek, tvoriacich sa okresných, resp. oblastných výborov a najmä Krajinského vedenia sa nepodarilo zabezpečiť rýchle fungujúce kontakty, takže prísun politických informácií a direktív, resp. aj letákov bol ešte zdlhávavý, čo sa komplikovalo aj tým, že sídlom vedenia strany na Slovensku bolo Brno. Existovala a utvárala sa kuriérna služba I. ilegálneho ústredného vedenia KSC so Slovenskom,⁶⁷ ale v zložitých podmienkach ilegálnej práce v období tzv. druhej republiky sa kládli len základy kontaktov. Za týchto podmienok sa práca a činnosť strany sústreďovala predovšetkým na riešenie miestnych, resp. oblastných problémov, na utváranie jednotného postupu politického a hospodárskeho zamerania v lokálnych podmienkach. V období zložitých podmienok ilegálnej práce sa utváranie spoločného postupu komunistov a ostatných antifašistov mohlo realizovať len postupne. Počas tzv. druhej republiky sa kládli len prvé základy a predpoklady širokého antifašistického frontu.

Bezprostredne po 9. októbri 1938 sa neuskutočnila systematická a pripravená perzekúcia proti KSC, ktorá by vyústila do ústredne riadenej vlny zatýkania. Taktický postup KSC po jej zákaze zabránil otvorenej konfrontácii s režimom v období pre také stretnutie úplne nevyhovujúcim, keď KSC bola v izolácii a s podporou ostatných politických strán sa nedalo rátať. Zvolený postup umožnil strane zachrániť kádre a utváral podmienky na prechod do ilegality a budovanie ilegálnej siete. Postupne s upevňovaním režimu, utváraním Hlinkových gárd a ich aktivizáciou sa začal ostrejší a systematický teror proti KSC, dokonca aj proti jej poslancom a senátorom.⁶⁸ Perzekúcia mala v jednotlivých okresoch a mestách svoje špecifické prejavy a súvisela aj s aktivizáciou miestnych reakčných síl. Členov KSC zatýkali pri štrajkoch – v Podbrezovej a pod. – pri odhalení rozširovania letákov počas volieb do snemu, pri pokusoch aktivizovať politickú činnosť a pod. Nositeľom teroru a často nekontrolovateľného bezprávia a nátlaku bola predovšetkým HG, ktorej členovia si osvojovali právo rozhodovať o politickom zmyslení obyvateľstva a vydieraním sa usilovali zabezpečiť finančné prostriedky pre svoju činnosť.⁶⁹ HG vyvíjala nátlak aj na okresných náčelníkov, aby z okresných a miestnych zastupiteľstiev vylúčili komunistov a sociálnych demokratov. Tieto opatrenia sa postupne realizovali na základe príkazu vládnych inštitúcií a prostredníctvom okresných úradov. Narastajúci teror, šikanovanie a prenasledovanie komplikovalo a sťažovalo prechod strany do ilegality, ale podstatným a rozhodujúcim spôsobom neovplyvnilo utváranie ilegálnej siete. Všetko svedčilo o tom, že proces prechodu do ilegality a budovanie ilegálnych organizácií policajné orgány ani HG nezaregistrovali, neodhalili a v zásade o tejto činnosti do 14. marca 1939 nemali prehľad a informácie. Len v priebehu výraznejšej propagačno-politickej aktivity strany počas volieb do snemu na Slovensku sa polícii podarilo odhaliť niekoľko jednotlivcov a zhabať pripravené materiály. Dočasne menšia a obmedzená propagačno-politická

⁶⁶ STRAKA, J.: K dejinám protifašistického boja mládeže na Slovensku. Bratislava 1974, s. 103.

⁶⁷ Za národní osvobození, za novou republiku 1939–1945, c. d., s. 53.

⁶⁸ Napr. senátora KSC Š. Fidlíka uväznili a prehliadala HG v Trnave 4. 11. 1938. A ÚML ÚV KSS, f. Torza, a. j. 97.

⁶⁹ Napr. na stavbe železničnej prípojky z Veľkej Vsi do Tomášoviec vedúci stavby vyhlásil, že každý robotník, ktorý nedonesie potvrdenie o členstve v HG, bude prepustený. HG priamo vydierala aj jednotlivé osoby, priemyselné zväzy a pod. o finančné dotácie. ŠÚA SSR, KÚ, kar. 302, č. 71 445/38; kar. 299, č. 19 820/39.

aktivita strany prinášala tak na druhej strane podstatnú výhodu v tom, že v najťažšej, začiatkovej fáze budovania ilegálnej siete KSC nepríťažovala pozornosť úradov, polície a HG.

V období od 9. 10. 1938 až do rozbitia republiky napriek markantným úspechom KSC pri budovaní ilegálnej siete však proces celkovej obnovy činnosti strany a prispôsobovania sa novej situácii nedosiahol ešte takú úroveň, aby komunisti mohli a dokázali zasiahnuť do politického vývoja a podstatnejším spôsobom ho ovplyvniť. V tomto období v dôsledku odchodu významných funkcionárov strany do emigrácie poklesla teoreticko-poznávací úroveň KSC na Slovensku a pre nedostatok informácií aj možnosť vykonávať presnú analýzu rýchle sa meniacej situácie. Uvedené skutočnosti sa výrazne prejavili najmä pri hodnotení možnosti existencie a trvania republiky. Napriek tomu, že k tejto otázke na Slovensku prakticky neexistujú nijaké dokumenty, platia závery Komunistickej internacionály zo 14. 6. 1939 o určitých ilúziách na otázku trvania republiky aj pre slovenské podmienky.⁷⁰ V princípe domáce vedenie KSC nepostrehlo premenu latentnej hrozby nacistického úderu v akútne nebezpečenstvo,⁷¹ z čoho sa pri bezprostrednej agresii prejavili dôsledky v konkrétnej činnosti. Pritom v podmienkach vývoja na Slovensku sa následkom narastajúcej separatistickej politiky Ľudákov dali tendencie smerujúce k ohrozeniu jednoty republiky vypozerovať skôr. Oprávnené však prevládala dojem, že Ľudáci bez nastickej podpory a pomoci nedokážu realizovať svoje separatistické plány, a preto sa pozornosť vždy a zásadne sústreďovala na akcie nacistického Nemecka. Tie sa pred 14. a 15. marcom 1939 realizovali neobyčajne rýchle a väčšinu vtedajšej spoločnosti prekvapili.

Postupne stále výraznejšie odlišnosti vývoja medzi českými krajinami a Slovenskom sa viackrát stali predmetom rokovaní I. ilegálneho ústredného vedenia KSC. Začiatkom decembra 1938 sa vedenie zaoberalo postupom strany pri voľbách do snemu na Slovensku a stanovilo zásadu; zúčastniť sa na nich, ale hlasovať „nie“.⁷² Vývoj na Slovensku sa stal predmetom rokovania ústredného vedenia vo februári 1939 najmä v súvislosti s prehlbujúcimi sa separatistickými tendenciami v politike Ľudákov. Ústredné vedenie sa rozhodlo prerokovať situáciu za účasti pracovníkov KSC zo Slovenska a pripraviť vydanie prevolania k slovenskému národu s výzvou udržať celistvosť a jednotu spoločného štátu.⁷³

S rovnakým úsilím podporiť existenciu štátu a paralyzovať separatistickú politiku Ľudákov aktívne vystúpila koncom februára a začiatkom marca – podľa V. Clementisa – „malá skupina ľudí, nezaťažaná za posledný vývoj vecí“. Jej cieľom bolo donútiť autonómnu vládu, aby zaujala otvorené a jednoznačné stanovisko k otázke jednoty republiky.⁷⁴ Zostavené memorandum malo podpísať 40 osobností politického, kultúrneho, vedeckého, vojenského a cirkevného života a bol rozpracovaný plán, podľa ktorého mal byť manifest rozšírený po celom Slovensku a doručený vláde v Prahe a Bratislave. Po udalostiach 10. marca 1939, t. j. po policajno-vojenskom zásahu ústrednej vlády na Slovensku sa akcia prerušila.⁷⁵

Komplikovaný vývoj na Slovensku v súvislosti s tzv. Homolovým pučom sa stal predmetom ďalších rokovaní ústredného vedenia KSC. V tejto súvislosti sa objavili aj názory, že je nevyhnutné

⁷⁰ VII. kongres Komunistickej internacionály v boji proti fašizmu a válce. Dokumenty. Praha 1978, s. 477 a 480.

⁷¹ Z počátku odboje, c. d., s. 32, 46–47.

⁷² HÁJKOVÁ, A.: c. d., s. 103.

⁷³ VETIŠKA, R.: Skok do tmy. Praha 1966, s. 89.

⁷⁴ Dešifrovať „malú skupinu ľudí“ sa prakticky dnes už nedá. Pravdepodobne išlo o tých politických činiteľov, s ktorými V. Clementis v zastúpení KSC rokoval už v predchádzajúcom období.

⁷⁵ HRON, P.: c. d., s. 15.

vyzvať ľud na branný odpor a zabrániť odtrhnutiu Slovenska silou. Prevládol však názor vystúpiť s prevolaním za jednotu Československa a vyzvať ľud na protestné akcie proti pokusom rozbiť republiku. Pripravené letáky pre Slovensko odovzdal R. Vetiška K. Bacilkovi v Brne.⁷⁶

Rýchly spád udalostí, komplikované spojenie so Slovenskom prostredníctvom Krajinského vedenia KSČ v Brne nedovoľovalo účinnejšie vystúpiť proti separatistickému úsiliu ľudákov. I. ilegálne ústredné vedenie KSČ sa po 10. marci 1939 prakticky permanentne zaoberalo vývojom na Slovensku, ale na rýchle sa meniacu situáciu nebolo v podmienkach ilegality schopné bezprostredne reagovať. Pritom sa neuvažovalo o možnosti akútneho a bezprostredného nebezpečenstva a aj vedúci činiteľ Krajinského vedenia KSČ na Slovensku K. Bacílek neskôr konštatoval: „Boli u nás do určitej miery zakorenené ilúzie; tomu, že by Hitler mohol obsadiť Československú republiku, sme jednoducho neverili do tej doby, pokiaľ sme neboli postavení pred hotový fakt vtiahnutia nemeckého vojska na Slovensko a obsadenia Čiech a Moravy. Hoci udalosti na Slovensku pred 15. marcom význačnejšie avizovali nebezpečie, toto sme podceňovali.“⁷⁷ Podobné názory prevažovali v slovenskej spoločnosti. Rovnaká situácia bola aj v českých krajinách.

V zložitých podmienkach vývoja začiatkom marca 1939, v rýchlom spáde udalostí, pri nedostatku základných informácií, ale predovšetkým v dôsledku podmienok ilegálnej práce, keď sa ešte neskončila výstavba ilegálnej siete strany, nebolo možné organizovať širší odpor proti nacistickej agresii. KSČ prakticky získala jednoznačne správy o nacistických plánoch s Československom, keď sa agresia už realizovala a 14. marca 1939 bol vyhlásený slovenský štát a 15. marca 1939 nacistické Nemecko okupovalo české krajiny. Rýchly vývoj situácie ju prekvapil a v dôsledku toho nebolo ani možné pripraviť spoločnosť na nacistický útok. Zahraničné vedenie KSČ vydalo 15. 3. 1939 ohlas, v ktorom odsúdilo agresívny čin nemeckého fašizmu, ale masové protestné akcie sa nepodarilo organizovať – v dôsledku uvedených skutočností – ani v českých krajinách, ani na Slovensku. Protifašistické sily reprezentované predovšetkým KSČ sa ešte pevne organizačne nestmelili a dostatočne nepripravili na širšie masové akcie. Plánované protestné vystúpenie skupiny významných osobností politického, hospodárskeho a kultúrneho života zamerané na mobilizáciu ľudu sa nepodarilo po 10. marci 1939 organizačne zabezpečiť. Slovenská verejnosť však s obavami, nedôverou a bez nadšenia prijala vyhlásenie štátu.⁷⁸ „Nebolo osláv, manifestácií, nebolo nijakej radosti – to všetko si ľudácka propaganda vymyslela dodatočne“, konštatoval G. Husák.⁷⁹ Na druhej strane neexistovali ešte podmienky na širšie organizovaný odpor. Na zasadnutí snemu 14. 3. 1939 malá skupina bývalých československých legionárov rozšírila protestné letáky, ale ani jeden z poslancov nenašiel odvahu, aby hlasoval proti navrhovanému vyhláseniu štátu. Proti postupu ľudákov a ich úzkej spolupráci s nacistami nestál v tom období na Slovensku pevný antifašistický blok a akcie jednotlivcov, resp. malých skupín nemohli mať nijaký výraznejší politický efekt. Ľudácky postup, protinárodná politika HSĽS, zrada národných záujmov, podriadenie sa a prispôsobenie sa agresívnym cieľom nacistického Nemecka a podpora týchto plánov vyvo-

⁷⁶ VETIŠKA, R.: c. d., s. 89; HÁJKOVÁ, A.: c. d., s. 104. Letáky sa na Slovensku nerozširovali.

⁷⁷ Správa K. Bacílka z 26. 5. 1939. HÁJKOVÁ, A.: c. d., s. 116.

⁷⁸ Za slobodu českého a slovenského národa. Bratislava 1956, s. 40–43.

⁷⁹ HUSÁK, G.: Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní. Bratislava 1964, s. 21.

lali však od samého začiatku odpor slovenského národa, ktorý mal stupňujúcu tendenciu, nadobudol široké organizačné formy a rozvíjal sa pod vedením KSČ.

1987

Príčiny a podmienky vzniku nekomunistickej protil'udáckej opozície (6. 10. 1938 – 14. 3. 1939).

Uzavretie žilinskej dohody 6. 10. 1938 a spôsob akým sa uskutočnilo preskupenie politickej moci na Slovensku, výrazne ovplyvnilo ďalší vývoj slovenskej spoločnosti.¹ S novým štátovým usporiadaním spájali jednotlivé vrstvy slovenskej verejnosti značne protikladné túžby, začínajúc mocensko-politickými a končiac zlepšením hospodárskej situácie. Okrem KSČ a niekoľkých politicky rozhl'adených jednotlivcov však prakticky všetky politické strany, skupiny a prúdy nehodnotili výsledky porád v Žiline komplexne. Zamlčovali, resp. ignorovali základnú otázku; výsledky 6. 10. 1938 neznamenal len novú formu štátového usporiadania, ale hlavne fakt, že politickú moc uchopila HSLS, a teda ďalší vývoj sa bude realizovať podľa jej predstáv a zámerov. Postupné budovanie totalitného režimu sa za takýchto podmienok mohlo uskutočňovať a maskovať novým štátovým usporiadaním. Tým sa boj za vyriešenie slovenskej otázky „stal v dôsledku vývoja nástrojom najreakčnej časti slovenskej buržoázie a najsilnejšou agitačnou zbraňou pri zavádzaní fašistického režimu na Slovensku“.² Navyše celý proces rýchleho presunu doprava sa uskutočňoval v čase bezprostredného vonkajšieho ohrozenia teritoriálnej integrity republiky na Slovensku a jednotného štátu Čechov a Slovákov, čo malo výrazný vplyv na vznik a utváranie opozície proti mocenským ambíciám ľudákov.

Žilinská dohoda a prístup k jej výsledkom znamenal tvrdý úder do radov bývalých protil'udáckych síl. Prakticky aj formálne sa ukončila spolupráca politických strán zoskupených už počas obecných volieb roku 1938. Okrem KSČ neexistovala na Slovensku politická sila, ktorá by cieľavedome plánovala a organizovala činnosť zameranú proti ľudáckemu postupu. Tento stav bol síce relatívne krátky, pretože budovanie totalitného režimu, narastanie protičeských a protičeskoslovenských tendencií vyvolávalo odpor proti ľudákom, ale na druhej strane práve situácia, ktorá po 6. 10. 1938 vznikla a pretrvávala, značne negatívne ovplyvnila a výrazne narušila samotné utváranie opozície. Prístup vodcov jednotlivých strán k žilinskej dohode mal veľké morálno-politické dôsledky na pevnosť a jednotu politických strán a ich členstvo. Nebolo to len typické politické prezliekanie, keď mnohí vyzliekali starý ošúchaný čechoslovakistický kabát a obliekali si nové gardistické uniformy, ale súčasne sa prehlbovali rozpory a rozdiely v politických stranách, narastala dezorientácia, neistota a prejavovala sa váhavosť členstva. Postup vodcov politických strán prakticky dočasne paralyzoval širšie protil'udácke nálady a naopak umožňoval HSLS získavať pozície a podporu aj v radoch bývalých odporcov. Všetky uvedené okolnosti, vrátane administratívnych opatrení spôsobili, že ľudáci dočasne vyhrali zápas o ovplyvnenie verejnej mienky a podarilo sa im zafixovať vo verejnosti niektoré politické, resp. hospodárske ilúzie, čo sťažovalo možnosti boja proti nim.

¹ K tejto otázke porovnaj LUKEŠ, F.: Podivný mír. Praha 1968, s. 78 a n.; DANÁŠ, J.: Ľudácky separatizmus a hlt'erovské Nemecko. Bratislava 1963, s. 84 a n.

² HUSÁK, G.: Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní. Bratislava 1974 (III. vydanie), s. 147.

Vznik opozičného protifudáckeho hnutia na Slovensku bol po žilinskej dohode nielen zložitý, ale predovšetkým postupný. Okrem KSC a jej programového ilegálneho boja³ nemožno pri pomaly vznikajúcej nekomunistickej demokratickej opozícii hovoriť v tomto období o koncepcionom a cieľavedomom antifašistickom hnutí, založenom na princípoch celoslovenskej systematickej antifašistickej ilegálnej činnosti. Ovplyvňovali to už príčiny a spôsob prechodu do opozície.

Rozhodujúcim faktorom vzniku opozičného hnutia bolo vylúčenie politických strán, resp. jednotlivcov z participácie na moci, ohrozenie ich dovtedajších politických a hospodárskych pozícií a len čiastočné demokratické zameranie a zmýšľanie. Prakticky paralelne pôsobilo narastanie separatistických tendencií v politike ľudákov.

Myšlienka československej štátnosti, spoločného štátu Čechov a Slovákov, zapustila hlboké korene v slovenskom národe napriek krátkej dvadsaťročnej existencii republiky a množstvu nevyriešených problémov v postavení Slovákov a Slovenska v novom štáte. Slovenský národ dokumentoval svoj postoj k spoločnému štátu počas mobilizácie, ani v pomníchovskom období nenastali výraznejšie zmeny v jeho vzťahu k republike.⁴ Na podstate veci nič nemenilo ani vyhrocovanie protičeských nálad, ostré útoky HG a zámerná protičeská propaganda. Väčšina slovenského národa trvala na udržaní spoločného štátu, a táto zásada bola najvšeobecnejšou charakteristickou črtou spájajúcou nekomunistické demokratické opozičné hnutie, vrátane vedúcich politikov a radových členov.

Ďalšia dôležitá motivácia utvárania opozície – postoj k ľudáckemu budovaniu „nového“ Slovenska pôsobil však už dosť diferencovane v členskej základni a vo vedení centralistických strán. Opozičné hnutie na Slovensku skladajúce sa z radových členov bývalých strán vznikalo v dôsledku nesúhlasu s budovaním totalitného režimu, jeho celkovými politickými prejavmi, ale vyplývalo aj z kritického postoja k politike vedenia vlastných strán. Tak vznikala a sa rozvíjala často spontánna miestna opozičná činnosť členov a funkcionárov, ktorí navzájom spolupracovali a hľadali možnosti spoločného postupu tiež s ilegálnou KSC. V tomto začínajúcom kvasení, sprevádzanom výraznými obratmi v politickom myslení, treba vidieť príčiny, prečo postupne nastali radikálne zmeny v politickom zameraní slovenskej spoločnosti, ktoré bolo v predchádzajúcom dvadsaťročí dosť stabilné. Začal sa proces, v priebehu ktorého v krátkom čase niekoľkých rokov odišli z politickej scény mnohí politici, zanikli strany, prišli noví ľudia, nové osobnosti, stali sa rozhodujúce nové ideovopolitické prúdy. Tieto zmeny podmieňovalo aj ujasnenie si postoja k celkovému vnútropolitickému a medzinárodnému vývoju.

Slovenská časť buržoáznodemokratických a socialistických strán nemala rozpracovaný koncepcný buržoáznodemokratický program riešenia slovenskej otázky pred Mníchovom, po mníchovskom diktáte len improvizovala a v Žiline pred ľudákmi kapitulovala. Táto zásadná neujasnenosť sa prejavovala aj v ďalšom období, keď tí, čo oficiálne prijali a dočasne či trvalejšie schvaľovali žilinskú dohodu, z rôznych príčin prešli do radov odporcov ľudákov, len negovali existujúci stav, ale v podstate nevedeli, čo chcú a majú dosiahnuť. V ich radoch sa prejavovala

³ K tejto otázke porovnaj BYSTRICKÝ, V.: Politika KSC na Slovensku od Mníchova do 14. marca 1939. In: Zborník Múzea Slovenského národného povstania 12. Martin 1987, s. 5 a n.

⁴ Štátny ústredný archív SSR, f. KÚ, kart. 237, č. 62961. Hlásenie okresných náčelníkov z 2. – 8. 10. 1938; f. ÚPV, kart. 1, č. 385. Hlásenie z novembra 1938.

neschopnosť správne pochopiť a interpretovať prebiehajúce udalosti a ich dôsledky. Títo prívrženci a zástanci buržoáznej demokracie, ako ideálu usporiadania spoločnosti po Mnichove, akoby strácali vieru v silu týchto ideí, prejavovali sa v ich radoch silné dezilúzie, sklamanie, narastali pochybnosti. Všeobecnou črtou ich činnosti bolo akceptovanie požiadaviek určitého politického, nie presne a rovnako definovaného posunu doprava, t. j. schvaľovanie niektorých antidemokratických prvkov smerujúcich k oslabeniu buržoáznodemokratického systému a až k budovaniu „riadenej demokracie“, t. j. totalitnej diktatúry. Všeobecný posun politického myslenia a konania doprava sa odvodzoval, resp. pramenil tiež v hodnotení mníchovských udalostí, ktoré vyznievali ako dôležitý moment preskupenia mocenského vplyvu vo svete a ako jednoznačný neúspech buržoáznodemokratických veľmocí a demokratických síl v zápase s totalitnými mocnosťami a fašizmom. Z toho pramenila požiadavka prispôbiť sa novému vývoju, zaradiť Slovensko, republiku do tohto trendu, nájsť jej miesto v novej konštelácii síl.

Politické strany a väčšina politikov chápala mníchovskú dohodu ako udalosť prevratného charakteru, ktorou sa začína nová dlhotrvajúca historická etapa vývoja, charakterizovaná takým všeobecným a ďalekosiahlym významom pre teritoriálne, politické a hospodárske usporiadanie Európy, akým boli výsledky prvej svetovej vojny – rok 1918. Z tohto hodnotenia nevyplývalo len rešpektovanie novovzniknutej situácie, nového mocenského rozdelenia, ale predovšetkým postupné zmierenie sa s novým stavom. Konečne tieto politické prúdy vychádzali zo zásady lojálnej spolupráce s nacistickým Nemeckom a nadviazania nových kontaktov so susedmi. Prirodzene, že strany, jednotlivé prúdy a jednotlivci – podobne ako v českých krajinách⁵ – sledovali touto orientáciou rozdielne ciele, pre všetkých to však bol východiskový bod politickej činnosti, pretože sa vychádzalo z akceptovania dlhodobého, ba možno povedať v niektorých prípadoch trvalého rozhodujúceho postavenia nacistického Nemecka v dunajskom priestore. Z toho pramenila bezpodmienečná nevyhnutnosť spolupráce s treťou ríšou a podpora a schvaľovanie tejto politickej línie aj v čase, keď časť buržoáznodemokratických politikov prechádzala do opozície. Uvedená interpretácia nedovoľovala správne formulovať vzťah k hitlerovskej ríši, fašizmu, teritoriálnemu okliešteniu republiky a zmene tohto stavu. Neujasnenosť, alebo neschopnosť sa správne orientovať v medzinárodnom diania, postrehnúť agresivitu fašizmu a historickú nevyhnutnosť jeho zániku ako politického systému viedli k rozpracovaniu najrozličnejších zahraničnopolitických predstáv, ktorých všeobecnou črtou bol provincionalizmus a často až politická naivita.⁶ Ústup z celosvetového, resp. celoeurópskeho pohľadu na medzinárodný vývoj a jeho nahradenie provincionálnym chápaním politiky len v stredoeurópskom priestore, typický nielen pre slovenský politický život, ale aj pre časť vládnucej českej, resp. československej buržoázie, znemožňovali plne si uvedomovať aspoň najvšeobecnejšie trendy vývoja, nevyhnutnosť a zákonitosť konfrontácie medzi fašizmom a demokratickými silami vo svete. Len pochopenie týchto širokých súvislostí mohlo vyvolať aktívnu činnosť v antifašistickom hnutí, pretože boj za existenciu republiky, proti fašizmu, za obnovu teritoriálnej integrity štátu, obnovu demokratického života atd., bolo možné uskutočniť len porážkou fašizmu doma a vo svete. Preto cesta do radov odporcov ľudáckeho režimu musela viesť cez poznanie týchto súvislostí a aktívne zapojenie do

⁵ LUKEŠ, F.: c. d., s. 87 – 88.

⁶ Tieto otázky sa prakticky prerokovali len v tlači. Slovenský denník, Slovenský hlas, Robotnícke noviny, Národné noviny, A-Zet (slovenský), Slovák, Slovenská pravda a pod. Október – december 1938.

antifašistického boja nebolo u príslušníkov buržoáznych a socialistických strán rýchlym a jednoduchým, ale dlhotrvajúcim procesom. Už koncom roka 1938 sa začali v radoch bývalých politických činiteľov rozličných strán objavovať názory, že mníchovská dohoda neupevnila mier vo svete a nevyhnutne musí dôjsť k vojne, ale ani tento nový pohľad neznamenal vo väčšine prípadov zásadný obrat v politickom myslení a prejavoval sa len pasívnym vyčkávaním vývoja situácie. Všetky tieto okolnosti spôsobovali, že bezprostredne po 6. 10. 1938 sa v týchto stranách alebo pri jednotlivcoch, ktorí priamo neparticipovali na moci, resp. z nej boli vylúčení, prejavovala snaha vyvíjať legálnu lojálnu opozičnú činnosť smerujúcu k utvoreniu silnej spoločnej politickej strany ako partnerky ľudácko-agrárneho bloku, prípadne len ľudákov. Keď sa táto varianta akejsi obdoby plánovanej organizácie politických strán v českých krajinách nedala pre odpor ľudákov realizovať, začalo veľmi pomaly vznikať skutočné opozičné hnutie, ktoré malo z rôznych dôvodov výhrady proti niektorým postupom, resp. proti celkovej politike ľudákov. Z týchto príčin sa len postupne formulovali názory na program činnosti nekomunistických demokratických opozičných síl, rady protiľudáckych politikov zostávali roztrieštené, často sa bezvýsledne hľadali možnosti spolupráce, väčšina radových členov zostávala bez organizačnej základne, ideovo bezbranná, dezorientovaná a prakticky vydaná napospas ľudáckej propagande. To znemožňovalo opozičným kruhom úspešne čeliť nástupu ľudákov, pričom najmä v boji proti separatizmu HSLS existovali veľké možnosti zjednotiť väčšinu slovenského národa.

V pomníchovskom vývoji, v čase všeobecného nástupu pravice a budovania totalitného režimu na Slovensku došlo aj k dočasnému oslabeniu tradičných zväzkov, spolupráce demokratických síl v českých krajinách a na Slovensku. Spôsobil to celkový vývoj medzinárodnej a vnútornej situácie, zámerný tlak a postupne aj perzekúcia zo strany ľudákov a reakcie v republike vôbec. Z uvedených objektívnych príčin nemohli si demokratické sily v oboch častiach republiky poskytovať vzájomnú pomoc a podporu, koordinovať politické vystúpenia a postoje v takej miere, aby predstavovali mocensko-politickú silu proti nastupujúcej pravici. Pritom ak mohla mať demokratická opozícia na Slovensku nádej aspoň na čiastočné politické úspechy, tak to bolo predovšetkým s pomocou demokratických síl v českých krajinách. Rovnako na druhej strane vývoj na Slovensku mal svoj vplyv na situáciu v českých krajinách. Konkrétne sa tieto a všetky spomínané skutočnosti prejavovali predovšetkým v postupe jednotlivých buržoáznodemokratických, resp. socialistických strán, z hľadiska vývoja ktorých sa skúma, ale aj obmedzuje štúdium utvárania opozičného hnutia na Slovensku.

Slovenská časť československej robotníckej sociálnodemokratickej strany patrila ako celá strana v predmníchovskom období medzi zásadných odporcov ľudákov, a najmä ich autonomistických požiadaviek. Sociálni demokrati boli bezpochyby oddaní a presvedčení zástancovia československej štátnosti, tradícií česko-slovenskej spolupráce a jednotného štátu Čechov a Slovákov. Na druhej strane však ich systematické lipnutie na zásadách čechoslovakizmu a popieranie samobytnosti slovenského národa bolo jednou z hlavných príčin, pre ktoré v období prvej republiky nevznikol koncepcný buržoáznodemokratický program riešenia slovenskej otázky. Politicky ustrnuli, opotrebovali sa a v podstate ani nemali program riešenia slovenskej otázky, hoci ich vedúci činiteľ I. Dérer usilovne písal roku 1938 rôzne memoranda. Ich nesúhlas a odpor proti politike ľudákov nevyústoval do záujmu o utvorenie spoločného postupu všetkých demokratických síl a hlavne robotníckej triedy v republike. Boli to predovšetkým sociálni

demokrati, ktorí mali roku 1938 pri utváraní „slovenskej jednoty“ vážne výhrady proti účasti KSČ! a odmietali spoluprácu s komunistami. Tieto protikladné črty ich politickej činnosti sa ďalej výrazne prejavili po Mníchove a najmä po 6. 10. 1938.

Sociálni demokrati po neúspechu v Žiline, kde neboli zahrnutí do dohody meštiackych strán, vynakladali značné úsilie, aby si napravili pošramotenú povesť a utvorili predpoklady cestou dohody a spolupráce s HSLS participovať na moci, resp. aspoň zachovať existenciu strany. Z formálnej stránky rýchlo zabudli na svoje čechoslovakistické predstavy a prostredníctvom predsedu A. Hampla sa prihlásili 7. 10. 1938 k žilinskej dohode a z nej vyplývajúcim dôsledkom.⁷ Po krátkom roztrpčení, keď M. Korman písal, že „obnažíme všetky podlé charaktery, ktoré pod zástavou záchranu slovenského národa a republiky šli vlastne do Žiliny zachraňovať seba, svoje hmotné a politické záujmy“,⁸ pomerne rýchlo prešli na „konštruktívnejšie“ stanovisko. Verejne zdôrazňovali záujem na spolupráci s ľudákmi, vyjadrovali podporu pri budovaní „nového Slovenska“ a bez výhrad schvaľovali nové štátoprávne usporiadanie a z neho vyplývajúce preskupenie moci. V zásadných otázkach sa prispôbovali novej situácii a navyše svoj postup ospravedlňovali zložitým postavením Slovenska v čase zápasu o určenie jeho pomníčovských hraníc.⁹ Odmietali splniť predchádzajúce sľuby a neuskutočnili plánované spoločné akcie s KSČ, vrátane štrajkov, a to v prípade, ak nová autonomistická vláda začne uskutočňovať fašistické opatrenia.¹⁰ V princípe vo vzťahu ku KSČ pokračovali v tradičnej politike, uprednostňovali spoluprácu s buržoáznymi stranami a v podstate ešte ani neuvažovali o utvorení pevného spojenectva s KSČ na antifašistickej platforme. Nebolo pritom dôležité, že zákaz činnosti KSČ len registrovali, ale typická bola ich snaha využiť nové okolnosti a stať sa jedinou robotníckou stranou na Slovensku. V podstate takto im do určitej miery vyhovoval zákrok Tisovej vlády v boji o posilnenie pozícií v proletárskom hnutí. Na druhej strane však z politických strán, predovšetkým v sociálnej demokracii, dochádzalo medzi členskou základňou, nie ešte vo vedení, v tomto období ku korektúram vo vzťahu ku KSČ.

Sociálni demokrati po 6. 10. 1938 a až do zákazu ich strany nezaujali k novým pomerom na Slovensku vyhranené opozičné negatívne stanovisko a nepredpokladali a nemienili organizovať boj proti postupnému utváraniu ľudáckej totalitnej diktatúry. Pre ich postoje bolo typické podceňovanie pozícií HSLS, ničím nepodložená viera v opotrebovanie sa autonomistickej myšlienky cez krach a neúspech hospodárstva.¹¹ Jedným z hlavných kritérií ich postoja k novému režimu sa stal vzťah autonómnej vlády k československej štátnosti a k zachovaniu ďalšej existencie ich strany. V úzadí oficiálnej politiky stáli otázky postoja k tvoriacemu sa totalitnému režimu a k obrane buržoáznodemokratických slobôd. Toto stanovisko spôsobovalo, že v sociálnej demokracii sa prehĺbili rozpory, dochádzalo k politickej dezorientácii členstva a presadzovali sa kompromisné prístupy. Vedenie sociálnej demokracie na Slovensku, vrátane I. Déreera, nemalo pevnejší a perspektívnejší program, ale ani predstavu konkrétneho postupu. Po konzultáciách aj s ďalšími politickými predstaviteľmi, najmä M. Hodžom, dospelo k názoru, že ľudácky režim je nepevný a jeho trvácnosť je obmedzená. Vychádzajúc z tohto záveru nezačalo aktívny boj proti ľudákovi,

⁷ Státní ústřední archiv, f. PMR 1918 – 1945, kart. 4143.

⁸ Robotnícké noviny 8. 10. 1938.

⁹ DÉRER, L.: Smernice našej politiky na Slovensku. In: Robotnícké noviny 11. 10. 1938.

¹⁰ A ÚML ÚV KSS, f. KI, a. j. 1462. V. Široký v Kominterne 26. 12. 1938.

¹¹ ŠUA SSR, f. MV, kart. 3, č. 522. Výkonný výbor soc. dem. strany 19. 10. 1938.

ale naopak zaujalo vyčkávacie stanovisko.¹² V podstate dochádzalo k improvizácii, prispôsobovaniu sa vznikajúcim pomerom, hľadaniu si miesta a začlenenia sa v existujúcej politickej konštelácii. Tým sociálni demokrati prakticky ani dôsledne nebránili buržoáznodemokratické práva, ktoré vždy považovali za jeden zo základov svojej politiky. Formulovali všeobecné kritické pripomienky a I. Dérer v memorande z 10. 11. 1938 aj konkrétne výhrady proti HG, administratívnym prechmatom a pod.,¹³ ale nie voči celkovej politike Ľudákov a jej princípom. Zásadné prehlásenia publikované v Robotníckych novinách¹⁴ okamžite kompenzovali vyjadrovaním záujmu na budovaní „nového“ Slovenska, resp. prispôbovaním sa v otázke existencie strany.

Sociálni demokrati akceptovali v priebehu októbra všeobecne hlásanú tézu o nevyhnutnosti likvidovať existujúcu politickú a organizačnú roztrieštenosť a cestou zlučovania strán zjednotiť politickú štruktúru na Slovensku. Popri snahe nájsť si miesto v novej politickej konštelácii, videli v uvedenom postupe aj možnosť posilniť svoje rady. V týchto momentoch, ako aj v tradične negatívnom postoji ku KSČ treba vidieť príčiny, prečo sociálni demokrati len registrovali porušenie ústavy v prípade zákazu KSČ. Keď sa obdobná hrozba vynorila pred ich stranou, začali kľučkovať a vyjednávať s Tisovou vládou.

Prispôbovanie sa novej situácii prebiehalo v sociálnej demokracii tiež z personálnej stránky a pri prestavbe strany. Všeobecná požiadavka výmeny generácií sa odrazila vo formálnom, ale nie v skutočnom vzdaní sa I. Déreera a predsedníctva strany na Slovensku, vymenovaním M. Kormana za úradujúceho podpredsedu a ďalších zmenách. Výkonný výbor sociálnej demokracie (19. 10. 1938) sa unášal myšlienkou, že Ľudácka autonómia stratí na svojej príťažlivosti, robotníctvo sa pridá k sociálnej demokracii a využijúc vhodnú chvíľu prevezme moc na Slovensku.¹⁵ Sociálni demokrati budujúc takto svoje teórie na opotrebovanosti Ľudáckeho režimu, jeho hospodárskom krachu, vytriezvení verejnosti, t. j. do značnej miery podobných predstáv ako pri nástupe fašizmu v iných krajinách, prakticky len vyčkávali a minimálne sa usilovali vývoj v uvedenom smere ovplyvniť. V rámci týchto úvah hralo dôležitú úlohu zachovanie strany. Sociálni demokrati preto hľadali najrozličnejšie možnosti ako si udržať organizačnú základňu a predpokladali, že na Slovensku by mohla existovať HSLS, národno-roľnícka a slovenská strana pracujúceho ľudu.¹⁶

Prístup sociálnych demokratov k tzv. reorganizácii politického života na Slovensku prešiel koncom októbra ďalšou etapou modifikácie. Naďalej odmietali myšlienku „zjednotenia“ s HSLS, a preto hľadali možnosti, ako zmenou názvu strany, resp. prispôbením sa situácii, nájsť východisko. Silnel aj tlak radových členov a okresné konferencie sociálnej demokracie požadovali, aby vedenie strany zvolalo zjazd, ktorý by ukončil činnosť existujúcej strany a položil základy Národnej strany slovenského ľudu.¹⁷ Na porade vedúcich činiteľov sociálnej demokracie v Liptovskom Mikuláši došlo, podľa vzoru českých krajín, k pokusu založiť novú stranu, k čomu dávali súhlas aj mnohé miestne organizácie.¹⁸ Cieľom tohto postupu bolo zabezpečiť existenciu aspoň dvoch politických strán na Slovensku, ktoré by sa podľa ich predstáv vzájomne

¹² A ÚML ÚV KSS, f. ZM. I. Dérer 4. 3. 1967. In: Čarnogurský, P. 14. marec 1939, s. 144.

¹³ Memorandum I. Déreera o vývoji na Slovensku po 6. 10. 1938. In: Zborník Múzea SNP 12, s. 235 – 241.

¹⁴ „Musíme však dôrazne vyhlásiť, že nevedeli by sme pochopiť a nevedeli by sme sa prispôbiť tomu, keby nový režim mal znamenať stratu občianskych a spoločvacích slobôd.“ Robotnícke noviny 19. 10. 1938.

¹⁵ ŠÚA SSR, f. MV, kart. 3, č. 522. Výkonný výbor soc. dem. 19. 10. 1938.

¹⁶ Robotnícke noviny 21. 10. a 26. 10. 1938.

¹⁷ A ÚML ÚV KSS, f. Torzo. List M. Kormana z 9. 11. 1938.

¹⁸ ŠÚA SSR, f. PR-NB, kart. 233, č. 66, 215, 21705; Tamže f. Národný súd, kart. 45, s. 25. M. Korman 24. 10. 1946.

vyvažovali a kontrolovali.¹⁹ Prakticky šlo o uplatnenie podobného modelu ako v českých krajinách a sociálni demokrati chceli hrať úlohu nie zásadného odporcu a protivníka režimu, ale legálnej opozičnej strany, ktorá by vyčkávala na svoju príležitosť v prípade krachu ľudáckeho „nového“ Slovenska. Pritom po dlhšom čase opäť kládli dôraz na zachovanie buržoáznodemokratických slobôd a súčasne prejavovali ambície zjednotiť aj členstvo rozpadajúcich sa, resp. zakázaných strán. Paralelne prebiehajúce organizačné a personálne zmeny mali vyhovieť požiadavkám J. Tisu, ktorý v rozhovoroch s M. Kormanom, J. Bečkom a I. Markovičom žiadal oslabenie kontaktov s pražskou centrálou.

Nové koncepcie sociálnych demokratov, prirodzene, nemohli nájsť požehnanie u ľudáckeho vedenia, a preto zastavili pokusy o utvorenie novej strany a len pozmenili pôvodný názov na Slovenská sociálnodemokratická strana robotnícka. Krátko potom vznikli ešte ďalšie plány na rozpuštenie sociálnej demokracie a pristúpenie k agrárnej strane, v rámci ktorej by mohli vzniknúť rôzne sekcie, a tým by sa utvorili možnosti pre pristúpenie členstva ďalších strán. Návrh, ktorý tľmočil v Prahe J. Ursíny R. Beranovi sa však nestretol s porozumením a agrárnici uprednostnili „zlúčenie“ s HSLS.²⁰

Poslednou variantou na reorganizáciu politického života a hľadanie miesta sociálnej demokracie v ňom bol plán I. Dérera. V spomínanom memorande z 10. 11. 1938 ostro napadol niektoré opatrenia autonómnej vlády a navrhol „utvorenie jedinej národnej strany Slovenskej jednoty pre Československú republiku“, v ktorej by boli „zastúpení okrem ľudákov a agrárikov (tiež) všetky štátotvorné sily Slovenska“. Predsedom novej vlády sa mal stať generál.²¹ V princípe bolo memorandum I. Dérera vyjadrením protirečivých, tendencií v sociálnej demokracii, jej viacerých zásadných výhrad proti novému režimu a pokusmi zachovať legálnu existenciu strany. Memorandum ukazovalo na snahu dosiahnuť určité zmeny v ľudácko-agrárnom bloku pomocou zásahu ústrednej vlády, ale nie jednotným postupom opozičných kruhov, zjednotením protiludáckych síl. Pri pravicovom charaktere vlády J. Syrového a jej prístupe k riešeniu vnútropolitického vývoja sa mohla od nej očakávať, len pomoc proti separatizmu ľudákov, ale prakticky nie proti budovaniu totalitného režimu.

Paralelne s rozpracovaním rozličných alternatív ďalšej novej existencie strany pokúšali sa sociálni demokrati aktivizovať aj členskú základňu a činnosť miestnych organizácií. Ale ani v situácii, keď sa už črtala hrozba likvidácie strany, prakticky nič nepodnikli a prácu v ilegalite nepokladali za možnú alternatívu pokračovania politickej činnosti v nových podmienkach a sa na ňu ani nepripravovali. V podstate verili, že v tej či onej forme budú môcť naďalej vyvíjať organizovanú politickú činnosť. Tieto ich názory vyvierali z predstáv po Mníchove všeobecne rozšírených v českej a slovenskej spoločnosti, že republika si zachová určitú samostatnosť až do rozpútania novej vojny. Ďalej sa opierali o možnosť existencie sociálnej demokracie v českých krajinách a uplatnenia podobného modelu zachovania politických strán aj na Slovensku. Skutočnosť však bola iná. Z príkazu ministra vnútra zakázal Krajinský úrad už 16. 11. 1938 činnosť sociálnej demokracie na Slovensku. Organizáciám strany sa výmery doručili 21. 11. 1938, teda

¹⁹ ŠÚA SSR, f. PR-NB, kart. 233, č. 21566. Cyklostyl výkonného výboru soc. dem. z 2. 11. 1938.

²⁰ ŠÚA SSR, f. NS, kart. 45, s. 810. M. Korman 4. 1. 1947

²¹ Memorandum I. Dérera...

prakticky potom, keď sociálnodemokratickí poslanci odhlasovali v parlamente zákon o autonómii.²²

Zákazom činnosti strany nebol však likvidovaný politický vplyv sociálnych demokratov. Silné pozície Odborového združenia československého im do značnej miery zabezpečovali možnosť ďalšej politickej činnosti. Tiež mali oporu v legálnej existencii sociálnej demokracie v českých krajinách v rámci Národnej strany práce, odkiaľ mohli čerpať nevyhnutné finančné prostriedky a zároveň získavať pomoc pri politicko-propagačnom pôsobení.²³ V odborových organizáciách sa však tiež ukazovali dôsledky kľúčovania vedúcich činiteľov strany.

Na porade zástupcov odborových zväzov sociálnej demokracie v Žiline 28. 11. 1938 sa prejavili protirečivé tendencie. Značná časť prítomných mala zásadné výhrady proti zlúčeniu s ľudáckymi odborami, ale na druhej strane odmietala alternatívu ilegálnej činnosti. Z referátov ďalej vyplývalo, že masa členstva je schopná a ochotná klásť odpor zosilnenému tlaku ľudákov.²⁴ Nejednotnosť názorov viedla k tomu, že vedenie zvolalo do Brna na 3. – 5. 12. 1938 konferenciu všetkých odborových tajomníkov a delegátov jednotlivých zväzov Odborového združenia československého. O sile sociálnodemokratických odborov na Slovensku svedčí fakt, že aj v zložitom období budovania totalitnej diktatúry sa na konferencii zúčastnilo vyše 120 funkcionárov na čele s I. Dérerom a tajomníkom D. Benaoum. Výsledkom takmer trojdňového rokovania a výmeny protirečivých názorov bolo uznesenie, „bojovať ďalej za udržanie samostatného odborového hnutia“, ale aj záujem „na súčinnosti so všetkými odborovými organizáciami a zvlášť s odborami HSLS“. Sociálni demokrati chceli spoločnými silami „napomáhať výstavbe nám druhej a milej Slovenskej krajiny v rámci česko-slovenskej republiky“. Účastníci neprerokovali ďalší postup v prípade násilnej akcie proti odborom a odmietali alternatívu ilegálnej činnosti. Na druhej strane žiadali členstvo, aby si plnilo svoje odborárske povinnosti, t. j. aktivizovalo činnosť. Ďalej uvažovali len o utvorení niekoľkých centier na Slovensku, ktoré sa mali určiť na zasadnutí funkcionárov strany v Prahe 11. 12. 1938.²⁵ Výsledky porád ukazovali narastanie protichodných tendencií u sociálnych demokratov, neujasnenosť ich koncepcie a nechť prejsť do zásadnej a hlavne aktívnej opozície voči ľudáckemu režimu. Aj v odborovom združení sa hľadali nejaké možnosti kompromisného riešenia a všetci dúfali, že sa nájdu.

Po zákaze činnosti sociálnej demokracie na Slovensku sa časť vedúcich činiteľov – I. Dérer, I. Markovič – trvale usadila v Prahe, resp. jeden z podpredsedov – J. Bečko sa tam presídlil a udržiavali kontakty s bývalými funkcionármi a členmi strany. Pritom ani v tom období nešlo o organizovanú systematickú ilegálnu celoslovenskú činnosť, ale viac-menej o individuálne kontakty. Možnosti pre túto činnosť existovali v rámci odborového Zväzu baníkov v Československej republike so sídlom v Prahe, kde sa v redakcii časopisu *Nazdar* v polovici decembra prvýkrát stretli niektorí slovenskí funkcionári s J. Bečkom. Okrem prijatia sľubu „naším cieľom zostáva

²² ŠÚA SSR, f. PR-NB, kart. 233, č. 71948. Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei bola na Slovensku zakázaná 22. 11. 1938. Sociálnu demokraciu a KSČ rozpustila autonómna vláda 23. 1. 1939, pričom z formálnej stránky vstúpilo toto nariadenie do platnosti 25. 1. 1939. Ďalšia perzekúcia sa týkala zaistenia majetkov spolkov a korporácií, ktorých ústredne bolí mimo Slovenska. Uznesením z 5. 12. a publikovaným 17. 12. 1938 rozpustila Tisova vláda všetky telovýchovné spolky.

²³ Napr. na likvidačnom zjazde československej sociálnodemokratickej strany robotníckej v decembri v Prahe vystúpil s kritikou pomerov na Slovensku I. Dérer. DÉRER, I.: Slovenský vývoj a ľudácka zrada. Praha 1946, s. 336.

²⁴ ŠÚA SSR, f. KÚ, kart. 301, č. 77584.

²⁵ Tamtiež.

jedine a výhradne boj za obnovu Československa a rozhodnutia, aby dôveryhodní ľudia poverení plnením úloh odvrátili pozornosť vstupom do HG, sa neprijali a nevytýčili dlhodobejšie strategické a taktické ciele.²⁶ V rámci sociálnej demokracie medzi jej funkcionármi existovali aj po zákaze činnosti strany kontakty a spojenia, chýbal však koncepcný program a konkrétny taktický postup. V podstate sa členom strany a odborov ponechávala voľnosť konania, takže viacerí prestali politicky pracovať, časť sociálnych demokratov sa začala aktivizovať v miestnych podmienkach, organizujúc ilegálne bunky, resp. využívala až do začiatku roku 1939 možnosť rozvíjať prácu v rámci odborov.²⁷ V niektorých oblastiach najmä nižší funkcionári začali vyvíjať činnosť už v decembri počas volieb do snemu. Po období depresie, vzniknutej z postupu vodcov sociálnej demokracie počas príprav Mníchova a po ňom, dochádzalo k zblíženiu radových členov sociálnej demokracie a komunistov.²⁸ Boli to len začiatky kvalitatívne novej spolupráce, ktorá už koncom roka 1938 a začiatkom roka 1939 prinášala prvé výsledky. Spoločná činnosť sa začala rozvíjať napr. v bývalých okresoch Zvolen, Brezno, Štiavica, Prievidza, Liptovský Mikuláš, Ružomberok.²⁹ Aj počas hospodárskych bojov postupovali členovia oboch zakázaných strán spoločne. Len najuvedomejší sociálni demokrati začali spolupracovať s komunistami a vstupovať do KSC.³⁰ V zásade takýto vývoj nebol všeobecný a typický, ale viac alebo menej miestny a ojedinelý. Nebola to ešte všeobecná tendencia vývoja, ale len jej začiatky.

Silnou motiváciou výhrad sociálnych demokratov voči ľudáckemu režimu a dôležitým stimulom zaujatia vyhranenejšieho opozičného stanoviska bol narastajúci separatizmus v politike HSLS. Sociálni demokrati aj po Mníchove jednoznačne trvali na zachovaní republiky a často aj kroky, ktoré boli v protirečení s týmto oficiálnym postojom – schválenie žilinskej dohody – odôvodňovali obavami o jednotu a existenciu štátu. Svojimi konkrétnymi postupmi po 6. 10. 1938, najmä schvaľovaním ľudáckej koncepcie štátoprávnej prestavby a prihlásením sa k budovaniu „nového“ Slovenska do určitej miery však napomáhali oslabovať súdržnosť republiky. Táto protirečivosť sa premietala aj na ich postoj k zásadným úpravám vzťahov Čechov a Slovákov. Formálne sa vzdali svojich čechoslovakistických predstáv, ale keď z obáv o rozbitie štátu a z iných uvádzaných príčin začali mať výhrady proti ľudáckemu totalitnému režimu a prechádzali do opozície, vracali sa k benešovským teóriám na vzťahy Čechov a Slovákov.³¹ Prakticky naďalej nemali program riešenia slovenskej otázky, alternatívu, s ktorou by mohli vystúpiť proti HSLS. Boj proti ľudáckej autonómii stotožňovali s negatívnym postojom k akýmkoľvek štátovým zmenám a prakticky požadovali návrat k predchádzajúcemu, trocha modernizovanému stavu, vylepšenému o určité prvky decentralizácie. Vedúci činitelia – I. Dérer, I. Markovič, J. Bečko a ďalší sa prakticky nikdy nevzdali čechoslovakistických zásad. V tomto kontexte viaceré angažované vystúpenia sociálnych demokratov za jednotu republiky, vysoké ocenenie pomoci českého národa pri povznesení Slovenska, pri jeho obrane proti útokom horthyovského Maďarska a beckovského Poľska,³² síce pozitívne vplývali na vzťahy oboch národov, ale nedotýkali sa pod-

²⁶ ŠÚA I–49/3. P. Wiboeh. Správa o vývoji pomerov na Slovensku od 6. 10. 1938 do 12. 12. 1940.

²⁷ ŠÚA SSR, f. KÚ, kart. 301, č. 77928. Okresný úrad v Prievidzi 6. 12. 1938.

²⁸ FREMAL, K. – KORIM, V.: Formovanie akčnej, organizačnej a politickej jednoty robotníckej triedy na strednom Slovensku v rokoch 1938 – 1944. In: Zborník Múzea SNP, Martin 1985, č. 10, s. 104–105.

²⁹ Tamtiež. TICHÝ, M.: Z bojov komunistov banskobystrickej oblasti. Bratislava 1966, n. s. 124.

³⁰ HUSÁK, G.: c. d., s. 49.

³¹ A ÚML ÚV KSC, f. 38, fas. 187, sg. 431. Rozhovor M. Hodža – J. Bečko, Londýn 1. 11. 1939.

³² ŠÚA SSR, f. KÚ, kart. 301. č. 48253. Policajná správa o zasadnutí soc. dem. v Brne 3. – 5. 12. 1939.

staty problémov. Bez jednoznačného rozchodu s ľudákmi, rozpracovania demokratického programu riešenia slovenskej otázky, a jednotného postupu so všetkými protiludáckymi silami nemali takéto prejavy potrebný politický účinok. Všeobecne pozitívne angažovanie sa za udržanie republiky, presvedčenie o výhodnosti tohto riešenia pre oba národy, posilňovanie vzťahov Čechov a Slovákov bez dodržiavania uvedených politických postupov nemohlo byť politicky účinné.

Za krátke obdobie od Mníchova do 14. 3. 1939 prešla sociálna demokracia na Slovensku veľkými zmenami. Nedôslednosť a taktizovanie jej vodcov, váhanie či prejsť, alebo nie do zásadnej opozície, resp. podlá nevyhnutnosti až do ilegality a viesť dôsledný antifašistický boj v celom rozsahu, spôsobili značnú diferencovanosť v radoch členstva a naštrbili i prehĺbili nedôveru vo vedenie strany. V časové krátkom období sa spochybnili dvadsať rokov hlásané zásady o nekompromisnom protiludáckom boji, keď vodcovia sociálnej demokracie po 6. 10. 1938 kládli predovšetkým dôraz na spoluprácu s HSLS a deklarovali podporu jej politike. Tieto udalosti a ich priebeh sa hlboko dotkli celkovej činnosti sociálnych demokratov z hľadiska momentálneho, ale predovšetkým perspektívneho vývoja. Pod ich vplyvom došlo k postupnej výmene vedúcich kádrov, k odchodu I. Dérera, I. Markoviča z politickej práce na Slovensku, J. Bečku a niekoľkých ďalších do emigrácie. Do vedenia sa dostávala nová garnitúra funkcionárov a s ňou sa postupne presadzovali nové tendencie.

Vedúci predstavitelia Republikánskej strany zemeľského a maloroľníckeho ľudu na Slovensku opúšťali Žilinu ako relatívne najúspešnejší zástupcovia bývalých protiautonomistických strán. Museli síce pristúpiť na diktát HSLS, kapitulovať, vzdať sa viacerých bývalých mocensko-politických pozícií, ale súčasne sa stali prakticky najsilnejšími partnermi ľudákov. Žilinskú dohodu podpísali a schválili všetky politické strany s výnimkou KSC, ale žiadna iná okrem republikánov nezískala v novotvoriacej sa vláde na Slovensku ministerské kreslá a priamo nemohla vplývať na ďalší vývin a o ňom rozhodovať. Slovenskí agrárici sa v priebehu dvoch dní vzdali mnohých svojich dvadsať rokov pestovaných a deklarovaných politických princípov, ale táto stránka veci sa zdala v podstate druhoradá, pretože v Žiline im nešlo o zásady, ale o podiel na moci. Odstúpili od bývalej spolupráce so sociálnymi demokratmi, národnými socialistami a národniami v rámci spoločného postupu vo voľbách roku 1938 a prakticky pomohli likvidovať aj keď len relatívnu a problematickú jednotu bloku buržoáznodemokratických a socialistic-kých strán. Za spoluúčasť na moci hodili cez palubu bývalé kontakty s tzv. štátotvornými stranami, prispeli k obmedzeniu ich politického vplyvu a pozícií a chceli byť jedinými spoludržiteľmi moci s ľudákmi. Bývalá myšlienka M. Hodžu získať ľudákov do vlády, a tým ovplyvniť ich politický postup, akoby našla inováciu v utvorení ľudácko-agrárneho bloku. V novej dobe však situácia už bola iná.

Slovenskí republikáni chápali partnerstvo s HSLS ako spoluúčasť na budovaní „nového“ Slovenska a spolurozhodovaní pri výkonnej moci. Týmto spôsobom sa malo zmierniť tradičné súperenie oboch strán na slovenskej dedine v záujme utvárania ľudácko-agrárnej predstavy jednoty národa. Autonomiu Slovenska vydávali za spoločné dielo dvoch najväčších slovenských strán³³ a vychádzali z predstavy, že budú naďalej pokračovať „v plnom uplatnení slovenského roľ-

³³ A ÚML ÚV KSS, f. Slovensko, a. j. 10873. Prípís sekretariátu agrárnej strany z 15. 10. 1938.

nickeho programu“ .V danej etape vývoja im v konkurenčnom boji s ľudáckou buržoáziou šlo hlavne o zachovanie čiastočného vplyvu v administratíve, politickom a hospodárskom živote a o upevnenie pozícií rozdelených v rámci ľudácko-agrárneho bloku. Obavy z reakcie členstva a nepochopenie, resp. odsúdenia spolupráce s ľudákmi ich viedli k vydávaniu žilinskej kapitulácie ako záchrany československej republiky. „V záujme slovenskej národnej a československej štátnej jednoty prijali sme preto zásady zákonodarnej samosprávy pre Slovensko,“ písali v prehlásení poslanci a senátori strany.³⁴ Postup v Žiline sa jednoznačne snažili interpretovať ako zákonitú nevyhnutnosť potrebnú pre záchranu Slovenska, ktoré stálo na pokraji katastrofy. Je objektívnou skutočnosťou, že ich do Žiliny nútili ísť R. Beran, V. Šrobár a mnohí ďalší, ale aj a to predovšetkým ich autorizovaná hlava M. Hodža. V agrárnej strane sa v podstate presadila koncepcia dohodnúť sa s ľudákmi za každú cenu, pretože zahraničnopolitický vývoj si vyžaduje zachovať vnútropolitický pokoj.³⁵ Napriek tomuto tlaku, objektívne nepriaznivým okolnostiam, ako aj faktu, že pražské velenie nielenže nepodporilo slovenských agrárnikov v Žiline, ale ich nútilo ustupovať, kapitulácia pred ľudákmi bola výsledkom vlastného rozhodnutia vedenia republikánov, bola dôsledkom ich politiky a vyjadrovala základný fakt; určujúcim faktorom pri rozhodovaní bola otázka podielu na moci. Potvrďovala to aj ďalšia interpretácia štátoprávnej prestavby, ktorú agrárnici začali takticky vydávať za dielo M. Hodžu, hlavne jeho predstavy o slovenskom zákonodarnom sneme. V praktickom politickom postupe uvažovali o existencii viacerých politických strán, a v tomto systéme chceli mať osobitné postavenie.³⁶ Z celkového postoja k udalostiam a dôsledkom žilinskej dohody vyplývalo, že slovenskí agrárnici sa chystali spolu s ľudákmi vládnuť na Slovensku.

Utvorenie ľudácko-agrárneho bloku bolo dočasným javom, podmieneným súčasnou silou a vplyvom oboch partnerov v politickom živote. Vo svojej podstate to bol jav neprirodzený, pretože malo ísť o spoluprácu dvoch súperiacich skupín slovenskej buržoázie, pričom ľudáci po Mníchove (ako partner silnejší) sa netajili ambíciami rozhodovať o vývoji na Slovensku samostatne, neobmedzene. Na druhej strane obe skupiny slovenskej buržoázie mali záujem posilniť svoje hospodárske a politické pozície na účet českých partnerov a súperov. Agrárnici však nemienili vyostriť zápas s českou buržoáziou na ostrie noža, pretože nechceli úplne stratiť jej oporu proti ľudákovi. Bez ohľadu na tieto motivácie a neskoršie korektúry politických kombinácií postup agrárnikov, najmä akceptovanie ľudáckeho programu a priama účasť na jeho realizácii znamenali poskytovať aktívnu pomoc a uľahčovať budovanie totalitného systému. Tým republikáni súčasne podkopávali základy vlastnej politickej existencie a ohrozovali mocensko-politické pozície agrárnej buržoázie. Navyše svojimi politickými postupmi prispievali k oslabeniu a rozkladu vlastnej strany.

Slovenskí agrárnici boli pravicovou konzervatívnou stranou, kde mocenské pozície M. Hodžu sa zdali byť neotrasiteľné a rozdelenie poslancov a miest v senáte a ďalších sinekúr bolo viac-menej stabilné. Staršia generácia, opierajúca sa o Prahu, bola poslušná jej centralistic-

³⁴ Slovenská politika 11. 10. 1938. Napr. Slovenský denník 7. 10. 1938 písal: „... slovenskí republikáni budú stáť pred históriou s čistým svedomím a národ im bude vďačný za záchranu Slovenska, za dohodu, že uchovali Slovensko od krvipreliať a že krátkych niekoľko dní po Mníchove po druhý raz zachránili mier aj v celej Európe.“

³⁵ ŠÚA SSR, f. NS, kart. 44, s. 334. P. Teplanský 9. 1. 1947; A ÚML ÚV KSS, f. ZM 59, URSINÝ J.: Pamäti na Slovenské národné povstanie, s. 14.

³⁶ Prehlásenie: „Slováci – Republikáni.“ In: Slovenský denník 14. 10. 1938.

kému chápaniu a aj keď mala výhrady a pochybnosti o správnosti a účelnosti čechoslovakistických koncepcií, nedokázala sa postaviť proti politickým predstavám centra, za čo na druhej strane pevne sedela vo svojich mocensko-politických kreslách. S malými obmenami mala takmer dvadsať rokov vyárendované pozície a dokázala bez väčšej námahy eliminovať nástup mladej generácie v 30. rokoch. V podmienkach zmenenej medzinárodnej situácie, vnútropolitického vývoja republiky, ale hlavne bezprostredne po kapitulácii vedúcich činiteľov agrárnej strany v Žiline sa však začali jej pozície silne a rýchlo otriasať. Vzdanie sa dvadsaťročných zásad a predstáv, na ktorých budovali svoje postavenie a prijatie nových, úplne protichodných koncepcií nielenže otriaslo celou agrárnou stranou, ale dalo príležitosť a možnosť začať útok mladej generácie. Žilina potvrdila neudržateľnosť, zastaralosť a neodôvodnenosť čechoslovakistických koncepcií, a tým prakticky nastolila otázku politického odchodu tvorcov a realizátorov uvedených predstáv. V týchto súvislostiach všetky zložky strany pociťovali, že musí dôjsť k výmene politických garnitúr, a tým k novému prerozdeleniu funkcií a sinekúr. Už koncom septembra 1938 sa začali v agrárnej strane politické preteky, ktorých cieľom bolo vybudovať si v tomto boji dobré východiskové pozície. Do tohto zápasu zasiahla radikálnym spôsobom aj mladá generácia.

Na zasadnutí predsedníctva župnej Jednoty slovenského roľníckeho dorastu a mladých členov strany sústredených okolo časopisu *Zem* v Bratislave 7. a 8. 10. 1938 prítomní ultimatívnu formou nastolili požiadavku zásadného preskupenia moci v strane. Vychádzajúc zo svojich ideovo-politických opozičných postojov, kritiky vedenia agrárnej strany, ale najmä odmietania ideí jednotného československého národa sa cítili byť v novej situácii povolaní k tomu, aby viedli stranu, vstúpili do partnerstva s Ľudákmi, pretože niektoré ich pôvodné koncepcie boli z nacionalistického zamerania bližšie politickým plánom a predstavám Ľudákov ako vedenia agrárnej strany.³⁷ Vychádzajúc z hodnotenia, že „doterajšia koncepcia našej strany úplne zlyhala“ a odvolávajú sa na predchádzajúce „reorganizačné snahy, ktoré sme sa snažili presadiť v strane už dávnejšie“, cítili sa oprávnení ultimatívne požadovať preskupenie moci. K tomuto cieľu smerovali ich požiadavky: vymeniť generálneho tajomníka strany na Slovensku, zveriť im vedenie tlače, odvolať agrárnych členov slovenskej vlády a nahradiť ich novými osobami z radov mladej generácie.³⁸ V memorande zaslanom slovenským poslancom a senátorom Republikánskej strany zemedelského a maloroľníckeho ľudu žiadali odpoveď do 9. 10. 1938. V prípade nesplnenia ich požiadaviek chceli vystúpiť zo strany.

Z koncepcného hľadiska vychádzala mladá generácia z podmienok uzavretej dohody v Žiline a chcela rozvíjať spoluprácu s Ľudákmi. Predmetom sporov nebola kritika novej politickej línie agrárikov prijatej v Žiline, ale otázka, kto bude tieto nové tendencie v čele strany realizovať. Domnievali sa, že je vhodný čas, aby vyradili staršiu generáciu a dostali sa do čela strany. V záujme tohto cieľa chceli ísť v spolupráci s Ľudákmi čo najďalej a viacerí z tejto nádejnej generácie, ktorí v polovici 30. rokov prebojovali nové moderné pohľady na vývoj na Slovensku, preskočili do radov Ľudákov, dali sa do ich služieb a neskôr mnohí z nich sa stali prívržencami a spolupracovníkmi K. Sidora. Podstatou ostrého vystúpenia mladej agrárnickej generácie neboli

³⁷ Zemisti sa sformovali na jeseň 1935. Vo svojom programe jednoznačne odmietali ideu jednotného československého národa a obhajovali slovenský nacionalizmus. KAMENEC, I.: Kryštalizácia politického života na Slovensku v rokoch 1935 – 1937. In: Historický časopis 1981, č. 1, s. 17 a n.

³⁸ ŠUA SSR, f. NS, kart. 7, s. 464 – 473. Zápisnica zo zasadnutia predsedníctva župnej Jednoty Slovenského roľníckeho dorastu a účasti predstaviteľov „Zeme“. Bratislava 7. – 8.10. 1938.

ideovo-politické spory, hľadanie nových ciest v riešení problémov Slovenska, ale predovšetkým vydobytie si podielu na vedení strany a jej prostredníctvom v širšom rámci celého „nového“ Slovenska.

Súperenie dvoch generácií agrárnikov, hoci sa vyhrotilo na ostrie noža, skončilo sa taktickým kompromisom. Výkonný výbor strany dosadil do sekretariátu poslanca K. Rybárika a predstaviteľa mladej generácie F. Lednára. Vedením tlače poveril V. Moravčíka. Uvedení traja, z mladej generácie ešte M. Lapár a z poslancov J. Ursíny a J. Petrovič tvorili vedúci Šesťčlenný výkonný výbor. Zmeny sa uskutočnili krátko po 9. 10. 1938 a oficiálne ich oznámili po zasadnutí poslancov, senátorov a zástupcov roľníckej mládeže 15. 10. 1938 v Bratislave.³⁹

Praktickým dôsledkom zmien vo vedení strany bolo aj oslabenie závislosti od pražského ústredia a kontaktov s ním. V slovenskej časti agrárnej strany sa začala presadzovať koncepcia určitého osamostatnenia sa od centra v zmysle starších požiadaviek mladej generácie. V princípe takto pokračoval proces uvoľňovania súdržnosti u agrárnikov, keď slovenská časť sa chcela zbaviť tútorstva a silného centralizmu. Naopak vedenie republikánskej strany v Prahe obetovalo za utváranie dobrých kontaktov s ľudákmi záujmy a pozície svojich slovenských partnerov. Asi najtypickejším príkladom tohto postupu bolo odpredanie tlačiarenskeho komplexu agrárnej strany v Žiline Novina ľudákom koncom roku 1938, čím pražské ústredie značne zhoršilo postavenie svojich politických súběžcov na Slovensku.

Kompromisné rozdelenie výkonnej moci v slovenskej časti republikánskej strany neodstránilo existujúce rozpory a neuspokojilo ambície mladej generácie. Keď sa prostredníctvom V. Moravčíka zmocnili straníckej tlače, začali systematický útok, ktorého heslom bolo: „Nový národný organizmus vyžaduje čerstvú krv, čo sa prežilo, musí byť odstránené.“⁴⁰ Pritom všetkými vrstvami agrárnej strany presakovala myšlienka väčšej participácie na moci, zabezpečenia si politicko-mocenských pozícií do budúcnosti, čo automaticky stieralo už len nádyh straníckej súdržnosti, o disciplíne takmer nehovoriac. Existujúce a tvoriace sa skupiny hľadali samostatné kontakty s ľudákmi, s ktorými si spoločne chceli vytvoriť podmienky na upevnenie vplyvu v strane. Tým sa prehlboval rozkladný proces v agrárnej strane a utvárali sa predpoklady, aby jednotliví vedúci činitelia HSES, J. Tiso a K. Sidor, zasahovali do vnútrostraníckych pomerov republikánov.

Agrárici a postupne najmä mladá generácia schvaľovali a podporovali tzv. zjednodušenie politického života, t. j. likvidáciu niektorých politických strán. Vychádzajú z tradičného anti-komunizmu privítali zákaz činnosti KSČ a považovali to za sympatický energický čin.⁴¹ Ľudácka snaha likvidovať pozície KSČ na Slovensku korešpondovala s tradičným postupom agrárnikov a v danej etape priamo logicky vyplývala z ich ambícií participovať na moci. Vo všetkých týchto okolnostiach korenia príčiny negatívneho postoja mladých agrárnikov k myšlienke širšej spolupráce a účasti socialistov a komunistov v jednotnej silnej politickej strane na Slovensku už tesne po 6. 10. 1938.⁴² Na podstate tejto politickej línie nič nezmenil ani fakt, že existovali a udržia-

³⁹ A ÚML ÚV KSS, f. Slovensko, č. 1087 ; Slovenský denník 16. 10. 1938.

⁴⁰ Slovenský denník 18. 10. 1938.

⁴¹ Tamtiež. Podobne písal Slovenský hlas 10. 10. 1938: „Komunistická strana je strediskom budúcich ťažkostí a nepokojov – tá by sa mala rozpustiť.“

⁴² ŠUA SSR, f. NS, kart. 7, s. 466. Zápisnica župnej Jednoty...

vali sa kontakty medzi J. Ursíny a V. Clementisom a došlo aj k rokovaniu o možnosti utvorenia legálnej opozičnej strany. Pri jednotlivých skupinách agrárikov tak možno postupne hovoriť o určitom rozdielnom prístupe k ilegálnej KSČ, resp. k jej funkcionárom, v zásade však agrárici ako celok zostávali na svojej protikomunistickej platforme a aplikovali ju aj na podmienky pomaly vznikajúcej opozície.

Slovenskí republikáni pristupovali k organizácii politického života z predstavy existencie dvoch až troch strán, ktoré by boli viacej partnermi ako protivníkmi. Smerodajná im bola žilinská dohoda, na základe ktorej „prestali existovať politické rozdiely medzi Slovákmi.“⁴³ Slovenskí agrárici však nemienili interpretovať dohodu v Žiline ako základ úplnej likvidácie politických strán a najmä vlastnej. Nechceli sa vzdať svojich politických a mocenských pozícií. V tom sa ich predstavy rozchádzali s názormi ľudákov.

HSES kládla v rámci budovania totalitného režimu prvoradý dôraz na likvidáciu, resp. „zlúčenie“ politických strán. Po zákaze činnosti KSČ sa sústredila na „dobrovoľné zjednotenie“ s ostatnými malými stranami, ale hlavne agrárikmi. Už ľudácka požiadavka, aby sa slovenskí partneri celoštátnych centralistických strán osamostatnili spod vplyvu pražských centrál, sledovala oslabenie ich politicko-mocenského vplyvu a odbúranie finančnej a inej podpory z Prahy. Cieľom tohto postupu bolo utvárať podmienky pre politickú likvidáciu slovenských odbočiek celoštátnych strán a prakticky oslabovať možnosti podpory protiľudáckych tendencií zo strany demokratických síl v českých krajinách. Voči agrárikom navyše využívali existujúce rozpory a K. Sidor nadviazal kontakty s mladou generáciou vedenou V. Moravčíkom a J. Tiso rozoštvával rady agrárikov prostredníctvom tzv. katolíckeho krídla ministra P. Teplanského a poslanca J. Petroviča. Keď sa zlúčenie strán začalo spájať s hrozbou rozpustenia agrárikov, a tým sa táto otázka dotýkala budúcich pozícií a sinekúr, rýchle dochádzalo k rozkladu agrárnej strany. Podstata zápasu sa už nesústreďovala na problém zlúčenia, ale len jeho formy. Výkonný výbor agrárikov na zasadnutí v Bratislave 5. 11. 1938 „uznal za potrebné, aby sa zjednotili všetky tvorivé sily národa“ a bol za utvorenie jednotnej strany s HSES ako aj za definitívnu úpravu pomeru Slovenska k republike cestou novej ústavy.⁴⁴ Zdôvodnenie tohto postupu sa opieralo o negatívne dôsledky viedenskej arbitráže.

V ďalších dňoch sa uskutočnilo niekoľko stretnutí desaťčlenného agrárnického výboru s J. Tisom, K. Sidorom a ďalšími ľudákmi. Niektorí členovia, najmä J. Ursíny, sa stavali proti zlúčeniu, odmietali súhlasiť s názvom HSES, požadovali rozpustenie oboch strán a utvorenie jednotnej Strany slovenskej národnej jednoty. Odpor slabol najmä potom, keď 6. a 7. 11. 1938 M. Hodža odporúčal s ohľadom na kritickú medzinárodnú situáciu dohodnúť sa s ľudákmi.⁴⁵

Záverečné rokovania boli 7. a 8. 11. 1938 a okrem agrárikov sa na nich zúčastnili aj zástupcovia ďalších politických strán. Podmienky pre úplnú likvidáciu pestrého politického života pritom vznikli už krátko po žilinskej dohode, keď ľudová strana pod vedením M. Mičuru a T. J. Gašpara kapitulovala pred ľudákmi a 30. 10. sa pripojila k HSES. Ich príklad nasledovali fašisti a živnostníci. Národní socialisti vedení E. B. Lukáčom sa po žilinskej dohode premenovali na

⁴³ Slovenský denník 23. 10. 1938.

⁴⁴ ŠÚA SSR, f. NS, kart. 7, s. 459. Zápisnica župnej Jednoty...

⁴⁵ A ÚML ÚV KSS, f. ZM 58 a 59, URSÍNÝ, J.: c. d., s. 16 – 17; LICHNER, J.: c. d., s. 28 – 29; ŠÚA SSR, f. NS, kart. 7, s. 450; F. Lednár 28. 5. 1947; s. 437, V. Moravčík 3. 7. 1945 a pod.

Slovenskú stranu národne socialistickú. Na základe súhlasu ústredného výboru v Prahe z 24. 10. 1938 bol E. B. Lukáč a ďalší dvaja členovia slovenského výboru splnomocnení vyjednávať o splynutí s niektorými politickými prúdmi na Slovensku.⁴⁶ Vychádzajúc z týchto smerníc, ale aj vlastných úvah a ambícií sa stali národní socialisti jednými z najhorlivejších propagátorov politiky národnej koncentrácie.⁴⁷ Plne sa hlásili do „slovenského národného frontu“ a v rokovaní s J. Tisom 27. 10. 1938 ho ubezpečovali o plnej podpore. Na druhej strane viedli rozhovory s agrárnikmi o utvorení legálnej opozičnej strany a časť rokovala s J. Paulíny-Tóthom o zlúčení so Slovenskou národnou stranou. Ešte 8. 11. 1938 rokoval v tomto smere E. B. Lukáč, ale vo večerných hodinách podpísal zlúčenie s HSLS.⁴⁸ Tak typické pomníchovské kľučkovanie a snaha o zachovanie určitých pozícií aj za cenu vzdania sa politických zásad a princípov bolo charakteristické aj pre národných socialistov. K takémuto postupu povzbudzovali slovenské odbočky tzv. štátotvorných strán aj ich pražské centrály, najmä keď sa uplatňovala taká zásada, ako u národných socialistov, že vývoj na Slovensku „nejde k totalitnému, ale k stavovskému poriadku“ a ak zostanú „historické krajiny pri demokracii, bude to mať priaznivý ohlas aj na Slovensku.“⁴⁹

Slovenské časti politických strán, aj keď sa postupne formálne osamostatňovali, boli neustále pod určitým tlakom svojich pražských ústredí, finančne od nich záviseli a v postoji k existujúcemu režimu sa riadili aj ich názormi. Pražské centrály, počínajúc od agrárnikov a končiac národnými socialistami, nemali záujem o utváranie opozičného ilegálneho hnutia, ale naopak odporúčali zblíženie a zjednotenie politických strán na Slovensku, t. j. politickú likvidáciu svojich odbočiek. Nechceli prostredníctvom slovenských častí vyvolávať konflikty s Ľudákmi, naopak želali si spoluprácu a zjednotenie všetkých pravicových síl. Tým čiastočne prispeli k uzavretiu dohody z 8. 11. 1938 keď došlo k tzv. zlúčeniu agrárnikov, živnostníkov, národného zjednotenia, národných socialistov a fašistov s HSLS. Nová strana si ponechala starý názov – Hlinková slovenská ľudová strana – doplnený podtitulom Strana slovenskej národnej jednoty. Manifest, ktorým sa „zjednotenie“ politických strán oznamovalo, na odporúčanie M. Hodžu podpísali o dva dni neskôr aj J. Ursíny a J. Lichner, ktorí sa na záverečných rokovaníach nezúčastnili.

„Zjednotenie“ znamenalo prakticky likvidáciu, resp. silné a vážne ohrozenie a oslabenie politicko-mocenských pozícií agrárnikov na Slovensku. Patetické zdôvodnenie: „Na oltár národnej jednoty sme obetovali svoj agrarizmus“,⁵⁰ nemohlo zakryť podstatu veci; väčšina vedenia agrárnikov ďalej pokračovala v kapitulantskej politike a hľadala možnosti spolupráce s Ľudákmi. V rámci „zjednotenia“ si síce zabezpečili štyri miesta v predsedníctve novej strany a prakticky tretinu zastúpenia v administratívnom aparáte strany, osobnú a majetkovú bezpečnosť, zamestnania, pozície v štátnych službách a pod.,⁵¹ ale od 8. 11. 1938 ich pozície začali rapídne upadať. Signalizovala to neskoršia výmena J. Lichnera na mieste ministra pri reorganizácii Tisovej vlády,

⁴⁶ ŠÚA SSR, f. NS, kart. 8, s. 33 list Ústredného výkonného výboru československej strany národne socialistickej z 24. 10. 1938.

⁴⁷ Tamtiež, f. KÚ, kart. 270, č. 64082; A-Zet (slovenský) 8. 11. 1938.

⁴⁸ Dejiny Slovenského národného povstania 1944. Bratislava 1984. III. dok. 302, s. 397; A ÚML ÚV KSČ, f. 38, č. 492/2. PAULÍNÝ-TÓTH, J.: c. d., s. 17.

⁴⁹ KRÁL, V.: Politické strany a Mníchov. Praha 1968, s. 137. Názory E. B. Lukáča.

⁵⁰ Slovenský denník 10. 11. 1938.

⁵¹ A ÚML ÚV KSS, f. Slovensko, č. 1083. Obežník agrárnikov z 12. 12. 1938; ŠÚA SSR, f. NS, kart. 7, s. 436 – 437. V. Moravčík 3. 7. 1945.

neskôr len päť pridelených poslaneckých mandátov do slovenského snemu, ako aj likvidácia odborových združení a ich splynutie s ľudákymi združeniami začiatkom roku 1938.

V priebehu jedného mesiaca komplikovaného politického vývoja po Mníchove sa rozplynul a rozdrobil predtým silný vplyv republikánskej strany a mnohí členovia vracali legitímácie. Hoci počtom členov a voličov nie najväčšia slovenská strana, ale politickým postavením a vybudovaným aparátom rozhodne veľmi vplyvná politická sila v podstate prestala existovať. Asi v žiadnej inej strane sa neprejavil tak viditeľne morálno-politický a mravný rozklad, ako u agrárikov. Nebolo podstatné a rozhodujúce, že sa po Mníchove formálne a oficiálne vzdali čechoslovakistických predstáv a zmenili názory aj na otázky štátoprávneho usporiadania, ale väčšina z nich v politickom postupe neuplatňovala takmer žiadne princípy, okrem túžby participovať na moci. Hodili cez palubu zásady buržoáznej demokracie a konkrétnym postupom, činmi, ale aj propagačno-politickým pôsobením boli faktorom, ktorý v slovenských pomeroch najviac uľahčil a najviac prispel k žilinskému víťazstvu ľudákov. Navyše oni toto víťazstvo pomáhali aktívne upevňovať, vedome, či pasívne prispievali k posilňovaniu pozícií a vplyvu ľudákov, svojím postupom dezorientovali masu členstva a širšiu verejnosť a príkladom ju priamo nabádali, ak nie hnali do ľudáckeho tábora. Pomníchovský postup mal za následok rýchly pokles členskej základne, nevyhnutnú polarizáciu síl, a tým rozdrobenosť, roztrieštenosť a pre buržoáznu stranu také typické prezliekanie kabátov. Začiatkom novembra práve „zlúčením“ s HSLS rozkladný proces kulminoval a pod jeho vplyvom sa rozdelili bývalí členovia agrárnej strany do skupiny sústredenej okolo V. Moravčíka, ktorá prešla do radov Sidorových prívržencov, časť okolo P. Teplanského si dočasne zachovala existujúce pozície a viacerí významní predstavitelia – J. Ursíny, J. Lichner a iní – boli postupne zatlačení do politického úzadia. Tento vývoj, ale najmä spôsob akým ľudáci likvidovali pozície agrárnej strany na Slovensku a neustále obmedzovali jej vplyv, spôsobovali, že sa začali prejavovať prvé náznaky názorovej diferenciácie v radoch členov bývalej republikánskej strany. Začali vznikať podmienky pre čiastočný rozpad ľudácko-agrárneho bloku a narastanie opozičných protiludáckych tendencií v radoch republikánov, pretože u agrárikov, aj v ďalších buržoáznodemokratických stranách, veľká časť členov, najmä radových do „zlúčenej“ strany nevstúpila a „zostávala v tichej a občas i aktívnej opozícii voči ľudákovi.“⁵²

Prechod časti členov agrárnej strany do opozície voči režimu bol zákonitý a z hľadiska vývoja situácie nevyhnutný. Jeho začiatkové prejavy možno pozorovať úmerne tomu, ako narastal tlak ľudákov a dochádzalo prostredníctvom budovania totalitného režimu k obmedzovaniu mocensko-politických pozícií a vplyvu slovenskej agrárnej buržoázie. Ľudáci nikdy nechápali utvorenie bloku s agrárikmi ako trvalejší politický jav a vôbec nepomýšľali dlhodobo sa deliť o moc so svojimi bývalými protivníkmi. Súčasne však boli ochotní dočasne, takticky poskytnúť časti agrárnických prebhlíkov niektoré konexie a sinekúry. V dôsledku tohto vývoja a konkurenčného boja bolo len otázkou času, kedy aspoň určitá časť bývalých členov republikánskej strany musí začať prejavovať výhrady voči politickému postupu HSLS. V tomto pohybe sa významným momentom stala otázka vzťahu k československej štátnosti.

V komplikovanom období mocensko-politických zápasov po 6. 10. 1938. bol prechod malej časti agrárikov do opozície proti ľudáckemu režimu viac – menej individuálnou záležitosťou,

⁵² HUSÁK, G.: c. d., s. 49.

nenal pevný ideovo-politický základ, o organizačnom systéme ani nehovoriac. V žiadnom smere nešlo o koncepcný, pripravený a cieľavedomý prístup, ktorý by aj z oficiálnej stránky demonštroval rozpad agrárno-ľudáckeho bloku, resp. by formálne naznačoval narastanie nespokojnosti u časti agrárnikov s existujúcim stavom. Napriek týmto skutočnostiam, malému vplyvu tvoriacej sa agrárnej opozície, jej nevýrazným prejavom, viaceré útoky Slováka proti bývalým politikom dokazujú, že zmeny v postoji agrárnikov registrovali aj ľudáci.⁵³

Ohrozenie mocensko-politických pozícií agrárnikov, ako dôležitý faktor a predpoklad ich vystúpenia proti režimu, sa prejavil už v pokuse, či lepšie povedané náznaku ministra Tisovej vlády agrárnika J. Lichnera uskutočniť v spolupráci s generálom Prchalom vojenský puč proti ľudákom. Príprava puču patrila do obdobia rokovaní o tzv. zlúčení agrárnikov s ľudákmi, t. j. koncom októbra a začiatkom novembra. Cieľom vystúpenia armády malo byť oslabenie pozícií HSĽS a posilnenie vplyvu agrárnikov. Jeho príprava neprekročila rámec začiatočných rokovaní, hoci o uskutočnení puču konzultoval J. Lichner aj s Ministerstvom národnej obrany v Prahe. Nešlo o širšie koordinovanú akciu so zapojením protivníkov režimu, resp. organizovaním ich spoločného vystúpenia, ale len o využitie nespokojnosti armády s daným vývojom na Slovensku. Po konzultáciách J. Lichnera s M. Hodžom a jeho negatívnym postoji prestala byť otázka prípravy puču aktuálnou.⁵⁴

Pri formovaní politickej línie agrárnikov v pomníčovskom vývoji, rovnako ako v predchádzajúcom období, zohrával mimoriadnu úlohu M. Hodža. Bol všeobecne uznávanou vedúcou osobnosťou republikánskej strany na Slovensku a jeho politické postoje mali často rozhodujúci vplyv na konkrétny postup agrárnikov pri rokovaníach v Žiline, tzv. zlučovaní strán, ale aj pri prechode do opozície. V princípe M. Hodža pri hodnotení pomerov na Slovensku zaujal vyčkávacie stanovisko v presvedčení, že sa nový režim neudrží a skrachuje. V tomto období musel tlmieť svoje ambície, hrať úlohu vedúcej osobnosti na Slovensku a aj v dôsledku dlhšej choroby mohol len pozorovať, ako ho ľudáci vyradňovali z politického života tejto časti republiky. Pritom na druhej strane jeho rady slovenským agrárnikom v konkrétnych prípadoch vždy znamenali ustupovanie pred ľudákmi, a tým prakticky podporu ich politiky. Ako jednoznačný zástanca československej štátnosti odôvodňoval ustupovanie pred ľudákmi obavou o existenciu republiky, snahou vylúčiť mocenský zásah zvonka. Prijal a schválil nové štátoprávne usporiadanie a jeho cieľom bolo, aby sa stalo trvalým fundamentom štátnosti aj neskôr, keď pracoval v emigrácii.⁵⁵ Pri hodnotení celkovej situácie vychádzal z predstavy, že nacistická agresia nakoniec vyvolá vojnu a z tohto koncepcného pohľadu hodnotil aj budúci vývoj Slovenska a postavenie agrárnikov. V zásade nebol prívržencom prechodu do ilegality,⁵⁶ ale koncom roku 1938 vychádzal z názoru, že je nevyhnutné naďalej udržiavať v činnosti niektoré legálne pracujúce organizácie republikánskej strany. V tom ob-

⁵³ Slovenská pravda 4. 11. 1938 konštatovala: „Sú ešte stále u nás individua, ktoré sa nijako nevedia spriatelit' s víťazstvom slovenskej národnej myšlienky.“ Podobne Slovák 19. 10. 1938, 7. 2. 1939.

⁵⁴ A ÚML ÚV KSS, f. ZM 58, LICHNER, J.: c. d., s. 41 a n.; ŠÚA SSR, f. NS, kart. 44 a 45. J. Lichner 1. 5. a 19. 12. 1946. Novým ministerským predsedom mal byť generál – zrejme R. Viest. Informácie o zásahu prenikli aj k ministerskému predsedovi J. Syrovému. Nikde sa nestretol so súhlasom.

⁵⁵ A ÚML ÚV KSC, f. 38, fas. 187, sg. 431. Rozhovor M. Hodža a J. Bečko. Londýn 1. 11. 1939.

⁵⁶ Neskôr v prejave v Chicagu 24. 5. 1942 tvrdil M. Hodža: „... vtedy, keď sme videli, že sa tam rodí nie nové autonómne Slovensko, ale zrada, vtedy začali sme organizáciu podzemného odboja na Slovensku.“ MUDRY, M.: Milan Hodža v Amerike. Chicago 1949, s. 117.

dobí bol rozhodnutý emigrovať, prakticky vzdať sa politickej činnosti a len vystupovať ako radca svojich prívržencov.⁵⁷

Koncepcné zásady M. Hodžu mali veľký vplyv na formovanie politického postupu tvoriacej sa agrárnej opozície. Cesta od kapitulácie, ustupovania a tolerovania ľudáckych požiadaviek k aktívnemu boju vedenému s cieľom obnoviť demokratický režim, bola v republikánskej strane neobvyčajne zdĺhavá a prakticky sa začala realizovať neskôr, v procese národnooslobodzovacieho boja. V zásade sa najsilnejšia časť opozičných kruhov, v agrárnej strane sústredená okolo J. Ursínyho a J. Lichnera, usilovala utvoriť v prvom období legálnu a lojálnu opozičnú stranu za účasti príslušníkov viacerých ďalších politických strán. Rozhovory, ktoré viedol J. Ursíny s V. Clementisom, J. Paulínyom-Tóthom a E. B. Lukáčom a ďalšími, ukazovali, že podstatou tohto úsilia nebol zásadný a principiálny odpor proti režimu, ale snaha o jeho ovplyvnenie, resp. o určitú formu participácie na moci. Keďže podobné ambície a tendencie sa prejavovali aj v ďalších stranách, okrem KSC, nedošlo k dohode – k utvoreniu spoločného legálneho opozičného hnutia. Až po týchto neúspechoch začali mať niektoré skupiny v agrárnej strane výhrady voči ľudáckemu režimu, ale ani v nových pomeroch nemali ucelenejší program a rozpracovaný cieľ svojho politického snaženia. Na jednej strane sa vychádzalo z nevyhnutnosti zachovať a udržať činnosť niektorých organizácií a na druhej strane sa J. Ursíny vyslovil na zasadnutí odborovej Slovenskej roľníckej jednoty za jej likvidáciu a zlúčenie s ľudáckymi odbormi.⁵⁸ Aj myšlienka skompromitovania sa režimu, vyčkávací taktika, a s tým spojené nádeje na politický krach režimu nemali reálny podklad. Aktivita v existujúcich organizáciách, najmä v činnosti Roľníckeho dorastu na Slovensku, resp. Roľníckej vzájomnej pokladnici, mohli byť základom udržiavania kontaktov medzi bývalými členmi agrárnej strany, ale sa nevyužili na programovú opozičnú činnosť. Málo efektívnymi sa ukázali aj pokusy presadiť za poslancov snemu slovenskej krajiny ľudí s pročeskoslovenskou orientáciou s cieľom aspoň čiastočne ovplyvniť prácu tohto orgánu. Za týchto okolností malo hlavný význam poskytovanie informácií o vývoji na Slovensku členom ústrednej vlády a určitá forma nátlaku, najmä od decembra 1938 na agrárnych predstaviteľov Beranovej vlády. Dôležitou príčinou prechodu časti agrárnikov do opozície, a hlavnou podstatou ich výhrad proti novému režimu bolo ohrozovanie a rozbíjanie jednotného štátu Čechov a Slovákov zo strany ľudákov. Agrárici vsunuli už do žilinskej dohody pasáž, ktorou zdôraznili, že prijatím autonómie je štátoprávne postavenie Slovenska v republike definitívne riešené,⁵⁹ a keď radikálne krídlo ľudákov túto časť dohody začalo porušovať, vyvolávalo to v ich radoch obavy o osud jednotného štátu. Pozitívny vzťah k československej štátnosti sa stával za týchto okolností všeobecnou črtou rôznorodej agrárnickej opozície. Myšlienka československej štátnosti zapustila u členov republikánskej strany hlboké korene a hoci u mnohých politikov a príslušníkov strany nastali po Mníchove často až radikálne zmeny v názoroch na riešenie vzťahu oboch národov, neznamenalo to však obrat v postoji k zachovaniu spoločného štátu. V princípe aj značná časť tých agrárikov, ktorí nejakou formou, vrátane ministra P. Teplanského, naďalej participovali s ľudákmi na moci, považovala Československú republiku za optimálne riešenie slovenskej štátnosti. S touto orientáciou sa spájali ich tradičné, dvadsať rokov pestované politické a hospo-

⁵⁷ A ÚML ÚV KSS, f. ZM, LICHNER, J.: c. d. Spomienky z 12. 1. 1967.

⁵⁸ ŠÚA SSR, f. NS, kart. 7, s. 460 a n. Zápisnica z 7. 12. 1938.

⁵⁹ A ÚML ÚV KSS, f. ZM 59. URSINY, J.: c. d., s. 14.

dárske väzby s českou buržoáziou, v spojení s českými agrárnikmi mohli čeliť narastajúcej politickej konkurencii Ľudákov, zachovať si výnosné miesta v štátnom aparáte a pod. Okrem týchto politických, hospodárskych a sociálnych pohnútok uplatňovali sa najmä v radoch členstva republikánskej strany, ale aj iných strán a slovenskej verejnosti vôbec tradície česko-slovenskej vzájomnosti, spolupatričnosti a myšlienky slovanskej príbuznosti. Aj pri pôsobení všetkých týchto faktorov bol však príspevok slovenských agrárnikov zachovať a posilniť republiku minimálny a u tých, ktorí spolupracovali s Ľudákmi prakticky negatívny. Záujem na zachovaní republiky neznamenal preto ešte aktívny zápas za jej záchranu, ale v tej či onej forme a dobe sa vo väčšine prípadov stal jedným z hlavných dôvodov opozičného postoja voči režimu.

Slovenská národná strana videla v uzavretí dohody v Žiline príležitosť, aby si vydobyla pozície adekvátne jej dlhoročnému účinkovaniu v politicko-spoločenskom živote na Slovensku. Svoje ambície opierala o fakt, že bola autonomistickou stranou a dosiahnuté zmeny v Žiline mohla prezentovať aj ako víťazstvo svojej politiky. Mníchov a mocensko-politické preskupenie moci v Žiline sa súčasne hodnotilo v celkovom zahraničnopolitickom kontexte neúspechu vládujúcej československej, resp. českej buržoázie, z čoho sa odvodzovala požiadavka takmer úplnej zmeny politickej štruktúry. Vedenie SNS videlo v novom štátoprávnom usporiadaní a s ním spojenými politickými presunmi príležitosť, stať sa v podstate druhou najsilnejšou stranou na Slovensku cestou likvidácie centralistických strán a KSCĽ. Tým sa snažili utvoriť pre časť prevažne evanjelickej autonomistickej buržoázie dobré pozície v súperení, alebo v dohode o participovaní na moci s Ľudácky orientovanou buržoáziou. Vychádzajú z základnej predstavy, že Ľudáci sa za krátky čas vo vláde opotrebujú, stratia popularitu, a preto je po Žiline predčasné sa s nimi deliť o vládu,⁶⁰ nenastolovali momentálne otázku ministerského kresla pre seba. Na druhej strane nemienili stáť v zásadnej opozícii proti politike Ľudákov a sústreďovať prívržencov, ktorí by viedli zásadný opozičný boj za udržanie buržoáznej demokracie. Naopak v mnohom smere schvaľovali a podporovali postup Ľudákov, spájal ich s nimi vyhranený antibolševizmus, antisovietizmus a v návrhoch na riešenie židovskej otázky vystupovali tak radikálne, ako HSĽS. Napriek týmto tendenciám začali sa vo vzťahoch oboch autonomistických strán prejavovať protiklady a rozpory, úmerne podmienené snahou HSĽS likvidovať mocensko-politické postavenie národniarov, zakázať SNS a uskutočňovať separatistickú politiku.

Národnári krátko po žilinskej dohode veľmi vehementne požadovali tzv. zjednodušenie politického života. Vychádzajú z koncepcie existencie dvoch politických strán prehlasovali: „My Slováci, nepotrebujeme žiadne agrárne a nijaké socialistické strany... Tu je strana Slovenská národná a Hlinková Ľudová strana a dost’.“⁶¹ Nemali však premyslenú a prepracovanú koncepciu ako svoj cieľ dosiahnuť a na akom základe ho realizovať. J. Paulíny-Tóth zdôrazňoval, že je prívržencom „Ľudovlády, demokracie“ a vychádzal z predstavy aplikácie „anglickej demokracie s dvoma – troma politickými stranami“. V žiadnom prípade však vedenie národniarov neuvážovalo o skutočnom opozičnom boji. Zdôrazňovali to otvorene a verejne: „Nijaká príprava na odboj proti slovenskej vláde, na opozíciu z lásky pre opozíciu... Dôstojná a čestná dohoda o statočnej spolupráci.“⁶² Národnári chceli „verne a oddane spolupracovať s HSĽS na vybudovaní nového

⁶⁰ A ÚML ÚV KSCĽ, f. 38, fas. 187, sg. 492/2. PAULÍNÝ-TÓTH, J.: c. d., s. 9.

⁶¹ Národné noviny 22. 10. 1938.

⁶² Národné noviny 3. 11. 1938.

Slovenska“, ale súčasne v záujme posilnenia vplyvu začali rokovania s agrárnikmi, živnostníkmi, národnými socialistami a fašistami o ich vstupe do SNS. Možnosť utvorenia nového politického bloku spočívala takto v predpoklade určitého presunu členov jednotlivých strán do SNS. Národniari písali o rozklade agrárnej, sociáldemokratickej a ďalších strán, ale J. Paulíny-Tóth v rozhovoroch s vedením agrárnikov odmietal utvorenie opozičného bloku.⁶³ V zásade národniarom išlo o utvorenie silnej strany, ktorá by stála v akejsi legálnej, relatívnej opozícii voči ľudákom, bola pripravená ich vystriedať, nahradiť vo vláde spôsobom blízkym parlamentným zvyklostiam v západnej Európe. V ich politike sa prejavovala typická črta tých čias, podceňovanie možností a schopností ľudákov vládnuť, nastoliť totalitný režim, udržať sa pri moci. Aj v politike SNS sa objavovali podobné črty ako v iných krajinách vo vzťahu k budovaniu totalitného fašistického režimu.

V protiklade s politickými plánmi a ambíciami vedenia SNS a dosť často sa meniacimi názormi a koncepciami J. Paulínyho-Tótha o vnútornej a zahraničnej politike existovala medzi miestnymi funkcionármi snaha o zjednotenie národniarov so sociálnymi demokratmi, národnými socialistami a komunistami. Najmä na strednom Slovensku už koncom októbra vstupovali komunisti a členovia ďalších politických strán do SNS s cieľom vytvoriť silné opozičné hnutie, závažnú protiľudácku silu opierajúcu sa o existenciu legálnej strany.⁶⁴ Táto tendencia sa však nestala všeobecnou a vo svojej podstate nenachádzala porozumenie u vedenia národniarov, ale ani u väčšiny ostatných strán.

V procese dlhých a bezvýsledných rokovaní na úrovni vedenia rôznych politických strán sa vždy prejavovalo podceňovanie ľudákov, ich možností nastoliť totalitný režim a ekonomicky sa udržať. Prevládali mocenskopolitické tendencie, t.j. zachovať, resp. si vybudovať pevné pozície na úkor partnerov. Národniari využívajúc svoje postavenie autonomistickej strany sa domnievali že ľudácka predstava „zjednodušenia“ politického života bude obdobou zamýšľaného postupu v českých krajinách, kde sa uvažovalo o existencii dvoch politických strán. Z týchto dôvodov nemohlo dôjsť k jednotnému postupu politických strán, k utvoreniu silného opozičného bloku, hoci podmienky pre takúto alternatívu existovali. Ešte koncom októbra 1938 prebiehali rokovania za účasti V. Clementisa, J. Bečku, M. Kormana a J. Paulínyho-Tótha o utvorení spoločného postupu a neskôr pri určení možných kandidátov politicky neznámych osôb do prípadných volieb. Už len pri debate o názve strany nastali však rozpory a predsedníctvo SNS neakceptovalo predložený návrh.⁶⁵ V podmienkach, keď sa nedarilo organizovať spoločný postup, mohli využiť situáciu ľudáci a priamo zaútočiť aj na existenciu SNS.

Začiatkom novembra si vedenie národniarov plne uvedomovalo hrozbu politickej likvidácie. Najmä po tzv. zlúčení politických strán z 8. 11. 1938 bolo zrejmé, že rozhovory, ktoré viedol J. Paulíny-Tóth s J. Tisom, K. Sidorom a M. Sokolom, nemôžu zmeniť podstatu veci, ale sa budú dotýkať – vzhľadom na autonomistickú tradíciu SNS – len formy zjednotenia. Národniari síce sebavedome vyhlasovali, že „SNS nemá prečo likvidovať, naopak je povinná ďalej pracovať na realizovaní tých ideálov, ktoré doteraz podporovala“, ale vedenie strany 9. 11. 1938 už stanovilo

⁶³ A ÚML ÚV KSČ, f. 38, sg. 492/2. PAULÍNÝ-TÓTH, J.: c. d., s. 13. Ako príčiny uvádzal, že agrárici boli vo vláde a súčasne nemohli viesť opozíciu, nemali na Slovensku „hlavu“ a keďže prevracali kabáty, nedalo sa na nich spoľahnúť.

⁶⁴ ŠÚA ŠSR, PR-NB, kart. 225, č. 21841/38.

⁶⁵ A ÚML ÚV KSČ, f. 38, sg. 492, PAULÍNÝ-TÓTH, J.: c. d., s. 13.

podmienky, za ktorých by sa malo vyjednávať o zlúčení alebo úzkej spolupráci. Národníari kládli predovšetkým dôraz na vyjasnenie stanoviska k štátoprávnomu postaveniu Slovenska, priamo „trvali na zachovaní Československej federatívnej republiky“, žiadali vyjasniť vnútropolitický program, zaistiť pozície v novej strane a dohodnúť jej názov.⁶⁶ Zmyslom taktiky bolo, aby aj v prípadnej novej jednotnej strane zostali členovia SNS spolurozhodujúcimi činiteľmi, zabezpečili si pozície na všetkých stupňoch stranického života, ale aj podiel vo vláde. Nový postup súčasne ukazoval, že v SNS existovali rôzne prúdy; od tých, ktorí požadovali zachovanie strany, až po členov ochotných sa za určité koncesie zlúčiť s HSLS. Prevládla však tendencia zachovať si samostatnosť, čo dokazovalo aj rozhodnutie výkonného výboru SNS z 23. 11. 1938 na zasadnutí v Žiline.⁶⁷ SNS chcela ešte využiť blížiacu sa voľbu na určitú konfrontáciu vplyvu s HSLS, čo ľudáci v žiadnom prípade nemienili dovoliť. V deň vypísania volieb 24. 11. 1938 zakázali činnosť SNS „a to v záujme zachovania jednoty v národe, verejného poriadku a bezpečnosti na Slovensku“.⁶⁸

Napriek rozporom a súpereniam mali obe strany záujem nájsť pred blížiacimi sa voľbami nejaký modus-vivendi, ktorým by sa pred verejnosťou našla forma ospravedlňujúca likvidáciu SNS, národníari by dostali ako kompenzáciu niektoré konexie, predovšetkým ministerské kreslo a súčasne by vyzvali členstvo, aby vo voľbách hlasovalo na jednotnú kandidátku. Z týchto dôvodov pokračovali aj po zákaze strany rokovania a ich výsledkom bol kompromis, ktorý signalizoval už menovanie M. Vanču za ministra namiesto agrárnika J. Lichnera. Po krátkom obnovení činnosti SNS zišiel sa so súhlasom J. Tisu jej výkonný výbor 15. 12. 1938 a rozhodol o zlúčení, čo sa stalo o deň neskôr, dva dni pred voľbami. Dôsledkom dohody bolo utvorenie ľudácko-agrárno-národnárskeho bloku, a tým prakticky oslabenie pozícií agrárnikov. Členovia SNS mali získať zastúpenie v prezídiu a vo výkonnom výbore jednotnej strany. V uznesení SNS publikovanom na Nový rok 1939 sa ešte predpokladalo zvolanie zjazdu, ktorý by rozhodol o novom názve, ideovom a akčnom programe jednotnej strany.⁶⁹ Ľudáci z týchto sľubov nespĺnili prakticky nič, a tak došlo koncom roku 1938 k úplnej likvidácii politických strán na Slovensku ako jedného z rozhodujúcich predpokladov budovania totalitného režimu. Na druhej strane tým vznikol jeden z najdôležitejších predpokladov postupného rozmnožovania radov opozície.

Napriek viackrát oficiálne deklarovaným prehláseniam, že SNS nechce a nebude vykonávať opozičnú činnosť, zákaz činnosti strany, resp. tzv. zlúčenie, spôsobovali, že v radoch členov narastal odpor a nesúhlas s politikou ľudákov a ich postupom. Príčiny tohto postoja motivovalo ohrozenie politických, mocenských, ale aj hospodárskych pozícií národnárskej časti slovenskej buržoázie, likvidácia možností jej politického organizovaného života, nútené podriaďovanie sa tlaku ľudákov, narastanie totalitných tendencií, ale aj tradičné konfesijné spory nesené v duchu zápasov katolíckej a evanjelickej slovenskej buržoázie. Významným a neobyčajne silným momentom, ktorý začal pôsobiť, bol kladný postoj národnárov k jednotnému štátu Čechov a Slovákov a naopak separatistická politika ľudákov.

⁶⁶ Tamtiež. Národné noviny 10. 11. 1938.

⁶⁷ V publikovanom vyhlásení sa konštatovalo: „SNS ostáva samostatne organizovaná v terajšom podstatnom programe. SHSLS má ostať v tesnej spolupráci pri vybudovaní Slovenskej krajiny a jej autonomistického zriadenia. Tento pomer má ostať do najbližších volieb, ktoré dajú možnosť každému Slovákovovi voľne sa vysloviť, komu dáva svoju dôveru.“ Národné noviny 25. 11. 1938. Pri hlasovaní vo výkonnom výbore bol pomer 34 : 1 za zachovanie strany.

⁶⁸ SÚA SSR, KÚ, kart. 301, č. 74163.

⁶⁹ Národné noviny 18. 12. 1938, 1. 1. 1939.

Začiatkom roku 1939 po zániku agrárneho Slovenského denníka prestal 8. 1. 1939 vychádzať aj M. Hodžom podporovaný Slovenský hlas a popri periodiku Politika jediným denníkom na Slovensku, ktorý nepodliehal ľudákom, zostal orgán bývalej SNS Národné noviny. V období po Mnichove sa stali denníkom a ešte na jeseň 1938 boli dotované mesačnou sumou približne tridsaťtisíc korún, ktoré zasielalo prezídium ministerskej rady do Zväzu roľníckych vzájomných pokladníc na účet J. Ursínyho.⁷⁰ Finančné ťažkosti pri vydávaní novín a pri celkovej činnosti strany nútili v októbri a novembri J. Paulínyho-Tótha hľadať pomoc v Prahe u národných socialistov, agrárnikov, ale priamo aj u M. Hodžu a R. Berana.⁷¹ Vyjednávania nemali úspech, a tak prakticky jediné do určitej miery opozičné noviny na Slovensku zostávali bez finančnej podpory zo strany ústrednej vlády, pričom najmä v otázkach boja proti separatizmu zohrávali pozitívnu úlohu.

Národné noviny od konca roku 1938 do rozbitia republiky, aj keď v mnohých otázkach obhajovali alebo hlásali totožné alebo blízke názory ľudáckym komunikačným prostriedkom, v boji proti separatizmu, za jednotný štát Čechov a Slovákov zastávali nekompromisné a jednoznačné stanovisko. Prejavilo sa to najmä v ostrej polemike s V. Tukom a A. Machom o samostatnom slovenskom štáte.

V. Tuka po príchode do Bratislavy 6. 12. 1938 v prejave z balkóna hotela Garlton verejne žiadal utvorenie samostatného slovenského štátu. Ostrý polemický článok pripravený do Hodžovho Slovenského hlasu cenzúra neprepustila, ale so súhlasom K. Sidora dovolila neskôr uverejniť v Národných novinách.⁷² Tým sa začala ostrá a často nevyberaná polemika zo strany V. Tuku a A. Macha, najmä keď Národné noviny zaujali jednoznačné negatívne stanovisko k ich propagovaniu slovenského štátu, separatistickému prejavu A. Macha v Rišňovciach začiatkom februára, ale aj k vystúpeniu J. Tisa v sneme, keď hovoril o slovenskom štáte a nespomenul Československú republiku.⁷³

Polemika v Národných novinách a čiastočne v Politike, resp. v Slovenskom hlase upozorňovala na vážnosť nebezpečenstva narastania separatistických tendencií v HSLS. Nevyburcovala však protivníkov ľudákov k spoločnému vystúpeniu. Boj proti separatizmu sa takto obmedzoval na ideovo-politickú oblasť a nestal sa podnetom a stimulom k zjednoteniu protiľudáckych síl, V zásade pretrvávalo podceňovanie možností HSLS, prevládalo vyčkávacie stanovisko, neregistroval sa dôležitý fakt, ľudáci nadviazali tesné kontakty s nacistami, a tým získali rozhodujúcu podporu, takže ich ambície a plány začali znamenať reálne a bezprostredné nebezpečenstvo pre existenciu republiky. Nebola to už len akási akademická polemika, ale ideovo-politická príprava, resp. pokus o takúto prípravu verejnosti na eventualitu rozbitia republiky. Toto nebezpečenstvo si protiľudácke sily v plnej miere neuvedomili. Na druhej strane propaganda HSLS nenašla väčší ohlas a podporu vo verejnosti ako to potvrdili udalosti pred 14. 3. 1939.

⁷⁰ ŠÚA SSR, PR-NB, kart. 225, č. 22002. Policajné hlásenie 28. 11. 1938. NS, kart. 116, s. 345. K. Mederly 5. 5. 1947. Finančnú podporu dostávali aj iné strany, vrátane ľudákov. V. Tuka dostával počas pobytu vo väzení v Plzni mesačný plat (2 000, resp. 3 000 korún) priamo z prezidentskej kancelárie.

⁷¹ A ÚML ÚV KSČ, f. 38, sg. 498/2. PAULÍNÝ-TÓTH, J.: c. d., s. 13.

⁷² Tamtiež, s. 20. Národné noviny 13. 12. 1938. Za autora sa oficiálne považoval redaktor A. S. Pakan. Iné pramene tvrdia, že článok napísal bývalý šéfredaktor Slovenského hlasu, po roku 1945 emigrant J. Rudimský. ÚML ÚV KSS, f. ZM. P. Čarnogurský, 14. marec 1939, s. 438.

⁷³ Národné noviny 6. 1., 25. 1., 26. 1. 1939. Otvorený list J. Tisovi, autor A. Mihál' 17. 2., 19. 2. 1939; Politika 15. 2. 1939 apod.

Narastanie separatistických tendencií v politike ľudákov v priebehu februára a začiatkom marca donútilo ústrednú vládu venovať zvýšenú pozornosť vývoju tejto časti republiky a súčasne vyvolalo určitú aktivizáciu nekomunistických opozičných kruhov. Bývalí reprezentanti rozpustených politických strán na Slovensku začali intenzívnejšie chodiť do Prahy za svojimi českými partnermi, resp. vládnymi činiteľmi. Z agrárnikov udržiavali kontakty s ministerským predsedom R. Beranom a ministrom zahraničných vecí Chvalkovským predovšetkým J. Ursíny, J. Lichner a J. Lettrich. Existovali kontakty na úrovni ministra poľnohospodárstva L. Feiera-benda a J. Lichnera. Poslanec J. Petrovič navštevoval predsedu poslaneckej snemovne Malypetra. Do Prahy chodili informovať členov vlády aj J. Paulíny-Tóth, E. B. Lukáč a pod. Na pohrebe K. Čapka sa zúčastnili L. Novomeský, J. Smrek a E. B. Lukáč a pri tejto príležitosti informovali pražských partnerov o zložitosti vývoja na Slovensku.⁷⁴

Prostredníctvom českých partnerov mali možnosť podávať správy ústrednej vláde ďalej sociálni demokrati I. Dérer, J. Bečko, I. Markovič a ďalší poslanci a senátori slovenskej časti sociálnej demokracie, ktorí boli hospitantmi klubu Národnej strany práce. Zmyslom aktivizácie činnosti bývalých vedúcich činiteľov politických strán na Slovensku bolo informovať ústredné orgány o protičeskoslovenskom postupe ľudákov a hľadať podporu proti tejto politike. V princípe nešlo o nejakú koordináciu činnosti, širšiu aktivizáciu opozičných kruhov na Slovensku a nadviazanie spolupráce s českými partnermi resp. ústrednou vládou v protilúďackom smere. Nekomunistické opozičné kruhy na Slovensku nemohli očakávať pomoc a podporu od pražskej vlády, pretože tá napriek výhradám voči ľudákom naďalej s nimi spolupracovala a považovala ich za hlavných a v podstate jediných partnerov. Potvrdil to aj zásah ústrednej vlády 10. 3. 1939.

Separatizmus HSLS, narastanie kontaktov ľudákov s nacistami a hrozba vnútorného rozkladu republiky vytrhnutím Slovenska, boli hlavnými príčinami, že sa ústredná vláda rozhodla uskutočniť dlho pripravovaný vojenský zásah na Slovensku.⁷⁵ Jeho cieľom bolo nahradenie jednej garnitúry ľudákov druhou, pri ktorej sa tak výrazne neprejavovali separatistické črty, resp. jej časť sa považovala za pročeskoslovensky orientovanú. Z týchto dôvodov ústredná vláda neaktivizovala vopred opozičné kruhy na Slovensku ani zradov agrárnikov. Z politického hľadiska nebol zásah pripravený a zo slovenských politikov o ňom vedel len I. Karvaš.⁷⁶ Niektoré všeobecné poznatky týkajúce sa nespokojnosti a obáv ústrednej vlády s vývojom na Slovensku a náznaky nejakého možného zásahu mohli získať, resp. vycítiť počas rozhovorov 7. a 8. 3. 1939 s R. Beranom a F. Chvalkovským J. Ursíny, J. Lichner, J. Paulíny-Tóth a J. Lettrich,⁷⁷ Ústredná vláda pred zásahom nemala vyriešenú ani otázku budúceho nástupcu zosadeného ministerského predsedu J. Tisa. Boli úvahy, aby túto funkciu vykonával R. Viest, menovaný bol J. Sivák, ktorý však odcestoval do Ríma na korunováciu pápeža Pia XII., takže prakticky celú vládu tvoril len P. Teplanský. Najväčším nedostatkom však bolo, že vychádzal z nesprávneho predpokladu, nacistické Nemecko nepodporí separatizmus ľudákov a ak sa zásah uskutoční rýchle a úspešne, nebude sa vmešovať do vnútorných záležitostí. Predpoklady ústrednej vlády sa nesplnili ani

⁷⁴ A ÚML ÚV KSS, f. ZM 58 a 59. Spomienky J. Ursínyho a J. Lichnera. ŠÚA SSR, f. NS, kart. 8, s. 304. Písomné svedectvo J. Petroviča; FEIERABEND, L.: c. d., s. 56; Mníchov. Vzpomínková kronika. Praha 1968, s. 266.

⁷⁵ LUKÉŠ, F.: c. d., s. 254 – 255; FEIERABEND, L.: c. d., s. 137 a n.

⁷⁶ ŠÚA SSR, NS, kart. 45, s. 243. J. Havelka 21. 5. 1946; Tamže kart. 116, s. 40. I. Karvaš 11. 4. 1947.

⁷⁷ Archív Federálneho ministerstva zahraničných vecí. Kabinet ministra, č. 579/39; A ÚML ÚV KSS, ZM 58 a 59. Spomienky J. Ursínyho a J. Lichnera.

v jednom smere a jej síce vojensky dobre pripravený, ale politicky diletantsky zákrok skomplikoval situáciu na Slovensku a v konečnom dôsledku vyhovoval zámerom nacistov a ľudákov.

Príchod českých četníkov na Slovensko a vystúpenie armády sa v prvej fáze nestretlo s odporom širšej verejnosti, alebo slovenských príslušníkov v armáde. Okamžite vyvolalo aktivizáciu pročeskoslovensky orientovaných síl.⁷⁸ Verejnosť však na takýto zákrok nebola pripravená. Pokusy R. Berana zapojiť do politickej činnosti bývalých agrárnických politikov v podstate prichádzali neskoro, rovnako ako snaha J. Ursínyho a J. Lettricha koordinovať postup s vládou v Prahe 10. 3. 1939. Opozičné kruhy v agrárnej strane, ale aj nekomunistická opozícia ako celok nemienili, ani nemohli využiť situáciu, aby v spolupráci s ústrednou vládou uchopili moc a v podstate sa sústredili len na oslabenie pozícií slovenských nositeľov separatistických tendencií V. Tuku, A. Macha, F. Ďurčanského a ďalších.⁷⁹ Ústredná vláda prakticky nevedela, čo a ako môže dosiahnuť na Slovensku. Za týchto okolností opozičné kruhy, antifašistické sily a vôbec demokratická verejnosť nechápali zmysel, podstatu a cieľ vojenského zásahu, pretože sa úradne zdôrazňovalo zachovanie autonómie, naznačovali separatistické ciele ľudákov,⁸⁰ ale opatrenia boli chaotické, nová vláda neexistovala. Obsadenie úradov a inštitúcií ďalej zahmlievalo podstatu vecí a dávalo do rúk ľudákov ideovo-politické zbrane; vojenský zákrok ústrednej vlády bol zameraný proti žilinskej dohode, proti autonómii, preto bol protiústavný, nelegálny. „Česi zrušili dohody so Slovákami, preto sú Slováci oprávnení s Čechmi sa úplne rozísť. Takto sa to prostému človekovi servirovalo a takto to väčšinou veril, lebo videl úrady, cesty obsadené českým vojskom, četníctvom a počul, že množstvo ľudáckych veličín je v Čechách zatvorených,“ hodnotila sa situácia v správe V. ilegálneho ústredného vedenia KSS zo 7. 7. 1944.⁸¹ Táto ľudácka interpretácia zmyslu a cieľa vojenského zákroku paralyzovala činnosť opozičných síl a dezorientovala slovenskú verejnosť, najmä keď ľudáci mali prakticky v rukách všetky masovokomunikačné prostriedky. Iniciatívu prevzali ľudáci a HG organizovala demonštrácie a preberala moc. Vzniknuté napätie, na príprave ktorého sa nacisti podieľali, využila tretia ríša k realizácii jej koncepcie postupného rozbitia republiky. V priebehu vývoja sa však prejavila aj druhá stránka vecí, pevnosť, akou sa zakotvila myšlienka československej štátnosti v slovenskom národe.

Ľudácka kampaň proti zásahu ústrednej vlády mala ostré, demagogické a často až vulgárne protičeské zameranie. V podstate však v ideovo-politickom ťažení ľudákov neprevládlo heslo rozbitia republiky a utvorenia samostatného štátu. Tieto myšlienky v ideovo-politickom propagandistickom zmysle, v snahe ovplyvniť, resp. pripraviť slovenskú verejnosť na takúto eventualitu vývoja preberali radikálne elementy v predchádzajúcom období na stránkach Slováka, A. Mach verejne v Rišňovciach začiatkom februára, ale aj J. Tiso v prejave v sneme vo februári 1939. Separatistické plány V. Tuku, A. Macha a ďalších vychádzali z predstavy, že vyhlásenie samostatnosti by uskutočnila HG a hlavne Rodobrana s pomocou dôstojníkov a vojakov, ktorí boli v armáde na Slovensku. Zbrane by získali od armády a nacistické Nemecko vo chvíli vyhláse-

⁷⁸ Nástup 15. 3. 1939 písal: „Vytŕčali rožky Židia, Česi a čechoslováci. Najmä však čechoslováci. Mali ste ich všade takých. SÚAI–49/3. WIBOCH, P.: c. d., s. 33; HOENSCH, J. K.: Slowakei und Hitlers Ostpolitik. Köln-Graz 1965, s. 261.

⁷⁹ Z týchto príčin pri rozhovoroch v Prahe 10. 3. 1939 odporúčal J. Ursíny R. Beranovi za nového predsedu autonómnej vlády K. Sidora. A ÚML ÚV KSS, f. ZM. Spomienky j. Ursínyho z 23. 1. 1967.

⁸⁰ České slovo 11. 3. 1939; Národné noviny 11. 3. 1939. Úradné vyhlásenie v rozhlase 10. 3. 1939 o 7.00 hod.

⁸¹ Dejiny Slovenského národného povstania 1944, III, dok. 228, s. 336.

nia štátu malo vylúčiť zákrok ústrednej vlády a garantovať samostatný štát. Začiatkom marca 1939 bolo separatistické krídlo v HSLS presvedčené, že všetky prípravy sú ukončené a aj nálada verejnosti je pre takéto počínanie priaznivá.⁸² V zložitom vývoji pred 14. marcom sa však uvedené úvahy ukázali značne iluzórne a aj taký jednoznačne protičeskoslovensky zameraný radikál, akým bol F. Ďurčanský sa vo svojich prejavoch z Viedne neodvážil mobilizovať a zhromažďovať prívržencov a širokú verejnosť pod jednoznačným – výlučným heslom boja za utvorenie samostatného slovenského štátu, ale prevažne používal iný taktický prístup. V zmysle uvedených predstáv rozvíjal predovšetkým širokú protičeskú kampaň, horlil za udržanie autonómie s cieľom, aby HG preberala moc a pod.,⁸³ a tak sa vytvorili podmienky pre realizáciu ambícií separatistov, rozbitie republiky. Pod heslami ochrany národných slobôd, autonómnych práv a pod. sa podarilo ľudákovi organizovať demonštrácie a zhromaždenia už 10. 3. 1938 a neskôr v Bratislave, Banskej Bystrici, Trenčíne, Prešove a v ďalších mestách a mestečkách. Účasť na týchto akciách sa pohybovala od takmer päťtisíc v Bratislave, k niekoľkým stovkám obyvateľov inde. V Prešove vyhnali ľudáci do ulíc školopovinnú mládež a vyprovokovali stretnutie s četníckou hliadkou, ktoré skončilo neuváženou strelbou. Z celoslovenského hľadiska však možno jednoznačne konštatovať, že na demonštráciách sa nezúčastnila ani prevažná väčšina príslušníkov HG, o prívržencoch ľudákov nehovoriac.⁸⁴ Slovenská verejnosť aktívne nevystúpila na strane ľudákov, nepodporila ich demonštrácie a politické akcie namierené proti ústrednej vláde a vedené v ostrom protičeskom duchu. Za týchto okolností bolo prakticky nemožné ju mobilizovať pod heslom utvorenia samostatného štátu, na rozbitie republiky. Jednoznačne vyhranené separatistické kruhy v radoch ľudákov sa z týchto príčin neodvážili jednoznačne verejne vyzdvihnúť heslo boja za utvorenie samostatného štátu, ale sa snažili svoje úsilie kamuflovať pod rúskom boja s ústrednou vládou o vydobytie národných práv slovenského národa a len postupne niektorí z nich zostrovali ideovo-politickú kampaň aj za utvorenie samostatného štátu. Museli rešpektovať politické zmýšľanie väčšiny národa, jeho podporu jednotného štátu Čechov a Slovákov a odpor voči hazardárskej politike HSLS.⁸⁵ Toto stanovisko verejnosti voči prebiehajúcim udalostiam ďalej vyplývalo z obáv pred neistou budúcnosťou, možnosti využitia vnútropolitických konfliktov nacistickým Nemeckom, alebo susednými štátmi. Nesúhlas s postupom ľudákov však neprerástol do aktívneho odporu, do organizovaného vystúpenia slovenskej verejnosti. Tento stav ovplyvnila politická dezorientácia, protichodné správy, ale predovšetkým fakt, že v danej etape vývoja ešte neexistovala pevná, organizačne jednotná protifudácka opozícia. Absolútny nedostatok základných informácií, a s tým spojená absencia ideovo-politického pôsobenia, vyvolávali pasivitu a viedli k vyčkávaniu. Neexistoval mobilizačný faktor, zjednocujúca myšlienka, ktorá by vyburcovala k aktívnemu postoju, chýbala organizačná základňa, takže v danej situácii nedošlo k aktívnej mobilizácii verejnosti proti separatistickej politike ľudákov. V zložitej situácii vojen-

⁸² Rozhovor A. Macha s maďarským konzulom v Bratislave 2. 3. 1939. OL Küm. pol. 1939 – 65 – 182. Mikrofilm ÚHV SAV č. 677/311.

⁸³ ŠÚA SSR, KÚ, kart. 311, č. 18953, 19625.

⁸⁴ Vojenský historický archív, f. MNO, hlavný štáb, 2. oddelenie, č. j. 635/1939. Hlásenie vojenských veliteľov o situácii v jednotlivých mestách od 10. 3. do 14. 3. 1939; ŠÚA SSR, NS, kart. 30, s. 340 – 360. Hlásenia policajných orgánov o priebehu udalostí na Slovensku po zákroku ústrednej vlády. Separatistické tendencie sa registrovali predovšetkým ako snaha podporovaná viedenským rozhlasom, t. j. zo strany nacistického Nemecka.

⁸⁵ Napr. I. Dérer napísal: „Bezpečne možno tvrdiť, že veľká väčšina slovenského ľudu vytrvala pri Československej republike až do poslednej chvíle.“ DÉRER, L: c. d., s. 356.

ského zásahu ústrednej vlády sa neuskutočnilo ani dlhšie plánované a pripravované jednotné vystúpenie časti opozičných kruhov. „Mlčanie slovenského národa,“ napísal V. Clementis roku 1940, „malo byť a bolo vysvetľované ako súhlas s tým, čo Tuka a Tiso podľa Hitlerovho diktátu konali. A predsa všetci dobre vieme, že veľká väčšina slovenského národa nesúhlasila s tým, aby Slovensko bolo, použité ako nástroj pre rozbitie republiky a pre vyľfrovanie českého národa najbarbarskejšej krutovláde Hitlera“.⁸⁶

Koncom februára a začiatkom marca nadviazali vzájomné kontakty bývalí predstavitelia politických strán, vrátane KSC, „ktorí s obavami sledovali vývoj vecí na Slovensku“. Cieľom tejto skupiny bolo donútiť mobilizáciu verejnosti autonómnu vládu, aby zaujala jednoznačné stanovisko k agitácii V. Tuku a jeho prívržencov, t. j. pevne formulovala postoj k jednote republiky. Skupina pripravila manifest k slovenskému národu so zámerom ho mobilizovať, organizačne zjednotiť, verejne ukázať a dokázať, že agitácia separatistov nie je dielom slovenského národa, ale len niekoľkých jednotlivcov. Skonceptnými zámermi vystúpenia bola zoznamená aj ústredná vláda, ale tá sa rozhodla „pre energický zákrok, urobený vojensko-četnícky síce bezchybne, ale politicky takou zločinnou nešikovnosťou a krátkozrakosťou, že to bol vlastne zárok, ktorý umožnil ľahké víťazstvo Tuku, Ďurčanského a Tisu“, ako hodnotil neskôr udalosti pred 14. marcom V. Clementis.⁸⁷

Roztrieštenosť nekomunistických opozičných síl, dezorientácia verejnosti, napätá situácia a neistota boli hlavnými príčinami, že ani pri samotnom vyhlásení štátu 14. marca 1939 nevznikli organizované protiludácke akcie, vyskytli sa len písomné a ústne prejavy odporu a protesty jednotlivcov a organizácií.⁸⁸

Skupina bývalých legionárov, medzi ktorými boli generál R. Viest, J. Jesenský, J. G. Tajovský, A. Granatier, pplk. A. Malár a ďalší rozšírila v slovenskom sneme list, ktorým žiadala, aby sa poslanci vyslovili za udržanie republiky.⁸⁹ V radoch poslancov sa však nenašiel ani jeden, ktorý by sa postavil proti rozbitiu republiky, resp. na protest by zložil funkciu. Situácia v sále Župného domu bola napätá, prevládala neistota, obavy z budúcnosti, strach zo zásahu susedov, ale ani bývalí prívrženci čechoslovakistických strán sa neodhodlali k politickému gestu a neodsúdili verejne ľudácky postup. Pritom na zasadnutí snemu bolo dosť jednotlivcov, ktorí sa hlásili k čechoslovenskej orientácii, do konca aj v radoch HSLŠ, ale všetci za udržanie svojich pozícií a ich upevnenie zapreli svoje politické krédo a prijali v tej či onej forme ľudácku teóriu menšieho zla. „Poslanci si poplakali a celí nešťastní nad týmto faktom vyhlásili slovenský štát, presne tak ako to hlinkovci a nemeckí režiséri očakávali.“⁹⁰ Slovenská verejnosť však neprijala s nadšením alebo oslavami vyhlásenie štátu. K tejto udalosti zostala viac pasívna a bezradná. „Nebolo

⁸⁶ Slovenský chýrník, č. 4, 4. 4. 1940.

⁸⁷ HRON, P. (V. CLEMENTIS): K politickej histórii 14. marca 1939. In: Slovenský chýrník, č. 4, 4. 4. 1940.

⁸⁸ LETTRICH, J.: History of Modern Slovakia. New York 1955, s. 133.

⁸⁹ ŠUA SSR, NS, kart. 47, s. 624. Text listu znel: „Páni poslanci! Ak máte dnes rozhodnúť, či autonómne Slovensko bude súčasťou republiky česko-slovenskej alebo samostatným štátom po boku niektorého susedného štátu, pamätajte, že stotoční slovenskí národovci bojovali a umierali spolu s Čechmi za oslobodenie slovenského národa: pamätajte, že Česi to boli, ktorí nám Slovákom pomáhali v najťažších osudových chvíľach a že všetko čo dnes v duchovnom a materiálnom ohľade máme, docielili sme za uplynulých 20 rokov s pomocou českou. Kladíme Vám na srdce, aby ste nezneuctili slovenskú národnú česť a pamiatku našich mŕtvych druhov v čele s generálom M. R. Štefánikom.“

⁹⁰ Dejiny Slovenského národného povstania 1944. III, dok. 228, s. 336. Správa V. ilegálneho ústredného vedenia KSS zo 7. 7. 1944.

ani manifestácií nebolo nijakej radosti – to všetko si ľudácka propaganda vymyslela dodatočne.“⁹¹

Zložitý prechod buržoázných a socialistických strán do opozície, rôzne ambície a kombinácie ich politických predstaviteľov, neujasnenosť koncepcií, podceňovanie trvácnosti nového totalitného režimu a celý rad ďalších uvádzaných príčin spôsobovali, že cesta k utváraniu jednotného postupu proti ľudákom aj po Mníchove bola zložitá a dlhá. Neschopnosť pochopiť vážnosť nebezpečenstva, snaha vyťažiť z existujúcej situácie posilnením vlastných pozícií sa spájali s antikomunizmom, rastom vzájomnej nedôvery a často vzájomného podceňovania. V situácii, keď väčšina slovenských politikov, s výnimkou KSČ, odchádzala do opozície viacej z prinútenia ako z politického presvedčenia, z principiálnych dôvodov, boli možnosti utvorenia alternatívnej protiludáckej sily veľmi relatívne. Objektívna nespokojnosť s budovaním totalitného režimu a politickými postupmi ľudákov sa nepremietla do adekvátneho politického uzmiernenia, nájdenia spoločných záujmov a potlačenia protirečivých a protichodných politických tendencií. Cesta k utvoreniu opozičného hnutia na Slovensku na báze antifašistického zápasu podloženého dohodou a spolupracou medzi aj triedne rozdelenými politickými prúdmi bola zdĺhavá. Bolo nevyhnutné, aby sa prekonali bariéry tradičného antikomunizmu, pokusy vylúčiť KSČ z politického života, dohodnúť sa na jej účet, t. j. všetky tie praktiky používané v celom období 20-ročného trvania predmníchovskej republiky. Bolo treba prísť s novým konštruktívnym myslením, adekvátnym zložitej dobe, vzdať sa predstáv o trvácnosti pomníchovského vývoja a rozdelenia Európy a prijať tézy o nevyhnutnosti likvidácie fašizmu ako podmienky prechodu k aktívnej spolupráci všetkých antifašistických síl. Jednou z najdôležitejších podmienok bolo vypracovať demokratický program riešenia slovenskej otázky, ako protiváhy ľudáckych koncepcií, na báze ktorého by sa zjednotili všetky pročeskoslovensky orientované skupiny. Od schopnosti vyrovnáť sa s týmito a ďalšími teoreticko-politickými otázkami záviselo do značnej miery aj postavenie a miesto tej-ktorej politickej sily v národnooslobodzovacom boji. Už v tomto období prechodu do opozície si všetky strany utvárali východiskové pozície. Aj z tohto hľadiska sa ukázala ako najperspektívnejšia koncepcia KSČ, vychádzajúca jednoznačne z antifašistického boja a smerujúca k zjednoteniu všetkých protiludáckych síl. K realizácii tohto postupu sa v tábore budúcich partnerov kládli v období medzi Mníchovom a 14. marcom 1939 len prvé základy.

1989

⁹¹ HUSÁK, G.: c. d., s. 21; Slovák písal, že bude uverejňovať správy o nadšení pri vyhlásení štátu, ale prakticky priniesol len krátku noticku 16. 3. 1939.

Jozef Tiso a 14. marec 1939.

J. Tiso sa tak v pohľade na svet, ako aj v celej politike riadil, resp. bol ovplyvňovaný zásadami kresťanskej morálky. Na základe týchto princípov mal automatické výhrady alebo lepšie povedané zastával negatívny postoj k veľmociam a politickým prúdom, ktoré uplatňovali ateizmus ako súčasť štátnej doktríny. Súhrn uvedených príčin spôsoboval, že J. Tiso mal a priori nemenný a trvalé odmietavý postoj k lavicovým tendenciám, ale mimoriadne jednoznačne k boľševizmu. V jeho svetonázorovom prístupe spočívali aj príčiny, že mal tiež výhrady proti nacistickému novopohanstvu a režimu v Nemecku.

J. Tiso, podobne ako celá HŠLS, vychádzal pri hodnotení medzinárodného diania z názoru, že vývoj vo svete speje doprava, nastáva upevňovanie antidemokratických tendencií, mocensko-politické presadzovanie fašistických veľmocí na kontinente a úpadok vplyvu demokratických mocností. Z tohto globálneho pohľadu vyvodzoval záver, že Európa stojí pred rozhodujúcim bojom nacionálnej myšlienky proti internacionalizmu a boľševizmu. Za rozhodujúce negatívne faktory ovplyvňujúce vývoj medzinárodnej politiky pokladal dve zlá: boľševizmus a nacizmus. Riadiac sa svojimi predstavami a aplikujúc teóriu menšieho zla na oblasť medzinárodných vzťahov pokladal za hlavné nebezpečenstvo boľševizmus.¹ Toto hodnotenie situácie v danej etape neznamenal u J. Tisu akúsi formu spolupráce s nacizmom proti boľševizmu, ale v podstate ako sa to všeobecne chápalo v strednej a juhovýchodnej Európe javila sa Tretia ríša akousi zárukou proti šíreniu boľševizmu politickými alebo mocenskými prostriedkami. V zložitých pomeroch európskeho vývoja sa pre J. Tisu a ľudákov nejavila ako zásadná alternatívna politika spolupráca s demokratickými veľmocami už len z toho dôvodu, že aj Francúzsko po uzavretí spojeneckej zmluvy so Sovietskym zväzom sa pokladalo za „ľavičiarsku“ veľmoc. Západné veľmoci tiež nemali porozumenie pre politiku ľudákov v národnej otázke. Ich pozície v predstavách HŠLS sa stávali druhoradé aj z hľadiska provinciálneho pohľadu vedúcej garnitúry strany na zahraničnopolitické problémy, pretože aktivita HŠLS v zahraničnopolitickej oblasti sa mala prejavovať len v stredoeurópskom priestore, kde v období po Mníchove západné veľmoci prenechali pole nemeckému vplyvu. Celý komplex problémov, predstáv a názorov spôsoboval, že J. Tiso sympatizoval alebo toleroval všeobecné pravicové tendencie a diferencovane autoritatívne režimy tohto zafarbenia, keď už pre nič iné tak pre ich jednoznačne verejne deklarovaný a vyhranený anti-boľševizmus. Zásadne odmietal ľavicové prúdy, a to nielen extrémneho ale aj reformného a prakticky demokratického smerovania. Tieto predstavy spôsobili, že v celkovom svojom pohľade na vývoj rozhodujúcich otázok, mocenských problémov a celkového vývoja medzinárodnej situácie sa dostal do rozporu s historickou realitou. Základný trend 20. storočia predstavovalo stretnutie demokratických síl a štátov s autoritatívnymi a totalitnými (fašistickými) režimami, pričom v prvej polovici nášho storočia sa stal hlavným nebezpečenstvom fašizmus a nie boľševizmus ako sa nazdával J. Tiso a ľudáci. Udržanie a postupné obnovenie demokracie vo svete a v Európe zvlášť si vyžadovalo spoluprácu demokratických štátov s boľševickým Ruskom napriek výhradám voči jeho režimu, pretože západné veľmoci neboli schopné vyvinúť nielen účinný odpor

¹ MURÍN, K: Spomienky a svedectvo. Trenčín 1991, s.316.

proti existujúcim totalitným mocnostiam, ale ani svetovládnym ambíciám nacistického Nemecka. Na vtedajší boj proti dvom totalitným mocnostiam v Európe nemali dostatok síl.

Vedúci politický činiteľ malej krajiny zvlášť musí venovať mimoriadnu pozornosť stavu a vývoju svetovej politiky a rozoznať v nej pozitívne a negatívne tendencie a najmä rôzne stupne nebezpečenstva - zla. Základný rozpor 20. storočia predstavovalo stretnutie demokratických síl a štátov s autoritatívnymi a totalitnými režimami, pričom v prvej polovici nášho storočia, najmä v 30. a v polovici 40. rokov sa stal hlavným nebezpečenstvom fašizmus. Agresivita nacistického Nemecka a nepripravenosť či neschopnosť demokratických veľmocí účinne sa mu postaviť na odpor spôsobili, že udržanie a obnovenie demokracie vo svete si vyžadovalo spoluprácu západných mocností s boľševickým Ruskom, napriek zásadným výhradám voči jeho režimu. Demokratické veľmoci neboli v stave vyvinúť účinný odpor proti existujúcim totalitným, resp. agresívnym mocnostiam v Európe a v Ázii, ale nemali ani dostatok síl a odvahy, aby zabránili uskutočňovaniu svetovládných ambícií nacistického Nemecka. Boli postavené pred voľbu menšieho zla, a tým sa postupne jednoznačne stala spolupráca so sovietskym Ruskom proti agresívnej politike Tretej ríše, resp. v záujme porážky fašizmu vôbec. J. Tiso vo svojom pohľade na svetovú politiku zastával iný názor a nazdával sa, že hlavným nebezpečenstvom v danej etape vývoja je boľševizmus. V tomto smere, pohľade na svetový vývoj sa dostal do rozporu s historickou realitou ako sa konkrétne prejavovala v období jeho vrcholiacej politickej činnosti v rokoch 1939-1945.

Pohľad J. Tisu na globálne problémy európskeho vývoja ovplyvňovali aj jeho konkrétne predstavy o mieste Slovenska v stredoeurópskom priestore, možnostiach riešenia slovenskej štátnosti, výhodnosti alebo negatívnych dôsledkoch spojenia s okolitými národmi a štátmi, zabezpečení územnej celistvosti Slovenska a pod. Jednou z najdôležitejších otázok jeho politických postupov bolo za každú cenu zabrániť prípadnému územnému deleniu slovenskej krajiny. Vychádzajúc z historických skúseností a príkladov sa nazdával, že v prípade rozdelenia a okupácie časti Slovenska by opätovné zjednotenie krajiny bolo nielen ťažké, ale možno aj vylúčené.

Vznikom Česko-slovenska boli prvýkrát jednoznačne určené a medzinárodnoprávne garantované hranice Slovenskej krajiny. Aj z týchto príčin sa mu javila Česko-Slovenská republika a udržanie celistvosti jej hraníc v danej etape vývoja ako prvoradá predpoklad na utváranie podmienok pre rozvoj slovenského národa, udržania vydobytých národných slobôd a najmä územnej celistvosti krajiny. Táto tendencia vyplýva z viacerých jeho vyhlásení, ale predovšetkým zo záverov klubu poslancov HSĽS, ktoré predniesol J. Tiso 29. 3.1938 v poslaneckej snemovni: „Položenie slovenského a českého národa, hlavne po posledných zahraničnopolitických udalostiach je také, že ani jeden z nich si nemôže dovoliť samostatný štát bez toho aby nevystavil vlastný život mimoriadnemu nebezpečenstvu“.²

V ďalšom období neurčitý postoj západných veľmocí k nastickej politike vyvolával značné pochybnosti u J. Tisu. Tesne pred Mníchovom sa v kruhoch HSĽS presadzoval dosť jednoznačný názor, že západné veľmoci neposkytnú Česko-Slovensku pomoc. J. Tiso, ale aj ďalší činitelia strany v prípade takéhoto vývoja, t.j. rozbitia republiky videli východisko zo situácie v uzavretí únie s Poľskom. Na ich návrh z konca septembra 1938 však Varšava ani nereagovala. Táto kon-

² Těšnopisecké zprávy z 143 schůze poslanecké snemovny NZRČ 29.3.1939. Praha 1938, s.18.

cepcia bola dôsledkom obáv, že Československo nebude v stave odolať tlaku nacistického Nemecka a v prípade konfliktu nebude možné udržať územnú celistvosť Slovenska. Prakticky pochyboval alebo neveril v možnosť obnovy republiky v prípade jej rozbitia a pokladal nemeckú prevahu v tejto oblasti nie za prechodný, ale dlhodobý faktor.

Mnichovský diktát a dohoda politických strán na Slovensku zo 6. 10. 1938 podstatne ovplyvnili predstavy J. Tisu o vnútropolitických a zahraničnopolitických otázkach. Menovaním za predsedu autonómnej vlády a neskôr Slovenskej krajinkej vlády získal rozhodujúci politický vplyv na Slovensku. Víťazné prebojovanie zásad Pittsburskej dohody a jej politické vtelenie do zákona vytvorilo nový priestor pre činnosť HSLS, ale aj jej vedúceho predstaviteľa.

Vo vnútropolitickom vývoji došlo na základe prijatia zákona o autonómii Slovenskej krajiny z 22. 11. 1938 k prebudovaniu štátu na federáciu. V celom procese zápasu za realizáciu tohto programu, ale najmä v priebehu roka 1938 zohral J. Tiso v rokovaníach s M. Hodžom a E. Benešom mimoriadnu úlohu.³ Bol vedúcou politickou osobnosťou HSLS v teoretickom rozpracovaní a v záverečnej fáze aj v presadení nového štátoprávneho usporiadania. Súčasne bol nielen duchovným otcom, ale z hľadiska svojich funkcií v štáte a strane aj praktickým realizátorom pomerne rýchlej zmeny režimu po 6. októbri 1938. V priebehu troch mesiacov pod jeho vedením ako predsedu Slovenskej krajinkej vlády a podpredsedu HSLS došlo k likvidácii demokratického systému a k jeho nahradeniu postupne budovaným autoritatívnym režimom. Teoretická požiadavka „zjednodušenia“ politického života, odsúdenie existencie množstva strán a pod. sa v praxi premietla do úplnej likvidácie politických strán formou ich priameho zákazu alebo tzv. dobrovoľného zlúčenia. Pritom bolo charakteristické, že sľuby o prestavbe predsedníctva a aparátu zjednotenej strany doplnením týchto orgánov o nových členov z radov agrárnikov, Slovenskej národnej strany a pod. sa nerealizovali. J. Tiso pôsobil aktívne aj v ostatných oblastiach politicko-spoločenského života a v budovaní politického monopolu jednej strany založeného na stavovskom princípe. Tento proces bol taký rýchly, že prakticky koncom roku 1938 možno hovoriť o likvidovaní pluralistického demokratického systému vo všetkých oblastiach politického života, čím došlo k priamemu porušeniu častí princípov Pittsburskej dohody, na ktorú sa v priebehu dvadsaťročných bojov ľudáci odvolávali. Podiel iných politických subjektov na moci formou účasti zástupcov bývalých agrárnikov a národnárov vo vláde na podstate veci nič nemešnil, lebo v štáte, kde môže pôsobiť len jedna politická strana, nemožno hovoriť o demokracii.

Medzinárodné a vnútropolitické zmeny a funkcie umožňovali J. Tisovi sústrediť v rukách značnú moc, a tým v podstatnej miere ovplyvňovať vývoj Slovenska a tiež jeho zahraničnopolitické koncepcie. Z celého postoja J. Tisu k medzinárodnému vývoju v rokoch 1938-1939

³ Dňa 20.9.1938 zaslali J. Tiso a M. Sokol list E. Benešovi: " Slovný pán prezident! Ešte pred mojou audienciou u Vás dnes popoludní držíme si za povinnosť Vám, pán prezident, znova cestou zdeliť, že vyriešenie slovenského problému na základe nášho návrhu v parlamente podaného nestrpí už odkladu a, že akýkoľvek branný zákrok do riešenia vnútropolitických otázok v izolácii nateraz konštatovanej (bez Francie a Anglie) držíme za ohrozenie štátu a Slovenska."

S výrazom hľbokej úcty.

V Prahe 20. septembra 1939".

J. Tiso M. Sokol

Ide zrejme o list, ktorý sa na národnom súde stal predmetom rôznej protirečivej interpretácie.

vyplýva, že plne postrehol rastúcu supremáciu Nemecka a stratu pozícií západných veľmocí v strednej Európe. Po mníchovskej konferencii, keď sa tento vývoj jednoznačne presadil a fixoval v medzinárodných vzťahoch, v politických kalkuláciách J. Tiso mal za dôsledok, že prakticky v zlomových obdobiach na prelome rokov 1938-1939 nerátal s nejakým angažovaním sa západných veľmocí v strednej Európe. Okrem pokusov o spoluprácu s Poľskom začiatkom marca 1939 nevidel partnera, s ktorým by sa dalo alebo mohlo čeliť tlaku Berlína. To boli rozhodujúce faktory jeho postojov k procesu vzniku slovenského štátu zo zahraničnopolitických hľadísk.

J. Tiso pred Mníchovom, počas žilinských rokovaní, ale aj po nich zostával v štátoprávnych otázkach verný tradičnej politike HŠLS smerujúcej k plnému uplatneniu autonómie a v 30. rokoch fakticky k federatívnemu usporiadaniu. V jeho teoretických úvahách a postojoch má pevné miesto základná téza: vybudovanie slovenskej štátnosti vyplýva z prirodzeného práva národa a v prípade federatívneho usporiadania je utvorenie takejto štátnosti samozrejmosťou. Po presadení autonómie na základe dohody zo 6. 10. 1938 v Žiline smerovala činnosť J. Tiso systematicky k vybudovaniu federatívneho, resp. spolkového usporiadania republiky. Podobne ako v celkovej politickej praxi uprednostňoval aj v štátoprávnych otázkach evolučný postup pred revolučnými skokmi.

V Tisových predstavách zahŕňovalo budovania slovenskej štátnosti síce všetky oblasti politického, hospodárskeho a spoločenského života, ale prirodzene sa uprednostňovalo prijatie zákona o autonómii Slovenska, t.j. utvorenie všetkých legislatívnych záruk štátnosti. Z vnútropolitického hľadiska tento proces prebiehal v podmienkach budovania autoritatívneho režimu a prinášal so sebou negatívne črty, akým bol odmietavý postoj k existencii ostatných politických strán, židom, Čechom, časti administratívy spojenjej s predchádzajúcim režimom, svojvoľným, nezákonným postupom HG a pod. Pre celý tento proces je však typické, že nenadobudol konfrontačný charakter a utváranie politického monopolu jednej strany sa nestretlo s výraznejšími formami odporu alebo verejne prejavovaného nesúhlasu. Na druhej strane tvrdenia o podpore tohto procesu zo strany celého národa sú zbožným, ničím nepodloženým priánim.

Tisová koncepcia budovania slovenskej štátnosti hoci mala podporu väčšiny príslušníkov strany, narážala na výhrady radikálnej skupiny v HŠLS. Súčasne sa jeho štátoprávne predstavy v konkrétnej forme a politickej činnosti dostávali do konfrontácie s názormi ústrednej vlády. J. Tiso zaujímal vo vzťahu k radikálnemu krídlu v období druhej republiky „elastické“ stanovisko. Po prekvapujúcom posilnení pozícií tejto skupiny po 6. 10. 1938 postupne oslaboval ich postavenie a hlavnému predstaviteľovi radikálov V. Tukovi sa v politickom živote neušiel žiadny významnejší post. Na druhej strane, keď niektorí predstavitelia tejto skupiny vystúpili s požiadavkou samostatného štátu. J. Tiso ich prejavy z formálnej stránky ignoroval a vôbec sa k nim nevysslovil. V tomto postoji spočíval tiež jeden z rozporov s ústrednou vládou a J. Tisoví sa v Prahe vytykala váhavosť a nedôraznosť. Na druhej strane pokusy ústrednej vlády hospodárskym tlakom ovplyvniť vývoj na Slovensku nevedli k žiadnym výsledkom a sťažovali pozície predsedu krajinskej vlády voči radikálom.

Tisová predstava budovania štátnosti bola v danej etape vyjadrená predovšetkým vo vládnom vyhlásení z 21. 2. 1939. Jeho tvrdenie: „Budujeme svoj štát, svoj nový štát, svoj slovenský štát“ možno jednoznačne pokladať za prehlbovanie federatívneho, resp. spolkového charakteru

republiky. V Tisovej politike je jednoznačne badateľná snaha posilniť právomoci slovenskej vlády v politickom a hospodárskom živote na účet ústrednej vlády. Tieto tendencie sa často interpretovali len jednostranne ako utváranie podmienok pre samostatnosť Slovenska a prakticky sa ignorovala alternatíva na základe prijatého štátoprávneho usporiadania hľadať novú formu a obsah spolupráce medzi českými krajinami, Slovenskom a Podkarpatskou Rusou.

J. Tiso svoj postoj k možnosti okamžitého alebo perspektívneho utvorenia či budovania samostatného štátu verejne neprezentoval, ani sa s touto alternatívou oficiálne nezaoberal. K značnej miere opatrnosti a váhavosti ho nútilo zložitú politické postavenie Slovenska, priame ohrozenie územnej celistvosti krajiny, uvedenie si pozícií Slovenska ako teritoriálne malého útvaru, ale aj nové rozdelenie síl v Podunajsku. J. Tisovi bolo viac-menej zrejmé, že bez garancií veľmocí nie je možné udržať územnú celistvosť nového štátneho útvaru. Aj keď z hľadiska tohto cieľa význam spoločného štátu po Mníchove a Viedenskej arbitráži dočasne poklesol, existencia republiky za určitých okolností poskytovala väčšiu nádej na udržanie územnej celistvosti Slovenska ako prípadný revolučný skok.

Na rozhodovanie J. Tisu v štátoprávnych otázkach pôsobili v značnej miere aj teologické princípy, predovšetkým vernosť prijatým záväzkom, keď z morálnej stránky sa ako kňaz necítil oprávnený, aby sa aktívne podieľal na rozbití existujúceho štátu a nahradil ho novým.⁴ Nepochybne tiež pôsobil len nedávno ním samým prijatý záväzok v Žilinskej dohode, ktorý obsahoval pasáž, že súčasné štátoprávne usporiadanie je konečné. Aj zápas za presadenie Pittsburskej dohody do života ho zaväzoval, pretože táto dohoda kládla základy spoločného štátu a uvedený cieľ sa v nej vytyčoval ako prvoradý. Nebolo možné súčasne bojovať za presadenie dohody a jej flagrantné porušenie.

J. Tiso sa však k možnosti samostatného štátu vyjadroval. V konkrétnej forme sa tejto otázke dotkol v rozhovore s J. von Ribbentropom 19.10.1938, ale z iniciatívy ministra zahraničných vecí Nemecka. Existujú aj ďalšie náznaky, resp. úvahy, že v rámci evolučnej koncepcie uvažoval o možnostiach utvorenia samostatného štátu, resp. naznačoval aj obdobie 3 až 4 rokov ako podmienku na realizovanie tejto predstavy.⁵ Je však charakteristické, že takýmto spôsobom uvažoval v zložitej a kriticknej situácii, keď mal zaujať jednoznačné stanovisko. Pritom uvádzal mnoho dôvodov, ako napr. hospodársku nesebestačnosť Slovenska, nevybudovaný administratívny aparát a pod., aby našiel argumenty na odmietnutie návrhov najmä zo strany zástupcov nacistického Nemecka. Napriek uvedeným a ďalším okolnostiam sa dá reálne predpokladať, že J. Tiso uvažoval o utvorení samostatného štátu ako o perspektívnom ciele ľudáckej politiky. Nedá sa však určiť časový horizont a spôsob realizácie takéhoto rozhodnutia, pretože v predstavách J. Tisu nemalo ísť len o legálny postup, ale podobné rozhodnutie si okrem spomínaných dôvodov vyžadovalo politické, hospodárske, ale najmä diplomatické podmienky. Možno povedať, že v uvedenej otázke váhal a jednoznačne možno konštatovať, že rozhodne odmietal riskovať.

J. Tiso mal v druhej polovici februára pomerne hodnoverné informácie o nacistických plánoch a najmä ich podnetoch, resp. tlaku na vyhlásenie samostatného štátu. V jeho politike možno badať ústupčivosť k postupu radikálov, ale voči tendenciám forsírovaným nacistami neprejavoval takú mieru tolerancie. Svedčilo o tom konkrétne prijatie zásady o evolučnom postupe v rie-

⁴ ĐURČANSKÝ,F.: Biela kniha, Buenos Aires 1953, s.4.

⁵ HOENSCH, J. K.: Die Slowakei und Hitler's Ostpolitik. Köln-Graz 1965, s.113; MURÍN,K: c. d., s. 101.

šení slovenskej otázky na zasadnutí vlády a predsedníctva HSLS 4. a 6. 3.1939, ktoré v podstate znamenalo odmietnutie „revolučných skokov“. V širšom kontexte predstavovalo nesúhlas s nemeckými požiadavkami ako ich predložil H. Göring a J. von Ribbentrop pri rozhovoroch s delegáciou slovenských politikov v Nemecku na prelome februára a marca 1939. Pri rozhovoroch sa jasne povedalo, že Nemecko poskytne hospodársku pomoc len v prípade, že sa Slovensko osamostatní. V tomto kontexte a v kontexte vnútropolitického vývoja, keď prenikali správy o chystanom puči zo strany V. Tuku a A. Macha⁶, bolo prijatie rezolúcie o evolučnej ceste v štátoprávných otázkach ani nie tak problémom koncepčným, ale predovšetkým jednoznačným „nie“ na nacistický nátlak a požiadavky radikálov. J. Tiso v duchu tejto koncepcie odmietol zaujať jednoznačný postoj a prakticky sa postavil proti návrhom Seyss-Inquarta 7. 3.1939 v Bratislave. Mal obavy z nejstej situácie, nemeckého tlaku, a preto sa usiloval o návštevu Poľska, kde chcel hľadať diplomaticko-politickú a hospodársku pomoc. Jeho postoj k Nemecku tak prešiel značnou fázou evolúcie a hoci ho bral ako rozhodujúceho a nebezpečného činiteľa v strednej Európe, bezpodmienečne s ním musel kooperovať už len vzhľadom na maďarské aspirácie. Na druhej strane sa obával jeho sily, nekontrolovateľného postavenia a nevyspytateľných krokov. J. Tiso nemohol zabudnúť na poučenie z rozhovorov s J. von Ribbentropom a na sľuby o podpore slovenských požiadaviek pred Viedenskou arbitrážou.

Opatrný a skeptický postoj k Nemecku sa prejavil ďalej po zásahu ústrednej vlády na Slovensku z 9. na 10. 3. 1939. Vtedy mu E. Veessenmayer dokonca priamo ponúkol vojenskú pomoc, ale J. Tiso nereflektoval na takýto návrh a neprejavil záujem o spoluprácu s nacistami. Rovnako sa nepostavil ako vedúci funkcionár strany do čela odporu proti nasadeniu armády a českých četníkov na Slovensku, ale hľadal politické prostriedky riešenia krízy.

Nazdávam sa, že nacistický „führer“ neposlal do Bánoviec J. Tisovi žiadne úradné pozvanie na návštevu Berlína. Táto otázka sa oficiálne vyriešila až 13. 3. 1939 napoludnie. Neexistuje žiadny dôkaz, ale ani náznak, že by vedúci činitelia Tretej ríše a predovšetkým A. Hitler plánovali pred 12. 3. 1939 stretnutie s J. Tisom alebo iným slovenským politikom v záujme ich jednoznačného získania pre vyhlásenie samostatnosti. Návšteva štátneho tajomníka W. Kepplera u K. Sidora z poverenia A. Hitlera ráno 12. 3. 1939 svedčí o tom, že v Berlíne si s vyhlásením slovenského štátu nerobili žiadne väčšie problémy. Dúfali, že stačí jednoduchý odkaz a veci sa pohnú správnym smerom. Výsledok návštevy W. Kepplera a celého jeho sprievodu prekvapil všetkých aktérov a mohol ohroziť pozície najmä „viedenských pánov“, pretože nedokázali uskutočniť Hitlerove zámyery. A v týchto kruhoch sa zrejme zrodila myšlienka nielen nahradiť K. Sidora J. Tisom, ale najmä dostať ho do Berlína, kde by v rozhovore s Hitlerom musel akceptovať nacistické požiadavky. Kruhy okolo A. Seyss-Inquarta, župného vodcu J. Bürkela podporované vedome alebo nepriamo F. Ďurčanským a jeho spolupracovníkmi hľadali tak východisko zo zložitej situácie opätovným vtiahnutím J. Tisu do aktívnej politiky. Pritom niektoré informácie naznačujú⁷, že o pokuse dostať J. Tisu do Berlína prebehli konzultácie aj na úrovni ministerstva zahraničných vecí už 12. 3.1939. Spôsob, akým sa celé pozvanie pripravovalo a najmä realizo-

⁶ Archív Historického ústavu č.677/311. Správa maďarského konzula o rozhovore s A. Machom 3.3.1939.

⁷ W. Keppler tvrdil vo výpovedi 20.7.1948, že dopoludnia 12.3.1939 pri rozhovore spracovníkmi ministerstva zahraničných vecí dostal príkaz zostať vo Viedni, pretože možno bude sprevádzať nejakú osobu do Berlína. Státní ústřední archiv. UD 1942-1949/II/83, č.753/48.

valo nasvedčuje, že išlo o amatérsky pokus nejakým spôsobom dostať J. Tisu do Nemecka. Všetky okolnosti naznačujú, že bývalý premiér, aj keď do zákulisnej hry nemohol celkom vidieť, mal značné podozrenie k autentickeosti tzv. pozvania a k celej akcii. Potvrďuje to fakt, že do Bánoviec putovali rôzni poslovia s tvrdením o pozvaní od A. Hitlera a J. Tiso zostával dlhý čas ľahostajným voči ponúkam najvplyvnejšieho európskeho politika tých čias.

Prvý cestoval do Bánoviec vlastným autom školský inšpektor a zborový veliteľ HM Ján Dafčík. Podľa jeho neskôr vyhotoveného chválospevu na vlastnú osobu ho požiadal tajomník A. Seyss-Inquarta, F. J. Hemmerschmied, aby nejakým spôsobom zohnal J. Tisu a nahovoril ho na spoluprácu s Nemcami. Do Bánoviec pricestoval 12. 3. 1939 pred 17. hodinou a o cielei svojej cesty neskôr napísal: „Hoci som nemal zodpovedného pozvania a rozkazu aby som pozval pána ministerského predsedu k Führerovi, ale podal som mu vec tak, aby zaraz sadol so mnou do auta, išiel do Bratislavy a okamžite pomocou vedúcich Nemcov v Bratislave bežal alebo letel do Berlína...“⁸ J. Tiso odmietol.

Druhú výpravu organizoval J. Kirschbaum, ktorý 12. 3. 1939 okolo 16. hodiny dostal od F. Ďurčanského správu, že J. Tiso je pozvaný do Berlína. Z tohto podnetu vyslal do Bánoviec dr. Mikulu a G. Danihela, ktorí súčasne niesli list od F. Ďurčanského⁹, ale misia bola bezvýsledná. J. Tiso ostal v Bánovciach.

Okolo 23. hodiny toho istého dňa konzultoval J. Dafčík po návrate z Bánoviec s predstaviteľom Deutsche Partei v Bratislave dr. Messlerom o výsledkoch svojej cesty. Na jeho veľké naliehanie sa opäť vydal do Bánoviec s autom „nemeckého majiteľa“ a v sprievode redaktora Knechtsbergera. J. Tiso, keď ho vyrušili neskoro v noci súhlasil a cestoval s J. Dafčíkom do Bratislavy. Medzitým v nočných hodinách nadviazal telefonický kontakt s J. Tisom J. Kirschbaum. Z poverenia bývalého premiéra mal vyrozumieť K. Sidora a M. Sokola, že J. Tiso vo vážnej veci príde na druhý deň na poradu s členmi vlády.

J. Tiso prišiel do Bratislavy pred 6. hodinou ráno 13. 3. 1939. Zo Sidorovho odporúčania „aby si overil skutočnosť či ho naozaj A. Hitler pozýva“ jednoznačne vyplýva, že J. Tiso celú záležitosť nepredložil ako hotovú vec. Uviedol svoje pochybnosti.¹⁰

J. Tiso po návšteve u K. Sidora nadviazal prostredníctvom F. Karmazina kontakt s E. Veessenmayerom, ktorý zostal z poverenia W. Keplera v Bratislave. Chcel sa informovať o celkovej situácii. E. Veessenmayer mu navrhol, „aby si vyžiadal vysvetlenie bezprostredne od A. Hitlera a sľúbil som mu, že sa pokúsím o to, aby ho Hitler prijal. Tiso považoval túto ponuku za dobrú, avšak svoju cestu urobil závislú od schválenia predsedníctva strany“.¹¹ E. Veessenmayer sa z Petržalky spojil s ministerstvom zahraničných vecí, ktoré sprostredkovalo sľub A. Hitlera, že je ochotný prijať J. Tisu. Celá akcia už prebehla mimo W. Keplera, ktorý z Viedne až o 11.50 telefonoval: „Existuje možnosť, že Tiso môže prísť do Berlína. Prosí o inštrukciu, či Tiso má prísť a či bude môcť byť prijatý Hitlerom alebo RAM“.¹² V tom čase už bolo pozvanie doručené do Bratislavy.

⁸ SNA, NS, kart.113, s.599-602 J. Dafčík Historický príspevok k založeniu slovenského štátu. Opis. J. Dafčík v rozhovore s J. Lichnerom neskôr líčil situáciu úplne inak a tvrdil, že ho o cestu do Bánoviec žiadal F. Ďurčanský. Dokonca sa vraj vrátil z prvej cesty do Petržalky odkiaľ telefonovali (kto nepíše) s Hitlerom. J. Lichner Spomienky rukopis, s.55.

⁹ SIDOR.K: Takto vznikol Slovenský štát. Doslov J.Kirschbauma Bratislava 1991, s.180.

¹⁰ SIDOR, K: c. d., s.141.

¹¹ SNA, NS, kart.89, s. 1 72-173. Výpoveď E. Veessenmayera. Budapešť 30.4.1946.

¹² ADAP-D-IV, dok.196, s.208. Joachim von Ribbentrop.

Z celkového postupu J. Tisu 12. a 13. 3. 1939 vyplýva, že rôznym pozvaniam na návštevu A. Hitlera nedôveroval a prakticky pochyboval o ich autentickosti. Dokazuje to rozhovor s K. Sidorom, nečakané stretnutie s E. Veesenmayerom, ale tiež rokovania na generálnom sekretariáte strany 13. 3. 1939 okolo 11. hodiny. Požiadavka ministra Zaťku „aby sa zistilo či skutočne Hitler chce, aby Tiso k nemu išiel“ a žiadosť M. Sokola „zistiť či si Hitler žiadal alebo by bol len ochotný prijať J. Tisu“ svedčili, že J. Tiso ani tu pozvanie nepredložil ako jednoznačnú záležitosť.¹³ Celý problém sa vyriešil po 12. hodine, keď nemecký konzul v Bratislave Ernst von Druffel doručil oficiálne pozvanie A. Hitlera na návštevu J. Tisu v Berlíne.

Návšteva J. Tisu u Hitlera 13. 3. 1939 sa niesla v duchu tradičných monológov „führera“ a zdržanlivostí J. Tisu. V súlade so závermi predsedníctva strany a vlády nevyvíjal žiadnu iniciatívu, odmietal vyhlásiť slovenský štát z Berlína a snažil sa v tejto situácii zachovať zdanie legality pokiaľ to vôbec bolo možné. Už v Berlíne plne akceptoval myšlienku, že v danej etape vývoja je menším zlom alebo jediným východiskom zo situácie utvorenie samostatného štátu. Spôsob zdĺhavých nočných rozhovorov o usporiadaní budúcich vzťahov Nemecka a Slovenska a stanovenie niektorých podmienok tohto vzájomného pomeru ho jednoznačne utvrdzovali v tom, že snem bude musieť akceptovať podmienky a želania nacistického „führera“. Bez ohľadu akou formou A. Hitler predniesol svoje požiadavky bolo zrejmé, a J. Tiso si to plne uvedomil, že v prípade ak nedôjde k vyhláseniu štátu, dôjde k teritoriálnemu rozdeleniu Slovenska. V tomto duchu vyznel aj jeho referát na zasadnutí snemu, ktorý mal len informatívny charakter, bez zaujatia stanoviska, resp. akéhokoľvek návrhu alebo odporúčania. J. Tiso nenavrhol, aby poslanci hlasovali o utvorení slovenského štátu, nepredniesol, ani nikto iný, žiadnu historicko-filozofickú úvahu o utvorení štátu ako o zákonitom završení vývoja alebo slávnostné slová bežné pri takejto príležitosti. Celé zasadnutie snemu naznačovalo značnú dávku improvizácie pri zostavovaní programu a celkovej réžii. Zodpovedalo to pochmúrnej dobe, v ktorej a za akých podmienok nový štátny útvar vznikol.

Z hľadiska prebiehajúceho zápasu medzi fašistickými a demokratickými veľmocami, pokračujúceho nástupu nemeckej agresie v Európe a mocenského rozvrstvenia síl na kontinente vznikol slovenský štát ako súčasť týchto medzinárodných bojov a udalostí. Nemecký postoj, jeho iniciatíva a podpora pri vzniku štátu vyplývala z celkových mocenských a regionálnych záujmov Tretej ríše. Hlavným momentálnym cieľom agresívnej politiky nacistického Nemecka bola likvidácia Česko-Slovenska formou okupácie Čiech a Moravy. Prístup Tretej ríše k ďalším subjektom tvoriacim republiku, t.j. Slovensku a Podkarpatskej Rusi bol na rozdiel od Čiech a Moravy zásadne rozdielny. Nemecko nemalo bezprostredný záujem na priamom začlenení týchto útvarov do ríše. V novom usporiadaní strednej Európy po likvidácii republiky sa však s týmito dvoma krajinami muselo niečo stať. Z momentálneho taktického hľadiska malo odtrhnutie a následná okupácia Podkarpatskej Rusi Maďarskom a vyhlásenie samostatnosti Slovenska slúžiť najmä ako zdôvodnenie a ospravedlnenie nacistickej interpretácie samourčovacieho práva národov. Tesne pred 14. marcom 1939 dospeli v Berlíne k záveru, že utvorenie nového štátu legálnym, alebo ústavným spôsobom je pre nich najvýhodnejšie. Pred verejnosťou mohli vystupovať

¹³ SNA, NS, kart.45, s.994-996. J.Stano 6.6.1945.

ako predstaviteľa sebaurčovacieho práva národov a súčasne tvrdiť, že tým rešpektujú nový, vzniknutý stav. Zo strategického hľadiska bolo pre Nemecko vyhlásenie slovenského štátu výhodnou variantou časti nového usporiadania strednej Európy. Už krátko po Mníchove, keď v Berlíne prehodnocovali alebo novo formulovali svoj postoj k budúcnosti Česko-Slovenska sa vo Woermanovom memorande jednoznačne konštatovalo, že z predpokladaných štyroch alternatív je pre Nemecko najvýhodnejším utvorenie samostatného slovenského štátu ako slabého a ľahko ovládateľného štátneho útvaru.¹⁴ Ani po vyhlásení štátu nebolo celkom zrejmé, aký ho čaká osud, neskôr sa objavili kombinácie použiť Slovensko ako objekt výhodného obchodu, ale pod vplyvom vývoja zostal slovenský štát počas celého obdobia druhej svetovej vojny ako optimálny variant z hľadiska nemeckých záujmov v tejto oblasti.

Prístup „mužov 14. marca“ k utvoreniu a najmä zdôvodneniu vzniku štátu bol do obdobia jeho vyhlásenia diferencovaný. Pomerne jednoznačne formulovala svoj postoj k nevyhnutnosti vzniku štátu radikálna skupina v HSLS a zvlášť A. Mach v Rišňovciach 5. 2. 1939. Zdôvodnenie takéhoto kroku sa snažil oprieť o historické argumenty, právo národov na sebaurčenie a pod. Vo svojej podstate išlo o propagandistické ťaženie s hlavným cieľom ani nie tak zdôvodniť oprávnenosť alebo nevyhnutnosť utvorenia samostatného štátu, ale viacej vnieť túto otázku do spoločenského povedomia, resp. nastoliť ju ako problém. Objektívne však na Slovensku do 14. marca 1939 neprebehla usmernená alebo programovo pripravená politicko-propagandistická akcia zameraná na zdôvodnenie alebo priamo utvorenie samostatného štátu. Na druhej strane je objektívnou skutočnosťou, že neskôr práve z radikálnej skupiny sa formovali ideovo-politickí zdôvodňovatelia nutnosti, historickej nevyhnutnosti a oprávnenosti utvorenia slovenského štátu. Vynikol najmä F. Ďurčanský, ktorý snád' najskôr pochopil, že vznik štátu a najmä jeho existencia si vyžaduje prepracovanú ideovopolitickú a filozofickú koncepciu. Keďže pred 14. marcom neexistovala, pokúsil sa ju vypracovať neskôr.

V rozhodujúcej časti HSLS, t.j. v umiernenom krídle a mimoriadne u J. Tisu, ako sme poukázali, sa v konkrétnej podobe presnejšie formulovaná alebo prepracovaná myšlienka a predovšetkým požiadavka vzniku samostatného štátu neobjavila, resp. uvedené kruhy sa k týmto tendenciám nevyjadrili.¹⁵ Pomerne jednoznačne potvrdzuje túto tézu aj prejav J. Tisu v sneme 14. 3. 1939, ktorý predstavoval aplikáciu tradičnej koncepcie menšieho zla. J. Tiso neprišiel z iniciatívou vzniku štátu. Jednoznačne to vyplývalo aj z jeho slov, ktoré povedal A. Hitlerovi. V prejave v sneme ich reprodukoval takto: „Prehlásil som ďalej čo sa týka nášho spolunažívania s Čechmi, čo som nemeckým činiteľom dosiaľ niekoľkokrát prehlásil, že iniciatívne my nikdy nedáme impulz k tomu, aby republika bola likvidovaná, ale jestli budeme vidieť, že beh udalostí sa bude vyvíjať tak, že to bude prospešnejšie budeme si pokladať za povinnosť voliť vhodnú chvíľu, aby sme sa odtrhli. Držal som to za potrebné aby som to nemeckým činiteľom zdôraznil a zdôraznil som to znova.“¹⁶ V tomto duchu sa niesol aj celý jeho výklad, ktorý mal pôsobiť dojemom, že štát nevznikol z priamej slovenskej iniciatívy, ale ako voľba medzi dvoma alternatívami; t.j. medzi menším a väčším zlom. Samostatný štát bol z každej stránky výhodnejší ako

¹⁴ ADAP-D-IV, dok.45, s.45-47.

¹⁵ KIRSCHBAUM, J.: Medzinárodná situácia a vznik Slovenskej republiky. In: Slovenská republika 1939-1949. Scranton Pa 1949. s.68.

¹⁶ Tesnopisecká správa z 1. schôdze Slovenského snemu 14.3.1939.

územné rozkúskovanie Slovenska. Takýto postup a interpretácia však umožňovali tvrdiť, že nový štátny útvar je dielom momentálneho rozloženia síl na medzinárodnej scéne a dôsledkom politických ambícií Nemecka. Aj začiatočníkom v politike muselo byť zrejme, že bez súhlasu a proti vôli Tretej ríše nemohol vzniknúť v strednej Európe nejaký nový štátny útvar a Slovensko si mohlo vybrať len z alternatív, ktoré mu ponúkali alebo „diplomatically“ nadiktovali. Už v samotných počiatkoch vzniku štátu pociťoval však J. Tiso nedostatky tejto teórie a uchýľoval sa aj k iným hodnoteniam. Po vyhlásení štátu v prejave v rozhlase už udával nový tón: „Náš samostatný štát sa zrodil z dovedne rozvinutej vôle slovenského národa vládnúť sám nad sebou, na celej čiare neodvisle od kohokoľvek“.¹⁷ V ďalšom vývoji, podľa toho ako sa režim cítil, ustupovala do úzadia teória menšieho zla a hľadali sa filozofické, historické a právne dôvody vzniku samostatného štátu.¹⁸ A tak existujú spory nielen o interpretáciu celého obdobia slovenského štátu, ale aj jeho vzniku, pretože už samotný spôsob utvorenia štátu určuje jeho postavenie, mieru samostatnosti a jeho miesto v medzinárodnom dianí.

Utvorenie slovenského štátu znamenalo v politickej činnosti, kariére a v celom živote J. Tisu veľký zlom. Po 14. marci 1939 nielen v dôsledku svojich funkcií, ale predovšetkým pod vplyvom vývoja medzinárodných udalostí a rýchlo prebiehajúcich politických zmien a otrasov sa dostal zákonite do nových pozícií, keď musel prijímať rozhodnutia ovplyvňujúce postavenie štátu, jeho jednotlivých častí, príslušníkov iných národov, politického režimu a pod. Ako vedúca osobnosť politického života takto preberal nielen patričné právomoci, ale aj tomu prislúchajúcu mieru zodpovednosti za celkový vývoj a politické smerovanie národného pohybu.

1992

¹⁷ Slovák 16.3.1939.

¹⁸ LIPTÁK, E. : Politický režim na Slovensku v rokoch 1939-1946. In: Slovenské národné povstanie roku 1944. Bratislava 1965, s.22.

Dokumenty o postoji Eduarda Beneša k česko-slovenským vzťahom koncom tridsiatych a začiatkom štyridsiatych rokov¹.

V súvislosti s voľbou prezidenta r. 1935 začal Eduard Beneš rozhovory s Andrejom Hlinkom a Jozefom Tisom o podpore svojej kandidatúry na post prezidenta. Súčasťou rokovaní bolo aj riešenie otázok česko-slovenských vzťahov. Obe strany v tomto čase formulovali svoje predstavy, pričom o ich obsahu doteraz neboli prakticky publikované žiadne dokumenty (dokument č. 1). V priebehu r. 1938 došlo opäť k pokusom vyriešiť česko-slovenské vzťahy nejakou dohodou. V auguste a septembri viedol E. Beneš rozhovory s J. Tisom a ďalšími politikmi Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, ktorých súčasťou sa stal aj návrh na úpravu vzájomného pomeru. Návrh bol vypracovaný v troch variantoch, pričom prvé dva mali byť *Dohodou medzi Čechmi a Slováckmi o úprave ich vzájomného pomeru* a tretí sa volal *Úprava vzájomného pomeru medzi Čechmi a Slováckmi v republike* (dokument č. 2). Tento dokument odovzdal E. Beneš 22. 9. 1938 J. Tisovi. Neskôr bol publikovaný r. 1944 E. Benešom v Londýne a Prahe. V priebehu druhej svetovej vojny sa E. Beneš opäť vrátil k problematike vzťahov oboch národov a r. 1943 vypracoval návrh *Úprava vzájomného pomeru medzi Čechmi a Slováckmi v republike* (dokument č. 3). Uvedené dokumenty dávajú obraz o koncepciách E. Beneša na riešenie podstatných otázok česko-slovenských vzťahov a o jeho predstavách o postavení Slovenska v republike. Súčasne dokumentujú, ako sa v niektorých otázkach menili názory E. Beneša. Mimoriadne je to badateľné pri porovnaní pôvodnej úvodnej časti tretieho variantu návrhu z r. 1938 a publikovanými časťami tohto dokumentu. V publikovanom variante sa nič nehovorilo o súhlase E. Beneša s utvorením zvláštneho ministerstva pre Slovensko. Tento fakt dokumentuje aj list odborového prednostu II. odboru kancelárie prezidenta republiky dr. Jozefa Schieszla dr. J. Tisovi z 4. 10. 1938 (dokument č. 4). Pritom ide o jednu z podstatných otázok česko-slovenských vzťahov, utvorenie a fungovanie výkonnej moci na Slovensku. V nadväznosti na uvedené dokumenty publikujeme aj list J. Tisu a M. Sokola (dokument č. 5) E. Benešovi z 20. 9. 1938. Ide o dokument, ktorý bol predmetom sporov pred Národným súdom, kde sa nesprávne interpretoval v tom zmysle, že J. Tiso bol proti mobilizácii a pod. Jeho list treba vidieť v súvislosti s podaním ultimáta západných veľmocí z 19. 9. 1938 a riešením slovenskej otázky.

¹ Archiv T. G. Masaryka - Benešov archiv (ďalej BAR) kart. 94, b. č. Záznam zrejme vyhotovil E. Beneš, ale nesignoval. Z obsahu vyplýva, že dátum jeho vypracovania nie je správny. Záznam bol napísaný neskôr. Presný dátum sa nám nepodarilo určiť, pretože o stretnutiach nebola ani správa v tlači. Ide o koniec novembra, resp. začiatok decembra 1935.

DOKUMENT Č. I

Rozmluva s Hlinkou (v úterý ráno dne 17. 11. 1935 v Černínském paláci)

- I. 1. První rozmluva s Hlinkou byla brzy po 21. listopadu. Přes Rückla² jsem mu dal vědět, že s ním chci mluvit. Rozmluva první byla všeobecná a dotýkala se těchto věcí: a) Vyložil jsem mu své zásady politické: žádný kulturní boj, pokračování politiky církevní jako dosud, demokratická a žádné převažování jedné strany proti druhé, nejsem kandidátem levice ani pravice, ani své strany vlastní, jde mi o to, aby celý katolický blok byl při volbě jednotný a aby nerozhodovali o volbě Němci.
2. Prohlásil jsem mu dále, že jsem pro decentralisaci, jak jsem to již dříve řekl, a že nikdy nic proti Slovensku dělat nebudu, naopak i když nebudu jako prezident moci svou vůli vnutit, když vláda cokoli dohodne o decentralisaci, já nebudu proti tomu.
3. Konečně, že rozmluva je zcela volná, že on bude postupovat dle svého svědomí, že se k ničemu nezavazuje, on také ne, a že ještě zůstaneme ve styku a ještě se o detailech můžeme dohodnout.
4. On projevil spokojenost, že je zcela jedno, zdali se to nazývá decentralisace nebo autonomie, že pro mne je štěstí, že jsem nepodepsal Pittsburskou dohodu, že nechce, abychom byli tak jako s prezidentem Masarykem (něco se slíbí a pak se nedodrží) a že doufá, že s ním budu spokojen.
- II. Při druhé rozmluvě šel Hlinka hned do detailů. Žádal, abych mu tedy vyložil, jak si to všechno představuji v podrobnostech.
1. Opakoval jsem mu hlavní zásady stejně jako po prvé ve věci kulturního boje a náboženské politiky, ve věci demokracie a nemožnosti, aby jedna strana vládla, že nejsem kandidátem jedné strany nebo bloku, že si přeju, aby katolíci byli jednotní, že jsem pro decentralisaci.
2. Položil mi otázku, jak si konkrétně představuji decentralisaci zejména ohledně sněmu a presidenta a jejich kompetence. Opakoval jsem mu, že já mluvím za sebe, že vláda v těchto věcech musí mít iniciativu, ale že já v ničem nebudu překážkou a naopak budu pomáhat. Ve věci kompetence si to představuji tak, že nyní co nejrychleji provedeme věc s Podkarpatskou Rusí, tam dáme, co se dát může a co nebude překážet jednotě státu, a dále pak že budeme přizpůsobovat decentralisaci ostatních zemí. Jde mi o to, aby se dalo totéž, co se dá do Bratislavy, také Brnu a Praze, decentralisace v jednotě. Ohledně presidenta, zejména co se týče jmenování úředníků, to je navrhováno, jsem proto, aby jistou iniciativu dostal. Ale to vše musí jít ruku v ruce s Prahou a Br. (atislavou). Pak se mluvilo o školách, zdali budou vzaty dnešní možnosti církevních škol. Řekl jsem, že je³ pro status quo, že se jim nemá brát, co mají. Ohledně církevního státu připomněl jsem, co jsem pro něj udělal.

² Dr. Jan Jiří Rückl viedol v mene E. Beneša rokovania s Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou o podpore jeho kandidatúry na post prezidenta.

³ Pôvodne napísané „jsem“ prečiarknuté a rukou opravené na „je“

3. Hlavní argument můj byl, že jsem mu vyložil, že půjde-li se mnou, že volbu rozhodnou oni, Slováci vůbec. Kdyby šel s Němci, bez Henleina Němec vyhrát nemůže, kdežto půjde-li se mnou, s jeho hlasy já mám již v každém případě nadpoloviční většinu. Zdá se mi, že tomu dobře porozuměl, že se pak dohodl také v tomto smyslu s Hodžou, že to budou Slováci, kteří volbu presidenta rozhodnou a že to nejvíce působilo.
4. Řekl jsem mu pak, že jsem proto, aby strana šla do vlády, že pak všechny její finanční bolesti také budou vyřízeny.
5. Konečně jsem mu prohlásil, že si přeji, abychom zůstali v osobním styku a že kdykoli bude potřebovat, že má ke mně dveře otevřeny. Souhlasil a slíbil, že se dohodneme a ve styku zůstaneme. Rozhovor s Tisem. Den před tím byl téhož rozsahu, při tom všeobecnější. Tiso byl sám přesvědčen. Řekl mi, že většinu v klubu má, že udělá všecko, co je možné.

DOKUMENT Č. 2

A. Jednání presidenta republiky v srpnu 1938 se Slováky: Tiso, Buday, Sokol, Sivák⁴ Poznámky k návrhu o úpravě věcí slovenských

Přiložený návrh na úpravu poměrů mezi zeměmi českými a Slovenskem je třetí a definitivní text tohoto dokumentu. V této formě byl předán dne 22. 9. 1938 dru. Tisovi a o textu tomto se vyslovil výkonný výbor ludové strany Hlinkový, že jej přijímá jako základnu k jednání. V tomto smyslu také dr. Tiso presidentu republiky odpověděl. Nežli byl předán dr. Tisovi byl předložen dru Hodžovi a dru Dérerovi ve znění druhém. Oba připojili k němu některé poznámky, které dr. Beneš do třetího a definitivního textu přejal a v tomto novém znění pak byl dru Tisovi odevzdán. Historie celého návrhu je tato: Během měsíce července a srpna⁵ r. 1938 jednal dr. Beneš opětovně s ludovou stranou slovenskou o vstup do vlády a o definitivní úpravu věcí slovenských. Bylo na konec dohodnuto s drem Tisou, který zdůrazňoval, že strana bude mít důvěru jen v dohodu, již bude garantovat president republiky, že si přivede k dru Benešovi své některé kolegy, s nimiž celá látka bude probrána a učiní se pokus vypracovat písemný návrh dohody.⁶ Tak byly u dra Beneše na Hradčanech po dvakráte na obědě v měsíci srpnu 1938 dr. Tiso, dr. Buday, posl. Sokol a Sivák. S nimi v několika hodinových rozhovorech bylo probráno v podstatě vše, co bylo vloženo pak do uvedeného návrhu. Po první rozmluvě dr. Beneš načrtl návrh v prvním znění a pozval k nové diskusi uvedené členy strany o tomto náčrtu. Žádali některé dodatky a precisování, což se pak stalo, a tak vzniklo znění druhé. Toto druhé znění bylo pak drem Benešem předloženo dru Hodžovi dne 18. 9. 1938⁷

⁴ Úvodná část, história priebehu rozhovorov E. Beneša s J. Tisom v septembri 1938. Text vznikol pravdepodobne v súvislosti s prípravou dokumentu Úprava vzájomného poměru mezi Čechy a Slováky do tlače počas druhej svetovej vojny. V tejto verzii nebol publikovaný. Archiv T. G. Masaryka - BAR - A, kart. 259, b. č. a dátumu.

⁵ Dopísané červeným atramentom „po 20 červenci“

⁶ Z týchto rozhovorov sa zachovali len kusé, útržkovité poznámky E. Beneša.

⁷ Pripomienky M. Hodžu sa nezachovali. Z porovnania I. a III. variantu sa dá usúdiť, že sa týkali hospodárskych záležitostí a sú v nami publikovanom dokumente č. 2 časť Úprava vzájomného pomeru mezi Čechy a Slováky zaradené v bode 7, v hospodárskych častiach pod „a“ až „e“.

jako předsedovi vlády a dru Dérerovi dne 19. 9. 1938⁸ jako druhému členu vlády – Slovákovi a po jejich opravách a s jejich souhlasem bylo toto znění třetí předáno dru Tisovi dne 22. září 1938, od něhož pak po několika dnech došla výše uvedená odpověď. V poslední rozmluvě dra Beneše s drem Tisem krátce před konferencí mnichovskou dr. Tiso prezidentu republiky oznámil uvedené již stanovisko své strany k návrhu, žádal však, aby byl ještě přijat jejich požadavek vytvoření zvláštního ministerstva pro Slovensko. President sdělil, že se nepostaví proti tomuto požadavku, ale že musí napřed znát stanovisko ministerského předsedy a vlády. Krátce na to dru Tisovi telefonicky oznámil, že k tomu dává souhlas a pozval ho znovu k projednání celé věci do Prahy. K dalšímu jednání však přes to pro události v Mnichově a po Mnichově už nedošlo; Tiso na pozvání nedal definitivní odpovědi a k dalšímu jednání pak už až do odchodu presidenta Beneše dne 6. října 1938 nepřišel.

B. Jednání presidenta republiky v červenci a v srpnu 1938 se Slovenskou stranou ludovou o řešení slovenských otázek v republice⁹

Během měsíce července a srpna roku 1938 (to jest asi dva měsíce před začátkem přímé krise mnichovské) začal jsem opětovně jednání s ludovou stranou slovenskou o její vstup do vlády a o definitivní úpravu věcí slovenských. Bylo dohodnuto mezi mnou a poslancem drem Tisou, který zdůrazňoval, že strana bude mít důvěru jen v dohodu, již bude garantovat president repu-

⁸ V archíve sa zachovali dve strany „poznámok“. Z textu sa dá jednoznačne konštatovať, že ide o pripomienky dr. I. Dérerera. Chýba v nich však koniec textu. Archiv T. G. Masaryka - BAR - A, kart. 261. Pripomienky dr. I. Dérerera sa vzťahovali:

„1) Nedoporučuji, aby úmluva měla slavnostní formu nějaké státně-politické smlouvy a aby byla vůbec slavnostním způsobem uveřejňována. Separatisté by to později bezohledně zneužívali. V praxi a při provádění úmluvy nelze se v mnohých případech vyhnouti nedorozuměním, při výkladě úmluvy mohou vzniknouti spory a v takových případech by se potom agitovalo, že se úmluva nedodrzuje, podobně jako je to s pittsburskou úmluvou. Vůbec je třeba vyvarovati se všeho, co by dalo podnět k tomu, aby se mohl opakovati případ s pittsburskou dohodou. Podle mého názoru by stačilo, kdyby byl dojednan mezi koalicičními stranami a slovenskou ludovou stranou písemný pakt o vládním a státním programu slovenské otázky. Podpis presidenta republiky je k vůli větší váze úmluvy a na důkaz toho, že program bude zavazovat i pozdější vlády, v nichž se zúčastní strany pakt podepsavší nebo některá z nich.

2) Nedoporučuji, aby v paktu bylo formulováno stanovisko k otázce nacionalismu slovenského a československého. Raději necht' se hovoří jen o „Češích“ nebo „Slovácích“. Není možné, aby národné československý orientovaní Slováci nemohli svoje stanovisko dále propagovat a aby v tom nebyli i státní mocí podporováni. Správné je stanovisko vzájemné tolerance. K tomu by bylo třeba dodat, že Slováci se nemají vzájemně pro odchylné stanovisko v této otázce zrádovat, protože cíl jejich snažení je společný: pozvednout slovenský život a udržet jeho svéráz. Předpokladem každé účinné a trvalé součinnosti však je, aby se žádný Slovák nespojoval v ničem a ani z taktických důvodů s nepřátelsky orientovanými Maďary a Němci proti Čechům. Vůbec by bylo třeba zdůraznit, že každá snaha oslabit posice české oslabuje slovenskou věc a vice versa slovenský nacionalismus může být jen československy orientovaný, t. j. jen opíraje se o český život může se udržet a zachovat

3) Vstup ľudáků do vlády bude znamenat velké mocenské posilnění separatistické myšlenky. Proto bude třeba vybudovat československy orientované kulturní, propagační i jiné instituce a dotovat je dostatečnými prostředky aspoň v takové míře, jako se to děje institucemi separatisticky orientovanými. Poukazují po této stránce na obsah svého memoranda z ledna 1938, který by se s určitými změnami dal aplikovat.

4) Bude-li ponecháno zemské zřízení, souhlasím s rozšířením kompetence zemského sněmu, tak jak to bylo obaženo v návrhu o národnostním statutu vypracovaném parlamentní šestkou. Bude-li zaveden župní (:kantonnální:) systém, mohl by býti zřízen svaz žup a jako jeho orgán zemský sněm a zemský výbor s uvedenou rozšířenou pravomocí.

5) Souhlasím se zřízením zemské školní rady, již musí podléhat všecko veřejné školství (:státní, obecné a církevní:).

6) Souhlasím, aby byla zabezpečena procentní účast Slováků ve všech centrálních úřadech. 7) Je samozřejmé, že ostatní úřady jsoucí na Slovensku mají býti obsazovány především kvalifikovanými Slováky. Upozorňuji však, že v mnohých oborech se to dá provést jen postupně. Např. v soudnictví je ze soudců asi polovice Slováků a asi...“.

⁹ Úvodná časť, história priebehu rozhovorov v septembri 1938 ako bola publikovaná E. Benešom v Londýne a Prahe. BENEŠ, E.: Úvahy o slovanství. Praha 1947, s. 317-318. Pri porovnaní publikovaného a nepublikovaného textu sú badateľné dosť podstatné rozdiely.

bliky svým podpisem, že si přivede k jednání některé své kolegy ze strany, s nimiž celá látka bude probrána, a učiní se pokus vypracovat písemný návrh dohody. Tak byli u mne v Praze po dvakrátě na obědě v měsíci srpnu 1938 dr. Tiso, dr. Buday, poslanec Sokol a Sivák. S nimi v několikahodinových rozhovorech jsem probral všechny otázky slovenské a výsledek této diskuse byl vložen pak do níže uvedeného návrhu úpravy slovenských věcí v republice. Po první naší rozmluvě jsem načrtl návrh v prvním znění a pozval jsem k nové diskusi o něm uvedené členy strany. Žádali některé dodatky a precisování, jež jsem přijal, a tak vzniklo znění druhé. Druhé znění jsem pak předložil dru Hodžovi dne 18. září 1938 jako předsedovi vlády a dru Dérerovi dne 19. září 1938 jako druhému členu vlády – Slovákovi. Po jejich dodatcích a s jejich souhlasem jsem formuloval třetí znění návrhu, které jsem pak předal dru Tisovi dne 22. září 1938. O textu tohoto návrhu v jeho třetí redakci se vyslovil několik dní potom výkonný výbor lidové strany na své schůzi v Bratislavě, že jej přijímá jako základnu k jednání. V tom smyslu také dr. Tiso mi dal hned přímou odpověď do Prahy. K dalšímu mému jednání s lidovou stranou o této otázce však už nedošlo. Pozval jsem sice hned po kladné odpovědi, došlé z Bratislavy, poslance dra Tisu do Prahy ke skončení jednání, ale až do mého odchodu z Hradčan dne 6. října 1938 žádná další odpověď na pozvání to mi nedošla. Doslovný text mého návrhu, formulovaného v dohodě s uvedenými čtyřmi členy lidové strany a přijatého stranou lidovou za základnu k jednání zněl takto:

C. Úprava vzájemného poměru mezi Čechy a Slováky v republice¹⁰

Aby byl definitivně upraven bratrský vztah mezi Čechy a Slováky a odstraněny pro budoucnost všechny spory, jež dosavad rušily zdravý československý poměr a překážely také harmonické spolupráci československé ve vnitřním vývoji státu, dojednána byla tato dohoda s plným souhlasem presidenta republiky,

1. Všecky politické, hospodářské a kulturní rozpory v lůně československé většiny ve státě se vyskytnuvší budou v budoucnosti řešeny ve smyslu bratrského vztahu Čechů a Slováků jako členů národní rodiny československé.
2. V tom smyslu bude napříště důsledně respektován názor jedné i druhé části Slováků a Čechů na otázku slovenské samobytnosti a bude zachována důsledně vzájemná tolerance jedněch i druhých, ať už se pokládají za Čechy, Slováky či za Čechoslováky. Pokud v politických diskusích otázkám těm nebude možno se vyhnouti, bude se tak díti ve smyslu právě uvedené tolerance a respektu. Totéž platí o sporech v otázce jazykové. Při tom se bude vždy vycházeti ze zásady o naprosté rovnoprávnosti slovenštiny jako spisovné řeči Slováků s češtinou.

¹⁰ Archiv T. G. Masaryka - BAR - A, kart. 163, 259 bez čísla. Pôvodný text tretieho variantu, ktorý v tejto verzii bol odovzdaný J. Tisovi 22. 9. 1938. V čiastočne upravenej podobe bol publikovaný. BENEŠ, E.: Úvahy o slovanství, c.d., s. 318-322. Ďalej text vyšiel v ročenke *Náš národ*, 2, 1944, s. 314-316. S veľkou pravdepodobnosťou ho získal, ako aj iné materiály, K. Čulen pri štúdiu, ktoré mu umožnili nacisti v pražských archívoch počas druhej svetovej vojny. V komentári k publikovanému dokumentu sa píše: „Dohodu dal poslať (t. j. E. Beneš) poštou dňa 4. októbra 1938, ale opečiatkovaný list adresovaný Dr. J. Tisovi... vyzíadal si z pošty nazad a uložil ho do archívu. V obálke boli dva listy. List dr. Schieszla (dokument č.4) a čistopis dohody“. Autor komentára sa mýlil. Text dohody, ktorý uverejnil, je vo všetkých detailoch totožný s návrhom druhého variantu dohody. Z komentára možno ďalej mylne usudzovať, že text dohody J. Tiso vôbec nedostal. E. Beneš dal text tretieho variantu J. Tisovi 22. 9. 1938 a bol predmetom rokovani zástupcov slovenských koalíčných strán v Prahe 28. 9. 1938 a rozhovorov s Ťudákmi 29. 9. 1938 popoludní a 30. 9. 1938.

3. Je dohodnuto, že v oficiálních dokumentech státních nebude tudíž užíváno takové terminologie, která kdyby byla výlučná, by nutila jednu nebo druhou stranu k opuštění jejího zásadního stanoviska. Kdyby se terminologii jednoznačně nebylo možno vyhnouti, bude se vždy užívatí obou v rovné míře tak, aby oba názory byly vždy rovnoprávně zastoupeny.
4. V otázce úřednické bylo dohodnuto, že Slovákům bez rozdílu náboženství a politického přesvědčení dostane se ve službě státní (místa úřednická, zaměstnanecká a dělnická) onen počet míst ve všech kategoriích bez rozdílu, která jim podle počtu obyvatelstva na Slovensku (bez Němců, Maďarů, Rusínů a Židů) náleží. Kdyby v některých kategoriích počet ten z jakýchkoliv důvodů nemohl být dosažen, bude příslušné procento nahrazeno v některé kategorii druhé. Při tom bude se přihlížeti k tomu, aby se umísťovali Slováci především na Slovensku, i když nutno bez rezervy uznávat zásadu přeložitelnosti státních úředníků a zaměstnanců. Bude dbáno toho, aby počet státních úředníků a zaměstnanců Čechů ve slovenských krajích nepřesahoval 30% všech zaměstnanců. Místa Čechy na Slovensku obsazená budou Slovákům nahrazena jmenováním jich v témž poměru v ostatních krajích republiky, tak aby nemohl nastati stav, že by Češi zabírali místa Slovákům.
5. U vlády se zřídí zvláštní komise úřednickou, jejíž členy jmenuje vláda a jíž předseda některý ministr Slovák dle dohody a střídání. Tato komise bude dozírat na zachovávání uvedených dispozic o jmenování úředníků Slováků. Všechny resorty a jiné centrální úřady celostátní jsou povinny poskytnouti této komisi všechna potřebná data k tomu, aby mohla řádně svou funkci vykonávat. Komise svá usnesení předkládá vládě k dalšímu opatření. Zprávy její jsou zasílány také kanceláři presidenta republiky.
6. Ježto doposavad nebylo z řady důvodů možno příslušné procento slovenských úředníků a zaměstnanců v jednotlivých kategoriích státní služby jmenovat, učiní se vše, aby v letech následujících služební jmenování byla dodržována přesně dle výše stanoveného poměru. Kromě toho bude při tom postupováno tak, aby dnešní scházející počet slovenských státních úředníků a zaměstnanců byl doplněn na příslušnou míru tím, že by se v následujících letech jmenoval vždy jistý počet úředníků a zaměstnanců nad kvótu, slovenským státním zaměstnancům příslušející. Při tom bude brán zřetel k faktu, že by se v některých kategoriích nedostávalo prozatím dosti slovenských žadatelů. Do sedmi let má být zásadám bodu 5. vyhověno.
7. Je dohodnuto, že bude zřízena paritní komise Čechů a Slováků při ministerském presidiu, která bude střídavě vedena předsedou českým a slovenským a která bude mítí za úkol probrati jednotlivé otázky hospodářské, Slovenska se týkající, v nichž byl dosud spor o vzájemném podílu českém a slovenském. Budou probrány věci především konkrétní (otázka státních dodávek, otázky hospodářského a finančního příspěví zemí historických Slovensku a správné vypočtení finanční poplatnosti slovenské atd.) Nejvyšší kontrolní úřad a příslušné resorty jsou povinny dáti k dispozici uvedené komisi materiál i svou pomoc k úspěšnému provedení jejího úkolu. Komise vypracuje zprávu za tím účelem, aby bylo možno stanovití definitivní směrnice v jednotlivých finančních a hospodářských otázkách, týkajících se Slovenska a aby se dostalo Slovensku ve všem oné kvóty, která mu dle počtu obyvatelstva přísluší.
V hospodářských věcech bude zařízeno mimo jme také toto: a) Při sestavení rozpočtu budou zabezpečeny výdajové potřeby Slovenska aspoň v míře, která odpovídá části státních příjmů vybraných na Slovensku počítajíc v to z cel a jiných příjmů jiných zemí i tu částku, která se vzta-

- huje na hospodářský život Slovenska; b) Při výdajích na státní investice bude Slovensko postupně dotované částkami, které dle výpočtu výše uvedené komise by byly potřebné jeho hospodářskému postupnému vývoji na úroveň historických zemí; c) Na všech státních fondech, týkajících se vodního hospodářství, meliorací a pod. bude Slovensko účastno podle uvedených zásad; d) Ve všech veřejných institucích hospodářských s účastí státu, (i peněžních a jiných, např. akciové společnosti:) bude Slovensko podle klíče obyvatelstva zastoupeno ve vedení těchto institucí; e) Slovensko bude přiměřeně zastoupeno ve všech sociálně politických institucích.
8. Bude dohodnuta definitivní formule pro nový jazykový zákon ohledně užívání češtiny a slovenštiny jako jazyka oficiálního ve smyslu absolutní rovnosti a rovno právnosti, platící po celém území republiky.
 9. Je třeba pevnými administrativními opatřeními zabezpečiti, aby slovenština byla bezvýhradně užívána na Slovensku ve všech úřadech a školách, což jinak až na menší výjimky je již skutkem. Za účelem důraznějšího provádění tohoto programu nenamítal bych, aby byla zřízena komise, která by měla na starosti i kontrolovati všecka personální opatření.¹¹
 10. Je dohoda v tom, že příští provedení administrativní reformy, bude-li spočívat na základě župního zřízení, zachová jednotu Slovenska jako země a že svaz žup byl by uskutečněn v rámci zemského sněmu slovenského. O normotvornou kompetenci sněmu toho bude rozhodnuto v dalších diskusích s vládou vzhledem k nutné její koordinaci s kompetencí zemských sněmů v Čechách a na Moravě.¹² V každém případě krajinský sněm bude mít působnost zákonodárnou, správní, hospodářskou a poradní.¹³ V oboru této působnosti bude zemský sněm vydávati zákony mezi jiným ve věcech humanitních, zdravotních, sociálních, hospodářských a kulturních, jakož i v řadě věcí, kde se bude jednati o provádění zákonů, usnesených Národním shromážděním, a zejména pokud se vztahují také na oblast krajiny slovenské. Správní, hospodářskou a poradní působnost krajinského sněmu upraví zvláštní zákon. Zákony společné pro celou republiku jsou původní ve znění českém a slovenském. Další podrobnosti o těchto věcech bude umluveny ve společných poradách politických stran se všemi příslušnými činiteli slovenskými.

DOKUMENT Č. 3

Úprava vzájemného poměru mezi Čechy a Slováky v republice¹⁴

Aby byl definitivně upraven bratrský vztah mezi Čechy a Slováky a odstraněny pro budoucnost všechny spory, jež dosavad rušily zdravý československý poměr a překážely také harmonické spolupráci československé ve vnitřním vývoji státu, přijímají se tyto zásady, na jejichž základně se provede v republice řádná revize ústavy v nejbližší možné době po osvobození československého území.

¹¹ Posledná veta nie je v texte, ktorý publikoval E. Beneš.

¹² Veta: „O normotvornou...“ sa nenachádza v publikovanom texte E. Beneša.

¹³ V publikovanej verzii E. Benešom veta ďalej pokračuje: „vzhľadom k nutnej jej koordinácii s kompetenciou zemských snemov v Čechách a na Morave“.

¹⁴ Archiv T. G. Masaryka - BAR - A, kart. 261, b. č. Na základe pripomienok dr. P. Drtinu možno určiť, že dokument vznikol okolo 12. 9. 1943. Na texte dokumentu je rukou E. Beneša napísané: „Dr. Drtina: a) Prosím podívejte se na to. b) Dejte mi to v několika ex.(emplářích) oklepat, c) Zítřa mi to přineste“.

1. Není sporu a nebude mezi námi sporu, zdali je jeden národ československý či dva národy český a slovenský. Každému se přenechává plná volnost jednoho či druhého názoru. Oba názory se musí přísně respektovat a plně tolerovat.
2. Je faktem, že vedle spisovného jazyka českého existuje spisovná slovenština.
3. Budiž přijata zásada, že obě spisovné řeči jsou si rovny a že jsou ve společném státě po celém území pokládány za státní a úřední jazyky.
4. Není sporu a nebude sporu mezi námi o tom, zdali se má či nemá státní správa decentralisovat. Češi nejsou a nebudou proti provedení státní decentralisace. Je v podstatě demokracie prováděti decentralisaci. Princip, který tu má být respektován, jsou důvody a potřeby praktické a účinné správy místní, krajské a či župní, zemské a státní. Mohou se mezi námi vyskytnouti různosti názorů o stupni decentralisace, o tom, jak daleko by se mělo jíti v samosprávě místní, župní a zemské.

Buďtež tu uznávány tyto principy: a) Češi nejsou proti zřízení zemských sněmů v Čechách, na Moravě, na Slovensku a v Podkarpatské Rusi, jestliže si toho většina Slováků přeje. Bude-li přijato župní zřízení, byl by svaz všech žup slovenských uskutečněn v rámci zemského sněmu slovenského; b) Zemský sněm by měl působnost zákonodárnou, správní, hospodářskou a poradní, která by byla upravena a koordinována v rámci zákonodárné činnosti celostátní. Tato působnost zemského sněmu by byla stanovena současně s revisí konstituce; c) V čele zemské správy by stál zemský president, náčelník či guvernér, který by byl zároveň předsedou zemského výboru. Kompetence jeho by byla určena ve shodě s působností celé zemské samosprávy a s působností zemského sněmu; d) Dokud by nebyla provedena v tomto smyslu revise ústavy, byla by v platnosti ústava dosavadní. K přípravám revise ústavy dlužno však přistoupiti v době co možno nejkratší po převratu, aby nenastaly vůbec rozpory a dohady, že existují úmysly těchto konstitučních a správních otázek oddalovat.

5. V otázce úřednické budiž dohodnuto, že Slovákům bez rozdílu náboženství a politického přesvědčení se dostane ve službě státní (místa úřednická, zaměstnanecká a dělnická) onen počet míst ve všech kategoriích bez rozdílu, který jim podle počtu obyvatelstva na Slovensku náleží. Kdyby v některých kategoriích počtu toho z jakýchkoliv důvodů nemohlo být dosaženo, bude příslušné procento nahrazeno v některé kategorii druhé. Při tom bude se přihlížeti k tomu, aby se umísťovali Slováci především na Slovensku, i když nutno bez rezervy uznávat zásadu přeložitelnosti státních úředníků a zaměstnanců. Bude dbáno toho, aby počet státních úředníků a zaměstnanců Čechů ve slovenských krajích nepřesahoval určité procento všech zaměstnanců. Místa, Čechy na Slovensku obsazená, budou Slovákům nahrazena jmenováním jich v témž poměru v ostatních krajích republiky, tak aby nemohl nastati stav, že by Češi zabírali místa Slovákům. K zajištění rychlého provedení tohoto stavu budou učiněna opatření jednak zákonná, jednak opatření v rámci exekutivy.

Při ministerském presidiu budiž zřízena paritní komise Čechů a Slováků, která by byla střídavě vedena předsedou českým a slovenským a která by měla za úkol probrati jednotlivé otázky hospodářské, Slovenska se týkající, v nichž byl dosud spor o vzájemném podílu českém a slovenském. Budou probrány věci především konkrétní (otázka státních dodávek, otázky hospodářského a finančního přispění zemí historických Slovensku a správné vypočtení finanční poplatnosti slovenské atd.). Nejvyšší kontrolní úřad a příslušné resorty jsou povinny dáti k dis-

posici uvedené komisi materiál i svou pomoc k úspěšnému provedení jejího úkolu. Komise by vypracovala zprávu za tím účelem, aby bylo možno stanovit definitivní směrnice v jednotlivých finančních a hospodářských otázkách, týkajících se Slovenska, a aby se dostalo Slovensku v celém státním hospodaření oné kvóty, která by mu dle počtu obyvatelstva příslušela.

V hospodářských věcech by se tato komise starala mezi jiným o toto: a) Při sestavení rozpočtu připravovala by každoročně podklad pro zabezpečení výdajových potřeb Slovenska aspoň v míře, která odpovídá části státních příjmů vybraných na Slovensku, počítajíc v to výnos cel a jiných příjmů jiných zemí i tu částku, která se vztahuje na hospodářský život Slovenska; b) Při výdajích na státní investice by hleděla k tomu, aby Slovensko bylo postupně dotováno částkami, které dle výpočtu komise by byly potřebné jeho hospodářskému postupnému vývoji na úroveň historických zemí; c) Hleděla by k tomu, aby Slovensko bylo účastno dle později dohodnutých kritérií (počet obyvatelstva např.) na všech státních fondech (např. týkajících se vodního hospodářství, meliorací a pod.), ve všech veřejných institucích hospodářských a finančních s účastí státu, (např. sociální pojišťovny, banky, velké státní podniky, akciové společnosti atd.), jakož i ve všech sociálně-politických institucích.

6. Budiž dohodnuta formule pro nový jazykový zákon ohledně užívání češtiny a slovenštiny jako jazyků státních a úředních ve smyslu absolutní rovnosti a rovnoprávnosti, platící po celém území republiky. Přijímá se stanovisko, že slovenština má být řeči všeobecně na Slovensku ve veřejné správě a školství užívanou a že se to v novém jazykovém zákone příslušnou formulí vyjádří.
7. Tyto základní zásady pro úpravu poměrů československých platí pro nás za hranicemi jako vnitřní dohoda, která slouží k tomu, aby o těchto otázkách nebylo mezi námi zde už žádného sporu. Nemá to však být diktát, který přineseme do vlasti. Naopak budou revidovány ať v tom, ať onom směru dle hlasů rozhodujících činitelů a většiny našeho lidu doma. Jsou to směrnice pro náš postup za našeho dočasného pobytu za hranicemi k vyloučení všech sporů a takových diskusí, které by neměly konstruktivního a ryze pozitivního, vzájemně zblížujícího charakteru.

Poznámky k úpravě vzájemného poměru mezi Čechy a Slováky v republice

K bodu 1.)

by se doporučoval doplněk asi v tomto směru: Tato tolerance však neznamená, že by jeden, nebo druhý národ mohl provozovat samostatnou zahraniční politiku bez ohledu na životní zájmy národa druhého. Kdo by jednal proti této zásadě, dopouští se zrady nejen na státu a na druhém z obou národů, nýbrž i zrady na národě vlastním. A to i tehdy, kdyby mohl průkazně dokázat, že tím ušetřil národu vlastnímu určité oběti a zachránil mu materiální hodnoty.

K bodu 3.)

odstavce b) Mám pochybnost, nebylo-li by předčasné zemským sněmům přiznávat působnost zákonodárnou. To myslím přesahuje zásadu mnohokrát již veřejně v projevech oficiálních činitelů prohlášenou, že programem pro úpravu vzájemného poměru mezi Čechy a Slováky má být správná decentralisace. Zdá se mi, že zákonodárná činnost, přiznaná jinému sboru než celostátnímu, jest typickým znakem autonomie. Mimo to je snad předčasné o tom mluvit v rozhovorech v zahraničním státním zřízení, protože nám nejsou dosud známy skutečné psychologické důsledky, které na veřejné mínění na Slovensku vykonala zkušenost učiněná od 14. března 1939.

K bodu 4.)

Ve formulaci navržené jest nebezpečí, že by ustanovení o náhradu příslušné kvóty úřednické v určité kategorii, za nedostatečný počet v kategorii jiné, mohlo býti zneužito. A to tím způsobem, že by byl záměrnou politikou vyvolán případný nedostatek zaměstnanců kategorie nižší a byl požadován přiměřený přespočet v kategorii vyšší. Snad by tomu bylo možno čeliti tím, že by v detailní úpravě byl fixován nižší počet zaměstnanců vyšší kategorie, který by odpovídal vyššímu počtu zaměstnanců kategorie nižší.

Dne 12/9. 1943 Dr. Prokop Drtina

DOKUMENT Č. 4

Kancelář presidenta republiky¹⁵

V Praze dne 4. října 1938

Pane místopředsedo navazuje na Vaši poslední návštěvu u pana presidenta republiky a na podklad jednání o slovenské otázce při té příležitosti diskutovaný, dovoluji si Vám z rozkazu presidenta sdělit toto:

1. Během zítřejšího dopoledne, ne-li již dnes, bude dle všeho jmenována nová vláda. Pan prezident by byl velmi vítal, kdyby již byla dohoda o kandidátu pro ministerstvo pro Slovensko, aby ministr pro Slovensko mohl být jmenován současně. Poněvadž však zatím není, bude s vyhlášením nové vlády zároveň veřejnosti sděleno, že toto ministerstvo se Slovákům rezervuje. Z 12 resortních ministrů (některé resorty budou jen spravovány ministry jiných resortů) budou ještě nejméně 2 Slováci.
2. Otázka jazyková tím, že se dosáhlo dohody mezi slovenskými politickými stranami, je politicky rozhodnuta a není překážky proti jejímu provedení.
3. Otázka sněmu v zásadě a jen v hlavních rysech v proposicích páně prezidentových naznačená vyžaduje přesné vymezení a přesnou právní formulaci. I tuto zbývající práci bude musit nová vláda v dohodě se Slováky skončit co nejrychleji. Rozumí se, že se vezmou v úvahu jednak Vaše poznámky v rozmluvě s panem presidentem, jednak eventuelní Vaše dohovory s ostatními stranami slovenskými, dojde-li k dohodě.

Prosím Vás, pane místopředsedo, abyste ráčil toto sdělení vzít laskavě na vědomí a dovolil mi vyslovit naději, že se nyní po odklizení těchto překážek budeme moci ihned a se vši energií dát do řešení naléhavých otázek, jež nám navaluje dnešní mimořádná doba. Pan prezident by vítal, kdybyste hned do Prahy přijel, aby všechny tyto věci mohly býti hned dokončeny.

S projevem hluboké úcty Vám, pane místopředsedo, zcela oddaný

Schieszl

Pan

dr. Jozef TISO

místopředseda Hlinkový slovenské strany ľudové

Bánovce n. Bebravou

¹⁵ Slovenský národ, 2, 1944, s. 313. V archíve sa doteraz kópia dokumentu nenašla. Podľa nášho názoru niet dôvodu pochybovať o jeho autentickosti.

DOKUMENT Č. 5

Slovutný Pán Prezident!¹⁶

Ešte pred mojou audienciou u Vás dnes popoludní držíme si za povinnosť Vám, Pán Prezident, touto cestou zdeliť, že vyriešenie slovenského problému na základe nášho návrhu v parlamente podaného, nestrpí už odkladu a že akýkoľvek branný zásah do riešenia vnútropolitických otázok v izolácii nateraz konštatovanej (bez Francie a Anglie) držíme za ohrozovanie štátu a Slovenska. S výrazom hlbokkej úcty

V Prahe 20. sept. 1938

Dr. Jozef Tiso
poslanec
Dr. Martin Sokol
poslanec

1995

¹⁶ Archiv T. G. Masaryka - BAR -A, kart. 261, b. č. Originál.

Žilinská dohoda 6. októbra 1938.¹

Dvadsaťročné spory o slovenskej otázke, o jednom alebo dvoch národoch, samobytnosti slovenského národa, politickom, štátnom, etnickom československom národe a dualizme sa postupne v druhej polovici 30. rokov a najmä v súvislosti s hrozbou nacistickej agresie stupňovali, stávali sa vyhrotenejšie a radikálnejšie. V roku 1938 prakticky všetky politické subjekty na Slovensku bez ohľadu na to, či išlo o slovenské alebo o slovenské časti celoštátnych strán, požadovali zmenu postavenia Slovenska v republike. Vo väčšine prípadov sa argumentovalo tým, že dôjde k zlepšeniu česko-slovenských vzťahov a posilneniu republiky. Išlo o široký diapozón názorov a predstáv od požiadavky decentralizácie, administratívnej autonómie až k federalizácii štátu. Politické subjekty ani významnejší jednotlivci približne do obdobia konferencie štyroch veľmocí v Mníchove (29. 9. 1938) nevyzdvihovali verejne alebo neoficiálne požiadavku samostatného slovenského štátu². Vznikli predstavy a viedli sa rokovania (HSLŠ) o možnosti upraviť postavenie Slovenska formou autonómie v rámci Maďarska v prípade rozbitia republiky. J. Tiso dopoludnia 29. septembra 1938 hovoril s E. Benešom o riešení slovenskej otázky v rámci ČSR, pričom prezident okrem iného akceptoval aj jeho požiadavku zriadiť Ministerstvo pre správu Slovenska. Súčasne v ten istý deň o 19.00 h odovzdal spolu s K. Sidorom poľskému vyslancovi v Prahe K. Papéemu „Deklaráciu“, v ktorej sa hovorilo o možnosti utvorenia „nezávislého slovenského štátu s poľskou garanciou“³. Začiatkom októbra 1938 (2. – 6. 10. 1938) sondoval z poverenia J. Tisa vo Varšave a v Budapešti J. Farkaš postoj týchto štátov vrah k vyhláseniu samostatného slovenského štátu v prípade hroziaceho rozpadu Československa.⁴ Odhliadnuc od právnej stránky posudzovania uvedených predstáv alebo koncepcií, išlo o nekompetentné, politicky naivné úvahy neskúsených politikov neuvažujúcich o dôsledkoch a precedensoch takýchto krokov. Svedčil o tom fakt, že veľmi rýchle zapadli do zabudnutia a poľskí predstavitelia na návrhy HSLŠ ani nereagovali.

V procese vyvrcholenia československej krízy narastal tlak na riešenie slovenskej otázky. Napriek spomínaným návrhom HSLŠ, vzniku predstavy samostatného štátu medzi príslušníkmi

¹ Spoluautor Mgr. Barbara Písecká.

² J. Tiso: „Verejne sa osvedčujem: My sme neboli za bývalej republiky za samostatný slovenský štát. Hovorím to otvorene. Bol by falšovateľom histórie, kto by tvrdil opak. My sme to boli, ktorí sme Jehličku biľagovali za zradcu, lebo sa o to usiloval. Je to historický fakt. Za to sa nemá nikto hanbiť. My sme to s autonómiou v rámci ČSR mysleli úprimne. Záujem štátu sme však podriaďovali záujmom národa“. Slováč 12. 9. 1943; TISO, J.: *Prejavy a články II (1938-1944)* Ed. Miroslav Fabricius - Katarína Hradská. Bratislava 2006, dok. 301.

³ LANDAU, Zbigniev. – TOMASZEWSKI, Jerzy. *Monachium 1938*. Warszawa 1985, s. 486

⁴ RYCHLIK, Jan. *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vzťahy 1914-1945*. Bratislava 1997, s. 325-332. List J. Farkaša A. Machovi, napísaný po roku 1968. Obsah listu je problematický, okrem iného aj preto, lebo autor tvrdí, že pri rozhovoroch vo Varšave, kde nevie ani s kým na ministerstve zahraničných vecí rokoval, „dospel k záveru, že úradné kruhy poľské nemajú kladné stanovisko k prípadnému osamostatneniu sa Slovenska“. Hodnoverné pramene potvrdzujú opak a 4. 10. 1938 panovala v ministerstve predstava, že „teraz už nemožno presadzovať koncepciu pripojenia Slovenska k Maďarsku, ale treba postupovať v smere nezávislého Slovenska a poskytnúť mu garancie so všetkými atribútmi“. DEÁK, Ladislav. *Hra o Slovensko*. Bratislava 1991, s. 195; *Diarusz i teki Jana Szembeka (1935 – 1945)*. T. IV. Ed. J. Zaránski. London 1972, s. 228. V telegrame štátneho podtajomníka ministerstva zahraničných vecí J. Szembeka poľskému vyslancovi v Prahe K. Papéemu 5. októbra 1938 sa k tejto otázke píše: „F.(arkašovi) sme vysvetlili, že Slováci by v prípade ak by začali ozbrojený boj o svoju nezávislosť mohli rátať s diskretnou materiálnou pomocou z našej strany. F.(arkaš) zmenil svoj plán. Odletel do Viedne cez Budapešť, aby tam zmobilizoval slovenských emigrantov“. *Archiwum Akt Nowych, f. Ministerstwo Spraw Zagranicznych*, film č. B 21 697. Za materiál ďakujem Mgr. D. Segešovi.

radikálneho krídla ľudovej strany po mníchovskej konferencii, postupne prevládali predstavy uzavrieť problém štátoprávneho postavenia Slovenska v rámci republiky. Dokazoval to už projekt národnostného štatútu na jar a v lete 1938, návrh ľudovej strany z 5. 6. 1938 na federáciu štátu, obdobný návrh Slovenskej národnej strany z augusta 1938, návrh E. Beneša z 22. 9. 1938 na úpravu vzájomného pomeru medzi Čechmi a Slovákmi, ako aj rozhovory zástupcov slovenských, resp. politických strán zo Slovenska v Prahe 29. a 30. 9. 1938. Navyše koncom septembra, resp. začiatkom októbra, väčšina strán a politikov akceptovala štyri body prednesené J. Tisom v Prahe na spomínaných rokovaníach slovenských politikov; uznesenie všetkých politických strán o individualite slovenského národa, zákonnou normou zabezpečiť slovenčinu ako úradný jazyk na Slovensku, utvoriť slovenský snem s primárnou zákonodarnou mocou a zriadiť Ministerstvo pre správu Slovenska.⁵ Bol to praktický program, ktorý v určitej obmene rezonoval v politike ľudovej strany od polovice 30. rokov a jeho realizácia nepredpokladala revíziu ústavy. Už pred mníchovskou konferenciou akceptoval tieto požiadavky prezident (dok. č. 5) a 3. októbra 1938 (dok.č.1) o nich z iniciatívy E. Beneša začalo rokovať prezídium ministerskej rady. V rámci dlhšie pripravovaného ultimáta a populistickéj hrozby podania demisie ich predniesol ešte 4. októbra 1938 M. Černák (dok.č. 4), keď zdôvodňoval svoju demisiu. Vláda schválila 5. 10. 1938 všetky štyri požiadavky medzi 13. a 14. h (dok.č.10). Avšak toho istého dňa po 18,45 h už súhlasila s tým, že je nutné rokovať s ľudovou stranou na základe jej návrhu z 5. 6. 1938 (dok. č.11), ktorú alternatívu v ranných hodinách schválili aj predsedovia československých politických strán a predseda poslaneckej snemovne a predseda senátu. O tomto rozhodnutí informoval predseda vlády J. Syrový do Žiliny J. Tisu už večer 5. 10. 1938.⁶ Vláda súhlasila s obsahom Žilinskej dohody a úpravou štátoprávnych zmien tak ako to požadovala ľudová strana, skôr ako sa na nich dohodli zástupcovia slovenských politických strán. Rovnako sa snažila presvedčiť predstaviteľov politických strán na Slovensku, hlavne agrárikov, aby uzavreli dohodu s HSLS podľa požiadaviek ľudovej strany. Nateraz sa nedá jednoznačne a presne určiť, kedy sa ľudová strana vzdala štyroch požiadaviek, pôvodne prezentovaných J. Tisom prezidentovi a na poradách slovenských politikov v Prahe 29. septembra 1938 a rozhodla sa presadzovať na túto dobu maximálny program podľa svojho návrhu z 5. 6. 1938, t. j. cestou zmeny ústavy. Zrejme definitívne sa tak stalo 5. 10. 1938 dopoludnia, aj keď podmienky pre takéto rozhodnutie sa začali rysovať od Mníchovskej dohody a jej dôsledkov na vnútorný vývoj a medzinárodné postavenie republiky. Z dokumentov nepriamo vyplýva, že J. Tiso v prvých októbrových dňoch považoval za možné presadiť návrh autonómie z júna 1938 a usiloval sa dosiahnuť tento cieľ bez ohľadu na postoje prezidenta, resp. vlády. Považoval pozície strany za také silné, že mohol jednoznačne formulovať na túto dobu maximálne požiadavky ľudovej strany. Viacerí činitelia strany, K. Sidor a A. Mach aj prostredníctvom a v spolupráci s M. Černákom vyvíjali na vládu nátlak, ale z publikovaných dokumentov vyplýva, že menovaný bol len nástrojom v rukách časti politikov ľudovej strany, o čom svedčí jeho opakované nastoľovanie pôvodných štyroch požiadaviek, a nie presadzovanie ďaleko radikálnejšieho programu z 5. júna 1938.

⁵ Archív Národného múzea, Praha, f. I. Dérer, šk. 8, rukopisné poznámky; ČARNOGURSKÝ, Pavol. 6. október 1938. Bratislava 1993, s. 85; V podstate rovnaké požiadavky uplatňovala HSLS aj pri rokovaní o vstupe do vlády začiatkom roka 1938. Reč senátora Dr. Karola Mederlyho, povedaná v senáte 9. marca 1938 v debate o vyhlásení predsedu vlády. Bratislava 1938, s. 17-18.

⁶ Národohospodár Peter Zafko spomína. Liptovský Mikuláš 1993, s. 63.

Žilinská dohoda z 6. 10. 1938 vyjadrovala snahu slovenských politických strán a politikov uzavrieť slovenskú otázku vzájomnou dohodou a v čo najkratšom čase. Okrem toho prispelo k jej rýchlemu riešeniu tiež nebezpečenstvo ohrozenia územnej celistvosti Slovenska, snaha postupovať spoločne proti teritoriálnym požiadavkám Maďarska a nedopustiť rozbitie republiky. Súčasne došlo k oslabeniu pozícií vládnuccích českých, resp. československých elít v dôsledku Mníchovskej dohody, čo utváralo podmienky na vystupňovanie politických a mocenských ambícií ľudovej strany. V niektorých kruhoch panovalo aj presvedčenie, že výmenou vládných garnitúr a prevzatím moci HSLS sa utvoria lepšie podmienky na rokovanie s Nemeckom, ale aj s Maďarskom. Táto ilúzia vychádzala z predchádzajúcej spolupráce ľudovej strany s SdP, ale aj rokovaní s Maďarskom. Formálne, ale nie dlho sa hovorilo o naplnení uznesení Pittsburskej dohody do života, dlhodobo sa apelovalo možnosťou zlepšenia česko-slovenských vzťahov, ale nič z toho sa nenaplnilo. Vývoj po 6. 10. 1938 jednoznačne smeroval k porušeniu princípov obsiahnutých v Pittsburskej dohode, pretože po uchopení moci ľudovou stranou došlo k likvidácii demokratického režimu, začali sa prejavovať separatistické tendencie a po vyriešení slovenskej otázky formou prijatia zákona o autonómii Slovenskej krajiny 22. novembra 1938 sa o zlepšení česko-slovenských vzťahov nedalo vôbec hovoriť. Práve naopak. V žiadnom inom období sa vzájomné vzťahy nevyhrotili tak ako v tomto čase. Celkový zápas ľudovej strany opierajúci sa o Pittsburskú dohodu ako o Magnu chartu jej politického snaženia a mocenských cieľov sa takto spochybňoval a už pred Mníchovom sa začalo tvrdiť, že „Pittsburská dohoda nám nestačí“. Navyše v rámci dohody v Žiline vo vydanom Vyhlásení sa konštatovalo: „Ústavným prijatím tohto návrhu bude štátoprávne postavenie Slovenska definitívne vyriešené“ (dok.č.17), pričom K. Sidor, signatár „Vyhlásenia“, o dva týždne neskôr hovoril vo Varšave ako „oficiálny delegát slovenskej vlády, ktorého vyslal premiér Tiso“ o utvorení nezávislého štátu behom dvoch mesiacov.⁷ Tiež E. Beneš, ktorý so zásadami obsiahnutými v štyroch bodoch J. Tisa súhlasil (dok.č.5), neskôr ich odmietol akceptovať. Rovnako niektorí českí politici (dok. č. 3) aj v tomto období zotrvali na svojich pôvodných názoroch. Materiály (dok. č. 8) ďalej ukazujú ako slovenskí, resp. československí politici reagovali na novú situáciu po Mníchove, narýchlo pripravovali nové návrhy, menili názory, ustupovali požiadavkám súperov.

Princípy a požiadavky obsiahnuté v dohodách prijatých v Žiline, bez ohľadu na politické okolnosti, za akých vznikali, tvorili základ politických programov politických subjektov na Slovensku v budúcnosti, pričom nebolo podstatné, či sa k dohode hlásili alebo nie. Požiadavka federácie deklarovaná v plnom slova zmysle v Žiline akceptovaním návrhu ľudovej strany z 5. júna 1938 sa stala programom časti slovenského politického spektra ako riešiť slovenskú otázku v rámci spoločného štátu, hoci na samotný akt uzatvorený v Žiline sa nie všetci odvolávali, alebo z politických dôvodov mohli odvolávať. Viacerí slovenskí politici, predovšetkým v exile, aj naďalej zostávali na platforme jednotného etnického československého národa.

Publikované dokumenty ukazujú na stanovisko vlády, českých politikov, na priebeh rokovaní v Žiline, postoje slovenských politikov a pod. Dokazujú, akú pozornosť vývoju udalostí v Žiline venovali štátne orgány, pretože nezávisle, bez koordinácie pracovali v meste jednak policajné orgány Krajinského úradu a jednak zástupca veliteľa Zemského četníckeho veliteľstva

⁷ Diarius i teki Jana Szembeka (1935 – 1945). T. IV, s. 318- 323.

v Brne (dok.č. 17). Dokumenty sa v prevažnej väčšine publikujú prvýkrát, s výnimkou niektorých všeobecne známych, ale z hľadiska témy nevyhnutných materiálov. Jednotlivé dokumenty sú radené chronologicky, publikované v úplnom znení, v súlade s edičnými zásadami. Sú opatrené nevyhnutnými poznámkami osvetľujúcimi bližšie daný problém. Pritom ide o výber základných dokumentov.

Dokumenty*.

1.

3. október, Praha. Protokol o schůzi ministerské rady, konané v pondělí dne 3. října 1938 o 4,30 hod. odpoledne v předsednictvu ministerské rady.

Personální věci na Slovensku

Ministr dr. Karvaš navrhl, aby bylo usneseno, že až na další budou všechny personální přesuny, jmenování a ustanovení zaměstnanců státních úřadů a podniků dotýkající se oblasti Slovenska, pokud jde o kompetenci ústředních úřadů, prováděny jen za souhlasu slovenských ministrů a že budou dány zvláštní příslušné přísné instrukce pro tuto agendu i podřízeným úřadům a to pod osobní zodpovědností příslušných činitelů.

Definitivní text tohoto usnesení bude připojen k protokolu.

Jednání o věcech slovenských:

Vzato na vědomí, že požadavky strany lidové ve věci úpravy státní správy na Slovensku (1. osobitost Slovenska, 2. zákonodárny sněm, 3. jazyková úprava, 4. výkonná moc)⁸ budou dne 4. října 1938 v přesné formulaci předloženy předsedovi vlády, že ministři dr. Fajnor, Dr. Karvaš a Černák podají společně o této věci zprávu presidentu republiky a že se vláda bude bezodkladně zabývatí řešením, a pokud bude dosaženo dohody provedením těchto úprav.

Konec schůze v 11,15 hod. večer.

Národní archiv (NA) Praha, Prezídium ministerskej rady (PMR), šk. 4142, XVIII – 13 - 3. říj.

2.

4. október, Praha. Protokol o schůzi ministerské rady konané v úterí dne 4. října 1938 od 21. hod. do 21,15 hod. v předsednictvu ministerské rady.

Předseda vlády sdělil, že ze slovenských požadavků byl mu předložen jeden bod stran jmenování ministra s plnou mocí, kterémužto bodu nebylo možno v dané krátké lhůtě vyhověti. Jednání pokračuje.

* Zo schůzí Předsednictva ministerskej rady sa publikujú len časti týkajúce sa "slovenskej otázky".

⁸ Išlo o štyri požiadavky, ktoré J. Tiso predniesol na zasadnutí slovenských politikov v Prahe 29. a 30. 9. 1938. Vláda o nich začala rokovať zrejme z podnetu E. Beneša. Pozri dok. č. 5, poznámka.

Předseda vlády sdělil, že vývojem politických poměrů nastala nutnost změny vlády a navrhl demisi této vlády.

Ministři dr. Zenkl a Černák podali žádost za demisi oddělene...

Nato bylo jednomyslně usneseno podati demisi a všichni přítomní členové vlády podepsali list tohoto znění:

„Pane prezidente republiky, vláda se usnesla podati demisi a všichni její členové žádají, aby byli zproštěni svých úřadů.

V Praze dne 4. října 1938.“

NA, PMR, šk. 4142, XVIII – 14 – 4. října 1938.

3.

4. október, Praha. Záznam o postoji predsedu Československej strany lidovej k rokovaniam o „slovenskej otázke“

Panu předsedovi Msgru Dru Šrámkovi byla hlášena věc slovenské otázky tak, jak se rozvíjela ve včerejší schůzi ministerské rady, aby opatřená byla od pána předsedy směrnice pro postup, který by bylo třeba zachovati, kdyby zmíněnou slovenskou otázkou bylo třeba ve vládě rychle vyřídit.

Před koncem včerejší schůze vlády sdělil pán minister Dr. Černák toto:

Před týdnem upozornil jsem vládu, že slovenská otázka musí býti vyřízena rychle a kladně.⁹ Dodnes nic se nestalo. Při dnešním dopoledním slyšení u pana presidenta republiky naopak, po mém názoru, dostal jsem odpověď zápornou.¹⁰ Vidím se proto nucen vládu opustiti.¹¹

Pan ministr Dr. Karvaš mínil na to, že pan ministr Dr. Černák patrně nesprávně si vyložil stanovisko pana presidenta republiky, protože Dr. Karvaš byl rovněž 3. října u pana presidenta a dostal ve věcech, o něž jde, odpověď kladnou. Pan prezident jen zdůrazňoval celistvost státu. Aby se mohlo přezkoumati, zda Dr. Karvaš mluvil s panem presidentem o těchže věcech jako Dr. Černák, vyzval Dr. Karvaš Dra Černáka, aby zdělil požadavky, které ve slovenské věci má hájiti a hájil.

Dr. Černák na to sdělil, že jde o požadavky tyto:

1. uznání zvláštní osobnosti slovenské národnosti
2. náležité vybudování slovenského sněmu
3. úprava jazykové otázky
4. úprava správní (ministr s plnou mocí pro správu Slovenska).

⁹ Na zasadnutí vlády 26. septembra 1938 vo svojom prvom vystúpení M. Černák navrhol, „aby sa zítra vláda i prezident republiky usnesli vyhověti základným požadavkům slovenským a odevzdati vedení Slovenska osobám, které jsou skutečnými reprezentanty, jak to uznávají i poslanci jiných stran než lidové“. Minister Karvaš s tím zásadne súhlasil a žiadal, aby „dvěma ministrů ze Slovenska byla 27. září t. r. umožněna rozmluva s prezidentem republiky, aby se dal okamžitě ve styk s ľudovou stranou“. Rovnako žiadal, aby ľudová strana vydala deklaráciu, „že chce tento stát udržet“. Mnichov v dokumentech II. Praha 1958, s. 235-236.

¹⁰ E. Beneš přijal dvoch slovenských ministrov: M. Černáka a I. Karvaša 3. októbra 1938.

¹¹ S možnosťou ovplyvniť situáciu prostredníctvom demisie M. Černák uvažoval K. Sidor už 28. septembra 1938 potom, ako mu poľský diplomati vytýkali, že 23. septembra 1938 predniesol v rozhlase lojálny prejav k Československu, ktorý súčasne československá propaganda využila na zdôraznenie pozitívneho vzťahu HSLS k republike. LANDAU, Z. – TOMASZEWSKI, ref. .2, s. 470.

Pan ministerský předseda general Syrový na prohlášení Dra Černáka, že z vlády odchází, odpověděl, že po jeho názoru není tu žádné příčiny pro takový odchod, protože Dr. Černák vládě žádné své návrhy nepředložil a vláda neměla příležitost jeho náměty se zabývat.

Dr. Černák měl za to, že jde o náměty, o nichž uvázlo jednání politiků, že patrně tedy není naděje, že by vláda je mohla vyřídit.

V dalším jednání s Drem Černákem vyslovil min.(isterský) předseda gen. Syrový, ministr Fajnor, Dr. Černý, že vláda není vázána jednáním politiků a že naopak povolána je k urovnání věcí, které se nedaří urovnat politicky.

Závěrem vyjednávání bylo, že Dr. Černák předloží tedy vládě své požadavky, které po jeho názoru by však musily být projednány a přijaty během 24 hodin.

Pan min.(isterský) předseda gen. Syrový sdělil na to, že nijaké ultimativní kladení požadavků nemá být, že vláda se pokusí, brzy a příznivě věci projednat a panu ministru Dru Černákovi pomáhati.

Podle toho mohlo by se státi, že by vláda měla vyřídit věci, které v politickém jednání nedozrály ještě k ujasnění a vyřízení a považoval jsem proto za potřebné pro svůj postup u pana předsedy Msgra Dra Šrámka vyžádati si objasnění. Je toto:

Bylo sice zvykem, že ve vládě se nehlasovalo, a že usnášeno bylo vše jednomyslně, nebo, že věc byla vzata z pořadu. To platilo však pro kabinet politiků a nemusí to platit pro kabinet úřednický. Bylo-li by proto nutno tuto věc kabinetu úřednickému vyřídit, mohla by být vyřízena i hlasováním a majoritou kabinetu. Věc byla by přijata i když by si někteří členové kabinetu vyhradili stanovisko jiné.

Kabinet ovšem musí dáti pozor na kompetenci vlády a na ústavu.

V politickém vyjednávání pan předseda Msgr. Dr. Šrámek zaujímal v jednotlivých věcech, Drem Černákem naznačených, toto:

- ad 1/ Pokud jde o odlišení zvláštního slovenského národa od národa českého, vyjádřil se pan předseda již oproti Dru Tisovi tak, že Slováci na své straně mohou se přidržovati svých názorů a mluvíti o zvláštním národu slovenském. Pro Čechy platí rovněž volnost nazírání, tedy i volnost nazírání na Čechy a Slováky jako na národ jediný. Jednota národní může být uznávána jednak státně, jednak i etnicky. Pan předseda Msgr. Dr. Šrámek uznává pro Čechy a Slováky jednotu v obou těchto směrech. Pokud by šlo o přenášení názorů do zákonů a do právního řádu, nutno respektovati ústavu. V jakémsi předběžném jednání na budoucí úpravu právního řádu nemohl by pan předseda zaujmouti stanovisko jiné, pokud jde o uznání národní jednoty státní a etnické, než jako právě naznačuje.
- 2/ Pokud jde o otázku sněmu je nezbytně nutno sněmy všech zemí vybudovati stejně. Pravomoc zemského sněmu slovenského nemůže proto být jinou, než pravomoc zemského sněmu českého a moravského. Jinak, bylo by se obávati vzniku dualismu a tomu třeba předejít. Pokud jde o normotvornou činnost, je pan předseda pro to, aby zemské sněmy dostaly i přiměrní zákonodárnou moc. Tedy ku příkladu ve věcech rybníctví, honebních a v jiných menších věcech. Jinak ve všem důležitém by zůstala přiměrná zákonodárná moc Národnímu shromáždění. V ostatním je třeba ohlednouti se tu na dřívější zemské sněmy český a moravský. Znova třeba zdůrazniti, že žádná země nesměla by dostati přiměrní normotvorné činnosti méně, než země Slovenská, aby takto předběhlo se dua-

lismu. Také zde, bude-li chtít vláda tyto věci řešit, může tak činit jen s myšlenkou, že vše to musí schválit také strany. I Dr. Tiso ví, že by bylo tu třeba změnit ústavu a že nelze proto hned provést. Při písemných zárukách, by ovšem opět musil být prezident republiky a politické strany.

- 3/ Pokud jde o jazykovou stránku, třeba obhájit požadavek, že i při všeobecném zavedení slovenštiny pro Slovensko, nesmí to být bezvýhradné a nesmí být znemožněno mluvit i na Slovensku v úřadech česky. Na nejméně třeba připustit u stran česká podání a také na straně státních orgánů dlužno trvat na tom, aby požadavek používání slovenštiny nebyl zcela bezvýhradný. Mohlo by se stát, že bude se musit exponovat na rychlo na Slovensko státní orgán, který by nemohl hned na prvý ráz použít slovenštiny a musí tu zůstat možnost, aby v tom případě použil češtiny. Pan předseda souhlasí ovšem s tím, aby dnešní stav se na Slovensku změnil. Pokládá ku příkladu za nerozumné pakli na bratislavské universitě jsou vyhlášky vydávány česky. To jistě provokuje a pan předseda chce všechnu nápravu umožnit jen „bezvýhradnost“ považuje za nutno vyloučit.
- 4/ Pokud jde o ministra pro správu Slovenska, je třeba si ujasnit jeho pravomoc. Při rozhovorech o této pravomoci byl učiněn dotaz, zda vedle ministra pro správu Slovenska budou moci působit na Slovensku i resortní ministři. Bylo řečeno, že samozřejmě ano. Dotaz zněl dále, zda ku příkladu ministr vnitra, bude moci projevit svou vůli na Slovensku. Bylo řečeno rovněž ano, ovšem však prý pouze prostřednictvím ministra pro správu Slovenska. Instrukce zvláštního ministra pro správu Slovenska mohla by také být koncedována jen po nějakou dobu. Požadavek byl, aby ministr pro správu Slovenska reprezentoval stát na Slovensku.

Dr. Fritz¹²

NA, PMR, šk. 1709, č. 5618/1938, strojopis, kópia.

4.

4. október, Praha. Rozhovor s Dr. Eduardom Benešom 4. októbra 1938. (Ultimátum)¹³

Beneš: Ide o dohodu slovenských strán ?

Černák: Neide o dohodu slovenských koalovaných strán, pretože tu dohodu není možno dosiahnuť. Teraz ide o rýchle riešenie slovenského problému. Ja som si pred týždňom, keď som sem prišiel, dovolil upozorniť vás, pán prezident, že môj pobyt tu je podmienený okamžitým a základným riešením slovenskej otázky. Za celý týždeň sa v tomto nič nestalo. Aj vyjednávania so slovenskými koaličnými stranami stroskotali. Ale ani nemali význam, lebo títo páni

¹² JUDr. Josef Fritz, odborový prednosta ministerstva pre zjednotenie zákonov a organizácie správy.

¹³ Dokument je spochybniteľný, pretože je bez podpisu, nie je známy autor. Bol uložený v spise M. Černák v Ministerstve vnútra ČSSR. Je nanajvyš pravdepodobné, že ide o záznam vyhotovený M. Černákom, čo by potvrdzovalo aj presadzovanie pôvodných štyroch požiadaviek J. Tisa ešte 4. októbra 1938.

nereprezentujú dnes na Slovensku ani 10 – 15 % obyvateľstva. Pán minister Tiso vyjednával s Vami vo štvrtok¹⁴ bezvýsledne a práve tak bezvýsledne vyjednával s ministrom Šrámkom. Za celý týždeň sa tedy nič nestalo. Ba, naopak, za našim chrbtom, teda za chrbtom slovenských ministrov, ktorí sme si hneď na začiatku vymienili; aby neboli robené žiadne presuny a menovania českých úradníkov a zriadencov z českých zemí, na Slovensku sa stalo to, že v posledných dňoch boli presunuté na Slovensko celé tisíce českých ľudí, a to nielen uprchlíkov, ale zamestnancov, ktorí nastúpili na miesto slovenských zamestnancov, nachádzajúcich sa na Slovensku, toho času v armáde. Namiesto riešenia slovenského problému, došlo tento týždeň ešte k jeho podstatnému zhoršeniu a je prirodzené, že tieto presuny vyvolali na Slovensku nesmiernú nespokojnosť i nenávisť a za takých okolností nemôžem si srovnáť so svojím svedomím a nemôžem zodpovedať pred históriou, aby som svojím sotrvaním vo vláde ďalej kryl toto počínanie. Každý Slovák by mi celkom oprávnené napľul do očí, keby som toto ďalej kryl.

Beneš: Hovoríte za stranu?

Černák: Hovorím ako jednoduchý Slovák, nie som oficiálnym tlmočníkom strany, ale takto rozmýšľa najmenej 80% Slovákov. Váš návrh je až príliš okruhlý, nič sa z neho nedá podstatného vybrať. A preto formulujem svoje požiadavky takto:

1. Uznesenie individuality slovenského národa.
2. Na Slovensku majú byť zamestnaní a majú rozhodovať výlučne Slováci.
3. Slovenský zákonodarný snem.
4. Minister s plnou mocou pre Slovensko, ktorého designuje Hlinková slovenská ľudová strana, dnes reprezentantka 80 % národa. Keďže nespokojnosť na Slovensku rapidne rastie a hrozí nebezpečenstvo, že ľudová strana sama neudrží masu, žiadam, aby do 24 hodín bolo prevedené menovanie ministra s plnou mocou pre Slovensko. Inak ja tu zostať nemôžem a podám demisiu.

Beneš: Uznajte predsa, že mám dobrú vôľu, a túto mi potvrdil aj minister Tiso.

Černák: Ja potrebujem mať dobrú vôľu dokázanú činmi. Nám sa celé roky vytýkalo, že sme vlastizradcovia. Ja si dovoľím definovať pojem vlastizradcu takto: Vlastizradcom je ten, kto prekáža zapätiu 2 1/2 mil.(ióna) Slovákov do služieb tohto štátu. Pán prezident, keby nám nezáležalo na tomto štáte, s veľkým potešením by sme sa museli dívať na to, čo robíte. Nám ale veľmi záleží na existencii tohto štátu a práve preto potrebujeme momentálne riešenie, lebo inak zodpovednosť padá na Vás, Pán prezident. Vy poznáte národnostný princíp a ja ho poznám tiež. Vy viete veľmi dobre, že každý národný problém v Európe, i sebamenší, musí byť uspokojivo riešený prv, či neskôr a slovenský problém riešený bude tiež. Dnes ho možno riešiť cestou pokojnou, ak ale dnes nebude riadne riešený, bude riešený neskoršie, ale za cenu krvavých obetí a za cenu nenapraviteľnej nenávisti medzi Čechmi a Slovákmi.

Archív Ministerstva vnútra Českej republiky, sign, 305-833-3. (M. Černák) Kópia, strojopis.

⁰ E. Beneš prijal J. Tisa 29. septembra 1938.

5.

4. október. Praha. List Kancelárie prezidenta republiky J. Tisovi.

Pane místopředsedo, navazuje na Vaši poslední návštěvu u pana presidenta republiky¹⁵ a na podklad jednání o slovenské otázce při té příležitosti diskutovaný, dovoluji si Vám z rozkazu presidenta sdělit toto:

1. Během zítřejšího dopoledne, ne-li již dnes, bude dle všeho jmenována nová vláda. Pan prezident by velmi vítal, kdyby již byla dohoda o kandidátovi pro ministerstvo pro Slovensko, aby minister pro Slovensko mohl být jmenovan současně. Poněvadž však zatím není, bude s vyhlášením nové vlády zároveň veřejnosti sděleno, že toto ministerstvo se Slovákům rezervuje. Z 12 resortních ministrů (některé resorty budou jen spravovány ministry jiných resortů) budou ještě nejméně 2 Slováci.
2. Otázka jazyková tím, že se dosáhlo dohody mezi slovenskými politickými stranami, je politicky rozhodnuta a není překážky proti jejímu provedení.
3. Otázka sněmu v zásadě a jen v hlavních rysech v propositích páně prezidentových naznačená vyžaduje přesnou právní formulaci. I tuto zbývající práci bude musit nová vláda v dohodě se Slováky skončit co nejrychleji. Rozumí se, že se vezmou v úvahu jednak Vaše poznámky v rozmluvě s panem presidentem, jednak eventuelní Vaše dohovory s ostatními stranami slovenskými, dojde-li k dohodě.

Prosím Vás, pane místopředsedo, abyste ráčil toto sdělení vzít laskavě na vědomí a dovolil mi vyslovit nádej, že se nyní po odklizení těchto překážek budeme moci ihned a se vši energií dát do řešení naléhavých otázek, jež nám navaluje dnešní mimořádná doba. Pán prezident by vítal, kdybyste hned do Prahy přijel, aby tyto věci mohly býti dokončeny.

S projevem hluboké úcty Vám, pane místopředseda, zcela oddaný

Schieszl.¹⁶

Slovenský národ, 1944, č. 2, s. 311.

Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II. Bratislava 1998, s. 178.

¹⁵ Posledná návštěva J. Tisa u E. Beneša sa uskutočnila 29. septembra 1938 o 10,30 h. Na stretnutí žiadal J. Tiso, aby pôvodný projekt E. Beneša z 22. septembra 1938 bol doplnený o zriadenie ministerstva pre Slovensko. "Prezident sdělil, že se nepostaví proti tomuto požadavku, ale že musí napřed znát stanovisko min.(isterského) předsedy a vlády. Krátce na to dru Tisovi telefonicky oznámil, že k tomu dává souhlas (nechtěje jeho straně dáti zámlinku k přerušení jednání – text vyškrtnutý) a pozval ho znovu k projednání celé věci do Prahy...Tiso na pozvání nedal definitivní odpovědi a k dalšímu jednání pak už do odchodu presidenta Beneše dne 6. října nepřišel". Archiv T. G. Masaryka, Praha, f. BAR, šk. 3. Záznam E. Beneša; BYSTRICKÝ, Valerián. Dokumenty o postoji E. Beneša k česko-slovenským vzt'ahom koncom tridsiatych a začiatkom štyridsiatych rokov. In: Historický časopis, roč. 43, 1995, 2, s. 317-327.

¹⁶ Josef Schieszl, prednosta politického a legislatívneho odboru Kancelárie prezidenta republiky.

6.

4.október, Bratislava. Informácia krajinského prezidenta J. Országha pre referát IV. v Banskej Bystrici.¹⁷

Pán krajinský prezident Országh dňa 4. októbra 1938 o 18,15 hod. sdělil pre.(zidiu) referátu IV. v Banskej Bystrici:

Dnes zasadala v Bratislave odbočka československej Národnej Rady, ktorej sa zúčastnil aj minister Dr. Dérer. Zasadnutie sa konalo za účasti zástupcov všetkých politických strán slovenských okrem ľudákov, ktorí už asi pred dvoma rokmi prehlásili, že v Československej Národnej Rade zasadať nemôžu. Preto sa tiež bude táto Rada nabudúce volať Slovenskou.

Býv.(alý) minister Dr. Dérer pricestoval z Prahy s odkazom, čo má robiť. Zástupci Hlinkovej slovenskej ľudovej strany ale odmietli s ním jednať. Prejavili ochotu jednať len se zástupcami strany agrárnej.

Slovenská národná rada prejednávala v Prahe už ujednaný široký návrh autonómie¹⁸, ktorý nebude ovšem platiť len pre Slovensko, ale tiež pre Čechy, zem Moravskosliezskú a Podkarpatskú Rus.

Stanovisko Hlinkovej slovenskej ľudovej strany k tejto veci je dané prehlásením poslanca Tisu, ktorý v tej veci hovoril s poslancom Teplanským, a poslanca Dr. Sokola, ktorý hovoril s poslancom Ursinim. Obidvaja poslanci Hlinkovej slovenskej ľudovej strany tvrdili, že jednanie nebolo prerušené, že jednať chcú, že povesti o tom akoby chceli urobiť prehlásenie o spojení s Poľskom alebo Maďarskom, sú naprosté hlúposti, ale že oni budú ovšem jednať len so slovenskými republikánmi.

Hlinková slovenská ľudová strana nerozhádza sa veľmi s dojednaným konceptom v Prahe, je snád' nedorozumenie už len ohľadom otázky počtu členov vlády v tej ktorej zemi. Hlinková slov.(enská) ľudová strana si nárokovala, aby na Slovensku bol len jeden minister, ostatné strany na Slovensku žiadajú vládu 4 člennú, aby nebol len jeden minister jednej strany, t.j. Hlinkovej slov.(enskej) ľudovej strany.

Minister Černák protestoval proti podozreniu, akoby on bol pre dajaké vyjednávanie so zahraničím. Dľa jeho vyjadrenia stojí Hlinková slov.(enská) ľudová strana na pôde československej Republiky. To ostatné, čo sa hovorí, nie je pravda a strana nemôže za to čo sa hovorí.

Dnes večer cestuje poslanec Ursíni a poslanec Teplanský v dôsledku uvedeného k jednaniu so slov.(enskou) ľudovou stranou. Je nádej, že jednanie bude mať úspech.

Poznámka: Prezídium krajinského úradu dostalo informáciu, že sa socialisti v Žiline chystajú dňa 6. 10. 1938 udreť na shromaždenie delegátov Hlinkovej slov.(enskej) ľudovej strany. Býv.(alý) minister Dr. Dérer dal zemskému tajomníkovi J. Ochovi a prisediacemu Kormanovi¹⁹ rozkaz, aby niečo podobné nedopustili.

J. Och cestuje do Žiliny vec urovnať.

Podobne nesmie dojsť k žiadnym demonštráciám Hlinkovej ľudovej strany na uliciach v Žiline dňa 6. 10. 1938. Pán krajinský prezident toto dnes nariadil okresnému náčelníkovi v Žiline

¹⁷ Štátno- bezpečnostný referát prezídia Krajinského úradu.

¹⁸ Pozri dok. č. 8.

¹⁹ Michal Korman, redaktor Robotníckych novín.

pod jeho osobnou zodpovednosťou. Taktiež nesmia sa trpeť žiadne incidenty. Pre informáciu sa pripojuje, že p.(án) hlav.(ný) polic.(ajný) radca Dr. Sázavský z Košíc²⁰ odíde 5. októbra 1938 do Žiliny a po predbežných jednaniach navštíví tiež okresného náčelníka.

B. Bystrica 4. 10. 1938.

Slovenský národný archív, (SNA), Bratislava. Krajský úrad (KÚ), škat. 278, č. j. 63832. Strojopis, originál, bez podpisu.

7.

4. október, Banská Bystrica. Úradný záznam informácie IV. referátu Krajského úradu.

Žilinského sjazdu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany má sa zúčastniť podľa jednej verzie 24 osôb, podľa druhej verzie boli rozoslané pozvánky na 64 adresátov. Má to byť schôdza pracovná, bez demonštračných prejavov. Program jednania nie je dosiaľ známy, určite sa ovšem bude jednať o jednotné usmernenie strany, ktorá je teraz ako je známe – roztrieštená na frakciu polonofilskú, maďarofilskú a rydze autonomistickú.

Vojenská správa má v úmysle previesť v Žiline dňa 6. 10. 1938 cvičenie, resp. pochod mestom všetkých tam dislokovaných útvarov. Podľa informácii voj.(enskej) správy bolo zistené, že v posledných dňoch nápadne často boli videní pohromade lokálni vedúci agrárikov a ľudákov v Žiline ako aj v Banskej Bystrici. Medzi nimi je vraj tiež riaditeľ Paulini²¹.

Vojenská správa čaká na rozhodnutie hlav.(ného) štábu, ako postupovať voči príslušníkom Hlinkovej slov.(enskej) ľudovej strany, keby snáď rozvinuli podvratnú akciu v armáde, resp. keby sa pokusili o protištátny prejav a snažili sa potom opustiť územie republiky. Podklad k zároku proti ľudákom so strany vojenskej správy má tvoriť materiál, obsahujúci konkrétne faktá, ktorý materiál nachádza sa u hlav.(ného) štábu.²²

Podľa mojich informácií je absolutný kľud v Zvoleni, Novej Bani, Ban.(skej) Štiavnicí a v Žiline. V Žiline a Banskej Bystrici bolo pozorovať len čulejší styk predákov agrárnej strany s ľudákmi.

Vojenská správa má v úmysle podľa ríšskonemeckého vzoru previesť cvičenie motorizovaných jednotiek z dôvodov prestížnych v Šamoríne, Dun.(ajskej) Strede, Vel.(kom) Fedýmešu, Šale n/V., Nov.(ých) Zámkoch, Starej Ďale, Vrábloch, Leviciach, Parkáni, Želiezovciach, Šahách, Krupine, Modrom Kameni, Lučenci a vo Filakove.

Naproti tomu navrhuje použitie len pohotovostných četnických oddielov v Rimanskej Sobote, Rim.(avskej) Seči, Tornale, Rožňave, Moldave n. B.(odvou) a Král.(ovskom) Chlumci.

Uvedené bolo hlásené dňa 4. 10. 1938 o 18,35 hod. Krajskému prezidentovi, ktorý nesúhlasí s vojenským cvičením, resp. pochodom voj.(enských) jednotiek 6.(teho) v Žiline, kde ne-

²⁰ Dr. Emanuel Sázavský, hlavný policajný radca Policajného riaditeľstva v Košiciach.

²¹ Viliam Paulíny-Tóth predseda správnej rady Národnej banky v Banskej Bystrici 1923-1940.

²² Spomínaný materiál sa doteraz nenašiel.

bolo povolené žiadne zhromaždenie a bezpečnostnú službu obstará četníctvo. Príslušný pokyn obdržal okresný náč.(elník) priamo od kraj.(inského) prez.(identa).

Naproti tomu súhlasil kraj.(inský) prez.(ident) s cvičením voj.(enských) jednotiek v hore uvedených miestach a taktiež s použitím četníckych pohotovostných oddielov v miestach ako je hore vyznačené.

B. Bystrica 4. 10. 1938

SNA, KÚ, šk. 278, č.j. 63832. Originál, strojopis, bez podpisu.

8.

4. október Bratislava. Návrh na vyriešenie slovenského problému v rámci Československej republiky.²³

I.

Uznáva sa slovenský národ ako rovnoprávna a rovnocenná súčiastka československej národnej jednoty.

II.

Jazykový zákon sa upraví v tom zmysle, že štátnym oficiálnym jazykom Československej republiky je jazyk český a slovenský. V českých zemiach úraduje a vyučuje sa česky, na Slovensku úraduje sa a vyučuje sa slovensky. Slováci užívať môžu u úradov v českých zemiach v slove a v písme slovenčinu, Češi na Slovensku češtinu, ale len ako súkromné stránky. Vybavenia úradné stanú sa v českých zemiach česky a na Slovensku slovensky. Ohľadne prednášok a cvičení na vysokých školách môže stanoviť vláda výnimky z týchto predpisov.

III.

Podobne ako vo všetkých zemiach republiky zriadi sa na Slovensku krajinský snem, volený na základe všeobecného, rovného, tajného a pomerného práva.

Krajinský snem si volí predsedu a predsedníctvo.

Kompetencia krajinského snemu je administratívna, hospodársko-samosprávna a zákonodárna.

Zákonodarná právomoc krajinského snemu upraví sa tak, že všetko, čo nepatrí do zákonodárnej kompetencie Národného zhromaždenia v Prahe, patriť bude do kompetencii krajinského snemu.

²³ I. Déer pricestoval do Bratislavy 4. októbra 1938 a na základe rozhovorov s premiérom J. Syrovým, E. Benešom, konzultáciách s M. Hodžom a „politickými ministrami“ predniesol na porade odbočky Československej národnej rady v Bratislave návrh, ktorým sa malo dosiahnuť zachovanie štátnej jednoty poskytnutím Slovensku určitého „rozumného autonómneho zriadenia“. V podstate sa rozvíjali niektoré predstavy predchádzajúcich návrhov E. Beneša a a predstaviteľov slovenských politických strán z porad v Prahe 29. a 30. septembra 1938. DÉRER, I.: Prezident Beneš v mojom živote v časoch neslobody. Archív Národného múzea. Fond Ivan Déer, šk. 9, fasc. 408. Na prepracovaní pôvodného materiálu sa začalo pracovať o 18. hod. na Krajinskom úrade. Návrh mal byť prednesený v Žiline J. Ursínom v mene všetkých „koaličných strán československých“. Do Žiliny ho priniesol M. Korman a poslanec J. Bečko a okamžite bol odmietnutý ako nedostatočný. Z textu publikovaného dokumentu sa nedá presne určiť, či išlo o pôvodný návrh prinesený I. Déerom alebo o jeho prepracovanú a doplnenú verziu. Podľa nášho názoru išlo o druhú alternatívu, čo nepriamo potvrdzuje aj I. Déer, c. d. s. 294.

Zákonnodarna kompetencia krajinského snemu vzťahuje sa tedy

1. na zákony primérne,
2. na zákony sekundárne (na základe rámcových zákonov Národného zhromaždenia, alebo na základe poverenia, obsaženého v konkrétnom zákone Národného zhromaždenia).

Zákony krajinského snemu vyžadujú schválenia prezidenta republiky.

Kompetencia po stránke zákonodárnej Národného zhromaždenia v Prahe a krajinského snemu slovenského upravuje sa takto:

Národnému zhromaždeniu v Prahe patrí táto zákonodarná činnosť:

zákony týkajúce sa národnej obrany, četníctva, štátnej polície a všetkých základných otázok bezpečnosti štátu,

zákony týkajúce sa zahraničnej politiky štátu a jeho štátnych a obchodných smlúv,

základné zákony týkajúce sa úpravy štátnej a verejnej správy,

základné zákony upravujúce hospodárske, sociálne, zdravotné pomery,

justičné zákony (občiansky zákoník, civilný poriadok, trestný zákon, trestný poriadok, obchodný zákon, zmenečný zákon, súdny organizačný zákon, konkurzný zákon atď.),

základné zákony školské a kultúrne,

základné zákony dopravnícke,

základné zákony o štátnom občianstve, o obecnom zriadení a pod.,

pragmatikálne a platové zákony štátneho zamestnaneectva,

finančné zákony (daňové, colné, poplatkové, rozpočtové atď.), zákony týkajúce sa štátnych monopolov, štátnej meny, štátnych podnikov,

zákony týkajúce sa tlačového, zhromažďovacieho a spolkového práva a všetkých slobôd, zabezpečených v ústavnej listine, základné zákony kultové.

Vzhľadom k tomu, že výpočet tento musel byť narýchlo urobený, vyhradzuje sa jeho eventuálna korektúra alebo doplnenie.

Všetko, čo podľa tohto výpočtu nepatrí do zákonodárnej kompetencie Národného zhromaždenia, prináležať bude zákonodárnej kompetencii Slovenského snemu.

Volený predseda krajinského snemu je súčasne i predsedom krajinského výboru (krajinskej vlády).

Aparát politickej správy (krajinský úrad, okresné úrady atď.) je vo veciach, ktoré patria do kompetencie krajinského výboru (krajinskej vlády), tomuto podriadený.

IV. Úprava autonómnej správy Slovenska.

Nositelom autonómnej správy je krajinský výbor (krajinská vláda) Krajinský výbor (krajinská vláda) zvolen je z pléna krajinského snemu podľa dosavadných zásad voľby krajinského výboru.

Každý člen krajinského výboru (krajinskej vlády) má svoj referát (resort). Referáty (resorty) tieto podelia sa vzájomnou dohodou ako dosiaľ.

Krajinský výbor (krajinská vláda), poľažne referenti (resortní šefovia, eventuálne krajinskí ministri) budú mať v kompetencii:

- a, dosavádnú ich agendu samosprávnú, ktorú vykonávajú už dnes na základe zákona organizácie politickej správy,
- b, tú časť agendy štátnej správy a jednotlivých ministerstiev v Prahe, ktorá bude na nich decentralizáciou ministerstiev z Prahy prenesená.

Prevedie sa veľmi rozsiahla a radikálna decentralizácia ústredných ministerstiev, predovšetkým ministerstva vnútra, obchodu, zemedelstva, zdravotníctva, sociálnej pečlivosti a verejných prác. U ministerstva vnútra na príklad myslí sa na to, že by v ústrednom ministerstve vnútra ostaly len veci, týkajúce sa čítnictva, štátnej polície a iných bezpečnostných orgánov, ďalej len najzákladnejšie veci nutné z hľadiska jednoty štátu a všeobecná kontrola politickej a bezpečnostnej správy. Všetka ostatná agenda by bola decentralizovaná na krajinskú vládu, jej referentov a na jej výkonné orgány. Podľa tohoto vzoru by nastala tiež decentralizácia ministerstiev, obchodu, zemedelstva, zdravotníctva, sociálnej pečlivosti a verejných prác a zásadou by bolo, aby len najdôležitejšie veci, potrebné z hľadiska jednoty štátu a jeho hospodárstva, ponechané boli v týchto ústredných ministerstvách.

Táto zásada platí aj ohľadne decentralizácie ministerstva školstva, ktorá sa prevedie zriadením zemskej školnej rady na Slovensku, ktorej by podliehaly personálne otázky národného a stredného školstva na Slovensku, nakoľko by menovacie právo neprislúchalo vláde v Prahe, alebo prezidentovi republiky.

Decentralizácii nepodlieha ministerstvo zahraničných vecí, ministerstvo národnej obrany, dopravné ministerstvá (železnice, pošty) a ministerstvo spravodlivosti a financií. Ohľadne dopravných ministerstiev však zabezpečiť sa rozsiahla zvlášť personálna právomoc železničných a poštových riaditeľstiev na Slovensku. Takto sa upraví tiež personálna právomoc vrchných súdov na Slovensku a generálneho finančného riaditeľstva na Slovensku.

Doplňok k bodu IV.

Vzhľadom na okolnosť, že takto prevedená decentralizácia agendy centrálnych štátnych úradov na krajinské úrady a orgány bude nezbytné vyžadovať odbremenenia týchto úradov, doporučuje sa ďalší presun kompetencie z krajinských úradov a orgánov na úrady a orgány nižšie, menovite na okresné úrady a na ich samosprávne sväzky.

V.

Pre vykonávanie agendy autonómnej krajinskej správy bude pridelený potrebný počet štátneho úradníctva a zamestnanectva.

VI. Úprava personálnych otázok na Slovensku a v centrálnych úradoch.

1. Ustanovenie a povyšovanie zriadeného personálu (výpomocného personálu) bude sa prevádzkať príslušnými úradmi sídliačimi na Slovensku.
2. To isté platí pre prijímanie robotníctva a zamestnanectva štátnych podnikov, ústavov a fondov.

3. To isté platí ohľadne prijímania a povyšovania pomocných kancelárskych síl a kancelárskych úradníkov.
4. Pokiaľ podľa platných predpisov povyšovanie a ustanovovanie štátnych úradníkov nie je vyhradené prezidentovi republiky alebo vláde republiky (platová stupnica I, II, III, IV, a V) prislúcha toto právo kompetentným orgánom štátnej správy na Slovensku. Ide-li o povýšenie vládou alebo prezidentom republiky, majú kompetentné orgány štátnej správy na Slovensku právo navrhovacie.
5. Okrem predošlých bodov platí v personálnej politike všetko to, čo formuloval pán prezident republiky Dr. Edvard Beneš, hlavne pokiaľ sa týka účasti Slovákov v štátnej správe vôbec a v centrálnych úradoch zvlášť a pokiaľ sa týka i prevádzania kontroly.
6. Vo veciach ustanovovania a povyšovania úradníkov prezidentom republiky a vládou republiky tvoria slovenskí členovia vlády republiky zvláštny personálny komitét, ktorému sa zabezpečuje právomoc, akú má v týchto veciach vo vláde minister financií. (právo a povinnosť vyjadrenia, právo veta a v prípade veta rozhodnutie celej vlády.)

Na Slovensku utvorené budú zvláštne štatusy pre všetky odvetvia štátnej správy, včetně štátnych podnikov a ústavov, mimo vojska, četníctva a štátnej polície.

VII.

Slovákovi zabezpečuje sa, že v každej vláde republiky zastúpení budú takým počtom ministrov, ktorý zodpovedá pomeru obyvateľstva. Keď by nemohla byť z akéhokoľvek dôvodu utvorená vláda politikov, resp. politických strán, obdržia toto zastúpenie vo vláde osobami úradníckymi alebo odborníkmi.

VIII.

Všetky tieto ustanovenia a smernice musia byť právnický presne formulované a primeraným spôsobom do právneho poriadku republiky vtelené. (Zákon, vládne nariadenie, vládne usnesenia a event.(uálne) iné písomné zábezpeky.)

Za tým účelom, aby bolo urýchlene pripravené a prevedené ústavné zabezpečenie všetkých predošlých návrhov, uvedených v tomto spise, a za tým účelom, aby sa s prevádzaním týchto smerníc mohlo započat' ihneď, udeľuje vláda v rámci platných zákonov a ústavy plnú moc svojim slovenským členom.

V Bratislave dňa 4. októbra 1938.

SNA, Tnľud, 6/46-6, NS, šk. 55, s. 480-487, strojopis, kópia.

DÉRER, I.: Slovenský vývoj a ľud'acka zrada. Praha 1946, s. 294-299.

9.

5. október, Trenčín. Správa náčelníka štábu V. zboru v Trenčíne pplk. Jiřího Kosinu o požiadavkách HSLŠ a jej plánoch na štátoprávne usporiadanie.

Pplk. Jiří Kosina, náč.(elník) V. sb.(orovej) oblasti hlási v 00,10 hod.:²⁴

Práve se ke mně dostavil ing. Dovalga, litevský žurnalista, bytem Bratislava Mudroňova 54 a predložil jednak legitimaci co posluchač filosofické fakulty v Bratislavě, jednak žurnalistickou jízdenku vydanou min.(isterstvem) zahr.(aničných) věci čís(lo) M- 11117. Úředních dokladů neměl, poněvadž nepředvídal, že je bude nucen předkládati.

Pán Dovalga sdělil toto:

Byl pověřen Ferdinandem Peroutkou²⁵ – prý s vědomím pana presidenta – aby zjistil stanovisko ludové strany Hlinkovy, pokud se týče usnesení na sjezdu 6./10. a vůbec možnosti vzájemné dohody mezi čs. vládou a stranou ludovou. Dle získaných informací panem Dovalgou, jednak v Bratislavě od tamních předáků ludové strany a jednak osobní rozmluvou s poslancem Tiso v Bánovcích, jenž informace získané v Bratislavě plně potvrdil, dá se s jistotou předpokládati, že

1. Dohoda s pražskou vládou je možná jen v tom případě, dostane-li ludová strana do svých rukou veškerou výkonnou moc;
2. Dostane-li sněm, zákonodárství atd; o této druhé podmínce prý se téměř dohodli s panem prezidentem²⁶ a úplná dohoda, opakují úplná dohoda v tomto bodě byla by možnou.
3. Praha by se měla vzdát konečně jednou pro vždy iluze, že Slováci a Češi jsou jedním národem. Podle ludové strany jsou to dva národy a s tímto chápáním souhlasí téměř všechny velmoci. Zmínil se prý o tom též ve své norimberské řeči Hitler²⁷. Anglie prý bude podporovat sebeurčení národů, samozřejmě též Polsko. Mimoto mají prý Slováci zaručenou pomoc Německa. Dr. Tiso řekl doslova: Nedá-li nám toto pražská vláda dobrovolně, dostaneme to s pomocí velmocí;
4. Na schůzi 6./10 bude Dr. Tiso referovati o vyjednávání dosavadním s Prahou a dodá prý závěrem, že sa nedohodli. Udělá prý to tak proto, aby nepadla odpovědnost na jednu osobu při sdělování toho kterého stanoviska ludové strany pražské vládě a navrhne, aby celý výbor zaujal kolektivní stanovisko a usnesl se společně na dalších krocích. Toto společné stanovisko celku a ne tudíž jednotlivců nebo jednotlivce bude tlumočeno světu jako definitivní stanovisko mluvčích slovenského národa a nebude to usnesení pro event.(uální) další jednání s vládou, se kterou již více jednati nebudou;
5. Toto rozhodnutí podle spolehlivých zpráv potvrzených a definovaných samotným Dr.Tiso, může mít 2 alternativy:

²⁴ Poznámka: „Prezident republiky – hned“!

²⁵ Ferdinand Peroutka v letech 1924-1939 riadil kultúrno-politickú revue Prítomnosť. Mal politické kontakty s „Hradom“.

²⁶ Pozri dok. č. 5.

²⁷ A. Hitler sa veľmi ostro vyjadril k slovensko-českým vzťahom nie v Norimbergu, ale v prejave v Športovom paláci 26. 9. 1938. J. Tiso neskôr v rozhovore s J. von Ribbentropom v Mníchove 19. 10. 1938 žiadal riíškeho ministra zahraničných vecí, aby „odovzdal poďakovanie slovenského národa Vodcovi za jeho prejav v Norimbergu, ktorým oboznámil svet s problémom Československa“ Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918-1945. Serie D (1937-1945). Bd. IV. Baden-Baden 1952 s. 79. Spomínané odvolanie sa na nesprávnu informáciu o mieste a čase prejavu A. Hitlera v Norimbergu naznačujú, že ing. Dovalga sa mohol stretnúť s J. Tisom.

- a./ Utvoření samostatného a neodvislého slovenského státu, jehož existence bude zaručena velmocami;
- b./ kdyby se to nepodařilo přiklonil se Slovensko k Polsku, při čemž podrobnosti tohoto připojení nejsou zatím známy, resp. nebyly projednány. Lud'áci jsou přesvědčeni, že v tomto druhem případě Češi budou prý donuceni požádati Slovensko o dovolení, aby se mohli k němu připojit;
- c./ třetí kombinace, t. j. připojení se k Maďarsku nepřichází určitě v úvahu pro odpor starší slovenské generace.
6. Lud'áci jsou naprosto přesvědčeni, že velmoci určitě jim k uskutočnění toho neb onoho plánu pomohou, neboť jsou Slovákům nakloněny, kdežto Češi jsou se všemi zneprátení;
7. Lud'áci se dohodli, že ve všem shora uvedeném budou postupovati společně se stranou narodniar'ov (předseda Dr. Pauliny – Tóth).

Pro informaci dále sdělují, že osobnost ing. Dovalga může prý potvrditi Dr. Palivec²⁸, Zamini, 3. oddě.(lení), neb vůbec min.(ister) zahr.(aničných) věcí. Sdělení pana Dovalgy není tudíž výsledkem usnesení sjezdu, který bude dne 6./10., nybrž jest materiálem, o kterém se bude na sjezdu rozhodovat a jak vidno, bude muset rozhodnutí padnout.

Pán ing. sedí vedle mne a činím dotaz, co mám dále s ním a vůbec v této věci podniknout, resp. zda mám požádati, aby nějakou dobu posečkal na zdejším velitelství, aneb aby odjel dle vlastních plánů. Mimoto prosím hl.(avný) štáb o rozkazy v této věci. Pán ing. prosí, aby ste túto zprávu předali urychleně red.(aktorovi) Ferd. Peroutkovi a Dr. Palivcovi, protože podle jeho názoru dá se celá věc ještě před sjezdem nějakým způsobem usměřit, resp. ľudákům něco nabídnout a tím jednotu čs. udržet. Na jiné nabídky než zhora uvedené lud'áci prý nepřistoupí.²⁹

Pplk. gšt. J. Kosina

Archív T. G. Masaryka, Praha, f. BAR – I, šk. 69. Slovensko 1938, fasc. R 136/16, strojopis. RYCHLÍK, J.: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914-1945. Bratislava, 1997, s. 323-324.

10.

5. október, Bratislava. Úradný záznam o informácii okresného četníckeho veliteľstva v Žiline týkajúce sa rokovaní o slovenskej otázke.

Okresné četnícke veliteľstvo v Žiline (hl.(avný) pol.(icajný) radca Dr. Sázavský dňa 5. októbra 1938 o 14,40 telefonuje toto:

Porada v katolíckom dome za účasti asi 50 osôb bola prerušená o 1/2 14 hod. Porada agrárnikov v hoteli Rémi za účasti 13 osôb.

²⁸ JUDr. Josef Palivec ministerský radca, úradník zpravodajskej služby na ministerstve zahraničných vecí.

²⁹ Dopísané rukou: „Hovor ukončen v 00,50 hod“.

Z agrárnej strany vyslaný bol do katolíckeho domu poslanec Teplanský, ale vrátil sa bez výsledku. Teraz sa jedná písomne a boli vymenené 2 listy.

Rezultát dosiaľ nie je žiadny. Jediné pozitívum je rozhodnutie ľudákov sotrvat' v rámci ČSR. Naproti tomu rozvinula sa vleklá debata o pojmu a rozsahu autonómie.

Poslanec Ursíny je v trvalom telefonickom spojení s vládou. Senátor Kornel Stodola poslal smluvený telegram Dr. Hodžovi. Agrármici sa vyjadrili, že jednanie je veľmi ťažké. Ľudáci čo včera prisľúbili, resp. prijali dnes odvolali a žiadajú 4 ministerské kreslá + ministra pre Slovensko. Dnes dopoludnia mal smer Sidor – Černák prevahu. K vôli charakteristike upozorňujem, že istý agrárny poslanec sa vyjadril, že sú to sviňári, všetko čo im dávame nechcú a bolo by ich treba zavreť. Naproti tomu vyjadrili sa niektorí agrárni poslanci, že dohoda s národniami je hotová.

Spoločná schôdza ľudákov a agrárnikov má započat' o 17 hod.

Nálada je kludná. Z dvoch miest došla zpráva a potvrdzujú ju aj četníci, že v obciach Rosina a Chlumeck sa rozširujú zprávy, že sa bude zajtra v Žiline rabovať a že budú demonštrácie proti Židom a Čechom.

Komunisti Major, Steiner, Zupka a Široký³⁰ mali poradu v komunistickom sekretariáte a chceli naviazať styk s ľudákmi ale boli týmito odmietnutí a odišli o 1/2 14 hod. späť do Bratislavy.

Prosím, aby zpráva bola zdieľaná ministerstvu vnútra a pánu krajiniskému prezidentovi.

Ak porady začnú v stanovenom čase podám ďalšiu zprávu medzi 18-19. hod.

Prijal. Kábrt³¹

SNA, KÚ, šk. 278, č.j. 63832/38. Originál, strojopis, bez podpisu.

11.

5.október, Praha. Protokol o mimořádně schůzi ministerské rady, konané ve středu dne 5. října 1938 o 1 hod. odpoledne v předsednictvu ministerské rady.

9. Politická situace – jednání se Slováky.

Předseda vlády sdělil, že spolu s hlavním velitelem³² dali zástupcům politických stran čestné slovo, že tato vláda bude postupovati ústavně, ale vyžádali si zároveň a obdrželi stejný závazek se strany zástupců politických stran, že bude udržena politická kázeň a nebudou kladeny překážky ani když opatření vládní půjdou proti stanoviskům stran.

Pokud jde o úpravu poměrů ke Slovensku formuloval slovenské požadavky i nichž se jedná dnes odpoledne v Žiline ministr dr. Karvaš a sdělil, že se požaduje:

1. má býti při vydání některého zákona, nebo ve vládním prohlášení uznána samostatná existence českého a slovenského národa.

S tím vyslovila vláda souhlas.

³⁰ Gábor Steiner, senátor za KSC, Viliam Široký a František Zupka poslanci za KSC, Štefan Major významný funkcionár KSC na Slovensku.

³¹ Kábrt pracovník Krajiniského úradu.

⁰ Ludvík Krejčí, armádný generál, náčelník Hlavného veliteľstva mobilizovanej československej armády.

2. Úprava jazykového zákona má být provedena tak, aby jazyk český i slovenský byl jazykem státním a to český v zemích mimoslovenských (vyjímaje Podkarpatsku Rus) a slovenský na Slovensku. Vyjimky budou stanoveny nařízením. Na vojsko sa toto ustanovení nevztahuje. Také proti tomuto bodu nebylo ve vládě námitek.
3. Právní moc zemských sněmů má být rozšířena na všechny věci, kde usnesením sněmu nebude porušena jednotnost státu, při čemž se výslovně ústřední vládě ponechává rozhodování o věcech vojenských a zahraničně – politických, čítaje v to i obchodně – politické, jakož o i věcech finančních.

O event.(uálním) vyjmutí věcí justičních se jedná.

Právní moc zemského presidenta byla by přiměřeně rozšířena.

4. Má být zřízeno ministerstvo pro³³ Slovensko, které by bylo v určitých věcech konečnou instancí. Sídlo bylo by buď v Bratislavě nebo v Praze. Podrobný návrh podal by ministr jehož osoba bude navržena co nejrychleji.

Také tento požadavek byl v zásadě schválen.

Předseda vlády zdůraznil, že úprava poměrů slovenských musela by být obdobně provedena také v Čechách a v zemi Moravskoslezské.

Posleze bylo usneseno, aby v případě, že nedojde ze Žiliny zpráva o docílené dohodě činitelů tam shromážděných, odebral by se tam letadlem ministr dr. Karvaš, který by na základě plné moci vlády a stanoviska v této debatě projeveného dojednal vyřešení této věci. Podle potřeby bude stále v telefonním styku s předsedou vlády a jeho náměstkem.

Kdyby nebylo dosaženo v nejbližších hodinách řešení dohodou, bylo uvažováno o event.(uální) nutnosti rozpuštění parlamentu a zastavení činnosti politických stran, což by se však stalo po jejich uvědomění, a to se zřetelem k vzájemnému závazku přijatému mezi zástupci politických stran a předsedou vlády dnešního dne.

Konec schůze o 2 hod. odpoledne.

NA, PMR, šk. 4143, XIX – 1 - 5. října 1938.

12.

5-6. október, Praha. Protokol o schůzi ministerské rady, konané dne 5. října o 6 3/4 hod. večer v předsednictvu ministerské rady.

2. Ministr dr. Karvaš podal zprávu, že zástupci strany lidové a občanských stran na Slovensku jednájí o dohodu k vyřešení otázky slovenské na podkladě požadavků lidové strany ze dne 5. června 1938. Po provedené debatě, během které byla svolána meziministerská porada referentů všech tangovaných resortů, dospěla vláda ke stanovisku, že bude nutno na této základně jednat.

³³ Slovo pro „správu“ škrknuté.

Ke konci schůze (po 4. hod. ranní) byli přizváni předsedové poslanecké sněmovny Malý-petr a senátu dr. Soukup, jakož i předsedové stran Beran, Hampl, dr. Franke, dr. Šrámek, Mlčoch a dr. Hodáč.³⁴

Pokud jde o jednání s Maďarskem vzato na vědomí, že propuštění politických vězňů Maďarskem požadované, pokud bylo administrativně proveditelné, se již stalo a pokud vyžaduje amnestie, jest připraveno ministerstvo spravedlnosti.

Když se dostavili předsedové poslanecké sněmovny a senátu, jakož i politických stran a byli informováni o stanovisku vlády ve věci usnesení mezinárodního výboru v Berlíně z 5. října 1938, demobilizace a ve věci úpravy poměru na Slovensku³⁵, vzali po provedené debatě a podaných vysvětleních a motivacích stanovisko vlády na vědomí.

Konec schůze o 6 1/4 hod. ranní.

NA, PMR, šk. 4143, XIX – 3 – 6. října.

13.

5. október, Žilina. Úradný záznam o informácii hlavného policajného radcu Dr. E. Sázavského o rokovaníach v Žiline.

Hlavný policajný radca Dr. Sázavský hlási dňa 5. 10. 1938 o 18,45 hod. zo Žiliny toto:

Dnes dopoludnia dostavila sa na okresný úrad v Žiline deputácia ľudovej strany Dr. Tvrdý s majiteľom čistiarne Petrovským, predsedom Orla a žiadala, okresného náčelníka o vhodné bezpečnostné opatrenia, aby ich jednanie neboli nikým rušené, ani ovlivňované. Okresný náčelník zariadil žiadané spolu s okresným četníckym veliteľom a súčasne jej dal pre zajtrajší deň k dispozícii koncipistu okresného úradu, ktorý spolu s jedným členom výkonného výboru bude zajtra kontrolovať v katolíckom dome legitímácie, aby sa tam nikto nepovolany nedostal. Očakávaná účasť je 80 – 100 osôb.

Táto žiadosť deputácie na okresnom úrade, aby jednanie nebolo nikým ovlivňované neharmonuje s letákmi, ktoré sa dnes vyskytly v tunajšej továrni na súkna a v obci Varín, okres Žilina. Tento leták znie: Slováci. Rodáci. Prežívame historické chvíle, v ktorých riešia sa osudy všetkých národov a preto Hlinková slovenská ľudová strana svoláva výkonný výbor na 6. 10. 1938 o 9 hod. dopoludnia do katolíckeho domu v Žiline a tam sa rozhodne o ďalšom osude slovenského národa.

³⁴ Rudolf Beran Republikánska strana zemedelského a maloroľníckeho ľudu; Antonín Hampl Československá strana robotnícka; Emil Franke Československá strana socialistická, Ján Šrámek Československá strana lidová, Rudolf Mlčoch Živnostenská strana; František X. Hodáč Národné zjednotenie.

³⁵ Dňa 7. októbra 1938 po 10. hodine prijal predseda vlády J. Syrový zástupcov strán, ktorí podpísali dohodu v Žiline. Delegáciu viedol J. Tiso a jej členmi boli J. Paulíny Tóth, M. Sokol, F. Ďurčanský, M. Černák, P. Teplanský, J. Ursíny, K. Rybárik, J. Vančo, J. Petrovič a J. Lichner. Informovali J. Syrového o dosiahnutej dohode a žiadali, aby bola čo najskôr realizovaná. O deň neskôr, 8. októbra 1938, pri stretnutí J. Tisa s predstaviteľmi koalíčných strán v poslaneckej snemovni podpísali za agrármikov R. Beran, za sociálnych demokratov A. Hampl, národných socialistov O. Klapka, za lidovcov B. Stašek, za živnostenskú stranu R. Mlčoch a za národné zjednotenie F. X. Hodáč prehlásenie: "My podpísaní reprezentanti českých politických strán, osvedčujeme, že v zmyslu žilinskej dohody zo dňa 6. októbra 1938 si osvojujeme návrh HSLS na vydanie Ústavného zákona o autonómii Slovenska ako bol podaný v poslaneckej snemovni a publikovaný v Slováku č. 129 zo dňa 5. júna 1938 a zaväzujeme sa, že sa pričínime, aby bol čo najskôr ústavnoprávne prejednaný a prijatý". Slováky 9. 10. 1938; GEBHART, Jan. – KUKLÍK, Jan. Druhá republika 1938-1939. Praha – Litomyšl 2004, s. 82.

Nechajte prácu na chvíľu a prídte tiež, čím budete účastní historickej chvíle pre slovenský národ. Postavme sa proti ďalšiemu okupovaniu Slovenska neslovenskými a nekresťanskými živlami a žiadajme, samourčovací právo pre Slovákov. Slováci na stráž.

Podpis: Roduverní Slováci.

Dnes sa jednalo v katolíckom dome do 13,30 hod. Vo 14 hod. prišla do hotelu Rémi, kde sú shromaždení agrármici deputácia Ľudákov s Černákom a jednali s Ursínom a Teplanským. Za štvrt' hodiny vrátili sa späť do katolíckého domu. Po ich odchode svolal Ursíni užšiu 8 člennú komisiu, ktorá po štvrt' hodinovom jednaní zavolala do uzavretej miestnosti všetkých prítomných agrárnych parlamentníkov. Keď túto poradu skončili volal Ursíni pred 16. hod. Prahu. Po tejto telefonickej rozmluve odišiel autom do katolíckeho domu, kde sa zdržal asi štvrt' hod. a vrátil sa do hotelu Rémi. Medzitým Ľudáci svoju poradu v katolíckom dome okolo 17 hod. skončili a väčšina ich delegátov sa odobrala do kaviarne Rémi. Všetci agrármici odobrali sa potom k novej porade do uzavretej miestnosti, odkiaľ o 18 hod. vyšiel Ursíni a volal znovu Prahu. Zrejme sa čaká na výsledok porady užšieho Ľudáckeho výboru, ktorý dosiaľ zasadal v katolíckom dome za účasti Sidora, Tiszu, Mederlyho a Siváka³⁶. Za rozhovoru Ľudákov a agrárnikov v kaviarni Rémi zdá sa, že umiernené krídlo a snaha po dohode pomalu nabýva vrchu.

Ak národnári, tak aj agrármici pristúpia na návrhy Ľudákov len z toho dôvodu, aby bola zachovaná celistvosť Slovenska.

Ľudáci s odstúpením pána prezidenta republiky Dr. Beneša súhlasia a podľa ich názoru mal tak urobiť už skôr.

Prijal: Kábrt.

SNA, KÚ, šk. 278, č.j.63832/38. Originál, strojopis, bez podpisu.

14.

5. október, Bratislava. Úradný záznam o rokovaníach v Žiline.

Dr. Sázavský telefonuje dňa 5. októbra 1938 o 21,40 h. zo Žiliny:

Včera večer prišlo do hotelu Tatra v Trenčíne autom Krajinského úradu S-7 a priviezlo Sidora, Tisu, Macha a Staňu. Tým istým autom pricestovali menovaní do Žiliny.

O 21 hod. ukončil užší výbor ľudovej strany poradu v katolíckom dome. Bolo tam prítomné asi 60 mladíkov, ktorí výboru zaspievali „Kto za pravdu horí“. V katolíckom dome sú vyvesené slovenské zástavy.

Členovia výboru odobrali sa k senátorovi Kovalíkovi k svokrovi okresného náčelníka v Žiline.

Podľa poslednej zprávy agrármici pristúpili na požiadavky ľudiakov. Teraz obe strany večerajú a po večeri budú písomne fixovať dohodu, t.j. plnú autonómiu Slovenska a predbežne 5 ministrov, z tých jeden agrárnik, jeden národnár a ostatný ľuďáci včetně ministra pre Slovensko.

³⁶ K. Sidor, poslanec za HSES. J. Sivák, poslanec za HSES. K. Mederly senátor za HSES.

Demisia prezidenta Republiky bola v ľudáckych kruhoch a takmer aj v iných slovenských kruhoch prijatá so súhlasom, iba u židov sa javí určitá depresia.

Prijal: Vejrosta³⁷

SNA, KÚ, šk. 278, č.j. 63832. Originál, strojopis.

15.

6. október, Bratislava. Úradný záznam o rokovaníach v Žiline.

Dňa 6. 10. 1938 o 7,30 hod. oznamuje telefonicky hl.(avný) polic.(ajný) radca Sázavský zo Žiliny toto:

Oba výbory pracovali na konečnej redakcii úmluvy, avšak nikomu o výsledku tejto nič neprezradili, ani svojim žurnalistom. Výbory sa utiahli do svojich izieb, nikoho k sebe nepustili a ostali tam až do štvrt' na štyri. Ostatní prítomní sedeli pri víne v hoteli Rémi, avšak ani títo o veci nič nehovorili, z čoho vidieť, že bolo už vopred sjednané zachovať o výsledku dohody naprostú tajnosť.

Dnes je v Žiline trhový deň, návštevníci dostavujú sa v obvyklom počte a je kľud³⁸. Do mesta prišiel pohotovostný oddiel z Čadce. Ohľadom ďalších zpráv treba vyčkať 9. hodinu, kedy má byť vydané verejné vyhlásenie.

6.10.1938.

Prijal: Vejrosta.

SNA, KÚ, šk. 278, č.j. 63832/38. Strojopis, originál, bez podpisu.

16.

6. október, Praha. Protokol o mimořádné schůzi ministerské rady, konané ve čtvrtek dne 6. října 1938 o 12. hod. odpoledne v předsednictvu ministerské rady.

Předseda vlády³⁹ zahájil schůzi o 12 3/4 hod. odpoledne sdělením, že důvodem svolání jsou nové zprávy ze Slovenska, které z počátku zněly velmi znepokojivě, ale nepotvrdili se. Ministr dr. Karvaš sdělil, že na Slovensku a hlavně v Žilině byly patrně nepřátelskými kruhy rozšiřovány pověsti, že se včera vláda na návrh ministra dr. Karvaša usnesla, že mají býti politické strany rozpuštěny. Tyto zprávy uvedl na pravou míru prohlášením vůči poslanci Ursínymu, že takové uznesení se nestalo a že jen v případě, kdyby v Žilině nedošlo k dohodě, že by musela vláda řešiti věc jinak a že event.(uálně) uvažovala o zastavení činnosti stran.

³⁷ Vladimír Vejrosta, radca politickej správy Krajinického úradu.

³⁸ Do Žiliny priletel 5. 10. 1938 „tesne po 17. hodine továrnik Baťa so skupinou spolupracovníkov. Tam sa pokúsil nadviazať styky so senátorom Mederlym, ktorý mu ale odkázal, že s ním nemá čo jednať. Baťa bol tým veľmi zarazený, ale v Žiline zostal“. SNA, KÚ, šk. 278, č. 63832/38. Dr S.(ázavský) 6. 10. 1938 o 9,55 hodine.

³⁹ Na schůdzi boli prítomní okrem ministrov: „předseda poslanecké sněmovny Malypetr, předseda senátu dr. Soukup, předsedové stran Beran, Hampl, dr. Franke, Mlčoch, dr. Hodáč a dr. Šrámek, jakož i arm.(ádní) gen. Krejčí“.

Podle právě obdržených zpráv došlo naopak k dohodě a poslanec dr. Tiso promluvil k demonstrantům a prohlásil, že se strany ludová, republikánska, národnárska a fašistická dohodly na návrzích v podstatě tohto obsahu:

I.čast obsahuje podklad k prohlášení k národu, že se jmenované strany dohodly na tomto řešení za účelem zabezpečení existence Slováků v rámci Československé republiky.

II.Pro přechodná opatření má být s vyloučením oboru ministerstva zahraničních věcí, národní obrany a z určité části ministerstva financí jmenovan ministr pro správu Slovenska, který spolu s dalšími 4 ministry, členy ústřední vlády povede vládní moc na Slovensku.

III.Definitivní úprava stane se ústavoprávně při projednávání změn území a jejím podkladem bude návrh ludové strany z 5. června 1938.

Táto zpráva byla potvrzena hlášením zemského presidenta v Bratislavě z dnešního dne ve 12.45 hod. tlumočeným ministrem vnitra a dále během schůze telefonickým rozhovorem předsedy vlády s poslanci dr. Tiso a Teplanským.

Usneseno, že vláda ve své pravomoci podle § 60 ústavní listiny jmenuje poslance dr.

Jozefa Tiso, úřadujícího místopředsedu Hlinkové slovenské ludové strany ministrem pro správu Slovenska.

Předseda vlády byl pověřen, aby vydal dru Tiso jmenovací dekret, jímž ho vláda jmenuje ministrem pro správu Slovenska a dále, aby přijal podle § 73 ústavní listiny do svých rukou slib dr. T i s o ústavou předepsaný.

Dodatkem k tomuto jmenování usnesla se vláda vyžádati si od ministra dr. Tiso návrh dalších slovenských ministrů, kteří budou vykonávat do definitivní úpravy vládní moc na Slovensku.

Konec schůze o 2 hod. odpoledne

NA, Praha, PMR, šk. 4143, XIX – 4 – 6. října 1938.

17.

6.október. Bratislava. Správa krajinského prezidenta J. Országha Prezídia ministerstva vnútra v Prahe o rokovaniach v Žiline.

Dodatkom k telefonickému hovoru s vrchným odborovým radcom Dr. Kodítom z dnešného dňa predkladám túto zprávu:

Okresný náčelník v Žiline Dr. Jesenský o 13,30 hod. telefonicky hlási, že sa znova informoval u popredsedu slovenskej ľudovej strany Dr. Tisu o udalostiach, ktoré sa dosiaľ dňa 5. a 6. októbra v Žiline odohraly. Dr. Tiso mu znova potvrdil, že všetky štátotvorné strany a sice agrárna, soc.(iálno) demokratická⁴⁰, národne socialistická a slovenská strana ľudová dohodly sa na jednotnom postupe v slovenských otázkach. Boli prítomní i delegáti Podkarpatskej Rusi a sice: Dr. Bródy, Dr. Pavel Ocík, Július Révay, Földesi, Ivan Židovský a senátor Bačinský, ktorí sa tiež k dohode pripojili.

⁴⁰ Sociální demokrati přistoupili k dohode až dodatočne vyjadrením súhlasu predsedu strany A. Hampla.

Poslanec Tiso sa vyslovil, že zástupcovia všetkých politických strán mimo komunistov si osvojili návrh ľudovej strany na autonómiu, podaný v parlamente dňa 4. júna 1938⁴¹ a usniesli sa na dodatočnom návrhu zákona o prechodných opatreniach a o zákonodarnom prevedení nového zriadenia Slovenska.

Za touto dohodou stojí i predseda českej agrárnej strany Beran a zaručuje súhlas ostatných strán, že sa to ústavne prejedná.

Na tomto základe má sa menovať hneď minister pre Slovensko jako dezignovaný predseda prvej slovenskej vlády, v ktorej majú byť mimo predsedu ešte štyria ministri Slováci.

Ujednanú dohodu všetci zúčastnení podpísali.

Výkonný výbor slovenskej ľudovej strany ešte zasadá.

Dr Tiso požiadal okresného náčelníka, aby mu už umožnil telefonický rozhovor s predsedom vlády v Prahe. Chce mu oznámiť kandidáta na ministerstvo pre správu Slovenska, ktorý má byť dezignovaný za predsedu budúcej slovenskej vlády.

Okresný náčelník popiera zprávy o tom, že by bol poslanec Eszterházy vyjednával so slovenskou ľudovou stranou. Pravda je iba to, že poslanec Eszterházy v Žiline bol⁴² a hovoril s jednotlivými členmi slovenskej ľudovej strany. Podľa sdelenia okresného náčelníka tiež poslanec Dr Tiso popiera, že by ľudová strana bola s poslancom Eszterházym oficiálne vyjednávala.

Okresní náčelníci z Trenčína⁴³ a z Púchova⁴⁴ mi sdělili, že im zo Žiliny telefonoval poslanec Dembovský⁴⁵ menom akéhosi predsedu slovenskej vlády, aby v celom okrese okamžite vyvesili slovenské národné zástavy. Upravil som oboch okresných náčelníkov, aby nikoho nepočúvali, len svoje nadriadené úrady a aby tedy žiadne zástavy nevyvesovali. Súčasne požiadal som okresného náčelníka v Žiline, aby priamym dotazom u Dr. Tisu zistil, kto s horejším telefonovaním poslanca Dembovského poveril. Okresný náčelník v Žiline mi telefonicky hlásil, že hovoril v tejto veci s poslancom Dr Tisom, ktorý mu sdělil, že Dembovský nebol ničím poverený, teda ani takýmto telefonovaním a poznamenal ešte, údajne s úsmevom, že Dembovský rád tára.

Okresný náčelník kategoricky vyhlásil a toto si dal potvrdiť i poslancom Dr. Tisom, že nikde nebola spomínaná samostatnosť Slovenska a že dohoda žiada širokú zemskú samosprávu v hraniciach Československej republiky.

Krajinský prezident hovoril i s poslancom Ursíny, ktorý sa tiež zúčastňuje porád v Žiline a ktorý krajinskému prezidentovi telefonicky sdělil, že v Žiline bola dohoda, proponovaná koalovanými stranami, dodržaná, a že nezodpovedá pravde, že by bol Dr. Tiso proklamoval samostatnosť Slovenska.

Dohodu tak, jako bola ujednaná, zúčastnené vládne strany prijali jako jedínú možnosť riešenia vzhľadom na postuláty slovenskej ľudovej strany.

⁴¹ Návrh zákona o autonómii Slovenska schválilo predsedníctvo HSLŠ 3. júna 1938, na druhý deň mimoriadny zjazd strany a bol publikovaný 5. júna 1938 v denníku Slovák. Do Národného zhromaždenia Československej republiky bol predložený 19. augusta 1938. Neskôr, 22. novembra 1938 v čiastočne upravenej podobe bol schválený ako Ústavný zákon o autonómii Slovenskej krajiny. Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II. Bratislava 1998, s. 189-195.

⁴² J. Esterházy bol 4. 10. 1938 dopoludnia v Trenčíne, dňa 5. 10. 1938 v Budapešti a dopoludnia 6. 10. 1938 v Žiline.

⁴³ Eduard Galváněk.

⁴⁴ Otto Brandstilller.

⁴⁵ Karol Dembovský poslanec Hlinkovej slovenskej ľudovej strany 1935 – 1938.

Boli prítomní na týchto poradách i Rusíni, ktorých mená, jako som uviedol, mi už okresný náčelník sdělil. Poslanec Eszterházy bol sice v Žiline, avšak podľa Ursínyho sdelenia sa s ním nevyjednávalo a došlo len k neoficiálnym rozhovorom.

Na dohode sú zúčastnení:

Agrárci, národníari, fašisti a národní socialisti. Sociální demokrati neboli prítomní. Mám ale vedomie o tom, že poslanec Bečko a člen krajinského výboru Korman včera ráno odcestovali do Žiliny, lebo som im na tento cieľ dal k dispozícii svoje auto. S ľudákmi sa neradili, ale mali poradu s ostatnými koalovanými stranami. A tiež mám vedomie o tom, že na porade Československej národnej rady odbočky v Bratislave prítomní zástupcovia sociálnej demokracie na čele s ministrom Dérerom a Markovičom⁴⁶ zmocnili tam prítomných agrárikov, aby s ľudovou stranou vyjednávali a dali im len takú úpravu, aby sa so slovenskou ľudovou stranou dohodli, lebo podľa slov pána ministra Dra Déreera sociální demokrati sú presvedčení, že agrárci s Ursínym a Teplanským na nič takého nepristúpia, čo by bolo na škodu Československej republiky.

Poslanec Ursíny na Tisovom prehlásení nebol prítomný. Na otázku, čo je vlastne obsah celej uzavretej dohody odpovedal poslanec Ursíny krajinskému prezidentovi, že dohoda pohybuje sa na tom základe, že na prechodnú dobu decentralizuje sa agenda všetkých ministerstiev, pokiaľ sa týka Slovenska a to do piatich (5) rezortov, vedených ministrami Slovákmi. Nedecentralizuje sa agenda ministerstva národnej obrany, ministerstva zahraničia a čiastočne i ministerstva financií.

Má byť prijatá nová ústava na podklade návrhu, ktorý predložila slovenská ľudová strana dňa 4. júna 1938 Národnému Shromazdeniu⁴⁷.

Znova zopakoval poslanec Ursíny, že nebolo nikde reči o samostatnosti Slovenska a nič nebolo usnesené proti celistvosti Československej republiky.

Krajinský prezident: Országh (vlastnoručný podpis)

NA, PMV-AMV, 1936-1940, 225-1212-16, šk.1212, č.28226. Strojopis, originál.

SNA, KÚ, š. 278, č. 63832/38 (koncept).

18.

6. október, Žilina. Správa podplukovníka Jaroslava Rückla vrchnému odborovému radcovi JUDr. Otakarovi Liškovi na ministerstvo vnútra v Prahe o situácii v Žiline.

Dodatkom k fonogramu z odpoledne dne 5. a ze 6. října 1938⁴⁸.

Výměna názorů mezi skupinou poslanců bývalých stran koaličních a Hlinkovy Ludové strany, vedla dne 5. října 1938 k dohodě, jejímž podkladem byl návrh učiněný Ludovou stranou vládě dne 4. června 1938⁴⁹, poněkud pozměněný protinávry poslanců bývalých koaličních stran.

⁴⁶ Ivan Markovič poslanec Československej sociálnodemokratickej strany robotníckej.

⁴⁷ Nesprávna informácia. Návrh bol predložený 19. augusta 1938.

⁴⁸ Hlásenie pplk. J. Rückla je prílohou správy J. Országha. Fonogramy ani záznamy telefonických rozhovorov sa v tomto spise nenachádzajú. Prílohou dokumentu je Návrh zákona o decentralizácii vládnej moci (dok. č. 19).

⁴⁹ Pozri dok. č. 17, poznámka č. 2.

Podle hodnověrných důvěrných sdělení šlo v podstatě o vytvoření federalistického státu, jehož hlavními a samostatnými složkami by byly země historické a Slovenské.

Hned po uskutočnění dohody byly proječovány obavy, aby maďarofilské a polonofilské složky Ludové strany, resp. jejího výkonného výboru, nezavrhl tento plán a nevynutily si rozhodnutí výkonného výboru pro plebiscit. Týto obavy byly sdíleny jak v táboře bývalých koaličních poslanců, tak i vedoucími činiteli Hlinkovy Ludové strany.

Zároveň bylo lze pozorovati, že všem na dohodě pracujícím účastníkům byla uložena přísná mlčenlivost o obsahu dohody. Oddůvodňovalo se to tím, že má býti zabráněno agitaci i pro i kontra sjednané dohody. Proto bylo možno jen velice nesnadno získávat nějaké zprávy ježto většina účastníků osob mlčenlivost také skutečně dodržela.

Ze zpráv, které jsem v této době získal, bylo patrné, že vyjednávači jsou rozhodně pro zachování nynějšího státního svazku v pozměněné formě. Zejména vysvítilo ze zpráv, že Slovensko má dostati svou vládu o pěti ministrech, z nichž jeden by byl ministerským předsedou, a kteří by byli rozděleny tak, že tři z nich by byli vybráni ze slovenské Ludové strany a po jednom ze stran agrární a národní.

Tyto ministry měla by menovati ústřední vláda v Praze.

V časných hodinách ranních obdržel jsem potvrzení předcházející zprávy o uspořádání slovenských věcí, ale také nový projev nejistoty, jak se zachová výkonný výbor slovenské Ludové strany k předložené úpravě o uspořádání slovenských věcí.

Dne 6. října 1938 započala o 9 hod. porada výkonného výboru Hlinkovy Ludové strany v katolickém domě v Žilině. Přístup k poradní místnosti byl přísně střežen pořadateli Ludové strany, kteří vpustili do poradní místnosti jen ty osoby, které se mohli bezpečně prokázati jako členové výkonného výboru.

Výkonný výbor schválil jednohlasně resoluci sjednanou předchozího dne mezi zástupci strany Hlinkovy a druhých politických slovenských stran, která také obsahovala všechny požadavky, jak byly později tlumočeny vládě a které vysvítají z připojeného opisu návrhu zákona o decentralisaci výkonné moci v rámci republiky česko-slovenské⁵⁰. Poslanec Dr. Tiso vyhlásil na to v 10,15 hod. s balkonu katolického domu v Žilině Slovensko za samobytný stát. To zavdalo v prvé chvíli důvod k doměnce, že proti připravovanému a očekávanému řešení slovenské otázky, přece jen zvítězili radikální živly, které prosadili úplné osamostatnění Slovenska. Rychlým přezkoumáním jsem však zjistil, že šlo o vybudování autonomního svazku v rámci čsl. republiky za podmínek v předu uvedených s tou odchylkou, že členové vlády slovenské mají býti současně členy ústřední vlády pražské.

Prohlášení Dr. Tiso vyslechl zástup asi 1500 lidí, většinou mládeže, která vyvolala také ministra Černáka, poslance Sidora a volala též po Dr. Sokolovi, který se však na balkoně neobjevil a byl omluven Dr. Tisou nutnou prací. Ve svém proslovu napomínal Dr. Tiso důtklivě k naprostému udržení pořádku a pokoje a zdůraznil, že na hranicích Slovenska stojí nepřátelé, kteří by během dvou hodin obsadili Slovensko kdyby došlo k nepokojům a to by znamenalo zánik Slovenska.

Zástup asi 200 osob většinou mládeže pochodoval pak od katolického domu na náměstí Svobody. Při pochodu okolo obecního domu sňal notářský ředitel Géza Janček na domě vyvě-

⁵⁰ Pozri dok. č. 18. Príloha sa nepublikuje. Je úplne totožná s uvedeným dokumentom.

šenou státní vlajku, která byla nahrazena slovenským práporem a kromě toho byla na domě vztyčena vlajka Hlinkovy Ludové strany. Za nedlouho potom byla státní vlajka na obecním domě opět vztyčena. Veřejný klid a pořádek nebyl nijak porušen.

Po podpisu výkonným výborem Ludové strany odhlasované resoluce zástupci této strany, byla resoluce podepsána také zástupci stran agrární, národní, živnostenské, nár.(odně) socialistické a soc.(ialno) demokratické⁵¹. Strana komunistická byla z jednání o úpravu slovenských věcí vyloučena již 5. 10. 1938. Neviděl jsem a nezjistil jsem, že by se byl porad účastnil zástupce čsl. strany Lidové (Mičurovy).

Obsah resoluce byl telefonicky sdělen pražské vládě a podle neprověřené a nezaručené správy, odcestovali zástupci Slovenska s podepsanou resolucí k dalšímu jednání do Prahy.

Dne 6. října dopoledne v době zasedání výkonného výboru Hlinkovy Ludové strany, přijel do Žiliny poslanec Eszterházy, který chtěl se dostat do poradní místnosti, do které však nebyl pořadatelem vpuštěn. Po projevu Dr. Tiso o usnesení výkonného výboru Ludové strany, mluvil poslanec Eszterházy jak s činiteli Ludové strany, tak s činiteli druhých slovenských politických stran, kterým oznámil, že dne 5. 10. 1938 vyjednával s maďarským ministerským předsedou Imredym, který jej požádal aby sdělil zástupcům Slovenska, že Komárno a Parkáň⁵² musí být v sobotu dne 8. 10. 1938 vyklíženy, jinak budou vzaty útokem maďarského vojska⁵³.

Podle neprověřené zprávy, vlají na Žitném ostrově maďarské prapory a v Bratislavě nosí obyvatelstvo maďarské odznaky.

Po 14. hod. dne 6. 10. 1938 odjela většina zástupců bývalých tak zvaných státotvorných stran ze Žiliny. Dr. Tiso se svým užším štábem pracoval v domě svazu slovenských železničářů.

Na 20 hod. 6. 10. 1938 je v Žilině připraven oslavný lampionový průvod městem.

Až na celkem nepatrné a nezávažné výstřelky nerozvážlivců, nebyl dosud klid v Žilině porušen.

Pplk. Rückl⁵⁴

NA, PMV-AMV 1936-1940, 225-1212-16, šk. 1212, č. 28226/38. Strojopis, originál.

19.

6.október, Žilina. Dohoda politických strán v Žiline.

Vyhlásenie

I. Podpísaní osvojujeme si návrh Hlinkovej slovenskej ľudovej strany na vydanie ústavného zákona o autonómii Slovenska tak ako bol podaný v poslanskej snemovni v roku 1938 a uverejnený v Slováku v čísle 129 zo dňa 5. júna 1938. Zaväzujeme sa, že sa všetci všetkými silami

⁵¹ Pozri dok. č. 15, poznámka č. 1.

⁵² Štúrovo.

⁵³ Rovnakú informáciu poskytol E. Sázavsky 6. októbra 1938 o 11,10 hod. Krajinskému úradu, podľa ktorej J.Eszterházy v Žiline „vyhladal predákov jednotlivých strán a sdělil im, že včera jednal v Budapešti (s) Imredym (ministerský predseda), ktorý mu oznámil, že chce, aby v sobotu bolo vyklúdené Komárno a Parkáň. Keď sa tak nestane zahája Maďari v nedeľu ráno postup na Slovensko“. SNA, KÚ, šk. 278, č. 63832/38.

⁵⁴ Pplk.Jaroslav Rückl, námestník veliteľa Zemského četníckeho veliteľstva v Brne.

vynasnažíme, aby tento návrh bol národným shromaždením ústavne prijatý najneskôr do 28. októbra 1938. Ústavným prijatím tohto návrhu bude štátoprávne postavenie Slovenska definitívne vyriešené.

II. Vládna a výkonná moc na Slovensku má sa okamžite odovzdať do rúk slovenskej vlády, preto žiadame okamžite poveriť podpredsedu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany poslanca Dr. Jozefa Tisu, aby ako dezignovaný predseda zostavil v dohode s podpísanými politickými stranami prvú slovenskú vládu pozostávajúcu z predsedu a štyroch členov ministrov a navrhol ju na menovanie.

Podpísaní prijímajú návrh zákona na decentralizáciu vládnej a výkonnej moci tak, ako je k tomuto prehláseniu pripojený. Tento návrh sa má prijať a uskutočniť v najkratšom čase, aby aj do uskutočnenia prvého bodu tohto vyhlásenia vládna a výkonná moc dostala sa nielen fakticky, ale i právne do rúk Slovákov.

Dané v Žiline dňa 6. októbra 1938.

Podpísaní: P. Teplánsky, J. Ursíny, J. Petrovič, K. Stodola, O. Devečka, M. Černák, K. Rybárik, A. Šelmeč, J. Lichner, S. Vančo, J. Tiso, J. Sivák, K. Sidor, J. Ivák, M. Sokol, J. Paulíny-Tóth.

Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II. Bratislava, 1998, s.180.

20.

6. október, Žilina. Návrh zákona o decentralizácii vládnej moci.

Národné shromaždenie republiky Československej usnieslo sa na tomto zákone:

§. 1.

Cieľom zabezpečenia prajného vývinu slovenského národa v rámci republiky Československej upravuje sa verejnoprávne postavenie Slovenska a jeho národných, politických, kultúrnych, hospodárskych a sociálnych záujmov a v dôsledku toho decentralizuje sa vládna a výkonná moc pre Slovensko.

§. 2.

Vládnu a výkonnú moc na území slovenskej krajiny vykonáva slovenská vláda pozostávajúca z 5 ministrov. Výnimku tvorí agenda ministerstva zahraničia, ministerstva národnej obrany, správa štátneho dlhu a uzavieranie pôžičiek pre spoločné potreby štátu.

§. 3.

Jeden z piatich ministrov bude poverený funkciou predsedu slovenskej vlády. Všetci piati ministri sú zároveň aj členmi ústrednej vlády v Prahe.

§. 4.

Na Slovensko takto prenesená vládna a výkonná moc rozdelí sa na odbory takto:

1. Vnútro, spravodlivosť a zdravotníctvo: sem patrí doterajšia agenda ministerstva vnútra, zdravotníctva a telesnej výchovy a spravodlivosti.
2. Dopravný: sem patrí agenda ministerstva pôšt a telegrafov a železníc.

3. Hospodársky: sem patrí agenda ministerstva verejných prác, obchodu, priemyslu a živnosti a zemedelstva.
4. Osvetový: sem patrí agenda ministerstva školstva a národnej osvety.
5. Finančný a sociálny: sem patrí doterajšia agenda ministerstva financií a sociálnej pečlivosti.

Všetky štátne podniky, jestvujúce na území Slovenska, podliehajú rozhodujúcej právomoci slovenskej vlády, ktorá ich zadelí do patričných odborov.

§. 5.

Úmernú čiastku rozpočtových výdavkov ustáli paritná komisia, určená s jednej strany ústrednou vládou a s druhej strany slovenskou vládou.

§. 6.

Zákon tento nadobúda účinnosti vyhlásením a platí pokiaľ sa ustanoví autonómna vláda podľa zmenenej ústavy.

§. 7.

Previesť tento zákon ukladá sa ústrednej vláde a slovenskej vláde spoločne.

V Žiline 6. októbra 1938.

Podpisy: P. Teplánsky, J. Ursíny, J.S. Vančo, J. Líška, J. Lichner, K. Rybárik, O. Devečka, K. Stodola, E.B. Lukáč, A. Šelmec, J. Styk, M. Vančo, J. Paulíny-Tóth, J. Ivák.

SNA, KÚ, šk. 278, č. j. 63832/38. Národné noviny 8. 10.1938.

Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II. Bratislava, 1998, s.180-183.

21.

6. október, Žilina. Manifest slovenského národa prijatý na zasadnutí výkonného výboru Hlinkovej slovenskej ľudovej strany.

Mníchovská dohoda štyroch veľmocí podstatne zmenila štátne a politické pomery v strednej Európe. My Slováci, ako samobytný slovenský národ, žijúci od vekov na území Slovenska, uplatňujeme si svoje samourčovacie právo a preto dovolávame sa medzinárodného zagarantovania nedeliteľnosti svojej slovenskej národnej jednoty a nami obdlenej zeme. Chceme slobodne podľa vlastnej vôle určiť svoj budúci život v plnom rozsahu, v to počítajúc aj štátnu ustrojnosť v priateľskom spožití so všetkými okolitými národmi a tak prispieť k usporiadaniu pomerov v strednej Európe v duchu kresťanskom.

Vytrváme po boku národov, bojujúcich proti marxisticko-židovskej ideológii rozvratu a násilia.

Sme za mierové vyriešenie sporných problémov v duchu mníchovskej dohody.

Protestujeme čo najrozhodnejšie proti tomu, aby hranice Slovenska určované boli bez nás, bez plnoprávných zástupcov slovenského národa. Žiadame medzinárodnú ochranu slovenskej menšiny v cudzine.

Žiadame rýchlu demobilizáciu.

V duchu samourčovacieho práva žiadame okamžité prevzatie výkonnej a vládnej moci na Slovensku Slovákmi. Víťazstvo samourčovacieho práva znamená pre slovenský národ víťazné zakončenie nášho dlhoročného boja.

Nech žije sloboda slovenského národa!

Nech žije slovenská vláda na Slovensku!⁵⁵

Slovák, 7. 10.1938.

Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. II. Bratislava, 1998, s. 179-180.

22.

7. október, Praha. Protokol o mimořádné schůzi ministerské rady, konané v pátek dne 7. října 1938 o 10 hod. večer v předsednictvu ministerské rady.

I. Kompetence slovenských ministrů.

Schválena dohoda se slovenskými ministry o tom, že kompetence ve věcech slovenských přechází do doby definitivního ústavně-právního uspořádání na ministry slovenské a výkon kompetence bude se dít v rámci právního řádu a finančního zákona.

Výslovně konstatováno, že kompetence v těchto mezích určená vztahuje se jak na otázky věcné, tak personální.

Rozhodování slovenských ministrů bude se dít podle jejich dohody buď individuálně nebo kolegiálně.

Ve věcech personálních usneseno, že v resortech, kde je celostátní t. zv. konkrétní status, se zřizují podle dnešního faktického personálního stavu slovenské statusy se svou zvláštní systemisací, v rámci které bude mít slovenský ministr volnou personální dispozici za současného šetření právních nároků zaměstnanců, čímž ovšem není dotčeno jeho právo na příp.(adné) přesazování a pověřování určitými funkcemi.

U státních podniků bude s výjimkou podniků rázu monopolního a regálního (tabaková režie, mincovna, sůl atd.) vytvořen u každého z nich zvláštní správní sbor slovenský.

Modalitty postupného předání budou vždy stanoveny dohodou resortního ministra s příslušným ministrem slovenským. Nedošlo-li k dohodě, rozhodne vláda.

⁵⁵ V Žiline vznikol aj ďalší návrh manifestu, ktorého autorom bol poslanec Československej strany socialistickej E. B. Lukáč...“ V týchto okolnostiach my politickí zástupcovia slovenského národa považovali sme za svoju povinnosť porokovať si o týchto zásadách, ktorými má byť definitívne upravený verejno-právny pomer Slovenska a slovenského národa v čs. štáte. V tomto štáte vidíme ochranu našej národnej slobody a len na druhej strane existencia tohto štátu vyžaduje, aby slovenský národ mal všetky politické predpoklady, ktoré sú potrebné k slobodnému rozvoju, jeho národnej kultúry a jeho hospodárskemu a sociálnemu zveľadeniu. Slovensko bude mať svoj zákonodarný snem a svoju slovenskú vládu. Vedení týmto presvečením dohodli sme sa na tých základných smerniciach, ktoré spoločnými silami a pevnou vôľou budeme uplatňovať dôsledne a všade, kde sa bude rozhodovať o budúcnosti slovenského národa. V tejto historickej chvíli všetci sa považujeme za verných synov svojho národa, a preto odložili sme všetky stranické rozdiely a nastúpime pod zástavou našej národnej a politickej slobody. Nech žije slobodný slovenský národ, nech žije československý štát“. Návrh nebol uverejnený a jeho obsah telefonoval hlavný policajný radca Dr. E. Sázavský zo Žiliny 6. októbra 1938 o 17,45 hod. SNA, KÚ, šk. 278, č. 63832/38.

Tento celý postup byl vládou schválen a předseda vlády požádal zúčastněné členy vlády, aby při jeho provádění spolupracovali v upřímné vzájemné důvěře a součinnosti.

Celé toto usnesení bude sděleno ihned všem členům vlády.

Dohoda slovenských ministrů o rozdělení agendy jest přílohou tohoto protokolu.⁵⁶

Konec schůze o 10 1/4 hod. v noci.

NA, PMR, šk.4143, XIX – 6 - 7. října 1938.

2006

⁵⁶ J. Tiso předsednictví a vnitro, M. Černák školství, F. Ďurčanský spravedlnost, sociální péče a zdravotnictví, P. Teplánský polnohospodářství, veřejné práce, obchod, finance, J. Lichner doprava.

